శ్రీరస్తు.

కావ్యప్రకాశః

అలంకారగ్రంథః

శ్రీమన్మమ్మటభట్టవిరచితః

శ్రీ మల్లాది, లక్ష్మణశాస్త్రివిరచిత

బుధమనోరంజనాఖ్యవ్యాఖ్యానేన

సహితః

వావిళ్ల॥ రామస్వామిశాస్త్రిణా

ఆదిసరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలాయామ్

ముద్రాపితో విజయతే.

౧౮౯౧ సం॥ ఏప్రిల్ నెల.

Madras

శ్రీ

శుభమస్తు. అవిఘ్నమస్తు.

శ్రీ గణాధిపతయే నమః.

కావ్య ప్రకాశికా మూల సూత్రాణి.

ప॥ నియతికృతనియమ రహితాం హ్లాదైకమయీ మనన్యపరతంత్రామ్। నవరసరుచిరాం నిర్మితిమాదధతీభారతీకవే ర్జయతి॥ ౧ ॥కావ్యంయశసేర్థకృతే వ్యవహారవిదేశివే తరక్షతయే। సద్యఃపరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ ౨॥శక్తి ర్నిపుణతా లోక శాస్త్రకావ్యాద్యవేక్షణాత్ । కావ్యజ్ఞశిక్షయాభ్యాస ఇతిహేతు స్తదుద్భవే॥ ౩॥ తదదోషౌశబ్దార్థౌ సగుణావనలంకృతీ పునఃక్వాపి।ఇదముత్తమ మతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యా ద్ధ్వనిర్బుధైఃకథితః॥౪॥ అతాదృశి గుణీభూతవ్యంగ్యంవ్యంగ్యేతుమధ్యమమ్।శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమపరంస్మృతం॥౫॥స్యాద్వాచకో లాక్షణిక శ్శబ్దోత్రవ్యంజకస్త్రిధా। వాచ్యాదయ స్తదర్థాః స్స్యు స్తాత్పర్యార్థోపికేషుచిత్॥ ౬ ॥సర్వేషాంప్రాయశోర్థానాం వ్యంజకత్వమపీష్యతే। సాక్షాత్సంకేతితంయోర్థమభిధత్తేసవాచకః॥౭ ॥ సంకేతితశ్చతుర్భేదో జాత్యాదిర్జాతిరేవ వా। సముఖ్యోర్థ స్తత్ర ముఖ్యో వ్యాపారో స్యాభిధోచ్యతె ॥ ౮ ॥ ముఖ్యార్థబాధే తద్యోగే రూఢితోథప్రయోజనాత్ । అన్యోర్థోలక్ష్యతే యత్సా లక్షణారోపితాక్రియా॥ ౯ ॥స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః పరార్థంస్వసమర్పణమ్।ఉపాదానంలక్షణంచేత్యుక్తా శుద్ధైవసాద్విధా॥౧౦॥సారోపాన్యాతుయత్రోక్తౌ విషయీవిషయ స్తథా। విషయ్యంతఃకృతేన్యస్మిం త్సా స్యాత్సాధ్యవసానికా॥ ౧౧ ॥భేదావిమౌచసాదృశ్యా త్సంబంధాంతరత స్తథా । గౌణౌశుద్ధౌచవిజ్ఞేయౌ లక్షణాతేన షడ్విధా॥ ౧౨ ॥ వ్యంగ్యేనరహితారూఢౌ సహితాతుప్రయోజనే। తచ్చగూఢమగూఢంవా తద్దేశాకథితాత్రిధా॥తద్భూర్లాక్షణిక స్తత్రవ్యా

పారో వ్యంజనాత్మకః । యస్య ప్రతీతిమాధాతుం లక్షణా సముపాస్య
తే॥౧౪॥ ఫలే శబ్దైకగమ్యేఽత్ర వ్యంజనాన్నాపరా క్రియా । నాభిధా
సమయాభావా ద్ధేత్వభావాన్న లక్షణా॥౧౫॥ లక్ష్యం న ముఖ్యం నాప్యత్ర
బాధో యోగః ఫలేన నో । న ప్రయోజనమేతస్మి న్న చ శబ్దః స్ఖలద్గతిః॥౧౬॥
ఏవమప్యనవస్థా స్యా ద్యా మూలక్షయకారిణీ । ప్రయోజనేన సహితం
లక్షణీయం న యుజ్యతే॥ ౧౭ ॥ జ్ఞానస్య విషయో హ్యన్యః ఫలమన్యదు
దాహృతమ్ । విశిష్టే లక్షణా నైవం విశేషాస్స్యుస్తు లక్షితే॥ ౧౮ ॥
అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియంత్రితే । సంయోగాద్యైరవాచ్యా
ర్థ ధీకృ ద్వ్యాపృతిరంజనమ్॥ ౧౯ ॥ తద్యుక్తో వ్యంజకశ్శబ్దో యత్సో
ఽర్థాంతరయుక్తథా । అర్థోఽపి వ్యంజక స్తత్ర సహకారితయా మతః॥
౨౦ అర్థాః ప్రోక్తాః పురా తేషా మర్థవ్యంజకతోచ్యతే । వక్తృ
బోద్ధవ్యకాకూనాం వాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః॥౨౧॥ ప్రస్తావదేశకాలాదే
ర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషామ్ । యోఽర్థస్యాన్యార్థధీహేతు ర్వ్యాపారో
వ్యక్తిరేవ సా॥౨౨॥ శబ్దప్రమాణవేద్యోఽర్థో వ్యనక్త్యర్థాంతరం య
తః । అర్థస్య వ్యంజకత్వే త చ్ఛబ్దస్య సహకారితా॥౨౩ అవివక్షితవాచ్యో
య స్తత్ర వాచ్యం భవే ద్ధ్వనౌ । అర్థాంతరే సంక్రమితమత్యంతం వా తిరస్కృ
తమ్॥౨౪॥ వివక్షితం చాన్యపరం వాచ్యం యత్రాపరస్తు సః । కోఽప్యలక్ష్యక్రమ
వ్యంగ్యో లక్ష్యవ్యంగ్యక్రమః పరః॥౨౫॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యా
దిరక్రమః । భిన్నో రసాద్యలంకారా దలంకార్యతయా స్థితః॥౨౬॥ కారణా
న్యథ కార్యాణి సహకారీణి యాని చ । రత్యాదేః స్థాయినో లోకే తాని చే
న్నాట్యకావ్యయోః॥ విభావా అనుభావా స్తత్కథ్యంతే వ్యభిచారిణః । వ్య
క్తస్స తైర్విభావాద్యైః స్థాయీ భావో రసః స్మృతః॥ ౨౮॥ శృంగారహా
స్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుతసంజ్ఞౌ చేత్యష్టౌ నా
ట్యే రసాః స్మృతాః ॥ రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం త
థా । జుగుప్సా విస్మయశ్చేతి స్థాయిభావాః ప్రకీర్తితాః॥౩౦॥ నిర్వేదగ్లాని
శంకాఖ్యా స్తథాసూయామదశ్రమాః । ఆలస్యం చైవ దైన్యం చ చింతా
మోహః స్మృతిర్ధృతిః॥ వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా । గ

ర్వ్యావిషాదజాడ్యౌత్సుక్యం నిద్రాపస్మార ఏవ చ॥౩౪॥ సుప్తం విబోధోమర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా। మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథా మరణమేవ చ॥ త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః। త్రయస్త్రింశదమీ భావాః సమాఖ్యాతాస్తు నామతః॥౩౫॥ రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారీ తథాంజితః। భావః ప్రోక్తస్తదాభాసా అనౌచిత్యప్రవర్తితాః॥ భావస్య శాంతిరుదయస్సంధిశ్శబలతా తథా। ముఖ్యే రసేపి తేంగిత్వం ప్రాప్నువంతి కదాచన॥౩౬॥ అనుస్వానాభసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్థితిస్తు యః। శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థస్త్రిధా స కథితో ధ్వనిః॥ అలంకారోథవస్త్వేవ శబ్దాద్యత్రావభాసతే। ప్రధానత్వేన సజ్ఞేయశ్శబ్దశక్త్యుద్భవో ద్విధా॥ అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదితస్య వా॥ వస్తు వాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదోసౌ వ్యనక్తి యత్। వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మకః॥౪౦॥ శబ్దార్థోభయభూరేకో భేదా అష్టాదశాస్య తత్। రసాదీనామనంతత్వాద్భేద ఏకో హి గణ్యతే॥ వాక్యే ద్వ్యుత్థః పదే ప్యన్యే ప్రబంధేప్యర్థశక్తిభూః। పదైకదేశరచనావర్ణేష్వపి రసాదయః॥౪౨॥ భేదాస్తదేకపంచాశత్తేషాం చాన్యోన్యయోజనే। సంకరేణ త్రిరూపేణ సంసృష్ట్యా చైకరూపయా॥౪౩॥ వేదఖాబ్ధివియచ్చంద్రాశ్శరేషుయుగఖేందవః। అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటమ్॥ సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరమ్। వ్యంగ్యమేవం గుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టౌ భిదాః స్మృతాః॥౪౫॥ తేషాం భేదా యథాయోగం వేదితవ్యాశ్చ పూర్వవత్। సాలంకారైర్ధ్వనేస్తైశ్చ యోగస్సంసృష్టిసంకరైః॥ అన్యోన్యయోగాదేవం స్యాద్భేదసంఖ్యాతిభూయసీ। శబ్దార్థచిత్రం యత్పూర్వం కావ్యద్వయముదాహృతమ్॥ గుణప్రాధాన్యతస్తత్ర స్థితిశ్చిత్రార్థశబ్దయోః॥ ముఖ్యార్థహతిర్దోషో రసశ్చ ముఖ్యస్తదాశ్రయాద్వాచ్యః। ఉభయోపయోగినస్స్యుశ్శబ్దాద్యాస్తేన తేష్వపి సః॥౪౯॥ దుష్టం పదం శ్రుతికటు చ్యుతసంస్కృత్యప్రయుక్తమసమర్థమ్। నిహతార్థమనుచితార్థం నిరర్థకమవాచకం త్రిధాశ్లీలమ్॥౫౦॥ సందిగ్ధమప్రతీతం గ్రామ్యం నేయార్థమథ భవేత్క్లిష్టమ్। అవి

మృష్టవిధేయాంశం విరుద్ధమతికృత్సమాసగతమేవ॥౫౦॥ అపాస్య చ్యుత
సంస్కారమసమర్థం నిరర్థకమ్। వాక్యేఽపి దోషాస్సన్త్యేతే పదస్యాంశే
ఽపి కేచన॥ ప్రతికూలవర్ణముపహతలుప్తవిసర్గం విసన్ధిహతవృత్తమ్।
న్యూనాధికకథితపదం పతత్ప్రకర్షం సమాప్తపునరాత్తమ్॥౫౧॥ అ
ర్ధాన్తరైకవాచకమభవన్మతయోగమనభిహితవాచ్యమ్। అపదస్థపద
సమాసం సంకీర్ణం గర్భితం ప్రసిద్ధిహతమ్॥ భగ్నప్రక్రమమక్రమమమ
తపరార్థం చ వాక్యమేవ తథా। అర్థోఽపుష్టః కష్టో వ్యాహత పునరుక్త
దుష్క్రమగ్రామ్యాః॥౫౨॥ సన్దిగ్ధో నిర్హేతుః ప్రసిద్ధివిద్యావిరుద్ధశ్చ। అన
వీకృతస్సనియమానియమవిశేషావిశేషపరివృత్తాః॥౫౩॥ సాకాంక్షోఽపద
ముక్తస్సహచరభిన్నః ప్రకాశితవిరుద్ధశ్చ। విధ్యనువాదాయుక్తస్త్య
క్తః పునస్స్వీకృతోఽశ్లీలః॥౫౪॥ కర్ణావతంసాదిపదే కర్ణాదిధ్వనినిర్మి
తిః। సన్నిధానాదిబోధార్థం స్థితేష్వేతత్సమర్థనమ్। ఖ్యాతేఽర్థే ని
ర్హేతోరదుష్టతా అనుకరణే తు సర్వేషామ్। వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషో
ఽపి గుణః క్వచిత్క్వచిన్నోభౌ॥ ౫౫ ॥ వ్యభిచారిరసస్థాయి భావానాం శ
బ్దవాచ్యతా। కష్టకల్పనయా వ్యక్తిరనుభావవిభావయోః॥ ప్రతికూలవిభా
వాదిగ్రహో దీప్తిః పునః పునః। అకాండే ప్రథనచ్ఛేదావంగస్యాప్యతివిస్తృ
తిః॥౬౦॥ అంగినోఽననుసంధానం ప్రకృతీనాం విపర్యయః। అనంగస్యాభి
ధానం చ రసే దోషాస్స్యురీదృశాః॥౬౧॥ న దోషస్స్వపదేనోక్తావపి సంచారి
ణః క్వచిత్। సంచార్యాదేర్విరుద్ధస్య బాధ్యత్వేనోక్తిర్గుణావహా॥౬౨॥ ఆశ్ర
యైక్యే విరుద్ధో యస్స కార్యో భిన్నసంశ్రయః। రసాన్తరేణాన్తరితో నై
రన్తర్యేణ యో రసః॥ స్మర్యమాణో విరుద్ధోఽపి సామ్యేనాథ వివక్షితః। అం
గిన్యంగత్వమాప్తౌ యౌ తౌ న దుష్టౌ పరస్పరమ్॥ ౬౬ ॥ యే రసస్యాంగినో ధ
ర్మాశ్శౌర్యాదయ ఇవాత్మనః। ఉత్కర్షహేతవస్తే స్యురచలస్థితయో
గుణాః॥ ఉపకుర్వన్తి తం సన్తం యేఽంగద్వారేణ జాతుచిత్। హారాదివద
లంకారాస్తేఽనుప్రాసోపమాదయః॥౬౭॥ మాధుర్యౌజఃప్రసాదాఖ్యాస్త్ర
యస్తే న పునర్దశ। ఆహ్లాదకత్వం మాధుర్యం శృంగారే ద్రుతికారణమ్॥ క
రుణే విప్రలంభే తచ్ఛాన్తే చాతిశయాన్వితమ్। దీప్త్యాత్మవిస్తృతేర్హేతు

రౌద్రే౽పి రసస్థితిః॥౬౮॥ బీభత్సరౌద్రరసయో స్తస్యాధిక్యం క్రమేణ చ।శు
ష్కేంధనాగ్నివత్స్వచ్ఛజలవత్సహసైవ యః॥౬౯॥ వ్యాప్నోత్యన్యత్ప్రసా
దో౽సౌ సర్వత్రవిహితస్థితిః। గుణవృత్త్యా పునస్తేషాం వృత్తిశ్శబ్దార్థయో
ర్మతా॥౭౦॥ కేచిదంతర్భవంత్యేషు దోషత్యాగాత్పరే శ్రితాః।అన్యే భ
జంతి దోషత్వం కుత్రచిన్న తతో దశ॥ తేన నార్థగుణా వాచ్యాః ప్రోక్తాశ్శబ్ద
గుణాశ్చ యే। వర్ణాస్సమాసో రచనా తేషాం వ్యంజకతామితాః॥౭౧॥
మూర్ధ్ని వర్గాంత్యగాస్స్పర్శా అటవర్గా రణౌ లఘూ।అవృత్తిర్మ
ధ్యవృత్తిర్వా మాధుర్యే ఘటనా తథా॥ యోగ ఆద్యతృతీయాభ్యామంత్య
యో రేణ తుల్యయోః। టాదిశ్శషౌ వృత్తిదైర్ఘ్యం గుంభ ఉద్ధత ఓజసి॥౭౪॥
శ్రుతిమాత్రేణ శబ్దానాం యేనార్థప్రత్యయో భవేత్।సాధారణస్సమగ్రా
ణాం స ప్రసాదో గుణస్స్మృతః।వక్తృవాచ్యప్రబంధానామౌచిత్యేన క్వ
చిత్క్వచిత్।రచనావృత్తివర్ణానామన్యథాత్వమపీష్యతే॥౭౬॥యదుక్త
మన్యథా వాక్యమన్యథాన్యేన యోజ్యతే। శ్లేషేణ కాక్వా వా జ్ఞేయా సా వ
క్రోక్తిస్తథా ద్విధా ॥ ౭౭ ॥ వర్ణసామ్యమనుప్రాసశ్ఛేకవృత్తిగతో ద్వి
ధా।సో౽నేకస్య సకృత్పూర్వ ఏకస్యాప్యసకృత్పరః॥౭౮॥మాధుర్యవ్యంజ
కైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే। ఓజఃప్రకాశకైస్తైస్తు పరుషా కోమలా ప
రైః॥౭౯॥కేషాంచిదేతా వైదర్భీప్రముఖా రీతయో మతాః । శాబ్దస్తు లా
టానుప్రాసో భేదే తాత్పర్యమాత్రతః॥ ౮౦॥ పదానాం సపదస్యాపి వృ
త్తావన్యత్ర తత్ర వా। నామ్నస్స వృత్త్యవృత్త్యోశ్చ తదేవం పంచధా మతః॥
అర్థే సత్యర్థభిన్నానాం శబ్దానాం సా పునశ్శ్రుతిః। యమకం పాదత
ద్భాగవృత్తి తద్యాత్యనేకతామ్ ॥ ౮౧ ॥వాచ్యభేదేన భిన్నా యద్యుగప
ద్భాషణస్పృశః।శ్లిష్యంతి శబ్దాశ్శ్లేషో౽సావక్షరాదిభిరష్టధా॥౮౩॥ భేదా
భావాత్ప్రకృత్యాదేర్భేదో౽పి నవమో భవేత్ । తచ్చిత్రం యత్ర వర్ణా
నాం ఖడ్గాద్యాకృతిహేతుతా॥౮౪॥ పునరుక్తవదాభాసో విభిన్నాకార
శబ్దగా। ఏకార్థతేవ యత్ర స్యాత్తదా శబ్దార్థయో రయం॥ సాధర్మ్య
ముపమా భేదే పూర్ణా లుప్తా చ సాగ్రిమా । శ్రౌత్యార్థీ చ భవేద్వాక్యే
సమాసే తద్ధితే తథా॥ ౮౬॥ తద్వద్ధర్మస్య లోపే స్యాన్న శ్రౌతీ తద్ధితే పు

నః॥ఉపమానానుపాదానే వాక్యగాథసమాసగా। వాదేర్లోపే సమాసేసా కర్మాధారక్యచి క్యఙి । కర్మకర్త్రోర్ణముళి చాతల్లోపే క్విప్సమాసగా॥౮౭॥ ధర్మోపమానయోర్లోపే వృత్తౌ వాక్యే చ దృశ్యతే । క్యచి వాద్యుపమేయాసే త్రిలోపే చ సమాసగా॥౮౮॥ ఉపమానోపమేయత్వ ఏకస్యైవైకవాక్యగే । అనన్వయో విపర్యాస ఉపమేయోపమా తయోః॥౯౦॥ సంభావనమథోత్ప్రేక్షా ప్రకృతస్య సమేన యత్। ససందేహస్తు భేదోక్తౌ తదనుక్తౌ చ సంశయః॥౯౧॥ తద్రూపకమభేదో య ఉపమానోపమేయయోః॥ సమస్తవస్తువిషయం శ్రౌతా ఆరోపితా యదా॥౯౨॥ శ్రౌతా ఆర్థాశ్చ తే యస్మిన్నేకదేశవివర్తి తత్। సాంగమేతన్నిరంగం తు శుద్ధం మాలా తు పూర్వవత్॥౯౩॥ నియతారోపణోపాయస్స్యాదారోపః పరస్య యః। తత్పరంపరితం శ్లిష్టే వాచకే భేదభాజి వా॥౯౪॥ ప్రకృతం యన్నిషిధ్యాన్యత్సాధ్యతే సా త్వపహ్నుతిః । శ్లేషస్స వాక్య ఏకస్మిన్యత్రానేకార్థతా భవేత్॥౯౫॥ పరోక్తిర్భేదకైశ్శ్లిష్టైస్సమాసోక్తిర్నిదర్శనా। అభవద్వస్తుసంబంధ ఉపమాపరికల్పకః॥ ౯౬॥ స్వస్వహేత్వన్వయస్యోక్తిః క్రియయైవ తు సాపరా। అప్రస్తుతప్రశంసా యా సా సైవ ప్రస్తుతాశ్రయా॥౯౭॥ కార్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి। తదన్యస్య వచస్తుల్యే తుల్యస్యేతి చ పంచధా॥౯౮॥ నిగీర్యాధ్యవసానం తు ప్రకృతస్య పరేణ యత్ । ప్రస్తుతస్య యదన్యత్వం యద్యర్థోక్తౌ చ కల్పనమ్॥౯౯॥ కార్యకారణయోర్యశ్చ పౌర్వాపర్యవిపర్యయః । విజ్ఞేయాతిశయోక్తిస్సా ప్రతివస్తూపమా తు సా ॥ సామాన్యస్య ద్విరేకస్య యత్ర వాక్యద్వయే స్థితిః। దృష్టాంతః పునరేతేషాం బింబస్య ప్రతిబింబనమ్ ॥ ౧౦౧ ॥ సకృద్వృత్తిస్తు ధర్మస్య ప్రకృతాప్రకృతాత్మనాం। సైవ క్రియాసు బహ్వీషు కారకస్యేతి దీపకమ్॥౧౦౨॥ మాలాదీపకమాద్యం చేద్యథోత్తరగుణావహమ్। నియతానాం సకృద్ధర్మస్సా పునస్తుల్యయోగితా॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ సః । హేత్వోరుక్తావనుక్తీనాం త్రయే సామ్యే నివేదితే॥౧౦౪॥ శబ్దార్థాభ్యామథాక్షేపే శ్లిష్టే తద్వత్త్రిరష్టతత్ । నిషేధో వక్తుమిష్టస్య యో విశేషాభిధిత్సయా॥ వక్ష్యమాణోక్తవిషయస్స ఆక్షేపో ద్విధా మతః । క్రియాయాః ప్రతి

షేధేపి ఫలవ్యక్తిర్విభావనా॥౧౦౭॥ విశేషోక్తిరఖండేషు కారణేషు ఫలావచః। యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయః॥ సామాన్యం వా విశేషో వా తదన్యేన సమర్థ్యతే। యత్ర సోఽర్థాంతరన్యాసః సాధర్మ్యేణేతరేణ వా॥౧౦౮॥ విరోధః సోఽవిరోధేపి విరుద్ధత్వేన యద్వచః। జాతిశ్చతుర్భిర్జాత్యాద్యైర్విరుద్ధా స్యాద్గుణైస్త్రిభిః। క్రియా ద్వాభ్యామథ ద్రవ్యం ద్రవ్యేణైవేతి తే దశ। స్వభావోక్తిస్తు డింభాదేస్స్వక్రియారూపవర్ణనమ్॥౧౧౦॥ వ్యాజస్తుతిర్ముఖే నిందా స్తుతిర్వా రూఢిరన్యథా। సా సహోక్తిస్సహార్థస్య బలాదేకం ద్వివాచకమ్॥ వినోక్తిస్సా వినాఽన్యేన యత్రాన్యస్సన్న నేతరః। పరివృత్తిర్వినిమయో యోఽర్థానాం స్యాత్సమాసమైః॥౧౧౨॥ ప్రత్యక్షా ఇవ యత్రార్థాః క్రియంతే భూతభావినః। తద్భావికం కావ్యలింగం హేతోర్వాక్యపదార్థతా॥౧౧౩॥ పర్యాయోక్తం వినా వాచ్యవాచకత్వేన యద్వచః। ఉదాత్తం వస్తునస్సంపన్మహతాం చోపలక్షణమ్॥౧౧౪॥ తత్సిద్ధిహేతావేకస్మిన్యత్రాన్యత్తత్కరం భవేత్। సముచ్చయోఽసౌ స త్వన్యో యుగపద్యా గుణక్రియాః॥౧౧౫॥ ఏకం క్రమేణానేకస్మిన్పర్యాయోఽన్యస్తతోఽన్యథా। అనుమానం తదుక్తం యత్సాధ్యసాధనయోర్వచః॥౧౧౬॥ విశేషణైర్యత్సాకూతైరుక్తిః పరికరస్తు సః। వ్యాజోక్తిశ్ఛద్మనోద్భిన్నవస్తురూపనిగూహనమ్॥ కించిత్పృష్టమపృష్టం వా కథితం యత్ప్రకల్ప్యతే। తాదృగన్యవ్యపోహాయ పరిసంఖ్యా తు సా స్మృతా॥౧౧౮॥ యథోత్తరం చేత్పూర్వస్య పూర్వస్యార్థస్య హేతుతా। తదా కారణమాలా స్యాత్క్రియయా తు పరస్పరమ్॥౧౧౯॥ వస్తునోర్జననేఽన్యోన్యముత్తరం శ్రుతిమాత్రతః। ప్రశ్నస్యోన్నయనం యత్ర క్రియతే తత్ర వా సతి॥౧౨౦॥ అసకృద్యత్ర సంభావ్యముత్తరం స్యాత్తదుత్తరమ్। కుతోపి లక్షితస్సూక్ష్మోప్యర్థోఽన్యస్మై ప్రకాశ్యతే॥ ధర్మేణ కేనచిద్యత్ర సూక్ష్మం తత్పరిచక్షతే। ఉత్తరోత్తరముత్కర్షో భవేత్సారః పరావధిః॥౧౨౨॥ భిన్నదేశతయాఽత్యంతం కార్యకారణభూతయోః। యుగపద్ధర్మయోర్యత్ర ఖ్యాతిస్సా స్యాదసంగతిః॥ సమాధిస్సుకరం కార్యం కారణాంతరయోగతః। సమం యోగ్యతయా యోగో యది సంభావితః క్వచిత్॥౧౨౪॥ క్వచిద్యదతివైధర్మ్యాన్న శ్లేషో ఘటనామి

యాత్। కర్తుః క్రియాఫలావాప్తిర్నైవానర్థశ్చ యద్భవేత్ ॥ గుణక్రియాభ్యాం కార్యస్య కారణస్య గుణక్రియే। క్రమేణ చ విరుద్ధే యత్స ఏవ విషమో మతః॥౧౨౮॥ మహతోర్యన్మహీయాంసావాశ్రితాశ్రయయోః క్రమాత్। ఆశ్రయాశ్రయిణౌ స్యాతాం తనుత్వేప్యధికం తు తత్ ॥ ప్రతిపక్షమశక్తేన ప్రతికర్తుం తిరస్క్రియా। యా తదీయస్య తత్స్తుత్యై ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే॥౧౨౯॥ సమేన లక్ష్మణా వస్తు వస్తునా యన్నిగూహ్యతే। నిజేనాగంతునా వాపి తన్మీలితమితి స్మృతమ్॥ స్థాప్యతేపోహ్యతే వాపి యథాపూర్వం పరంపరం। విశేషణతయా వస్తు యత్ర సైకావలీ ద్విధా॥౧౩౦॥ యథానుభవమర్థస్య దృష్టే తత్సదృశే స్మృతిః। స్మరణం భ్రాంతిమానన్యసంవిత్తత్తుల్యదర్శనే॥౧౩౧॥ ఆక్షేప ఉపమానస్య ప్రతీపముపమేయతా। తస్యైవ యది వా కల్ప్యా తిరస్కారనిబంధనా॥౧౩౨॥ ప్రస్తుతస్య యదన్యేన గుణసామ్యవివక్షయా। ఐకాత్మ్యం బధ్యతే యోగాత్తత్సామాన్యమితి స్మృతమ్॥౧౩౩॥ వినా ప్రసిద్ధమాధారమాధేయస్య వ్యవస్థితిః। ఏకాత్మా యుగపద్వృత్తిరేకస్యానేకగోచరా॥౧౩౪॥ అన్యత్ప్రకుర్వతః కార్యమశక్యస్యాన్యవస్తునః। తథైవ కరణం చేతి విశేషస్త్రివిధః స్మృతః॥౧౩౫॥ స్వముత్సృజ్య గుణం యోగాదత్యుజ్జ్వలగుణస్య యత్। వస్తు తద్గుణతామేతి భణ్యతే స తు తద్గుణః॥౧౩౬॥ తద్రూపాననుహారశ్చేదస్య తత్స్యాదతద్గుణః। యద్యథా సాధితం కేనాప్యపరేణ తదన్యథా॥౧౩౭॥ తథైవ తద్విధీయేత స వ్యాఘాత ఇతి స్మృతః। సేష్టా సంసృష్టిరేతేషాం భేదేన యదిహ స్థితిః॥౧౩౮॥ అవిశ్రాంతిజుషామాత్మన్యంగాంగిత్వం తు సంకరః। ఏకస్య చ గ్రహే న్యాయదోషాభావాదనిశ్చయః॥౧౩౯॥ స్ఫుటమేకత్ర విషయే శబ్దార్థాలంకృతిద్వయమ్। వ్యవస్థితం చ తేనాసౌ త్రిరూపః పరికీర్తితః॥౧౪౦॥ ఏషాం దోషా యథాయోగం సంభవంతోపి కేచన। ఉక్తేష్వంతర్భవంతీతి న పృథక్ప్రతిపాదితాః॥ ౧౪౧॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశమూల
సూత్రాణి సంపూ
ర్ణాని.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు.అవిఘ్నమస్తు.

శ్రీ మ హా స ర స్వ త్యై న మః.

కా వ్య ప్ర కా శ ప్రా రం భః.

గ్రంథారంభే విఘ్నవిఘాతాయసముచితేష్టదేవతాంగ్రంథకృత్పరామృశతి॥ ప ॥ నియతికృతనియమరహితాంహ్లాదైకమయీమనన్యపరతంత్రామ్।నవరసరుచిరాంనిర్మితిమాదధతీభారతీకవేర్జయతి॥ నియతి

శు భ మ స్తు.

శ్రీ మ హా గ ణా ధి ప త యే న మః.

కా వ్య ప్ర కా శి కా వ్యా ఖ్యా న ప్రా రం భః.

వరదశ్శ్రీరమయా సమేయివాంసం కరుణార్ద్రం వరవక్షస్తైన మానం। ప్రణతార్తిహారంపరంపుమాంసంప్రణమామోవయమంజసాత్మనీనమ్॥ అథవృత్తికారస్స్వకర్తృకకారికావ్యాఖ్యాతుకామఆదిమాంకారికామితికర్తవ్యతయావ్యాఖ్యాతుంపీఠికామాహ ॥ గ్రంథారంభ ఇతి॥విఘ్నవిఘాతాయవిఘ్నవిఘాతంకర్తుమిత్యర్థః- సముచితేతి- సముచితత్వంకావ్యలక్షణారంభేవాగ్దేవ్యానంతవ్యత్వాత్-ఇష్టత్వమభిమతత్వంచ-పరామృశతి-అనుసంధత్తే॥నియతీతి॥ నియమ్యతేకమలసౌగంధ్యాదికమనయేతికమలత్వాదిజాతిర్నియతిః - తయాకృతోయోనియమస్తద్రహితాం-ముఖాదేఃకమలాదిరూపేణారోపాత్ - ఏకంప్రాచుర్యేణప్రస్తుతమస్యామిత్యేకమయీ-హ్లాదైకమయీ-తాం- అన్యథాఏకశబ్దస్యపూర్వనిపాతస్స్యాత్ - కవేరన్యస్యపరమాణ్వాదేఃకారణస్యాధీనానభవతీతితాం-యద్వా - అన్యపరోభారతీపరాఙ్ముఖస్సనభవతీత్యనన్యపరః-సతంత్రంప్రధానంయస్యాస్తాం- నవరసాయస్యాంసా - సాచసారుచిరాచ-తాం-సమాహారేతునవరసీరుచిరేతిస్యాత్ - ఏతాదృశీంనిర్మితింనిర్మాణం- ఆదధతీకుర్వాణాకవేర్భారతీజయతి - సర్వోత్కర్ష

[illegible]

శక్త్యానియతరూపా సుఖదుఃఖమోహ స్వభావా పరమాణ్వాద్యుపాదా
నకర్మాదిసహకారికారణపరతంత్రా షడ్రసా। నచహృద్యైవ తైర్బ్ర
హ్మణో నిర్మితిర్నిర్మాణం। ఏతద్విలక్షణా తు కవివాఙ్నిర్మితిః । అతఏవ

షేణవర్తతే - భారతీకృతేః బ్రహ్మకృత్యపేక్షయా- భారత్యాశ్చబ్ర
హ్మాపేక్షయా - ప్రతీయమానో వ్యతిరేకః ప్రతియోగినో బ్రహ్మకృతిబ్ర
హ్మణో రనుపాదానా ద్వ్యంగ్య ఇత్యలంకారధ్వనిం మనసినిధాయోప
మానభూతబ్రహ్మకృత్యపేక్షయోపమేయభూత భారతీ కృతేర్వైశేషం
ప్రతిపాదయితుం మానస్వరూపం తావదాహ॥ నియతిశక్త్యేతి ॥ నియతి
స్తత్త్వాంతరం - తదేవశక్తిస్తయా - నియతమన్యోన్యాసంకీర్ణ త
యావ్యవస్థాపితంరూపమాకారో యస్యాస్సేతి- అథవా-నియతిశబ్దో ఽ
దృష్టవచనః - తద్రూపశక్త్యేతి పూర్వవదర్థః॥ అయంభావః॥ పద్మా
దావేవ సౌరభాదినిర్మాణహేతుభూతేన తత్త్వాంతరేణాదృష్టేన వా
కృతనియమైవయా బ్రహ్మకృతిః - భారతీకృతిస్తు న తాదృశీ - పద్మాది
వ్యతిరిక్తకామినీముఖాదావపి సౌరభవర్ణనాత్ - ద్వితీయవిశేషణకృ
త్యం బ్రహ్మకృతేరాహ - సుఖదుఃఖమోహ స్వభావేతి - యత్రైకైవకా
మినీ కాముకేషు సుఖం కరోతి సపత్న్యా దుఃఖం కరోతి తామలభమానం మో
హయతీతి భావః - తృతీయవిశేషణస్యార్థమాహ - పరమాణ్వితి-ఆదిపద
న ద్వ్యణుకాదికం తదేవోపాదానకారణం- కర్మాదీతిచ దేశకాలాది -స
హకారిపదేన అసమవాయికారణం - తథాచ - బ్రహ్మకృతిః పరమా
ణ్వాద్యుపాదాన తత్సంయోగాద్యసమవాయికారణ కాలాదినిమిత్తకా
రణసాపేక్ష్యేత్యర్థః - చతుర్థవిశేషణస్యార్థమాహ - షడ్రసేతి - నచ
హృద్యైవతైరితి - షడ్భిరపి తైరిత్యర్థః - కట్వాదీనామహృద్యత్వాదితి
భావః. ఉపమానే బ్రహ్మనిర్మాణే విశేషణచతుష్టయస్యాపి వైపరీత్యము
క్త్వోపమేయే కవివాఙ్నిర్మాణే విశేషణాని ప్రతిపాదయతి - ఏతద్విల
క్షణా తు కవివాఙ్నిర్మితిరితి - ఏవం కారకప్రపంచం పరీక్ష్య తం క్రియా
యాస్సంఘటయతి-అతఏవేతి- అతఏవ కవివాఙ్నిర్మితిర్నియతినియంత్రణా

వశయతి। జయత్యర్థేన నమస్కార ఆక్షిప్యత ఇతి తాం ప్రత్యస్మి ప్రణత
ఇతి లభ్యతే ॥ ఇహాభిధేయం సప్రయోజనమిత్యాహ ॥౨॥ కావ్యం యశసే
ఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాస
మ్మితతయోపదేశయుజే॥ కాళిదాసాదీనామివ యశః। శ్రీహర్షాదే
ర్ధావకాదీనామివ ధనం। రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం। ఆదిత్యా
దేర్మయూరాదీనామివానర్థనివారణం। సకలప్రయోజనమౌళిభూ
తం। సమనంతరమేవ రసాస్వాదనసముద్భూతం। విగళితవేద్యాంతరం। ప
రమానందం। ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధానవేదాదిశాస్త్రేభ్యస్సుహృత్సమి

తిక్రాంతాసుఖైకస్వభావా - పారతంత్ర్యగంధానభిజ్ఞా - శృంగారా
ద్యనేకరస వైచిత్ర్యశాలినీ - అతఏవ జయతీత్యర్థః - జయతేరుత్క
ర్షార్థకస్య సర్వోత్కర్షో హ్యర్థః - తతః కిం ఫలితమిత్యత ఆహ - జయ
త్యర్థేనేతి - ఆక్షిప్యతే అనుమీయత ఇత్యర్థః - ఉపాస్యదేవతోత్కర్ష
స్యోపాసకానప్రహ్వీభావేనావినాభావవత్త్వాత్ - కవిభారతీస్తుత్యా అ
త్ర ప్రబంధే కావ్యమభిధేయమితి ధ్వనితం - ఇహాభిధేయస్య కావ్యస్య ప్రయో
జనాకథనే ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యయోగాత్ ప్రయోజనమాహేత్యాహ ॥ ఇ
హేతి ॥ అభిధేయం కావ్యం - కావ్యమితి - కృతే విదే యుజే శ్లా భా జశ్చేత్వం
తాః - భవతీతి సర్వత్రాధ్యాహారః - శ్రీహర్షాదేరితి - రాజ్ఞస్సకాశా[illegible]
వకాదీనాం కవీనాం - వ్యవహారపదస్యార్థం వ్యాచష్టే - రాజాదీతి - [illegible]
చోద్భవనీతౌ మాఘసువ్యక్తం - పరనిర్వృతయ ఇత్యంశం వ్యాచష్టే ॥ సక
లేతి - సమనంతరం - రసోల్లసితశబ్దార్థశ్రవణసమనంతరమిత్యర్థః.
ఉద్భూతమితి ॥ విభావాద్యనుసంధానాభివ్యక్తం - విగళితవేద్యాంత
రం - విగళితాని జీర్ణపర్ణపరిపాట్యా పరిత్రుటితాని వేద్యాంతరాణి
తద్వ్యతిరిక్తప్రమేయభాగా యత్రేతి - విషయాంతరసంస్పర్శరహిత
మితి యావత్ - వేదాదిశబ్దః ప్రభుసమ్మితః - శబ్దప్రధానేతి - అధ్యయ
నమాత్రాదభ్యుదయశ్రవణాత్ - క్వచిద్వర్ణపదస్వరస్ఖలనవశం
కాయామనర్థస్యాపి ప్రసంగశ్రుత్యావాదదర్శనాచ్చ - సుహృ

తార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదితిహాసేభ్యశ్చ శబ్దార్థయోర్గుణభావేన రసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయావిలక్షణంయత్కావ్యంలోకోత్తర వర్ణనానిపుణకవికర్మ । తత్కాంతేవసరసతాపాదనేనాభిముఖీకృత్య రామాదివద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదిత్యుపదేశంచయథాయోగంకవే స్సహృదయస్యచకరోతీతిసర్వథాత్రయతనీయం ॥ ఏవమస్యప్రయోజన ముక్త్వాహేతుమాహ॥శక్తిర్నిపుణతాలోకశాస్త్రకావ్యాద్యవేక్షణా

త్వముచ్యతేతి పురాణానా మర్థవాద రూపత్వాత్ - అర్థతా త్పర్యేతి - వాచ్యార్థతాత్పర్యవద్భ్యః - ఇతిహాసో భారతాదిః-తద్వై లక్షణ్యం కావ్యస్యాహ - శబ్దార్థయోరితి - గుణభావేన - అప్రాధా న్యేనేత్యర్థః- రసానామంగభూతో యో వ్యాపారో వ్యంజనాఖ్యః-తత్ర ప్రవణతా తాత్పర్యం - తయావిలక్షణం - అనేనశబ్దప్రధానా ద్వేదాద ర్థప్రధానాత్పురాణాదేశ్చ రసప్రవణస్యకావ్యస్యాతిశయోదర్శితః - కావ్యశబ్దార్థంనిర్వక్తి - లోకోత్తరేతి-మందానిలకోకిలాలాపాదీనాం భావాదీనాంచ యాలోకస్వభావాతిలంఘివర్ణనా శిల్పకౌశలీభణితిస్త త్రనిపుణోవ్యుత్పన్నఃకవిః -ఉక్తంచ॥ప॥ ప్రజ్ఞానవనవోన్మేషశాలినీ ప్రతి భామతా । తదనుప్రాణనాజీవ ద్వర్ణనానిపుణఃకవిరితి ॥ కౌతిశబ్దా [illegible]శతిరసభావాదికమితికవిః - తస్యకర్మ కావ్యం - బ్రాహ్మణా దిత్వాత్ ష్యఞ్-తత్కావ్యం- కాంతేవేత్యనేనసమ్మితశబ్దో వ్యాఖ్యాతః- తత్రసాధర్మ్యమాహ - సరసతేతి - సారస్యాకారకమత్కారాపాద నముఖేనఅభిముఖీకృత్య - అర్థాదుపదేశవ్యంజనమితిలభ్యతే - ననుకి ముభయోరపిప్రత్యేకంప్రయోజనషట్కలాభః - నేత్యాహ - యథా యోగమితి - యోగోయుక్తిరౌచిత్యం - తమనతిక్రమ్య - యశోర్థా వనర్థ[illegible]శ్చద్వయోరపి - వ్యవహారోపదేశౌ సహృదయస్యైవ - ని ర్వృతిర్ద్వయోరపి - నిర్వృతిసమయేకవేరపి సహృదయత్వాత్ - అ త్రకావ్య - అంగానాంప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాత్కావ్య స్యాంగభూతంకీర్త్యాదికమేవతదంగమీమాంసాయా అపేక్షితా॥ శక్తి

త్। కావ్యజ్ఞశిక్షయాభ్యాస ఇతి హేతుస్తదుద్భవే॥ శక్తిః కవిత్వబీజరూపస్సంస్కారవిశేషః। యాం వినా కావ్యం న ప్రసరేత్। ప్రసృతం వా ఉపహసనీయం స్యాత్। లోకస్య స్థావరజంగమాత్మకలోకవృత్తస్య। శాస్త్రాణాం ఛందోవ్యాకరణాభిధానకోశకలాచతుర్వర్గగజతురగఖడ్గాదిలక్షణగ్రంథానాం। కావ్యానాం చ మహాకవిసంబంధినాం। ఆదిశబ్దాదితిహాసాదీనామవేక్షణాద్విమర్శనాత్॥ నిపుణతా వ్యుత్పత్తిః। కావ్యం కర్తుం విచారయితుం వా యే జానంతి। తదుపదేశేన కరణే యోజనే చ పౌనఃపున్యేన ప్రవృత్తిరితి త్రయస్సముదితాః॥ న తు వ్యస్తాః। తస్య కావ్యస్యోద్భవే। నిర్మాణే సముల్లాసే చ। హేతుః॥ న తు హేతవః। ఏవమస్య కారణముక్త్వా స్వరూపమాహ॥ సూ॥ తదదోషౌ శబ్దార్థౌ సగుణావనలంకృతీ పునః క్వాపి॥ దోష

రితి॥ కవినైవ వ్యాకృతం - శాస్త్రాణామితి - కలాః సంగీతాదిః సూచ్యతే తత్ప్రతిపాదకం చ శాస్త్రం భరతమునిప్రణీతం - చతుర్వర్గశబ్దేన ధర్మార్థకామమోక్షాః కథ్యంతే - తత్ప్రతిపాదకాః గ్రంథాః మన్వాది స్మృతి నీతిశాస్త్రవాత్స్యాయనశాస్త్ర శారీరకశాస్త్రాణి - ప్రసిద్ధాని - శక్తివ్యుత్పత్త్యభ్యాసాః - నతు హేతవ ఇతి - ఏ[illegible]త్వాదితి - త్రితయో మిలితా ఏకైవ సామగ్రీ కావ్యనిర్మాణే - [illegible]స్తు స్వరూపయోగ్యా అపి న సామగ్రీ - తత్ర ఏకవచనాంతహేతుశబ్దః ప్రమాణం - స్వరూపమితి - స్వమనన్యసాధారణమన్యవ్యావృత్తం రూపం లక్షణమిత్యర్థః - తదదోషావితి॥ తదితి కావ్యం లక్ష్యం - శబ్దార్థావితి ద్వంద్వనిర్దేశాత్ పరస్పరసాపేక్షత్వప్రతీతేర్నిర్దోషత్వాదివిశిష్టం శబ్దార్థయుగళమేవ కావ్యం - కమనీయశ్శబ్ద ఏవ వా అర్థ ఏవ వా కావ్యమితి పక్షద్వయం పరాకృతం॥ దోషగుణాలంకారాణామపరిజ్ఞానే తద్ఘటితలక్షణాజ్ఞానాదాహ- దోషేతి॥ వక్ష్యంతే - సప్తమోల్లాసాదావితి శేషః - సదోషే నిర్గుణే అనలంకారే చాతివ్యాప్తివారణాయ క్రమేణ విశేషణత్రయం - అనలంకృతీ ఇతి - ఈషదర్థే నఞ్ - అనుదరా కన్యేతివత్ - అస్ఫుటాలంకారావిత్యర్థః। అదోషావిత్యాద్యగ్రహణం సత్యపి గుణాలంకారబాహు

గుణాలంకారావత్యం తే। క్వాపీత్యనేనైతదాహ। యత్సర్వత్రసాలంకా
రౌ। క్వచిత్తుస్ఫుటాలంకారవిరహేపినకావ్యత్వహానిః॥ యథా॥ శ్లో॥ యః
కౌమారహరస్సఏవహివరస్తాఏవచైత్రక్షపాస్తేచోన్మీలితమాలతీసురభ
యఃప్రౌఢాః కదంబానిలాః । సాచైవాస్మితథాపి తత్రసురతవ్యాపా
రలీలావిధౌ రేవారోధసి వేతసీతరుతలేచేతస్సముత్కంఠతే ॥ అత్రస్ఫు

ర్యేదోషలేశేపి కావ్యంపరిత్యాజ్యమితి ప్రదర్శయితుం - క్వచిత్స్ఫు
టాలంకారరాహిత్యేపిరసాభివ్యంజకస్యశబ్దార్థయుగళస్యనకావ్యత్వ
హానిరిత్యుదాహరతి॥ య ఇతి॥ ఏషాహిబాల్యఏవ క్వచిద్గుణశీలాదిగుణో
ల్బణేయూనిగూఢరూఢాభిలాషాయాః పశ్చాదాచార సంరక్షణార్థ
మజ్ఞానవాటితకరీత్యామాతాపితృభ్యాం తేనైవపాణిగ్రాహితాయాః
కుటుంబినీపదమధివసంత్యాః ప్రియసఖీకథాయాంప్రాచీనవాసనావశం
వదాయాఃకస్యాశ్చిదుక్తిః- కౌమారంకుమారీభావస్తస్యహరణం - ఇ
దంప్రథమికయా సంభోగోపక్షేపః - యోజ్ఞాతశిష్టామపిమాంసంభో
గేచ్ఛాముత్పాద్యోపభుక్తవాన్ - అనేననాయకస్యలోకోత్తరసౌంద
ర్యచాతుర్యాదికంవ్యజ్యతే - సఏవహివరః - తాఏవచైత్రక్షపాః-యా
శ్చంద్రికావ్యాప్తతయా ఉద్దీపికావాసంతికరజన్యస్తాఏవేత్యర్థః - తేచే
తి- చకారోవధారణార్థః-అతోనప్రక్రమభంగః - యేప్రాగుద్దీపకా
స్తఏవేత్యర్థః - యద్యపిమాలతీకదంబయోర్వార్షికతయా నవాసం
తికత్వం- తథాప్యున్మీలితమాలతీవత్సురభయః సమాలత్యాసురభయఇ
తి- కదంబపదేనచవాసంతికో భూకదంబఏవోచ్యతే - ప్రౌఢాఇత్యనే
నచోద్దీపనే అన్యనిరపేక్షతోచ్యతే. సాచైవేతి - అస్మీత్యహమర్థేతిజం
తప్రతిరూపకమవ్యయం - చకారోభిన్నక్రమః - తథాచ - అహంచ
సైవ-యాకౌమారఏవతస్మింస్తథానురక్తేత్యర్థః-తథాపితత్రప్రచ్ఛన్న
కాముకచ్ఛాయాపన్నేసురతార్థం యోవ్యాపారఃప్రీతిసంప్రేక్షణాదిః
సఏవలీలాతస్యాఃకాలవినోదనరూపాయాః - విధావనుష్ఠానే - రేవా
రోధసి - వేతస్యాబాలవంజులతరోః తలేమూలే - సప్తమీపరంపర

టోనకశ్చిదలంకారః - రసస్యహిప్రాధాన్యాన్నాలంకారతా॥ తద్భే
దాన్ క్రమేణాహ॥ ౪ ॥ ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యేవాచ్యాద్ధ్వని
ర్బుధైఃకథితః॥ ఇదమితికావ్యం - బుధైః వైయాకరణైః - ప్రధాన
భూతస్ఫోటరూపవ్యంగ్యవ్యంజకస్యశబ్దస్యధ్వనిరితివ్యవహారఃకృతః॥ తత
స్తన్మతానుసారిభిరన్యైరపిన్యగ్భావితవాచ్యవ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్యశ

యస్సర్వ్యమాణస్యరమణీయస్యార్థస్య వైచిత్ర్యేంసూచ్యతే - అనలం
కారతాంవివరీతుమాహ-అత్రేతి॥స్ఫుటఇతి ॥ సహృదయైకవేదనీయేప్ర
యోగేసంరంభగోచరత్వంస్ఫుటత్వం-తాదృశశ్చాలంకారోనాత్రాస్తి.
అత్రవరాదిసామగ్ర్యాంసత్యామప్యుత్కంఠాలక్షణకార్యానుత్పత్తిరితివి
శేషోక్త్యలంకారః-సచాస్ఫుటః-కార్యానుత్పత్తికోటరకథనాత్-రేవా
తీరేచోక్తకారణాభావేప్యుక్తకార్యోత్పత్తిరితివిభావనాలంకారః- సో
ప్యస్ఫుటః - రేవారోధసి సామగ్ర్యభావకోటరవర్ణనాత్ - ననురస
స్యప్రతీయమానత్వాద్రసవదలంకారోస్త్విత్యాశంక్యాహ - రసస్యహీ
తి - ప్రధానభూతోరసాదిరలంకార్యః - అప్రధానభూతస్త్వలంకా
రఇతివివేకః- తద్భేదానితి - కావ్యభేదానిత్యర్థః - క్రమేణేతి - ఉత్త
మాదిపరిపాట్యా - ఇదమితి - ఇదమితికావ్యం- అత్రాతిశయోవాచ్యా
తిక్రమణమర్థః - తద్వతివ్యంగ్యేసతి - యత్కావ్యంతదుత్తమంధ్వనిరి
తివ్యపదిశ్యతే - అతిశయశ్చాయం వ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యం - నతువా
చ్యస్యప్రతిషేధః - నహివ్యంగ్యప్రతీయమానేవాచ్యబుద్ధిదూరీభావః
ధ్వనౌవాచ్యంగుణః - వ్యంగ్యంప్రధానమితివివేకః- ఇతరత్రవిపర్యయః-
ప్రాధాన్యంచవ్యంగ్యస్యోపేయత్వాచ్చారుత్వాదుపకార్యత్వాచ్చ - అ
ప్రాధాన్యంచవాచ్యస్యతద్విపర్యయాదితి - బుధైరితి విద్వత్సామాన్య
వాచినోబుధశబ్దస్య ధ్వనివాదప్రణేతృలక్షణేవిశేషేపర్యవసానమిత్యా
హ - వైయాకరణైరితి - ప్రథమేహివిద్వాంసోవైయాకరణాఃవ్యాకర
ణమూలత్వాత్సర్వవిద్యానాం - ప్రధానభూతేతి - ప్రాధాన్యంచస్ఫో
టవ్యంజకేభ్యోవర్ణేభ్యస్స్ఫోటస్యార్థప్రత్యాయకత్వాత్ స్ఫుటత్వస్యా

ద్దార్థయుగళస్య॥యథా॥*॥నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరా
గోధరో నేత్రే దూరమనంజనే పులకితా తన్వీ తవేయం తనుః। మిథ్యావా
దిని దూతి బాంధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే వాపీం స్నాతుమితో గతాసి న
పున స్తస్యాధమస్యాంతికమ్॥అత్ర తదంతికమేవ రంతుం గతాసీత్యధమప

దథజాఇతిస్ఫోటః - ప్రధానభూతో యః స్ఫోట స్తద్రూపం యద్వ్యంగ్యం తద్వ్యంజకస్య శబ్దస్య ధ్వనయతీతి వ్యుత్పత్త్యా ధ్వనిత్వమంగీకృతం- యతో వ్యంజకానాం ధ్వనివ్యవహారః కృతో వైయాకరణై స్తత ఏవ హేతో స్తన్మతానుసారిభి రన్యైరాచార్యానందవర్ధనప్రభృతిభిరపి న్యగ్భావితం వాచ్యం- యేన వ్యంగ్యేన తన్న్యగ్భావితవాచ్యం- తాదృశం యద్వ్యంగ్యం తద్వ్యంజనక్షమస్య శబ్దార్థయుగళస్య ధ్వనిరిత్యేవ వ్యవహారః కృతః-వైయాకరణైః కవలశబ్దశరీరస్సర్వ్యథాస్వైఃశిష్టైః-ఉత్తమం కావ్యముదాహరతి-యథానిశ్శేషేతి - ఏషా హి ప్రియా నయనాయ దూతీం ప్రేషితవత్యా దూతీం పునరాగతాం నాయకోపభుక్తామవగచ్ఛంత్యాః కస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయా ఉపాలంభోక్తిః - అయమేవ హి వాచ్యాద్వ్యంగ్యస్యాతిశయః - యద్వాపీం స్నాతుమితో గతాసీతి విధౌ వాచ్యే న గతాసీతి నిషేధో వ్యంగ్యః-యచ్చ న పున స్తస్యాధమస్యాంతికమితి నిషేధే వాచ్యే తదంతికమేవ రంతుం గతాసీతి విధి ర్వ్యంగ్య ఇతి విధినిషేధౌ చ పరస్పరవిరుద్ధావితి ఘుంటాపథః - అత్ర వాపీం స్నాతుం గతాసి నతు తత్సకాశమితి వాచ్యార్థే స్థితే తత్సకాశమేవ రంతుం గతాసీత్యధమపదేన వ్యజ్యతే - తథాహి - అధమత్వం జాత్యా కర్మణా వా వక్తవ్యం- తత్రోత్తమనాయికానాయకస్య జాత్యధమత్వం న వదతీతి కర్మణైవాత్రాధమత్వం - తచ్చ కర్మ న పూర్వకృతం-తస్యాత్రైవ దూతీప్రేషణాత్ - కింతు దూతీప్రేషణానంతర కృతం దూతీసంభోగరూపమేవ - అన్యస్యాభావాత్ - తచ్చ సంభోగచిహ్నైర్జ్ఞాతుముద్ఘాటయితుం చ యోగ్యమితి తత్పర్యవసాయినా అధమపదేన తత్సకాశమేవ గతాసీతి వ్యజ్యతే - నిశ్శేషేత్యాదివాక్యాని తు సంభోగచిహ్నోద్ఘాటనేన తత్ర సాహాయ్యకమాచరంతి - తథాహి -తతఉత్తరీయకజ

కేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే ॥ అతాదృశి గుణీభూతవ్యంగ్యం వ్యంగ్యేతు
మధ్యమమ్॥ అతాదృశి వాచ్యాదనతిశాయిని- యథా॥ శ్లో॥ గ్రామతరుణం
తరుణ్యా నవ వంజులమంజరీసనాథకరమ్ । పశ్యంత్యా భవతి ముహు
ర్నితరాం మలినా ముఖచ్ఛాయా॥ అత్రవంజుల లతాగృహే దత్తసం

కేనచందనచ్యుతే రన్యథాసిద్ధిపరిహారాయ నిశ్శేషేతి స్నానసాధార
ణ్యావ్యావృత్తయే చ్యుత స్తనతటపదాని- స్నానేనహి చందనస్య సర్వత్ర
క్షాళనమేవస్యాత్ - నతు స్తనయో స్తటె ఉపరిభాగఏవచ్యుతిః - అతఇ
యమాశ్లేషకృతై వేతి - తథా తాంబూలచర్వణవిలంబా త్ప్రాచీనరా
గస్యమృష్టతేత్యన్యథాసిద్ధిపరిహారాయనిర్మృష్టేతి- స్నానవ్యావర్తనా
యాధరఇతి-స్నానేనహిఉత్తరోష్ఠస్యాపి నిర్మృష్టరాగతాస్యాత్ ॥ అ
తఇయంచుంబనకృతై వేతి - తథా కాలవిలంబాత్స్నానతో వాసర్వత్ర
సమంనిరంజనతాస్యాత్- తత్తు నేత్రయోః దూరంప్రాంతభాగ ఏవే
త్యతశ్చుంబనకృతై వేయమితి- తన్వీతి సహజతానవోత్కీర్తనమాపా
తతః-పులకితాపితన్వీతిహృదయస్థితోర్థః- తేనస్నానేనపులకితాతనుఃకిం
చిదుచ్ఛ్వసితాభవతి - ఇయంతునతథేతిసంభోగ కృతావేవతానవపుల
కావితిగమ్యతే - ఏవమేభిర్వ్యాక్త్యైఃపరిష్కృతేనాధమపదేనతస్యాంతి
కంరంతుమెవగతాసీతి వ్యజ్యతఇతి వ్యంగ్యాభివాచ్యతయా వ్యంగ్యస్య
వాచ్యాతిశాయిత్వాదుత్తమంకావ్యం.మధ్యమంనిరూపయతి- అతాదృశీ
తి-అతాదృక్త్వంవాచ్యానతిశాయిత్వం-ఉదాహరతి-గ్రామతరుణమితి.ఏ
షాచగ్రామణీపుత్రానురాగిణీంవ్యంజులలతాగృహే దత్తసంకేతాంశ్వ
శ్రూపారతంత్ర్యేణతదానిగంతు మసమర్థాం తరుణేవతస్మిన్శూ
న్యంసంకేతస్థానముపగమ్య ప్రతినివృత్తేసజ్ఞాపనాయవంజులపుష్పమం
జరీమాదధానే విషణ్ణహృదయాం నాయికాముద్దిశ్యసఖ్యోః పరస్పర
ముక్తిః - గ్రామతరుణమితిగ్రామే అయమేకఏవతరుణఇత్యవగతే బహు
వల్లభత్వం - తరుణ్యాఇతిరతౌత్కంఠాతిశయః - నవవంజులే
త్యాదినామంజర్యాః కరగ్రహణయోగ్యతాప్రదర్శనేనవంజులస్యభూ

కేతానాగతేతి వ్యంగ్యంగుణీభూతం । తదపేక్షయావాచ్యస్యైవచ మత్కారిత్వాత్ ॥ శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమపరంస్మృతం॥ చిత్రమితిగుణాలంకారయుక్తం- అవ్యంగ్యమితి స్ఫుటప్రతీయమానార్థరహితం- అపరమధమం॥ యథా॥ ప॥ స్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షిహర్షవిహిత స్నానాహ్నికాహ్నాయ వః । భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీదీర్ఘా దరిద్రద్రుమ

తలస్పర్శితయాతస్మాల్లస్యైవోపభోగ యోగ్యతా - పశ్యంత్యా ఇతివర్తమానవ్యపదేశేనదర్శనసమయఏవముఖమాలిన్యం- ముహురిత్యౌత్సుక్యం- జనాంతరావలోకనభయేనదర్శనస్య విచ్ఛిద్యవిచ్ఛిద్యకరణం చ - నితరామితిస్వాపరాధశ్చవ్యజ్యతే - అత్రాసౌందర్యలక్షణంగుణీభావోపాధిముపపాదయతి - తదపేక్షయేతి - తస్యవ్యంగ్యస్యాపేక్షయా - వాచ్యంముఖచ్ఛాయామాలిన్యం అనుభావరూపతయాసాక్షాద్విప్రలంభవ్యంజకత్వాచ్చమత్కారి- అథాధమంలక్షయతి- శబ్దేతి-గుణాలంకారయోగశ్చిత్రత్వం - శబ్దచిత్రం - శబ్దగుణాలంకారయుక్తం- అర్థచిత్రమర్థగుణాలంకారయుక్తం - స్ఫుటేతి - స్ఫుటేనకవిసంరంభగోచరేణ ప్రతీయమానేనావరేణ ప్రతీయమానేనార్థేనరహితం- నతుసర్వథావ్యంగ్యవాసనాశూన్యం - తస్మాదవ్యంగ్యత్వ మల్పవ్యంగ్యత్వేపర్యవసన్నం - అపరమితిశబ్దశక్త్యా మధ్యమమితిప్రతీతేస్తన్నిరాకరణాయాహ - అపరమధమమితి - శబ్దచిత్రమితి- స్వచ్ఛందేతి-స్వచ్ఛందం తాత్పర్యోపాధిరహితం యథాతథాఉచ్ఛలంత్యాః అచ్ఛానిర్మలాఃకచ్ఛకుహరేషుతటసమీపగర్తేషు ఛాతేతరాఅచ్ఛిన్నాయా అంబుచ్ఛటాస్తాభిర్మూర్ఛన్ మోహోవికళదజ్ఞానాయేమహర్షయస్తైర్హర్షేణవిహితే స్నానాహ్నికే యస్యాంసాతథా- ఉద్యంతఉద్గచ్ఛంత ఉదారాఉద్భటాదర్దురా మండూకాయాసుతాసుదరీషు తటకందరాసుదీర్ఘా- దరిద్రాఅవీర్యాయేద్రుమాస్తేషాంద్రోహఉద్రేక ఉన్మూలనాతిశయస్తత్ప్రచురా మహోర్మిభిర్మేదురోధికోమదోయస్యాస్సా

ద్రోహితాద్రికమహార్ణవమేదురమదామందాకినీమందతామ్॥౪॥ వినిర్గతం మానదమాత్మమందిరాద్భవత్యుపశ్రుత్య యదృచ్ఛయాపి యమ్। ససంభ్రమేంద్రద్రుతపాతితార్గళా నిమీలితాక్షీవ భియామరావతీ॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశే కావ్యప్రయోజనకారణ
స్వరూపవిశేషనిర్ణయో నామ
ప్రథమోల్లాసః.

మందాకినీ గంగా - వః యుష్మాకం మందతాం మాంద్యం - అహ్నాయ భిద్యాత్ - హరత్విత్యర్థః - అత్రానుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః - తదనుగుణ ఓజస్త్వం గుణః - తస్మాచ్ఛబ్దచిత్రం - అత్ర యద్యపి మందాకినీవిషయభక్తిరూపో భావో వ్యజ్యతే - తథాపి కవివివక్షావైధుర్యాదధమత్వం - అర్థచిత్రముదాహరతి - వినిర్గతమితి ॥ మానదం మానం ద్యతి దదాతీతి వా శత్రూణాం స్వపక్షాణాం చ మానదం - యం హయగ్రీవం, యదృచ్ఛయా లీలయా న తు యుయుత్సయా - ఆత్మమందిరాద్వినిర్గతం - న త్వమరావతీసమీపమాగతం - ఉపశ్రుత్య న తు దృష్ట్వా - ససంభ్రమేణేంద్రేణ ద్రుతం పాతితార్గళా సంఘటితకవాటా అమరావతీ భియా నిమీలితాక్షీవ భవతి వర్తతే - అత్రోత్ప్రేక్షాలంకారః - తదనుగుణమాధుర్యం గుణః - అతోఽర్థచిత్రం - అత్ర శృంగారాభాసశాలినో వీరరసస్య సంభావనయోత్కర్షప్రాప్తిః - న ఖలు జేతవ్యాయా నగర్యా సహ నాయకస్య శృంగారౌచిత్యం - అనయోః కవివివక్షావైధుర్యాదధమకక్ష్యానిక్షేపః - ఏతచ్చోదాహరణద్వయం శబ్దార్థాలంకారయోరేకైకపక్షాపేక్షయా - మేళనపక్షస్తు గుణప్రధానభావనిర్వహణే. ౫॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్యాయాం
బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం
ప్రథమోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు. అవిఘ్నమస్తు.

అథద్వితీయోల్లాసప్రారంభః.

క్రమేణశబ్దార్థయోస్స్వరూపమాహ॥ ప ॥ స్యాద్వాచకోలాక్షణికశ్శబ్దోత్రవ్యంజకస్త్రిధా ॥ అత్రేతికావ్యే - ఏషాంస్వరూపంవక్ష్యతే॥ ప ॥ వాచ్యాదయస్తదర్థాస్స్యుః - వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాః- తాత్ప

శుభమస్తు.

శ్రీగణేశాయనమః.

అథోల్లాసాంతరంసంగమయతి॥ క్రమేణేతి॥ తదదోషావిత్యత్రదోషహీనావిశిష్టౌశబ్దార్థౌకావ్యమిత్యుక్తం - తతశ్శబ్దార్థగుణాదిషు సతిధర్మిణి ధర్మాశ్చింత్యంతఇతిన్యాయేన శబ్దార్థచింతాధీనత్వాత్తద్ధర్మదోషాదిచింతాయాస్తయోస్స్వరూపందర్శయిష్యన్నర్థస్య శబ్దాయత్తతయా అర్థాపేక్షయా శబ్దస్యప్రాధాన్యాచ్ఛబ్దస్వరూపంవిభజతఇత్యాహ- శబ్దార్థయోరితి-నన్వభ్యర్హితత్వమంతరేణశబ్దస్యపూర్వనిపాతేనిమిత్తమస్యదస్తి - శబ్దభేదానుద్దిశతి- స్యాద్వాచకఇతి॥ అత్రకావ్యేవాచకోలాక్షణికస్తథావ్యంజక ఇతి శబ్దస్స్యాదితియోజనా - శాస్త్రేద్వివిధఏవశబ్దోవ్యవహ్రియతే - నతృతీయోవ్యంజకఇతిశాస్త్రవ్యావృత్త్యర్థమత్రేతివిశేషణంకావ్యపరమిత్యాహ - అత్రేతికావ్యఇతి - క్వచిత్త్రిధేతిపాఠోదృశ్యతే - తత్ర- అత్రకావ్యేవాచకోలాక్షణికోవ్యంజకఇతి త్రిధాస్యాదితియోజనా - విభాగాదేవత్రైవిధ్యసిద్ధావప్యధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదాయ త్రిధేత్యుక్తిః - వాచకాదిశబ్దనిర్దేశానంతరం తల్లక్షణముక్త్వా పశ్చాదర్థనిర్దేశో యుక్తః నతుతథా పరిత్యేనేత్యతఆహ - ఏషామితి - వక్ష్యతఇతి- అర్థనిర్దేశానంతరమత్రైవోచ్యతే.స్వరూపశబ్దోలక్షణపరః - వాచకాదిశ

ర్యార్థోఽపి కేషుచిత్ ॥ ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధి వశాద్వక్ష్యమాణ స్వరూపాణాం పదార్థానాం సమన్వయే తాత్పర్యార్థో విశేష వపు రపదార్థోఽపి వాక్యార్థస్సముల్లసతీత్యభిహితా న్వయవాదినాం మ తం॥ వాచ్య ఏవ వాక్యార్థ ఇత్యన్వితాభిధానవాదినః॥ ౫ ॥ సర్వేషాం ప్రాయశోఽర్థానాం వ్యంజకత్వమపీష్యతే॥ తత్రవాచ్యస్య యథా ॥ ౬ ॥

క్షణానామర్థ ఘటకతయా తత్స్వరూపాపరిజ్ఞానే తత్పరిజ్ఞానస్యాదు ర్లభత్వాత్పశ్చాన్నిరూపణమితి భావః - క్రమాత్తేషామర్థానద్దిశ తి- వాచ్యాదయ ఇతి॥ తేషాం వాచకలాక్షణికవ్యంజకానామర్థాస్తదర్థాః. ఆదిశబ్దార్థమాహ - వాచ్యేతి - ఏషాం చ శక్తిలక్షణావ్యంజనేతి క్రమే ణవృత్తయో వ్యాపకత్వం తే - నను వాక్యార్థస్యోక్తత్రైవిధ్యానంతర్భా వాద్విభాగన్యూనతేత్యత ఆహ - తాత్పర్యార్థోఽపీతి - కేషుచిత్ - మ తేష్విత్యర్థః - తథా చ తాత్పర్యవిషయో వాక్యార్థస్తురీయోఽస్తి - నను కథమపదార్థస్సముల్లసతీత్యత ఆహ - ఆకాంక్షేతి - వక్ష్యమాణేతి - జాత్యాదిర్జాతిరేవ వేతి వక్ష్యమాణస్వరూపాణాం - విశేషవపుర్విలక్ష ణః - అపూర్వ ఇతి యావత్ - అపదార్థః అవాచ్యః - ఏతాదృశో వా క్యార్థ ఏవ తాత్పర్యార్థః - అభిహితాన్వయవాదినాం భాట్టానాం - తహి కేషాంమతే వాక్యార్థస్య వాచ్యార్థత్వమిత్యాకాంక్షాయా మాహ - వాచ్య ఏవేతి - వాక్యార్థ ఏవ వాచ్య ఇత్యన్వితాభిధానవాది నః ప్రాభాకరాః - ఆహురితి శేషః - ఏతద్వివేచనం తు పంచమోల్లాసేభ విష్యతి- నను ప్రథమోల్లాసే శబ్దార్థయోర్గుణభావేనేత్యాదినా వ్యంజ న ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదితం అత్ర తదనుసారేణ వ్యంజకశబ్దోఽంగీకృతః - అ తో వ్యంజకస్యైవ కావ్యోపయోగిత్వాద్వాచకలాక్షణికయో రుపాదా నం కిమర్థమిత్యాశంక్యాహ - సర్వేషామితి- తత్ర ప్రథమం వాచ్యస్య వ్యం జకత్వముదాహరతి ॥ మాఏ ఇతి॥ ఛాయా॥ మాతగృహోపకరణమ ద్య ఖలు నాస్తీతి సాధితం త్వయా ॥ తద్భణ కిం కరణీయం ఏవమేవ న వాస రః స్థాస్యతి- శ్వశ్రూః ప్రతికాదిద్యుక్తిర్హే మాతః గృహోపకరణం నదీజ

మాఏషకో పలరణంఅజ్జగు ఽద్ధి త్తిసాహిదంతుమఏ। తాథళణకింకరణిజ్జం ఏమేఅణవాసరో తాఝ॥ ఛా॥ మాతగృహోపకరణం అద్యఖలు నాస్తీ తిసాధితంత్వయా। తద్భణ కింకరణీయం ఏవ మేవనవాసర స్తిష్ఠతి ॥అత్ర స్వైరవిహారార్థిని సీతివ్యజ్యతే - లక్ష్యస్యయథా॥ ప॥ సాహి త్తిసహి సుహాఅంథలేఖలేసూమి అసిమజ్జకిప । సబ్భావసిణేహకరణి జ్జసరిసఅం దావవిరఇఅంతుమఏ॥ ఛా ॥ సాధయంతీసఖి సుభగంతు కాలే దూనా సిమత్కృతే । సద్భావస్నేహకరణీయసదృశంతావద్విరచితంత్వయా॥ అత్రమత్ప్రియం రమయంత్యాత్వయాశత్రుత్వ మాచరితమితిలక్ష్యం। తే నచకాముకవిషయ సాపరాధస్య ప్రకాశనంవ్యంగ్యం - వ్యంగ్యస్యేయ

లాదిరూపంవా స్త్రీతి త్వయాసంప్రతికథితంకిల - తతిరంవాకతక్రవ్యం- వాసరఏవ మేవనతిష్ఠతి - తద్భణకింకరణీయమిత్యాద్యర్థేన వాక్యేనవ క్త్రవైశిష్ట్యాద్గృహోపకరణసంపాదనవ్యాజేనస్వైరవిహారాదరోవ్య జ్యతఇత్యాహ- అత్రేతి - తత్రాపిమాతరితివృద్ధతావ్యజ్యతే - తయా చతస్యా జలాహరణాద్యసామర్థ్యం - గృహోపకరణమిత్యావశ్యక త్వం - అద్యఖల్విత్యస్యఫలాపానహేతా - త్వమేతివిస్మరణశీలతా - వమయా వ్యాజస్సంపాద్యతఇతిచ - తద్భణకింకరణీయ మిత్యజ్ఞానాభిన యః - ఎవమెవనవాసర స్తిష్ఠతీతివిలంబాసహతా - వాసరావసా నేమాదృశీనాంకులాంగనానాంబహిర్గమనంనోచితమిత్యాత్మన శుద్ధ త్వంచవ్యజ్యతె-లక్ష్యస్యవ్యంజకత్వందర్శయతి-లక్ష్యస్యేతి- వ్యంజకత్వ మితిశేషః - సాహి త్తీతి॥ఛా॥సాధయంతీసఖిసుభగంతు కాలేదూనా సిమత్కృతే- సద్భావస్నేహకరణీయసదృశంతావద్విరచితంత్వయా॥ హేసఖిమత్కృతెమదర్థం - సుభగంనాయకం సాధయంతీసంఘట యంతీతు కాలే దూనాసిక్లాంతాసి - సద్భావస్యసహృదయతాయా స్నేహస్యచయత్కరణీయంతత్సదృశంత్వయాకృతమితివాచ్యార్థః - అత్రసఖ్యాఅపకారిత్వావగమాన్ముఖ్యార్థబాధే శత్రుత్వమాచరితమి తివిపరీతలక్షణయా ప్రతీయతఇత్యాహ - అత్రేతి - త్వమేతిదూత్యే

ప్రా॥ ప॥ ఉవణిచ్ఛలణిప్పందా బిసిణీపత్తమ్మి రేహఇ బలాఆ। ణిమ్మల
మరఅభాఅణపరిట్ఠిఆసంకసుత్తివ్వ॥ ఛా॥ పశ్యనిశ్చలనిష్పందా బిసి
నీపత్రే రాజతే బలాకా। నిర్మలమరకతభాజనప్రతిష్ఠితా శంఖశుక్తిరి
వ॥ అత్ర నిష్పందత్వేనాశ్వస్తత్వం- తేన జనరహితత్వమతస్సంకేతస్థానమి
తి ఇతి కయాపి కంచిత్ప్రత్యుచ్యతే॥ అథవా మిథ్యావదసి న గతాఽసి గతో
ఽసీతి వ్యజ్యతే॥ వాచకాదీనాం క్రమేణ స్వరూపమాహ॥ సా॥ సాక్షాత్సం

త్యర్థః - లక్ష్యస్య వ్యంజకత్వం దర్శయతి - సాపరాధత్వేతి - దూ
తీసంగమరూపమిత్యర్థః - తస్మాదనపఇతి. వ్యంగ్యస్య వ్యంజకత్వం ద
ర్శయతి-వ్యంగ్యస్యేతి - అత్రాపి వ్యంజకత్వమితి శేషః - ఉదాహ॥ ఛా॥
పశ్యనిశ్చలనిష్పందా బిసినీపత్రే రాజతే బలాకా । నిర్మలమరకతభాజన
ప్రతిష్ఠితా శంఖశుక్తిరివ ॥ సంకేతార్థినం నాయకం ప్రతి నాయికావచ
నం. హేనిశ్చలఅలసస్వభావ - నఃనిదళైఃష్పందా బలాకా - ఽకేని
ర్మలమరకతభాజనే విమలమరకతపాత్రే - స్థితా-శంఖశుక్తిరివ- రా
జతే - పశ్యేత్యన్వయః. అత్ర వ్యంగ్యస్య వ్యంజకత్వప్రకారం దర్శయ
తి - అత్రేత్యాదిభిర్వ్యజ్యత ఇత్యంతేన - నిష్పందత్వేన వాచ్యేనాశ్వస్త
త్వం - విశ్వాసయుక్తత్వం - వ్యంగ్యం - తేన జనరహితత్వం వ్యజ్య
తే . ఫలితమాహ- అత ఇతి - ప్రకారాంతరేణాశ్వస్తత్వరూపవ్యం
గ్యస్య వ్యంజకత్వమాహ-అథవేతి - సంకేతస్థానమగత్వైవ గతోఽస్మీతి మి
థ్యావదంతం నాయకం ప్రతి నాయికావచనమిదం . అత్రాపి నిష్పందత్వే
నాశ్వస్తత్వం-తేన- త్వం తత్ర న గతో గతోఽస్మీతి మిథ్యావదసి గతశ్చేదియం
బలాకా నిష్పందం న వర్తేతేతి వ్యజ్యత ఇత్యాహ॥ మిథ్యావదసీతి - అ
త్ర పక్షే నిశ్చలేతి సాభిప్రాయసంబోధనం - ఏవమర్థస్య వ్యంజకత్వము
క్త్వానంతరమవసరసంగత్యా వాచకాదీనాం లక్షణమాహేత్యాహ- వాచ
కాదీనామితి - క్రమేణేతి - వాచకలక్షకవ్యంజకక్రమేణేత్యర్థః-సా
క్షాదితి - యస్మాత్సాక్షాత్సంకేతితోఽర్థస్తం యః ప్రతిపాదయతి స వాచకస్త
స్యేత్యర్థః - అత్ర సాక్షాత్త్వం పదార్థాంతరప్రతీత్యద్వారకత్వం-

కేతితం యోఽర్థమభిధత్తే సవాచకః ॥ అగృహీతసంకేతస్యశబ్దాద
ర్థవిశేషప్రతిపత్తేరభావా త్సంకేతసహాయఏవశబ్దోఽర్థవిశేషంప్రతి
పాదయతీతి యస్యశబ్దస్యయత్రార్థేఽవ్యవధానేన సంకేతోగృహ్యతే సత
స్యవాచకః॥ ౫॥ సంకేతితశ్చతుర్భేదో జాత్యాదిర్జాతిరేవవా । యద్య
ప్యర్థక్రియాకారితయా ప్రవృత్తినివృత్తియోగ్యావ్యక్తిరేవ । తథాప్యా

సంకేతగ్రహస్తాచ్ఛబ్దాదయమర్థోఽవబోద్ధవ్యఇత్యభిప్రాయః - నత్వీశ్వరా
భిప్రాయమాత్రం - యదృచ్ఛాశబ్దస్యాపిసంగ్రాహ్యత్వాత్ - అభిధ
త్తఇతిప్రతిపాదనమాత్రపరం- నత్వభిధావ్యాపారేణబోధకత్వపరం-
తథాత్వేతావన్మాత్రస్యచారితార్థ్యాద్విశేషణాంతరవైయర్థ్యాత్ - లా
క్షణికపదేఽతివ్యాప్తివారణాయసాక్షాదితి - సాక్షాత్సంకేతితార్థబో
ధకత్వస్యకాలావతిప్రసక్తత్వేన శబ్దత్వేనాపివిశేషణీయం - సంకే
తసహాయ స్సంకేతగ్రహసహాయఏవేత్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్యసంకేత
గ్రహాభావాన్నార్థప్రతిపత్తిరితి భావః- అయంభావః- యథాచక్షురా
దీనాంస్వస్వవిషయబోధసామర్థ్యే ఉక్తం శక్తౌసత్యామపిసన్నికర్షాది
విలంబాద్బోధవిలంబస్తథాశబ్దస్యాపి సంకేతగ్రహవిలంబాదర్థబోధ
కత్వవిలంబఇతి - సంకేతితఃకతీత్యాకాంక్షాయామాహ - సంకేతి
తఇతి॥ జాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేనచతుర్విధస్సంకేతవిషయఇత్యర్థః -
జాతిరేవవేతిపక్షాంతరం - ననుగామానయ సర్పోఽయం నివర్తస్వే
త్యాదివాక్యేషూత్తమవృద్ధనోదీరితేషుప్రయోజ్యస్యగవానయనాదివ్యవ
హారంపశ్యన్ వ్యుత్పిత్సుర్వ్యవహారవిషయీభూతాయాం వ్యక్తావేవశ
క్తింగృహ్ణాతి - నతుజాత్యాదావతద్విషయఇత్యాశంకతే - యద్యపీతి
అర్థానాం యాఆనయనాదిక్రియాతత్కారితయాప్రవృత్తావాదానే
నివృత్తౌహానేవసముచితావ్యక్తిరేవ- పరిహరతి - తథాపీతిఆనంత్యా
ద్వ్యక్తిబాహుల్యాత్॥ అయంభావః - వ్యక్తిశ్శబ్దార్థత్వేఏకైవవ్యక్తి
రర్థశ్చేద్వ్యక్త్యంతరేశబ్దప్రయోగోనస్యాత్- సర్వాశ్చవ్యక్తయస్స
ర్వాకారేణార్థశ్చేదేకైకస్యాం వ్యక్తౌశబ్దప్రయోగోనస్యాత్ - తత

నంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ తత్ర సంకేతః కర్తుం న శక్యత ఇతి॥ గౌశ్శుక్లశ్చలో
డిత్థ ఇత్యాదీనాం విషయవిభాగో న ప్రాప్నోతీతి చ తదుపాధావేవ సంకే
తః॥ ఉపాధిశ్చ ద్వివిధః - వస్తుధర్మో వక్తృయదృచ్ఛాసన్నివేశితశ్చ।
వస్తుధర్మోఽపి ద్వివిధః - సిద్ధస్సాధ్యశ్చ॥ సిద్ధోఽపి ద్వివిధః - పదార్థ

స్సర్వాసు వ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహో వాచ్యః - స చ న సంభవతి- ఆనం
త్యాద్వ్యక్తీనాముపస్థిత్యసంభవేన శక్తిగ్రహాసంభవాత్ - సామాన్య
ప్రత్యాసత్త్యా చ మానాభావాచ్చేత్యర్థః - నను యత్ర క్వచిదేవ వ్యక్తౌ శ
క్తిగ్రహోఽస్తు కారణం - శాబ్దబోధే త్వగృహీతశక్తికైవ వ్యక్తిర్భాసత ఇ
తి స్వీక్రియత ఇత్యత ఆహ - వ్యభిచారాచ్చేతి॥ అయం భావః - యద్యేవం
తర్హి శక్తిగ్రహః కారణమేవ న స్యాత్ - శక్తిగ్రహావిషయస్యాపి శాబ్ద
బోధవిషయత్వాద్ఘటపదాదేరశ్వాదేర్భానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంత
రమాహ॥ గౌశ్శుక్ల ఇతి - గోశుక్లాదిశబ్దానాం వ్యక్తిమాత్రవిశ్రాంతౌ
జాతిగుణక్రియాద్రవ్యత్వేన విషయవిభాగో న స్యాదితి చ - వాచ్యనిషేధ
విభాగాసంభవాత్పాణిహస్తాదివత్పర్యాయతా స్యాదితి - ఉభయత్రే
తిశబ్దో హేతువచనః-యతో హేతో రానంత్యవ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తౌ సం
కేతః కర్తుం న యుజ్యతే యతశ్చ గోశుక్లాదీనాం విషయ విభాగో న ప్రా
ప్నోతి పర్యాయతాపత్తిశ్చేత్యర్థః- తదుపాధావితి - తస్యా వ్యక్తేరు
పాధిస్తదుపాధిః - జాత్యాదిధర్మః - తత్రైవ సంకేతః - ఏవకా
రేణ జాత్యాది విశిష్టవ్యక్తావపి న శక్తిరితి దర్శితం - లాఘవాత్ప్రథమో
పస్థితత్వాచ్చ జాతావేవ శక్తిః-వ్యక్తిలాభస్త్వాక్షేపాల్లక్షణయా వా. అ
నన్యలభ్యస్యైవ శబ్దార్థత్వాదితి భావః. ఉపాధిం విభజతే- ఉపాధిశ్చేతి-
వస్తుభూతస్య స్వభావికో ధర్మః. వక్త్రా వ్యవహర్త్రా- యదృచ్ఛయా ని
ర్నిబంధనతయా సన్నివేశితశ్చ-ఆద్యముపాధిం విభజతే వస్త్వితి-సిద్ధో
నిష్పన్నః సాధ్య ఉత్పాద్యః-సిద్ధం ద్విధా విభజతే-సిద్ధోఽపీతి-పదార్థస్య-అ
ర్థాద్వ్యక్తిరూపస్య ప్రాణప్రదః ప్రాణప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభ
హేతురితి యావత్-విశేషాధానహేతురితి-విశేషో వైలక్షణ్యం తస్య సమ

స్య ప్రాణప్రదో విశేషాధానహేతుశ్చ - తత్రాద్యో జాతిః ఉక్తం హి
వాక్యపదీయే॥ గౌః స్వరూపేణ న గౌర్నాప్యగౌః గోత్వాభిసంబంధాత్తు
గౌరితి॥ ద్వితీయో గుణః. శుక్లాదినా హి లబ్ధసత్తాకం వస్తు విశిష్యతే॥ సా
ధ్యః పూర్వాపరీభూతావయవక్రియారూపః। డిత్థాదిశబ్దానామంత్యవ
ర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం సంహృతక్రమం స్వరూపం వక్త్రా యదృచ్ఛయా
డిత్థాదిష్వర్థేషూపాధిత్వేన సన్నివేశ్యత ఇతి సంజ్ఞారూపో యదృచ్ఛా
త్మక ఉపాధిరితి॥ గౌశ్శుక్లశ్చలో డిత్థ ఇత్యాదౌ చతుష్టయీ శబ్దానాం ప్ర

వర్తనహేతురిత్యర్థః - తత్ర ప్రాణప్రదో ధర్మః క ఇత్యాకాంక్షాయా
మాహ - తత్రేతి- ఆద్యః - ప్రాణప్రదో ధర్మ ఇత్యర్థః - అత్ర భర్తృ
హరిసమ్మతిమాహ - ఉక్తం హీతి- స్వరూపేణ వ్యక్త్యాత్మనా స్వలక్షణే
న చ గౌః గోత్వజాత్యనాక్రాంతత్వాత్ - సర్వస్యాపి గోప్రసంగాత్ -
నాప్యగౌః - మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాత్ - తద్గోత్వా
భిసంబంధాదేవ గౌః - తురవధారణే - సిద్ధస్య విశేషాధానాది హే
తుర్ద్వితీయో గుణ ఇత్యాహ - ద్వితీయో గుణ ఇతి - తస్య విశేషాధానత్వ
ముపపాదయతి - శుక్లాదినేతి - లబ్ధా సత్తా సద్భావో యేన తల్లబ్ధస
త్తాకం - జాత్యేతి శేషః - హి హేతౌ - యతో లబ్ధసత్తాకం వస్తు శు
క్లాదినా విశిష్యతే వ్యావర్త్యతే - తతో విశేషాధానహేతుర్గుణ ఇత్య
ర్థః - సిద్ధం ద్వివిధమపి నిరూప్య సాధ్యం నిరూపయతి - సాధ్య ఉపాధిః
క్రియారూప ఇత్యన్వయః - క్రియా చ కీదృశీత్యత ఆహ - పూర్వేతి॥ పూ
ర్వాపరీభూతాః పౌర్వాపర్యేణ వర్తమానా అవయవాస్స్వావయ
వకల్పాః - చుల్లిసమ్మార్జనాద్యవస్రావణాంతాః యాః క్రియాస్తద్రూ
పః - వస్తుధర్మం నానావిధం నిరూప్య వక్తృయదృచ్ఛాసన్నివేశితము
పాధిం నిరూపయతి - డిత్థాదిశబ్దానామితి - అంత్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రా
హ్యం పూర్వపూర్వవర్ణైరస్ఫుటం చరమవర్ణబుద్ధ్యా స్ఫుటతరమ
భివ్యక్తం - సంహృత ఉపసంహృతః అవిద్యమానః క్రమో యస్య తత్
స్వరూపం డిత్థాదిస్వరూపం - ఉపాధిత్వేన శక్తిగ్రాహ్యోపాధిత్వేనేత్య

వృత్తిరితిమహాభాష్యకారః - పరమాణ్వాదీనాంతు గుణమధ్యపాఠా
త్పారిభాషికంగుణత్వమ్- గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాంవస్తుత ఏ
కరూపాణామప్యాశ్రయభేదాద్భేదఇవలక్ష్యతే-యథైకస్యముఖస్యఖడ్గ
ముకురతైలాద్యాలంబనభేదాత్ - హిమపయశ్శంఖాద్యాశ్రయేషు పర

ర్థః - ఉక్తార్థేసమ్మతిమాహ - గౌరితి - గౌరితిజాతిశబ్దః - శుక్ల
ఇతిగుణశబ్దః- చలతీతిక్రియాశబ్దః - డిత్థఇతిసంజ్ఞాశబ్దః - యదృచ్ఛాశబ్దే
ద్రవ్యముపాధిరితి - ననుభిన్నాసుగోవ్యక్తిషుగౌర్గౌరిత్యాద్యనుగతప్ర
తీతిప్రయోగవిషయత్వంహిజాతిత్వం - తచ్చపరమాణుత్వేతి వ్యాప్తం
నచతస్యాపిజాతిత్వం - గుణమధ్యపాఠాదతఆహ - పరమాణుత్వా
దీనామితి - పారిభాషికంవైశేషికమతసంకేతసిద్ధం - గుణత్వం - వ
స్తుతోజాతిరేవపరమాణుత్వమితినాతివ్యాప్తిరితిభావః - నన్వానంత్య
వ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తౌసంకేతగ్రహోనసంభవతీతి జాత్యాదావశక్తిగ్ర
హఇత్యుక్తమయుక్తం - జాతిశబ్దేష్వేవంపరిహారేఽపిగుణక్రియాయదృ
చ్ఛాశబ్దేషుఘటస్యశుక్లః - పటస్యశుక్లః - ఓదనస్యపాకః - గుడస్య
పాకః - డిత్థస్యయదృచ్ఛా - డపిత్థస్యయదృచ్ఛేత్యానంత్యాది దోష
స్యాపరిహారాదతఆహ - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణామితి - వ
స్తుతస్తత్త్వవృత్త్యా - ఆశ్రయభేదాదితి - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారా
ణాం వైలక్షణ్యాద్భేదఇవేతి - నవస్తుతోభేదః - ఐకరూప్యమేవస్వ
భావః - భేదస్త్వౌపాధికఇత్యర్థః - అయంభావః॥ శుక్లాదివ్యక్తయః
ప్రత్యేకమేకైకాఏవనిత్యాశ్చ- ఏకత్వేచభేదప్రతీతిస్తత్తదాశ్రయాణాం
భిన్నత్వాత్ - నిత్యత్వేకదాచిదప్రతీతిస్తు వ్యంజకాభావాత్ - వినాశో
త్పాదధీస్తుసంబంధాదివిషయేతి॥అత్రదృష్టాంతమాహయథేతి - ఆలం
బనభేదాత్ - ఉపాధిభేదాదిత్యర్థః - అనంతరంజాతిరేవవేతి కా
రికాంశేన గవాదిశబ్దానామివ శుక్లాదిశబ్దానామపిగుణాదివ్యక్తీనాంభి
న్నత్వేనతత్రసంకేతఃకర్తుంనయుజ్యతఇతిజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితి
పక్షంప్రస్తౌతి - హిమపయశ్శంఖాదీతి - అయమర్థః - శుక్లాదయో

మాత్రతో౽భిన్నేషు శుక్లాదిషు యద్వశేన శుక్లశ్శుక్ల ఇత్యాదిరభిన్నాభిధానప్రత్యయోపపత్తిస్తచ్ఛుక్లత్వాదిసామాన్యం- గుడతండులాదిపాకాదిష్వప్యేవమేవ పాకాదిత్వం- బాలవృద్ధశుకాద్యుదీరితేషు డిత్థాదిశబ్దేషుచ ప్రతిక్షణం భిద్యమానేషు డిత్థాద్యర్థేషువా డిత్థాదిత్వమస్తీతి సర్వేషాం శబ్దానాం జాతిరేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యన్యే - తద్వానపోహోవా శబ్దార్థః కైశ్చిదుక్త ఇతి గ్రంథగౌరవభయాత్ప్రకృ

గుణాః ప్రతివ్యక్తిభిన్నా ఏవ - హిమపయశ్శంఖాద్యాశ్రయభేదాదుత్పాదవినాశప్రతీతేశ్చ - బాధకంవినా తత్సంబంధవిషయాయోగాద్భిన్నేషుచ శుక్లాదిషు శుక్లశ్శుక్ల ఇత్యాది ప్రయోగప్రత్యయయోరనుగతమాలంబనంవినా౽నుపపత్తేరస్తి శుక్లత్వంనామ జాతిరితి - శుక్లత్వాదీతి- పీతత్వాదికమాదిశబ్దార్థః- ఉక్తన్యాయం క్రియాగతజాతావతిదిశతి- గుడతండులాదిపాకాదిష్వితి- తత్ర పాకక్రియాస్విత్యర్థః- ఏవం క్రియాణాం భిన్నత్వేపి యద్వశేన పాకః పాక ఇత్యభిన్నయోరభిలాపప్రతీత్యోరుపపత్తిస్తత్పాకత్వంనామ సామాన్యమిత్యర్థః- గుణశబ్దానాం క్రియాశబ్దానాం చ జాతిః ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుక్త్వా యదృచ్ఛాశబ్దానాం శబ్దగతజాతిర్వా పిండగతా వేతి మతభేదానాహ - బాలేతి॥ అత్ర డిత్థాదిశబ్దానాముదీరణభేదాచ్ఛబ్దభేద ఇత్యేకః పక్షః - అత్రోదీరణభేదే ప్రమాణం బాలవృద్ధేత్యనేనోపదర్శితం వైలక్షణ్యం - ఏవంచ శబ్దనిష్ఠజాతిసిద్ధిః - అర్థగతాం సాధయితుమర్థభేదం దర్శయతి - ప్రతిక్షణమితి - బాల్యయౌవనాద్యవస్థాభేదేన ద్రవ్యభేదే ప్రమాణసిద్ధే యద్వశేన సో౽యం డిత్థ ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా- తత్ డిత్థత్వాదిసామాన్యం- ఏవంచ శబ్దగతమర్థగతంచ సామాన్యమస్తీతి భావః- జాతిం సర్వత్ర సంస్థాప్య తదేవ వాచ్యమితి పక్షముపసంహరతి- సర్వేషామితి- యథా గవాదిశబ్దానాం జాతిః ప్రవృత్తినిమిత్తమేవం గుణక్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామపి జాతిరేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః- నను జాతివిశిష్టవ్యక్తిర్వాచ్యత్వపక్షస్తదితరవ్యావృత్తిర్వాచ్యత్వపక్షశ్చ కిమిత్యనుద్ఘాటిత ఇత్యాశంక్యాహ- తద్వానపోహోవా శబ్దార్థ ఇతి- జాతివిశిష్టవ్యక్తిర్వా తదితరవ్యావృత్తిర్వేత్యర్థః - కైశ్చిదితి- నైయాయికసౌగతాదిభి

తానుపయోగాచ్చ న దర్శితమ్॥౧౨॥ స ముఖ్యోఽర్థస్తత్ర ముఖ్యో వ్యాపారోఽస్యాభిధోచ్యతే॥ స ఇతి సాక్షాత్సంకేతితః అస్యేతి శబ్దస్య॥౯॥ ముఖ్యార్థబాధే తద్యోగే రూఢితోఽథ ప్రయోజనాత్। అన్యోఽర్థో లక్ష్యతే యత్సా లక్షణారోపితా క్రియా॥ కర్మణి కుశల ఇత్యాదౌ దర్భగ్రహణాద్య

రిత్యర్థః - గ్రంథగౌరవమేకో హేతురుక్తః - స న హేతురతిప్రసంగాదత ఆహ - ప్రకృతేతి- వ్యంజనానిరూపణస్య ప్రకృతతయా తదనుపయోగాదిత్యర్థః - వాచకం నిరూప్య తద్వ్యాపారభూతామభిధాం లక్షయతి - స ముఖ్య ఇతి - అస్య వాచకశబ్దస్య - స సాక్షాత్సంకేతితోఽర్థో ముఖ్యః ప్రాథమికః - తత్ర ముఖ్యేఽర్థే శబ్దనిష్ఠో వ్యాపారోఽభిధేత్యర్థః- ముఖ్యత్వం చ వ్యాపారస్యార్థప్రతీతౌ వ్యాపారాంతరానపేక్షత్వం- అభిధాం నిరూప్య వ్యాపారప్రసంగాల్లక్షణాశ్రయత్వేన లాక్షణికాన్నిరూపయితుం లక్షణాం లక్షయతి- ముఖ్యార్థబాధ ఇతి - బాధః ప్రమాణపరాహతత్వం - తద్యోగే ముఖ్యార్థేన సహ లక్షయితుమభిమతస్య సంబంధే చ - యద్వ్యాపారాదన్యోఽర్థః శక్యభిన్నోఽర్థః లక్ష్యతే సా లక్షణా- సా చ ద్వివిధా - రూఢితః ప్రసిద్ధేః - ప్రయోజనాచ్చ - ఏవం చ రూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణేతి సామాన్యతో ద్వివిధేత్యర్థః - అత్ర ముఖ్యార్థబాధ ఇతి తద్యోగ ఇతి చ సాధారణ్యేన - ప్రసిద్ధిః ప్రయోజనం వా విశేషలక్షణాబీజం - లక్షణా సంగ్రహస్తూత్తరార్ధేనేతి ద్రష్టవ్యం అయమత్ర లక్షణానిష్కర్షః - తాత్పర్యవిషయీభూతార్థాన్వయానుపపత్తౌ శక్యభిన్నార్థధీహేతుర్వ్యాపారో లక్షణేతి - అత్రాభిధాయామతివ్యాప్తివారణాయ శక్యభిన్నేతి - వ్యంజనాయాం తద్వారణాయాన్వయానుపపత్తౌరితి॥ తత్ర ముఖ్యార్థాన్వయానుపపత్తేరభావాత్ - తావత్యుక్తే ఛత్రిణో గచ్ఛంతీత్యత్రావ్యాప్తిః - తత్ర ముఖ్యార్థానాం ఛత్రిణాం గమనాన్వయయోగ్యత్వేన తదనుపపత్త్యభావాత్ - అత ఉక్తం తాత్పర్యవిషయీభూతేతి - తత్ర హి ఛత్ర్యచ్ఛత్ర్యుభయకర్తృకగమనమేవ తాత్ప

యోగాద్గంగాయాం ఘోషఇత్యాదౌచగంగాదీనాం ఘోషాద్యధికరణ త్వాసంభవాన్ముఖ్యార్థబాధే వివేచకత్వాదౌ సామీప్యేచ సంబంధే రూఢితఃప్రసిద్ధేః- తథాగంగాతటేఘోష ఇత్యాదిప్రయోగాద్యేషాం తథానప్రతిపత్తిస్తేషాం పావనత్వాదీనాం ధర్మాణాంతథాప్రతిపా

ర్యవిషయీభూతం- తేనచభక్తిమాత్రస్యానన్వయయోగ్యతేతినావ్యాప్తి రితి- కారికార్థంవిశదంవ్యాకుర్వన్లక్షణాబీజప్రదర్శనపూర్వకంలక్షణా ద్వయస్యాప్యుదాహరణందర్శయతి॥ కర్మణికుశలఇత్యాదావితి- ఇయం చరూఢిలక్షణా- అత్రముఖ్యార్థబాధంలక్షణాబీజమాహ- దర్భేతికుశం లాతిగృహ్ణాతీతికుశలః- నహిగమనావాక్కర్మణి దర్భగ్రహణమస్తీతిభా వః - అతోముఖ్యార్థబాధః - గంగాయామిత్యత్ర ప్రయోజనలక్షణా యాంముఖ్యార్థ బాధమాహ - గంగాయామిత్యారభ్య ముఖ్యార్థ బాధఇత్యంతేన - ఉభయత్రక్రమేణశక్యసంబంధమాహ - వివేచకత్వా దౌసామీప్యేచేతి - కారికాస్థరూఢిపదస్య వివక్షితార్థమాహ - ప్ర సిద్ధేరితి - కారికాస్థాథశబ్దం వ్యాకుర్వన్నవాచక శబ్దప్రయోగేఫలప్రతి పాదనాభావంలాక్షణికపదేనఫలప్రతిపాదనంచాహ - తథాగంగా తటఇతి - అయంభావః - స్వాయత్తేశబ్దప్రయోగే అవాచకపదప్రయో గానౌచిత్యాద్గంగాతటేఘోషఇతి ప్రయోక్తవ్యే గంగాయాం ఘోషఇ తిప్రయోక్తుర్గంగాగతపావనత్వాది ధర్మాణాంతీరనిష్ఠతయా ప్రతి పాదనంప్రయోజనమితి - తథేత్యథశబ్దో వ్యాకృతః - ప్రయోగాన్ము ఖ్యఘాతాత్ - తథాప్రతిపాదనేతి- యథాస్రోతసితథాతటేపి య త్త్వప్రఖ్యాపనం తస్మాత్ఫలాదిత్యర్థః - ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారఇతి - వ్యాపారపదేన క్రియాశబ్దో వ్యాకృతః - శక్యసంబంధరూపస్యా స్వా ర్థనిష్ఠతయా శబ్దవృత్తిత్వం కథమితి శంకాపరిహారాయారోపిత ఇ తి - శబ్దనిష్ఠతయారోపితఇత్యర్థః - సాంతరార్థనిష్ఠఇతి వ్యాపా రవిశేషణం - అంతరంవ్యవధానం తత్సహితస్సాంతరః - సచాసావ ర్థశ్చ - వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిః - తత్రార్థనిష్ఠాతాత్పర్యం

దనాత్మనః ప్రయోజనాచ్చ ముఖ్యేనాముఖ్యోఽర్థో లక్ష్యతే యదారోపిత
శ్శబ్దవ్యాపారః సాంతరార్థనిష్ఠో లక్షణా॥ ౯ ॥ స్వసిద్ధయే పరాక్షేపః ప
రార్థం స్వసమర్పణమ్ । ఉపాదానం లక్షణం చేత్యుక్తా శుద్ధైవ సా
ద్విధా ॥ కుంతాః ప్రవిశంతి యష్టయః ప్రవిశంతీత్యాదౌ . కుంతాదిభిరా
త్మనః ప్రవేశసిద్ధ్యర్థం స్వసంయోగినః పురుషా ఆక్షిప్యంతే - తత ఉ
పాదానేనేయం లక్షణా - గౌరనుబంధ్య ఇత్యాదౌ శ్రుతిచోదితమను

యస్యేతి - శక్యార్థాన్వయహిత తాత్పర్యక ఇతి యావత్ - ఫలలక్షణాం
విభజతే - స్వసిద్ధయ ఇతి- స్వస్యవాచ్యస్యాన్వయసిద్ధయే - పరస్యవాచ్య
సంబంధినోఽన్యస్య ఆక్షేప ఆకర్షణం - తథా- పరార్థం స్వసమర్పణం-
పరస్యవాచ్యాదన్యస్య తీరాదేర్ఘోషాద్యధికరణతా సిద్ధ్యర్థం స్వస
మర్పణం - స్వస్యవాచ్యస్య సమర్పణం-తీరాద్యర్థాంతరప్రతీతి వ్యా
పకతామాత్రేణ స్వార్థప్రతీతి జనకత్వమితి యావత్ - ఉపాదానం ల
క్షణంచేతి - యథాక్రమముపాదానలక్షణా - లక్షణలక్షణా చేత్యుచ్య
తే - ఉక్తా ద్వివిధాపి లక్షణా సా శుద్ధైవ-సాదృశ్యానిమిత్తకత్వాత్ -
ఆద్యా స్వార్థముపాదాయాన్యల్లక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా - ద్వితీ
యా తు వాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయో
గ్యమర్థం తత్సంబంధినం లక్షయతీతి లక్షణలక్షణేత్యుచ్యతే - ఆద్యామ
జహల్లక్షణాం ద్వితీయాం జహల్లక్షణాంచ తాంత్రికా వ్యవజహ్రుః - త
త్రోపాదానలక్షణాయా ఉదాహరణం దర్శయన్ స్వసిద్ధయే పరాక్షే
పఇత్యంశేన ప్రతిపాదితం లక్షణార్థం దర్శయతి - కుంతా ఇతి - కుం
తా ఆయుధవిశేషాః- ఆత్మనః కుంతాదేరిత్యర్థః-అచేతనత్వాత్ప్రవేశా
యోగ్యత్వం - స్వసంయోగినః కుంతసంయోగినః - ఆక్షిప్యంతే లక్షణా
శక్త్యా ఆనీయంతే - ప్రవేశసిద్ధ్యర్థం కుంతైర్యత్పురుషాణాముపాదా
నం తదేవ శరీరమస్యా లక్షణాయా ఇతి తేనైవ వ్యపదేశః - తత ఇతి ఉక్తల
క్షణసత్త్వం - కేచిత్తు గౌరనుబంధ్యః - గామాలభేత - ఇత్యాదౌ గవా
దిపదవాచ్యాయా గోత్వాదిజాతేః శ్రుతిచోదితానుబంధనాఽసంభవా

బంధనం కథం స్యాదితి జాత్యా వ్యక్తిరాక్షిప్యతే - న తు శబ్దేనోచ్యతే॥ విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణే ఇతి న్యాయాదిత్యుపాదానలక్షణా నోదాహర్తవ్యా - న హ్యత్ర ప్రయోజనమస్తి - న హి రూఢిరియం - వ్యక్త్యవినాభావిత్వా జ్జాత్యా వ్యక్తిరాక్షిప్యతే॥ యథా క్రియతామిత్యత్ర కర్తా - కుర్విత్యత్ర కర్మ - ప్రవిశ పిండీమిత్యాదౌ గృహం

ద్యన్వయాయోగ్యతయా తత్సంబంధివ్యక్తిలక్షణోపాదానలక్షణేతి వదంతి - తదుపాదానాభాసతయా దూషయతి - గౌరనుబంధ్య ఇత్యాదావితి - అనుబంధనం కర్మవిశేషః - జాత్యేతి జాత్యా గోత్వాకారయా వ్యక్తిరితి - అనుబంధనయోగ్యః పిండవిశేషః - ఆక్షిప్యతే అర్థసామర్థ్యాదనుమీయతే - న తు లక్షణయావరుధ్యత ఇత్యర్థః - నను శబ్దాన్వయానువిధానాత్కల్ప్యప్రమాణాంతరానుసరణమయుక్తమిత్యాశంక్య కిమభిధా ఉత లక్షణేతి వికల్ప్య ద్వితీయేపి ప్రయోజనలక్షణా రూఢిలక్షణా వేతి వికల్ప్య ప్రమాణం దూషయతి - న తు శబ్దేనోచ్యత ఇత్యారభ్య న చ రూఢిరిత్యంతేన - ఆద్యం పరాకరోతి॥ న త్వితి - ఉచ్యత ఇతి - శక్త్యా ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః - తత్రోపపత్తిం వర్ణయతి - విశేష్యమితి - జాతిర్విశేషణం - వ్యక్తిర్విశేష్యం గౌరిత్యత్ర హి గోత్వవిశిష్టప్రతీతిః - జాతావసంకేతగ్రహస్య ప్రతిపాదితతయా ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తావసంభవస్య చోక్తత్వేన ఆకృత్యధికరణన్యాయేన జాతౌ సమాప్తసమస్తసామర్థ్యా శక్తిర్వ్యక్తిం గ్రహీతుం న సమర్థేతి భావః - ద్వితీయే ప్రథమం దూషయతి - న హ్యత్రేతి - కుంతా ఇత్యత్ర పురుషాణాం శీఘ్రప్రహర్తృత్వాదికం ఫలమస్తి - నాత్ర తాదృశం ప్రయోజనమస్తీతి భావః - ద్వితీయం దూషయతి - న వేతి - ముఖ్యార్థభంగాభావాదితి భావః - కర్మణి కుశల ఇత్యత్ర గమనాదావర్థగ్రహణమయోగ్యం - వ్యక్తౌ తు గమనరూపధాత్వర్థస్యానాయోగ్యతా - గచ్ఛతీతి గౌరితి - కథం తర్హి వ్యక్తిప్రతీతిరత ఆహ - వ్యక్తీతి - అవినాభావో వ్యాప్తిః - సోఽస్యాస్తీత్యవినాభావీ - తస్య భావస్తత్త్వం - తస్మాత్ - వ్యక్తివ్యాప్యత్వాదిత్యర్థః

భక్షయేత్యాదిచ పీనో దేవదత్తో దివా న భుంక్త ఇత్యత్ర రాత్రిభోజనంన
లక్ష్యతే శ్రుతార్థాపత్తేర్దృష్టార్థాపత్తేర్వా తస్య విషయత్వాత్-
గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర తటస్య ఘోషాధికరణతాసిద్ధయే గంగాశబ్ద
స్స్వార్థమర్పయతీత్యేవ మాదాలక్షణైవ పాలక్షణా - ఉభయరూ

యథాకథంచిదన్యలభ్యస్యాపి శబ్దార్థత్వే అతిప్రసంగం మనసినిధాయ
దృష్టాంతమాహ - యథాక్రియతామిత్యత్ర కర్తేతి - సర్వత్రాక్షిప్య
త ఇత్యనుషంగః - సామాన్యత ఉక్త్వా విశేషతోప్యాహ - ప్రవిశపిండీ
మిత్యాదౌ గృహం భక్షయేత్యాదిచేతి - ప్రవిశేత్యత్ర గృహం - పిండీమి
త్యత్ర భక్షయేతి చ యోజ్యం - పిండీం ఖర్జూరీవిశేషమిత్యర్థః - అయం
భావః - అన్యలభ్యస్యాపి వృత్తిసాధ్యత్వే ఉక్తస్థలే క్రియాకారకయోరవి
నాభావాదన్యతర ప్రతీతావన్యతరానుమితి సంభవేపి క్రియతామిత్యస్య
కర్తరి కుర్విత్యస్య కర్మణి ప్రవిశేత్యస్య కర్మవిశేషే పిండీమిత్యస్య క్రియా
విశేషే చ లక్షణావృత్తిః కల్ప్యస్యాదితి - ఉక్తన్యాయం ప్రమాణాంత
రవిషయేపి సంచారయతి - పీనో దేవదత్త ఇతి - న లక్ష్యత ఇతి లక్షణయా న
ప్రకాశ్యతే - ప్రమాణాంతరగమ్యత్వాత్ - ప్రమాణాంతరం దర్శయ
తి - శ్రుతేతి - అనుపపద్యమానార్థే నార్థాంతరకల్పనమర్థాప
త్తిః- అర్థస్యాపత్తిః కల్పనమర్థాపత్తిరిత్యవయవార్థః - అనుపద్య
మానార్థస్య పీనత్వాదేః - శబ్దప్రమాణాధీనత్వే శ్రుతార్థాపత్తిః-
ప్రత్యక్షాదిగమ్యత్వే దృష్టార్థాపత్తిరితి వివేకః - తస్య రాత్రిభోజనస్యే
త్యర్థః - ఏవముపాదానం సాభాసం నిరూప్య లక్షణలక్షణాం నిరూప
యతి - గంగాయామితి - పరార్థం స్వసమర్పణ మిత్యత్ర వివక్షితం ప
రశబ్దార్థమాహ - తటస్యేతి - స్వసమర్పణ మిత్యత్ర వివక్షితమర్థ
మాహ - గంగాశబ్దస్స్వార్థమితి - స్వస్య గంగాశబ్దస్యార్థం స్రో
తోరూపస్తమర్పయతీత్యర్థః- వస్తుతస్తటస్య పావితత్త్వేన ప్రతీత్యర్థ
[illegible]తాత్పర్యం - ఇతరథా పావనత్వాది ధర్మాప్రతీతేః - శుద్ధాంని
[illegible]యతి- ఉభయరూపా చేతి- ఉపాదానలక్షణరూపేత్యర్థః - నగా

పాదేయంతు శుద్ధైవ - ఉపచారేణామిశ్రితత్వాత్ - అనయోర్భేదయో ర్లక్ష్యస్యలక్షకస్యచనభేదరూపం తాటస్థ్యంతటాదీనాంగంగాదిశబ్దైః ప్రతిపాదనే - తత్త్వప్రతిపత్తౌహిప్రతిపిపాదయిషితప్రయోజనసంప్ర త్యయః - గంగాసంబంధమాత్రప్రతీతౌతుగంగాతటేఘోషఇతిముఖ్యశ బ్దాభిధానాల్లక్షణాయాఃకోభేదః॥ టీ॥ సారోపాన్యాతుయత్రోక్తౌవిష

ణీతిభావః - తత్రహేతుః - ఉపచారేణేతి- తదేవాహ - అనయోరితి - లక్ష్యస్యతటాదేర్లక్షకస్యస్రోతః ప్రభృతేశ్చభేదరూపమన్యోన్యాభావ రూపంతాటస్థ్యంమాధ్యస్థ్యంనవిద్యతే- ఏతదేవోపచారేణామిశ్రణం- యల్లక్షణీయవాచ్యయోరభేద ప్రతిపత్తిరితిభావః- అభేదప్రతీతౌహేతు మాహ-తటాదీనామితి - తత్త్వప్రతిపత్తావితి-తస్యభావస్తత్త్వంతా దాత్మ్యం - తటాదేర్గంగాత్వాది రూపమిత్యర్థః - తస్యప్రతిపత్తౌ ప్రతిపిపాదయిషితస్య - ప్రతిపాదయితుమిష్టస్య ప్రయోజనస్య పావ నత్వాదిరూపస్య - హిర్హేతౌ - యతోహేతుస్తటాదేర్గంగా త్వాదినాప్రతీతావేవ ప్రతిపిపాదయిషిత ప్రయోజనసిద్ధిరతోనయోర్న భేదరూపం తాటస్థ్యమిత్యర్థః. లక్షణాస్థలే తాంత్రిక మతరీత్యాము ఖ్యార్థసంబంధమాత్ర ప్రతీతౌబాధకమాహ - గంగాసంబంధమాత్ర ప్రతీతావితి - తాదాత్మ్యసంబంధనిరాసేన గంగా సంబంధస్య పా వనత్వాదినిరపేక్షస్య ప్రతీతావివక్షితాయామిత్యర్థః - లక్షణాయాఇ తి - గంగాయాంఘోషఇత్యేవం రూపాయాఇత్యర్థః - అయంభావః గంగాసంబంధమాత్ర ప్రతీతౌతు స్వాయత్తేశబ్దప్రయోగే కిమిత్యవాచ కంప్రయోక్తవ్యమితి న్యాయేనగంగాతటే ఘోషఇతివాచకశబ్దేప్రయో క్తవ్యే తంవిహాయలాక్షణికశబ్దప్రయోగేహేత్వభావా ద్వ్యుత్పత్త్యంతర ప్రయోగపరిగ్రహ ప్రయాసఏవఫలంస్యాదితి - గౌణీమపి లక్షణాయా మంతర్భావయితుం తాంవిభజతే - సారోపేతి - అయమర్థః - య త్రవిషయీ ఆరోప్యమాణోగవాదిః - విషయఆరోపవిషయశ్చవాహీక ప్రభృతిః - అత్రానపహ్నుతభేదావితి సాధ్యవసానికాయామతివ్యాప్తి

యీ విషయస్తథా ॥ ఆరోప్యమాణ ఆరోపవిషయశ్చ యత్రానపహ్నుతభేదౌ సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్యేతే సా లక్షణా సారోపా ॥ ౪ ॥ విషయ్యంతఃకృతేన్యస్మింస్తాస్యాత్సాధ్యవసానికా ॥ విషయిణా ఆరోప్యమాణేనాంతఃకృతే నిగీర్ణే - అన్యస్మిన్ ఆరోపవిషయే సతి సా సాధ్యవసానా ॥ ౫ ॥ భేదావిమౌ చ సాదృశ్యాత్సంబంధాంతరతస్తథా । గౌణౌ శుద్ధౌ చ విజ్ఞేయౌ ॥ ఇమౌ సారోపసాధ్యవసానరూపౌ సాదృశ్యహేతూ భేదౌ గౌణౌ - గౌర్వాహీక ఇతి గౌరయమితి చ ॥ అత్ర హి స్వార్థసహచారిణో

వారణాయ - విషయివిషయ శబ్దార్థావాహ - ఆరోప్యమాణ ఆరోపవిషయశ్చేతి - తథా శబ్దార్థమాహ - అనపహ్నుతభేదావితి - సాలక్షణా సారోపా - ఏతద్విపర్యయలక్షణామన్యామపి గౌణీం లక్షణాయామంతర్భావయతి - విషయీతి - విషయీ ఆరోప్యమాణో గవాదిః - తేన ఆరోపవిషయే వాహీకాదౌ కబళితే సాధ్యవసానికా నామ లక్షణేతి కారికార్థః - అనయోః ప్రత్యేకం గౌణశుద్ధవిభాగం దర్శయతి - భేదావితి - ఇమౌ సారోపసాధ్యవసానరూపౌ యథాక్రమం సాదృశ్యాద్గౌణౌ - సంబంధాంతరతః సాదృశ్యేతరసంబంధాచ్ఛుద్ధావిత్యర్థః - సారోపసాధ్యవసానరూపౌ గౌణభేదౌ దర్శయతి - గౌర్వాహీక ఇతి గౌరయమితి చ - ఆరోప్యమాణారోపవిషయయోర్గోవాహీకయోరనపహ్నుతభేదయోః సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశాత్సారోపా - సాదృశ్యనిమిత్తకత్వాచ్చ గౌణీ - ఆరోప్యమాణేన గవా ఆరోపవిషయస్య వాహీకస్య కబళీకృతత్వాత్సాధ్యవసానా - సాదృశ్యనిమిత్తకత్వాచ్చ గౌణీ - గౌర్వృషభః - వాహీకో నామ దేశవిశేషః - తత్రత్యః పురుషో వాహీకః - గౌర్వాహీక ఇతి గౌణసారోపాయాః గౌరయమితి గౌణసాధ్యవసానాయాశ్చ క్రమేణోదాహరణమితి బోధ్యం - అత్ర గౌర్వాహీక ఇత్యాదౌ గోశబ్దః గోత్వసహచారిణో జాడ్యమాంద్యాదిగుణాన్లక్షణయా ప్రతిపాదయతి - తతస్తాన్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వాహీకమభిధత్తే - న తు వాహీకం లక్షయతీత్యేకం మతం - గోత్వసహచారిగుణాభేదేన వాహీకగతజాడ్యాదయో గోశబ్దేన లక్ష్యంతే న తు వాహీకోఽభిధీయత ఇతి ద్వితీయం -

గుణాజాడ్యమాంద్యాదయోలక్ష్యమాణా అపిగోశబ్దస్యపరార్థాభిధా నేప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపయాంతీతికేచిత్ ॥ స్వార్థసహచారిగుణాభే దేనపరార్థగతాగుణాఏవలక్ష్యంతే॥ నతుపరార్థోభిధీయతఇత్యన్యే సాధారణగుణాశ్రయత్వేనపరార్థఏవలక్ష్యతఇత్యపరే ॥ ఉక్తంచాన్య త్ర॥ప॥ అభిధేయావినాభూతప్రవృత్తిర్లక్షణేష్యతే । లక్ష్యమాణగు ణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టాతుగౌణతేతి॥ అవినాభావోఽత్రసంబంధమాత్రం- నతునాంతరీయకత్వం॥ తథాత్వేహిమంచాఃక్రోశంతీత్యాదౌలక్షణైవన

గవివాహీకేచవర్తమానానాం గుణానామాశ్రయత్వేన పరార్థోల క్ష్యతఇతితృతీయం - తాన్క్రమేణ ప్రతిపాదయతి - అత్రహీత్యారభ్య పరార్థఏవలక్ష్యతఇత్యపర ఇత్యంతేన- అత్రప్రథమపక్షేగోశబ్దస్యైవ జడిమాదిగుణేషు లక్షణా - వాహీకరూపార్థేపునరభిధేతి యత్నగౌర వం - అసంకేతితార్థేపునరభిధాయాః ప్రవృత్తిరితిచాస్వారస్యంబో ధ్యం - ఇదంచలక్ష్యమాణాఅపీత్యపి శబ్దేనపరార్థాభిధాన ఇత్యనేన చద్యోతితం - ద్వితీయేతుపక్షేపరార్థ ప్రతీతిరసంబంధనాస్యాదిత్యస్వా రస్యంబోధ్యం - ఇదంచగుణాఏవలక్ష్యంతేనతు పరార్థోభిధీయతఇత్య నేనద్యోతితం - తృతీయేతుపరార్థ ఏవేతినతుజడిమాదయోగుణాః - లక్ష్యతఏవేతి - నకదాచిదభిధీయత ఇత్యుభయతోముఖమవధారణం - ఏవంచనపూర్వోక్తదోషావకాశఇతి సూచితం - అత్రస్వశబ్దోగోప రః - పరశబ్దస్తువాహీకపరఇతివివేకః - ఉక్తార్థేసమ్మతిమాహ - అ భిధేయేతి॥ అభిధేయావినాభూతే ప్రవృత్తిశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణా॥ ప్ర తీతిరితిపాఠాంతరం - లక్ష్యమాణైస్సాధారణ్యేనోభయత్రాపిదృశ్యమా నైగుణైః - అత్రమాత్రశబ్దస్సామాన్యవాచీ - నతునాంతరీయకత్వ మితి - యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకం తస్యభావస్తత్వం - ని యతసంబంధఇత్యర్థః - ముఖ్యార్థస్వీకారే బాధకమాహ - తథా త్వేఇతి - తథాత్వేనాంతరీయకత్వేసతి.లక్షణానస్యాదితి- మంచమంచ స్థపురుషయోర్దైశికస్యకాలికస్యవా అవినాభావస్యాభావాదితిభావః - [illegible]

స్యాత్ ॥ అవినాభావేనాక్షేపేణైవసిద్ధలక్షణాయా నోపయోగ ఇత్యు
క్తం - ఆయుర్ఘృతం - ఆయురేవేదమిత్యాదౌ సాదృశ్యాదన్యత్కా
ర్యకారణభావాదిసంబంధాంతరం - ఏవమాదౌచ కార్యకారణభావా
దిలక్షణసంబంధపూర్వకమారోపాధ్యవసానే॥ అత్ర గౌణభేదయోర్భే
దేపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్సర్వథైవాభేదావగమశ్చ ప్రయోజనం॥ శుద్ధభేద

స్త్వ్యవక్రోశనకాలే మంచమంచస్థయోరవినాభావ ఇత్యత ఆహ - అవి
నాభావేచేతి - లక్షణాయా అప్యుపయోగోస్త్యేవాక్షేపాప్రవృత్త్యా వి
శ్యేత ఉక్తం - ఏవేతి - అనన్యలభ్యస్యైవ శబ్దార్థత్వా దాక్షేపలభ్య
త్వేవృత్తివిషయత్వం నస్యాదిత్యర్థః - సాదృశ్యనిమిత్తాగౌణౌ భేదా
వుదాహృత్య శుద్ధాభేదావుదాహరతి శుద్ధయోస్తయోస్సాదృశ్యాన్యసం
బంధనిమిత్తకత్వాద్బహువిధత్వమిత్యాహ - ఆయుర్ఘృతమాయురే
వేదమిత్యాదావితి - ఇంద్రార్థాస్థూణేత్యాది రాదిశబ్దార్థః - కా
ర్యకారణభావాదీతి - తాదర్థ్యస్వస్వామిభావాది రాదిశబ్దార్థః- ఏ
వమాదావితి - ఆయుర్ఘృతమిత్యాదా విత్యర్థః - ఆరోపాధ్యవసా
నేష్వితి - ఆయుర్ఘృతమిత్యత్ర విషయివిషయయోరుభయో రుపాదా
నాత్సారోపా - సాదృశ్యాన్యసంబంధనిమిత్తకత్వాచ్చ శుద్ధా- ఆయు
రేవేదమిత్యత్ర విషయ నిగరణాత్సాధ్యవసానా - సాదృశ్యాన్యసంబంధ
నిమిత్తకత్వాచ్చ శుద్ధేతిభావః - ఫలలక్షణాముపాదాన లక్షణభేదేన
ద్వేధావిభజ్య పునస్సారోపసాధ్య వసానభేదేన ద్వైవిధ్యముక్తం - ఏ
తల్లక్షణాచతుష్టయే ఫలందర్శయతి - అత్ర గౌణభేదయోరితి - సారో
పసాధ్యవసానయోరితి శేషః - తాద్రూప్యప్రతీతిస్సారోపగౌణ్యాం- అ
భేదావగమశ్చసాధ్యవసాన గౌణ్యామితిధ్యేయం - భేదేపి-ఉపాదాన
లక్షణ లక్షణాభ్యాంభేదేపీత్యర్థః - అయంభావః - పూర్వోదాహృ
తోపాదాన లక్షణలక్షణాభ్యాం ద్వైలక్షణ్యే ప్యేతద్భేదచతుష్టయస్యాపి
ఫలభేదాత్ప్రయోజనలక్షణాయా మేవాంతర్భావ ఇతి - శుద్ధభేదయోః
ఫలమాహ - శుద్ధభేదయోస్త్వితి - తువిశేషే - అత్రాపి సారోప

ణాస్త్వన్యవైలక్షణ్యేనావ్యభిచారేణ చ కార్యకారిత్వాదితి ॥ క్వచిత్తాద
ర్థ్యాదుపచారః॥ యథా॥ ఇంద్రార్థా స్థూణా ఇంద్రః - క్వచిత్స్వస్వా
మిభావాత్ - యథా - రాజకీయః పురుషో రాజా॥ క్వచిదవయవావయ
విభావాత్॥ యథా॥ హస్త ఇత్యత్రాగ్రమాత్రేఽవయవే హస్తః - క్వ
చిత్తాత్కర్మ్యాత్ - యథా - అతక్షా తక్షా॥ లక్షణా తేన షడ్విధా॥ ఆ
ద్యభేదాభ్యాం సహ సా చ - వ్యంగ్యేన రహితా రూఢౌ సహితా తు ప్రయోజ
నే॥ ప్రయోజనం హి వ్యంజనావ్యాపారగమ్యమేవ ॥ తచ్చ గూఢమగూఢం

ధ్యవసానయోరితి శేషః - అన్యవైలక్షణ్యేన కారణాంతరవైలక్షణ్యే
నేత్యర్థః - అవ్యభిచారేణేతి - నియమేనేత్యర్థః - అత్రాపి యథా
క్రమం ప్రయోజనం బోధ్యం - తాదర్థ్యేనోదాహరతి - ఇంద్రార్థే
తి - అత్ర తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయా చేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చ ప్రయోజ
నం - స్వస్వామిభావసంబంధేనాపి తదాహ - క్వచిదితి - రాజేతి -
అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయా చానతిలంఘనీయశాసనత్వధీశ్చ ప్ర
యోజనం - అవయవావయవిభావేన తదాహ - హస్త ఇతి - తాద్రూ
ప్యప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం - తాత్కర్మ్యేణాపి తదా
హ - అతక్షేతి - అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిః - సామర్థ్యాతిశయధీ
శ్చ ప్రయోజనం - సాధ్యవసానాయాం త్వభేదధీర్బోధ్యా - ఉపసంహ
రతి - లక్షణా తేన షడ్విధేతి - ఫలలక్షణాభిప్రాయేణేదం కథం షాడ్విధ్యం -
చాతుర్విధ్యస్యైవోక్తత్వాత్తదాహ - ఆద్యేతి - ఉపాదానలక్షణభేదాభ్యా
మిత్యర్థః - ప్రకారాంతరేణ ఫలలక్షణాయా భేదం వక్తుమర్థసిద్ధమర్థం
కథయతి - సా చేతి - రూఢిలక్షణా వ్యంగ్యరహితా - ప్రయోజనలక్ష
ణా వ్యంగ్యసహితైవ - ప్రయోజనస్య వ్యంజనావృత్తిగమ్యత్వమిత్యా
హ - ప్రయోజనం హీతి - వ్యంగ్యం విభజతే - తచ్చేతి - గూఢత్వం స
హృదయైకవేద్యత్వం - అగూఢత్వం చ సహృదయాసహృదయోభయవే
ద్యత్వం - అగూఢవ్యంగ్యం తు వక్ష్యమాణగుణీభూతవ్యంగ్యాంతర్భూత
మేవ - ఏవం చ ఫలలక్షణా షడ్విధాపి గూఢాగూఢవ్యంగ్యభేదేన ద్వాదశవి

వా॥ తచ్చేతి వ్యంగ్యం॥ గూఢం యథా॥ ప ॥ ముఖం వికసితస్మితం వశితవక్రిమ ప్రేక్షితం సముచ్ఛలితవిభ్రమా గతిరపాస్తసంస్థా మతిః। ఉరో ముకుళితస్తనం జఘనమంసబంధోద్ధురం బతేందువదనాతనౌ తరుణిమోద్గమో

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ధతి ద్యోయం - గూఢవ్యంగ్యముదాహరతి - ముఖమితి - ముఖం వికసితస్మితం - అత్ర వికాసః పుష్పధర్మః - సచ అంతరభాగద్యోతకత్వాదిసాదృశ్యేన స్మితే సమారోప్యతే - సౌరభవత్త్వాదికం వ్యంగ్యం - వశితవక్రిమప్రేక్షితం - వశితో వశీకృతః వక్రిమా యేన తద్వశితవక్రిమ - తచ్చ తత్ప్రేక్షితంచ - వశితత్వం చేతనగతమచేతనే వక్రిమ్ణి అధీనత్వసాదృశ్యేన సమారోప్యతే - తేనచ న సార్వత్రికః ప్రేక్షణస్య వక్రిమా - కింత్వభిమతవిషయ ఏవేత్యుచితపురుషానురాగో వ్యంగ్యః - సముచ్ఛలితవిభ్రమా గతిః - సముచ్ఛలనం మూర్తధర్మః - సచ విభ్రమే అతిశయితత్వసాదృశ్యేన సమారోప్యతే - తేనచ విభ్రమాణామయత్నసాధ్యత్వం సకలకాముకమృగవాగురాత్వం వా వ్యంగ్యం - అపాస్తసంస్థా మతిః - సంస్థా యథావస్థితవిషయప్రకాశీకరణం - తదపాసనం చేతనధర్మః సచోచితవిషయత్వసాదృశ్యేన మతౌ సమారోప్యతే - గురుజనాదిసమీపే భావగోపనం వ్యంగ్యం - ఉరో ముకుళితస్తనం - ముకుళనం పుష్పధర్మః - సచోజ్జృంభణౌన్ముఖ్యసాదృశ్యేన స్తనయోస్సమారోప్యతే - పరిరంభణయోగ్యత్వం వ్యంగ్యం - జఘనమంసబంధోద్ధురం - అంసబంధేనోద్ధురత్వం దేహధర్మః - సచ మాంసలత్వసాదృశ్యేన జఘనే సమారోప్యతే - ఉపభోగయోగ్యవయస్కత్వం వ్యంగ్యం - బతేందువదనాతనౌ తరుణిమోద్గమః - ఉద్గమో మూర్తధర్మః - సచోద్భూతత్వసాదృశ్యేన తరుణిమ్ని సమారోప్యతే - విభక్తావయవత్వం వ్యంగ్యం - అత్ర మోదత ఇతి గూఢవ్యంగ్యమిత్యర్థః - తథాహి - మోదశ్చేతనధర్మః - సచ తరుణిమ్నిసముల్లసితత్వసాదృశ్యేన సమారోప్యతే - తరుణిమ్నః పరాకాష్ఠా సౌందర్యాతిశయశ్చ వ్యంగ్యః - క్వచిత్ప్రదేశే సౌరభవత్త్వముచితపురుషాభిలాషిత్వం సకలకాముకమృగవాగురాత్వమనురాగాతిశయః ఆలింగనయోగ్య
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

హ్లాదతే॥ అత్రవిలాసాదీనాంపుష్పాదిధర్మాణాంస్మితాదిభిస్సహ మ
ఖ్యోనసంబంధః - కింత్వారోపణ॥ఆరోపోహిలక్షణావిశేషోదర్శితః
అత్రసౌరభవత్త్వాదికంవ్యంగ్యం - అగూఢంయథా॥౫॥ స్త్రీపరిచయాజ్జ
డాఅపిభవంత్యభిజ్ఞా విదగ్ధచరితానామ్ । ఉపదిశతికామినీనాం యౌవ
నమదఏవలలితాని ॥ అత్రోపదిశతీత్యనాయాసేన శిక్షాదానమభిధేయ

త్వంసు। తతుమత్త్వంస్పృహణీయత్వంచవ్యంగ్యమితిపర్యతే- తచ్చోక్తరీ
త్యేతిబోధ్యం - తచ్చతత్సర్వం సహృదయైకవేద్యమితిగూఢం - అగూ
ఢముదాహరతి - స్త్రీపరిచయాదితి - ఇయంచ నాయికాయాః కథం
శిక్షాగ్రహణసామర్థ్యమితి రాజ్ఞాపృష్టస్య నాయికామధ్యాపయతో
నాట్యాచార్యస్యోక్తిః - జడాబుద్ధిహీనాఅపిపురుషాఃస్త్రీపరిచయాదు
పదేశంవినైవవిదగ్ధచరితానాంవిలాసానామభిజ్ఞాభవంతి - అస్త్వేవం
పుంసాంస్త్రీణాంవిదగ్ధచరితాభిజ్ఞతాకుతఇత్యాకాంక్షాయామాహ -
ఉపదిశతీతి - స్త్రీణాంతారుణ్యగర్వఏవ విలాసానుపదిశతి-అత్రోపదే
శోనామాజ్ఞాతార్థజ్ఞాపక ఆచార్యేణోచ్చార్యమాణశ్శబ్దః - సచప్ర
కృతే అజ్ఞాతార్థజ్ఞాపనమాత్రే లక్షణయాప్రవర్తతే - నాయికా
యాఅనాయాసేన శిక్షాగ్రహణంవ్యంగ్యం- తచ్చసహృదయాసహృద
యసాధారణ్యేన ప్రతీయత ఇత్యేవమతాఽరిత్వాదగూఢం- తచ్చమధ్య
మం - అగూఢమపరస్యాంగమిత్యాదినా వక్ష్యమాణత్వాత్ - గూఢ
వ్యంగ్యంతూత్తమమితిజ్ఞేయం - ఉక్తరీత్యాబహువిధాం లక్షణాంబుద్ధి
సౌకర్యాయత్రిధాసంగృహ్ణాతి - తదేషేతి - తత్తస్మాత్ - యస్మాద్గూ
ఢాగూఢభేదేనద్వివిధం వ్యంగ్యంతస్మాదిత్యర్థః - త్రిధాశబ్దార్థమా
హ - అవ్యంగ్యేతి - అవ్యంగ్యావ్యంగ్యరహితారూఢిలక్షణైకా గూఢ
వ్యంగ్యాఅగూఢవ్యంగ్యాచేతిప్రయోజనలక్షణాద్వివిధేత్యర్థః - లక్ష
ణాంనిరూప్యలాక్షణికం లక్షయతి - తద్భూలాక్షణికఇతి - విశేష్యా
కాంక్షాయామాహ - శబ్దఇతిసంబధ్యతఇతి - స్యాద్వాచకోలాక్షణి
కశ్శబ్దఇత్యతః - తద్భూరిత్యత్రతచ్ఛబ్దోలక్షణాపరః - భూశబ్దఆశ్రయ

తత్స్ఫుటం ప్రతీయతే॥ తదేషా కథితా త్రిధా॥ అవ్యంగ్యా గూఢవ్యంగ్యా
అగూఢవ్యంగ్యా చ॥ తద్భూర్లాక్షణికః - శబ్ద ఇతి సంబధ్యతే॥ తద్భూస్త
దాశ్రయః॥ తత్ర వ్యాపారో వ్యంజనాత్మకః॥ తత్రేతి ప్రయోజనే ॥ కుత ఇ
త్యాహ॥ యస్య ప్రతీతిమాధాతుం లక్షణా సముపాస్యతే। ఫలే శబ్దైక
గమ్యేఽత్ర వ్యంజనాన్నాపరా క్రియా ॥ ప్రయోజనప్రతిపిపాదయిషయా య

పర ఇత్యాహ - తదాశ్రయ ఇతి - వృత్తిత్రయవ్యతిరేకేణ వ్యంజనాఖ్య
వ్యాపారాంతరం నాస్తీతి వదంతం ప్రతి క్వచిద్వ్యంజనాఽంగీకార్యేత్యా
హ - తత్ర వ్యాపారో వ్యంజనాత్మక ఇతి - తత్ర ప్రయోజనే - ప్రతిపా
దనీయ ఇతి శేషః - వ్యాపారః ఫలప్రతిపత్తిహేతుభూతో వ్యాపారః
వ్యంజనాత్మక ఇత్యర్థః - అనేన యది వ్యంజనా న స్యాత్తదా లాక్షణిక
స్థలే పావనత్వాది ప్రతీతిర్న స్యాత్ - తథా చ తత్ప్రతీత్యన్యథాఽనుపప
త్త్యా వ్యాపారాంతరమాశ్రయణీయమిత్యుక్తం భవతి - స్యాదేవం గం
గాయామిత్యత్ర ఫలం ప్రతిపాదనీయం స్యాత్ - తదేవ చ నాస్తి - అస్తు
వా ఫలం - తథాపి తత్ప్రతీతిరనుమానాదేవ భవతు - కిం వ్యంజనయేతి
శంకాద్వయనిరాకరణపరతయా కారికామవతారయతి - కుత ఇత్యా
హేతి - ఫలాభావాత్కుతో వ్యంజనాఖ్యవ్యాపారః - ఫలసత్త్వేఽప్య
నుమానేన గతార్థత్వాత్కుతో వ్యంజనాఖ్యవ్యాపార ఇతి తాత్పర్యం -
యస్య ప్రతీతిమితి పూర్వార్ధేన ప్రథమాశంకా - ఫలే శబ్దైకగమ్య ఇత్యుత్త
రార్ధేన ద్వితీయాశంకా చ నిరస్తా - తథా హి - యది ఫలం న స్యాత్స్వాయత్తే
శబ్దప్రయోగే కిమిత్యవాచకమితి న్యాయాద్గంగాతీరే ఘోష ఇత్యేవ ప్ర
యుంజీత న గంగాయామితి - తీరాధారకఘోషప్రతీతిరప్యవిశిష్టేతి - తస్మా
ల్లాక్షణికశబ్దప్రయోగాన్యథాఽనుపపత్త్యా ఫలమంగీకార్యమితి ప్రథమశం
కానిరాసః - నన్వస్తు ఫలం - తత్ప్రతీతిరనుమానాద్భవత్వితి ద్వితీయశంకా
యాః ఫలే శబ్దైకగమ్య ఇత్యనేన నిరాసః - అయం భావః - వ్యాప్త్యాది
ప్రతిసంధానం వినాపి ఫలప్రతీతేః శబ్దైకగమ్యత్వం - ఫలశబ్దస్య చ వ్యా
పార[illegible]నాప్రతిపాదకత్వాభావాచ్ఛబ్దవ్యాపారత్వేన వ్యంజనాంగీకర

త్రలక్షణాశబ్దప్రయోగ స్తత్ర నాన్యత స్తత్ప్రతిపత్తిః ॥ అపితుతస్మాదేవశ
బ్దాత్ - నచాత్రవ్యంజనాదృతేన్యోవ్యాపారః - తథాహి ॥ ముఖ్యార్థబాధ
యోగాభావాత్ ॥ గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ యేపావనత్వాదయోధ
ర్మా స్తటాదౌప్రతీయంతేనతత్రగంగాదిశబ్దాస్సంకేతితాః ॥ హేత్వ
భావాన్నలక్షణా॥ ముఖ్యార్థబాధాదిత్రయంహేతుః - తథాచ - ల
క్ష్యంనముఖ్యం - నాప్యత్రబాధో యోగఃఫలేననో॥ నప్రయోజనమేతస్మి

న్నేతి - తదేవాహ - ప్రయోజనేత్యారభ్యశబ్దాదిత్యంతేన- నన్వథా
మీనవ్యంజనావ్యాపారః - కింత్వభిధా - లక్షణావా - భవత్వితిశంకా
పరిహారార్థంతయోరుత్తరకారికాఅవతారయతి - నచాత్రేతి - అన్యః-
శక్తిర్లక్షణావేత్యర్థః - శక్తింనిరాకరోతి - నాభిధేతి - లక్షణాంని
రాకరోతి - హేత్వభావాదితి- హేతుశబ్దార్థమాహ- ముఖ్యార్థే
తి - ముఖ్యార్థయోగఃప్రయోజనంచాదిశబ్దార్థః - హేతుత్రయాభా
వమేవప్రతిపాదయతి - తథాచేతి - లక్ష్యమితి-గంగాయామిత్యత్రనీరే
బాధాత్తీరేలక్షణాప్రవృత్తౌ యదితీరేపిబాధాస్యాత్తదా పావనత్వా
దికేలక్షణాప్రవర్తేత - పూర్వప్రతీతార్థబాధం వినాలక్షణాయాఅ
ప్రవృత్తేః - అన్యథాగంగాశబ్దస్య స్రోతసిబాధాభావేపితీరేలక్షణాప
త్తేః - నచతీరేబాధాదేవఫలే లక్షణేతివాచ్యం - తథాపిముఖ్యార్థబా
ధరూపహేత్వభావాదిత్యాహ - లక్ష్యం నముఖ్యం నాప్యత్రబాధఇతి
లక్ష్యంతీరంనముఖ్యం - నాప్యత్రతీరేబాధఇత్యర్థః- నను నబాధోలక్ష
ణాబీజం కింతు తాత్పర్యానుపపత్తిరేవేత్యతఉక్తం - యోగఃఫలేననో
ఇతి - ఫలేనపావనత్వాదినా - తీరస్యయోగస్సంబంధోపి నాస్తీత్య
ర్థః - అనేనముఖ్యార్థసంబంధరూపోహి జ్ఞాప్యార్థసంబంధరూ
పోవాద్వితీయో హేతురపినాస్తీత్యుక్తం - తృతీయహేత్వభావముప
పాదయతి - నప్రయోజనమేతస్మిన్నితి - ఏతస్మిన్పావనత్వాదౌ లక్ష్యే
సతిప్రయోజనమావశ్యకం తచ్చనాస్తీత్యర్థః - కించ - గంగాశబ్దోల
క్షణయాతీరం ప్రతిపాద్యపునశ్చతయా ప్రయోజనంప్రతిపాదయితుమ

స్నతిశబ్దస్యలక్షణా॥ యథాగంగాశబ్దస్స్రోతసిసబాధఇతితటంలక్షయతి॥
తద్వద్యదితటేపిసబాధస్స్యాత్తత్ప్రయోజనంలక్షయేత్॥ నచతటంముఖ్యో
ర్థః - నాప్యత్రబాధః - నచగంగాశబ్దార్థస్యతటస్యపావనత్వాద్యై
ర్లక్షణీయైస్సంబంధః - నాపిప్రయోజనేలక్ష్యేకించిత్ప్రయోజనం॥ నా
పిగంగాశబ్దస్తటమివప్రయోజనంప్రతిపాదయితుంసమర్థః॥ ఏవమప్యన
వస్థాస్యాద్యామూలక్షయకారిణీ॥ఏవమపీతిప్రయోజనంచేల్లక్ష్యతే - త
త్ప్రయోజనాంతరేణ తదపిప్రయోజనాంతరేణేతిప్రతీతాప్రతీతికృదనవ

సమర్థఇత్యాహ - నచశబ్దఇతి - విరమ్యవ్యాపారదోష ప్రసంగాదితి
భావః - తదేతదాహ - యథేతి - అత్రయథేత్యారభ్య నాప్యత్రబాధ
ఇత్యంతేన లక్ష్యంనముఖ్యంనాప్యత్రబాధ ఇత్యంశో వ్యాఖ్యాతః - తత్ర
తత్ప్రయోజనమితి - తత్రతటేత్యర్థః - నచేత్యారభ్యలక్షణీయైస్సం
బంధఇత్యంతేనయోగః ఫలేననో ఇత్యంశః - నాపీత్యారభ్యకించిత్ప్ర
యోజనమిత్యంతేన నప్రయోజనమేతస్మిన్నిత్యంశః - నాపీత్యారభ్యస
మర్థఇత్యంతేననచ శబ్దఃస్ఖలద్గతిరిత్యంశశ్చ వ్యాఖ్యాతః - నన్వయదు
క్తంనప్రయోజనమేతస్మిన్నితి తదయుక్తం- తత్రదానయోగ్యత్వాది
రూపప్రయోజనాంతరకల్పన సంభవాదిత్యతఆహ - ఏవమప్యనవస్థేతి
ఏవమపీత్యస్యార్థమాహ - తత్ప్రయోజనమితి - పావనత్వాదాలక్ష్యే
యత్ప్రయోజనంకల్ప్యతే తదపిచేల్లక్ష్యతేత్యర్థః- తత్ప్రయోజనాం
తరేణేతి - లక్ష్యత్వావిశేషాదితిభావః - బీజాంకురవదనవస్థానదోషా
యేత్యుక్తంమూలక్షయకారిణీతి - తదర్థమాహ - ప్రతీతాప్రతీతికృ
దనవస్థేతి - ప్రతీతస్యప్రసిద్ధస్య పావనత్వాదిరూపస్యాప్రతీతికృదిత్య
ర్థః - నను తీరప్రతీతిసమయ ఏవపావనత్వాదివిశిష్టంతీరం ప్రతీయతే
లక్షణయా - నచప్రయోజనవిశిష్టతీర లక్షణయాప్రయోజనాంతరకల్ప
నా-గంగాయాస్తటేఘోష ఇతి ముఖ్యశబ్దప్రయోగాద్గంగాయామితిప్ర
యోగస్యపావనత్వాదివిశిష్టతీరప్రతీతిఫలకతయాస్వాయత్తఇతిన్యాయా
ప్రసరణాదితిశంకాపరతయా ప్రయోజనేనేత్యాదికారికార్థం వ్యాచ

స్థానస్యాత్॥నను పావనత్వాదిధర్మయుక్తమేవ తటం లక్ష్యతే - గంగాయా
స్తటే ఘోష ఇత్యతోఽధికస్యార్థస్య ప్రతిపత్తిశ్చ ప్రయోజనమితి విశిష్టే లక్ష
ణా - తత్కిం వ్యంజనేనేత్యత ఆహ॥సూ॥ప్రయోజనేన సహితం లక్షణీయం న
యుజ్యతే॥ కుత ఇత్యత ఆహ॥సూ॥జ్ఞానస్య విషయో హ్యన్యః ఫలమన్యదుదా
హృతం॥ప్రత్యక్షాదేర్నీలాదిర్విషయః - ఫలం తు ప్రకటతా - సంవి
త్తిర్వా॥విశిష్టే లక్షణా నైవం॥నిగదేనైవ వ్యాఖ్యాతం॥విశేషాస్స్యుస్తు లక్షి
తే॥ తటాదౌ తు విశేషా యే పావనత్వాదయస్తే చాభిధాతాత్పర్యలక్షణా
భ్యో వ్యాపారాంతరేణ గమ్యాః॥ తచ్చ వ్యంజనధ్వననద్యోతనాదిశబ్దవా
చ్యమవశ్యమేషితవ్యం॥ఏవం లక్షణామూలవ్యంజనముక్తం - అభిధామూ

ష్టే - నన్వితి - కిం వ్యంజనేనేతి - ఉభయవాదిసిద్ధలక్షణయైవ ప్రతీ
తేరితి భావః - న యుజ్యత ఇత్యుక్తం - తత్ర హేతుప్రతిపాదన పరత
యా కారికాశేషమవతారయతి - కుత ఇతి - విశిష్టం లక్షణీయం న యు
జ్యత ఇత్యర్థః - జ్ఞానస్యేతి - అయమర్థః - జ్ఞానస్య చక్షురాదిజన్య
స్య విషయో రూపాదిరన్యః - ఫలం చాన్యత్ - జ్ఞానవిషయాద్రూపాదేర
న్యదితి - ప్రకటతేతి - జ్ఞాతతేత్యర్థః - సంవిత్తిరితి - హానోపాదా
నాదిబుద్ధిః - తథా లాక్షణికశబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపి స్వవిషయభిన్నమేవ ఫ
లం వాచ్యం - తచ్చ ఫలవిశిష్టలక్షణాయాం న సంభవతి - పావనత్వాదేర
లాక్షణికశబ్దజన్యజ్ఞానవిషయతయా తద్భిన్నత్వాభావాత్ - అతో న
ఫలవిశిష్టలక్షణేతి - కారికాశేషేణ విశిష్టలక్షణాపక్షనిరాసముపసంహ
రతి - విశిష్టే లక్షణేతి - నిగదేనేతి - పాఠేనేత్యర్థః - పర్యాయపదా
నపేక్షమేవ వ్యాఖ్యాతమితి భావః - విశేషా ఇతి - తుర్భిన్నక్రమః -
వ్యాఖ్యాతి - తటాదావితి - లక్షణయా బోధితే తటాదౌ తు విశేషాః
ప్రతీయంతే - న తు విశేషవిశిష్టతయా లక్షణయా తేషాం ప్రతీతిరిత్యర్థః -
తే చేతి - పావనత్వాదయః - వ్యాపారాంతరేణేతి - వ్యంజనాఖ్యేనేత్య
ర్థః - లక్షణామూలవ్యంజనముక్త్వా అభిధామూలమాహ - లక్షణా-
మూలం - యస్య తత్ - ఏవం లక్షణేతి - అనేకార్థస్యేతి - అనేకార్థస్య శబ్దస్య

లంత్వాహ॥ ప॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే। సంయోగాద్యై రవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమ్॥ ప॥ సంయోగోవిప్రయోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా। అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః॥ సామర్థ్యమౌచితీదేశఃకాలోవ్యక్తిస్స్వరాదయః॥ శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతిహేతవః॥ ఇత్యుక్తదిశా సశంఖచక్రోహరిరశంఖచక్రోహరిరిత్యుచ్యతే - రామలక్ష్మణావితి దాశరథీ॥ రామార్జునగతి స్తయోరితిభా

హరిరామాదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైర్వక్ష్యమాణైః వాచకత్వేప్రకృతార్థసాధకత్వేనియంత్రితేనియమితేసతి ఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వేకృతేసతీతియావత్-అవాచ్యార్థధీకృత్ అర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్యావ్యాపృతిర్వ్యాపారస్సాంజనం.అయంభావః-యదినవ్యంజనావృత్తిరంగీక్రియతేతదానేకార్థశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తేఃప్రకృతార్థమాత్రస్మృతౌనియమితత్వాదప్రకృతార్థస్మృతేరనుభవసిద్ధానస్యాత్-అత స్తదన్యథానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవప్రమాణంతత్రేతి.సంయోగాదీనాం శక్తినియామకత్వంహరిణోక్తమనువదతి- సంయోగఇతి- శబ్దార్థస్యహరిరామాదినానార్థశబ్దార్థస్య - అనవచ్ఛేదేఅవిశేషేణస్మరణేప్రాప్తేసంయోగాదయఃవిశేషస్యఏకార్థమాత్రస్యస్మృతేర్హేతవఇతి- ఇత్యుక్తయేతి-హరిణేతిశేషః- క్రమేణోదాహరతి-సశంఖచక్రఇతి-హరిశబ్దస్యేంద్రాదిసాధారణస్యశంఖచక్రసంబంధేననారాయణేనియమ్యతేఅభిధా- విప్రయోగస్యాహ-అశంఖచక్రఇతి॥ విప్రయోగస్తునిరుక్తసంయోగాభావః-శంఖచక్రసంయోగాభావేనవిప్రయోగేనహరిశబ్దార్థస్యనారాయణేఅభిధానియమ్యతే-విప్రయోగస్యతత్వంతు- ప్రతిషేధస్యప్రసక్తిపూర్వకత్వేననారాయణాదన్యస్మిన్ శంఖచక్రప్రసక్తేరభావేనప్రతిషేధాసంభవాత్-సాహచర్యస్యాహ-రామలక్ష్మణావితి- రామలక్ష్మణావిత్యత్రబలభద్రాదిసాధారణస్యరామశబ్దస్యసౌమిత్రిసాహచర్యాద్దాశరథావభిధానియమ్యతే.విరోధితాయాస్తదాహ- రామార్జునేతి-విరోధిత్వంనామసహానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావో.వా.అత్రద్వితీయస్యోదాహరణమిదం- అ

గవకార్తవీర్యయోః॥స్థాణుం భజ భవచ్ఛిదమితి హరే - సర్వం జానా
తి దేవ ఇతి యుష్మదర్థే॥కుపితో మకరధ్వజ ఇతి కామే - దేవస్య పురారా
తేరితి శంభౌ॥మధునా మత్తః కోకిల ఇతి వసంతే - పాతు వో దయితాముఖ
మితి సాంముఖ్యే - భాత్యత్ర పరమేశ్వర ఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రా

త్ర రామపదస్య భార్గవే - అర్జునపదస్య కార్తవీర్యే చాభిధానియమనం బో
ధ్యం-ఉభావభీమబకయోరితి పూర్వపాదే దార్ష్టాంతికయోర్భీమసేనబ
కాసురయోర్విరోధాత్తద్దృష్టాంతయో రామార్జునపదవాచ్యయోర్వి
రోధస్య నిశ్చయసంభవాద్రామపదస్య భార్గవే - అర్జునపదస్య కార్త
వీర్యే చాభిధానియమనాన్నాన్యస్యాశ్రయ ఇత్యాశయః - ప్రథమస్య
దినం నిశా చేత్యాదికముదాహరణం-నిశాశబ్దస్య హరిద్రాసాధారణ్యాద
స్య రాత్రావభిధానియమనం-అర్థస్యోదాహ-స్థాణుం భజేతి అర్థః ప్ర
యోజనం అత్ర సంసారచ్ఛేదనరూపప్రయోజనేన స్థాణుశబ్దస్య శాఖాది
శూన్యవృక్షసాధారణస్య శంకరే అభిధానియమనం ప్రకరణస్యోదాహ-
సర్వం జానాతి దేవ ఇతి-అత్ర ప్రకరణం నామ శ్రోతృబుద్ధిస్థతా- తేన చాత్ర దే
వపదస్య అమర్త్యాదిసాధారణస్య సంబోధ్యే అభిధానియమనం-లింగస్యో
దాహ-కుపితో మకరధ్వజ ఇతి-కోపస్యాచేతనే ధ్వజభేదే అసంభవాన్మ
న్మథే అభిధానియమనం-శబ్దాంతరసన్నిధేస్తూదాహ-దేవస్యేతి- అత్ర దేవ
శబ్దస్య ఇంద్రాదిసాధారణస్య పురారాతిశబ్దసామానాధిక
రణ్యరూపేణ శబ్దాంతరసన్నిధానేన శంభావభిధానియమనం-సామర్థ్యస్యో
దాహ-మధునేతి-సామర్థ్యమత్ర కారణత్వం-కోకిలమదే కారణత్వరూ
పసామర్థ్యేన మకరందాదిసాధారణస్య మధుశబ్దస్య వసంతే అభిధానియ
మనం-ఔచిత్యస్తూదాహ - పాత్వితి- అత్రౌచిత్యమన్వయయోగ్యతా-
అత్ర పాత్వితి పా రక్షణ ఇతి ధాతునిష్పన్నస్య సుఖదానదుఃఖనివర్తనా
నుకూలవ్యాపారసాధారణస్య దయితాముఖస్వరూపేణ రక్షణరూపా
ర్థాయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సాంముఖ్యరూపే సమభివ్యాహృత
పదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం - దేశస్యోత

జః॥ చిత్రభానుర్విభాతీతి దినే రవౌ॥ రాత్రావహ్నౌ - మిత్రం భాతీతి సు
హృది॥ మిత్రో భాతీతి రవౌ॥ ఇంద్రశత్రురిత్యాదౌ వేద ఏవ న కావ్యే స్వరోఽర్థ
విశేషప్రతీతికృత్॥ ఆదిగ్రహణాదనుకారాపదేశనిర్దేశసంజ్ఞేంగితాకా
రాః॥ అభినయోఽనుకారః - స్పర్శనమపదేశః - పరప్రదర్శనం నిర్దేశః - సం
జ్ఞా స్వకల్పితా॥ సాభిప్రాయా చేష్టేంగితం - నిరభిప్రాయాత్వాకారః॥ ప॥
ఏద్దహమెత్తత్థణిఆ ఏద్దహమెత్తేహిం అచ్ఛిపత్తేహిం। ఏద్దహమెత్తావత్థా
ఏద్దహమెత్తేహిం దిఅఏహిం॥ ఛా॥ ఏతావన్మాత్రస్తనీ ఏతావన్మాత్రాభ్యామ
క్షిపత్రాభ్యాం। ఏతావన్మాత్రావస్థా ఏతావన్మాత్రైర్దివసైః॥ ఇత్యా

దాహ - భాతీతి - అత్ర దేశో నగరాదిః - అత్ర పరమేశ్వరశబ్దస్యేశం
భ్వాదిసాధారణస్య రాజధానీరూపదేశాద్రాజన్యభిధానియమనం - కా
లస్యోదాహ - చిత్రభానురితి - కాలో దినాదిరూపః - అత్ర దినరూ
పకాలేన వహ్న్యాదిసాధారణస్య చిత్రభానుపదస్య రవావభిధానియమ
నం - రాత్రావహ్నావితి - పూర్వవిపర్యయ ఇత్యర్థః - వ్యక్తేస్తదా
హ - మిత్రం భాతీతి - అత్ర వ్యక్తిర్లింగం - అత్ర మిత్రశబ్దస్య సూర్యా
దిసాధారణస్య నపుంసకలింగేన సుహృద్యభిధానియమనం - పుంలింగే
న రవావభిధానియమనమితి వివేకః - స్వరస్యాభిధానియామకత్వం వేద ఏ
వ - న లౌకిక ఇతి సంయోగాద్యపేక్షయా విశేషమాహ - ఇంద్రశత్రు
రిత్యాదావితి - శత్రుశబ్దస్య శాతయితేత్యర్థకః - తథా చేంద్రశత్రుపదే యదీ
కారస్యోదాత్తత్వం - తదా బహువ్రీహిసమాసాత్ప్రకృత్యా పూర్వపదమిత్యను
శాసనాద్బహువ్రీహ్యర్థే చేంద్రస్య శాతయితృత్వం - యద్యకారస్యోదా
త్తత్వం తదా తత్పురుషస్యేత్యనుశాసనాత్ షష్ఠీతత్పురుషార్థే వృత్రస్య
శాతయితృత్వం నిర్ణీయత ఇతి స్వరభేదేనార్థభేదే ప్రాప్తే ఆద్యుదా
త్తస్వరేణేంద్రస్య శాతయితృత్వే అభిధానియమనం - న కావ్య ఇతి
అత్ర స్వర ఉదాత్తాదిః - న కావ్యే ఇతి - స్వరాదయ ఇత్యత్రాదిపదవివ
క్షితం చేష్టాదికమిత్యాహ - ఆదిగ్రహణాదితి - ఉదాహరతి - ఏద్దతి॥ ఛా॥ ఏ
తావన్మాత్రస్తనీ ఏతావన్మాత్రాభ్యామక్షిపత్రాభ్యాం - ఏతావన్మాత్రావ

ఖావభినయాదయః ॥ ఇత్థంసంయోగాదిభిరర్థాంతరాభిధాయకత్వేని
వారితేష్వనేకార్థస్య శబ్దస్య యత్క్వచిదర్థాంతర ప్రతిపాదనం తత్ర
నాభిధా॥ నియమనాత్తస్యాః- నాపిలక్షణా॥ ముఖ్యార్థబాధాద్యభావా
త్॥ అపితు అంజనం - వ్యంజనమేవ వ్యాపారః॥ యథా॥ ప॥ భద్రాత్మనో దుర
ధిరోహతనోర్విశాలవంశోన్నతేః కృతశిలీముఖసంగ్రహస్య । యస్యాను
పప్లుతగతేః పరవారణస్య దానాంబుసేకసుభగ స్సతతం కరోఽభూత్ ॥

స్థాపితావన్మాత్రైరేవసైః - అత్రస్థౌల్యవైశాల్యాది ప్రదర్శకహస్త
వ్యాపారై రేతావన్మాత్రపదస్య స్థౌల్యాది విశేషాభిధానియమనం- అంజ
నం పరిశేషయతి - నాభిధేత్యాదినా - ప్రకరణేన నానార్థశబ్దస్య అ
ర్థాంతరాభిధాయకత్వే నివారితే యత్క్వచిదర్థాంతర ప్రతిపాద
నం అంజనవ్యాపారగమ్యం తదుదాహరతి- భద్రాత్మన ఇతి- భద్రాత్మనో
భవ్యస్వభావస్య - దురధిరోహతనోః - ధృష్టోరస్కత్వాదినా దుర్ధ
ర్షవపుషః - విశాలవంశోన్నతేః - విశాలా బహుళసంతానా వంశో
న్నతిర్వంశమహత్తా యస్య తస్య - కృతశిలీముఖసంగ్రహస్య- సంగృహీత
శరజాలస్య- అనుపప్లుతగతేరనవధూతజ్ఞానస్య - అసంకీర్ణవర్ణా
శ్రమమర్యాదస్య వా - పరవారణస్య శత్రునివారకస్య యస్య రాజ్ఞః-
కరః పాణిః - దానాంబుసేకేన ఉత్సర్గజలసేచనేన సుభగోఽభూదిత్య
భిధయా ప్రతిపాద్యమానే భద్రజాతిప్రసూతస్య అత్యున్నతతయా దు
రారోహతనోర్విశాలపృష్ఠాస్థిసముచ్ఛ్రయస్య కృతభ్రమరసంగ్రహస్య
నిర్విరోధగమనస్య యస్య పరస్యోత్కృష్టస్య వారణస్య గజస్య శుండా
దండః మదజలసేకసుభగోఽభూదిత్యప్రకృతార్థశ్శబ్దశక్తిమూలవ్యం
జనయా భద్రాదిపదైః ప్రతిపాద్యతే - వ్యంజనాం నిరూప్య వ్యంజకం
లక్షయతి - తద్యుక్త ఇతి - తచ్ఛబ్దార్థమాహ - వ్యంజనేతి - ఉ
దాహృతశ్లోకే భద్రాదిశబ్దా వ్యంజనయా యుక్తాః - నను శబ్దస్య వ్యంజక
త్వే యుక్తస్తస్యార్థస్య కిమజాగళస్తనన్యాయేనాస్తి - నేత్యాహ - య
త్స ఇతి - స ఇతి వ్యంజకశబ్దః- అర్థాంతరయుక్ - అభిధేయోఽస-

తద్వ్యక్త్యా వ్యంజకశ్శబ్దః తద్వ్యక్త్యా వ్యంజనయుక్తః॥ యత్రాన్యథాఽంతరయు
క్తథా॥ అర్థోఽపి వ్యంజకస్తత్ర సహకారితయా మతః॥ తత్ర తద్వ్యంజకః॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే శబ్దనిర్ణయో

నామద్వితీయోల్లాసః

లక్ష్యేణవా యథోచితేన కేనచి దర్థేనయుక్తః యద్వ్యతోఽహేతోరేవం
తతోఽర్థోఽపి వ్యంజనే సహాయతయా మతోఽభ్యుపగత స్తతశ్చ ప్రధానకార
ణత్వేనాంగీకృతస్య శబ్దస్య సహకారితయా అర్థోఽప్యుపకరోతీతి నాజా
గళ స్తనన్యాయతాఽస్యేతి భావః॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

ద్వితీయోల్లాసః.

శుభమస్తు * అవిఘ్నమస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే తృతీయోల్లాసప్రారంభః.

అర్థాః ప్రోక్తాః పురా తేషామర్థవ్యంజకతోచ్యతే॥ అర్థా వాచ్య లక్ష్యవ్యంగ్యాః॥ తేషాం వాచకలాక్షణికవ్యంజకానాం- అర్థవ్యంజకతోచ్యతే॥ కీదృశీత్యాహ॥ సూ॥ వక్తృబోద్ధవ్యకాకూనాం వాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః। ప్రస్తావదేశకాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషామ్॥ యోర్థస్యాన్యార్థధీహేతుర్వ్యాపారో వ్యక్తిరేవ సా॥ బోద్ధవ్యః ప్రతిపాద్యః - కాకుర్ధ్వనేర్వికారః- ప్రస్తావః ప్రకరణం- అర్థస్య వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్య

శుభమస్తు-

అథ కావ్యప్రకాశే - తృతీయోల్లాసప్రారంభః.

సంగతిప్రదర్శన పూర్వక మేతదుల్లాస ప్రతిపాద్య మాహ - అర్థా ఇతి - అర్థవ్యంజకతేతి- యద్యపి పూర్వోల్లాసే అర్థానాం వ్యంజకత్వముక్తం - తథాపి తత్రాసంభవ నిరాసాయ ప్రాధాన్యేన దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శి - ఇహ తు ప్రాధాన్యేన సప్రపంచముచ్యతే - అథవోక్తమపి వ్యంజకత్వం సహకారివిశేషప్రదర్శనాయ పునః ప్రస్తూయత ఇతి ధ్యేయం - కీదృశీతి - అర్థవ్యంజకతేతి శేషః - వక్తృబోద్ధవ్యేతి॥ బోద్ధవ్యః శ్రోతా - వాక్యార్థజ్ఞానానంతరం వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం సహృదయానామర్థాంతరధీహేతుః - అర్థస్య వాచ్య లక్ష్య వ్యంగ్యభేదభిన్నస్య - వ్యక్తిరేవ వ్యంజనైవేత్యర్థః - అత్రైవకారేణ వ్యాప్త్యాదినిరాసః - సత్వభిధాలక్షణయోః - అర్థాంతరే తయోః ప్రసక్త్యభావేనాప్రసక్తప్రతిషేధాపత్తేః - ఏవం చ యద్యర్థానాం వ్యంజకతా న స్యాత్తదా వాక్యార్థప్రతీత్యనంతర మర్థాంతరధీర్న స్యాత్ - న చ వ్యాప్త్యాదినా తద్ధీః - తన్నిరాసస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ - అతో వ్యక్తిరేవ సా- న చ సర్వేషాం సర్వత్ర తత్ప్రతీత్యాపత్తిః- వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ప్రతిభోద్బోధకతయార్థానాం వ్యంజకత్వే సహకారిత్వాదితి

త్మనః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ అఇపిహులంజలకుంభంఘేత్తూణ
సమాఅవహ్మి సహి తురిఅం। స్సమస్సేఅసలిలణిస్సాసణిస్సహావిస్సమా
మిఖణం॥ ఛా॥ అతిపృథులంజలకుంభంగృహీత్వాసమాగతాస్మిసఖిత్వ
రితమ్। శ్రమస్వేదసలిలనిశ్శ్వాసనిస్సహావిశ్రమామిక్షణమ్॥ అత్రచౌర్యర
తగోపనంగమ్యతే॥ ప॥ ఉణ్ణిద్దందోబ్బళ్ళంచింతాఅలసత్తణంసణీససి
అం। మహమందభాఇణీఏకిదేసహితుహవిఅహహపరిహవఇ॥ ఛా॥ ఔ
న్నిద్ర్యం దౌర్బల్యంచింతాఅలసత్వంసనిశ్వసితమ్। మమమందభాగ్యా

ధ్యాయం- క్రమేణేతి- ఉద్దేశక్రమేణేత్యర్థః - వక్తృవైశిష్ట్య జ్ఞానస్య
వ్యంజనాసహకారిత్వ ముదాహరతి- అఈతి- ఛా - అతిపృథులంజల
కుంభంగృహీత్వాసమాగతాస్మిసఖిత్వరితమ్। శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వా
సనిస్సహావిశ్రమామిక్షణమ్॥ అత్రాతిపృథులమితి కేవలస్యైవదుర్వహ
త్వం - జలకుంభమితి జలపూర్ణత్వేనైకాకిన్యామయైవ దుర్వహతర
త్వం - గృహీత్వేత్యనేనమయైవగృహీతోనత్వన్యయా సాహాయ్యకమా
చరితమిత్యాయాసాధిక్యంచవ్యజ్యతే - త్వరితమితిశ్రమావిర్భావే నిదా
నోపన్యాసః-ఇదంచోపపతినానదీతీరే సద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చి
ద్వచనం- అత్రతాదృశవక్తృవైలక్షణ్యజ్ఞానవతాం ప్రతిభాశాలినాం
చౌర్యరతగోపనంవ్యజ్యతే-బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారితా మా
హ-ఉణ్ణిద్దమితి-ఛా - ఔన్నిద్ర్యందౌర్బల్యంచింతాఅలసత్వంసనిశ్వసి
తమ్। మమ మందభాగ్యాయాః కృతే సఖిత్వామప్యహహ పరిభవతి
ఔన్నిద్ర్యమ్ ఉత్సృష్టనిద్రతా - నిద్రారాహిత్య మిత్యర్థః- ఏతేన
నయన రాగ జృంభాదికం వ్యజ్యతే - దౌర్బల్యం నిద్రాభావ ప్ర
యుక్తదుర్బలత్వం - చింతాధ్యానం - సనిశ్వసితం - నిశ్వాససహి
తంచింతాజనితమలసత్వంచ - మందభాగ్యాయామమకృతే - మన్నిమి
త్తంహేసఖిత్వామపిపరిభవతి - బాధతే-అహహేతిఖేదే- ఇదంస్వనా
యకాభిలాషిణీందూతీం ప్రతినాయికావచనం-అత్రస్వనాయకాభిలాషి
ణీదూతీరూపబోధయితవ్య వైశిష్ట్య జ్ఞానవతాందూత్యా నాయకోప

యాఃకృతేసఖిత్వామప్యహహపరిభవతి॥ అత్రదూత్యాస్తత్కాముకో
పభోగోవ్యజ్యతే॥ ౫ ॥ తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతన
యాంవనేవ్యాధైస్సాకంసుచిరముషితంవల్కలధరైః । విరాటస్యా
వాసేస్థితమనుచితారంభనిభృతంగురుఃఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపి
కురుషు॥ అత్రమయినయోగ్యఃఖేదః - కింతుకురుషుయోగ్యఇతికాక్వా
ప్రకాశ్యతే- నచవాచ్యసిద్ధ్యంగమత్ర కాకురితి గుణీభూతవ్యంగ్యత్వం

భోగోవ్యజ్యతఇత్యాహ - అత్రేతి - కాకువైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారి
తామాహ - తథాభూతామితి - ఇదంసంరబ్ధస్యభీమస్యవచనం - నృ
పసదసినయత్రకుత్రాపి వివిక్తస్థలే - పాంచాలతనయాం- నత్వజ్ఞాత
కులగోత్రాం - తథాభూతాం - కేశాంబరాకర్షణాదిపరిభవవతీం-
దృష్ట్వాపీత్యపిశబ్దోధ్యాహార్యః - నతుశ్రవణమాత్రం - వల్కలధరైః
నతుయథావస్థితవేషైః - అస్మాభిరితిశేషః - వ్యాధైఃకిరాతైస్సహ - సు
చిరంనత్వల్పకాలం - వనేఉషితంస్థితం - నకేవలమేతావన్మాత్రం - కిం
తువిరాటస్యగృహే - పాకాద్యనుచితకార్యారంభేణనిభృతమజ్ఞాతం
యథాతథా - స్థితం - ఏవమపిగురుర్యుధిష్ఠిరః - ఖిన్నేపీత్యధ్యాహా
రః - మయి-ఖేదం-ఖిద్యతేఅనేనేతిఖేదోమన్యుః - తంభజతి- కురుషు-
దుర్యోధనాదిషు - అద్యాపినభజతీతి - అత్రమయీతికురుష్వితిచపద
ద్వయంకాకుస్థానం -తతశ్చోభయత్రప్రశ్నమభివ్యజ్యకాకా విశ్రాంతా
యాంతద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతః ప్రతిభాజుషఃఖిన్నేకోపస్యాయోగ్యత్వాత్
ఖిన్నఇతిపదార్థేన మయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థః - తథాఅప
కారిషుకోపస్యోచితత్వా దనేనాపరాధకర్తృకేషు కురుష్వితిపదార్థేన
నకురుషుకోపోయుక్త ఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే- నన్వస్యవాక్యస్యకుపి
తోద్ధతభీమవక్తృకత్వా ద్విపర్యయేపర్యవసానంవాచ్యం - తచ్చకాకు
వ్యంగ్యేన ప్రశ్నరూపార్థేన వినానసంభవతీతి కాకువ్యంగ్యస్యప్రశ్న
స్యవాచ్యసిద్ధ్యంగత్వా ద్గుణీభూతవ్యంగ్యత్వే వాత్రేతినప్రధానధ్వనిప్ర
స్తావేఽస్యోదాహరణత్వమితిశంకతే - నచవాచ్యేతి- కాకురితి - కా

శంక్యం॥ ప్రశ్నమాత్రేణాపికాకోర్విశ్రాంతేః॥౫॥ తఇఆమహగండత్థళణి
హిఅందిట్ఠింణాణేసిఅణ్ణత్తో । ఏణ్హింసచ్చేఅఅహంతేఅకవోలేణసా
దిట్ఠీ॥ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాందృష్టింనానైషీరన్యతః । ఇదానీం
సైవాహంతౌచకపోలౌనసాదృష్టిః॥ అత్రమత్సఖీంకపోలప్రతిబింబితాం
పశ్యతస్తేదృష్టిరన్యైవాభూత్- ప్రచలితాయాంతుతస్యామన్యైవజాతే

తువ్యంగ్యఃప్రశ్నఇత్యర్థః - పరిహరతి - ప్రశ్నేతి - అయంభావః-అ
లంఘనీయశాసనస్య గుర్వోర్యుధిష్ఠిరస్య కోపావిషయత్వేనవిపర్యయేప
ర్యవసానాభావాత్కాకోః ప్రశ్నమాత్రఏవవిశ్రాంతిరితి - అతఏవా
త్రశ్లోకేన్యూనపదాఖ్యం దోషం వక్ష్యతిసప్తమోల్లాసే- అన్యథాకో
పావిష్టవక్తృకత్వేనస్యూనపదతాయాదోషతానస్యాత్ - అత్రకాకో
స్స్వాతన్త్ర్యేణవ్యంజకత్వాభావాత్ మథ్నామికౌరవశతంసమరేనకోపాది
త్యత్రేవనకాక్వాక్షిప్తత్వరూపంగుణీభూతవ్యంగ్యత్వమితి - అయం
భావః - మథ్నామీత్యత్రతు భీమసేనవచనే - నమథ్నామీత్యసంభ
వాత్కాకుర్మథ్నామ్యేవేతి వ్యంగ్యవిశ్రాంతిద్వారావాక్యార్థ ముప
పాదయతీతిగుణీభూతవ్యంగ్యత్వం- అత్రతువ్యంగ్యవిశ్రాంతిం వినైవప్ర
శ్నమాత్రవిశ్రాంతిద్వారా కాకుర్వాక్యార్థముపపాదయతీతి నగుణీ
భూతవ్యంగ్యత్వమితి - వాక్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారితామాహ- త
ఇఆఇతి॥ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాం దృష్టింనానైషీరన్యతః - ఇ
దానీంసైవాహంతౌచ కపోలౌనసాదృష్టిః - ఇయంప్రత్యుతదృష్టస్వక
పోలప్రతిబింబితసఖీదర్శనసంజాతౌత్సుక్యం నాయకంప్రతి నాయికో
క్తిః.తదాసఖ్యామమగండస్థలే ప్రతిబింబితత్వదశాయాంమదీయకపోల త
లాసక్తాందృష్టిమన్యత్ర నానీతవానసి - ఇదానీంతు - సఖీప్రతిబింబా
భావదశాయాం-అహంసైవ-కపోలౌతావేవ-దృష్టిస్తునసా-కపోలతలాస
క్తానభవతీత్యర్థః-అత్రతదేదానీమితిపదద్వయాత్మకవాక్యవైశిష్ట్యజ్ఞా
నాత్ప్రకృతవాక్యార్థేన వ్యంగ్యమర్థందర్శయతి-అత్రమత్సఖీమితి -
అన్యైవేతి - అనురాగశాలినీత్యర్థః - ప్రచలితాయాం - అన్యత్ర

త్యాగారాత్ప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం తవేతి వ్యజ్యతే॥ ప॥ ఉద్దేశోయం సరసకదలీశ్రేణిశోభాతిశాయీ కుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీవిభ్రమో నర్మదాయాః । కించైతస్మిన్ సురతసుహృదస్తన్వి తే వాంతి వాతా యేషామగ్రే సరతి కలితాకాండకోపో మనోభూః॥ అత్ర రతార్థం ప్రవిశేతి వ్యంగ్యం॥

ప॥ ణో అఇఅఅణల్లమణో అత్తా మం ఘరభరమ్మి సఅలమ్మి । ఖణమత్తం జఇ సంఝాఏ కేవలం హోఇ ణ వ హోఇ వీసామో॥ ఛా॥ నోదయత్యనార్ద్రమనాః శ్వశ్రూర్మాం గృహభరే సకలే। క్షణమాత్రం యది సంధ్యా

చలితాయామిత్యర్థః - అన్యైర్వ్యజ్ఞాతేతి - తాటస్థ్యశాలినీ జ్ఞాతేత్యర్థః - వాచ్యవైశిష్ట్యస్య సహకారితామాహ - ఉద్దేశోయమితి - ఇయం సౌందర్యాభిమానినో నాయకస్య నాయికాం ప్రత్యుక్తిః - నర్మదాయా అయముద్దేశః - ఉద్దిశ్యత ఇత్యుద్దేశః - ఏతేన దూరాదేవాయం ప్రదేశో జనైర్నిర్దిశ్యతే - న తు నికటాదితి - జనరాహిత్యం వ్యజ్యతే - సరసకదలీపంక్తీనాం శోభాభిరతిశాయీ ఏతేనోద్దీపకతా వ్యజ్యతే - కుంజానాముత్కర్షేణాంకురిత ఆవిర్భూతః రమణీనాం విభ్రమో యస్మింత్సః - ఏతేన కుంజాంతరేషు రమణ్యో రమంత ఇత్యుద్దీపకతాతిశయః - కించ - అత్ర తన్వి తే సురతసుహృదః - సురతజనితశ్రమాపనయనేన సుహృత్కార్యకారిత్వాత్ - ఏతేన చిరకాలసంభోగసారస్యం వ్యజ్యతే - యేషాం వాతానామగ్రే కలితాస్థానకోపః - ఏతేన రిరంసాతిశయో వ్యజ్యతే - మనోభూస్సరతి గచ్ఛతి - అత్ర బహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానానాం వ్యంగ్యం దర్శయతి - అత్ర రతార్థమితి - అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యస్య సహకారితామాహ - ణో ఇతి॥ ఛా॥ నోదయత్యనార్ద్రమనాః శ్వశ్రూర్మాం గృహభరే సకలే। క్షణమాత్రం యది సంధ్యాయాం కేవలం భవతి న భవతి విశ్రామః - ఇయం తటస్థం కాముకముద్దిశ్య కస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యా ఉక్తిః - అత్ర తటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం నిష్కరుణా శ్వశ్రూః సర్వస్మిన్ గృహకృత్యే మాం ప్రేరయతి - తస్మాద్విశ్రాంతిరేవ న భవతి - యది భవతి సంధ్యాయామేవ - తత్రాపి క్షణమాత్రం - కదాచిత్తు న భవతీతి - వా

యాం కేవలం భవతి న భవతి విశ్రామః ॥ అత్ర సంధ్యాసంకేతసమయ ఇతి తటస్థం ప్రతికయా చిద్ద్యోత్యతే ॥ ప ॥ సువ్వఇ సమాఅమిస్సది తుజ్ఝ పిఓ అజ్జ పహరమెత్తేణ । ఏమేఅ కిత్తి చిట్ఠసి తా సహి సజ్జేసు కరణిజ్జం ॥ ఛా ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతి తవ ప్రియోఽత్ర ప్రహరమాత్రేణ । ఏవమేవ కిమితి తిష్ఠసి తత్సఖి సజ్జయ కరణీయం ॥ అత్రోపపతిం ప్రత్యభిసర్తుం ప్రస్తుతా న యుక్తమితి నివార్యతే ॥ ప ॥ అన్యత్ర యూయం కుసుమాపచాయం కురుధ్వమత్రాస్మి కరోమి సఖ్యః । నాహం హి దూరం భ్రమితుం సమర్థా ప్రసీదతాయం రచితోఽఞ్జలిర్వః ॥ అత్ర వివిక్తోఽయం దేశ ఇతి ప్రచ్ఛన్నకాముకస్త్వయా విసర్జనీయ ఇత్యాశ్వస్తాం ప్రతికయాపి నివేద్యతే ॥ ప ॥ గుఱుఅణ

క్యార్థేన వ్యజ్యమానమర్థం దర్శయతి - సంధ్యాసంకేతకాల ఇతి - ప్రకరణజ్ఞానస్య సహకారితామాహ - సువ్వఇ ఇతి ॥ ఛా ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతి తవ ప్రియోఽత్ర ప్రహరమాత్రేణ । ఏవమేవ కిమితి తిష్ఠసి తస్మాత్సఖి సజ్జయ కరణీయం - ఇయం సఖీం ప్రతి సఖ్యా ఉక్తిః - అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞానవతాం ప్రకృతవాక్యార్థేన వ్యజ్యమానమర్థం దర్శయతి - అత్రోపపతిమితి - దేశవైశిష్ట్యస్య సహకారితామాహ - అన్యత్రేతి - సఖ్యా నివారితా అహమేకైవాత్ర స్థితేతి సమాశ్వస్తాం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిదుక్తిరియం - అస్మీత్యహమర్థేఽవ్యయం - హే సఖ్యః యూయం దూరం భ్రమితుం సమర్థాః - అన్యత్ర యత్ర కుత్రాపి కుసుమాపచాయం కురుధ్వం - అహం త్వత్ర కరోమి - తత్ర నిదానం దర్శయతి - నాహం హి దూరం భ్రమితుం సమర్థేతి - హి ప్రసిద్ధౌ - అశక్తేస్సర్వవిదితత్వాదితి భావః - అయమఞ్జలిః - వో యుష్మభ్యం రచితః - ప్రసీదతేతి వాచ్యార్థః - అత్ర వాచ్యార్థస్సాధారణసహచరీమాత్రవిషయః - అత ఏవ సఖ్య ఇతి బహువచననిర్దేశః - వ్యంగ్యార్థస్త్వసాధారణసహచరీవిషయః - తథాహ్యేవంవిధేన వాక్యార్థేన దేశవైశిష్ట్యావగమాత్ ప్రచ్ఛన్నకాముకోఽత్ర ప్రేషణీయ ఇతి వ్యజ్యతే - తదేతదాహ - అత్రేతి - ఆశ్వస్తామితి - విస్రంభపాత్రభూతామిత్యర్థః - కాలవైశిష్ట్యస్య సహకా

పరవసప్పిఅకింభణామితుహమందభాఇణీఅఅహం। అజ్జప్పవాసంవచ్చసి వచ్చసఅంచిఅసుణాసికరణిజ్జం॥ ఛా॥ గురుజనపరవశప్రియకింభణామి త్వాంమందభాగినీచాహం। అద్యప్రవాసంవ్రజసివ్రజస్వయమేవజానాసి కరణీయం॥ అత్రాద్యమధుసమయోయదివ్రజసితదహంతావన్నభవామి- తవతునజానామిగతిమితివ్యజ్యతే॥ ఆదిగ్రహణాచ్చేష్టాదేః॥ తత్రచే ష్టాయాయథా॥ ద్వారోపాంతనిరంతరేమయితయాసౌందర్యసా రశ్రియాప్రోల్లాస్యోరుయుగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం। ఆ

రితావాహా - గురుఅణఇతి॥ ఛా॥ గురుజనపరవశప్రియ కింభణామి త్వాంమందభాగినీచాహం- అద్యప్రవాసంవ్రజసివ్రజస్వయమేవజానాసి కరణీయం - స్పష్టోవాచ్యార్థః - అత్రగురుజన పరవశేతి విపరీతలక్ష ణా-తతశ్చ - గురుజనపారవశ్యాభావేప్యద్యగచ్ఛసిఅహోఅతే నీరాగతే తివ్యజ్యతే - ప్రియేత్యనేనమమైవత్వంప్రియఃనతుతవాహంప్రియేతి- కిం భణామీతి - ఉపాలంభస్యాప్రయోజకత్వం - మందభాగినీఅహమితి-త వానురాగవిషయాఃఖలుమహాభాగా అహంతుదాసీనైవత్వయ్యనురక్తా స్మీతివ్యజ్యతే - వ్రజసివ్రజేతికోపాతిశయః - స్వయమేవేతిస్వస్య మర ణోత్సాహశ్చవ్యజ్యతే- అత్రాద్యేతిమధుసమయవైశిష్ట్యావగమాద్వ్యం గ్యందర్శయతి - అత్రాద్యేతి - నభవామీతిసత్తాభావావగమాన్న జీ వామీత్యర్థః - ప్రస్తావదేశకాలాదేరిత్యత్రాదిశబ్దార్థంప్రదర్శయంస్తస్యస హకారిత్వందర్శయతి - ఆదిగ్రహణాదితి - ద్వారోపాంతేతి - ద్వా రోపాంతేద్వారసమీపేనిరంతరేవ్యవధానరహితేసతిఅతస్తచ్చేష్టావ లోకనమన్యేషాంనసంభవతీతిలభ్యతే - సౌందర్యస్యసారభూతా శ్రీ లావణ్యసంపద్యస్యాస్తయా- తయాఊరుద్వయంప్రోల్లాస్యవిస్తార్య ప శ్చాత్ - మిథశ్శ్లిష్టంకృతం-ఏతేనఊరుభ్యాంగాఢపీడనంకరిష్యమాణం వ్యజ్యతే - శిరోంశుకంశిరఃప్రావరణీకృతంవాసఃస్ఫురతఆనీతం - శిరో వగుంఠనాంశుకేనముఖమావృతమితియావత్ - అనేన చంద్రాస్తమ యసమయస్సంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే- చలేచంచలేలోచనేఅధఃభూమా-

నీతం పురతశ్చ స్రాంశుకమధః క్షిప్తే చలే లోచనే వాచస్తచ్చ నివారితం ప్రస
రణం సంకోచితే దోర్లతే॥ అత్ర చేష్టయా ప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయ ఆకూ
తవిశేషో ధ్వన్యతే॥ నిరాకాంక్షప్రతిపత్తయే ప్రాప్తావసరతయా పునః పు
నరుదాహ్రియతే॥ వక్త్రాదీనాం మిథస్సంయోగే ద్వికాదిభేదే అనేన క్రమే
ణ లక్ష్యవ్యంగ్యయోశ్చ వ్యంజకత్వముదాహార్యం॥ ద్వికభేదే వక్తృబోద్ధ
వ్యయోగే యథా॥ ౫॥ అత్తా తద్ధ ణిమజ్జఇ ఎద్ధ అహం దిహా సఏవ్వ విలోఏసు।

క్షిప్తే - భూమిమవలోకితవతీతి యావత్ - ఏతేన చకోరనేత్రసదృశయో
ర్నేత్రయోరధః క్షేపరూపచేష్టయా చటులాశ్చకోరా యదా నిరాశాభూ
మా ప్రతిష్ఠితా భవంతి తదానీమాగంతవ్యమితి వ్యజ్యతే - వాచస్తచ్చ
ప్రసరణం నివారితం - అనేన జనకథోపశమసమయే సమాగంతవ్యమి
తి వ్యజ్యతే - దోర్లతే సంకోచితే - ఏతేనాలింగనం దాస్యామీతి వ్యజ్య
తే - ఆకూతమనురాగవిశేషః - నను ద్వితీయోల్లాస ఏవార్థానాం వ్యంజ
కత్వముదాహృతం పునరిహోదాహరణం పౌనరుక్త్యగ్రస్తమిత్యాశం
క్యాహ॥ నిరాకాంక్షేతి॥ అయం భావః తత్ర సామాన్యత ఉదాహరణేపి
వక్త్రాదివైశిష్ట్య సహకారితయా విశిష్యానుదాహరణాదాకాంక్షా
కాంత్యభావేన నైరాకాంక్ష్యప్రతిపత్త్యర్థం పునరిహోదాహరణమితి॥
తర్హి తత్రైవ విశిష్య కిం నోదాహృతమిత్యాశంక్యాహ - ప్రాప్తావ
సరతయేతి - తత్ర శబ్దవ్యంజకత్వస్యైవ ప్రకృతత్వేన అత్రైవావసర
ప్రాప్త్యా అర్థవ్యంజకత్వస్య సహకారివైశిష్ట్యోదాహరణౌచిత్యాదితి
భావః - నను వక్త్రాదీనాం ప్రత్యేకం వ్యంజకత్వేపి ద్వయోస్త్రయాణాం
వా సమాసే ద్విత్రాదీనామపి వ్యంజకత్వం వాచ్యార్థస్యైవ వక్త్రాదిస
హాయేన లక్ష్య వ్యంగ్యయోశ్చ వ్యంజకత్వమస్తీత్యాకాంక్షాయామా
హ - వక్త్రాదీనామితి - వ్యంజకత్వముదాహార్యమితి - ద్వికాదిభేదే ల
క్ష్యవ్యంగ్యయోశ్చేత్యుభయత్ర సంబధ్యతే - వక్తృబోద్ధవ్యాదీనాం మి
థో ద్వయోర్యోగే ద్వికవైశిష్ట్యం - త్రయాణాం యోగే త్రికవైశిష్ట్య
మిత్యాది జ్ఞేయం - అత్ర ద్వయోర్వైశిష్ట్యాద్వ్యంజకత్వస్యోదాహరణ

మాపధిఅరత్తిఅంధఅశజ్జాఏమహాశయిస్ససిహీ॥ ఛా॥ శ్వశ్రూస్త్రత్రనిషీ
దతిఅత్రాహందివసఏవ విలోకయ । మాపథికరాత్ర్యంధశయ్యాయా
మావయోశ్శయిష్యసి ॥ అత్రవక్తృబోద్ధవ్య వైశిష్ట్యాన్మమైవశయ్యా

మాహ - అత్రాతద్ధేత॥ ఛా ॥ శ్వశ్రూస్త్రత్రసీదతి అత్రాహందివసఏ
వవిలోకయ । మాపథికరాత్ర్యంధ శయ్యాయామావయోశ్శయిష్యసి ॥
కాచిత్ప్రోషితభర్తృకా- విదగ్ధా-వసతింప్రార్థయమానం సంజాత
కామంపథికంప్రతిససూచనంకథయతి - శ్వశ్రూస్త్రత్రసీదతి - దూరే
శేతే - సుప్తాచసజ్జాస్యతీతిభావః - అత్రాస్మింశ్ఛయనేఅహంశయిష్యా
మి - దివసఏవవిలోకయ - దివసమధ్యఏవసర్వం ద్రష్టవ్యందృశ్యతామి
త్యర్థః - మా-గేహాంతరంప్రతిమాగచ్ఛ - హేపథిక - రాత్ర్యంధ-రా
త్రావిభాగానభిజ్ఞ తయా అద్యైవశయ్యాయాం మాశయిష్ఠాః - ఆవ
యోశ్శయ్యాయాంశయిష్యసి - నిశ్శంకంవిహరిష్య సీత్యాకూతం - అ
త్రవ్యభిచారిణీజారలక్షణవక్తృబోద్ధవ్యయోర్వైశిష్ట్యం- మమశయ్యా
యామేవపతేతివ్యజ్యతే-ద్వికాదీత్యాదిశబ్దగ్రహణా ద్వక్త్రాదీనాంయా
వత్సంభవతితావద్యథా ॥ ప ॥ దృష్టింహేప్రతివేశినిక్షణ మిహాప్యస్మ
ద్గృహేదాస్యసి ప్రాయేణాస్యశిశోః పితానవిరసాఃకౌపీరపఃపాస్యతి-
ఏకాకిన్యపియామితద్వనమితస్స్రోత స్తమాలాకులంనీరంధ్రాస్తనుమా
లిఖంతుజరఠచ్ఛేదానలగ్రంథయః ॥ హేప్రతివేశిసమీపగృహవేదిని ఇ
హాస్మద్గృహేపి క్షణమాత్రందృష్టింకురు- అస్యశిశోఃపితాపతిరిత్యర్థః-
విరసాఃకూపసంబంధినీరపః - ప్రాయేణనియమేననపాస్యతి - అతఏ
కాకిన్యపిఅహంస్రోతోభి స్తమాలైశ్ఛన్నాత్తంతద్వనంగచ్ఛామి- తత్ర
నీరంధ్రానిబిడాఃజరఠచ్ఛేదాశ్చిరకాలచ్ఛిన్నానలానాంతృణవిశేషాణాం
గ్రంథయస్తను మాలిఖంతునామ - నదీజలాహరణస్యావశ్యకత్వాదే
వంవిధబహూపప్లవేసత్యపియామీతివాచ్యార్థేస్థితే - ప్రసిద్ధాతిచా
రాయావక్త్ర్యాఃక్షణమితికాలస్య - ఏకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితిదేశ
స్యనీరంధ్రాస్తనుమిత్యాదివాక్యస్యచవైశిష్ట్యావగమాత్సంకేతదేశకాల

యాంశయిష్యసీతివ్యంగ్యం॥ ఏవంత్రికాదిభేదేష్వూహ్యం॥ ప॥ శబ్దప్రమాణ
వేద్యోర్థోఽన్యస్యవ్యనక్త్యర్థాంతరం యతః । అర్థస్యవ్యంజకత్వేతచ్ఛ

జిజ్ఞాసుం కాముకం ప్రతీదానీమేవతస్మిన్ వనేసమాగంతవ్యం తత్రనలగ్రం
థిలేఖనేనాన్యథాసిద్ధిసంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛము
పభోగః కర్తుం శక్యత ఇతివ్యజ్యతే - లక్ష్యస్యవ్యంజకత్వే వక్త్రాదిస
హాయో యథా ॥ వత్సమాగచ్ఛ సహసా హాలికస్యనివేశనమ్ । తత్రదృ
ష్టివిషా కాపి ఫణిన్యాస్త ఇతిశ్రుతం ॥ అత్రహాలికబాలికాయాం ఫణినీతి
లక్షణయా వ్యపదేశః - తతశ్చతస్యాస్సర్వథా పరిహరణీయత్వంవ్యం
గ్యం - తాదృశవ్యంగ్యప్రతీతౌ మాతుర్వక్త్రీః పుత్రస్యబోధయితవ్యస్య
తద్గేహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్యచవైశిష్ట్యావగమస్సహకారీ - వ్యం
గ్యస్యవ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయో యథా॥ ప ॥ ఫలానిదిశభవ్యానినివే
శ్యమణిబంధనే । బింబోష్ఠిచుంబనైరేవ మాశిలాలయమాశుకమ్॥ హే
బింబోష్ఠి ఆశ్లి ఏవంచుంబనైః శుకం మాలాలయ - అత్రబింబఫలభ్రాం
త్యాశుకస్తవాధరంఖండయిష్యతీతివ్యంగ్యం - తతస్తేనపత్యురన్యథాప్ర
తీతిర్భవిష్యతీతివ్యంగ్యం- తాదృశవ్యంగ్యప్రతీతౌ సఖ్యావక్త్ర్యానాయి
కాయాబోధయితవ్యాయా శుకలాలనప్రస్తావస్య బింబోష్ఠీతివాచ్యస్య
చవైశిష్ట్యావగమస్సహకారీ - నన్వత్రశబ్దార్థయోర్వ్యంజకత్వేసమా
నేకథ మర్థమాత్రస్యవ్యంజకతోచ్యత ఇత్యత ఆహ-శబ్దప్రమాణేతి- శబ్ద
ప్రమాణేనవిదితోఽర్థః యతోఽర్థాంతరంవ్యనక్తి తతోఽర్థస్య వ్యంజక
త్వే తచ్ఛబ్దస్య సహకారిత్వమిత్యర్థః- యద్యర్థమాత్రస్యవ్యంజకతాత
దాప్రమాణాంతరవిదితస్యాప్యర్థస్య వ్యంజకతాస్యాన్నతథా స్తీతిశబ్ద
స్యసహకారిత్వమేషితవ్యమితిభావః . తదేవాహ - నహిప్రమాణాం
తరేతి - నచార్థస్యైవశబ్దస్యాపి వ్యంజకత్వాదర్థస్యవ్యంజకతావ్యపదే
శః కథమితివాచ్యం- శబ్దప్రమాణబోధ్యార్థస్య వ్యంజకత్వేపిపర్యాయ
సహత్వేనార్థస్య ప్రాధాన్యాత్తథావ్యపదేశః - ప్రధానేనవ్యపదే

...ప్రకాశికా॥ శబ్దేతి నహి ప్రమాణాంతరవేద్యోర్థో వ్యంజకః॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశే అర్థనిర్ణయో
నామ తృతీయోల్లాసః.

శుభమస్తు * అవిఘ్నమస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే చతుర్థోల్లాసప్రారంభః.

యద్యపి శబ్దార్థయోర్నిర్ణయే కృతే॥ దోషగుణాలంకారాణాం స్వరూపమభిధానీయం । తథాపి ధర్మిణి ప్రదర్శితే ధర్మాణాం హి శాథవంతీతి మహాభాష్యాదావుక్తత్వాదితి ధ్యేయమ్॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికా వ్యాఖ్యాయాం
బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం
తృతీయోల్లాసః.

శుభమస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే- చతుర్థోల్లాసప్రారంభః.

చతుర్థోల్లాసస్య పూర్వోల్లాసైస్సహ సంగతిపరిహారాయ పూర్వోల్లాసప్రమేయసంగ్రహపూర్వకం సంగతిం దర్శయతి - యద్యపీతి- శబ్దార్థయోర్నిర్ణయే కృత ఇతి - నిర్దుష్టౌ గుణాలంకారయుక్తౌ శబ్దార్థయుగళం కావ్యమితి కావ్యలక్షణే ప్రథమం విశేష్యభూతయోశ్శబ్దార్థయో ర్నిరూపణస్యాకాంక్షితతయా ద్వితీయతృతీయయో స్తన్నిర్ణయే కృత ఇత్యర్థః - దోషగుణాలంకారాణామితి - సాక్షాచ్ఛబ్దార్థవిశేషణతయా గుణాలంకారయోః - తద్విశేషనిర్దుష్టత్వవిశేషణతయా దోషాణాం చాకాంక్షితత్వాదితి భావః - సమాధత్తే - తథాపీతి - ...

యోపాదేయతాజ్ఞాయత ఇతి ప్రథమం కావ్యభేదానాహ॥ ౪॥ అవివక్షి
తవాచ్యోయ స్తత్ర వాచ్యం భవేద్ధ్వనౌ। అర్థాంతరే సంక్రమిత మత్యం
తం వా తిరస్కృతమ్॥ లక్షణామూలగూఢవ్యంగ్యప్రాధాన్యే సత్యవివక్షి

తమితి - తత్తదవాంతరం సకలభేదవిశిష్టతయా ధ్వనిత్వేన కావ్యే నిరూపితే సత్యేవ తద్ధర్మజిజ్ఞాసోదయాత్తద్ధర్మభూతనిరుక్తత్వప్రతియోగినాం దోషాణాం తద్ధర్మభూతానాం గుణాలంకారాణాంచ జిజ్ఞాసితతయా కావ్యభేదనిరూపణ మేవోచితమితి భావః - హేయోపాదేయతేతి - దోషాణాం హేయతా - గుణాలంకారాణాముపాదేయతా చేతి బోధ్యం - కావ్యభేదానితి - ధ్వని గుణీభూతవ్యంగ్య చిత్రభేదానిత్యర్థః - చతుర్థ పంచమషష్ఠేష్వితి శేషః - తత్ర ధ్వనిస్తావద్ద్వివిధః - అవివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యభేదేన - అవివక్షితవాచ్యోపి వాచ్యస్యార్థాంతరసంక్రమణాత్యంతతిరస్కృతిభ్యాం ద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధః - వాచ్యార్థస్యానుపయోగిత్వాదర్థాంతరసంక్రమణం - అనుపపత్త్యా చ తిరస్కృతిరితి వివేకః - తత్రాద్యం లక్షణామూలధ్వనిం ద్వితీయం వివక్షితాన్యపరవాచ్యమభిధామూలం చాచక్షతే - తత్రావివక్షితవాచ్యస్వరూపం వదన్వాచ్యభేదేన తం ద్వివిధం తద్భేదమాహ - అవివక్షితవాచ్య ఇతి - అయమర్థః - అత్యంతం వేతి వాశబ్దస్సముచ్చాయకో భిన్నక్రమశ్చ - ఏవం చ అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సః అవివక్షితవాచ్యః - అన్యపదార్థశ్చ ధ్వనిః - అస్తీత్యధ్యాహారః - అవివక్షితవాచ్యధ్వనౌ వాచ్యమర్థాంతరే సంక్రమితమత్యంతతిరస్కృతం చేతి ద్వివిధం భవతీతి - ఆద్యం లక్షయతి - లక్షణామూలేతి - లక్షణామూలత్వే సతి గూఢవ్యంగ్యప్రధానకత్వం లక్షణం - అవివక్షితవాచ్యధ్వనిత్వం లక్ష్యతావచ్ఛేదకం - గూఢవ్యంగ్యప్రధానకత్వమభిధామూలవివక్షితవాచ్యధ్వనావతిప్రసక్తమితి తన్నిరాసాయ లక్షణామూలేతి - అగూఢమపరస్యాంగమితి వక్ష్యమాణే గుణీభూతవ్యంగ్యే తన్నిరాసాయ గూఢేతి - రసవదాద్యలంకారతయా గుణీభూతవ్యంగ్యే తద్వారణాయ ప్రధానవిశేషణం - అవివక్షితం వాచ్యం యత్రేతి బహువ్రీహిణా వ్యంగ్యార్థ

తంవాచ్యంయత్ర । ధ్వనావిత్యనువాదాద్ధ్వనిరితిజ్ఞేయః॥ తత్రవాచ్యం క్వచిదనుపయుజ్యమానత్వాదర్థాంతరేపరిణమితం॥యథా॥ త్వామస్మివచ్మివిదుషాంసమవాయోత్రతిష్ఠతి । ఆత్మీయాంమతిమాదాయస్థితిమత్రవిధేహితత్॥అత్రవచనాద్యుపదేశాదిరూపతయాపరిణమతి॥ క్వ

స్యత్రాధాన్యంధ్వనితం - ఆద్యస్యావివక్షితవాచ్యస్య అనుపయోగాద్వాచ్యస్య యోభేదఉక్తస్తముదాహర్తుమాకాంక్షతి - తత్రేతి-ఉదాహరతి - త్వామితి - ఇదంనటీంప్రతిసూత్రధారవచనం - అస్మీత్యహమర్థేవ్యయం - అహంత్వాంవచ్మి - అత్రసభాయాంవిదుషాం సమవాయస్సమాజస్తిష్ఠతి - తత్తస్మాదాత్మీయాంమతిమాదాయఆస్థాయస్థితిం విధేహితివాచ్యార్థేస్థితే - త్వామహంవదామీత్యనుక్త్వాపికథనసంభవాద్వచ్మీత్యనుపయుక్తం సద్వచనవిశేషోపదేశంలక్షయతి - తథాత్వామిత్యస్యార్థాదేవ సిద్ధత్వాత్త్వామిత్యనుపయుక్తం సన్నిత్యసావధానవక్తృత్వంలక్షయతి॥ తథా॥ అహమిత్యపివచ్మీత్యనేనైవ సిద్ధత్వాదనుపయుక్తంసదల్పకార్యవ్యవసాయోక్తృత్వంలక్షయతి - తథాఆత్మీయామితి అన్యతరమతేరాదానాయోగాదనుపయుజ్యమానంసద్గురూపదేశంవినాప్యతిగహనేప్యర్థే అకుంఠితప్రసరతాంలక్షయతి - తథా - మతిమాత్రమనుపయుజ్యమానం సన్నాట్యపరిశీలనశాలినీంమతింలక్షయతి - తతశ్చ - త్వామస్మివచ్మీత్యనేనఅల్పకార్యవ్యవసాయోజకోహం - స్వతస్సావధానామపిత్వాముపదిశామీతిపరిణామాన్మద్వచనమవశ్యమనుష్ఠేయమితివ్యజ్యతే - ఆత్మీయామిత్యనేనాతిగహనేష్వర్థేష్వకుంఠప్రసారాంనాట్యశాస్త్రపరిశీలన శాలినీంపతిమితి పరిణామాత్త్వాదృశమత్యాడావేనైవ విద్వజ్జనానురంజనంభవేన్నాన్యథేతివ్యజ్యతే - ఆదాయేతి మూతేద్రవ్యస్యైవాదానయోగ్యత్వాన్మతౌ తదసంభవేనాదానపదమ్మతాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యంప్రాప్తింలక్షయతి-తేనచప్రాప్తస్యత్యాగాయోగాత్తదాతన్మతియుక్తతయైవస్థాతవ్యమితివ్యజ్యతే - ద్వితీయమాకాంక్షతి - క్వచిదితి - అనుపపద్యమానత్వాదితి - వాచ్యార్థ

చిదనుపపద్యమానత్వాదత్యంతతిరస్కృతః॥ యథా ॥ ఉపకృతం బహు
యత్రకిముచ్యతేసుజనతా ప్రథితా భవతా పరమ్ । విదధదీదృశమేవసదా
సఖేసుఖితమాస్వతతశ్శరదాంశతమ్॥ ఏతదపకారిణంప్రతివిపరీతలక్షణ
యాకశ్చిద్వక్తి॥ వివక్షితంచాన్యపరంవాచ్యంయత్రాపరస్తుసః ॥ అన్య
పరంవ్యంగ్యనిష్ఠం । ఏషచకోఽప్యలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోలక్ష్యవ్యంగ్యక్రమః

స్యార్థాంతరపరిణత్యాప్య స్యాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః - అతఏవాద్యే
ఆకాంక్షావిరహాద్ద్వితీయేయోగ్యతావిరహాచ్చ - ఉదాహరతి - ఉప
కృతమితి॥ఇదమత్యంతాపకారిణంప్రతికస్యచిద్గూఢహృదయస్యవచనం -
బహుఅధికంఉపకృతం - ఉపకారఃకృతః - యత్రోపకారేబహువక్త
వ్యమస్తీతివిస్తరసంరంభాద్యత్రేత్యుక్తిః - ఉపకారాంతస్యవిస్తరకథనస్య
విచార్యకిముచ్యతఇతి - ఉపక్రాంతస్యనిషేధాదాక్షేపాలంకారః - భ
వతాసుజనతాపరం ప్రథితాప్రకటితా - హేసఖేతతఃఈదృశముపకా
రమేవ సదావిదధత్త్వంశరదాంశతం సంవత్సరాణాంశతంసుఖితమా
స్వేతివాచ్యార్థేస్థితె - విరోధినివాచ్యార్థస్యా యోగ్యతయానుపప
ద్యమానత్వేన విరోధిలక్షణయాఉపకారేణాపకారః - సౌజన్యేనదౌ
ర్జన్యం - విధానేనావిధానం - సఖ్యేనశాత్రవం - సుఖేనదుఃఖం-
సంవత్సరశతపదేనాల్పకాలం - అవస్థానేనానవస్థానంచలక్ష్యతె - తే
నచైవమపకారిణ్యపి మయాసాంత్వమేవోచ్యతఇతి స్వస్యమహత్త్వం
వాసర్వాత్మనోపకారకేమయ్యపకర్తుః స్తవసపద్యేవ విపదుత్పద్యతఇ
తివావ్యజ్యతె - అత్రవిరోధిన్యపకారాది బాధాన్ముఖ్యార్థలేశస్యా
ప్యభావాజ్జహల్లక్షణా - లక్షణామూలధ్వనిం నిరూప్యాభిధామూల
ధ్వనింనిరూపయతి - వివక్షితంచాన్యపరమితి - వాచ్యంయత్రవివక్షితం
సదన్యపరంతత్రాపరస్సః అభిధామూలధ్వనిరిత్యర్థః - అయమత్రని
ష్కర్షః - వివక్షితవాచ్యత్వ[illegible]
నీతి - లక్షణామూలధ్వనౌ అగూఢరూపగుణీభూత వ్యంగ్యవాచ్యసి
ద్ధ్యంగగుణీభూత వ్యంగ్యాతిప్రసక్తివారణాయయథాక్రమంవిశేషణ

మూ ॥ అలక్ష్యేతి॥నఖలువిభావానుభావవ్యభిచారిణఏవరసః । అపితు రసస్తైరిత్యస్తిక్రమః। సతునలక్ష్యతే॥తత్ర॥ప॥ రసభావత [illegible]

~~~~~~

త్రయం - అభిధామూలంవిభజతే - ఏషచేతి - అభిధామూలధ్వనిరిత్య ర్థః - చకారఉక్తసముచ్చయార్థః - లక్షణామూలధ్వనివదేషోపి ద్వివిధఇత్యర్థః - ద్వైవిధ్యందర్శయతి - కోపీతి - అపిశ్చిదర్థే - క శ్చిదసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - పరఃలక్ష్యవ్యంగ్యక్రమఇతియోజనా - నను విభావాదీనాం ప్రతీతెరసాభివ్యక్తేశ్చక్రమోయత్ర నలక్ష్యతెతత్రాల క్ష్యక్రమవ్యంగ్యఇతి - తహ్యవివక్షితమేతచ్చ విభావాదీనాంరసస్యచ భేదేతేషాం చక్రమవత్త్వేచ ఘటేతతదుభయం - మానాభావాదిత్య తఆహ - అలక్ష్యేత్యాదినా - నఖల్వితాన్యేవత్యరసఇత్యంతేనప్రథమ శంకానిరస్తా - అపితైరభ్యఅస్తిక్రమ ఇత్యంతెనద్వితీయశంకాచ- అ యంభావః - విభావాదిప్రతీతిఙ్వద్రసాభివ్యక్తేశ్చాపహ్నోతుమశక్యత్వా దస్తిరసోతిరిక్తః - తథాహి॥ ప ॥ శిధిలశిఖలంన్యస్య సైన్యరంధనశ్శిఖ శేశిశోనయనసలిలైః కృత్వస్నాపేలతామపరామివ - అహహవికల త్వోవంశ్రావం ఘనస్తనిత ధ్వనింకిమపికిమపిధ్యాయన్నార్యోనయాతి నష్టతీత్యత్రశిథిలశిరోన్యసనయనసలిల వైకల్యవిరుద్ధేశధ్యావగతిస్థిత్యా దయోనుభావాః-మేచఘనస్తనితాదయ ఉద్దీప.విభావాః - మేచాను భావాభివ్యక్తాశ్చింతాదయోవ్యభిచారిణస్తఏవాత్రనానుభూయంతె- కింతువిభావాదిభిర్విప్రలంభశృంగారోప్యనుభూయతె - అత్రచసహృ దయహృదయమెవప్రమాణమితి - యాగపద్యాశంకాంపరిహరతి - అపిత్వితి - అయంభావః - యదియౌగపద్యం - నిర్హేతుకరసాభివ్య క్తిప్రసంగః - యదిశబ్దమాత్రస్యహేతుతా - తదాశబ్దశ్రవణానంతరం సర్వత్రతదభివ్యక్తిప్రసంగః - విభావాదిప్రతిపాదకశబ్దస్య హేతుత్వే తావశ్యకత్వాద్విభావాది ప్రతీతిరెవహేతురస్తు - వస్తుతోవిభావా దిప్రతీతింవినారసాభివ్యక్తిర్నాస్తీతి - అత్రాపిసహృదయాఏవప్రమా ణమితి - తథాచవిభావాదీనాం రసస్యచభిన్నత్వాత్క్రమవత్త్వాచ్చత
~~~~~~

శాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నో రసాద్యలంకారాదలంకార్యతయా స్థితః ॥
ఆదిగ్రహణాద్భావోదయభావసంధిభావశబలత్వాని । ప్రధానతయా
యత్రస్థితో రసాదిస్తత్రాలంకార్యః । యథోదాహరిష్యతే । అన్యత్ర
తు ప్రధానే వాక్యార్థే యత్రాంగభూతో రసాదిస్తత్ర గుణీభూతవ్యం
గ్యే రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితాదయోలంకారాః । తేచ గుణీ

త్ప్రతీతిగోచరత శ్రవణఘనానుమితిక్రమవన్న సంలక్ష్యత ఇత్యసంలక్ష్య
క్రమత్వం - నత్వవిద్యమాన క్రమత్వమితి భావః - తత్ర ప్రథమోద్దిష్టమ
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం లక్షయతి - తత్రేతి- తయోర్మధ్య ఇత్యర్థః - ర
సభావేపి - రసో వక్ష్యమాణ లక్షణలక్షితశ్శృంగారాదిః- భావః దేవాది
విషయారతిః - నిర్వేదాదయస్త్రయస్త్రింశ ద్వ్యభిచారిణశ్చ - తథా
చానుపదం వక్ష్యతి ॥ రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారీ తథాంజితః । భా
వః ప్రోక్త ఇతి - తదాభాసేతి - తయోరాభాసః - రసాభాసో భావా
భాసశ్చ - భావశాంతిర్భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా - ఏవమాదిర్యత్ర
ప్రాధాన్యేన స్ఫురతి తత్ర రసాద్యలంకారా ద్భిన్నస్సః అక్రమః అసంల
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనిః - ఇతి కారికార్థః - కారికాగతాదిశబ్దార్థమా
హ - ఆదిగ్రహణాదితి - భావస్యోద్గమావస్థా భావోదయః - ద్వయో
ర్విరుద్ధయోర్భావయోః పరస్పరస్పర్ధా భావసంధిః - బహూనాం భా
వానాం పూర్వపూర్వోపమర్దేనోత్పత్తి భావశబలత్వం - అలం
కార్యతయేత్యస్యార్థమాహ - ప్రధానతయేతి - తదుదాహరిష్యత
ఇత్యత ఆహ - యథేతి - ప్రాస్తావసరం రసాది స్వరూపం నిరూప్యత ఇ
త్యర్థః - స్వతస్యాలంకారత్వ మేతేషామిత్యాశంక్యాలంకార్యపద
వ్యావర్త్యతయా తం నిరూపయతి- అన్యత్ర త్వితి - అంగభూతో రసాది
రితి - యత్ర రసః పరస్యాంగం భవతి - తత్ర రసవదలంకారః - యత్ర భా
వః పరస్యాంగం - తత్ర ప్రేయోలంకారః - రసాభాసో భావాభాసో వా
యత్ర పరస్యాంగం- తత్రోర్జస్వి - యత్ర భావశాంతిః పరస్యాంగం త
త్ర సమాహితం - ఆదిశబ్దగ్రాహ్యా భావోదయాదయస్త్రయః- తేషాం

భావత్వంగచ్ఛన్తీత్యుదాహృతిష్వ్యజ్యతే । తత్రరసస్వరూపమాహ॥సూ॥
కారణాన్యథకార్యాణి సహకారీణియానిచ। రత్యాదేస్స్థాయినోలోకే
తానిచేన్నాట్యకావ్యయోః॥విభావాఅనుభావాస్తత్కథ్యంతేవ్యభిచారి
ణః। వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోరసస్స్మృతః॥ ఉక్తంహి
భరతేన॥ విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితి॥ఏతద్వివృ
ణ్వతే ॥ విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైస్స్థాయీర

పరాంగత్వేచభావోదయాదయస్త్రయోలంకారా ఇత్యర్థః - తేషా
ముదాహరణానిత్వగ్రేనాకాంక్షితత్వాత్ప్రపంచమోల్లాస ఇత్యాహ -
తేష్వితి - రసాదీనాంప్రాధాన్యేన స్ఫురణేఅసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వము
క్తం - తత్రరసస్వరూపమాహ - రసేతి - కారణానీతి - లోకేనాట్య
కావ్యవ్యతిరిక్త నాయకవ్యవహారస్థలే - స్థాయినోరత్యాదేః - యాని
కారణానినాయికా నాయకతదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమల
యానిలాదీని - అథయానికార్యాణి - రత్యాదేరేవ - కటాక్షభుజాక్షే
పస్తంభప్రళయరోమాంచాదీని - రత్యాదేస్సహకారీణి - పరిపోషహే
తుభూతానినిర్వేదాదీని - తానినాట్యేనటవ్యాపారే కావ్యేకవివ్యాపా
రే - యదిస్యురిత్యధ్యాహారః - తత్తదిత్యర్థేఽవ్యయం - తదా
యథాక్రమం కారణానివిభావాః - కార్యాణ్యనుభావాః - సహకా
రీణి వ్యభిచారిణఇతి కథ్యంతే - తైర్విభావానుభావ వ్యభిచారిభిర్వ్య
క్తః - సతూత్వాదితః - స్థాయీరత్యాదికోభావః - రసఇతిస్మృతఇ
త్యర్థః - ఉక్తార్థేభరతమునింసంవాదయతి - ఉక్తంహీతి - అ
త్రసూత్రేసంయోగనిష్పత్తి పదయోస్స్వాభిమతమర్థంపరోక్షయితుం
మతభేదందర్శయతి - ఏతదిత్యాదినా - తత్రాదౌభట్టలోల్లటమతం
విభావాదిశబ్దార్థ ప్రతిపాదనపూర్వకందర్శయతి - విభావైరిత్యా
దినా - లలనోద్యానాదిభిరితి - అయమర్థః - విభావోద్వివిధః- ఆ
లంబనముద్దీపనంచేతి - యత్రయదాలంబ్య రత్యాదిర్జాయతేతదాలం
బనం - శృంగారేనాయకోనాయికాచ - రౌద్రేవైరీ - భయానకే

త్యాదికో భావో జనితోఽనుభావైః కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైః ప్రతీతియోగ్యో వ్యభిచారిభిః నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభి రుపచితో ముఖ్యయా

వ్యాఖ్యా)దిః - ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం - ఉద్దీపనం చతుర్ధా - ఆలంబనగుణా స్తచ్చేష్టాః తదలంకృతిః - తటస్థాశ్చేతి - తథాహ్యుక్తం ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవ తచ్చేష్టా స్తదలంకృతిః । తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయాశ్చతుర్థోద్దీపనక్రమా ఇతి - తత్రాలంబనగుణా రూపయౌవనలావణ్యాదయః - తచ్చేష్టా యౌవన ప్రభవా భావాదయః ॥ భావో హావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి । లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తి ర్విభ్రమః కిలికించితం ॥ మోట్టాయితం కుట్టమితం బిబ్బోకో లలితం తథా । కుతూహలం చ చకితం విహృతం హాస ఇత్యపి - అథ తదలంకృతిః॥ విభూషణం చ మాల్యం చ వస్త్రం చందనలేపనే। స్నానసంభోగచిహ్నాని పత్రభంగక్రియాదయ ఇత్యుక్తాః - అథ తటస్థాః - చంద్రోదయో ఘనధ్వానః కోకిలారణితం మధు । వనాని వాప్యః కర్పూర మృతవో మలయానిలః ॥ కేళీగృహాశ్చ వీణా చ శారికా వచనానిచ । గీతశీతాంశు తాంబూల దూతీసల్లపనాదయ ఇత్యుక్తాః - ఏతై రాలంబనోద్దీపనకారణైః [illegible] ద్దీపనరూపైః కారణైరిత్యర్థః - కారణత్వ[illegible] యద్యపి రత్యాదిజనకత్వ మాలంబనస్యైవ - నోద్దీ[illegible] త్యాదిక మభిలాషాద్యాకారేణోద్దీపయతి పరిణమయతీతి విశేషాకారేణ పరిణామహేతుత్వా త్తస్యాపి కారణత్వమితి ధ్యేయం - విశేషేణ రత్యాదికం భావయంత్యుత్పాదయంతీతి వ్యుత్పత్తేః - రత్యాదికార్యాణాం - కావ్యనిబద్ధానాం నాట్యే అభినీయమానానాం చానుభావశబ్దవాచ్యత్వముక్తం - తదాహ - అనుభావైరిత్యాదినా - కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః ॥ భ్రూవికారాదృగ్వికారాశ్చ వాగన్యాశ్చాంగ విక్రియాః । హస్తపాదవికారాశ్చ ముఖరాగోఽథ కంపనం ॥ ఇత్యాదినోక్తాః - అనుభావయంతి జ్ఞాపయంతి రత్యాదికమితి వ్యుత్పత్తే రేతేషామనుభావత్వం - యద్యప్యుక్తవ్యుత్పత్త్యా స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదో

వృత్త్యా రామాదావనుకార్యే తద్రూపతాను సంధానాన్నర్తకేపి ప్రతీ
యమానో [illegible] రామఏవాయమయమేవరా

మైవణ్యే వేపథూ । అత్ర వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః॥ఇ
త్యుక్తానామష్టానామప్యనుభావత్వమస్తి - తథాపి సత్త్వసముత్పన్నత్వా
త్సాత్త్వికా ఇత్యన్వర్థ ఇత్యవధేయం-ప్రతీతియోగ్య ఇతి-రత్యాదశ్చిత్తవి
కారరూపతయా సాక్షాద్దురధిగమత్వేన కార్యైరేవానుమేయత్వాదితి
భావః-వ్యభిచారిభిరితి-వ్యభిచారిణో నిర్వేదాదయో వక్ష్యమాణాస్త్రయ
స్త్రింశద్భావాః-ఉపచిత ఇతి-పరిపుష్టః - ఉత్తరోత్తరముజ్జృంభమాణ
పదయః - రత్యాదావితిస్థానీయే-స్థాయిని-చేతోవికారరూపానిర్వే
దాదయః కల్లోలస్థానీయా జాయంతే - తథాచ- సూత్రే సంయోగప
దం - విభావైః కార్యకారణసంబంధపరం అనుభావైర్జ్ఞాప్యజ్ఞాపక
సంబంధపరం - వ్యభిచారిభిశ్చ పోష్యపోషకరూపసంబంధపరం - ని
ష్పత్తిపదం చ యథాక్రమముత్పత్తిజ్ఞప్తిపుష్టిపరం బోధ్యం- తదేతదాహ-
ఉచితః ప్రతీతియోగ్యః ఉపచిత ఇతిచ - ఏతాదృశో రసః కింనిష్ఠ ఇత్యాకాం
[illegible] ముఖ్యయా వృత్త్యా రామాదావనుకార్య ఇతి-అయంభా
[illegible] ముఖ్యయా వృత్త్యా రామాదావర్తతే- ప్రతీయ
తేదనర్తకేషు రామాదివేషాపన్నేషు- తత్రాసన్నపి రామాదితాదా
త్మ్యారోపాద్గాన్యా ప్రతీయత ఇతి - శ్రీశంకుకాదయస్తు - సంయోగనిష్ప
త్తిపదయోరర్థాంతరపరత్వకథనమయుక్తమితి మత్వాన్యథా వ్యాచక్ష
తే - తద్దర్శయతి - రామ ఏవాయమిత్యాదినా - లోకప్రతీతిశ్చతుర్వి
ధా - సమ్యక్త్వమిథ్యాసంశయసాదృశ్యభేదాత్ - తద్విలక్షణా ప్రతీతిరసా
నుకారే ప్రతిపాదయితుం ప్రతీతేశ్చాతుర్విధ్యం తావద్వక్తుం సమ్యక్ప్ర
తీతింప్రథమం దర్శయతి - రామఏవాయమయమేవరామ ఇతి - అయో
గాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యామితి యథాక్రమం సంబధ్యతే - విధేయస్యో
[illegible] - విధేయసంగతత్వేఽయోగవ్యవచ్ఛేదః - ఉద్దేశ్యసంగతత్వేఽ
న్యయోగవ్యవచ్ఛేదః - ఇదముపలక్షణం - రామో ధవళ్యాపత్యం

ముఖ్యేతి నరామోయమిత్యుత్తరకాలికబాధే రామోయమితి రామస్స్యా
ద్వా నవాయమితి రామసదృశోయమితిచ సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య
ప్రతీతిభ్యో విలక్షణయా చిత్రతురగన్యాయేన రామోయమితిప్రతీత్యా
గ్రాహ్యే నటే॥ [illegible]ంమమాంగభుసుధారసచ్ఛటానుభూరకత్వా

తాఽయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాః ప్రతీతేః . ఉక్తంచాభియుక్తైః॥ అయో
గం యోగమన్యయోగమత్యంతాయోగమేవచ । వ్యవచ్ఛినత్తి ధర్మస్య నిపా
తో వ్యతిరేచక ఇతి ॥ ధర్మస్య విధేయస్యేత్యర్థః - మిథ్యాప్రతీతిం దర్శ
యతి - నరామోయమిత్యుత్తరకాలికబాధే రామోయమితి - ఇదంచ
విశేషణం వస్తుతో రామస రామోయమితిప్రతీతివ్యావృత్తయే - సంశయ
ప్రతీతిం దర్శయతి - రామస్స్యాద్వా నవాయమితి- సాదృశ్యప్రతీతిం ద
ర్శయతి - రామసదృశోయమితి - రసానుకూలాముక్తచతుర్విధప్రతీ
తివిలక్షణాం ప్రతీతిం దర్శయతి - రామోయమితి ప్రతీత్యేతి - అత్ర నిద
ర్శనమాహ - చిత్రతురగేతి - ఆలేఖ్యవర్తియస్తురగస్తత్ర యథా
యం తురగోయమితిప్రతీతిరలౌకికీ - తథాహి - నసాసమ్యక్ప్రతీతిః - అ
వధారణాద్యగోచరత్వాత్ - వస్తుతోతురగత్వాచ్చ- నాపిమిథ్యా- ఉ
త్తరకాలికబాధాభావాత్ - నేదం రజతమితి బాధస్సతిశుక్తౌ రజతప్రతీతి
వదుత్తరకాలికబాధాభావాదితిభావః - నాపిసంశయః- కోట్యంతరా
నవగాహిత్వాత్ - నాపిసాదృశ్యప్రతీతిః - గోగవయయోరివ సత్యచి
త్రతురగయోర్భావయోరవయవసామ్యాయోగాత్ - యథాచిత్రతురగ
ప్రతీతిః ప్రతీత్యంతరవిలక్షణా తథా నటే రామప్రతీతిరితిభావః - నను కథం
నటే విభావప్రకాశనం - కథంవా తత్కార్య వ్యభిచార్యాదిపదార్థా
నిర్వేదాది ప్రకాశనం తత్కారణవిభావాద్యభావాదిత్యాశంక్యాహ-
సేయమిత్యారభ్యసత్యాదికావ్యానుసంధానబలాదిత్యంతేన - శ్లోకస్య
[illegible]ం యథా ప్రాక్ సంభోగవిప్రలంభశృంగారయోరుదాహరణం -
[illegible]యమితి- యద్వియోగాత్తాదృశం దుఃఖమనుభూతమితి- మమేతి- తాదృ
[illegible]ంతస్య- అంగద్వితి- బహువచనేన సర్వావయవసంతాప

రశలాకికా దృశోః । మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీప్రాణేశ్వరీలోచనగోచరంగతా దైవాదహమద్యతయాచపలాయతనేత్రయావియుక్తశ్చ। అవిరళవిలోలజలదః కాలస్సముపాగతశ్చాయమ్॥ ఇత్యాదికావ్యానుసంధానబలాచ్ఛిక్షాభ్యాసనివర్తితస్వకార్యప్రకటనేననటేనైవ ప్రకాశితైః కారణకార్యసహకారిభిః కృత్రిమైరపితథానభిమన్యమానైర్విభా

నిర్వాపణక్షమత్వం . సుధాపూరేతి - సుధానపూరయితుంశక్త్యా - నిర్మలేత్యర్థః - కర్పూరశలాకికాయాస్స్నిగ్ధత్వశీతలత్వాదయః - నాయికాయాః కర్పూరశలాకికాభేదారోపేణ లోచనానందకందళనహేతుత్వంచప్రతీయతే - మనోరథశ్రీరితి - మనోరథానామాలింగనాదివిషయాణామిచ్ఛావిశేషాణాం - శ్రీఃమూర్తిమతీసమృద్ధిరిత్యర్థః - అత్ర మనోరథానాంమనోమాత్రధర్మత్వేపిమనసఇత్యుక్త్యా తద్విషయకమనోరథైస్సర్వథామనసః అయోగవ్యవచ్ఛేదోగమ్యతే - ప్రాణేశ్వరీత్యనేన ప్రాణానాం ప్రత్యాసత్తిర్వ్యజ్యతే - విప్రలంభముదాహరతి - దైవాదితి - దైవాద్దురదృష్టవశాద్వియుక్తశ్చ - కాలో వర్షాకాలశ్చ సముపాగతఇతి చకారాభ్యాం వియోగస్యవర్షాకాలస్యచయౌగపద్యప్రతీతేరనర్థస్యాతిదుస్సహత్వంప్రతీయతే - ఏవంచ - ఏతాదృశానాం సంభోగవిప్రలంభ శృంగారవిషయాణాముద్దీపనవిభావాదివిషయాణాం కావ్యానామనుసంధానబలాత్స్వస్మిన్ స్థాయిభావపితత్కార్యాణాం రోమాంచాదీనాంచ నటేప్రకాశనముపపద్యత ఇత్యర్థః - అయంభావః - రసవిషయ కావ్యపరిశీలన బలాత్ - శిక్షయాఉపదేశేనయోభ్యాసః పౌనఃపున్యేనప్రవృత్తిస్తేనచ నివర్తితంస్వకార్యం రతికార్యం రోమాంచాదితి - తస్యప్రకటనేనాభినయేనచ కారణాదీనాం ప్రకాశనముపపన్నమేవేతి - కార్యకారణసహకారిభిరితి - ఆలంబనోద్దీపనకారణైః కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతికార్యైర్నిర్వేదాదిసహకారిభిశ్చేత్యర్థః - విభావాదీనాంనటేవస్తుతో భావాత్కథంతైరిత్యాద్యనుమితిరిత్యాశంక్యాహ - కృత్రిమైరపీతి - కృత్రి

వాదిశబ్దవ్యపదేశ్యైస్సంయోగాద్గమ్యగమకభావరూపాదనుమీయమా
నోఽపివస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీయమాన విలక్షణస్థా
యిత్వేన సంభావ్యమానో రత్యాదిర్భావస్తత్రాసన్నపిసామాజికా
నాంచర్వ్యమాణోద[illegible]। నతాటస్థ్యేనవాత్మగతత్వేనవరసః

మత్వేన తజ్జ్ఞానేఽనుమితివిరోధాదాహ - తథాఽనభిమన్యమానైరితి-
తథా కృత్రిమత్వేనేత్యర్థః - విభావాదీతి - నాట్యేఽభినీయమాన
తాదశాయాం కారణకార్యసహకారిణాం విభావానుభావ వ్యభిచా
రిపదవాచ్యత్వా దిత్యర్థః - సూత్రస్థ సంయోగపదస్యత్రితయ సా
ధారణమేకరూపమర్థమాహ - గమ్యేతి-వ్యాప్యవ్యాపకలక్షణ సంబం
ధస్సంయోగశబ్దార్థఇత్యర్థః-అనుమీయమానఇతి - అనేనసూత్రస్థనిష్ప
త్తిపదమనుమితిపరమిత్యుక్తంభవతి- రామోఽయంసీతావిషయకప్రీత్యా
శ్రయః-తద్విభావాదిమత్త్వాత్-యన్నైవంతన్నైవం-ఇతివ్యతిరేకి- య
థాహంస్వకాంతావిషయక ప్రీత్యాశ్రయఇత్యన్వయీతిచద్రష్టవ్యం- న
న్వనుమానగోచరత్వేఅనుమీయమానవహ్న్యాదిసాధారణ్యాచ్చమత్కా
రకారితానస్యాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌందర్యేతి - అయంభావః-
నహిసారస్యవైరస్యాద్యనుమానాధీనం - కింత్వనుమీయమానవస్తు
స్వరూపాయత్తం - అతఏవానుమీయమానాపి కామిన్యాత్మానందా
యప్రభవతి - అనుమీయమానశ్చ వ్యాఘ్రాదిర్భయాయప్రభవతి - ప్ర
కృతేచవస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాదానందజనకత్వముపపద్యతఇతి -
అతఏవాహ - అన్యానుమీయమానవిలక్షణఇతి- తత్రాసన్నపీతినటేఽవి
ద్యమానోఽపీత్యర్థః - నను నటేరసస్యాభావేతత్సత్తానిష్ప్రామాణికా
స్యాదిత్యాహ - సామాజికానాంచర్వ్యమాణఇతి - సంబంధసామా
న్యేషష్ఠీ-సామాజికైశ్చర్వ్యమాణఇతితాత్పర్యార్థః- తత్సత్తాయాం
చర్వణైవప్రమాణమితిననిష్ప్రామాణకత్వమితిభావః-తథాచాస్మిన్పక్షేఅ
యమర్థః - ఉక్తచతుర్విధ ప్రతీతివిలక్షణయారామోఽయమితి ప్రతీ
త్యావిషయీకృతేన నటేనకావ్యానుసంధానబలా చ్ఛిక్షాబలాచ్చాభివ్య

ప్రతీయతే॥ నోత్పద్యతే। నాభివ్యజ్యతే । అపితుః కావ్యే నాట్యే చాభిధాతో ద్వితీయేన విభావాదిసాధారణీకరణాత్మనా భావకత్వవ్యాపారేణ భావ్యమానస్థాయీ సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందమయసంవిద్విశ్రాంతిసతత్త్వేన

నైర్విభావానుభావవ్యభిచారిభి స్తత్రావిద్యమానోఽపి రత్యాదిరనుమీయమానః సామాజికైశ్చర్వ్యమాణో రస ఇతి - తతశ్చాస్మిన్మతే భరతసూత్రస్థసంయోగపదం వ్యాప్తిరూపసంబంధపరం - నిష్పత్తిపదం చానుమితిరూపసామాజికచర్వణాపరం బోధ్యం - భట్టనాయకమతం సంచారయతి - న తాటస్థ్యేనేత్యాదినా - నాత్మగతత్వేనేతి - అనుకార్యో రామాదిరనుకర్తా నటశ్చాత్ర శబ్దవాచ్యౌ - ఏవం చ తటస్థగతతయా అనుకార్యగతతయా అనుకర్తృగతతయా వా న ప్రతీయతే - ప్రతీతిపక్షం నిరస్యోత్పత్తిపక్షం నిరస్యతి - నోత్పద్యత ఇతి - అభివ్యక్తిపక్షం నిరస్యతి - నాభివ్యజ్యత ఇతి- సర్వపక్షనిరాసే ప్రతీత్యుత్పత్త్యభివ్యక్తిహేతూనాం విభావాదీనామభావో హేతుః - హేత్వంతరం చాభినవగుప్తాచార్యమతోపన్యాసప్రస్తావే మూల ఏవ స్పష్టం - తర్హి కా గతిరిత్యాశంక్యాహ - అపిత్వితి - అభిధాత ఇతి - అభిధాభావనాభోగీకృతిరితి త్రయో వ్యాపారాః - తత్రాభిధాయకత్వం వాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం - భావకత్వం శృంగారాదిరసాదివిషయం - అభిధాతోఽభిధాయకత్వవ్యాపారాత్ - ద్వితీయేన భావకత్వ వ్యాపారేణ - నటం ప్రేక్షకాన్ప్రతి చ విభావాదీనాం సాధారణీకరణమాత్మా స్వరూపం యస్య తేన- తాదృశస్వభావేనేత్యర్థః - రజస్తమోభ్యామస్పృష్టం మనస్సత్త్వమిహోచ్యత ఇతి లక్షితస్య సత్త్వస్యోద్రేకాత్ప్రకాశేయ ఆనందస్తత్స్వరూపా యా సంవిత్తస్యాం విశ్రాంతిః - విగళితవేద్యాంతరతా - తయా సతత్త్వేన తత్త్వయుక్తేన - భోగేన భుజ్యతే విషయీక్రియత ఇత్యర్థః - అస్మిన్మతే సంయోగపదం సాధారణీకరణపరం - నిష్పత్తిపదం భోగపరం చేతి బోధ్యం - ఏతచ్చ బహూనామనభి[illegible] [illegible]తయాభినవగుప్తాచార్యమతమనుసరతి - లోక[illegible]

భోగేనభుజ్య[redacted]। లోకేప్రమదాదిభిఃకారణాదిభిస్థాయ్యు ద్బుధానేభ్యాసపాటవవతాంకావ్యేనాట్యేచతైరేవకారణత్వాదిపరిహా రేణవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకికవిభావాది శబ్దవ్యవహార్యైర్మమై వైతే। శత్రోరేవైతే।తటస్థస్యైవైతే।నమమైవైతే। నశత్రోరేవైతే। నతటస్థస్యైవైతఇతి సంబంధివిశేషస్వీకారపరిహారనియమానవసాయా

నా-లోకేకావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తస్థలే- ప్రమదాదిభిరితి-ప్రమదాపదంనా యికస్యాప్యుపలక్షణం-ఆదిశబ్దగ్రాహ్యంతచ్చేష్టాదికం- కారణాదిభిరితి- కారణశబ్దేననాయికోనాయికాచేతి-ఆదిశబ్దేనతచ్చేష్టాదిరూపం కార్యం తదనుమితచింతౌత్సుక్యాదికంసహకారిచ గృహ్యతే-స్థాయ్యనుమానేఅ భ్యాసపాటవవతామితి సామాజికానామిత్యనేనసంబధ్యతే - స్థాయీ రత్యాదిః - తదనుమానేఅభ్యాసపాటవవతాం - అనేనచానుమితిపక్షు స్యైతావానుపయోగఇత్యుక్తంభవతి - కావ్యేనాట్యేచేతి - యథా క్రమంసంబద్ధైరభినీతైశ్చేతిశేషః-తైరేవప్రమదాదిభిఃకారణాదిభిరేవే త్యర్థః - అలౌకికేతి - అలౌకికామే విభానుభావవ్యభిచారిశబ్దాస్తై ర్వ్యవహార్యైః - అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరిగృహీతత్వాత్ - త త్తచ్ఛబ్దవ్యవహార్యత్వేహేతుమాహ - విభావనాదీతి - అనుభావనంచ వివిధమభితశ్చరణంచాదిశబ్దగ్రాహ్యం - విభావనంవాసనాత్మతయా స్థిత స్యరత్యాదే స్థాయినోంకురావస్థాపత్తిః - అనుభావనమనుభవవిష యయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచరణంచవిశేషేణాభి చరణమితియేవ్యాపా రాస్తద్వత్త్వాదిత్యర్థః - సాధారణ్యేనప్రతీతైరితి - కావ్యేనాట్యేచే త్యత్రాపిసంబధ్యతే - తత్రహేతుఃసంబంధివిశేషేతి - సంబంధినస్త్రివి ధాః - స్వయంశత్రుస్తటస్థశ్చేతి- తేషాంస్వీకారేపరిహారేచయోనియ మస్తస్యావసాయాదనిశ్చయాత్ - సంబంధివిశేషత్రయస్వీకారప్రకా రేణమమైవైతఇత్యారభ్యతటస్థస్యైవైతఇతిపర్యంతం- తత్పరిహారప్రకా రేణనమమైవైత ఇత్యారభ్య నతటస్థస్యైవైతఇతిచ దర్శయతి- సా మాజికానామితి - వాక్యోపేక్షకాణాం కావ్యశ్రోతౄణా మిత్య

త్సాధారణ్యేనప్రతీతైరభివ్యక్తస్సామాజికానాం వాసనాత్మతయాస్థిత
స్థాయిరత్యాదికోనియతప్రమాతృగతత్వేన స్థితోఽపిసాధారణోపాయ
బలాత్తత్కాలవిగళితప్రతినియతప్రమాతృతావశోన్మిషిత వేద్యాంతర
సంపర్కశూన్యాపరిమితభావేనప్రమాత్రాసకలహృదయసంవాదభాజా
సాధారణ్యేన స్వాకారఇవాభిన్నోఽపి గోచరీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రా
ణోవిభావాదిజీవితావధిః పానకరసన్యాయేనచర్వ్యమాణఃపురఇవపరి
స్ఫురన్హృదయమివప్రవిశన్సర్వాంగీణమివాలింగన్నన్యత్సర్వమివతిరో

థః - వాసనాత్మతయా సంస్కారరూపతయా స్థితఇతిస్థాయినో
విశేషణం - స్థాయీరత్యాదికో భావః - శృంగారాదికోరస ఇతి
సంబంధః- నియతోయః ప్రమాతా అనుకార్యో రామాదిస్తద్గతత్వే
న - సాధారణోపాయబలాదితి - అత్రవిభావనాదయ స్సాధారణో
పాయాస్తద్బలాత్ - తత్కాలేవిభావాద్యనుభవకాలే విగళితాయాః
ప్రతినియతప్రమాతృతాయాఃవశాత్ - ఉన్మిషితఃప్రకటితఃవేద్యాంత
రసంపర్కశూన్యఃఅపరిమితభావః అపరిమితత్వంయస్యతేన - తాదృ
శేనప్రమాత్రా - అస్యగోచరీకృతఇత్యనేన సంబంధః - సకలహృద
యసంవాదభాజేతిసాధారణ్యేనేత్యస్యవిశేషణం-స్వాకారఃప్రమాత్రా
కారః - సఇవాభిన్నోఽపిగోచరీకృతఇతి - రసస్యసాధారణ్యేన గోచరీక
రణేవ విభావనాదీనాం సాధారణ్యంహేతుః - వ్యాప్యసాధారణ్యా
ద్వ్యాపక సాధారణ్యస్య యుక్తత్వాదిత్యర్థః - చర్వ్యమాణతైక
ప్రాణఇతి - అనుభవైకరస ఇత్యర్థః - విభావాదీతి - యావద్విభా
వాదిస్ఫురణంతావద్రసచర్వణేతిభావః - పానకేతి- యథాపానకరస
శ్శర్కరా మరిచకర్పూరాదిమాధుర్యసౌరభాది సహితోనపహ్నుతమి
తశ్చమత్కార ఆస్వాదనీయస్తద్వదయ మపీతిభావః - అలౌకికచమ
త్కారకారిత్వందర్శయతి - పురఇవపరిస్ఫురన్నిత్యాదినా- సర్వాం
గీణ మిత్యాలింగనవిశేషణం - సర్వాంగీణమాలింగనం కుర్వన్నివేత్య
ర్థః . సురతమివాన్యత్సర్వంవిగళితవేద్యాంతరత్వేనతిరోదధత్ - [illegible]

ఞ్చద్బ్రహ్మానందాస్వాదమివానుభావయన్నలౌకికచమత్కారకారీ శృంగారాదికో రసః। సచనకార్యః। కారణవిభావాదినాశేపితస్యసంభవప్రసంగాత్। నాపిజ్ఞాప్యః। సిద్ధస్యతస్యాభావాత్। అపితువిభావాదిభిర్వ్యంజితశ్చర్వణీయః। కారకజ్ఞాపకాభ్యామన్యత్కారణంక్వదృష్టమితిచేన్నక్వచిద్దృష్టమిత్యలౌకికత్వసిద్ధేర్భూషణమేతన్నతుదూషణం॥ చర్వణానిష్పత్త్యాతస్యనిష్పత్తిరుపచర్యతఇతికార్యోప్యుచ్యతాం॥ లౌకికప్రత్యక్షాదిప్రమాణతాటస్థ్యావబోధశాలిమితయోగిజ్ఞానవేద్య సంస్పర్శరహితస్వాత్మమాత్రప

హ్మానందేతి - బ్రహ్మానందాస్వాదమనుభావయన్నివ - తస్య బ్రహ్మానంద సరూపత్వాదితిభావః - తతశ్చ - సూత్రస్థసంయోగపదం సంవలనపరం - నిష్పత్తిపదంచాభివ్యక్తిపరం - అభివ్యక్తిపక్షంస్థాపయితుం కార్యజ్ఞాప్యపక్షౌ ప్రతిక్షిపతి- సచేత్యాదినాసిద్ధస్యతస్యాభావాదిత్యంతేన- కార్యపక్షేదూషణమాహ - విభావాదినాశేపీతి - దండాదినాశేపి ఘటాది సద్భావవదితిభావః - జ్ఞాప్యపక్షంప్రతిక్షిపతి - నాపీతి - సిద్ధస్యేతి - జ్ఞాప్యత్వేరసస్యధూమాదిజ్ఞాప్యస్యేవవహ్న్యాదేః పూర్వసిద్ధత్వంవక్తవ్యం - నచతదస్తి - సూక్ష్మరూపేణస్థితస్యస్థాయినః రసతయాభివ్యక్తౌవిభావాదెరుపయోగేనపూర్వసిద్ధస్యతస్యాభావాత్ - అపిత్వితి - విభావాదిభిర్వ్యంజితస్సన్ - చర్వణీయః - ఆస్వాదనీయః-ననుకారకంజ్ఞాపకంచేతి ద్వివిధమేవకారణం ప్రసిద్ధం తత్కథముభయకోటివైలక్షణ్యమితిశంకతె - కారకేతి - పరిహరతి - నక్వచిదితి - తర్హిరసోత్పత్తివ్యవహారస్య విరోధస్స్యాదిత్యాశంక్యభాక్తోవ్యవహారఇత్యాహ - చర్వణేతి- తర్హిజ్ఞాప్యత్వవ్యవహారో నుపపన్నఇత్యాశంక్యసోప్యౌపచారికఇత్యాహ - లౌకికేత్యాదినా- లౌకికంయత్ప్రత్యక్షాదిజ్ఞానంఘటపటాదివిషయకం - లౌకికత్వంచ బాహ్యపదార్థమాత్రవిషయకజ్ఞానత్వేన - యచ్చ తాటస్థ్యావబోధశాలిమితయోగిజ్ఞానం- తచ్చ భిన్న జగద్విషయకం - యచ్చ వేద్యసంస్పర్శరహితం స్వాత్మమాత్రపర్యవసితం పరిమితేతర యోగిసంవేదనం - అపరిపక్వ

వ్యవసితపరిమితేతరయోగిసంవేదనవిలక్షణలోకోత్తరస్వసంవేదన గోచ
రఇతిప్రత్యేయోప్యభిధీయతాం॥ తద్గ్రాహకంచప్రమాణంననిర్వికల్పకం।
విభావాదిపరామర్శప్రధానత్వాత్ ।నాపిసవికల్పకం।చర్వ్యమాణాలౌకి
కానందమయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాత్॥ఉభయాభావరూపస్యోభ

యోగినఏవమితయోగినఇతి - యుంజానపదవాచ్యాఇతిచోచ్యంతే- తే
షాంభేదవిషయకజ్ఞానం - పరిపక్వయోగినఏవపరిమితేతరయోగిన ఇ
తి - యుక్తపదవాచ్యాఇతిచోచ్యంతే - తేషాం స్వాత్మమాత్రగోచ
రంజ్ఞానం - ప్రత్యక్షాదిజ్ఞానత్రితయవిలక్షణం లోకోత్తరంచయత్స్వ
సంవేదనంతద్గోచర స్తద్విషయ ఇత్యుపచారాత్ప్రత్యేయః జ్ఞాప్యోప్యభి
ధీయతాం - వేద్యస్యఘటపటాదే స్సంస్పర్శేన విషయీకరణేనరహి
తం - లౌకికత్వవిశేషణేనప్రత్యక్షాదిజ్ఞానాదలౌకికస్యరసస్యవైలక్షణ్య
ముక్తం - తాటస్థ్యేనద్వైతరూపేణావబోధోజగద్గ్రాహక ప్రమా
ణంతేనశాలినోమితయోగిజ్ఞానాత్ స్థాయ్యభిన్నతయైవవిభావాది విష
యా యా రసప్రతీతేర్వైలక్షణ్యముక్తం-వేద్యాంతరసంస్పర్శశూ
న్యాత్పరిమితేతరయోగిజ్ఞానా ద్విభావాది సంభిన్నతయా రసస్యవైల
క్షణ్యముక్తం-ఏతాదృశాలౌకికప్రతీత్యాప్రకాశమానత్వాజ్జ్ఞాప్యత్వవ్యవ
హారోప్యౌపచారికఇతిబోధ్యం-ఔపచారికత్వమేవవక్తుంతద్గ్రాహకంప్ర
మాణంనిర్వికల్పకంవాసవికల్పకంవేతివికల్పద్వయంనిరస్యతి- ననిర్వికల్పక
మితి- తత్రహేతుమాహ - విభావాదీతి - విభావాద్యవగాహిత్వేన
నిర్వికల్పకత్వాసంభవాదిత్యర్థః - ద్వితీయం దూషయతి - నాపి
సవికల్పకమితి - తత్ర హేతుమాహ - చర్వ్యమాణేతి - చర్వ్య
మాణస్యాలౌకికానందమయస్యచ - తస్యరసస్యేత్యర్థః - అయం
భావః - యదిసవికల్పకం తద్గ్రాహకం తర్హిచర్వణైక సారతా
స్వసంవేదనమాత్ర సిద్ధతాచనస్యాదితి- నన్వేవంజ్ఞానస్య నిర్వికల్పక
సవికల్పక భిన్నస్యాభావాదితరనిషేధస్యతదితర విధినాంతరీయకత్వా
దుభయనిషేధోభయ విధిపర్యవసానాదుభయాత్మకత్వంపరస్పరవిరు

యాత్మకత్వమపిపూర్వవల్లోకో త్రర తామవగమయతి॥నతువిరోధమితిశ్రీ
[redacted]। వ్యాఘ్రాదయోవిభావాభయానకస్యే
వవీరాద్భుతరౌద్రాణామశ్రుపాతాదయోనుభావాశ్శృంగారస్యేవక
రుణభయానకయోశ్చింతాదయోవ్యభిచారిణశ్శృంగారస్యేవవీరకరుణభ

ద్ధమాపద్యేతేత్యతఆహ-ఉభయేతి-నన్వత్రభరతసూత్రేవిభావానుభావ
వ్యభిచారీతిద్వంద్వనిర్దేశాన్మిళితానామేవాన్వయః- తథాచసముదాయ
స్యైవాభివ్యంజకత్వముక్తంస్యాత్తదనుపపన్నం. వియదళిమలినాంబుగ
ర్భమేఘమిత్యాదౌకేవలవిభావైః-పరిమృదితమృణాళీమ్లానమంగమిత్యా
దౌకేవలానుభావైః- దూరాదుత్సుకమాగతఇత్యాదౌకేవలవ్యభిచారిభి
శ్చరసప్రతీతేర్విభావైర్వాఽనుభావైర్వాఽవ్యభిచారిభిర్వాఽరసనిష్పత్తి
రితివక్తవ్యమిత్యాశంక్య తత్ప్రయోజనందర్శయతి - వ్యాఘ్రాదయ
ఇత్యారభ్య మిళితానిర్దిష్టాఇత్యంతేన - అయంభావః - విభావానుభా
వవ్యభిచారిణాంమధ్యే ఏకైకస్యానేకరససాధారణత్వేనానైకాంత్యా
దేకస్యాపి రసస్యనాభివ్యక్తిరితిమిళితానామేవ రసాభివ్యంజకత్వంవక్త
వ్యమితి - తత్రప్రథమంవిభావవ్యభిచారం దర్శయతి - వ్యాఘ్రాదయ
ఇతి-అయంభావః-కశ్చిన్మృదుప్రకృతిర్వ్యాఘ్రాదీనిదృష్ట్వాబిభేతి-కశ్చిద్వీ
రోహంతుముత్సహతే-కశ్చిత్తుధీరోదాత్తోవిస్మయతే-కశ్చిద్ధీరోద్ధతః క్రు
ధ్యతి-అతోవ్యాఘ్రాదయో విభావాభయానకస్యేవవీరాద్భుత రౌద్రా
ణామపీతిపృథగనైకాంత్యమితి-అనుభావానామనైకాంత్యందర్శయతి-
అశ్రుపాతాదయఇతి- అయంభావః - అశ్రుపాతాదిశ్శృంగారస్యేవ
కరుణభయానకయోరప్యను భావః - యథాకశ్చిద్రతిమనుభవన్నానం
దాతిరేకాదశ్రుముంచతి - కశ్చిత్పరదుఃఖందృష్ట్వా శోచన్నశ్రుముంచ
తి - తథాకశ్చిద్భయహేతోర్వ్యాఘ్రాదేర్భీతోశ్రుముంచతీత్యనుభా
వానామనైకాంతికత్వమితి - వ్యభిచారిణామనైకాంతికత్వందర్శయ
తి - చింతాదయఇతి - అత్రశృంగారపదం విప్రలంభశృంగారపరం

యానకానామితిపృథగనైకాంతికత్వాత్సాత్రేమిళితానిర్దిష్టాః॥[illegible]॥ వియ
దళిమలినాంబుగర్భం మేఘంమధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాంశ్రీః। ధరణిరభి
నవాంకురాంకటంకా ప్రణతిపరేదయితే ప్రసీదముగ్ధే॥ ఇత్యాదౌ॥[illegible] పరి
మృదితమృణాళీమ్లానమంగం ప్రవృత్తిః కథమపిపరివారప్రార్థనాభిః క్రి

బోధ్యం - అథవాభావివియోగ శంకయావా సంభోగపరమపి - అయం భావః - యథావిప్రలంభాదినాచింతా తథోత్సాహేనశోకేన భయేన చేతివ్యభిచారిణా మనైకాంతికత్వమితి - నను మిళితానామేవ రసాభివ్యంజకత్వమితినయుక్తం - వియదళిమలినేత్యాదౌ ప్రత్యేకంవిభావైరనుభావైర్వ్యభిచారిభిశ్చ రసాభివ్యక్తేస్స్వానుభవసిద్ధత్వాదితిశంకతే- వియదళిమలినాంబుగర్భమేఘ మిత్యారభ్య కేవలానామేవావస్థితిరిత్యంతేన - తత్రప్రథమశ్లోకః కేవల విభావానాంరసాభివ్యంజకత్వ ఉదాహరణం - ఇయంచరూఢమదనాం ప్రసాదకాలానభిజ్ఞాం కాంచిన్నాయికాంనాయకేనభేదంగమితాయాస్సఖ్యా ఉక్తిః - హేముగ్ధే అవసరానభిజ్ఞే - ప్రసీదప్రసన్నాభవ - యతోనభః - భ్రమరశ్యామజలగర్భమేఘం - మేఘస్యవిశేషణద్వయేనోద్దీపకతాద్యోత్యతే - దిశాంశ్రీః భ్రమరాణాంకోకిలానాంచ కూజితైరుపలక్షితా - వర్షాకాలేపికోకిలరుతంకవిసమ్మతమేవేతినవిరోధః - భూశ్చ అభినవాంకురవ్యాజ పాషాణదారణవతీ - అతోనక్వాపిదృష్టిప్రసరణంభవతీతి ప్రాణధారణేసంశేహోవ్యజ్యతే- ననుప్రాణాగచ్ఛంతు నామ మానోన్నతంనాయికంద్రష్టుంనశక్నోమీత్యపి నాస్తీత్యాహ - ప్రణతిపరఇతి. అత్రదయితఆలంబనవిభావః - వియదిత్యాద్యుద్దీపనవిభావశ్చ నిబద్ధః - నత్వనుభావవ్యభిచారిణావితి కేవల విభావస్యైవరసాభి వ్యంజకత్వందృశ్యతఇతిభావః - కేవలానుభావస్యరసాభివ్యంజకత్వం దర్శయతి - పరిమృదితేతి - అంగంశరీరంనిరంతరసంతాపేనపరిమృదితబిసవల్లీమ్లానం- క్రియాస్స్వాహారాదిషు పరివారప్రార్థనాభిః ప్రవృత్తిః - నస్వత ఇతిభావః - నవకృత్తగజదంతఖండసదృశః కపోలశ్చ నిష్కళంకచంద్రశోభాంవహతి. అత్ర

యాసు। కలయతి చ హిమాంశోర్నిష్కలంకస్య లక్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుః కపోలః॥ ఇత్యాదౌ॥ దూరాదుత్సుకమాగతే వివలితం సంభాషిణి స్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యరుణం గృహీతవసనే సంకుంచితభ్రూలతమ్। మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణేక్షణం చక్షుర్జాతమహో ప్రపంచచతురం జాతాగసి ప్రేయసి॥ ఇత్యాదౌ చ యద్యపి విభావానామనుభావానామౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణాం చ కేవలానామేవావస్థితిః॥ తథాప్యేతేషామసాధారణత్వమిత్యన్యతమస్య ద్వయాక్షేపకత్వే సతి నానైకాంతికత్వమితి॥ తద్వి

ప్రథమతృతీయవిశేషణాభ్యాం వైవర్ణ్యం మధ్యమే నానాదర ఇతి కేవలానుభావో నిబద్ధః - న తు విభావవ్యభిచారిణౌ - రసాభివ్యక్తిశ్చ స్ఫుటైవేతి భావః - కేవలవ్యభిచారిణాం రసాభివ్యంజకత్వం దర్శయతి - దూరాదుత్సుకమితి - దూరత ఏవ ప్రియే దృష్టే సత్యుత్సుకమౌత్సుక్యవత్ - ఆగతే వివలితం లజ్జాభివ్యంజకవ్యాపారవత్ - సంభాషిణి స్ఫారితం హర్షాభివ్యంజకవ్యాపారవత్ - సంశ్లిష్యత్యరుణం - కోపాభివ్యంజకరక్తిమవత్ - గృహీతవసనే సంకుంచితభ్రూలతం - అసూయాభివ్యంజకసంకోచయుక్తం - చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణం - ప్రసాదాభివ్యంజకబాష్పాంబుయుక్తం - చక్షుర్జాతం - అత్రౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షక్రోధాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణామేవ నిబంధనం - రసాభివ్యక్తిశ్చ స్ఫుటైవేతి భావః - తదేతదాహ - విభావానామిత్యాదినా - కేవలానామిత్యనంతరం రసాభివ్యంజకానామితి శేషః - కేవలానామితి చ ప్రత్యేకం సంబంధః - యద్యపి వ్యభిచారిషు ప్రసాదో న గణ్యతే - తథాపి కారణే కార్యోపచారాదుక్తిః - యతో మతిం వినా ప్రసాదాభావాన్మతిర్వివక్షితా - సమాధత్తే తథాపీతి - ఏతేషాం విభావాదీనామసాధారణత్వమితి - అన్యతమస్యేతి - విభావానుభావ వ్యభిచారిణాం మధ్యే ఏకస్యేత్యర్థః - ద్వయాక్షేపకత్వమితి - యత్ర రసాసాధారణో విభావోఽనుభావో వ్యభిచారీ వా నిబద్ధః తదన్యతమస్య తత్ర రసాసాధారణతదితరద్వయా

[redacted] శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః। బీభత్సాద్భుతసంజ్ఞౌచేత్యష్టౌనాట్యేరసాస్స్మృతాః ॥ తత్రశృంగారస్యద్వౌభేదౌసంభోగోవిప్రలంభశ్చ।తత్రాద్యఃపరస్పరావలోకనాలింగనాధరపానపరిచుంబనాద్యనంతభేదత్వాదపరిచ్ఛేద్యఇత్యేకఏవగణ్యతే। [redacted]

ఉద్దీపకత్వమిత్యర్థః-తథాచమిళితానామేవరసాభివ్యంజకతా-ఏవంసామాన్యతోనిరూప్యవిశేషంనిరూపయతి-తద్విశేషానితి-శృంగారేతి నాట్యగ్రహణాత్ కావ్యేష్వపి రసోస్తీత్యవగమ్యతే - అయంభావః - నాట్యేభినయేన చమత్కారిణోష్టావేవరసాః - శాంతాభినయస్యతు న చమత్కారిత్వం - కావ్యనిబంధస్తు స్వదతఇతి - తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం శృంగారంవిభజతే - తత్రశృంగారస్యేతి - తత్రతేషాంమధ్యే-అపరిచ్ఛేద్యఇతి - ఆనంత్యేనగణయితుమశక్యఇత్యర్థః - ఏవమవాంతర భేదానామానంత్యేపి సామాన్యతో నాయకారబ్ధో నాయికారబ్ధశ్చేతి ద్వైవిధ్యం మనసి నిధాయ ప్రథమం నాయికారబ్ధ ముదాహరతి - శూన్యమితి - అత్రశయనగృహవిజనతావిలోకనముత్థానస్య-ఉత్థానం ముఖనిర్వర్ణనస్యతచ్చవిస్రబ్ధపరిచుంబనస్య - తచ్చనాయక గండస్థలీ పులకోద్గమస్య తదవలోకనంచ లజ్జాయాస్సాచ ముఖావనతేస్సాచ ప్రియచుంబనస్య కారణభావమాలంబత ఇత్యాలంకారికబుద్ధిగోచరోర్థః - వైచిత్ర్యమపి రసికాగ్రేసరాణాం సంభోగ శృంగారోపివర్ణనాపదవీమధ్యాస్తే . తథాహి- శూన్యమితివాసగృహవిశేషణేన . విజనతార్థకేన విస్రబ్ధ చుంబన యోగ్యతా - వాసగృహ మిత్యనేనప్రస్పందనాదిసామగ్రీసమగ్రతాప్రయుక్తోద్దీపకతా - విలోక్యేత్యనేనహార్ద్యాతిశయః - కించిదుత్థాయేతిపూర్వకాయమాత్రేణోత్థానవాచినానాయికానుసంఘటితోరుకాండత్వం - శనైరిత్యనేనమిథస్స్పందానితోరుకాండతయా పత్యురుత్థానహీనతాచనిద్రావ్యాజముపాగతస్యేతి వ్యాజనిద్రామపితదాసీంప్రాప్తస్తయావ్యాజనిద్రోపక్రమసమయఏవచుంబితుముపక్రాంతఇత్యనురాగాతిశయఃసుచిరంనిర్వర్ణ్యేతి-సుచిరనిర్వర్ణ

శూన్యంవాసగృహంవిలోక్యశయనాదుత్థాయకించిచ్ఛనైర్నిద్రావ్యాజ ముపాగతస్యసుచిరంనిర్వర్ణ్యపత్యుర్ముఖమ్ । విస్రబ్ధంపరిచుంబ్యజా తపులకామాలోక్యగండస్థలీంలజ్జానమ్రముఖీప్రియేణహసతా బాలాచి రందుంబితా [illegible] త్వ. ముగ్ధాక్షివినైవకంచుళికయాధత్సేమనోహారి

~~~~~~

నేపివ్యాజనిద్రాయాఅనిశ్చయాంబుత్వాన్మోధ్యాత్మకః నాయకస్యకపటని ద్రాగోపనచాతుర్యంచ-విస్రబ్ధమితిఅవిమృశ్యకారితాయాఃపరాకాష్ఠా- పరిచుంబ్యేతిపరితశ్చుంబనేనచుంబనస్థానాతిక్రమస్తేనానురాగోత్కర్షః - జాతపులకామితిపులకానామవిశదావిర్భావః - ఆలోక్యేతీషదవలోక నమాత్రాత్థేకేవలజ్జాయాఃకాష్ఠా- నమ్రముఖీనమితముఖీత్యనేన ల జ్జాతిశయాదస్యాః ముఖానమనేపిస్వాతంత్ర్యాభావేన లజ్జయాస్వయ మేవనమితమిత్యర్థశ్చ - పూర్వంపత్యురితినిర్దిష్టస్య పశ్చాత్ప్రియేణే తినిర్దేశాత్తదానీం పరమప్రేమాస్పదత్వంహసతేతి నాయికాయాగా ఢానురాగపరిజ్ఞానాద్వ్యాజనిద్రాఫలప్రాప్తేశ్చనాయకస్యహర్షాతిశ యః- బాలేతిచుంబనచౌర్యాసామర్థ్యం - చిరమితియావతాకాలేనల జ్జాంశిథిలీకృత్యసంభోగాంగీకారస్తావచ్చుంబితేతిచవ్యజ్యతే - అత్రనా యకవిషయకరతేర్నాయికాఆలంబనం - వాసగృహశూన్యత్వాదిక ముద్దీపనం - కించిదుత్థానాదికమనుభావః తదనుమితాశ్చౌత్సుక్యాద యోవ్యభిచారిణః - నాయికావిషయకరతౌ నాయకఆలంబనంహాసోను భావః - తదనుమితాశ్చహర్షాదయో వ్యభిచారిణఇత్యనుసంధేయం - అత్రసంభోగస్యోభయారబ్ధత్వేన్నాయికామాత్రారబ్ధత్వం - తథా పినాయికయాప్రథమమారబ్ధత్వాన్నాయికారబ్ధమేవేతి మత్వానాయి కారబ్ధముదాహరతి - త్వంముగ్ధాక్షీతి- హేముగ్ధాక్షిత్వంకంచుళికయా వినైవవిచావిమనోహారిణీం లక్ష్మీంధత్సే - ఇత్యభిధాయినిప్రియతమే త ద్వీటికాసంస్పృశి - తస్యావీటికాం కంచుకగ్రంథిం - సంస్పృశతి॥ని॥ వీట్యాంకంచుళికాగ్రంథౌ వీటికాపరికీర్తితేతిమాతాండః - రిరంస యాశయ్యోపాంతేనివిష్టాయాస్సస్మితాయా వధ్వానాయికాయా నే
~~~~~~

జేంలక్ష్మీమిత్యభిధాయిని ప్రియతమే తద్వీటికాం సంస్పృశి । శయ్యోపాంతనివిష్టసస్మితవధూనేత్రోత్సవానందితో నిర్యాతశ్శనకైరలీకవచనోపన్యాసమాళీజనః॥ అపరస్త్వభిలాషవిరహేర్ష్యాప్రవాసశాపహేతుక ఇతి పంచవిధః॥ క్రమేణోదాహరణాని ప్రేమార్ద్రాః ప్రణయస్పృశః

త్రోత్సవేన నేత్రోల్లాసేన - ఆనందితః ఆళీజనస్సఖీజనః అలీకవచనోపన్యాసం । దశత్యసౌ పరభృతస్సహకారస్య మంజరీమ్। తమహం వారయిష్యామి యువాభ్యామాస్యతామిహేత్యాదిమిథ్యాభూతవచనోపన్యాసం- శనకైః పర్యాయేణ - నిర్యాతః - యుగపన్నిర్గమనస్య శంకావహత్వాదితి భావః - అత్ర నాయకవిషయకరతేర్నాయికా ఆలంబనం - తద్వీటికాస్పర్శాదికమనుభావః - అభిధాయిని సంస్పృశీతి అభిధానస్పర్శయోరేకకాలత్వప్రతీతేస్తదనుమితకాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం వ్యభిచారిభావ ఇతి సంభోగో వ్యజ్యతే - విప్రలంభోఽభిధీయతే - అపర ఇతి - విప్రలంభ ఇత్యర్థః - అభిలాషహేతుకముదాహరతి - ప్రేమార్ద్రా ఇతి - ప్రాగసంగతయోరనురాగే సముద్గతేఽపి పారతంత్ర్యాదినా అసమాగమోఽభిలాషహేతుకో విప్రలంభః - అయం చ ద్వివిధః - నాయికారబ్ధో నాయకారబ్ధశ్చేతి - తత్ర నాయకారబ్ధస్యోదాహరణమిదం - అభిలాషహేతుకే విప్రలంభే॥ చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోఽథ ప్రజాగరః । అరతిస్సంజ్వరః కార్శ్యం లజ్జాత్యాగో భ్రమో మృతిరితి దశావస్థా భవంతి - తత్ర సంకల్పదశాం ప్రాప్తస్య మాధవస్యేయం ప్రార్థనా - యాసు చేష్టాసు - ఆశంసాపరికల్పితాస్వపి - మనోరథమాత్రవిషయీభూతాస్వపి మనసో బాహ్యేంద్రియప్రవృత్తిః సాధీయసః నిర్వ్యాజపాంతా- త్కాభ్యసతి - సాధారణ్యావృత్తయే ఆనందసాంద్ర ఇతి లయవిశేషణం - తాః ప్రసిద్ధాస్తాశ్చేష్టావిలాసాః- మయి ప్రేమార్ద్రాః కింభవేయుః- ప్రేమ చ శ్రవణాద్దర్శనాద్వా జాతా ప్రీతిః ఉక్తం హి॥ సందర్శనాదిజనితా రతిః ప్రీతిర్నిగద్యత ఇతి - తథా ప్రణయస్పృశశ్చ భవేయుః - ప్రేమోత్కర్షః ప్రణయః - తదుక్తం॥ ప్రేమనీతం ప్ర

పరిచయాదుద్గాఢరాగోదయాస్తాస్తా ముగ్ధదృశో నిసర్గమధురాశ్చేష్టా భవేయుర్మయి। యాస్వంతఃకరణస్య బాహ్యకరణవ్యాపారరోధీ క్షణాదాశంసాపరికల్పితాస్వపి భవత్యానందసాంద్రో లయః॥ [illegible] అన్యత్ర వ్రజతీతి కా ఖలు కథా నాప్యస్య తాదృక్సుహృద్యో మాం నేచ్ఛతి నాగతశ్చ సహసా కోఽయం విధేః ప్రక్రమః। ఇత్యల్పేతరకల్పనాకబళితస్వాంతా నిశాంతాంతరే బాలా వృత్తవివర్తనవ్యతికరా నాప్నోతి నిద్రాం నిశి॥ ఏషా విరహోత్కంఠితా॥ [illegible] సాపత్న్యాః ప్రథమాపరాధసమయే సఖ్యోపదేశం వినా నో జానాతి సవిభ్రమాంగవలనావక్రోక్తిసంసూచనమ్। స్వచ్ఛైరచ్ఛకపోల

కపోలం చేత్తదా ప్రౌఢ ఉచ్యత ఇతి - తథా - ఉద్గాఢరాగోదయాశ్చ కిం భవేయుః - ప్రణయ ఏవ నిత్యానురంజనతు మో రాగః - తదుక్తం॥ రాగోభిధీయతే గాఢః ప్రణయో రంజనక్షమ ఇతి - విరహహేతుకం విప్రలంభముదాహరతి - అన్యత్రేతి - లక్షణంతు - సంగతయోః కయోశ్చిద్వ్యాపారేణ ప్రవాసశాపాతిరిక్తాద్ధేతోర్విశ్లేషః విరహహేతుక ఇతి - అన్యత్ర సపత్నీగృహే గచ్ఛతీతి కా కథా - తచ్ఛంకైవ నాస్తీత్యర్థః - తర్హి సుహృత్సమాగమేన విలంబత ఇత్యపి శంకా నేత్యాహ - నాప్యస్యేతి - యో మాం నేచ్ఛతి తాదృక్సుహృదపి నాస్తి - యస్సుహృన్మయ్యప్రీతః ప్రియం స్వగృహే వస్థాప్య మాం విరహయతీతి - నాగతః - తస్మాద్విధేరేవాయమపరాధ ఇతి - ఏవమనల్పకల్పనాకబళితహృదయా ప్రవృత్తవిలుఠనాతిశయా బాలా నిశి నిద్రాం నాప్నోతి - అత్రోక్తం - చిరయత్యధికం కాంతేపి విరహోత్కంఠితోన్మనా ఇతి - అత్ర నాయికాగతరతేర్నాయక ఆలంబనం - అంగవివర్తనాదిరనుభావః - చింతాదిర్వ్యభిచారీతి బోధ్యం - ఇదం నాయకం ప్రతి దూతీవచనం - ఈర్ష్యాహేతుముదాహరతి - సాపత్న్యైరితి - లక్షణంతు ॥ ఈర్ష్యాహేతుర్విప్రలంభో విశ్లేషస్స్యాదసిప్రియ ఇతి - సఖ్యాకృతముపదేశం వినా సవిభ్రమం సవ్యాజం అంగానాం వలనాం పరాఙ్ముఖీకరణం - వక్రోక్తీనాం సోల్లుంఠవచనానాం సంసూచనం చ న జానాతి - కింతు స్వచ్ఛైరంజనకాలుష్యరహితైః - ఏతేన మానాత్ప్రసాదనవైముఖ్యం వ్యజ్యతే - అచ్ఛైః కపోల

మూలంగళితైః పర్యస్తనేత్రోత్పలా బాలా కేవలమేవరోదితిలుఠల్లోలాలకైరశ్రుభిః[redacted]॥ ప్రస్థానంవలయైఃకృతంప్రియసఖైరస్రైరజస్రంగతంధృత్యానక్షణమాసితంవ్యవసితంచిత్తేనగంతుంపురః। యాతుంనిశ్చితచేతసి ప్రియతమేసర్వైస్సమంప్రస్థితం గంతవ్యేసతిజీవితప్రియసుహృత్సార్థః కిముత్సృజ్యతే॥[redacted]॥ త్వామాలిఖ్యప్రణయకుపితాంధాతురాగైశ్శిలా

సం శ్లేషణేన మానకృతవిప్రలంభేనాఽఽకుశౌద్వైవర్ణ్యం జాతమితివ్యజ్య

కపోలమూలంకంఠహనుప్రదేశః - తత్రగళితైరిత్యనేనవిప్రలంభకృతతాపాసహతయాస్థాతుమసమర్థాఽశయ్యాయాం లుఠతీతివ్యజ్యతే - అన్యథాఅశ్రూణాంకపోలమూలగళనాసంభవాత్ - అతఏవలుఠల్లోలాలకైరితి- అశ్రుభిఃపర్యస్తైఃపరితోనిరుద్ధేనేత్రోత్పలేయస్యాస్సా - బాలామానోపాయానభిజ్ఞా - కేవలంరోదితి - అత్రనాయికాగతవిప్రలంభస్యనాయకఆలంబనం - అశ్రుపాతాదయోనుభావాః - మానోవ్యభిచారీతిధ్వనిః - ప్రవాసహేతుకముదాహరతి - ప్రస్థానమితి - లక్షణంతు ॥ ప్రవాసజోవిప్రలంభః ప్రియేదేశాంతరోన్ముఖఇతి - నాయకప్రయాణోన్ముఖేసతికస్యాశ్చిత్సద్యస్సంజాతకార్శ్యాయాస్స్వజీవితంప్రత్యుక్తిరియం - హేజీవిత - ప్రియతమే - నతుప్రియమాత్రే - గంతుంనిశ్చితచేతసి - చేతస్యేవనిశ్చయంకృతవతి - నతునమాంప్రతియాచితవతి - నగతవతిచ - వలయైఃప్రస్థానంకృతం - నతుక్రియతే - ఉత్సుకత్వాత్ - ప్రియసఖైరితి - ప్రియేతిపదేనతిష్ఠద్భిః గచ్ఛతిగచ్ఛద్భిర్గతః ప్రియసఖత్వంవలయానాం - ఏతేనశరీరసాదోవ్యజ్యతే - అస్రైరశ్రుభిః - అజస్రంనియమేనగతం - నతుగవ్యతే- ఏతేన ప్రియతమస్యాగమనంప్రతిమనోనిశ్చయఃక్షణ మేవనిశ్చేష మస్రైర్గళితమితివ్యజ్యతే - తథాధృత్యాక్షణమపినాసితంస్థితం - చిత్తేనపురోగంతుమధ్యాగతఃకృతః - ఏవంసర్వైర్వలయాదిభి స్సమంయుగపత్ప్రస్థితం - తద్వలయాదిరూపఃప్రియసుహృద్గణః - కిముత్సృజ్యతే - ఏతేషాంచప్రియసుహృత్త్వమేకత్రసహవాసాదినాబోధ్యం - ఏకాకితయాగమనేకోహేతుః -

యామాత్మానం తే చరణపతితం యావదిచ్ఛామి కర్తుమ్। అస్రైస్తావన్ముహురుపచితైర్దృష్టిరాలుప్యతే మే క్రూరస్తస్మిన్నపి న సహతే సంగమం నౌ కృతాంతః॥ హాస్యాదీనాం క్రమేణోదాహరణాని॥ ౫॥ ఆకుంచ్య పాణిమశుచిం మమ మూర్ధ్ని వేశ్యా మంత్రాంభసాం ప్రతిపదం పృషతైః పవిత్రే। తారస్వనం ప్రథితథూత్కమదాత్ప్రహారం హా హా హతోఽహమితి రోదితి విష్ణుశర్మా॥ ౫ ॥ హా మాతస్త్వరితాసి కుత్ర కిమిదం హా దేవతాః క్వాశి

ఆగమనం చ వాస్తవ్యం వక్త్యాహ - గంతవ్యస్యేతి - నాయకే గంతుం నిశ్చితచేతసి సతి నాయికాయా ఉక్తిరియం - గమనకథా వా భవేదితి భావః. శాపహేతుకవిప్రలంభమాహ - త్వామితి - లక్షణం తు॥ మున్యాదికోపజస్తత్ర విప్రలంభస్తు శాపజ ఇతి - గైరికాదిభిః శిలాయాం త్వాం ప్రణయకుపితామాలిఖ్య ఆత్మానం మాం త్వచ్చరణపతితం కర్తుం యావదిచ్ఛామి తావన్ముహురుపచితైరభివృద్ధైరశ్రుభిర్మే దృష్టిరాలుప్యతే - తస్మిన్నాలేఖ్యేఽపి క్రూరః సర్వప్రకారైరపి దుఃఖప్రదానశీలః - కృతాంతో విధిర్నౌ ఆవయోస్సంగమం న సహతే - అత్ర మునిశాపజో విశేషః - యద్యప్యయం ప్రవాసహేతుకో విప్రలంభ ఇత్యపి వక్తుం శక్యతే - తథాపి పాండో
ర్విప్రస్య ధారా సైపి శాపవశాద్వియోగే సశాపహేతుకః ప్రవాసజాస్యం [illegible] శాపహేతుకస్య పృథగుక్తిరితి బోధ్యం - అథ హాస్యము దాహరతి - ఆకుంచ్యేతి - లక్షణం తు హాసస్థాయికః హాస్య ఇతి - [illegible] ధానః కశ్చిత్ శ్రోత్రియః - హా హా హతోఽహమితి - రోదితి - కుతః - వేశ్యా - అశుచిం పాణిమాకుంచ్య ప్రతిపదం మంత్రపూతానామంభసాం శీకరైః పవిత్రే మమ శిరసి - తారస్వనముచ్చస్వనం యథా తథా - ప్రథితథూత్కం జీర్ణసంపుటేన దత్తథూత్కారం యథా తథా - ప్రహితథూత్కమితి పాఠాంతరం - ప్రహారమదాత్ - పంచాంగుళిప్రహారం కృతవతీతి యావత్ - అత్ర విష్ణుశర్మాలంబనం - రోదనాదికముద్దీపనం - శిరోధూననతాడనాదికమనుభావః - లజ్జాదిర్వ్యభిచారీ - కావ్యనిబద్ధైరేతైః స్వం వ్యంజితతయా హాసాఖ్యస్థాయీ సహృదయైశ్చర్వ్యమాణో హాస్యర

షోధిక్ప్రాణాన్పతితోఽశనిర్హుతవహస్తేఽఙ్గేషు దగ్ధే దృశౌ। ఇత్థం ఘర్ఘర
మధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాఙ్గనానాం గిరశ్చిత్రస్థానపి రోదయన్తి శతధా కు
ర్వన్తి భిత్తీరపి॥ కృతమనుమతం దృష్టం వా యైరిదం గురుపాతకం మను
జపశుభిర్నిర్మర్యాదైర్భవద్భిరుదాయుధైః। నరకరిపుణా సార్ధం తే

సఇతద్ధ్యయం - నాట్యేత్యేకస్తైరత్రైవతపవేః॥ అథకరుణముదాహర
తి॥ హామాతరితి - లక్షణంతు శోకస్థాయికత్వం బోధ్యం - ప్రమీతాం
రాజ్ఞీం ప్రతిశోచన్త్యః పౌరాఙ్గనాః ప్రత్యేకశోచతః కస్యచిదుక్తిరియం -
హే మాతః కుత్ర త్వరితాసి - కిమిదం - అనుచితమాపన్నమిత్యర్థః -
హే దేవతాః - హా అతికష్టం - ఆశిషః క్వ శేషః - ఆశిషః బ్రాహ్మణానా
మాశీర్వాదాః - క్వ గతాః - ప్రాణాన్ ధిక్ - త్వయ్యుపగతాయామ
పితిష్ఠన్తీతి - అకాండ ఏవాశనిః పతితః - దుఃఖ మసహ్యత్వేనాధ్యవసీయతే -
హే మాతః తవ తే అఙ్గేషు హుతవహం - ప్రజ్వలతీతి శేషః - దృశౌ చ దగ్ధే
అతః పరం దృష్టిగోచరా న భవసీత్యర్థః - ఇత్థం - ఘర్ఘరం సగద్గదం యథా
తథా - మధ్యరుద్ధాః అన్తరేవ కరుణాః కరుణావహాః - పౌరాఙ్గనా
నాం గిరః విలాపవాచః - చిత్రగతానపి జనాన్ రోదయన్తి - భిత్తీరపి శ
తధా కుర్వన్తి - అత్ర మృతా రాజ్ఞీ ఆలమ్బనం - హుతవహప్రవేశా
దికముద్దీపనం - ప్రలాపాదికమనుభావః - తద్వ్యఞ్జితాశ్చిన్తాదయో
వ్యభిచారిణః - శోకః స్థాయీ - ఏవమేభిః కావ్యోపన్యస్తైరభినీతైర్వా
[illegible]యాసహృదయైకవేద్యః కరుణరసః వ్యజ్యతే॥ రౌద్రరసముదాహరతి॥
కృతమనుమతమితి - లక్షణంతు క్రోధస్థాయికత్వం బోధ్యం - ఇదంహి పి
తృవధామర్షోద్దీపితస్యాశ్వత్థామ్నో వచనం - ఇదం ద్రోణవధరూపం
మహాపాతకం - మనుజపశుభిః పశుప్రాయైః - నిర్మర్యాదైః అతి
క్రాన్తధర్మశాస్త్రైః - ఉదాయుధైః - నివారణసమర్థైరితి భావః -
యైర్భవద్భిః - దృష్టం వా దృష్టమేవ - అత్ర వా శబ్దోఽవధారణార్థః -
తైః కృతం అనుమతమఙ్గీకృతం చ - తేషాం భీమార్జునసహితానాం - న
రకరిపుణా సమం భవతాం - అసృఙ్మేదోమాంసైర్దిశాం బలిం కరోమి -

పాంసభిమకిరీటినామయమహమస్మ్యక్ష్మైదోర్మాంసైః కరోమి దిశాంబలిమ్॥
౫ ॥ తుద్రాస్సంత్రాససమేనం విజహతహరయోర్భిన్నశక్రేభకుంభాయు
ష్మద్గాత్రేషులజ్జాందధతిపరమమీసాయకాస్సంపతంతః । సౌమిత్రేతిష్ఠ
పాత్రంత్వమపినహిరుషోనన్వహం మేఘనాదః కించిద్భ్రూభంగలీలానియ
మితజలధిం రామమన్వేషయామి॥౫॥ గ్రీవాభంగాభిరామంముహురనుప
తతిస్యందనేదత్తదృష్టిః పశ్చార్ధేనప్రవిష్టశ్శరపతనభయాద్భూయసా
పూర్వకాయమ్ । దర్భైరర్ధావలీఢైః శ్రమవివృతముఖభ్రంశిభిః కీ
ర్ణవర్త్మా పశ్యోదగ్రప్లుతత్వాద్వియతిబహుతరంస్తోకముర్వ్యాంప్ర

అత్రధృష్టద్యుమ్నఆలంబనవిభావః - గురువధాదయ ఉద్దీపనవిభావః-
స్వాలాపాదయోనుభావః - ఉగ్రతాదయో వ్యభిచారిణః - క్రోధస్థా
యీతిబోధ్యం - అథవీరరసముదాహరతి॥తుద్రా ఇతి॥లక్షణంతూత్సా
హస్థాయికత్వం - ఇదంహి స్వైః యోద్ధుభిః తాంతుస్సుగ్రీవాదీన్స్వీకృత్యలక్ష్మ
ణంప్రతీంద్రజిద్వచనం - హేక్షుద్రాః యుద్ధానభిజ్ఞాః హరయోవానరాః
ఏనంసంత్రాసంవిజహతముంచత - కుతః భిన్నశక్రేభకుంభామదీయాశ్శ
రాః యుష్మద్గాత్రేషుసంపతంతస్సంతః లజ్జాందధతి - వహంతి - హేసౌ
మిత్రేతిష్ఠనిర్భయమాస్స్వ - కుతః మమరుషః క్రోధస్యత్వంపాత్రంనాసి-
యతోహంమేఘనాదః - నన్వత్రసీక్షా - తహికః త్వయాయోద్ధుమ
హః ఇత్యాకాంక్షాయామాహ - కించిద్భ్రూభంగేతి - రామమన్వేష
యామి - అత్రమేఘనాదఆలంబనవిభావః - జలనిధినియమనావిరుద్ధ[illegible]
విభావః - రామాన్వేషణాదిరనుభావః - తదను[illegible]
భిచారిణః - ఉత్సాహస్థాయీ భయానకరసముదాహరతి ॥ గ్రీవాభం
గేతి - తల్లక్షణంతుభయస్థాయికత్వం - అనుపతతి పశ్చాదాగచ్ఛతి
స్యందనేరథే - గ్రీవాభంగేన కంఠకాండవివలనేన అభిరామంయథాత
థా - ముహుర్దత్తదృష్టిః - బద్ధదృష్టిరితి పాఠాంతరం - శరః పశ్చా
ద్భాగపతిష్యతీతి భయాద్భూయసాపశ్చార్ధేనపూర్వకాయం ప్రవి
ష్టః - అల్పేపూర్వకాయే అధికమపరకాయంసంకుచ్యస్థితఇతిభావః-

షోధిక్ప్రాణాన్పతితోఽశనిర్హుతవహస్తేంగేషుదగ్ధే దృశౌ। ఇత్థంఘర్ఘర మధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాంగనానాంగిరశ్చిత్రస్థానపిరోదయంతిశతధాకు ర్వంతిభిత్తీరపి॥ కృతమనుమతందృష్టంవాయైరిదంగురుపాతకంమను జపశుభిర్నిర్మర్యాదైర్భవద్భిరుదాయుధైః। నరకరిపుణాసార్ధంతే

సజితిర్ధ్వయం - నాత్యైత్యైకసిత్రైరిత్రైరితపవేః॥ అథకరుణముదాహర తి॥ హామాతరితి - లక్షణంతుశోకస్థాయికత్వం బోధ్యం - ప్రమీతాం రాజ్ఞీం ప్రతిశోచంత్యః పౌరాంగనాః ప్రత్యక్షశోచతఃకస్యచిదుక్తిరియం- హేమాతః కుత్రత్వరితాసి - కిమిదం - అనుచితమాపన్న మిత్యర్థః- హేదేవతాః - హాఅతికష్టం - అత్రేమిత్యశేషః- ఆశిషః బ్రాహ్మణానా మాశీర్వాదాః - క్వగతాః - ప్రాణాన్ధిక్ - మయ్యేవ గతాయామ పితిష్ఠంతి - అకాండఏవాశనిః పతితః - దుఃఖ మతిసహ్యంనాధ్యవసీయతే- హేమాతః తవతేంగేషుహుతవహం - ప్రజ్వలతీతిశేషః - దృశౌచదగ్ధే ఇతఃపరందృష్టిగోచరానభవసీత్యర్థః - ఇత్థం - ఘర్ఘరంసగద్గదంయ థాతథా - మధ్యరుద్ధాఃఅంతరేవకరుణాః శోకావహాః - పౌరాంగనా నాంగిరఃవిలాపవాచః - చిత్రగతాన్జనాన్రోదయంతి - భిత్తీరపి శ తధాకుర్వంతి - అత్రమృతారాజ్ఞీఆలంబనం - హుతవహప్ర[illegible] దీకముద్దీపనం - ప్రలాపాదికమనుభావః - తజ్జన్యంజాతాశ్రుం[illegible] [illegible]శోకస్థాయీ - ఏవమేభిః కావ్యోపన్యస్తైః రవిభా[illegible] [illegible]యాసహృదయైఃకరుణరసశ్చర్వ్యతే॥ రౌద్రరసముదాహరతి॥ కృతమనుమతమితి - లక్షణంతుక్రోధస్థాయికత్వంబోధ్యం - ఇదంహిపి తృవధామర్షోద్దీపితస్యాశ్వత్థామ్నోవచనం - ఇదంద్రోణవధరూపం మహాపాతకం - మనుజపశుభిః పశుప్రాయైః - నిర్మర్యాదైః అతి క్రాంతధర్మశాస్త్రైః - ఉదాయుధైః - నివారణసమర్థైరితి భావః- యైర్భవద్భిః - దృష్టంవాదృష్టమేవ - అత్రవాశబ్దోవధారణార్థః- తైఃకృతంఅనుమతమంగీకృతంచ - తేషాంభీమార్జునసహితానాం- న రకరిపుణాసమంభవతాం - అసృఙ్మేదోమాంసైర్దిశాంబలింకరోమి-

పాంసభీమకిరీటినామయమహమసృక్క్షైరోమాంసైః కరోమి దిశాం బలిమ్॥
ప ॥ క్షుద్రాస్సంత్రాసమేనంవిజహతహరయోభిన్నశక్రేభకుంభాయుష్మద్గాత్రేషులజ్జాందధతిపరమమీసాయకాస్సంపతంతః । సౌమిత్రేతిష్ఠపాత్రంత్వమసినహిరుషోనన్వహంమేఘనాదఃకించిద్భ్రూభంగలీలానియమితజలధిం రామమన్వేషయామి॥ ప ॥ గ్రీవాభంగాభిరామంముహురనుపతతిస్యందనేబద్ధదృష్టిః పశ్చార్ధేనప్రవిష్టశ్శరపతనభయాద్భూయసా పూర్వకాయమ్ । దర్భైరర్ధావలీఢైః శ్రమవివృతముఖభ్రంశిభిః కీర్ణవర్త్మా పశ్యోదగ్రప్లుతత్వాద్వియతిబహుతరంస్తోకముర్వ్యాంప్ర

అత్రధ్వస్తద్యుమ్నఆలంబనవిభావః - గురువధాదయ ఉద్దీపనవిభావాః - స్వాలాపాదయోనుభావాః - ఉగ్రతాదయో వ్యభిచారిణః - క్రోధస్స్థాయీతిబోధ్యం - అథవీరరసముదాహరతి॥క్షుద్రా ఇతి॥లక్షణంతూత్సాహస్థాయికత్వం - ఇదంహినిశ్చయోద్ధుంభితాంతస్సుగ్రీవాదీన్వీక్ష్యలక్ష్మణంప్రతీంద్రజిద్వచనం - హేక్షుద్రాః యుద్ధానభిజ్ఞాః హరయో వానరాః ఏనంసంత్రాసంవిజహతముంచత - కుతః భిన్నశక్రేభకుంభామదీయాశ్శరాః యుష్మద్గాత్రేషుసంపతంతస్సంతః లజ్జాందధతి - వహంతి - హేసౌమిత్రేతిష్ఠనిర్భయమాస్వ - కుతః మమరుషః క్రోధస్యత్వంపాత్రంనాసి - యతోహంమేఘనాదః - నన్వితిప్రసిద్ధౌ - తర్హికస్తవయోద్ధుమర్హ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ - కించిద్భ్రూభంగేతి - రామమన్వేషయామి - అత్రమేఘనాదఆలంబనవిభావః - జలనిధినియమనాదిరుద్దీపనవిభావః - రామాన్వేషణాదిరనుభావః - తదను[illegible]భిచారిణః - ఉత్సాహస్థాయీ॥భయానకరసముదాహరతి ॥ గ్రీవాభంగేతి - తల్లక్షణంతుభయస్థాయికత్వం - అనుపతతి పశ్చాదాగచ్ఛతి - స్యందనేరథే - గ్రీవాభంగేన కంఠకాండవివలనేన అభిరామంయథాతథా - ముహుర్దత్తదృష్టిః - బద్ధదృష్టిరితి పాఠాంతరం - శరఃపశ్చాద్భాగపతిష్యతీతి భయాద్భూయసాపశ్చార్ధేనపూర్వకాయం ప్రవిష్టః - అల్పపూర్వకాయో అధికమపరకాయంసంకుచ్యస్థితఇతిభావః-

యాతి॥ ఉత్కృత్యోత్కృత్య కృత్తిం ప్రథమమథ పృథూచ్ఛోఫభూయాంసి మాంసాన్యంసస్ఫిక్పృష్ఠపిణ్డాద్యవయవసులభాన్యుగ్రపూతీని జగ్ధ్వా। ఆర్తః పర్యస్తనేత్రః ప్రకటితదశనః ప్రేతరంకః కరంకాదంకస్థాదస్థిసంస్థం స్థపుటగతమపి క్రవ్యమవ్యగ్రమత్తి॥ ప॥ చిత్రం మహానేష బతావతారః క్వ కాన్తిరేషాభినవైవ భఙ్గిః। లోకోత్తరం ధైర్యమహో ప్రభావః కా

అర్ధావలీఢైః - అర్ధచర్వితైః - శ్రమవివృతాన్ముఖాద్భ్రశ్యద్భిర్దర్భైః కీర్ణవర్త్మా - ఆకీర్ణమార్గః - ఉదగ్రప్లుతత్వాన్నభస్యధికం ప్రయాతి - ఉర్వ్యామల్పం ప్రయాతి - అత్ర స్యన్దన ఆలంబనవిభావః - తదనుపతనముద్దీపనవిభావః - పూర్వకాయప్రవేశ శ్రమ వివృత ముఖత్వాదయోఽనుభావాః - తదనుమితాశ్శంకాత్రాసాదయో వ్యభిచారిణః. ఏతైర్భయాఖ్యస్థాయినః పరిపోషాద్భయానకరసః - అథ బీభత్సరసముదాహరతి - ఉత్కృత్యేతి - లక్షణం తు జుగుప్సాస్థాయికత్వం బోధ్యం - ప్రేతభూమిష్ఠస్య కస్యచిచ్ఛవకళేబరస్య కృత్తిం చర్మ - ప్రథమముత్కృత్యోత్కృత్య అథానన్తరం - పృథూచ్ఛోఫభూయాంసి - పృథూన్యన్యేధభూయాంసి - అంసయోస్స్ఫిచోరూరుసన్ధిప్రదేశయోః - పృష్ఠపిణ్డాద్యవయవేషు - సులభాని సుగ్రహాణి - ఉగ్రపూతీః మస్సహ దుర్గన్ధాని మాంసాని జగ్ధ్వా - భక్షయిత్వా - ఆర్తాని స్నాయూని - అస్థిబన్ధశిరాః - అంత్రాణి శిరాంతరాణి చ - యయోస్తే - తాదృశే నేత్రే యస్య సః - ప్రేతరంకః - [illegible] - అంకస్థాదంతికస్థాత్ - కరంకాత్ - శవశరీరాస్థిసం[illegible]మాంసం - అన్యత్ కంబహుమాంస భక్షణాదత్వరం ప్రకటితదశనస్సన్ - అత్తి భక్షయతి - అత్ర ప్రేతరంక ఆలంబనవిభావః - కృత్త్యుత్కర్తనముద్దీపనవిభావః - పిశితమాంసభక్షణాదిరనుభావః - తదనుమితాస్త్రావేగాదయో వ్యభిచారిణః - ఏభిర్జుగుప్సాఖ్యస్థాయినః పరిపోషాద్బీభత్సరసః - అద్భుతరసముదాహరతి - చిత్రమితి - లక్షణం తు విస్మయస్థాయికత్వం బోధ్యం - ఇదం చ యుద్ధసన్నద్ధం ఖరముపేత్య శ్రీరామవచనం - ఏష బాలోఽపి మహానవభాతి - చిత్రమ

స్యాత్కృతిర్నూతనఏషసర్గః॥ఏషాంస్థాయిభావానాహ॥౫॥ రతిర్హాసశ్చశోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌభయంతథా। జుగుప్సావిస్మయశ్చేతి స్థా

స్థాయివికారః - బతఆశ్చర్యం - ఏషాకాంతిఃక్వ - నక్వాపీత్యర్థః- భంగీరీతిః - అభినవైవఅననుభూతపూర్వా - అస్యధైర్యంలోకోత్తరం - అస్యప్రభావఃఅహో ఆశ్చర్యం - ఆకృతిరవయవ సంస్థానవిశేషః - కాపి వాఙ్మానసాతీతా - తస్మాదస్యైషసర్గః -నూతనః-లోకసృష్టివిలక్షణః- అత్రకుశలఆలంబనవిభావః - తదీయమహత్త్వాదయ ఉద్దీపనవిభావాః - తదాలోకనజనితా స్రీగామస్యముఖవికాసాదయోనుభావాః - తదనుమితాహర్షాదయో వ్యభిచారిణః - ఏభిర్విస్మయస్యస్థాయినః పరిపోషాదద్భుతోరసః - విభావానుభావవ్యభిచారిభిరభివ్యక్తస్థాయీరస ఇత్యుక్తం - తత్రకస్యరసస్యకస్స్థాయీకతివాస్థాయినఇత్యాకాంక్షాయాముదాహరణక్రమేణాష్టానాంరసానామష్టౌస్థాయినఆహ॥ ఏషాంస్థాయిభావానాహేతి - రతిరితి - స్పష్టమితి-నిగదవ్యాఖ్యానమిత్యర్థః-తత్రస్థాయిసామాన్యలక్షణంతు॥ సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్। యావద్రసంవర్తమానస్థాయిభావఉదాహృతఇతి- సజాతీయైఃపురుషాంతరజనితరత్యాదిభిః - విజాతీయైఃక్రోధాదిభిః స్థాస్యంతరైః - అతిరస్కృతమూర్తిః అనపహ్నుతస్వభావఃరత్యాదిస్థాయీత్యర్థః - ఇదమేవభంగ్యంతరేణాప్యుక్తం ॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేనయః। ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్సస్థాయీ లవణోదవదితి - అతఏవమాలతీపరిణయార్థం మహామాంసవిక్రయప్రసక్త్యాశ్మశానవాటంగతస్య మాధవస్యప్రేతరంకాదిదర్శనేన జుగుప్సాయాముద్భూతాయామపిమాలతీవిషయకరతేర్నవిచ్ఛేదఇతిబోధ్యం- అన్యాన్విభావాదీనాత్మభావమాత్మనాసహాస్వాదవిషయతాంనయతిసస్థాయీత్యర్థః - రతిర్నామభావవిశేషః-ఉక్తంచ-మనోనుకూలేష్వర్థేషుసుఖసంవేదనంరతిరితి - వాగాదిదర్శనశ్రవణాదిజన్యో మనోవికారోహాసః - ఇష్టవిరహేణానిష్టప్రాప్త్యాసుహృదోదుఃఖదర్శనాదినా

యిభావాః ప్రకీర్తితాః - స్పష్టం - వ్యభిచారిణోబ్రూతే॥ ప ॥ ~~ని~~
~~ర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథా~~సూయామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవదైన్యంచ
వాదుఃఖోద్రేకశ్శోకః - పరనిరాకరణాదినాచిత్తప్రోజ్వలనం క్రోధః-
లోకోత్తరేషుకార్యేషుస్థేయాన్ప్రయత్న ఉత్సాహః - మహత్యపిసం
కటేప్రాప్తేయశ్చిత్తస్యప్రారబ్ధకార్యస్యనిర్వహణౌత్సుక్యం సోప్యుత్సా
హః ॥ అనిష్టశంకనంభీతీరౌద్రసందర్శనాదిభిః ॥ జుగుప్సా నింద్యతా
జ్ఞానందోషసందర్శనాదిభిః ॥ విస్మయశ్చిత్తవిస్తారఃపూర్వాదృష్టవిలో
కనాత్ - అథసహకారిణోవ్యభిచారిణఆహ - వ్యభిచారిణఇతి॥ దుః
ఖస్యానత్త్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః। తత్రచింతాశ్రునిశ్శ్వా
సదీనతాస్సంభవంతిచ ॥ బలస్యాపచయోగ్లానిర్వైవర్ణ్యారతి కార
ణమ్।అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాశంకారోషాదికారణమ్॥పరోత్కర్షా
సహిష్ణుత్వమసూయాపరికీర్తితా।సంమోహానందసంభేదోమదిరాదికృ
తోమదః॥స్ఖలద్వచనతాతత్రనేత్రయోర్ఘూర్ణమానతా। శ్రమఃఖేదో
ధ్వరత్యాదేస్స్వేదోస్మిన్మర్దనాదయః ॥ పరాధీనప్రవృత్తిస్స్యాదా
లస్యంకృత్యవస్తుషు । సత్త్వత్యాగాదినాజన్యందైన్యంకార్శ్యరుగాదికృ
త్॥ధ్యానంచింతాహితానాప్తేశ్శూన్యతాశ్వాసతాపకృత్ । మో
హస్తుమూర్ఛనంభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః ॥ తత్రాజ్ఞానత్వరాపా
తఘూర్ణనాదర్శనాదయః । పూర్వానుభూతవిషయవిజ్ఞానంస్మృ
తిరుచ్యతే ॥ ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్పృహ్యంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః । చేత
సోమీలనంవ్రీడానంగాగస్తవాదిభిః ॥ మాత్సర్యద్వేషరాగాదే శ్చా
పలంత్వనవస్థితిః । ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యోహర్షస్స్వేదాశ్రుకంప కృ
త్॥ శత్రుతోవాయతోవాగ్నేరుత్పాతేష్టాగమాదిభిః । ఆవేగస్సంభ్ర
మస్తత్రప్రలాపభ్రమణాదయః॥ అప్రతిపత్తిర్జడతాస్యాదిష్టానిష్టదర్శ
నశ్రుతిభిః । అనిమిషనయనవీక్షణతూష్ణీంభావాదయస్తత్ర॥ అన్యోత్క
ర్షోన్యధికాహంకారోలావణ్యబలభూతిభిః। తత్రస్యాద్ద్వేషణావజ్ఞాసవిలా
సాంగవీక్షణమ్। విషాదశ్చేతసోభంగ ఉపాయాభావకారితః ॥ కా

చింతా మోహస్స్మృతిర్ధృతిః ॥ వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా । గర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మార ఏవ చ । సుప్తం విబోధో మర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా॥ మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథా మరణమేవ చ । త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః॥ త్రయస్త్రింశదమీ భావాః సమాఖ్యాతాస్తు నామతః॥ నిర్వేదస్యామంగళప్రాయస్య

లాత్మత్వమౌత్సుక్యముత్కంఠేత్యపరే విదుః । మనస్సంమీలనం నిద్రా చింతాలస్యశ్రమాదిభిః ॥ తత్ర జృంభాంగభంగాక్షిమీలనోచ్ఛ్వాసనాదయః ।ఆవేశగ్రహదుఃఖాద్యైరపస్మారోఽంగతాపకృత్॥ భూపాతకంపప్రస్వేదలాలావికృతవీక్షణైః । సుప్తిర్నిద్రాసముద్రేకశ్శ్వాసోచ్ఛ్వాసక్రియాత్ర చ ॥ విబోధశ్చేతనావాప్తిర్జృంభాక్షిపరిమర్దనైః । క్రోధః కృతాపరాధేషు స్థిరో మర్ష ఇతీర్యతే ॥ అవహిత్థా హి లజ్జాదేర్హర్షాద్యాకారగోపనమ్। దృష్టేఽపరాధే దౌర్ముఖ్యశౌర్యచండత్వముగ్రతా ॥ తత్ర స్వేదశ్శిరఃకంపస్తర్జనం తాడనాదయః । తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః ॥ విరహాదేర్మనస్తాపో జ్వరాదిర్వ్యాధిరుచ్యతే । ఉత్కంఠోత్కంపశోకాదేరున్మాదశ్చిత్తవిభ్రమః ॥ అస్మిన్నస్థానరుదితగీతహాసప్రలాపితాః । మరణం మరణోద్యోగో రసపుష్టౌ న కీర్త్యతే-యథా॥ చంద్రముద్వీక్షతే బాలా నిజజీవితనిస్పృహా । త్రాసశ్చిత్తస్య విక్షోభ ఆకస్మికభయాదిభిః ॥ సందేహాత్కల్పనానంత్యం వితర్కః పరికీర్తితః । అన్యే చేతోవికారాస్స్యురేష్వేవాంతర్గతా మతాః ॥ స్థాయిన్యున్మగ్ననిర్మగ్నాః కల్లోలా ఇవ వారిధావితి- ఇతి నిర్వేదాదినిరూపణం- ఏవం స్థితే- విభావైర్వర్ధమానస్స్థాయీ నానానుభావవాన్ । సద్భిరాస్వాద్యమానత్వాద్రస ఇత్యభిధీయతే - ఇత్యభిహితస్య రసస్య బీజమంకురః పల్లవో వృద్ధిర్విస్తారశ్చేతి పంచావస్థాః- తథా చోక్తం॥ బీజాంకురౌ పల్లవశ్చ వృద్ధిర్విస్తార ఏవ చ । అవస్థాభిర్విభావ్యోఽసౌ చతూరాగాదిభిః క్రమాత్ -ఇతి- చతూరాగాదయశ్చతుః ప్రీతిమనస్సంగాదయః - ఏవం కావ్యనాట్యసాధారణ్యాత్సర్వ

ప్రథమమనుపాదేయత్వే ప్యుపాదానంవ్యభిచారిత్వేపి స్థాయిత్వాభిధానార్థం ॥ తేననిర్వేదస్థాయిభావ శ్శాంతో స్తినవమోరసః॥ యథా ॥ అహౌవాహారేవాకుసుమశయనేవా దృషదివా మణౌవాలోష్ఠేవాబలవతిరిపౌవా సుహృదివాతృణేవాస్త్రైణేవా మమసమదృశోయాంతు దివసాః క్వచిత్పుణ్యారణ్యే శివశివశివేతిప్రలపతః ॥ రతిశోకాదివిషయ

సమ్మతానష్టౌరసాన్నిరూప్యనవమంశాంతరసంస్థాపయితుమాహ - నిర్వేదస్యామంగళప్రాయస్యేతి - తత్త్వజ్ఞానజనితవైషయికనిష్ఫలత్వాదిరూపోనిర్వేదస్థాయీ॥తత్స్థాయికశ్చనవమోరసశ్శాంతోవశ్యమంగీకరణీయః-నచతస్యస్థాయిత్వేమానాభావఇత్యాహ - అమంగళప్రాయస్యేతి॥ మంగళప్రాయేషుశ్లోకాదిష్వవిద్యమానేషునిర్వేదస్యామంగళరూపస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వే ప్యుపాదానంవ్యభిచారిత్వస్థాయిత్వోభయరూపతాప్రతిపాదనార్థమితిభావః - ఏవంనవమంరసం పరిస్థాప్యోదాహరతి-అహావితి-నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః- అత్రసర్పహారయోస్సమదృష్టితయాపరికర్మణినిస్పృహతా - కుసుమశయన శిలాతలయోస్సమదృష్టితయాభోగోపకరణనిస్పృహతా-రత్నలోష్ఠయోస్సమదృష్టితయాధనైషణారాహిత్యం - శత్రుమిత్రాదిసమదృష్టితయాపుత్రైషణారాహిత్యం - తృణస్త్రైణసమదృష్టితయా దారైషణరాహిత్యంచేతి శాంతరసాభివ్యక్తిస్సహృదయసాక్షికేత్యయం - నచానాదిసిద్ధరాగద్వేషకలుషచిత్తైరయంనవర్ణనీయ ఇత్యరసత్వమాశంక్యం - వీతరాగాదిభిస్సంకాంతస్యాప్యవర్ణనీయత్వేఽతిప్రసంగాత్ - నచరసాభివ్యంజకవిభావాద్యభావశ్శంక్యః - అధ్యాత్మశాస్త్రాభ్యాససత్పురుషసేవాదీనాముద్దీపనవిభావత్వాత్ - యమనియమాదీనామనుభావత్వాత్ - స్మృతిధృతిమతిచింతావితర్కాదీనాం వ్యభిచారిత్వాచ్చేతిసుస్థంశాంతత్వం॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదీనామభివ్యక్తావసంలక్ష్యక్రమత్వముక్తం - తత్రరసస్వరూపంనిరూప్యప్రాప్తావసరతయాభావస్వరూపంనిరూపయతి - తదాభాసస్వరూపంతుతదాభాసా

వ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్తః॥ ఆదిశబ్దాన్మునిగురునృపపుత్రా
దివిషయా॥ కాంతాదివిషయాతువ్యక్తశ్శృంగారః॥ ఉదాహరణే॥ ప॥
కంఠకోణవినివిష్టమీశ తే కాలకూటమపి మేమహామృతమ్।అప్యుపాత్తమ
మృతంభవద్వపుర్భేదవృత్తియదినోచ తేనమే ॥ హరత్యఘంసంప్రతిహే
తురేష్యతశ్శుభస్యపూర్వాచరితైఃకృతంశుభైః। శరీరభాజాంభవదీ
యదర్శనంవ్యనక్తికాలత్రితయేపియోగ్యతామ్॥ ఏవమన్యదప్యుదాహా

ఇత్యాదినానిరూపయిష్యతి - దేవాదివిషయారతిర్వ్యంజితా తథావ్య
క్తోవ్యభిచారీచభావః ప్రోచ్యతఇత్యర్థః - దేవాదివిషయేత్యత్రాదిశ
బ్దార్థమాహ - ఆదిశబ్దాదితి - పుత్రాదీత్యత్రమిత్రాదిరాది శబ్దా
ర్థః - కాంతారతేశ్శృంగారరసత్వమిత్యేతదాహ-కాంతాదివిషయాత్వి
తి - నన్వేవంలౌకికాలంబనస్త్ర్యాదివిషయకరతిరపిభావఏవస్యాన్నశృం
గారఇతిచేన్న - కాంతకాయాంరతిశబ్దేనవన్యథానద్ధ్యర్తేరేవ వి
వక్షితత్వాత్ - తత్రదేవవిషయాంరతిముదాహరతి - కంఠకోణేతి-
హేఈశకాలకూటమపి - దర్శనమాత్రాదేవఘాతుకత్వేన ప్రసిద్ధమ
పి-భవతఃకంఠకోణవినివిష్టం-హేతుగర్భవిశేషణమిదం-కంఠకోణవినివిష్ట
త్వాద్ధేతోః-మేమహామృతం-భవద్వపురేకదేశస్థితత్వాత్పరమప్రేమాస్ప
దం- దేవానాంజరామరణాదినాశసంపాదకమమృతముపాత్తంస్వ
యమేవలబ్ధమపి-భవద్వపుర్భేదవృత్తి- ఇదమపిహేతుగర్భం - భవద్వ
పురేకదేశప్రవేశాభావాద్ధేతోః- మేమహ్యం- నరోచతే - అత్రకస్య
చిద్భక్తస్యశివవిషయారతిర్వ్యజ్యమానాభావఇత్యుచ్యతే - మునివిష
యాంరతిముదాహరతి- హరతీతి - నారదంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - సం
ప్రతీదానీం-అఘంపాపంహరతి-ఏష్యతోభవిష్యతశ్శుభస్యహేతుఃకారణ
భూతం పూర్వాచరితైః-శుభైస్సుకృతైః-కృతంసంపాదితం.భవదీయ
దర్శనం - శరీరిణాం - కాలత్రితయేపి - యోగ్యతామభీష్టార్థప్రా
ప్త్యర్హతాం - వ్యనక్తిప్రకటీకరోతి - అత్రశ్రీకృష్ణస్యమునివిషయా
రతిర్వ్యజ్యమానాభావఇత్యుచ్యతే - అనేనక్రమేణపుత్రాదివిషయాప్యు

ర్యం - వ్యభిచారీయథా॥ప॥ జానేకోపపరాఙ్ముఖీప్రియతమా స్వప్నే
ద్యదృష్టామయా మామాసంస్పృశపాణినేతిరుదతీగంతుంప్రవృత్తాతతః।
నోయావత్పరిరభ్యచాటుకశతైరాశ్వాసయామిప్రియాంభ్రాతస్తావద
హంశఠేన విధినానిద్రాదరిద్రీకృతః॥ అత్రవిధింప్రత్యసూయా - తదాభా
సాఅనౌచిత్యప్రవర్తితాః॥ తదాభాసా రసాభాసాభావాభాసాశ్చ ।

దాహార్యా - ఇత్యతిదిశతి - ఏవమితి - తత్రపుత్రవిషయాయథా ॥ ఆల
క్ష్యదంతముకుళానసిమిత్తహాసానవ్యక్తవర్ణరమణీయవచఃప్రవృత్తీన్।
అంకాశ్రయప్రణయినస్తనయాన్వహంతోధన్యాస్తదంగరజసామలినీభ
వంతి - వ్యభిచారీవ్యజ్యమానోభావఇత్యుక్తం - తముదాహరతి - వ్య
భిచారీయథేతి - జానఇతి - ఇదంవయస్యం ప్రతికస్యచిద్విరహిణోవచ
నం - హేభ్రాతస్సఖే - అద్యాస్మిన్నహని - స్వప్నే - ప్రియతమాకో
ప పరాఙ్ముఖీసతీమయాదృష్టా- తతఃమయిస్ప్రష్టుముద్యుక్తేమామాం-
పాణినామాసంస్పృశేతిరుదతీసతీ - గంతుంప్రవృత్తాదృష్టా- తథాగం
తుంప్రవృత్తాంప్రియాంపరిరభ్య - చాటుకశతైస్సాంత్వవచనైర్యావ
న్నాశ్వాసయామి - తావదేవాహం - శఠేనాసహనశీలేన - విధినా
నిద్రాదరిద్రీకృతః - అత్రఝడితినిద్రావిఘాతుకం విధింప్రత్యసూయా వ్య
జ్యతఇతిశేషః - జానఇతివాక్యార్థకర్మకంతిఙంతప్రతిరూపకమవ్య
యం - మామేత్యత్రఏకం ప్రతిషేధవాచకం - అపరంద్వితీయాంతం- త
త్రాపిప్రథమమవ్యయం - ద్వితీయం - మాంమేత్యస్యచ్ఛబ్దాదేశరూపం-
నతువైపరీత్యం - పాదాదిత్వేనాదేశాభావప్రసంగాత్ -అవ్యయమ
పినమాఙ్ - కింతుమాశబ్దోనిరనుబంధః - అన్యథాలుఙ్ప్రసంగాత్ -
యావన్నాశ్వాసయామీతిచ యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యద
ర్థేలట్బోధ్యః - ఏవమన్యేపివ్యభిచారిణోవ్యజ్యంతఇతిబోధ్యం - ర
సభావతదాభాసేత్యాదినోక్తాసంలక్ష్యక్రమ విషయేరసంభావంచ ని
రూప్యక్రమప్రాప్తం రసాభాసంభావాభాసంచనిరూపయతి - తదా
భాసాఇతి - కారికాగతతచ్ఛబ్దస్యావ్యవహితభావమాత్రపరామ

తత్ర రసాభాసో యథా॥ ప॥ స్తుమః కం వామాక్షి క్షణమపి వినా యం న రమసే విలేభే కః ప్రాణాన్ రణమఖముఖే యం మృగయసే। సులగ్నే కో జాతశ్శశిముఖి యమాలింగసి బలాత్తపశ్శ్రీః కస్యైషా మదననగరి ధ్యాయసి తు యమ్॥ అత్రానేకకాముకవిషయమభిలాషం తస్యాస్తుమ ఇత్యాద్యనుగతం బహువ్యాపారోపాదానం వ్యనక్తి॥ భావాభాసో యథా॥ ప॥ రాకాసుధాకరముఖీ తరళాయతాక్షీ సా స్మేరయౌవనతరంగితవిభ్రమ

శీలత్వభ్రాంతిం వారయతి - తదాభాసా ఇతి - రసాభాసముదాహరతి - తత్రేతి స్తుమఇతి - హే వామాక్షి కం స్తుమః - యం వినా క్షణమపి న రమసే - స కో వా రణముఖమఖే ప్రాణాన్విలేభే విముక్తవాన్ - రణాభిముఖ మరణజనితపుణ్యవిభవేన జాత ఇత్యర్థః - ప్రాణప్రాప్తేః ప్రాణత్యాగపూర్వకత్వాద్రణముఖే స్థిత్వా ప్రాణాన్పరిత్యజ్యోత్పన్న ఇతి భావః - యం మృగయసే కో వా సులగ్నే జాతః - హే శశిముఖి - యం త్వమేవం బలాదాలింగసి - కస్యైషా తపశ్శ్రీస్తపస్సమృద్ధిః - యం త్వం ధ్యాయసి - అత్ర మదననగరీతి సంబోధనేనానేకోపభోగ్యత్వప్రతీతిః - అత్రైకస్యా అనేకవిషయానురాగప్రతీతే రసాభాసోఽయం - ఉక్తం చ॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధా మత ఇతి - న చ స్తుతివిషయత్వాది నానావ్యాపారవానేక ఏవ నాయకః కిం న స్యాదితి వాచ్యం - ధ్యాయసి తు యమితి తుశబ్దోపాదానేన పూర్వవ్యాపారవిశిష్టాన్యస్యైవ ప్రతీతేర్మదననగరీత్యనేకోపభోగ్యత్వప్రతీతేశ్చ - తదేవాహ - అత్రానేకేతి - స్తుమ ఇత్యాద్యనుగతమనుక్రాంతం బహువ్యాపారోపాదానం - కర్తృ - తస్యా నాయికాయాః - అనేకకాముకవిషయమభిలాషం వ్యనక్తి ప్రకటయతీత్యర్థః - భావాభాసముదాహరతి - భావాభాసో యథేతి - రాకేతి - రాకాసుధాకర ఇవ ముఖం యస్యాస్సా - తరళే ఆయతే అక్షిణీ యస్యాస్సా - త్రిపదబహువ్రీహిః - స్మేరం ప్రవృద్ధం యద్యౌవనం తేన తరంగితాని మర్యాదావిభ్రమాణాం విలాసానాం శ్రీస్సమృద్ధిర్యస్యాస్సా -

శ్లో॥ తత్కిం కరోమి విదధే కథమత్ర మైత్రీం తత్స్వీకృతివ్యతికరే క ఇవాభ్యుపాయః॥ అత్ర చిన్తానౌచిత్యప్రవృత్తా - ఏవమన్యేఽప్యుదాహార్యాః॥ సూ॥ భావస్య శాన్తిరుదయస్సంధిశ్శబలతా తథా॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ సూ॥ తస్యాస్సాన్ద్రవిలేపనస్తనతటప్రశ్లేషముద్రాఙ్కితం కిం వక్షశ్చరణానతివ్యతికరవ్యాజేన గోపాయ్యతే । ఇత్యుక్తే క్వ తదిత్యుదీర్య సహసా తత్సంప్రమార్ష్టుం మయా సాశ్లిష్టా రభసేన తత్సుఖవశాత్తన్వ్యా చ తద్విస్మృతమ్॥ అత్ర కోపస్య॥ సూ॥ ఏకస్మిన్ శయనే విపక్షరమణీనామగ్రహే ముగ్ధయా

తత్కిం కరోమి - అత్రాస్యాం - మైత్రీం - కథం విదధే - తత్స్వీకృతివ్యతికరే కో వా అభ్యుపాయః - అత్ర రావణస్య సీతాం ప్రతి చిన్తాయా అనుచితాయా ఆభాసత్వమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి - ఏవం రసాభాసం భావాభాసం చ నిరూప్య అన్యేఽప్యభిచారిణోఽప్యేవమనౌచిత్యేనోదాహార్యా ఇత్యాశయేనాహ - ఏవమన్యేఽపీతి - క్రమప్రాప్తాం భావశాన్తిముదాహరతి - తస్యా ఇతి - తస్యాస్సపత్న్యాస్సాన్ద్రవిలేపనయోస్స్తనతటయోః ప్రశ్లేషేణ గాఢాలిఙ్గనసంపర్కేణ ముద్రాఙ్కితం వక్షః - పాదయోరానమనవ్యాజేన కిం గోపాయ్యతే - కిం న గృహ్యత ఇతి మానిన్యా ఉక్తే సతి తన్ముద్రాఙ్కనం క్వేత్యుదీర్య - సహసా ఝటితి - తన్ముద్రాఙ్కనం సంప్రమార్ష్టుం - మయా సా సమాలిఙ్గితా - రభసేనాశ్లిష్టా - తత్సుఖవశాదాలిఙ్గనజన్యసుఖపారవశ్యాత్ - తన్వ్యా తన్ముద్రాఙ్కనం విస్మృతం - అత్ర కస్య భావస్య శాన్తిరిత్యత ఆహ - అత్రేతి - కోపస్యేత్యనువర్తతే - నన్వత్ర తత్సుఖవశాదితి మోహోదయాభివ్యక్తేర్భావోదయస్యాప్యుదాహరణం కిం న స్యాదితి వాచ్యం - భావోదయస్య భావశాన్త్యఙ్గతయా ప్రాధాన్యాద్భావశాన్తిరేవేయమితి ధ్యేయం - ఆనన్తర్యాద్భావోదయముదాహరతి - ఏకస్మిన్నితి - ఏకస్మిన్ శయనే నాయికయా సహైకశయ్యాశయనే - విపక్షరమణ్యాస్సపత్న్యాః - నామగ్రహే సతి సద్యః కోపేన పరాఙ్ముఖం యథా తథా. స్థితయా సంతప్తచిత్తయా ముగ్ధయా - చాటూని ప్రార్థనావాక్యాని కుర్వ

సద్యః కోపపరాఙ్ముఖం గ్లపితయా చాటూని కుర్వన్నపి। ఆవేగాదవధీరితః
ప్రియతమస్తూష్ణీం స్థితస్తత్క్షణం మా భూత్సుప్త ఇవేత్యమందవలితగ్రీ
వం పునర్వీక్షితమ్॥ అత్రౌత్సుక్యస్య॥ ఉత్సిక్తస్య తపఃపరాక్రమనిధేర
భ్యాగమాదేకతః సత్సంగప్రియతా చ వీరరభసోన్మాదశ్చ మాం కర్షతః।
వైదేహీపరిరంభ ఏవ చ ముహుశ్చైతన్యమామీలయన్నానందీ హరిచం

నాలపన్నపి ఆవేగాత్ - మానోత్కర్షాత్ - అవధీరితస్తిరస్కృ
తః - ప్రియతమః - కాలేనైవ కోపశ్శమయితవ్య ఇతి తత్క్షణం తూష్ణీం స్థి
తః - వస్తుతో న స్వపితి - కింతు మదాశయపరిజ్ఞానాయేతి సంచింత్య సుప్త
ఇవ నిశ్చేష్టో మా భూదితి పునర్వీక్షితః - అత్ర పునశ్శబ్దేన ప్రథమం కించిద్వ
లితగ్రీవం వీక్షితోనంతరం నాయకేన తదాశయశోధనార్థం సజ్జాత్వేవ స్థి
తే అమందవలితగ్రీవం పునర్వీక్షిత ఇతి ప్రతీయతే - అత్ర ప్రియోక్తి సమ
యే ఏవ ధీర్యతూష్ణీం ప్రసన్నతయా మగ్ధ మేత్యుక్తం - ఏకస్మిన్ శయన ఇ
తి చ సపత్నీనామగ్రహణస్య అత్యంతానౌచిత్యం వ్యజ్యతే - స్వయమేవ
ప్రసన్నతయా కాలాతిమత్వలక్షణస్యౌత్సుక్యస్యోదయాదౌత్సుక్యోదయ ఇ
త్యాహ - అత్రేతి॥ అత్ర యద్యపి కోపస్య భావస్య శాంతిరప్యస్తి - తథాపి
పూర్వవదుపశాంతిరౌత్సుక్యాంగతయా తదుదాహరణమితి ధ్యేయం-
అథ భావసంధిముదాహరతి॥ ఉత్సిక్తస్యేతి - భార్గవసంరంభం శ్రుతవ
తోంతఃపురగతస్య దాశరథేర్వచనమిదం - ఉత్సిక్తస్య గర్వితస్య - తప
సాం పరాక్రమాణాం చ నిధేరాశ్రయస్య భార్గవస్యాగమాత్ - సత్సం
గప్రియతా చ - వీరాణాం యో రభస ఆవేగస్తస్యోన్మాదశ్చ -
మామేకతః బహిః కర్షతః - తపోనిధిత్వాత్సత్సంగప్రియతా చ పరా
క్రమనిధిత్వాద్వీరరభసోన్మాదశ్చేతి భావః - ఆనందీ ఆనందకరణశీలః - ము
హురత్యంతం చైతన్యమామీలయన్ - ఉజ్జృంభయన్ - హరిచందనేందు
శిశిరః - హరిచందనేందూ ఇవ శీతలః - స్నిగ్ధః గాఢః - ఏష అనుభూయమా
నః వైదేహ్యాః పరిరంభః - అన్యతః అంతఃపురే రుణద్ధి - అత్ర పూర్వార్ధే వీ
రరసవ్యభిచారిణ ఆవేగస్య - ఉత్తరార్ధే శృంగారరసవ్యభిచారిణో హ

దనేందుశిశిరస్నిగ్ధోరుణద్ధ్యన్యతః॥ అత్రావేగహర్షయోః॥ ప॥ క్వాకా
ర్యంశశలక్ష్మణః క్వచకులంభూయోపిదృశ్యేతసాదోషాణాముపశాంత
యేశ్రుతమహోకోపేపికాంతంముఖమ్।కింవక్ష్యంత్యపకల్మషాః కృతధి
యస్స్వప్నేపిసాదుర్లభా చేతస్స్వాస్థ్యముపేహికఃఖలుయువాధన్యో
ధరంధాస్యతి॥ అత్రవితర్కౌత్సుక్యమతి స్మరణశంకాదైన్యధృతిచింతా
నాం॥ భావస్థితిస్తూక్తాచోదాహృతాచ॥ ప॥ ముఖ్యేరసేపితేంగిత్వం ప్రా

ర్షస్యచవ్యంజనాద్భావసంధిః - తదేవాహ-అత్రావేగేతి॥ భావశబల
తాముదాహరతి - క్వాకార్యమితి- ఇదంశుక్రకన్యాదర్శనోత్కంఠిత
స్యయయాతేర్వచనం - అకార్యంబ్రాహ్మణకన్యకాభిలాషరూపంక్వ -
శశలక్ష్మణశ్చంద్రస్యకులంక్వ - ఇతియుక్తాయుక్త విచారాత్మకో విత
ర్కః- భూయఃపునరపిదృశ్యేతసేత్యౌత్సుక్యం - దోషాణాముపశాంత
యేశ్రుతంశాస్త్రశ్రవణం- అతోదోషహేతుత్వాదత్రాభిలాషోనయు
క్తఇత్యర్థనిర్ధారణాత్మికామతిః - అహోకోపేపి కాంతంముఖం-
ఇత్యనుభూతార్థజ్ఞానాత్మికాస్మృతిః- కృతధియః - అతఏవాపకల్మ
షాఃసత్పురుషాఃకింవక్ష్యంతీతిసత్పురుషనిందారూపానిష్టోత్ప్రేక్షణేన శం
కా - స్వప్నేపిసాదుర్లభేతికృపణతారూపందైన్యం-హేచేతః- స్వా
స్థ్యంధైర్యముపేహీతిధృతిః - ధన్యఃకోవాయువాఅధరంధాస్యతీతిచిం
తాచవ్యజ్యతే-తదేతదాహ-అత్రేతి-చింతానామిత్యనంతరంశబలతేతిశే
షః- ననుభావస్యోదయవచ్ఛాంతివచ్చభావస్యస్థితిఃకిమితినోక్తా - నో
దాహృతాచేత్యతఆహ-భావస్థితిస్తూక్తేతి - అయంభావః- భావస్థితే
ర్భావస్వరూపానతిరేకాద్భావస్వరూపోదాహరణేనైవనిరూపితా-
నేకోపపరాఙ్ముఖీత్యుదాహరణైర్నోదాహృతాచేతి నపృథగుక్త్య
వసరఇతి-ననూక్తేషూదాహరణేషురసస్యాపిప్రతీతేఃకథంభావశాంత్యా
ద్యుదాహరణతేత్యతఆహ-ముఖ్యేరసేపీతి-అంగిత్వంప్రాధాన్యం- కదా
చనవిభావాద్యసంవలనదశాయాం - రసాపేక్షయైషాం సాతిశయచమ
త్కారేసతివా - తస్యాంవలనేతురసస్యప్రాధాన్యమేవ - ననురస

ష్ణావంశికవాదన ॥ తే భావశాంత్యాదయః ॥ అంగిత్వం రాజానుగతవి వాహప్రవృత్తభృత్యవత్ ॥ ప ॥ అనుస్వానాభసంలక్ష్య క్రమవ్యంగ్యస్థితిస్తు యః । శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థ (త్రి)ధా సకథితో ధ్వనిః ॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూప వ్యంగ్యోర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి త్రివిధః ॥ తత్ర ॥ ప ॥ అలం

స్యైవ ముఖ్యత్వే జాగరూకే కథం భావశాంత్యాదీనాం ప్రాధాన్యమిత్యత ఆహ-అంగిత్వమితి- రాజానుగతేతి- యథా రాజానుగతో వివాహప్రవృత్తో భృత్యో రాజ్ఞి ముఖ్యేపి ప్రాధాన్యమాలంబతే తద్వదితి భావః. భృత్యవదితి ప్రాప్తిక్రియాతౌల్యే తేన తుల్యమితి వతిః-ఏవమసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం నిరూప్య క్రమప్రాప్తం సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం నిరూపయన్ తద్భేదం దర్శయతి-అనుస్వానాభేతి- స్వానః ఘంటాదివాదనానంతరభవః ప్రాథమికశ్శబ్దః తస్యానుతత్సమీపవర్తీ-తత్పృష్ఠభావీ యస్స్వనః-అనుస్వానం- తదాభస్తత్సదృశః-వాచ్యార్థప్రతీత్యవ్యవహితప్రతీతిక ఇత్యర్థః- అనుస్వానాభత్వం శేన లక్షణముక్తం - లక్ష్యాంశం దర్శయతి - సంలక్ష్యేతి - సంలక్ష్యక్రమా వ్యంగ్యస్థితిర్యస్యేతి విగ్రహః - ఏతాదృశః యస్సంలక్ష్య క్రమవ్యంగ్యధ్వనిస్స శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థభేదేన త్రివిధ ఇతి కారికార్థః-అవ్యవహితవిశేషణేన అవివక్షితవాచ్యవ్యావృత్తిః - తత్ర బాధప్రతిసంధానాదినా వాచ్యార్థప్రతీతేర్వ్యంగ్యప్రతీతేశ్చ వ్యవధానాత్ - అనుస్వానసదృశేన అసంలక్ష్యక్రమవ్యావృత్తిః-తత్ర విభావాదిసంవలితతయా వ్యంగ్యప్రతీతేః- శబ్దార్థోభయశబ్దానాం ద్వంద్వే తదంతశ్రూయమాణస్య సామర్థ్యవాచిని శక్తిశబ్దస్య ప్రత్యేకం సంబంధాత్పర్యవసన్నం ప్రకారత్రయం దర్శయతి-శబ్దశక్తిమూలేత్యాదినా-తత్ర శబ్దశక్తిమూలత్వం-యత్ర పర్యాయాసహిష్ణుతా- తం విభజతే-తత్రేతి - తత్ర తేషాం మధ్యే-శబ్దాచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్-అలంకారో వా వస్తుమాత్రం వా యత్ర ప్రాధాన్యేనావభాసతే స శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వనిస్తన్మూలవస్తుధ్వనిశ్చేతి ద్వివిధ ఇత్యర్థః-కారికాగతైవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ-అనలం

కారోఽథవస్త్వేవశబ్దాద్యత్రావభాసతే । ప్రధానత్వేనసజ్ఞేయశ్శబ్దశక్త్యుద్భవోద్విధా ॥ వస్త్వేవేత్యనలంకారం వస్తుమాత్రం ॥ ఆద్యోయథా॥ ప ॥ ఉల్లాస్యకాలకరవాలమహాంబువాహం దేవేనయేనజరఠోర్జితగర్జితేన। నిర్వాపితస్సకలఏవరణే రిపూణాంధారాజలైస్త్రిజగతిజ్వలితఃప్రతాపః ॥ అత్ర వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకతామాప్రసాంక్షీదిత్యప్రాకరణిక ప్రాకరణికయోరుపమానోపమేయ భా

కారమితి-ఆద్యముదాహరతి॥ ఉల్లాస్యేతి-జరఠోర్జితగర్జితేన - గంభీరస్థిరసింహనాదేన యేనదేవేనరాజ్ఞా - కాలకరవాల మహాంబువాహం - కాలశ్శ్యామలోయఃకరవాలఃఖడ్గః - తస్యయోమహానంబువాహఃఅంబువహతీతివ్యుత్పత్త్యాధారాప్రదేశః - తముల్లాస్యచాలయిత్వా ధారాజలైః ధారాప్రదేశగళితైః సృజ్జలైశ్శత్రుకంఠచ్ఛేద క్షరితరుధిరప్రవాహైః - రిపూణాంశత్రూణాం త్రిజగతిజ్వలితఃప్రతాపః - రణేనిర్వాపితఃప్రశమితఇతిప్రాకరణికార్థః - వ్యంగ్యార్థస్తు- జరఠోర్జితగర్జితేన శ్రవణపరుషవికటస్తనితేన - యేనదేవేనపర్జన్యేన - కాలకరః శ్యామలకాంతిః - వాలఃవబయోరభేదాద్బాలః - వృద్ధ్యున్ముఖః - నూతనోవా - యోమహానంబువాహః మేఘస్తముల్లాస్య - ధారాజలైః ధారాసారవృష్టిపాతైః - రిపూణాందావానలానాం - పర్జన్యనాశ్యత్వేనతేషాంతద్రిపుత్వాత్ - ప్రతాపస్సంతాపః - నిర్వాపితశ్శమితఇత్యప్రాకరణికపర్జన్య విషయోర్థఃప్రతీయతే- నచశక్త్యైవాప్రాకరణికార్థోఽపిప్రతీయతాం- కాలకరవాలాదిపదానాంనానార్థత్వాదితివాచ్యం - తత్ర రాజప్రకరణేనశక్తే రాజ్ఞినియంత్రణేన పర్జన్యవిషయేకుంఠితతయాసామర్థ్యాభావాద్వ్యంజనయైవతత్ప్రతీతేః-ఇదంచభద్రాత్మనఇతివ్యంజనోదాహరణేస్పష్టముక్తం - అత్రేతి - రాజ్ఞాశత్రూణాంప్రతాపోనిర్వాపితఇతి వక్తవ్యే మేఘేనదావాగ్నిసంతాపోనిర్వాపితఇత్యున్మత్తోఽపినవక్తి - తస్మాదుభయోరుపమానోపమేయ భావోనియమేనకల్పనీయ ఇత్యుపమాలంకారస్యవ్యంగ్యత్వం - ఉపమా అల

వః కల్పనీయ ఇత్యత్రోపమాలంకారో వ్యంగ్యః॥ ప ॥ తిగ్మరుచిరప్రతా
పో విధురనిశాకృద్విభో మధురలీలః । మతిమానతత్త్వవృత్తిః ప్రతిపదప
క్షాగ్రణీర్విభాతి భవాన్ ॥ అత్రైకైకపదస్య ద్విపదత్వే విరోధాభాసః ॥
ప ॥ అమితస్సమితః ప్రాప్తైరుత్కర్షైర్హర్షద ప్రభో । అహిత

కాద్ధ్వనిముక్త్వా అలంకారాంతరధ్వనిముదాహరతి - తిగ్మరుచిరితి - తి
గ్మశ్శత్రుషు తీక్ష్ణః - రుచిరో మిత్రేషు హృద్యశ్చ ప్రతాపో యస్య స తథో
క్తః - విధురాణాం శత్రూణాం నిశాకృత్ భయంకరః - శోకాంధకా
రకారీతి వా - మధురా మనోహారిణీ లీలా యస్య సః - తథా మతిమానయో
ర్బుద్ధిచిత్తసమున్నత్యోస్తత్త్వేన సారాంశేన వృత్తిర్వర్తనం యస్య సః - త
థా ప్రతిపదం పదేపదే పక్షస్య బలస్యాగ్రణీః నేతా - హే ప్రభో ఏ
తాదృశో భవాన్ విభాతీతి ప్రాకరణికార్థే అభిధయా ప్రతీతే పదభంగమ
వలంబ్య తిగ్మరుచిః - చండభానురపి - అప్రతాపః ప్రతాపశూన్యః - వి
ధుశ్చంద్రోప్యనిశాకృత్ అరజనీకరః - మధువర్షసంతోప్యలీలః విలాసర
హితః - మతిమానపి అతత్త్వవృత్తిరపరమార్థవృత్తిః - ప్రతిప
త్ - ప్రథమా తిథిరపి - అపక్షాగ్రణీః పక్షాదిర్న భవతీతి విరోధో వ్య
జ్యతే - న చాత్ర విరోధో వాచ్య ఏవాస్త్వితి వాచ్యం - ఏకపద్యా ప్రతిభా
నదశాయాం ప్రాకరణికార్థ ఏవాభిధాయా నియంత్రణాత్ - వ్యంజన
యైవ తత్ప్రతీతేర్వక్తవ్యత్వాత్ - న చాత్రాప్రకృతసూర్యాదిప్రతీతేః ప్ర
కృతసూర్యాదిప్రకృతయోరభావాద్విరోధప్రతీత్యపేక్షైవ నేతి వా
చ్యం - తథా సతి తదనుకూలార్థశబ్దరచనాప్రయాసానుపపత్తేః - తి
గ్మరుచిరప్యయమప్రతాప ఇతి తిగ్మరుచ్యాదినిరూపణేన తదభేదప్రతీ
త్యా అతిశయితప్రతాపశాలిత్వాద్యభివ్యక్తేః ఫలత్వకల్పనాదితి బోధ్యం-
అతోపి వాక్యేనాలంకారధ్వనిః - అముమర్థం దర్శయతి - అత్రై
కైకేతి - ద్విపదత్వే విరోధః - ఏకపదత్వే చ తత్పరిహార ఇతి విరోధాభా
స ఇతి భావః - ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇత్యుత ఇతి లక్షణం -
పదభంగేన విరోధస్ఫురణస్యైకపద్యేన తత్పరిహారస్య చోదాహరణ

స్సహితస్సాధుయశోభిరసతామసి॥ అత్రాపివిరోధాభాసః॥ ప ॥ నిరుపాదానసంభారమభిత్తావేవతన్వతే । జగచ్చిత్రంనమస్తస్మై కలాశ్లాఘ్యాయశూలినే॥ అత్రవ్యతిరేకః । అలంకార్యస్యాపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేనాలంకారతా॥ వస్తుమాత్రంయథా॥ప॥పంథిఅణఏత్థసంథరమత్థిమణంపత్థరత్థళేగ్గామే । ఉణ్ణఅపఓహరంపెక్కిఅ జఇవససిదా

ముక్త్వా పదభంగంపునైవతదుదాహరణం దర్శయతి - అమితఇతి ॥ సమితస్సంగ్రామాత్ - ప్రాప్తైరుత్కృష్టైః - అమితైః - అసత్వాంఖలానాం అహితోననుకూలః - సాధుయశోభిస్సహితః - అసీత్యభిధయాప్రతీయమానే అమితోమితరహితోఽపి సమితోమితయుక్తః- అహితోహితరహితోఽపి సహితోహితయుక్తఇతిచ విరోధాభాసో వ్యజ్యతే- అత్రచవిరోధప్రతిపాదకాపిశబ్దాద్యభావాద్వ్యంగ్యత్వం - అత్రకస్యవాలంకారస్యస్ఫుటత్వేన ఆహ-అత్రాపీతి-పూర్వోదాహరణాపేక్షయాసముచ్చయః-ఇయాంస్తువిశేషః - పూర్వోదాహరణేపదభంగాభంగాభ్యాంవిరోధపరిహారౌ-అత్రతుపదభంగేనైవేతి-వ్యతిరేకాలంకారధ్వనిముదాహరతి-నిరుపాదానేతి- నిరుపాదానసంభారముపకరణసమూహనిరపేక్షమేవ- చిత్రంనానావిధంజగత్ - అభిత్తౌఅనధికరణఏవతన్వతే - కలయాసర్వవిషయకజ్ఞానశక్త్యాచంద్రకలయావా - శ్లాఘ్యాయశూలినేహరాయనమఇత్యర్థః ప్రసిద్ధచిత్రకారాపేక్షయాశూలినోవిశేషప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారోవ్యజ్యతే-ఉపమానాపేక్షయోపమేయస్యోపమేయాపేక్షయోపమానస్యవావిశేషప్రతీతౌ వ్యతిరేకఇతి- తదేతదాహ-అత్రేతి- అత్రచిత్రకలాదిశబ్దానాంశ్లిష్టత్వేనపర్యాయాసహత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం అలంకార్యస్యేతి- యథాబ్రాహ్మణశ్శ్రమణోభూత్వాపి భూతపూర్వగత్యాబ్రాహ్మణఇత్యుచ్యతే - తథాఅలంకారోపివ్యంగ్యపదవీమధిరూఢస్సన్నలంకార్యతాముపగతోపికుత్రచిదలంకారత్వేనదృష్టత్వాత్ప్రకృతేప్యలంకారఇత్యుచ్యతఇతిభావః ॥ శబ్దశక్తిమూలంవస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ పంథఅణఏత్థసంథరమత్థిమణంపత్థర

వససు॥ ఛా ॥ పాంథనాత్రసంస్తరోస్తి మనాక్ప్రస్తరస్థలే గ్రామే ।
ఉన్నతపయోధరంప్రేక్ష్య పునర్యదివససితద్వస॥ అత్రయద్యుపభోగక్షమోసితదాస్వేతివ్యజ్యతే॥ ప ॥ శనిరశనిశ్చతముచ్చైర్నిహంతికుప్యసి నరేంద్రయస్మైత్వమ్। యత్రప్రసీదసిపునస్సభాత్యుదారోనుదారశ్చ॥ అత్రవిరుద్ధావపిత్వదనువర్తనార్థమేకంకార్యంకురుతఇతివస్తుధ్వన్య

ద్ధళిగ్గామె । ఉణ్ణఅపఓహరంపెక్ఖిఊణజఇవససి తా వససు॥ఛా॥ పాంథనాత్రసంస్తరోస్తిమనాక్ప్రస్తరస్థలేగ్రామే । ఉన్నతపయోధరంప్రేక్ష్యపునర్యదివససితద్వస॥ పంథఅణఏత్థతి॥ హేపాంథప్రస్తరస్థలేపాషాణమయప్రదేశే - అస్మిన్గ్రామే - మనాగపిదపిసంస్తరశ్శయనీయం-నాస్తి పాషాణఏవసుఖేనశయితుంశక్యత్వాన్నశయనీయాపేక్షేతి భావః - ఉన్నతంవర్షోన్ముఖంపయోధరంప్రేక్ష్యపునర్యదివససి - తద్వసేత్యస్మిన్నర్థేఽభిధయాప్రతీయమానే వ్యంజనయాస్య సికజనబహులేస్మిన్గ్రామేసంభోగయోగ్యఃకదాపినలభ్యతే - మదీయమున్నతం స్తనమండలం దృష్ట్వాయదిసంభోగేచ్ఛాతద్వసేతివస్తుప్రతీయతే-తదేతదాహ - అత్రేయదీత్యాదినా - అత్రోన్నతంపయోధరమితిపదద్వయమహిమ్నాఅస్యార్థస్యలాభాద్వ్యక్తేశ్శబ్దశక్తిమూలతాఅథవా - సమస్తపదత్వేనైక పద్యేపిపదద్వయశ్లేషమహిమసహకృతేనవాక్యేనాస్యార్థలాభాత్పద్యాయాసహతయాశబ్దశక్తిమూలతా-శబ్దశక్తిమూలయవస్తుధ్వనేరుదాహరణాంతరమాహ-శనిరశనిశ్చేతి॥ హేనరేంద్రత్వంయస్మైకుప్యసితంశనిశ్శనైశ్చరః-శనిగ్రహపీడేత్యర్థః- అశనిర్వాఅశనిపాతాదికైవవిపత్తిశ్చ-తంనిహంతినాశయతి-యత్రయస్మిన్- త్వంప్రసీదసిసపునరుదారఔదార్యవాన్-అనుదారోనుకూలకళత్రశ్చ-భవతీత్యభిధయాప్రతిపాద్యమానే శనిరశనిశ్చేత్యనేనవిరుద్ధావపిత్వదనువర్తనార్థమేకంకార్యంకురుతఇతి వస్తువ్యజ్యతఇత్యాహ॥అత్రేతి॥ అత్రపూర్వార్ధమేవవస్తుధ్వనేరుదాహరణం - ద్వితీయార్ధంత్వలంకారధ్వనేరుదాహరణమితిబోధ్యం - తత్ర విరోధాలంకారస్యైవవ్యంగ్యత్వాత్ - అత్రయస్మైకుప్యసీతి క్రుధ

తే॥ ప॥ అర్థశక్త్యుద్భవో ప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవే స్తేనోదితస్య వా॥ వస్తు వాలంకృతి ర్వేతి షడ్భేదో సౌ వ్యనక్తి యత్। వస్త్వలంకార మథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మకః॥ అర్థస్స్వతస్సంభవీ। ఇదం ప్రథమకల్పితస్య। తత్రాద్యో న కేవలం భణితిమాత్రనిష్పన్నో యావద్బహిరప్యౌచిత్యేన సంభావ్యమానః। కవినా ప్రతిభామాత్రేణ బహిరసన్నపి నిర్మితః। కవినిబద్ధేన వా వక్త్రేతి ద్వివిధో

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ద్రుహినాస్యార్థసూయాధారాణాం యం ప్రతికోప ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ.- ఏవం శబ్దశక్త్యుద్భవం సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం నిరూప్యార్థశక్త్యుద్భవం సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం సప్రపంచం నిరూపయితుం వ్యంజకార్థభేదేన షాడ్విధ్యం - వ్యంగ్యభేదేన షాడ్విధ్యం చేతి ద్వాదశ విధత్వం మనసి నిధాయ షడ్భేదో సావిత్యంతేన వ్యంజకభేదమాహ॥ అర్థశక్త్యుద్భవో పీతి॥ అర్థశక్త్యుద్భవో ప్యసౌ షడ్భేద ఇత్యన్వయః-తముపపాదయతి-అర్థ ఇతి-వ్యంజకో ర్థో-ద్వివిధః-స్వతస్సంభవ్యేకః కవికల్పనసిద్ధో ద్వితీయః॥ కవికల్పితో పి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః కవికల్పితవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధశ్చేతి ద్వివిధ ఇత్యర్థః-ప్రథమకారికాయాం వర్ణితః- స చార్థః అనలంకారవస్తురూపో లంకారరూపశ్చేతి త్రైవిధ్యాత్ షడ్విధ ఇత్యర్థః - అసౌ షడ్విధో ప్యర్థః కేవలవస్తు చాలంకారం చ యద్యస్మాద్వ్యనక్తి తేనాయమర్థశక్తిమూలధ్వనిర్ద్వాదశవిధః- అయం భావః - షడ్విధస్యాప్యర్థస్య వస్త్వలంకారభేదేన ద్వివిధవ్యంగ్యవ్యంజకత్వాద్ద్వాదశవిధత్వమితి - తత్ర స్వతస్సంభవిశబ్దార్థమాహ-న కేవలమితి॥ ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేరిత్యంశం వ్యాచష్టే - కవినా ప్రతిభామాత్రేణేతి- నిర్మిత ఇత్యంతేన తేనోదితస్యేత్యంశం వ్యాచష్టే - కవినిబద్ధేన వా వక్త్రేతి - ద్వివిధో పర ఇతి-అపరః కవికల్పితః- ఉక్తరీత్యా ద్వివిధ ఇత్యర్థః-వస్తు వాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదో సావిత్యంశం వ్యాచష్టే - వస్తు వాలంకారో వా సావితి - ఏతావతాంశేన నిష్పన్నమర్థమాహ - షోఢా వ్యంజక ఇతి - వ్యంజకభేదషాడ్విధ్యముక్త్వా వస్త్వలంకారభేదేన వ్యంగ్యస్య ద్వైవిధ్యాద్ద్వాదశవిధత్వమి
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ర్థోపర ఇతి త్రివిధః । వస్తువాలంకారో వా సావిశేషో ర్థావ్యంజకః । త
స్య వస్తువాలంకారో వా వ్యంగ్య ఇతి ద్వాదశ భేదోర్థశక్త్యుద్భవో ధ్వ
నిః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప ॥ అలసశిరోమణిజ్ధుత్తాణం అగ్గిమో
పుత్తి ధణసమిద్ధిమఓ । ఇఅ భణిఏణ ణఅంగీ ప్పఫుల్ల విలోఅణా జాఆ॥ ఛా॥
అలసశిరోమణిర్ధూర్తానామగ్రిమః పుత్రి ధనసమృద్ధిమయః। ఇతి భణి
తేన నతాంగీ ప్రఫుల్ల విలోచనా జాతా ॥ అత్ర మమైవోపభోగ్య ఇతి వస్తు

త్యాహ - తస్య వస్తు వాలంకారో వేత్యాదినా - అయమత్ర నిష్కర్షః-
అర్థస్తావద్వ్యంజకః - స చ స్వతస్సంభవీ - కవికల్పితః - కవినిబద్ధవ
క్తృప్రౌఢోక్తికల్పితశ్చేతి త్రివిధః - తత్ర స్వతస్సంభవివ్యంజకః వస్తురూ
పోలంకారరూపశ్చేతి ద్వివిధః - తథా వ్యంగ్యోపి వస్తురూపోలంకారరూ
పశ్చేతి ద్వివిధః - ఏవం చ స్వతస్సంభవీ చతుర్విధః - వస్తునా వస్తుధ్వ
నిః - వస్తునా అలంకారధ్వనిః- అలంకారేణ వస్తుధ్వనిః- అలంకారేణాలం
కారధ్వనిశ్చేతి- ఏవం కవికల్పితే కవికల్పితవక్తృకల్పితే చ బోధ్యం - అనే
నైవ క్రమేణోదాహరణాన్యుచ్యంత ఇత్యాహ - క్రమేణేతి ॥ స్వతస్సం
భవి కవికల్పిత వక్తృకల్పిత క్రమేణ - తత్రాపి వస్తునా వస్తునః- వస్తు
నా అలంకారస్య - అలంకారేణ వస్తునః - అలంకారేణాలంకారస్య చే
తి క్రమశబ్దార్థః - వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ అలసశిరోమణిః ఇ
తి॥ ఛా॥ అలసశిరోమణిర్ధూర్తానామగ్రిమః పుత్రి ధనసమృద్ధిమయః- ఇ
తి భణితేన నతాంగీ ప్రఫుల్ల విలోచనా జాతా ॥ ఇయం చ కస్యాశ్చిద్వేశ్యా
మాతుః పుత్రీం ప్రత్యుక్తిః - అత్రాలసత్వేన గ్రామాంతరాగమనం - ధూ
ర్తాగ్రిమత్వేన రతౌ వైదగ్ధ్యం - ధనసమృద్ధిమయ ఇత్యనేన బహుప్రదా
నయోగ్యతా చ వ్యజ్యతే - తదుపశ్రుతవత్యాః పుత్ర్యాః యత్ప్రఫుల్ల విలో
చనత్వరూపం వస్తు - తేన వస్తునా మమైతాదృశ ధనవాన్ కాముకో లబ్ధ
ఇతి హర్షాఖ్యం వస్తు వ్యజ్యతే - తదేతదాహ- అత్రేతి॥ వస్తునేతి- ప్రఫు
ల్లవిలోచనత్వాదినా- వస్తు- హర్షరూపం - తత్ర హేతుః - మమైవో
పభోగ్య ఇతి॥ వస్తునా అలంకారధ్వనిముదాహరతి॥ ధన్యాసీతి॥ ఇయం స్వ

మస్తు వా వ్యజ్యతే ॥ ప ॥ ధన్యాసి యా కథయసి ప్రియసంగమేపి విస్రబ్ధ
చాటుకశతాని రతాంతరేషు । నీవీం ప్రతి ప్రణిహితే తు కరే ప్రియేణ సఖ్యశ్శ
పామి యది కించిదపి స్మరామి॥ అత్ర వస్తునా త్వమధన్యా అహం తు ధన్యేతి
వ్యతిరేకాలంకారః॥ప॥ దర్పాంధగంధగజకుంభకవాటకూట సంక్రాం
తిదిగ్ధఘనశోణితశోణశోచిః । వీరైర్వ్యలోకి యుధి రోషకషాయ కాం
తిః కాళీకటాక్ష ఇవ యస్య కరే కృపాణః ॥ అత్రోపమాలంకారేణ సకలరి
పుబలక్షయః క్షణాత్కరిష్యత ఇతి వస్తు॥ప ॥ గాఢకాంతదశనక్షతవ్యథా
సంకటాదరివధూజనస్య యః। ఓష్ఠవిద్రుమదళాన్యమోచయన్నిర్దశన్యు

ప్రియసంగమవృత్తాంతం కథయంతీం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయా ఉ
క్తిః - యా త్వం ప్రియస్య ప్రేమాస్పదస్య- న తు భర్తృమాత్రస్య-సంగ
మేపి-న తు తదీయవార్తాశ్రవణాదిమాత్రం-తత్రాపి-రతాంతరేషు- ర
తిభేదేషు ॥ అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యేష్వితి కో
శః॥ విస్రబ్ధాని-సవిస్రంభాణి-చాటుకశతాని యావంతి జాతాని - తావం
తి సర్వాణ్యపి కథయసి - తతస్సా త్వం ధన్యాసి-అహం తు ప్రియేణ నీవీం ప్ర
తి - కరే ప్రణిహితే ప్రసారితే సతి-తత్రైవ న కించిదపి స్మరామి - హే స
ఖ్యః-యది స్మరామి తదా శపామీతి వాక్యార్థేన వస్తునా త్వమధన్యా ప్రియ
సంగమేపి పారవశ్యాభావాత్ - అహం తు ధన్యా - ఆనందాబ్ధిమగ్న
త్వాదితి సఖ్యపేక్షయా వ్యతిరేకస్య వ్యంజనాద్వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్య
త ఇత్యాహ॥ అత్రేతి-అలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ దర్పాంధేతి॥
దర్పాంధానాం గంధగజానాం మత్తేభానాం కుంభా ఏవ కవాటాన్యరరా
ణి - తేషాం కూటేషు సమూహేషు యా సంక్రాంతిస్సంక్రమణం అంతః
ప్రవేశ ఇతి యావత్ - తేన దిగ్ధం లిప్తం ఘనం సాంద్రం యచ్ఛోణితం తేన-
అరుణం శోచిః కాంతిర్యస్య సః - ఏవంవిధః యస్య రాజ్ఞః కరే కృపాణః -
రోషేణ కోపేన కషాయకాంతిరరుణః - కాళీకటాక్ష ఇవ వీరైర్యుద్ధే వ్య
లోకి - విలోకితః - అత్ర కాళీకటాక్ష ఇవేత్యుపమయా సకలరిపుబలక్ష
యః క్షణాత్కరిష్యత ఇతి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥ అత్రోపమాలంకారేణే

ధిరుషానిబాధరమ్॥ అత్రవిరోధాలంకారేణా ధరనిదంశనసమకాలమే
వశత్రవో వ్యాపాదితాఇతితుల్యయోగితా ॥ మమతు త్వయ్యప్యన్యస్యేతి
నిర్వర్తితామితి తద్బుద్ధిరుత్ప్రేక్ష్యత ఇత్యుత్ప్రేక్షైవ॥ ఏషూదాహ
రణేషువస్తుతస్సంభవీవ్యంజకః॥ వ॥ కైలాసస్య ప్రథమశిఖరే వేణుస
మ్మూర్ఛనాభిః శ్రుత్వాకీర్తింవిబుధరమణీగీయమానాం యదీయామ్॥

తి॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - గాఢకాంతేతి॥ యోరా
జా యుధిరుషారోషేణనిజాధరందంశన్ అరివధూజనస్యోష్ఠవిద్రుమద
ళాని గాఢకాంతదశనక్షతవ్యథాసంకటాత్ - అమోచయత్- మోచ
యామాసేత్యత్ర కేనకస్యధ్వనిరిత్యత ఆహ - అత్ర విరోధాలంకారేణే
తి - విరోధమూలాసంగత్యలంకారేణేత్యర్థః- తథాచోక్తం-విరుద్ధం
భిన్నదేశత్వంకార్యహేత్వోరసంగతిరితి॥ యత్రకార్యహేత్వోర్భిన్నదే
శత్వంవిరుద్ధంతయోస్తన్నిబంధనమసంగతిః॥ అత్రస్వాధరనిర్దంశనకార
ణస్యదయితదంతక్షతవ్యథామోచనరూపకార్యస్యచభిన్నదేశత్వకథనా
ద్విరోధమూలాసంగత్యలంకారేణేతిభావః- తేనాలంకారేణవ్యజ్యమాన
మలంకారమాహ॥ తుల్యయోగితేతి॥ తుల్యయోగితా కార్యకారణయోరే
కకాలత్వమిత్యర్థః - తద్దర్శయతి- అధరనిర్దంశనసమకాలమేవశత్రవో
వ్యాపాదితా ఇతి - తేనచక్రమాతిశయోక్తిస్స్యాత్సహత్వే హేతు
కార్యయోరిత్యుక్తలక్షణాతిశయోక్తిర్వ్యజ్యత ఇత్యర్థః - అథవాప్ర
కారాంతరేణాత్రాలంకారధ్వనిమాహ॥ మమతుత్వాపీతి - తద్బుద్ధిః -
తస్యరాజ్ఞోబుద్ధిరుత్ప్రేక్ష్యత ఇతి - అత్రయద్యప్యన్యస్యఅన్యతాదాత్మ్య
సంభావనముత్ప్రేక్షేత్యుత్ప్రేక్షాలక్షణంనఘటతే - తథాపి - అన్యత్రే
వస్థితావృత్తిశ్చేతరస్యేతరస్యవా। అన్యధోత్ప్రేక్ష్యతేయత్ర తాముత్ప్రే
క్షాంవిదుర్బుధా ఇత్యుత్ప్రేక్షాత్వంబోధ్యం - వస్తుతస్సంభవినోర్థస్య
వ్యంజకత్వేచాతుర్విధ్యం నిరూప్యతేనైవక్రమేణకవికల్పితార్థవ్యంజ
కత్వంనిరూపయన్ తత్రవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి - కైలాసస్యే
తి - కైలాసస్యప్రథమశిఖర ఇతి దిక్ష్వంతంగానాం సంబారానుకూలతయా

ప్రస్తాపాంగా స్సరసబిసినీకాండసంజాత శంకాదిఙ్మాతంగా శ్శ్రవ
ణపులినేహస్తమావర్తయంతి ॥ అత్రవస్తునా యేషామర్థాధిగ
మోనాస్తితేషామప్యేవమాదిబుద్ధిజననేన చమత్కరోతితత్కీర్తిరితి
వస్తువ్యజ్యతే ॥ ప ॥ కేసేసుబలామోడిఅతహాడేణ సమరమ్మిజఅస్సి
రిగ్గహిఆ । జహకంధరాహింవిహంరాత స్సదిఢంకంఠఅమ్మిసంఠావి
ఆ ॥ ఛా ॥ కేశేషుబలాత్కృత్యతథా తేనసమరేజయశ్రీర్గృహీతా । యథా

ష్టతాసూచనార్థం - వేణుసంమూర్ఛనాభిః - సమ్మూర్ఛనా - రా
గవిశేషః - తదుక్తం - స్వరస్సంమూర్ఛితో యత్రరాగతాంప్రతిప
ద్యతే। మూర్ఛనామితి తాంప్రాహుర్గీతతత్వవిదోజనాఇత్యుక్తత్వాద్వే
ణుగానైరిత్యర్థః - విబుధరమణీగీయమానాం యదీయాంకీర్తింశ్రు
త్వా - దిఙ్మాతంగాదిగ్గజాః - ప్రస్తాపాంగాః ప్రసారితకటాక్షాస్సంతః - సర
సబిసినీకాండాఇతిసంజాతా శంకావితర్కోయేషాంతే - శ్రవణపులినే -
శ్రవణస్య పులినత్వరూపణం బిసకాండసంబంధయోగ్యతాసూచనా
ర్థం - హస్తంకరంఆవర్తయంతి పునఃపునఃప్రసారయంతి - హస్తా
వర్తనంస్వాభావ్యాత్ - బిసలుబ్ధతాచ తేషాంసహజైవ - అత్రకీర్తి
శ్రవణానంతరం హస్తినాంహస్తావర్తనంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధం - అత్ర
కేనకింవావ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ - అత్రవస్తునేతి - వస్తునాకవిప్రౌఢో
క్తిమాత్రసిద్ధేన - ధవళకీర్తిసందర్శనసంజాత హస్తావర్తనరూపే
ణేత్యర్థః - యేషామర్థాధిగమోనాస్తీతి - విజయాదిగుణప్రశంసా
రూపాకీర్తిరిత్యర్థావగమోనాస్తీత్యర్థః - తేషాంతిరశ్చామపి - ఏ
వమాదిబుద్ధిజననేన - బిసకాండాదిబుద్ధ్యుత్పాదనేన - చమత్కారిణీ
తత్కీర్తిరితివస్తుధ్వన్యత ఇత్యర్థః - యద్యప్యత్రబిసినీకాండ సంజాత
శంకాఇతిభ్రాంతిమదలంకారఏవ వ్యంజకస్సంభవతీత్యలంకారేణ వస్తు
ధ్వనిరితివక్తుంశక్యం - తథాపి - బిసినీకాండసంజాతశంకా ఇత్యంశవ్య
తిరేకేణాపివాచ్యార్థస్య ప్రకృతవ్యంగ్యోపస్కారకత్వమస్త్యేవేతి వ
స్తునావస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమవిరుద్ధం - కవికల్పితార్థస్యాలంకార

కందరాభిర్విధురాస్తస్య పృథక్కంఠే సంస్థాపితాః ॥ అత్ర వస్తునా కేశగ్రహణావలోకనోద్దీపితమదనా ఇవ కందరాస్తద్విధురాన్ కంఠే గృహ్ణంతీత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ఏకత్ర సంగ్రామే విజయదర్శనాత్తస్యారయః పలాయ్య గుహాసు తిష్ఠంతీతి కావ్యహేతుః ॥ న పలాయ్య గతాస్తద్వైరిణః అపి తు తతః పరాభవం సంభావ్య తాన్ కందరాః స్వజంతీత్యపహ్నుతిః ॥

ప ॥ గాఢాలింగణరహసుజ్జ అమ్మి దయిఏ లహు సమోసరసి । మణిసిణీ

వ్యంజకత్వముదాహరతి - కేసేసుఇతి ॥ ఛా ॥ కేశేషు బలాత్కృత్య తథా తేన సమరే జయశ్రీర్గృహీతా । యథా కంధరాభిర్విధురాస్తస్య పృథక్కంఠే సంస్థాపితాః ॥ సమరే జయశ్రీస్తేన రాజ్ఞా కేశేషు బలాత్కృత్య తథా గృహీతా - శత్రుకేశగ్రహణమేవ జయశ్రీకేశగ్రహణత్వేనాధ్యవసీయతే - యథా తస్య రాజ్ఞో విధురాశ్శత్రవః - కందరాభిర్గుహాభిః కంఠే పృథక్సంస్థాపితాః - శత్రవః కందరాస్సమధిగమ్య కంఠే సంస్థాపితప్రాణా జాతా ఇతి భావః - అత్ర జయశ్రియః కందరాణాం చ నాయికాత్వం ప్రతీయతే - తథా చ - జయశ్రీరూపనాయికా కేశగ్రహణాద్రాజ్ఞా కృతమవేక్ష్య మదనోద్దీపితమనస ఇవ కందరా స్వనాయికాం కంఠే గృహ్ణంతీత్యుత్ప్రేక్షా ధ్వన్యత ఇత్యాహ - అత్రేతి - వస్తునా కవికల్పితేన - జయశ్రీకేశగ్రహణరూపేణేత్యర్థః - తేన వ్యజ్యమానమలంకారం కథయతి ॥ కేశగ్రహణేత్యాద్యుత్ప్రేక్షాంతేన - అత్రైవ ప్రకారాంతరేణాలంకారవ్యంజకత్వం దర్శయతి - ఏకత్రేతి - ఏకత్ర ఏకస్మిన్ - సంగ్రామే తస్య రాజ్ఞః - విజయదర్శనం గుహాసు తచ్ఛత్రూణామవస్థానం ప్రతి హేతురితి కావ్యలింగాలంకార ఇత్యర్థః - కించ - గుహాసు శత్రూణామవస్థానస్య సమర్థనీయత్వాత్ - అథవా - ప్రకారాంతరేణాలంకారవ్యంజకత్వమిత్యాహ - న పలాయ్యేతి - తద్వైరిణస్తస్య శత్రవస్స్వయమేవ పలాయ్య గుహాసు న తిష్ఠంతి - కింతు తతో రాజ్ఞః పరిభవం సంభావ్య గుహా ఏవ స్వయం తాన్ సంస్థాపయంతీతి శత్రుకర్తృకపలాయనస్యాపహ్నవాదపహ్నవాలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యర్థః -

ఏమాణో పీళణభీరువ్వ హిఅఆదో॥ ఛా॥ గాఢాలింగనరభసోద్యతే ద
యితే లఘు సమపసరతి। మనస్విన్యా మానః పీడనభీరురివ హృదయాత్॥
అత్రోత్ప్రేక్షయా ప్రత్యాలింగనాది తత్ర జృంభత ఇతి వస్తు॥ ప॥ జా
ఠే రంపహసంతీక ఇవ అంబురుహబద్ధపిణివేసా। దావేఇ భువణమం
డళమణ్ణంవిఅజఅఇ సా వాణీ॥ ఛా॥ యా స్థవిరం ప్రహసంతీక వివద
నాంబురుహబద్ధవినివేశా। దర్శయతి భువనమండల మన్యదివ జయతి సా
వాణీ॥ అత్రోత్ప్రేక్షయా చమత్కారైక కారణం నవం నవం జగదజలజా
సవస్థాపి నిర్మీయత ఇతి వ్యతిరేకః॥ ఏషు కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నః॥ ప॥

అథ కవిప్రౌఢోక్తి కల్పితేనాలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి - గాఢా
లింగనేతి॥ ఛా॥ గాఢాలింగనరభసోద్యతేదయితే లఘు సమపసరతి।
మనస్విన్యా మానః పీడనభీరురివ హృదయాత్॥ స్పష్టం॥ అత్ర కాంతే పరిరంభ
ణోన్ముఖే సతి హృదయస్థితస్య మానస్య పీడనశంకయైవ మనస్విన్యా మానః
హృదయాత్ ఝటితి నిశ్శేషమపసరతీతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధమానగత భీత్యు
త్ప్రేక్షయా నాయికాయాః ప్రత్యాలింగనాదికం వ్యజ్యత ఇత్యాహ॥
అత్రోత్ప్రేక్షయేతి॥ స్వచ్ఛందసంభోగానుమత్యాది రాదిశబ్దార్థః॥ అథ క
విప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనాలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి॥ జా ఠేరం ఇ
తి॥ ఛా॥ యా స్థవిరమివ హసంతీక వివదనాంబురుహబద్ధనివేశా। దర్శ
యతి భువనమండల మన్యదివ జయతి సా వాణీ॥ యా వాణీ స్థవిరం బ్రహ్మాణం
హసంతీవ కవివదనాంబురుహబద్ధనివేశా సతీ అన్యదివ భువనమండలం ద
ర్శయతి సా వాణీ జయతి - అత్ర కేనకస్య ధ్వనిరిత్యత ఆహ॥ అత్రేతి॥ స్థవిరం
బ్రహ్మాణం హసంతీవేతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధవాణీగతహాసోత్ప్రేక్షయా బ్రహ్మా
పేక్షయా వాణ్యా వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే - వ్యతిరేకమేవ దర్శయతి॥ చమ
త్కారైక కారణం నిర్మీయత ఇతి - వాణ్యా బ్రహ్మాపేక్షయా చమత్కా
రకారిణవిచిత్రశబ్దార్థప్రపంచస్రష్టృత్వరూపో వ్యతిరేక ఇత్యర్థః - కవి
ప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థవ్యంజకత్వముపసంహరతి॥ ఏష్వితి॥ మాత్రేతి స్వతస్సం
భవిత్వ కవికల్పిత వక్తృకల్పితత్వయో ర్వ్యావృత్తిః॥ అథ కవినిబద్ధవక్తృ

ఱేలంకాగిరిమేహలాహి ఖలిదాసంభోఅకిణ్ణోర ఈపారఫుల్లపడావ
ళీకబళణాప్పత్తాదరిద్దత్తణమ్ । తెఏహ్రింమళఅణిళావిరహిణీ ణీసాస
సంపక్కిణోజాదాజ త్తిసిసు త్తణె విబహళా తారుణ్ణపుణ్ణావిఅ॥ ఛా॥
యేలంకాగిరిమేఖలాతస్ఖలితాస్సంభోగఖిన్నోరగీస్ఫారోత్ఫుల్లఫణా
వళీకబళనాత్ప్రాప్తాదరిద్రత్వం। తఇదానీంమలయానిలావిరహిణీనిశ్వా
ససంపర్కిణోజాతాఝుడితిశిశుత్వేపిబహుళాస్తారుణ్యపూర్ణాఇవ॥
అత్రనిశ్వాసైః ప్రాప్తైశ్వర్యాః కిం కిం నకుర్వంతీతివస్తునావస్తువ్యజ్యతే॥
ప॥ సహీవిరఇఊణమాణ స్సమహధీర త్తణేణఆసాసం । పిఅదంసణ
మహవిహ్వాళం తణఖణమ్మిసహసో త్తి దేణఓసరిదమ్॥ ఛా॥ సఖివిరచ

~~~

ప్రౌఢోక్తిసిద్ధానామర్థానాంమధ్యేవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ జె
లంకాఇతి॥ ఛా॥ యేలంకాగిరిమేఖలాతశ్చలితాస్సంభోగఖిన్నోర
గీస్ఫారోత్ఫుల్లఫణావళీకబళనాత్ప్రాప్తాదరిద్రత్వం । తఇదానీంమల
యానిలావిరహిణీనిశ్వాససంపర్కిణోజాతాఝుడితిశిశుత్వేపిబహుళా
స్తారుణ్యపూర్ణాఇవ॥స్ఖలితాఇతిపాఠాంతరం ॥ ఇదంకస్యాశ్చిద్విదగ్ధా
యావచనం - లంకాగిరిః - లంకాసన్నిహితోమలయాద్రిః- తస్యనితం
బాత్ - చలితాఉత్పన్నాఃయేసంభోగఖిన్నానాం సురతశ్రాంతానా
మురగీణాం - పృథులస్య ఫణావళీభిఃకబళనాత్పానాత్- దరిద్రత్వ
మల్పత్వంప్రాప్తాః - తేమలయానిలాః- విరహిణీనిశ్వాససంపర్కిణస్సం
తః - శైశవేపిసంపూర్ణయౌవనాఇవబహుళాజాతాఇత్యర్థః - అ
త్రకేనవస్తునాకింవస్తువ్యజ్యతఇత్యతఆహ॥అత్రేతి ॥ నిశ్వాసైఃప్రాప్తైశ్వ
ర్యాఇతివ్యంజకంవస్తు - కింకింనకుర్వంతీతివ్యంగ్యమితివివేకః ॥ ప్రాప్తై
శ్వర్యాఇతి - ఐశ్వర్యంప్రాప్తాఇతిప్రాప్తాపన్నేతిద్వితీయాసమాసః- మ
లయమారుతానాముద్దీపకత్వాదితిభావః॥అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి
సిద్ధవస్తునాఅలంకారధ్వనిముదాహరతి॥సహీవిరఇతి॥ఛా॥ సఖివిరచ
యిత్వామానస్యమమధైర్యేణావకాశం । ప్రియదర్శనమహవిహ్వలత్వ
క్షణేసహసేతితేనాపసృతం॥ ఇదంసఖీంప్రతినాయికావచనం - హేస
~~~

యిత్యాహుఃస్య మమధీ త్వేనాశ్వాసమ్ । ప్రియదర్శనమహావిహ్వల
త్వక్షణేపహసేతి తేనాపసృతమ్॥ అత్రవస్తునాఅక్ర్యతేపిప్రార్థనే ప్రస
న్నేతివిభావనా । ప్రియదర్శనస్య సౌభాగ్యబలం ధైర్యేణసోఢుంన
శక్యమిత్యుత్ప్రేక్షా చేతి॥ ప ॥ ఆల్లాల్లఃకఅదఅణఖదహిం తుహాలో
అణేసుమహణ్ణో । రత్తంసుఅప్పసాఓకోవేణఅకిఅమిదే ॥ ఛా ॥
ఆర్ద్రార్ద్రకరజదశనక్షతే త్వపలోచనయోర్మమదత్తః॥ రక్తాంశు
కప్రసాదఃకోపేనపునరిమేనాక్రాంతే ॥ అత్రకేముకిలోచనేకుపితేవ హ

ఖి - మానస్యావకాశంకథముత్పన్నస్య ... చన్యస్తితాయా ఇతి శేషః - మ
మప్రియదర్శనస్యోత్సవదివశత్వేపి - తేనమానేనసహనా - ఇత్యనుభూ
తప్రకారేణ - అపసృతం - గతం - అత్రకేనకింవ్యజ్యతఇత్యాహ - అ
త్రేతి - అత్రసఖీప్రతినాయికావాక్యేవస్తునాకవినిబద్ధనాయికారూప
వక్తృకల్పితేనమానపలాయనరూపవస్తునా- వ్యజ్యమానమలంకారమా
హ - విభావనేతి॥ తాముపపాదయతి - అక్ర్యతేపీతి॥ స్త్రీణాంహిమా
నాపనయనేనాయకప్రార్థనాదికంకారణంప్రసిద్ధం - తేనవినాపిప్రస
న్నతారూపకార్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః - తదుక్తం॥విభావనావినాపి
స్యాత్కారణంకార్యజన్మచేదితి॥ అత్రైవప్రకారాంతరేణాలంకారధ్వ
నిందర్శయతి॥ప్రియదర్శనస్యే॥ఉత్ప్రేక్షాచేతి - చశబ్దోవార్థస్సము
చ్చయార్థోవా - ఉభయథాపిప్రకృతోదాహరణత్వంబోధ్యం॥ అథక
వినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధాలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి॥అల్లాల్లే
తి॥ ఛా। ఆర్ద్రార్ద్రకరజదశనక్షతే త్వపలోచనయోర్మమదత్తః॥ర
క్తాంశుకప్రసాదఃకోపేనపునరిమేనాక్రాంతే॥ అతఃనాయకంప్రతినా
యికోక్తిః॥ తవసపత్నీకృతానియాన్యార్ద్రార్ద్రాణి అభినవానినఖక్ష
తానితైర్మమలోచనయోః - రక్తాంశుకోరక్తపటః - తద్రూపఃప్ర
సాదఃదత్తః-తత్ప్రాధాన్యదర్శనేనాయోరారుణ్యం- నపునఃకోపాత్.ఇ
మేలోచనేఆక్రాంతే-ఇతినాయికాయాఉత్తరేణకిమితికోపేనారుణేలో
చనేవహసీతిప్రశ్నస్యోన్నయనాదుత్తరాలంకారః- ఏతదేవవివృణోతి.

సీత్యుత్తరాలంకారేణ న కేవలమార్ద్రనఖక్షతాని గోపయసి। యావ
త్తేషామహం ప్రసాదపాత్రం జాతేతి వస్తు॥ ప॥ మహిళాసహస్సభరిఏ
తుహహిఅఏసుహఅసాఅమాఅంతీ। అణుదిణమణణ్ణకమ్మా అంగంతణు
అంపితణఏఇ॥ ఛా॥ మహిళాసహస్రభరితే తవహృదయే సుభగ సా అ
మాంతీ। అనుదినమనన్య కర్మా అంగంతన్వపి తనయతి॥ అత్ర హే
త్వలంకారేణ తనోస్తనూకరణేన తవహృదయే న వర్తత ఇతి విశేషో

అత్రేతి కిమితి లోచనే కుపితే వహసీత్యుత్తరాలంకారేణ - న పునరిమే కో
పేనాక్రాంతే ఇత్యుత్తరోన్నీతె తాదృశప్రశ్నకేనేత్యర్థః - లోచనే
కుపితే కిమితి వహసీతి ప్రశ్నాభినయః - తేన వ్యజ్యమానం వస్తు దర్శయ
తి - న కేవలమార్ద్రనఖక్షతానీత్యారభ్య ప్రసాదపాత్రం జాతేత్యంతేన॥
అథ కవినిబద్ధవక్తృవచస్సిద్ధేనాలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి॥
మహిళాసహస్సేతి॥ ఛా॥ మహిళాసహస్రభరితే తవహృదయే సుభగ సా అ
మాంతీ। అనుదినమనన్యకర్మా అంగం తన్వపి తనయతి॥ ఇదం నాయికం
ప్రతిదూతీవచనం॥ హే సుభగ మహిళాసహస్రభరితే తవహృదయే సా
నాయికా అమాంతీ అవకాశమలభమానా అనన్యకర్మా అనన్యవ్యాపా
రా సతీ - తన్వపి స్వభావతః కృశమపి - అంగం తనయతి - తనూకరోతి॥
మహిళాసహస్రభరితత్వాత్తవహృదయస్య తత్రావకాశం సా న లభతే-
తతస్స్వతః కృశమప్యంగం వ్యాపారాంతరరహితా సతీ సర్వస్మిన్నపి దివ
సే తనూకరోతీతి మహిళాసహస్రభరితత్వస్యావకాశాభావే తస్య చ తను
తనూకరణే హేతువిభక్తిం వినైవ హేతుత్వప్రతీతేః కావ్యలింగమలంకా
రః - తేన చ కవినిబద్ధదూతీరూపవక్తృవచస్సిద్ధేన శరీరతనూకరణరూప
కారణే సత్యప్యవకాశలాభరూపకార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిర్వ్యజ్యత
ఇత్యాహ - అత్ర హేత్వలంకారేణేతి - అనేన వ్యంజకోలంకారః ప్రదర్శి
తః - తేన వ్యజ్యమానమలంకారం దర్శయతి - విశేషోక్తిరితి- వ్యజ్యత ఇ
తి శేషః - విశేషోక్తిస్వరూపం దర్శయతి - తనోస్తనూకరణేనేతి- అన
నకారణసద్భావః ప్రదర్శితః - కార్యాజననం దర్శయతి - తవహృదయే

క్తిః । ఏవం కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరో వ్యంజకః । ఏవం ద్వాదశభేదాః ॥ శబ్దార్థోభయభూరేకః ॥ యథా ॥ అతంద్రచంద్రాభరణా సముద్దీపితమన్మథా । తారకాతరళా శ్యామా సానందం నకరోతి కిమ్ । భేదా అష్టాదశాస్య తత్ అస్యేతి ధ్వనేః। నను

నవతేనేత ఇతి॥ తదుక్తం॥ కార్యాజనివిశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణ ఇతి॥ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థస్య వ్యంజకత్వముక్తముపసంహరతి-ఏవమితి॥ అవాంతరభేదనిరూపణనిరూపితమర్థశక్తిమూలధ్వనిభేదం నిగమయతి॥ ఏవమితి॥ శబ్దశక్తిమూలధ్వనిర్ద్వివిధః - అర్థశక్తిమూలధ్వనిర్ద్వాదశవిధః - ఉభయశక్తిమూలధ్వనిస్త్వేకవిధ ఇత్యాహ ॥ శబ్దార్థోభయభూరేక ఇతి॥ శబ్దార్థోభయసామర్థ్యసముత్థో యస్తృతీయస్స ఏకవిధ ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ అతంద్రేతి॥ రాత్రిప్రసంగాత్ శ్యామా రాత్రిః - నవిద్యతే తంద్రా యస్య సః అతంద్రః - ఉజ్జ్వలః- చంద్రః ఆభరణం యస్యాస్సా-ప్రకాశమానచంద్రరూపాభరణేత్యర్థః- సముద్దీపితః - మన్మథః యయా సా- తథోక్తా-రాత్ర్యాద్యుద్దీపనవిభావత్వాదితి భావః - తారకాభిః నక్షత్రైః తరళా సా శ్యామా రాత్రిః - ఆనందం నకరోతి కిమిత్యభిధయా ప్రతిపాద్యమానే ఉజ్జ్వలచంద్రాఖ్యశిరోభూషణాలంబనత్వాన్మన్మథోద్దీపికా - తారకయా కనీనికయా తరళా చంచలా అవయవనిష్ఠస్య తారళ్యస్య అవయవిన్యారోపః- సా అనుభూతా శ్యామా యౌవనమధ్యస్థా ఆనందం నకరోతి కిమితి వ్యంజనయా ప్రతీయతే- అత్ర చంద్రాదిపదానాం శ్లిష్టతయా పర్యాయాసహిష్ణుత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలతా ॥ ఉద్దీపితాదిపదానాం పర్యాయసహిష్ణుత్వాదర్థశక్తిమూలతేత్యుభయశక్తిమూలత్వం బోధ్యం - యద్యప్యుభయశక్తిమూలేపి వ్యంజకానాం స్వతస్సిద్ధత్వాదిభేదేన వ్యంగ్యానాం వస్త్వలంకారభేదేన చ అర్థశక్తిమూల ఇవ అనేకవిధత్వం సంభవతి - తథాపి శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వోపాధినైకరూపాదేక ఇత్యుక్తం - గ్రంథకృదిచ్ఛయాపి వాత్ర నియామకత్వాత్ - ఉక్తధ్వనిభేదాన్నిగమయతి - భేదా అష్టాదశాస్యేతీతి - అ

రసాదీనాంబహుభేదత్వే కథమష్టాదశేత్యాహ॥ రసాదీనామనంతత్వా ద్భేదస్సోఽపి న గణ్యతే॥ అనంతత్వాదితి ॥ తథాహి॥ నవరసాః॥ తత్రశృంగారస్యద్వౌభేదౌ సంభోగోవిప్రలంభశ్చ । సంభోగస్యాపిపరస్పరదర్శనాలింగనపరిచుంబనాది కుసుమాపచయ జలకేళిసూర్యాస్తమయ చంద్రోదయర్తువర్ణనాదయోబహవోభేదాః । విప్రలంభస్యాభిలాషాదయఉక్తాః ॥ తయోరపివిభావానుభావవ్యభిచారివైచిత్ర్యం ।

వ్యవహితపరామర్శిత్వాచ్ఛబ్దార్థోభయశక్తిమూలధ్వనిపరత్వంవారయతి - అస్యేతిధ్వనేరితి - అయమత్రనిష్కర్షః - ధ్వనిస్తావద్ద్వివిధః - లక్షణామూలోఽభిధామూలశ్చేతి - తత్రలక్షణామూలోఽప్యవివక్షితవాచ్యః - సచార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోఽత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతిద్వివిధః - అభిధామూలస్తు - వివక్షితాన్యపరవాచ్యః - అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతిసోఽపిద్వివిధః - తత్రాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిరేకవిధః - సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్తు - శబ్దశక్తిమూలోవస్తుధ్వనిరలంకారధ్వనిశ్చేతిద్వివిధః - అర్థశక్తిమూలస్తు- అర్థస్యస్వతస్సంభవిత్వేనకవిప్రౌఢోక్తికల్పితత్వేనకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తికల్పితత్వేనచత్రైవిధ్యాత్రివిధానామర్థానాంవస్త్వలంకారభేదేనద్వైవిధ్యాత్షడ్విధః - ఏవంవ్యంజకానాంషణ్ణామప్యర్థానాం వస్త్వలంకారాత్మకవ్యంగ్యద్వైవిధ్యాద్ద్వాదశవిధః - ఉభయశక్తిమూలస్త్వేకవిధ ఇత్యష్టాదశభేదత్వంధ్వనేరితి॥ నన్వసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యబహవోభేదాస్సంభవంతికథమష్టాదశేతిసంఖ్యాపరిచ్ఛేదఇత్యతఆహ॥ రసాదీనామనంతత్వాదితి॥ఆనంత్యమేవోపపాదయతి-తథాహీతి- విప్రలంభస్యభేదాన్దర్శయతి॥విప్రలంభస్యాభిలాషాదయఇతి-ఉక్తాఇతి - అపరస్త్వభిలాషవిరహేర్ష్యాప్రవాసశాపహేతుకఇత్యాదినాసోదాహరణం నిరూపితాఇత్యర్థః - నాయకయోరితి- నాయికానాయకశ్చేతిపుమాన్స్త్రియేతిపుంలింగశేషః॥ తత్రోత్తమాదిప్రకృత్యవస్థాంతరభేదాన్దర్శయతి॥తత్రాపీతి॥ఏకస్యైవరసస్యేతి- శృంగారస్యేత్యర్థః - ఏకస్యైవ

తత్రాపినాయకయోరుత్తమమధ్యమాధమప్రకృతిత్వమ్ ॥ తత్రాపిదేశ కాలావస్థాభేదా ఇత్యేకస్యైవరసస్యానంత్యం । కాగణనాత్వన్యేషాం అసంలక్ష్యక్రమత్వం సామాన్యమాశ్రిత్య రసాదిధ్వనిరేకఏవగణ్యతే॥ వాక్యేద్వ్యుత్థః ॥ ద్వ్యుత్థఇతిశబ్దార్థోభయశక్తిమూలః । పదేఽప్యన్యే అపిశబ్దాద్వాక్యే । ఏకావయవస్థితేన భూషణేన కామినీవ పదద్యోత్యేనవ్యంగ్యేన వాక్యరూపాపిభారతీభాసతే । తత్ర పదప్రకాశ్యత్వే క్రమేణోదాహరణాని ॥ ప ॥ యస్యమిత్రాణిమిత్రాణి శత్రవశ్శత్రవ

గణనాసంభవాదస్యేషాంగణనాగూరాపాస్తేత్యాహ - కాగణనేతి-ఏ తేషుసర్వేష్వపిభేదేషు ప్రతిపదంగణనాసంభవాదసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్య త్వముపాధిమాశ్రిత్యరసాదిర్ధ్వనిరేకఏవగణ్యతఇత్యష్టాదశత్వం నవిరుద్ధ మిత్యాహ-అసంలక్ష్యక్రమత్వమితి - ఉభయశక్తిమూలధ్వనిర్వాక్యఏవే త్యాహ-వాక్యేద్వ్యుత్థఇతి - పదేశక్తిద్వయస్యావ్యవస్థానాసంభవా ద్వాభ్యాముత్తిష్ఠతీతిద్వ్యుత్థఇత్యర్థః-అన్యేసప్తదశాపిభేదావాక్యఇవపదే పిసంభవంతీత్యాహ - పదేప్యన్యేఇతి- అన్యే-ఉభయశక్తిమూలాదన్యే- అపిశబ్దసముచ్చితమాహ - అపిశబ్దాదితి - ననుకథమేకదేశభూతపదవి షయోధ్వనిర్వాక్య ఉపయుజ్యతఇత్యతఆహ - ఏకావయవస్థితేనేతి- త త్రప్రథమంలక్షణామూలధ్వనావపదేఅర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాదిక్ర మేణోదాహరణాన్యుచ్యంత ఇత్యాహ- తత్రపదప్రకాశ్యఇతి - క్రమే ణేతి - అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యాదిక్రమేణే త్యర్థః - పదగతమర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యముదాహరతి - య స్యేతి - నిగదవ్యాఖ్యాతమేతత్ - భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానా మేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - ఏవంచమిత్రాదిపదానాం మిత్రాదిపదైస్సామానాధికరణ్యప్రతీతేర్నిమిత్తభేదోవశ్యమంగీకర్త వ్యః - తేనద్వితీయమిత్రాది పదాన్యర్థాంతరసంక్రమితానీతివక్త వ్యం - తథాచద్వితీయమిత్రపదస్యాశ్వస్తత్వే - ద్వితీయశత్రుపదస్య నియమ్యత్వేద్వితీయానుకంప్యపదస్య స్నేహపాత్రత్వేచలక్షణేత్యాహ

స్తథా । అనుకంప్యోఽనుకంప్యశ్చ స జాతస్స చ జీవతి ॥ అత్ర ద్వితీయమిత్రాదిశబ్దా ఆశ్వస్తస్వనిర్యంత్రణీయత్వస్నేహపాత్రత్వాద్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాః ॥ ప ॥ ఖలవవహారా దీసంది దారుణా జహ్ఝవి తహవి ధీరాణం । హిఅఅవఅస్సబహుమదా ణ ఖు వవసాఆ విముజ్ఝంతి ॥ ఛా ॥ ఖలవ్యవహారా దృశ్యంతే దారుణా యద్యపి తథాపి ధీరాణామ్ । హృదయవయస్యబహుమతా న ఖలు వ్యవసాయాః ముహ్యంతి ॥ అత్ర విముహ్యంతీతి ॥ ప ॥ లావణ్యం తదసౌ కాంతిస్తద్రూపం స వచఃక్రమః । తదా సుధాస్పదమభూదధునా తు జ్వరో మహాన్ ! అత్ర తదాదిపదైరనుభవైకగో

అత్రేతి - మిత్రాదిశబ్దాః ప్రత్యేకముదాహరణం - ప్రత్యేకం వాక్యాంతరసమాప్తేః - తేన న పునః ప్రకాశ్యత్వభంగః - వాక్యత్రయేఽపి రాజ్ఞో మహత్త్వం వ్యంగ్యం - అథాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యముదాహరతి - ఖలవ్యవహారా ఇతి ॥ ఛా ॥ ఖలవ్యవహారా దృశ్యంతే దారుణా యద్యపి తథాపి ధీరాణామ్ । హృదయవయస్యబహుమతా న ఖలు వ్యవసాయా విముహ్యంతి ॥ కస్మింశ్చిత్కార్యే ప్రవర్తమానేషు తత్ప్రతిద్వంద్విదూషణపరాః ఖలవ్యవహారా యద్యపి దృశ్యంతే - తథాపి ధీరాణాం హృదయమేవ వయస్యః సుహృత్ - తేన బహుమతా ఆలోచ్య నిర్ధారితాః తేషాం వ్యవసాయాః ప్రవృత్తయః - న ముహ్యంతి - అత్ర చేతనధర్మస్య మోహస్య వ్యవసాయేషు బాధితత్వాద్వాచ్యస్య అత్యంతతిరస్కృతతయా విముహ్యంతీతిపదం ప్రతిహతిం లక్షయతి - స చ నిర్ధార్య వ్యవసితకార్యనిర్వహణం వ్యంగ్యం తదాహ - అత్ర విముహ్యంతీతి - ఏవం తు ద్వాభ్యాం మూలధ్వనిం పదప్రకాశ్యముదాహృత్యాభిధామూలేష్వసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం పదగతముదాహరతి - లావణ్యమితి - తదా తత్సమాగమకాలే - అధునా తద్విరహే - జ్వరస్సంతాపహేతుః - అత్ర తదాది సర్వనామపదైరనుభవైకగోచరా విశేషాః ప్రకాశ్యంతే - తేన చ లోకోత్తరచమత్కారితా వ్యజ్యతే - తథా చ - విప్రలంభశృంగారో వ్యజ్యతే - సర్వనామ్నామ్ ఉద్దిష్టవాచకత్వమేవ - న వ్యంజకత్వమితి మతే. నాన్యదుదాహరణమాహ - ము

వరా అర్థాః ప్రకాశ్యన్తే । యథా వా॥ ప ॥ ముగ్ధే ముగ్ధతయైవ నేతు
మఖిలః కాలః కిమారభ్యతే । మాం ధత్స్వ ధృతిం బధాన ఋజుతాం దూ
రే కురు ప్రేయసి । సఖ్యైవం ప్రతిబోధితా ప్రతివచస్తామాహ భీతాననా
నీచైః శంస హృది స్థితో హి నను మే ప్రాణేశ్వరః శ్రోష్యతి ॥ అత్ర భీతాననే
త్యనేన నీచైః శంసనవిధానస్య యుక్తతా గమ్యతే । భావాదీనాం పదప్ర
కాశ్యత్వే అధికం న వైచిత్ర్యమితి న తదుదాహ్రియతే॥ ప ॥ రుధిరవిస

గ్ధ ఇతి॥ నాయికాం ప్రతి సఖీవాక్యమిదం - హే ముగ్ధే స్వహిత సాధనజ్ఞా
నశూన్యే - ముగ్ధతయైవ - స్వేష్టసాధనజ్ఞానశూన్యతయైవ - సకల
మాయుర్నేతుం కిముద్యుక్తాసి - ఇదమయుక్తం - మాం ధత్స్వ - క
థమ్మానధారణమిత్యాకాంక్షాయామాహ - ఋజుతాం దూరే కురు వితి -
కథమనాదరం కర్తుం శక్యమిత్యత ఆహ - ధృతిం బధానేతి - ఏవం సఖ్యోప
దిష్టా భీతాననా భీత్యభివ్యంజక నేత్రసంకోచముఖవైవర్ణ్యాది చేష్టాశ్ర
యముఖాతవదనా - నిత్యం హృది సన్నిహితః ప్రియతమః శ్రోష్యతి - తస్మాన్నీచై
స్త్వం దరం శంసేతి సఖీం ప్రత్యవోచత్ - అత్ర భీతాననేత్యనేన భయస్య ప్రతీ
తత్వాత్ప్రకాశనాన్నీచైః శంసనవిధానస్య యుక్తత్వం వ్యజ్యతే - న చ యుక్త
తాయా వస్తురూపత్వాత్తద్వ్యంజనేన రసాద్యభివ్యక్త్యభావాత్కథ
మసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోదాహరణతేతి వాచ్యం - తదానీమన్యహేతు
కభయాభావేన విప్రలంభశృంగారస్య ప్రేయసీ రాగాతిశయస్య చాను
రణనన్యాయేన వ్యజ్యమానత్వాత్తదుదాహరణత్వమితి బోధ్యం - నను
రసస్యేవ భావాదీనామపి పదగతత్వముదాహర్తవ్యమిత్యత ఆహ - భా
వాదీనామితి॥ అధికం న వైచిత్ర్యమితి - న చమత్కార ఇత్యర్థః - తథా
పి దిక్ప్రదర్శనార్థముదాహ్రియతే - భావస్య పదప్రకాశ్యత్వం య
థా॥ ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ । లీలాకమలపత్రాణి
గణయామాస పార్వతీ॥ అత్రాధోముఖీతి పదేన లజ్జాఖ్యో భావో వ్యజ్య
తే - ఏవమన్యదప్యూహ్యం॥ అథ సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యభేదేషు శబ్దశక్తిమూ
లం పదే లంకారధ్వనిముదాహరతి - రుధిరేతి - హే నృప - రుధిరస్యావి

రప్రసాధిత కరాళకరవాలరుచిరభుజపరిఘః । ఝుటితిభ్రుకుటివిటంకిత
లలాటపట్టో విభాతి నృపభీమః । అత్ర భీషణీయస్య భీమసేనఉపమానం ॥
ప ॥ భుక్తిముక్తికృదేకాంత సమాదేశనతత్పరః । కస్య నానందనిస్యం
దం విదధాతి సదాగమః । అత్ర కాచిత్సంకేతదాయినమేవం ముఖ్యయా
వృత్త్యాశంసతి ॥ ప ॥ సాయంస్నానముపాసితం మలయజేనాంగంస

సంప్రసరణం - తేన ప్రసాధితోఽలంకృతః కరాళో భీషణశ్చాయః కరవా
లః ఖడ్గః - తేన రుచిరా మనోజ్ఞా భుజపరిఘా యస్య సః - ఝుటితి సద్యః -
భ్రుకుట్యా విటంకితః - భ్రూక్షేపణసంజాతవిటంకః లలాటపట్టో ఫాల
ఫలకో యస్య స తథోక్తః - నృపభీమః నృపేషు భయంకరః - అయంరా
జా విభాతి - భీమపి విశేషణద్వయం యోజ్యం - అత్ర భీమపదేన నృపస్య భీమసే
నోపమ్యం గమ్యతే - నామైకదేశే నామగ్రహణాత్ - దేవదత్తో దత్తః -
సత్యభామా భామేతివత్ - తదేతదాహ - అత్రేతి - శబ్దశక్త్యుపదేవ
స్తుధ్వనిముదాహరతి - భుక్తీతి - భుక్తిముపభోగం - ముక్తిం మోచనం చ కరో
తీతి తత్కృత్ - తథా ఏకాంతే యస్సమాదేశనమాహ్వానం తత్ర తత్పరః ప్రవ
ణః - సదాగమః - సతః ప్రియతమస్యాగమః - కస్యా వ్రజనస్యానందంన
తనోతి ఇతి సంకేతదాయినం కాముకం కాచిన్ముఖ్యయా వృత్త్యాస్తౌతి ॥ త
స్యాప్రకృతత్వాత్తథా భుక్తిమైహికభోగం - ముక్తిమపవర్గం చతుర్వర్గ-
ఏకాంతసమాదేశనే నిర్విచికిత్సోపదేశే ప్రవణః సదాగమః - సన్నాగ
మో వేదః - కస్యానందం న తనోతి - ఇతి సదాగమపదేన వేదో వ్యజ్యతే - స
మీపస్థం చ నార్థాంతరం తత్రాపి తాత్పర్యాత్తదేతదాహ - కాచిత్సంకేతదా
యినమితి - ముఖ్యయేతి - అభిధయేత్యర్థః - వ్యంజనయా తు వేదః - శ
క్తేః ప్రకరణేన నియంత్రితత్వాత్ - అథార్థశక్తిమూలధ్వనిముత్స్వతస్సం
భవిపదార్థప్రయుక్తభేదేషు చతుర్షు పదేవస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహర
తి ॥ సాయమితి ॥ సాయంస్నానం మజ్జనం - ఉపాసితం - మలయజేన చంద
నేనాంగం సమాలేపితం - అనులేపితం - అంబరమణిః సూర్యః - అస్తా
చలచూళిమస్తాద్రిశిఖరం యాతః ప్రాప్తః - అత్రాగతిరాగమనం విస్ర

మాలేపితం యయా తోస్తాచలమౌళిమంజరమణి విన్యస్థమత్రాగతిః । ఆశ్చర్యం తవ సౌకుమార్యమభిత క్లాంతాసి యేనాధునా నేత్రద్వంద్వ మమీలనవ్యతికరం శక్నోతి తే నాసితుం ॥ అత్ర వస్తునా కృత పరపురుషపరిచయా క్లాంతాసీతి వస్త్వధునాపదేన ద్యోత్యతే ॥ప॥ తదప్రాప్తిమహాదుఃఖవిలీనాశేషపాతకా । తచ్చింతావిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయా తథా । చింతయంతీ జగత్సూతిం పరబ్రహ్మస్వరూపిణమ్ । నిరుచ్ఛ్వాసతయా ముక్తిం గతాన్యా గోపకన్యకా ॥ అత్ర జన్మసహస్రైరుపభోక్తవ్యాని దుష్కృతసుకృత

ద్ధంమండలం - అథాపి - అధునా క్లాంతాసి - శ్రాంతాసి - యేన కారణేన తే నయనయుగం - అమీలనవ్యతికరం నిమీలనవ్యతికరరహితం - అత ఏవ ఆసితుం స్థాతుం - అధునా న శక్నోతి - ఆశ్చర్యం అహో తవ సౌకుమార్యమితి అత్ర పాయుమిత్యాదినా అంబరమణిరిత్యంతేన హి శేషః అత్ర యోగ్యత్వమస్య ఘర్మప్రకర్షప్రయుక్తత్వేనాంగీకార్యం విస్రబ్ధమత్రాగతిరిత్యనేన సత్వ రాగమనప్రయుక్తత్వేనాంగీకార్యం ఏవం క్లమహేత్వభావేపి క్లాంతాసీత్యహేతుకక్లమరూపేణ వస్తునా స్వతస్సంభవినా అద్యైవ పరపురుషముపభుజ్య స్నాతాస్యనులిప్తాసి చేతి వస్త్వధునాపదేన ద్యోత్యతే - తదేతదాహ - అత్రేతి - యద్యపీయం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిదుక్తిరితి కవినిబద్ధవక్తృవచస్సిద్ధార్థమూలకధ్వనిప్రస్తావ ఏవోదాహర్తుముచితం - తథాపి వస్తునోత్ర స్వతస్సంభవిత్వాద్వస్తునా వస్తుధ్వనిత్వమాత్రమవలంబ్యోదాహృతమితి జ్ఞేయం - అథ తత్రైవ పదే వస్తునా అలంకారధ్వనిముదాహరతి - తదప్రాప్తీతి - తదప్రాప్త్యా భగవద్విరహేణ మహద్యద్దుఃఖం దుఃఖానుభవస్తేన విలీనం నష్టం - అశేషం సమస్తం పాతకం యస్యాస్సా - తచ్చింతయా భగవతో నిరంతరధ్యానేన విమలో దుఃఖామిశ్రః య ఆహ్లాదస్సుఖానుభవస్తేన - క్షీణః పుణ్యానాం చయో యస్యాస్సా - అన్యా కాపి గోపకన్యకా - నిరుచ్ఛ్వాసతయా జగత్సూతిం జగతాం కారణం - బ్రహ్మ చింతయంతీ ముక్తిం గతా - అముం శ్లోకార్థం నివృణోతి - అత్ర జన్మసహస్రైరితి - అశేషశబ్దేన చయశబ్దేన చ అసంకుచితత్వం ద్యోత్యతే - తేన చాతిశయో

సుకృతఫలాపవియోగదుఃఖచింతాహ్లాదాభ్యామనుభూతానిత్యుక్తమ్ ॥
ఏవంచాశేషచయశబ్దద్యోత్యే అతిశయోక్తీ ॥ ౫ ॥ క్షణదాసావక్షణదా
వనమవనం వ్యసనమవ్యసనమ్ । బత వీర భవద్ద్విషతాం పరాఙ్ముఖత్వయి
పరాఙ్ముఖం సర్వమ్ ॥ అత్ర శబ్దశక్తిమూలవిరోధాంగేనార్థాంతర

క్తిద్వయం వ్యజ్యత ఇత్యాహ ॥ అశేషచయశబ్దద్యోత్యే అతిశయోక్తీ ఇతి ॥ వ్య
జ్యేతే ఇతి శేషః - తథాహి ॥ శాస్త్రేషు హి తత్తత్పాపపుణ్యయోస్స్వస్వ
జన్యతత్తద్దుఃఖసుఖానుభవాభ్యామేవ నాశః - న తు పాపాంతరపుణ్యాం
తరజన్యదుఃఖసుఖానుభవాభ్యాం - దుఃఖాంతరసుఖాంతరజనకయోః
పాపపుణ్యయోరపీతి హి స్థితిః - తథా చ సత్యత్ర తద్విరహదుఃఖానుభవేన అ
శేషపాపవిలయప్రతిపాదనాదివమవగమ్యతే - తద్విరహదుఃఖమేవ స
మస్తపాతకజన్యదుఃఖత్వేనాధ్యవసీయత ఇతి - తతశ్చేయమతిశయోక్తిరశే
షపదేన ప్రాధాన్యేన ద్యోత్యతే - అశేషపదాభావే తు తద్విరహదుఃఖజ
నకపాతకస్యైవ తద్దుఃఖానుభవేన నాశప్రతీత్యా అతిశయోక్తేరనున్మే
షాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి తచ్చింతాజన్యసుఖస్య సకలపుణ్యజన్యసుఖత్వే
నాధ్యవసానాత్తచ్చింతాసుఖానుభవేన తజ్జనకపుణ్యనాశస్యాశేషపుణ్య
నాశత్వేనాధ్యవసానాదతిశయోక్తిశ్చయశబ్దేన ప్రాధాన్యేన ద్యోత్యతే ॥
అర్థాలంకారేణ పదే వస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ క్షణదేతి ॥ హే వీర భవద్విష
తాం - క్షణదా రాత్రిః - క్షణదా రాత్రిర్న భవతీత్యక్షణదేతి విరోధః -
పరిహారస్తు - క్షణదా ఉత్సవప్రదా న భవతీతి ॥ క్షణ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమ
రః - వనమరణ్యం - అవనం వనం న భవతీతి విరోధః - అవనం రక్షణమి
తి పరిహారః - వ్యసనం - అవ్యసనం - వ్యసనితి న భవతీతి విరోధః - అవి
హామసనం చాలనమితి పరిహారః - అవయాశ్శైలమేషారాట్ ఇతి కోశః - ప
శుపాలన్నమపజీవనమితి యావత్ - అత్ర కేనాలంకారేణ కిం వస్తు వ్యజ్య
త ఇత్యాహ ॥ అత్ర శబ్దశక్తిమూలేతి ॥ అత్ర క్షణదాదిశబ్దశక్తిమూలో యో వి
రోధస్తదంగేన తత్సమర్థనేన అర్థాంతరన్యాసేన - అత్ర త్వయి పరా
ఙ్ముఖే సర్వం విపరీతం భవతీతి సామాన్యస్య క్షణదాసావక్షణదేత్యాది వి

వ్యాసేన బుద్ధిరపి త్వామనువర్తత ఇతి సర్వపదద్యోత్యం వస్తు॥ ప ॥ తుహవల్లహస్స గోసమ్మి ఆసీ అహరో మిలాణకమలదలో । ఇఅ ణవవహూ ఆసోఊణ కరేఇ వఅణం మహీసముహమ్॥ ఛా ॥ తవవల్లభస్య ప్రభాతే ఆసీదధరో మ్లానకమలదలమ్ । ఇతి నవవధూః శ్రుత్వా కరోతి వదనం మహీసమ్ముఖమ్ ॥ అత్ర రూపకేణ త్వయా అస్య పరిచుంబనం ముహుర్ముహుః కృతమ్ । యేన మ్లానత్వమితి మిలాణాది పదద్యోత్యం కావ్యలింగం। ఏవం స్వతస్సంభవీ వ్యంజకః॥ ప ॥ రత్తిసు చందధవలాసు లలిఅమప్ఫాలిఊణ చావం । ఏఅచ్ఛత్తంవిఅ కుణఇ భువణరజ్జం విజృంభంతో॥ ఛా ॥ రాత్రిషు చంద్రధవలాసు లలితమాస్ఫాల్య యశ్చాపమ్ । ఏకచ్ఛత్రమివ క

శేషసమర్థనరూపత్వాదితి బోధ్యం - వ్యజ్యమానం వస్తు దర్శయతి- విధిరపి త్వామనువర్తత ఇతి - కేన ద్యోత్యత ఇత్యత ఆహ- సర్వపదద్యోత్యమితి॥ అథాలంకారేణ పదేఽలంకారధ్వనిముదాహరతి ॥ తుహవల్లహస్స ఇతి॥ ఛా॥ తవ వల్లభస్య ప్రభాతే ఆసీదధరో మ్లానకమలదళం । ఇతి నవవధూః శ్రుత్వా కరోతి వదనం మహీసమ్ముఖం ॥ మహీసమ్ముఖీకరణం లజ్జయా నమనం - నిగదవ్యాఖ్యాతోఽయం శ్లోకః - అత్ర కేనాలంకారేణ కస్యాలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యత ఆహ ॥ అత్ర రూపకేణేతి ॥ అధరో మ్లానకమలదళమిత్యభేదరూపకేణేత్యర్థః - త్వయాస్య పరిచుంబనం ముహుర్ముహుః కృతమితి నవవధూకర్తృక చుంబనస్య మ్లానత్వం ప్రతి హేతుత్వప్రతీతేః కావ్యలింగాలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యర్థః- తద్దర్శయతి- యేన మ్లానత్వమితి- కేన పదేన ద్యోత్యత ఇత్యాహ - మిలాణేతి॥ ఆది పదం చాత్రోదాహరణాంతరాభిప్రాయేణ - అత్ర పదాంతరస్యాభావాత్ - ఏవం స్వతస్సంభవినోఽర్థా వ్యంజకాశ్చత్వారః పదగతా ఉదాహృతా ఇత్యుపసంహరతి - ఏవమితి॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలధ్వనిషు వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ రత్తిసు ఇతి॥ ఛా॥ రాత్రిషు చంద్రధవళాసు లలితమాస్ఫాల్య యశ్చాపం - ఏకచ్ఛత్రమివ కరోతి భువనరాజ్యం విజృంభమాణః॥ యో రాజా మదనః - చంద్రేణ ధవళాసు

రోతి భువనరాజ్యవిజృంభమాణః ॥ అత్రవస్తునా యేషాం కామినామ
సౌ రాజాస్మరస్తేషు నకశ్చిదపి తదాదేశపరాఙ్ముఖ ఇతి జాగ్రద్భిరుపభోగ
పరైరేవ నిశాతివాహ్యత ఇతి భువనరాజ్యపదద్యోత్యం వస్తుప్రకాశ్యతే ॥
ప ॥ నిశితశరధియార్పయత్యనంగో దృశిసుదృశః స్వబలం వయస్యరా
లే । దిశినిపతతి యత్రసా చ తత్ర వ్యతికరమేత్యసమున్మిషంత్యవస్థాః ॥ అ
త్రవస్తునా యుగపదవస్థాః పరస్పరవిరుద్ధా అపిప్రభవంతీతి వ్యతికరపద
ద్యోత్యో విరోధః॥ ప ॥ వారిజ్జంతోవిపుణో సందావకదద్ధిఏణహిఅఏణ।

రాత్రిషు - శుక్లపక్షక్షపాసు - విజృంభమాణస్సన్ -లలితం మనోజ్ఞం
చాపం ఇక్షుమయమితి యావత్ - ఆస్ఫాల్య - ఉల్లాస్య - అథవా లలిత
మిత్యాస్ఫాలనక్రియావిశేషణం-భువనమేవ రాజ్యం - ఏకచ్ఛత్రమివస్వా
యత్తమేవేతి యావత్ - కరోతీతి-అత్ర కేన వస్తునా కిం వస్తు వ్యజ్యత ఇత్య
త ఆహ॥ అత్రేతి॥ వస్తునా మదనవృత్తాంతరూపేణ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనవ
స్తునేత్యర్థః - యేషాం కామినామితి - తదాదేశపరాఙ్ముఖః - మ
న్మథాజ్ఞాపరాఙ్ముఖః-మాభూదిత్యర్థః - అన్యచ్చ వ్యజ్యమానం దర్శ
యతి-జాగ్రద్భిరితి-కేనపదేన ద్యోత్యమత ఆహ-భువనరాజ్యేతి- కవిప్రౌ
ఢోక్తిసిద్ధవస్తునా పదగతమలంకారధ్వనిముదాహరతి నిశితేతి- అనంగ
స్సుదృశః - ఆరాలే వక్రే వయసి - యౌవన ఇత్యర్థః - దృశి-నిశితశ
రధియా-తీక్ష్ణబాణబుద్ధ్యా స్వబలం విశ్వవిజయసామర్థ్యరూప మర్పయ
తి - సా దృక్చ- యత్ర దిశి నిపతతి తత్ర దశా అవస్థా అపి వ్యతికరం సంమర్ద
మేత్య సమున్మిషంతి - అత్ర ప్రకృత వాక్యార్థరూపేణ కవికల్పితవస్తు
నా విరోధాలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యాహ-వస్తునేతి- ప్రకృతవాక్యార్థరూ
పేణ - విరోధాలంకారమాహ-పరస్పరవిరుద్ధా ఇతి-కేనపదేనేత్యత ఆ
హ - వ్యతికరపదద్యోత్య ఇతి॥ అయంభావః - సుఖదుఃఖరూపాణా
మభిలాషచింతాద్యవస్థానాం పరస్పరవిరుద్ధానాం యౌగపద్య మసంభా
వ్యమితి వ్యతికరపదేన విరోధాలంకారో వ్యజ్యత ఇతి॥ అథ అలంకారేణపద
గతం వస్తుధ్వనిముదాహరతి॥ వారిజ్జంతో విఇతి॥ ఛా॥ వార్యమాణోపి పున

ధణహారవఅస్సవిఅవిసుద్ధజాఈణచళఇసేహారో ॥ ఛా ॥ వార్యమా-
ణోపి పునస్సంతాపకదర్థితేన హృదయేన । స్తనభరవయస్యేవ
విశుద్ధ జాతిర్నచలత్యస్యాహారః । అత్ర విశుద్ధజాతిత్వలక్షణహే-
త్వలంకారేణ హారోనవరతం కంపమానఏవాస్త ఇతినచలతీతి పద
వ్యంగ్యంవస్తు॥ ప ॥ సోముద్ధసామలంగో ధమ్మిల్లోకలిఅలలిఅణిఅదే-
హో । తాఏకంధాహివలంగహిఅసరోసురఅసంగరమ్మిజఅఇ॥ ఛా ॥
సముగ్ధశ్యామలాంగో ధమ్మిల్లః కలితలలితనిజదేహః । తస్యాస్స్కంధా

స్సంతాపకదర్థితేనహృదయేన - స్తనభరవయస్యేనవిశుద్ధజాతిర్న
చలత్యస్యాహారః- సంతాపకదర్థితేన - హారేణసహగాఢాలింగనే
స్తనయోఃపీడాభవిష్యతీత్యనుశయవతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - స్తనయోః పీడ
యాకృతోస్యసంతాపఇత్యత ఆహ - స్తనభరవయస్యేనేతి- స్తనభరసా
హిత్యమేవతస్యశ్లాఘ్యత్వేనాధ్యవసీయతే - తాదృశేనహృదయేనపునః పు
నర్వార్యమాణోపి - మన్నమసుఖదుఃఖభాగిత్వేన మద్వయస్యస్తనభర
ఏవసంతాపమనుభవతు - త్వంకిమిత్యనుభవసీతినివార్యమాణో పీత్య
ర్థః - విశుద్ధజాతిర్నిర్మలోత్పత్తిఃఅస్యాహారఃనచలతి- స్వాశ్రయం
పరిత్యజ్యాన్యత్రన గచ్ఛతి - కంపమానఏవాస్తఇతియావత్ - ఇయం
చవిపరీతరతావస్థేతిబోధ్యం - అత్రకేనాలంకారేణకింవస్తుద్యోత్యతఇ
త్యాహ - అత్రేతి- విశుద్ధజాతిత్వలక్షణహేత్వలంకారేణనచలతీత్యస్మి
న్నర్థేవిశుద్ధజాతిత్వస్యహేతుత్వేనతత్సమర్థనరూపత్వాత్కావ్యలిం
గాలంకారేణేత్యర్థః - వ్యజ్యమానంవస్తుదర్శయతి-అనవరతంకంప
మానఏవాస్తఇతి - ద్యోతకంపదందర్శయతినచలతీతి-అథకవిప్రౌఢోక్తి
కల్పితాలంకారేణాలంకారధ్వనింపదగతందర్శయతి ॥ సోముద్ధసామ
లంగో ఇతి॥ఛా॥సముగ్ధశ్యామలాంగోధమ్మిల్లఃకలితలలితనిజదేహః - త
స్యాస్స్కంధాద్బలంగృహీత్వాస్మరస్సురతసంగరేజయతి॥ ముగ్ధంసుంద
రంశ్యామలమంగంయస్యసః - కలితమనోజ్ఞనిజదేహః - సధమ్మిల్లః.
స్మరఇతివ్యస్తరూపకం - తస్యాస్స్కంధాఖ్యం సప్రదేశాత్సేనాసన్నివే

ద్బలం గృహీత్వా స్మరస్సురతసంగరే జయతి । అత్ర రూపకేణ మహామహారాక్షసేనేత థాకేశపాశః సంధ్యయోః ప్రాప్తః॥ యథా రతివిరతావస్థా నివృత్తాభిలాషః కాముకోఽభూదితి సంబంధపదద్యోత్యా విభావనా । ఏషు కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరః॥ ప ॥ ణవపుణ్డ్రమాహుఅంకస్స సుహఅ అకో త్తుంసి భణసు మహ సచ్చమ్ । కా సోహగ్గసమగ్గా పఓసరఅణివ్వ తుహ అజ్జ॥ ఛా ॥ నవపుణ్డ్రేక్షుమాధుర్యగాంకస్య సుభగకస్త్వమసి భణ మమ సత్యమ్ । కా సౌభాగ్యసమగ్రా ప్రదోషరజనీవ తవాద్య । అత్ర

శౌర్య - బలం లబ్ధ్వా - సురతసంగరే జయతి - అత్ర సురతరభసేనాంసప్రదేశగళితం ధమ్మిల్లమవలోక్య రతివిరతిసమయేఽపి రతిప్రారంభ ఇవ పునరంకురితాభిలాషోఽభూదితి భావః॥ అత్రైకే ఆలంకారికాః కస్యాలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యత ఆహ॥ అత్ర రూపకేణేత్యాద్యవిభావనేత్యంతేన- రూపకేణేతి॥ ధమ్మిల్లస్య ఇతి సురతసంగర ఇతి చ రూపకేణేత్యర్థః - తేన ద్యోత్యాం విభావనాముపపాదయతి ॥ మహామహారాక్షసేనేత థాకేశపాశస్సంధ్యయోః ప్రాప్త ఇతి యథా రతివిరతావస్థానివృత్తాభిలాషః కాముకోఽభూదితి - అత్ర రతివిరతౌ రతాభిలాషనివృత్తిం ప్రతి హేతుతయా అభిలాషకారణాభావేఽపి అభిలాషప్రతీతేర్విభావనాలంకారస్సంబంధపదద్యోత్యేత్యర్థః - కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థవ్యంజకత్వముపసంహరతి- ఏష్వితి- ఏవం కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధానామర్థానాం వ్యంజకత్వముదాహృత్య కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్వశరీరవస్తునా వస్తుధ్వని ముదాహరతి॥ నవపుణ్డ్రేతి॥ ఛా॥ నవపుణ్డ్రేక్షుమాధుర్యగాంకస్య సుభగకస్త్వమసి భణ మమ సత్యం । కా సౌభాగ్యసమగ్రా ప్రదోషరజనీవ తవాద్య॥ నవస్య పౌణ్డ్రేక్షుమాధుర్యగాంకశ్చేతి తస్య - నవత్వవిశేషణం రాగాతిశయద్యోతనార్థం - కోఽసీతి - కిం జ్యేష్ఠః - కనిష్ఠో వేతి మమ సత్యం భణ - పూర్వం త్వయి తథానురక్తోఽపీదానీమేవ నానురక్తోఽసీతి తాత్పర్యం- సౌభాగ్యసమగ్రా కా వా - తవాద్య ప్రదోషరజనీవ త్వదనుకారిణీత్యర్థః - ప్రదోషరజనీక్షణమాత్రమేవ ససౌభాగ్యా భవతి - ఏతా

వస్తునామయి యథాన్యస్యామపి ప్రథమమనురక్తస్త్వం న తథేతి నవపుణ్ణిమేత్యాదిపదద్యోత్యం వస్తువ్యజ్యతే॥ ప॥ సహిణవణిహువణసమరమ్మి అంకపాళిసహీఏ ణిబిడాఏ। హారో ణివారిఓచ్చిఅ ఉచ్ఛేరంతో తదో కహంరమిఅం॥ ఛా॥ సఖినవనిధువనసమరే అంకపాళిసఖ్యా నిబిడయా। హారో నివారిత ఏవ ఉచ్ఛలం స్తతః కథం రమితమ్। అత్ర వస్తునా హారచ్ఛేదానంతరమన్యదేవ రతమవశ్యమభూత్ తత్కథయ కీదృగితి వ్యతిరేకః కథంపదగమ్యః॥ ప॥ పవిసంతీఘరవారే వివళి అవఅణావి ఉలోఇఊణపహమ్। ఖంధేఘేత్తూణఘడం హాహా ణట్ఠోత్తి రోఅసిసహికిత్తి॥ ఛా॥

దృశికాయా - అత్ర కేవలవస్తునా కిం వస్తుద్యోత్యమిత్యత ఆహ - అత్రవస్తునేతి - కవినిబద్ధనాయికారూపవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేన ప్రకృతవాక్యార్థరూపవస్తునేత్యర్థః - అనేనవ్యజ్యమానం వస్తుదర్శయతి - మయియథాన్యస్యామితి - మయియథా పూర్వమనురక్తో భూత్వా తథా న ఏవాన్యస్యామపి ప్రథమమనురక్తః న తత ఇత్యర్థః - ఇహ చ కేనద్యోత్యత ఇత్యత ఆహ - నవపుణ్ణిమేత్యాదినా - అథ కవికల్పితవక్తృవచస్సిద్ధేన వస్తునా అలంకారధ్వనిముదాహరతి - సహిణవేతి॥ ఛా॥ సఖినవనిధువనసమరే అంకపాళిసఖ్యా నిబిడయా - హారో నివారిత ఏవ ఉచ్ఛలం స్తతః కథం రమితం - ఇదం నవోఢాం ప్రతి రాత్రివృత్తాంతం పృచ్ఛంత్యాస్సఖ్యా వచనం - హే సఖి - నవనిధువనసమరే నూతనసురతయుద్ధే - ఉచ్ఛలన్ హారః నిబిడయా గాఢయా - అంకపాళి రాలింగనమేవ సఖీ తయా। నిబిడరసాఖ్యాపాదకత్వాదంకపాళ్యాస్సఖీత్వేన రూపణం - తయా నివారిత ఏవ - విచ్ఛిన్నో భూదిత్యర్థః - తతో హారవిచ్ఛేదానంతరం కథం రమితం - అత్ర కవినిబద్ధసఖీరూపవక్తృవచస్సిద్ధేన ప్రకృతవాక్యార్థరూపేణ వస్తునా హారచ్ఛేదానంతరం ప్రౌఢాంగనాయా ఇవ నవోఢాయా అపి తదారంభసమయసురతాద్విలక్షణం రతమభూత్ తత్కథం కీదృక్కథయేతి వ్యతిరేకాలంకారః కథంపదద్యోత్యః - తదేతద్దర్శయతి - అత్రేతి - అథ కవికల్పితవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనాలంకారేణ వస్తుధ్వనింశ్లోకద్వ

ప్రవిశంతీగృహద్వారంవివళితవదనావిలోక్యపంథానమ్ । స్కంధాద్గృహీత్వాఘటం హాహానష్టఇతిరోదిషిసఖికిమితి॥ అత్ర హేత్వలంకారేణసంకేతనికేతనం గచ్ఛంతందృష్ట్వాయదితత్రగంతుమిచ్ఛసి తదపరంఘటంగృహీత్వాగచ్ఛేతివస్తుకృతిపదవ్యంగ్యం॥ యథావా ॥ ప ॥ విహళంఖలం తుమంసహిదట్ఠూణకుండేణతరలదరదిట్ఠిమ్ । దారప్ఫంసమిసేణఅత్తా గురుఇత్తిపాడిఅవిచిణ్ణో॥ ఛా ॥ విహ్వలాంత్వాంసఖిదృష్ట్వా ఘటేన తరళతరదృష్టిమ్ । ద్వారస్పర్శమిషేణాత్మా గురురితిపాతయిత్వాభి

వ్యంగ్యేనోదాహరతి - పవిసందీఇతి॥ ఛా ॥ ప్రవిశంతీగృహద్వారం వివళితవదనావిలోక్యపంథానం । స్కంధాద్గృహీత్వా ఘటంహాహానష్టఇతి రోదిషిసఖికిమితి - కాంచిత్ప్రతిసఖ్యాశ్చిదముక్తిరియం - అత్రమార్గావలోకనస్యద్వార ప్రవేశసమయేస్కంధగ్రహణస్యచ ఘటనాశంప్రతి హేతుత్వ ప్రతీతేఘటనాశస్యరోదనం ప్రతిహేతుత్వప్రతీతేశ్చ కావ్యలింగమలంకారః - తేనచసంకేతస్థానంప్రతి గచ్ఛంతందయితందృష్ట్వాయదితత్రగంతుమిచ్ఛసి తదపరంఘటంగృహీత్వా గచ్ఛేతివస్తుకృతిపదేనవ్యజ్యతే - ఉదాహరణాంతరమాహ - విహలంఇతి॥ ఛా ॥ విహ్వలాంత్వాంసఖిదృష్ట్వాఘటేనతరళతరదృష్టిం - ద్వారస్పర్శమిషేణాత్మా గురురితి పాతయిత్వావిభిన్నః । అయిసఖిస్వభావేనవిహ్వలాం అతఏవతరళతరదృష్టింత్వాం దృష్ట్వాఘటేనైవస్వాత్మాగురితి మత్వాద్వారస్పర్శవ్యాజేనపాతయిత్వాభిన్నః - నతుత్వమేవద్వారస్పర్శవ్యాజేనఘటస్యభంగంకృతవతీతిఅత్రనదీకూలలతాగృహేకృతసంకేతత్వాద్గమనసమయే తత్రాప్రాప్తంగృహప్రవేశసమయే తత్రగచ్ఛంతంకాముకందృష్ట్వా పునర్జలాహరణవ్యాజేన నదీగమనాయద్వారోపఘాతేన బుద్ధిపూర్వకమేవత్వయా ఘటోవిభిన్నఇతిమయావిదితమేవ. తత్కిమితివాశ్వసిషిత్వత్సమీహితం సిద్ధమేవపునర్నదీంప్రయాహి - అహంతేశ్వశ్రూనికటేసర్వం సమీకరిష్యామీతివస్తుదారస్పర్శమిసేణేతి కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధయా అపహ్నుత్యావ్యజ్యతే॥ తతోమిసేణే

న్నః । అత్ర నదీకూలే లతాగృహే కృతసంకేతమప్రాప్తం గృహప్రవే
శావసరే పశ్చాదాగతం దృష్ట్వా పునర్నదీగమనాయ ద్వారఘాతవ్యాజేన
బుద్ధిపూర్వం వ్యాకులతయా ఘటస్స్ఫోటిత ఇతి మయా విదితమ్ । తత్కి-మి
తి నాశ్వసిషి త్వమ్మహిత సిద్ధమేవ)ఇజాహం తే శ్వశ్రూః కథం సవర్ణం సమ
ర్థయ వ్యఙ్గ్య రహస్యం సతి నిసహేత్వపహ్నుత్యాద్యోర్వ్యంగ్యత్వం స్తు॥ప ॥ జో
ణ్హాఏ మహురసేణ అ విదిణ్ణతారుణ్ణఉస్సుఅమణా సా । వుడ్ఢా వి ణవోడ వ్వ
పరవహుఆ అహహ హరఇ తుహ హిఅఅం ॥ ఛా ॥ జ్యోత్స్నయా మధురసే
న వితీర్ణతారుణ్యోత్సుకమనస్కా । వృద్ధాపి నవోఢేవ పరవధూరహహ
హరతి తవ హృదయమ్ ॥ అత్ర కావ్యలింగేన వృద్ధాం పరవధూం చాస్మాను
జ్ఝిత్వా అభిలషసి త్వదీయమాచరితం వక్తుమశక్యమిత్యాక్షేపః పరవధూ
పదప్రకాశ్యః ॥ ఏషు కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరః ॥ వాక్య

తి పదప్రాధాన్యే వ్యంజకం - తదేతదాహ - అత్ర నదీకూల ఇత్యార
భ్య అపహ్నుత్యాద్యోర్వ్యంగ్యం వస్తు ఇత్యన్తేన స్ఫుటం - అథ కవికల్పితవ
క్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనాలంకారేణాలంకారధ్వనిం పదగతముదాహరతి-
జోణ్హాఏ ఇతి ॥ ఛా ॥ జ్యోత్స్నయా మధురసేన వితీర్ణతారుణ్యోత్సుక
మనాస్సా । వృద్ధాపి నవోఢేవ పరవధూరహహ హరతి తవ హృదయం.
అత్ర జ్యోత్స్నాయాం మధురసత్వారోపః - జ్యోత్స్నారూపమధురస
సేవయా దత్తతారుణ్యా అత ఏవోత్సుకమనాస్స్యా నాయికా వృద్ధాపి తరు
ణీవ పరవధూత్వేన తవ హృదయం హరతీతి- అత్ర హృదయహరణే పరవ
ధూత్వస్య హేతుత్వోపపాదనాత్ కావ్యలింగమలంకారః - తేన వ్యజ్య
మానమలంకారమాహ - ఆక్షేప ఇతి - పదప్రకాశ్యత్వం దర్శయతి -
పరవధూపదేనేతి - ఆక్షేపస్వరూపం దర్శయతి - వృద్ధాం పరవధూం చ
త్యాద్యాశక్యమిత్యంతేన - మామ్ ఉజ్ఝిత్వా వృద్ధామప్యభిలషసి - త్వదీ
యమాచరితం కింవక్ష్యామితి వక్తుమిష్టస్యాప్యర్థస్యాశక్యమితి నిషేధ
రూప ఆక్షేప ఇత్యర్థః - ఏవం కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్న
శరీరాణ్యత్వారి భేదాని రూపితాని ఇత్యుపసంహరతి - ఏష్వితి - వాక్యప్రదో

ప్రకాశ్యేతు పూర్వముదాహృతం॥ శబ్దార్థోభయ శక్త్యుద్భవస్తుప
దప్రకాశ్యోభవతీతి పంచత్రింశద్భేదాః॥ ప్రబంధేఽప్యర్థశక్తిభూః॥
యథా గృధ్రగోమాయుసంవాదే ॥ తథాచ॥ ప ॥ అలంస్థిత్వాశ్మశా
నేస్మిన్ గృధ్రగోమాయు సంకులే । కంకాలబహులే ఘోరే సర్వ
ప్రాణిభయంకరే । నచేహజీవితఃకశ్చి త్కాలధర్మముపాగతః । ప్రి

భయగతార్థధ్వనిభేదాన్పరిగణయితుంవాక్యప్రకాశ్యమనువదతి- వాక్య
ప్రకాశ్యేత్వితి-ఉదాహృతమితి -పూర్వముదాహృతా అష్టాదశభేదాఇ
తిస్మారయతి॥ పదప్రకాశ్యాన్వాక్యప్రకాశ్యాంశ్చమేళనేనపరిగణయితుం
పదప్రకాశ్యేశబ్దార్థోభయశక్త్యుద్భవంవ్యావర్తయతి॥శబ్దార్థోభ
యశక్త్యుద్భవ స్త్వేకత్వాద్వాక్యనభవతీత్యంతేన-తథాచోక్తధ్వనిభేదాన్స
ఙ్కలయతి-పంచత్రింశద్భేదాఇతి-అయమత్రనిష్కర్షః-వాక్యప్రకాశ్యా
అష్టాదశభేదాః- శబ్దార్థోభయశక్త్యుద్భవస్తుపదప్రకాశ్యోనభవతీతి
పదప్రకాశ్యాస్సప్తదశభేదాః - ఏవంచమిళిత్వాపంచత్రింశద్భేదా ఇ
త్యర్థః - అథార్థశక్త్యుద్భవంప్రకారాంతరేణభినత్తి - ప్రబంధే
ప్యర్థశక్తిభూరితి - పదవాక్యయోరివ ప్రబంధేప్యర్థశక్త్యుద్భవో
ద్వాదశభేదస్సంభవతీత్యర్థః - తత్రఅర్థశక్త్యుద్భవవస్తునా వస్తుధ్వ
నింప్రబంధేఉదాహరతి॥అలంస్థిత్వేతి-ప్రాణినాం గతిరీదృశీత్యేతావాన
శ్వరప్రపంచః-శ్మశానేశవశరీరంనిక్షిప్యబహుకాలంరుదతః - తద్బంధూ
న్ప్రతిసూర్యాస్తమయేశ్మశానేస్థిత్యసంభవేనశవశరీరభక్షణంనలభ్యతే-కిం
తుసృగాలస్యైవస్యాదితి మత్వాసూర్యాస్తమయాత్ప్రాగేవశవశరీరం
విసృజ్యతద్బంధుభిర్గంతవ్య మిత్యభిప్రాయేణగృధ్రేణేదంవాక్యజాతం
ప్రయుజ్యతే - అత్రగృధ్రగోమాయుసంకులఇత్యాదిశ్మశానవిశేషణాని
శీఘ్రంసాయంకాలాత్ప్రాగేవతన్నివర్తనేహేతుః - గోమాయుస్సృ
గాలః - ఇహభూలోకేకాలధర్మంమరణముపాగతఃకశ్చిజ్జీవితఃప్రత్యు
జ్జీవితః - నచేత్యత్యంతాసంభావితత్వాత్పునర్జీవనశంకానకార్యేతి-అ
నేనప్రబంధేనబంధుషునివృత్తేషు మహోపభోగాయభవత్వయాంశవఇతిద

యోవాయుదివాద్వేష్యః ప్రాణినాంగతిరీదృశీతి-దివాప్రభవతోగృధ్రస్య పురుషవిసర్జనపరమిదంవచనం॥ ప॥ ఆదిత్యోయంస్థితోమూఢాస్స్నే-హంకురుతసాంప్రతమ్। బహువిఘ్నో ముహూర్తోయం జీవేదపికదాచన। అముంకనకవర్ణాభం బాలమప్రాప్తయౌవనం॥ గృధ్రవాక్యాత్క-థంలోకా స్త్యజధ్వమవిశంకితాఇతి నిశి విజృంభమాణస్య గోమాయోః జనవ్యావర్తననిష్ఠంచేతి ప్రబంధ ఏవప్రథతే॥ అన్యేత్వే

వాబలవతో గృధ్రస్య గోమాయువంచనాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యతఇత్యాహు॥ ఇతిదివాప్రభవతోగృధ్రస్యేతి॥ అథదివైవశవంవిసృజ్యబంధుభిర్గతంచేద్గృధ్రఏవభక్షయిష్యతి - స్వస్యోపభోగోనభవిష్యతీతిమత్వా బంధుభీరాత్రిపర్యంతంస్థాతవ్యమిత్యుక్తః ప్రబంధోగోమాయోః - తత్ప్రబంధస్తు - ఆదిత్యోయమిత్యారభ్యత్యజధ్వమవిశంకితాఇత్యంతః - ఆదిత్యోద్యాపితిష్ఠతి - తతోనాత్రభీతిప్రసక్తిః - తస్మాన్నగంతవ్యమితి- ఇష్టప్రాప్తావివానిష్టావాప్తావపివిఘ్నబాహుళ్యేనదైవాజ్జీవేదపీతి కనకవర్ణాభమిత్యాదిబాలవిశేషణమత్యాగహేతుః - గృధ్రస్తు స్వయంభక్షితుమేవైవంవదతి - తథాచైతద్వాక్యవిశ్వాసోనకార్యఇత్యాశయః- ఏవంచ- రాత్రిపర్యంతంస్థితంచేన్మమైవోపభోగాయభవిష్యతీతిగృధ్రపురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయోః గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యతఇత్యాహ - ఇతినిశివిజృంభమాణస్యేతి - ప్రబంధఏవేతి - నపదం- నాపివాక్యం - కింతు వాక్యజాతరూపః ప్రబంధఏవేత్యర్థః - అత్ర వ్యంజకస్స్వతస్సంభవీ - యుగపచ్ఛేషేషుగృధ్రగోమాయ్వాదిసంవాదరూపస్యార్థస్యసంభవాదితి కేచిత్ - కేచిత్తుకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరత్వమిత్యాహుః - వస్తునోవస్తువ్యంజకత్వందర్శితంప్రబంధే - అన్యేత్వేకాదశశ్లోకాదావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే-ఏవంస్వయమూహ్యఇత్యాహ॥ అన్యేత్వితి॥ సచావాంతరప్రబంధోమహాప్రబంధశ్చేతిద్వివిధః - తత్రావాంతరప్రబంధేయముదాహరణముక్తం - మహాప్రబంధేతు రామాదివద్వర్తితవ్యం - నరావణాదివదిత్యాదిబోధ్యం - ప్రబంధేష్వ

కాదశభేదా గ్రంథవిస్తరభయాన్నోక్తాః॥ స్వయంతులక్ష్యతోఽనుసర్త
వ్యాః। అపిశబ్దాత్పదవాక్యయోః॥ పదైకదేశరచనా వర్ణేష్వపి రసాద
యః॥ తత్రప్రకృత్యాయథా॥ ప॥ రఇకేళిహిఅణి వసణకరకిసలఅరు
ద్ధణఅణజుఅళస్స। రుద్దస్సతఇఅ ణఅణం పవ్వఈపరిచుంబిఅం జఅఇ॥
ఛా॥ రతికేళిహృతనివసన కరకిసలయరుద్ధ నయన యుగళస్య। రుద్ర
స్యతృతీయనయనం పార్వతీపరిచుంబితం జయతి॥ అత్రజయతీతి నతుశో
భతఇత్యాది॥ సమానేఽపిస్థగన వ్యాపారే లోకోత్తరేణైవ రూపే
ణాస్యపిధానమితి తదేవోత్కృష్టం॥ తథా॥ ప॥ ప్రేయాంత్సాయమ

ఫలశక్తిభూతానిత్యపిశబ్దసముచ్చయం దర్శయతి॥ అపిశబ్దాదితి॥ పదవాక్య
ప్రబంధేష్వివ పదైకదేశరచనావర్ణేష్వపి రసాద్యభివ్యక్తిరిత్యాహ॥ పదై
కదేశేతి॥ పదం సుబంతం తిఙంతంచ - పదైకదేశాః ప్రకృతిప్రత్యయరూ
పాః - రచనా సంఘటనా - వర్ణాః అక్షరాణి - తేష్వపి రసాదయః - అ
పిశబ్దాద్భావాదయశ్చ - వ్యజ్యంత ఇతి శేషః - తత్ర తేషు తత్పదైకదేశప్ర
కృత్యా రసాభివ్యక్తిముదాహరతి - తత్రప్రకృత్యా యథేతి॥ రఇఈతి॥ ఛా॥
రతికేళిహృతనివసనకరకిసలయరుద్ధనయనయుగళస్య - రుద్రస్యతృతీయ
నయనం పార్వతీపరిచుంబితం జయతి - రతికేళిహృతం నివసన మంబరం
యేనసః - కరకిసలయాభ్యాం రుద్ధం పిహితం నయనయుగళం యస్యసః ర
తికేళిహృతనివసనశ్చాసౌ కరకిసలయరుద్ధనయనయుగళశ్చేతి సమానాధి
కరణసమాసః - తస్య రుద్రస్య - పార్వత్యా పరిచుంబితం తృతీయనయ
నం జయతి - అయంభావః - శివే పార్వతీ వసనం హరతి సతి సలజ్జా దేవీ
కరద్వయేన శివస్య నయనద్వయం పిధాయ తృతీయనేత్రపిధానే సాధనా
భావాచ్చుంబనేన యన్ముకుళీచకార తస్య నయనస్యేతరనయనద్వయా
పేక్షయా చుంబనపిహితస్య తృతీయనయనస్యోత్కర్షప్రతిపాదనపర
యా జయతీతి ప్రకృత్యాత్ర తృతీయనయనపిధానస్య సర్వాతిశాయిత్వం
వ్యజ్యతే - తేనచ సంభోగశృంగారస్య సామాగ్ర్యాభివ్యక్తిః - నతుశోభత ఇ
తి - ప్రకృత్యంతరోపాదానే - చుంబనేన పిధానస్య లోకోత్తరత్వమవదర్శ

ప్రాకృతస్సశపథం పాదానతఃకాంతయా ద్విత్రాణ్యేవపదానివాసభ వనా ద్యావన్నయాత్యాత్మనాః । తావత్ప్రత్యుతపాణి సంపుటలస న్నీవీనిబంధంధృతో ధావిత్వైవకృతప్రణామక మహో ప్రేమ్ణోవిచి త్రాగతిః॥ అత్రపదానీతి నతుద్వారాణీతి॥ తిఙ్సుపోర్యథా॥ ప॥ ది శిదిశిశుకచంచూ చారురాగాంకురాణాం పథిపథిపవమానో వీరుధాం లాసకశ్చ । నదినదికిరతిద్రాక్సానుకా స్సుప్పఘన్యా పురిపురివ సివ్య

యతి-సమానేపీత్యాదినా॥సుబంతప్రకృత్యాదర్శయతి॥ప్రేయానితి॥ప్రే యాన్ప్రియతమః - నతుప్రీతివిషయమాత్రం - ప్రీతివిషయనిఖిలపదా ర్థాపేక్షయా ప్రకర్షోద్యోత్యతే - సాయమిత్యు ద్దీపనాతిశయః - పాదానతశ్చకాంతయాసశపథమప్రాకృతః - నతువాఙ్మాత్రేణ - వాస గృహాచ్ఛయనగృహాత్ - ద్విత్రాణ్యేవపదాని యావన్నయాతితావదేవ నకేవలంప్రసన్నా - ప్రత్యుతనీవీశ్లథనభియాకర సంపుటధృతనీవీబం ధంయథాతథా - ధావిత్వైవ - నతుమందంగత్వా - అకృతకృతప్ర ణామంయథాతథా - నత్వనునయమాత్రేణ - ఆత్మనాస్వయమేవ - నతుదూతీముఖేన - ధృతః - పునఃపదాంతరమపి యథానచలతితథా గాఢాలింగనేన బద్ధః - నతుకేవలంవారితః - అత్రపదానీతి ప్రకృత్యా కాలాక్షమత్వలక్షణ మౌత్సుక్యంవ్యజ్యతే - నహ్యేతాదృశ మౌత్సు క్యంపదం విహాయద్వారాది పదప్రక్షేపే వ్యజ్యత ఇత్యాహ - అత్రప దానీతి-నతుద్వారాణీతి-తిఙ్సుపోర్వ్యంజకత్వందర్శయతి॥దళితేతి॥ దళిది శిపథిపథి- పవమానః - శుకచంచూవచ్చారూ రాగోయేషాంతే తథో క్తాః- తాదృశాఅంకురాః పల్లవాయాసాంతాసాం - వీరుధాం లతా నాం - లాసకోనర్తకః - చ- కించ- నదినది - పురుషేపురుషే ద్రాక్ ఝటితి- పుష్పఘన్వాసాయకాన్- కిరతి- పురిపురి- నగరేనగరే మానినీ నాం- మానచర్చా మానకథాచనివృత్తా- అత్రలట్స్థానికేనతిఙాకిరణ స్యార్థాన్వయస్య సాధ్యమానత్వంప్రతీయతే - తథానివృత్తేత్యత్ర క్త ప్రత్యయేన కిరణవ్యాపార కార్యభూతమానినీ మాననివృత్తేశ్చిరకాలసి

త్తా మానినీమానచబాః॥ అత్రకిరతీతి కిరణస్య సాధ్యమానత్వం నివృ
త్తేర్నివర్తనస్యసిద్ధత్వం । కిజాసుపాచ॥ తత్రాపి క్త-ప్రత్యయేనాతీత
త్వంగమ్యతే॥ యథావా॥ ప॥ లిఖన్నాస్తేభూమిం బహిరవనతః ప్రా
ణదయితో నిరాహారాస్సఖ్యస్సతతరుదితోచ్ఛూననయనాః । పరిత్య
క్తంసర్వంహసితపఠితం పంజరశుకైస్తవావస్థాచేయం విసృజ కఠినే
మానమధునా ॥ అత్రలిఖన్నితి న తు లిఖతీతి । అపితుప్రసాద పర్యంతం।
ఆస్తఇతి॥ తథా ఆస్తఇతి । నత్వాసితఇతి । భూమిమితినతుభూమావితి

ద్గతాఽవగమ్యతే ॥ కారణభూతకిరణ వ్యాపారాపేక్షయా కార్యభూ
తమానినీ మాననివృత్తే శ్చిరకాల సిద్ధతా ప్రతిపాదనే నాతిశయోక్త్యా
పౌర్వాపర్య విపర్యయ రూపయామాన రూపభావశాంతి ద్వారాత
పోత్కర్షః క్త ప్రత్యయాధీన ఇతిబోధ్యం - తదేతద్దర్శయతి - అ
త్రకిరతీతి॥ నివృత్తేతిచేతి - కిజాసుపాచేతి - తత్రాపి సుప్యపీత్యర్థః-
అతీతత్వంగమ్యతఇతి॥ తస్యసుబంతత్వాత్సుపేత్యుక్తం॥ స్ఫుటంలిఙ్సు
బ్విభక్తివ్యంగ్యముదాహరతి॥ లిఖన్నితి॥ ప్రాణాఇవదయితఇష్టః - ఉ
పమానానీతిసమాసః- బహిః- ద్వారి- అవనతః నమ్రముఖస్సన్- భూ
మింలిఖన్నాస్తే - సఖ్యశ్చ - సతతముదితేన ఉచ్ఛూనానినయనానియా
సాంతాః - నతావన్మాత్రం - నిరాహారాశ్చ- పంజరశుకైశ్చ - హసిత
పఠితం- హాసకారివచనజాతం - పరిత్యక్తం- తవావస్థాచేయం-కంఠగ
తప్రాణా - తస్మాత్ - హేకఠినేఅధునా మానం విసృజ - అత్రలిఖ
న్నితి - శతృప్రత్యయేన లేఖనస్యతంతన్య మానతాప్రతీతేః ప్రసాద
పర్యంతతా వ్యజ్యతఇత్యాహ - నతులిఖతీతి - అపితుప్రసాదపర్యంత
తా - ఆస్తఇతి - ఆస్తఇతి ప్రకృత్యాసత్తామాత్రం ప్రతీయతే - తేన
చ వ్యాపారాంతర వత్త్వాప్రతీతేః ప్రసాదైక ప్రయోజనతా సత్తా
యాః ప్రతీయతే - లటాచసత్తాయా భూతతావ్యావర్త్యతే - తేనచ
నతుగతఇతివ్యజ్యతే - తదేతదాహ - తథాఆస్తఇతి - నత్వాసితఇతి -
నత్వాసిత ఇత్యుక్తేన గతఇతి ప్రతీతిరస్త్విత్యుక్తేఽపి తథా ప్రతీతిరితి.

తి॥ నబుద్ధిపూర్వకంకించిల్లిఖతీతి తిఙ్సుబ్వ్యంగ్యం॥ సంబంధస్య యథా॥ గామారుహమ్మి గ్గామేవసామిణఅరత్థి ఇఅంణఆణామి। ణాఅరిఆణంప ఇణో హరేమి జా హోమిసా హోమి॥ ఛా॥ గ్రామారుహాస్మి గ్రామేవసామి నగరస్థితిం నజానామి। నాగరికాణాంపతీన్ హరామి యా భవామిసాభవామి॥ అత్రనాగరికాణామితిషష్ఠ్యాః॥ రమణీయః

భూమిమితి ద్వితీయయా భూమిమాత్రం లేఖనక్రియాకర్మేతి ప్రతీయతే - తతశ్చచింతాకులతయా బుద్ధిపూర్వకతాం వినైవ లిఖతీతివ్యజ్యతే- భూమౌలిఖతీత్యుక్తేతు సప్తమ్యా అధికరణత్వ ప్రతీతేరన్యత్కించిత్తత్రలిఖతీతి బుద్ధిపూర్వకతావ్యజ్యతే - తచ్చాయుక్తం- నైశ్చింత్యద్యోతకత్వాత్ - తదేతదాహ - నబుద్ధిపూర్వకంకించిల్లిఖతీతి - ఇదంచకిం వ్యంగ్యమిత్యత ఆహ॥ తిఙ్సుబితి- లిఖతీతి ప్రథమా - భూమిమితిద్వితీయా - అస్త్వితి తిఙ్ - ఇతితిఙ్సుబ్విభక్తిషు॥ షష్ఠ్యావ్యంజకత్వందర్శయతి॥ గామారుహమ్మిత్తి॥ ఛా॥ గ్రామారుహాస్మి గ్రామేవసామినగరస్థితింనజానామి। నాగరికాణాంపతీన్ హరామియాభవామిసాభవామి॥ అత్రస్వకాముకోపభోగకుపితయా నాగరికయా కయాపిగ్రామారుహాసీత్యుపలబ్ధాయాః కస్యాశ్చిదుక్తిరియం - గ్రామేజాతాగ్రామారుహా- గ్రామ్యా - నగ్రామేజననమాత్రంగ్రామేవసామి- సర్వంవాక్యంసావధారణమితిన్యాయాద్గ్రామఏవవసామిచ - గ్రామస్థితాఅపినగరస్థితిజ్ఞా దృశ్యంతఇతి తద్వ్యావృత్తిమాహ - నగరస్థితింనజానామీతి - తథాపి నాగరికాణాం పతీన్హరామి - నగరేజాతా నాగరికాః యాః ప్రవీణాస్సంతి తాసాం పతీన్వశీకరోమి - యాభవామిగ్రామ్యావా నాగరికావా - సాభవామీతి - అత్రచ నాగరికాస్సురత తంత్రకుశలాః - తాసామపి పతీన్వశీకరోమీతి స్వస్య రతికౌశలాతిశయః - పరస్యాస్తత్రాకుశలత్వంచ నాగరికాణామితి షష్ఠ్యా ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యత ఇత్యాహ॥ అత్ర నాగరికాణామితిషష్ఠ్యాఇతి॥ లుఙ్ప్రత్యయస్య కాలవిశేషప్రతిపాదనద్వారావ్యంజ

క్షత్రియకుమార ఆసీదితి కాలస్య॥ ఏషావా భగ్నమహేశ్వర కార్ముకం దాశరథిం ప్రతికుపితస్య భార్గవస్యోక్తిః॥ వచనస్యయథా॥ ప॥ తాణంగుణగ్గహణాణం తాణుక్కంఠాణం తస్సప్పేమస్స। తాణం భణిఆణం సుందర ఏరిసంజాఅం అవసాణం॥ ఛా॥ తేషాంగుణగ్రహణానాం తాసాముత్కంఠానాం తస్యప్రేమ్ణః। తేషాం భణితానాం సుందరైదృశం జాతమవసానం॥ అత్రగుణగ్రహణాదీనాం బహుత్వం

కతా ముదాహరతి - రమణీయః క్షత్రియకుమార ఆసీదితి ॥ అభివ్యక్తిందర్శయితుంవచనావతారప్రకారందర్శయతి॥ ఏషాహీతి ॥ ప్రసిద్ధోయమర్థః - వ్యక్తిప్రకారస్తుఇత్థమాసీదితిలఙ్ - అసభువీత్యస్మాదనద్యతనేలుఙితి భూతానద్యతనేలఙనుశిష్టః - తథాచ భగ్నభార్గవధనుషో రాఘవస్యసత్త్వంతదానీంవిస్మృతానామస్యేతీతత్వేన ప్రతిపాదయతా లుఙాతదీయమతీతత్వమచిరాత్స్వేనసంపాదనీయమితివ్యజ్యతే - వర్తమానందాశరథింప్రతిభూతేప్యభిహితఆసీదితిలఙ్ప్రయోగస్తద్ధననసుకరత్వప్రతిపాదనేనపరశురామస్యవీరరసోత్కర్షవ్యంజకత్వంకాలస్యేతిబోధ్యం - కాలేవిహితస్యలకారస్యేత్యర్థః - ఏకవచనాదేర్వ్యంజకత్వం దర్శయతి - వచనస్యయథేతి॥ [illegible]॥ ఛా॥ తేషాంగుణగ్రహణానాంతాసాముత్కంఠానాంతస్యప్రేమ్ణః - తేషాంభణితానాంసుందరైదృశం జాతమవసానం - అత్రఅత్యంతానురక్తం కదాచిద్దైవాదపరాద్ధంనాయకంప్రతినాయికోక్తిరియం - గుణగ్రహణాదీనాంప్రేమ్ణశ్చైదృశంపర్యవసానం - అత్యానురాగస్యావసాయిజాతం - అత్రగుణగ్రహణానామితి బహువచనేన బహుత్వప్రతిపాదనద్వారా [illegible] త్తద్గుణస్యబహుప్రకారైర్గ్రహణంద్యోత్యతే - ప్రేమ్ణశ్చైకవచనేన చైకత్వప్రతిపాదనముఖేనప్రేమ్ణస్సర్వకాలమేకరూపతాచద్యోత్యతే - తేనచానురాగాతిశయద్యోతనం - తదితదాహ - అత్ర గుణగ్రహణాదీనామితి - వ్యత్యస్తపురుషస్యవ్యంజకత్వందర్శయతి - పురుషవ్యత్యయస్యయథేతి॥ రేరేఇతి॥ చంచలలోచనాసుకాంతాసు - అంచితాంగ్నార

ప్రేష్ఠశ్చైకత్వం ద్యోత్యతే॥ పురుషవ్యత్యయస్య యథా॥ ప ॥ రేరే చంచలలోచనాంచితరుచే చేతః ప్రముచ్య స్థిరప్రేమాణం మహిమాన మేణనయనా మాలోక్యకిం నృత్యసి । కింమన్యే విహరిష్యసే బత హతాం ముంచాంతరాశామిమా మేషా కంఠతటే కృతా ఖలుశిలా సంసారవారాంనిధౌ॥ అత్రప్రహాసః॥ పూర్వనిపాతస్య యథా॥ ప ॥ యేషాందో ర్బలమేవ దుర్బలతయా తే సమ్మతాస్తైరపి ప్రాయః కేవలనీతిరీతిశర ణైః కార్యంకిమూర్వీశ్వరైః । యే క్ష్మాశక్ర పునః పరాక్రమనయస్వీకా రకాంతక్రమాస్తే స్యుర్నైవ భవాదృశాస్త్రిజగతి ద్విత్రాః పవిత్రాః పరం॥

చిహాసక్తిర్యస్యతస్య సంబుద్ధిః - రేరే చేతః - స్థిరప్రేమాణం ఆశ్రితేష్వస్థి రానుగ్రహం - మహిమానం హరిం - ప్రముచ్య త్యక్త్వా ఏణనయనాం కు రంగాక్షీమాలోక్య - కిం నృత్యసి - కింతుష్యసీతియావత్ - విహరిష్యసె విహరిష్యేఇతి - మన్యేకిం - హతాం బాధితవిషయాం ఇమామంతరా శాం ముంచ - కుతః - ఏషా ఏణనయనా సంసారవారాంనిధౌ సంసారస ముద్రె - ప్లవతాం - కంఠతటె కృతా బద్ధా - శిలా ఖలుబత- అత్రప్రహా సేవిషయె విహరిష్య ఇత్యుత్తమపురుషె ప్రయోక్తవ్యే మధ్యమ పురుషస్య- మన్యస ఇతి మధ్యమె ప్రయోక్తవ్యే చోత్తమపురుషస్య చ- ప్రహాసే చ మన్యో పపదె మన్యతెరుత్తమ ఏకవచ్చేతి మన్యోపపదధాతొ మధ్యమః - మన్యతె శ్చోత్తమః ప్రహాసగమ్య- ఇత్యర్థకెన విహితెన పురుషవ్యత్యయెన ప్రహా సప్రతిపాదనద్వారా శాంతరసాభివ్యక్తిః తదేతదాహ - అత్రప్రహాసః [illegible] - నచ ప్రహాస ఏవ పురుషవ్యత్యయానుశాసనాద్వాచ్య [illegible] ఇతి వాచ్యం - తథాపి ప్రహాస ఇత్యస్య ప్రహాసగమ్యపు రుషవ్యత్యయ ఇత్యేవార్థః - అతో న దోషః- పూర్వనిపాతస్య వ్యంజక త్వం దర్శయతి పూర్వనిపాతస్యయథేతి॥ యేషామితి- యేషాం రాజ్ఞాం దో ర్బలమేవ - అత్రైవకారేణ నీతివ్యవచ్ఛిద్యతె - నయానభిజ్ఞా బల కి వినశ్చ రాజ్ఞౌ తె దుర్బలతయా సమ్మతాః- కేవలనీతిరీతిశరణైః- అత్రాపి కేవల పదెన బలం వ్యవచ్ఛిద్యతె- నీతిమాత్రపరైరితియావత్ -ఊర్వీశ్వరైస్తైర

అత్రపరాక్రమస్యప్రాధాన్యంగమ్యతే ॥ విభక్తివిశేషస్యయథా। ప్రధ
నాధ్వనిధీరధనుర్ధ్వనిభృతివిధురై రయోధితవదివసం । దివసేనతుభూ

కింకార్యం తేస్యప్రయోజకా ఇత్యర్థః- హేత్రిశక్రభూదేవేంద్ర - పరా
క్రమశ్చనయశ్చేతిద్వంద్వః - తయోస్స్వీకారస్తేనకాంతః క్రమోవృత్తి
ర్యేషాం తేతథోక్తాః - తేభవాదృశాస్సైవస్యుః- యదిస్యుస్తవాద్విత్రా
ఏవస్యురితియోజనా - అథవా - పరాక్రమనయోభయశాలినః యేద్వి
త్రాః పవిత్రాః - తేపిభవాదృశాస్స్యురిత్యన్వయః- అత్రపరాక్రమనయ
పదయోర్ద్వంద్వే - అల్పాచ్తరంపూర్వమితినయపదస్యపూర్వనిపాతే
కర్తవ్యేపరాక్రమస్యపూర్వనిపాతేనతదుభయమధ్యేపరాక్రమస్యప్రా
ధాన్యంధ్వన్యతఇత్యాహ॥అత్రేతి॥ తేనవర్ణనీయస్యరాజ్ఞోవీరరసాభివ్య
క్తిః - ననపూర్వనిపాతస్యపదధర్మత్వేనకథంతదేకదేశాభివ్యంజకే
షూదాహరణమితిచేన్న - సమస్తస్యైకపదత్వేనతదేకదేశస్యపదైకదే
శత్వావిరోధాదితిబోధ్యం॥అర్థవిశేషేవిహితస్యవిభక్తివిశేషస్యవ్యంజ
కత్వముదాహరతి॥విభక్తివిశేషస్యేతి॥ప్రధనాధ్వనీతి॥ ధీరధనుర్ధ్వనిభృ
తి - గంభీరచాపటంకారభరితే - ప్రధనాధ్వనిరణవర్త్మని- తవవిధు
రైశ్శత్రుభిః - దివసం-కృత్స్నేపిదివసే - క్షణమప్యవిరమ్యేత్యర్థః- అ
యోధియుద్ధంకృతం - హేభూపభవాంస్తువిధిసిద్ధసాధువాదపదం - వి
ధినాయుద్ధశాస్త్రోక్తమార్గేణ - సిద్ధంకృతం - సాధువాదస్యశ్లాఘా
యాఃపదంయథాతథాదివసేనాయుద్ధ - యుద్ధంకృతవాన్-విధిసిద్ధసా
ధువాదపదమితిరాజ్ఞోవిశేషణత్వేనవాయోజ్యం - యుధసంప్రహారఇ
త్యస్యానుదాత్తత్వాల్లజిచ్లేస్సిచితస్యలోపేరూపం - అత్రదివసమితికా
లాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతివిహితయాద్వితీయయాశత్రూణాం యు
ద్ధస్యవైఫల్యంవ్యజ్యతే - ఫలలాభేయుద్ధోపరామప్రసంగేనకృత్స్నేపి ది
వసేయుద్ధాప్రసక్తేః - తేనశత్రూణామకౌశలంవ్యజ్యతే-దివసేనేత్యప
వర్గేతృతీయేతిఫలప్రాప్తౌ విహితయాతృతీయయాఫలప్రాప్త్యవగమా
త్ ఫలప్రాప్త్యాచక్రియాపరిసమాప్తిద్యోతనాద్యుద్ధకౌశలంవ్యజ్యత

పభవానయుద్ధవిధి సిద్ధసాధువాదపదం॥ అత్రదివసేనేత్యపవర్గే తృతీ
యాఫలప్రాప్తం ద్యోతయతి॥ తద్ధితస్యయథా ॥భూయోభూయస్సవిధ
నగరీరథ్యామాపశ్యంతం దృష్ట్వా దృష్ట్వాభవనవలభీతుంగవాతాయన
స్థా॥ సాక్షాత్కామం నవమివరతి మాలతీమాధవంతం గాఢోత్కంఠ
తాలలితలులితైరంగకైస్తామ్యతీతి॥ అత్రానుకంపావృత్తేః కరూపతద్ధిత
స్య॥ ప॥ పరిచ్ఛేదాతీతస్సకలకరణానామవిషయః పునర్జన్మన్యస్మిన్న
నుభవపదంయోనగతవాన్ ॥ వివేకప్రధ్వంసాదుపచితమహామోహ

ఇత్యాహ - అత్రదివసేనేతి॥ అపవర్గశ్చఫలప్రాప్తౌక్రియాపరిత్యాగః॥
క్రియాఫలంత్వత్రవిజయః - తత్ప్రాప్తిస్తృతీయయాభవతి॥ తద్ధితస్యవ్యం
జకత్వందర్శయతి॥ భూయోభూయ ఇతి॥ రాజమార్గేణచరంతంసవంవ
వృత్తంతం - సాక్షాన్మన్మథమివస్థితం - మాధవందృష్ట్వా - గాఢాభిలాషా
రతిరివస్థితా - మాలతీలలితానిచ తానిలులితానిచలలితలులితానితైః - అంగ
కైః - తామ్యతీతిశరీరేసతిక్రియాపదంప్రకరణాల్లభ్యతే॥ అత్రతామ్యతీ
తిప్రతీతివ్యాపారమాలత్యావిరహాసహిష్ణుతావ్యజ్యతఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥
అనుకంపాయాంవిహితస్యకరూపతద్ధితస్యఅనుకంపార్థకతయా అను
కంపనీయైరంగైస్తామ్యతీతి మాలత్యాఃవిరహాసహిష్ణుతయావిప్రలంభ
శృంగారోవ్యజ్యతే॥ ఉపసర్గస్యవ్యంజకత్వమాహ॥పరిచ్ఛేదాతీతఇతి॥ఈ
దృగేతావానితిపరిచ్ఛేత్తుమశక్యః - పరిచ్ఛేదమతీతఃపరిచ్ఛేదాతీతఇతిద్వి
తీయా శ్రితేత్యాదినాద్వితీయాసమాసః - సకలకారణానామఖిలేంద్రి
యాణాం - అవిషయః-అగోచరః- అస్మిన్జన్మనిపునర్జన్మాంతరేవా-
యదాస్వాదనుభూతపూర్వః - కించ-వివేకప్రధ్వంసాత్-ఉపచితఃప్రవృ
ద్ధః - మహాన్మోహస్తేనగహనః- కింవాభవిష్యతీతికిమతఃపరమితిచభీతి
కరః - కోపిమనసాప్యనుల్లేఖ్యః-వికారః-అంతర్జడయతి-జడంకరోతి-
తత్కరోతితిణిచిఇతికర్తర్యతామాధంకరోతీత్యర్థః - తాపంచ త
నుతే - తనువిస్తారఇతిధాతోర్మహాంతంతాపంకరోతీత్యర్థః-అత్రవి
వేకప్రధ్వంసాదితిప్రేత్యుపసర్గేణ వివేకస్యసంస్కారాత్మనాప్యనవ

గహనో౽వికారః కో౽ప్యంతర్జడయతి చ తాపం చ తనుతే॥ అత్ర ప్రశబ్దస్యోపసర్గస్య॥ ప॥ కృతం చ గర్వాభిముఖం మనస్త్వయా కిమన్యదేవం నిహతాశ్చ నో ద్విషః। తమాంసి తిష్ఠంతి హి తావదంశుమాన్న యావదాయాత్యుదయాద్రిమౌళితామ్॥ అత్ర తుల్యయోగితాద్యోతకస్య చేతి నిపాతస్య॥ ప॥ రామో౽సౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిం పరామస్మద్భాగ్యవిపర్యయాద్యది పరం దేవో న జానాతి తమ్। వందీవైష యశాంసి గాయ

ష్ఠానం వ్యజ్యతే - న చ ప్రశబ్దవాచ్యో౽యమర్థః - ఉపసర్గాణాం వాచకత్వాభావాత్ ద్యోతకత్వమేవేతి భావః - తదేతదాహ - అత్రేతి - నిపాతస్య వ్యంజకత్వం దర్శయతి - కృతం చేతి॥ ఇదం భగవంతం ప్రతి దేవానాం వచనం॥ హే భగవన్ త్వయా మనః గర్వాభిముఖం దైత్యహననం కియదితి గర్వోన్ముఖం కృతం చ - ఏవం సతి - కిమన్యత్ - బహు కిముచ్యతే - నో౽స్మాకం ద్విషః - నిహతాశ్చ - యావదుదయాచలశిఖరతామయమంశుమాన్నాయాతి తావదేవ తమాంసి తిష్ఠంతీతి - అత్ర కృతం చ నిహతాశ్చేతి చకారద్వయేన సముచ్చయద్యోతకేన యస్మిన్ క్షణే భగవతా మనసో గర్వాభిముఖ్యం కృతం తస్మిన్నేవ క్షణే౽సురాణాం హననమితి తుల్యకాలత్వప్రతీతేర్భగవతశ్శౌర్యాతిశయో వ్యజ్యత ఇత్యాహ॥ అత్రేతి తుల్యయోగితేత్యాది॥ యద్యప్యుపసర్గనిపాతయోస్సుబంతత్వేన పదత్వాన్న పదైకదేశత్వం - తథాపి పదయోరన్వితయోః పదాంతరసంబంధేనైవ ద్యోతకత్వం న పృథక్త్వేనేతి పదైకదేశత్వోపచారః॥ అనేకేషాం ప్రకృతిప్రత్యయవచనానామేకవాక్యానుప్రవేశేన వ్యంజకత్వముదాహరతి॥ రామో౽సావితి - సువేలాచలే - కృతసన్నివేశం శ్రీరామసైన్యమవలోక్య అత్ర కో వా రామ ఇతి పృష్టస్య చారస్య రావణం ప్రత్యుక్తిరియం - భువనేషు - భూర్భువస్స్వర్లోకేషు - విక్రమగుణైః - విక్రమేణ గుణైర్దాక్షిణ్యాదిభిశ్చ పరాం ప్రసిద్ధిముపగతః - రామో౽సౌ - అసావిత్యంగుల్యా నిర్దిశ్యమాన ఏవ త్రిభువనప్రసిద్ధ ఇతి కథముచ్యతే - మయా అజ్ఞాతత్వాదితి వదంతం తం ప్రత్యాహ - తం త్రిజగత్ప్రసిద్ధం - దేవో భవాన్న జానాతి యది - తదస్మ

తిమరుద్యస్యైకబాణాహతి శ్రేణీభూతవిశాలసాలవివరోద్గీర్ణైస్స్వ
రైస్సప్తభిః॥ అత్రాసావితిభువనేష్వితిగుణైరితి సర్వనామవచనప్రాతిప
దికవచనానాం॥ నత్వదితినమదితిఅపిత్వస్మదిత్యస్య సర్వాక్షేపిణఃభాగ్య

ద్భాగ్యవిపర్యయాత్ - అస్మద్దురదృష్టవశాదేవ - యదిభవానపి జానీ
యాత్తదామైథిలీంనాపహరేత్ - అస్మాకమప్యేవంవిపత్తిశ్చనస్యాత్ -
తస్యప్రసిద్ధిమేవస్మారయతి - ఏకస్యబాణస్యఏకస్యైవాహత్యా - అత్రై
కత్వముభయవిశేషణం - శ్రేణీభూతాన్యేకరేఖాంతఃపాతితయాకృతా
నివిశాలానివయానిసాలానాంవివరాణితేభ్యఉద్గీర్ణై రుద్భూతైః - స
ప్తభిస్స్వరైః - వివరసప్తకసద్భావాత్స్వరసప్తకావిర్భావఇతిభావః.
వివరసప్తకావిర్భూతాస్సప్తస్వరాఏవషడ్జాదిసప్తస్వరా ఇత్యభిదా
ధ్యవసాయః- తైరుపలక్షితతయాయశాంస్యేవమరుత్ - వందీవైతాళి
కఇవ గాయతీతి- అత్రఅసావితిసర్వనామ్నాలోకోత్తరమహిమాతిశయ
శాలితాప్రతిపాదనద్వారాతవాయమజయ్యఇతివ్యజ్యతే-భువనేష్వితిభు
వనప్రాతిపదికేనక్వచిద్దేశవిశేషఏవాయంనప్రసిద్ధః-కింతుసర్వస్మిన్నపిదే
శఇతివ్యజ్యతే.తద్గతేనబహువచనేననభూలోకమాత్రేప్రసిద్ధః- కింతుత్రి
ష్వపిలోకేష్వితివ్యజ్యతే- విక్రమగుణైరిత్యత్రాపివిక్రమప్రాతిపదికేనవిక్ర
మైఃప్రసిద్ధిర్లభ్యతే- తేనచభవద్విజయివాలికార్తవీర్యనిహంతృ భార్గవ
విజయిత్వంవ్యజ్యతే-గుణరూపప్రాతిపదికేనదాక్షిణ్యాదిభిఃప్రసిద్ధిర్లభ్య
తే- తేనబాంతఃపురద్రోహిణమపిశరణాగతంకాకంరక్షితవాన్- తద్భవా
నపిశరణాగతశ్చేద్రక్షిష్యతీతివ్యజ్యతే - తద్గతేనబహువచనేనచైకైక
స్యైవగుణస్యబహుప్రకారతావ్యజ్యతే-తదేతదాహ-అత్రాసావితి- అ
సావితిసర్వనామ్నఃభువనేష్వితివచనస్య- గుణైరితిప్రాతిపదికవచనయో
శ్చేత్యర్థః-వ్యంజకత్వమితి శేషః-తత్ప్రకారస్తుప్రదర్శితఏవ.అస్మదిత్యేనేనత
వతజ్ఞానంతునకేవలంత్వద్భాగ్యవిపర్యయాత్-కింత్వస్మాకంసర్వేషామ
పిభాగ్యవిపర్యయాదితివ్యజ్యతే - తదేతదాహ - నత్వితి - నమదితి - స
ర్వమాక్షేప్తుమాక్రష్టుంశీలమస్యేతి సర్వాక్షేపి - తస్య - భాగ్యవి

విపర్యయాదితి అన్యథాసంపత్తిముఖేన న త్వభావముఖేనాభిధానస్య ॥ ప ॥ తరుణిమని కలయతి కలామనుమదనధనుర్భ్రువోః పఠత్యగ్రే । అధివసతి సకలలలనామౌళిమియం చకితహరిణచలనయనా ॥ అత్రేమనిజవ్యయీభావకర్మభూతాధారాణాం స్వరూపస్య । తరుణత్వ ఇతి ధనుషస్సమీ

పర్యయాదిత్యస్య వ్యంజకత్వం దర్శయతి - అన్యథాసంపత్తిముఖేనేతి - అభిధానస్యేతి సంబధ్యతే - వ్యంజకత్వమితి శేషః - అత్ర అభాగ్యవశాదిత్యనుక్త్వా భాగ్యవిపర్యయాదిత్యభిధానేన భాగ్యస్య పుణ్యరూపస్య విపర్యయః అన్యథాత్వం అభాగ్యఫలదాయిత్వమితి యావత్ - పుణ్యస్యాపి విపరీతఫలదాయిత్వం తదజ్ఞానాజ్జాతం - అభావముఖేనాభిధానస్య తు న వ్యంజకత్వం - యద్యభాగ్యవశాదిత్యుచ్యతే తదా దురదృష్టవశాద్విపత్ - భాగ్యవశాత్సంపదపి స్యాదిత్యతః భాగ్యవిపర్యయాదిత్యుక్తేర్వ్యంజకత్వం - తదేతదాహ - న త్వభావముఖేనేతి భాగ్యవశాదిత్యభిధానస్యేత్యర్థః - నను వాచకత్వావిశేషేపి కస్యచిదేవ వ్యంజకత్వం - కస్యచిన్నేతి కథం విశేషావధారణమిత్యాశంక్య తత్రోత్తరం వక్తుముదాహరతి - తరుణిమనీతి - తరుణిమని తారుణ్యే కలాం లేశం - కలయతి సతి - యౌవనప్రారంభ ఇత్యర్థః - భ్రువోః అగ్రే ప్రాంతే - కర్తరి - అనుమదనధనుః - మదనధనుషస్సమీపే - అత్రాపి కాకాక్షిన్యాయేన కలామిత్యస్యానువృత్తిః - తథా చ - కలాం పఠతి సతి - సామర్థ్యాద్భ్రుక్షిప్త ఇతి లభ్యతే - ఇయం చకితమృగేక్షణా సకలకాంతానాం మౌళిమధివసతి - మౌళౌ వర్తత ఇత్యర్థః - యౌవనప్రారంభ ఏవం జాతా - యౌవనోత్కర్షే తు కథం వా స్యాదితి లభ్యతే - వాచకత్వే సమానేపి కస్యచిదేవ వ్యంజకత్వమితి సహృదయానుభవేన దర్శయతి - అత్రేతి ॥ అ ॥ ఇమనిజవ్యయీభావకర్మభూతాధారాణామితి - తరుణశబ్దాత్తస్య భావస్త్వతలావితి భావత్వప్రత్యయోనుశిష్టః - పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వేతీమనిచ్ - తథా అనుమదనధనురిత్యనుర్యత్సమయా ఇత్యవ్యయీభావ సమాసో విభాషాధికారాద్వికల్పితః - మదనధనుష స్సమీప ఇతి వాక్యమపి - తథా మౌళిమధివసతీ

పఙ్తిమాత్రే వసతీతి త్యాదిభిస్తుల్యేప్యేతేషాం వాచకత్వే స్త్రీకశ్చిత్స్వరూపస్య విశేషో యశ్చమత్కారకారీ స ఏవ వ్యంజకః॥ ఏవమన్యేషామపి బోద్ధవ్యం। వర్ణరచనయోర్వ్యంజకత్వం గుణస్వరూపనిరూపణే ఉదాహరిష్యతే॥ అపిశబ్దాత్ప్రబంధేషు నాటకాదిషు। ఏవం రసాదీనాం పూర్వగణితభేదాభ్యాం సహ షడ్భేదాః॥ భేదాస్తదేకపంచాశత్॥ వ్యాఖ్యా

త్యపాత్వధ్యాయ్వస ఇత్యేతత్పూర్వస్యవసతేరాధారస్య కర్మసంజ్ఞాయాం విధానాత్తదర్థం చ వాక్యం మాత్రే వసతీతి- తదేతదాహ- త్యాదిభిస్తుల్యేప్యేతేషాం వాచకత్వ ఇతి - భావసామీప్యాధారవాచకత్వే సమానేపి నిజవ్యయీభావకర్మభూతాధారసన్దర్శనే యశ్చమత్కారస్స ప్రతీయతే యత్ర యత స్తతో వ్యంజకత్వమపి తదధీనమితి భావః- ఉక్తమర్థమన్యత్రాప్యతిదిశతి - ఏవమితి - తరుణిమాదిశబ్దవదన్యేషామపి వ్యంజకత్వం బోధ్యం- నను వర్ణరచనయోర్వ్యంజకత్వం న ప్రదర్శితమిత్యత ఆహ- వర్ణరచనయోరితి- పదైకదేశరచనా వర్ణేష్వపి రసాదయ ఇత్యతాపిశబ్దసముచ్చయం దర్శయతి - అపిశబ్దాదితి- నాటకేష్వితి తథాహి- రత్నావళ్యాం శృంగారః ప్రాధాన్యేన వ్యంగ్యః- వేణీసంహారే వీరరసః- నాగానందాదౌ కరుణరసః- వీరభద్రవిజయాదౌ రౌద్రరసః- ప్రహసనే హాస్యరసః - ప్రబోధచంద్రోదయాదౌ శాంతరస ఇతి బోధ్యం - ఏవం రసాదీనాం పూర్వోక్తభేదాభ్యాం ప్రబంధే పృథక్ శక్తిమూలత్వేపి శబ్దైన సముచ్చితాభ్యాం పదవాక్యగతాభ్యాం ప్రబంధభేదమాదాయ పదైకదేశరచనా వర్ణేష్వపి రసాదయ ఇత్యుక్తభేదైస్సహ షడ్భేదా ఇత్యర్థః. తథా చాయమత్ర నిష్కర్షః - వ్యాఖ్యాతా ఇతి- తత్రేదం వ్యాఖ్యానం- పదగతః- వాక్యగతః - ప్రబంధగతః- పదైకదేశగతః- రచనాగతః - వర్ణగతశ్చేతి షడ్భేదా ఇతి - అథ బోద్ధృబుద్ధిసౌకర్యాయోక్తాన్ శుద్ధభేదాన్ సంకలయతి - భేదాస్తదేకపంచాశదితి - తథాహి - లక్షణామూలోఽవివక్షితవాచ్యధ్వనిరర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యభేదేన ద్వివిధః - సచ ప్రత్యేకం పదప్రకాశ్య

తా॥ తేషాంచాన్యోన్యయోజనే॥ సంకరేణత్రిరూపేణ సంసృష్ట్యాచై
కరూపయా॥ నకేవలంశుద్ధభేదాఏవైకపంచాశద్భవంతి। యావత్తేషాం
స్వప్రభేదైరేకపంచాశత్॥ సంశయాస్పదత్వేనానుగ్రాహ్యానుగ్రాహక
తయైక వ్యంజకానుప్రవేశేనచేతి త్రివిధేనసంకరేణ పరస్పరనిరపేక్షైక

త్వవాక్యప్రకాశ్యత్వాభ్యాం ద్వివిధస్సన్ చతుర్విధోభవతి - అభిధా
మూలేవివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనౌ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యాఖ్యరసధ్వ
నేః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశవర్ణరచనాగతత్వేనషడ్భేదాః - సం
లక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యాఖ్యధ్వనౌతు శబ్దశక్తిమూలే వస్త్వలంకారరూప
వ్యంగ్యభేదేనప్రత్యేకం పదవాక్యప్రకాశ్యత్వేనచత్వారోభేదాః. అ
ర్థశక్తిమూలే స్వతస్సంభవిన్యర్థే వస్తునావస్తుధ్వనిః - వస్తునాఅలం
కారధ్వనిః - అలంకారేణ వస్తు ధ్వనిః - అలంకారేణాలంకారధ్వ
నిరితిచతుర్భేదేషుప్రత్యేకం పదవాక్యప్రబంధగతత్వేనత్రైవిధ్యాత్
ద్వాదశభేదాః - ఏవంకవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధార్థస్యాపిద్వాదశభేదాః॥
తథాకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థస్యాపిద్వాదశభేదాః - ఏవమ
ర్థశక్తిమూలధ్వనౌ షట్త్రింశద్భేదాః - శబ్దార్థోభయ శక్త్యుద్భవ
స్త్వేకః - ఏవంశుద్ధాధ్వనిభేదాఏకపంచాశదితివ్యాఖ్యాతాఇతి - ఉక్త
ప్రకారేణేత్యర్థః - అత్రమిశ్రభేదాన్ప్రపంచ్యసంకలయతి- తేషాంచాన్యో
న్యయోజనే - సంకరేణత్రిరూపేణసంసృష్ట్యాచైకరూపయేతి- అయమ
ర్థః - సంశయాస్పదత్వేనాంగాంగిభావేనైకవ్యంజకానుప్రవేశేనచే
తిత్రిరూపస్సంకరః - ఏతత్త్రితయభిన్నాసంసృష్టిరితిసంబంధాశ్చత్వా
రః - ఏతేషుచతుర్షుసంబంధప్రకారేష్వన్యతమేనసంబంధేనైకపంచా
శతాశుద్ధభేదైర్యోజనేనైకైకస్యైకపంచాశత్తాభవతి - తదేతదాహ-
నకేవలంశుద్ధభేదాఏవ - తేషాంస్వప్రభేదైరేకపంచాశత్తేతి- ఏవంచఏ
కపంచాశదపిప్రత్యేకంప్రత్యేకమేకపంచాశత్సంపన్నాః - ఏవంచైకపం
చాశతోభేదానామేకేనసంబంధేనైకపంచాశతాభేదైర్యోగే హ్యేకాధి
కషట్ఛత్యధికద్విసహస్రభేదాభవంతి - ఏవమన్యైస్త్రిభిస్సంబంధైర్యో

స్వరూపయోః సంసృష్ట్యా చేతి చతుః వేదఖాబ్ధివియచ్చంద్రాః॥
౧౦౪౦౪॥ శుద్ధభేదైస్సహ॥ శరేషుయుగఖేందవః॥ ౧౦౪౫౫॥ అత్రది
ఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ ప॥ ఖణపాహుణిఆ దేఅరజాఆఏ సుహఅ కింపి
దే భణిఆ। రుఅఇ పరోహరవలహీఘరమ్మి అణుణిజ్జఉ వరాఈ॥ ఛా॥ క్షణ
ప్రాఘుణికా దేవర జాయయా సుభగ కిమపి తే భణితా। రోదితి పురోగృ
హవలభీగృహే ఽనునీయతాం వరాకీ॥ అత్రానునయః కిముపభోగలక్షణే
ర్థాంతరే సంక్రమితః। కిమనురణనన్యాయేనోపభోగ ఏవ వ్యంగ్యవ్యా
జక ఇతి సందేహః॥ ప। స్నిగ్ధశ్యామలకాంతిలిప్తవియతో వేల్లద్బలాకా
ఘనా వాతాశ్శీకరిణః పయోదసుహృదామానందకేకాః కలాః। కామం
సంతు దృఢం కఠోరహృదయో రామోఽస్మి సర్వం సహే వైదేహీ తు క

జనే సర్వేషాం భేదానాం - చతురధికశతుశ్చత్యధికదశసహస్రభేదా భ
వంతి - తదేతదాహ - వేదేతి - వేదఖాబ్ధివియచ్చంద్రాః॥ ౧౦౪౦౪॥ శుద్ధభే
దైస్సహ యోజనే - శరేషుయుగఖేందవః॥ ౧౦౪౫౫॥ ఏకపంచాశతశ్శుద్ధభే
దానాం చతుస్త్రించతుశ్శతాధికదశసహస్రసంఖ్యాకమిశ్రభేదానాం చ
యోజనే పంచపంచాశదుత్తరచతుశ్శతాధికదశసహస్రభేదా భవంతి - స్వ
తంత్రైర్బాణాం ప్రాచీనానాం సంయోగపర్యనుయోగానర్హత్వా దాధి
క్యన్యూనతయోరప్రసక్తిరితి బోధ్యం - సర్వేషాం భేదానాముదాహర
ణస్య వక్తుమశక్యతయా దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యత ఇత్యాహ - అత్ర దిఙ్మాత్రమితి -
అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్య చ సంశయరూ
పేణ సంకరేణ సంబంధే ఉదాహరణమాహ॥ ఖణపాహుణిఆ ఇతి॥ ఛా॥ క్షణ
ప్రాఘుణికా దేవర జాయయా సుభగ కిమపి తే భణితా । రోదితి పురో
గృహవలభీగృహే ఽనునీయతాం వరాకీ ॥ కస్యాంచిదనురక్తం దేవరం ప్ర
త్యుత్సవవ్యాజేన ప్రజావత్యాః పరిహాసోక్తిః - హే దేవర తవ జాయయా
క్షణః ప్రాఘుణికా క్షణ ఉత్సవః - తదర్థమాగతా కిమప్యనుచితం భణితా
సతీ పురస్థిత గృహవలభిగృహే రోదితి - అశ్రూణి ముంచతి - రుదిర్ అశ్రువిమో
చనే - వరాకీ అతిదీనా అనునీయతాం అత్ర జాయయా కిమపి భణితే

ర్థః భవిష్యతి [illegible] హే దేవి ధీరా భవ । అత్ర లిప్తేతి పయోదసుహృదామితి చ అత్యంతతిర[illegible]స్కృతవాచ్యయోః సంసృష్టిః । తాభ్యాం సహ రామోఽస్మీత్య తి - ఈర్ష్యాకృత[illegible]ముపాలంభం సూచయతి. అతః అవమానమసహమా నారోదితీతి భావః - అస్మిన్ పరకీయాత్వం వ్యజ్యతే - అత్రేతి- ఉపభుజ్యతామిత్యప్రతీతిస్తావద్భవత్యేవ - పరంతు ప్రీతిజనకక్రి యాత్మకస్యానునయస్య విశేషే ఉపభోగే అనునయపదలక్షణయా కింత త్రోద్ధోషసారణపూర్వకత్వం తద్వ్యంగ్యం - కింవా అనునీయతామి తిపదాదనునయత్వే నైవాభిధయానునయోపస్థితా ఉపభుజ్యతామితి త ద్వ్యంగ్యమితిసంశయాదర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యలక్షణామూలధ్వని నాసహాస్యతస్సంభవ్యర్థశక్త్యుద్భవవస్తువ్యంగ్యవస్తునః పదప్రకాశ్యస్య సంశయాస్పదత్వరూపసంకరధ్వనిరిత్యర్థః - వ్యంగ్యయో స్సంశయా స్పదత్వేనైతద్వతః కావ్యస్యైవ తన్నామకత్వం బోధ్యమిత్యుక్తమేవ - అ న్యద్విద్వివిధసంకరస్య సంసృష్టిరూపైకవిధస్యచైకముదాహరణ మాహ- స్నిగ్ధశ్యామలేతి ॥ వర్షాసు సీతావిరహిణో రామస్యోక్తిరియం - స్ని గ్ధయా శ్యామలయా చ కాంత్యా లిప్తం వియద్యైస్తాదృశాః ప్రచలద్వలాకా శ్చఘనా జాతా ఇతి శేషః - తథా వాతాః శీకరిణోంబుకణ యుక్తా జాతా ఇతి శేషః - తథా పయోదసుహృదాం మయూరాణామానందజన్యాః కే కాః శబ్దాః కలా గభీరా ఇత్యర్థః - కేకాపదోపాదానాదేవ మయూరశ బ్దప్రాప్తావపి పయోదసుహృదామిత్యస్యోపాదానమానందసంబంధిత్వే నైవేతి కేచిత్ - వస్తుతస్తు - కేకావాణీ మయూరస్యేత్యనేన మయూరవాణ్యా మేవ కేకాశబ్దస్తత్ర శబ్దాంతరే తాదృశప్రయోగాభావానుసంధాన సాచి వ్యాన్మయూరశబ్దోపస్థితిరితి బ్రూమః - యద్వా మయూరాదిసమభివ్యా హార సత్త్వే స్వార్థైకదేశే శబ్దమాత్రే కేకాదిశబ్దా నిరూఢలాక్షణికా ఇతి బ్రూమః - ఏతే ఉద్దీపకాః కామం యథేష్టం సంతు మాం హంసు నసమ ర్థా ఇతి భావః - నను త్వామేతే హనిష్యంతీత్యత్రాహ - కఠోరేతి ॥ రా మోస్మి దుఃఖసహిష్ణురస్మి - అతస్సర్వమేతదుద్దీపకకృతం ప్రహారం స

ర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్యానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావేన రామపద లక్షణైకవ్యఞ్జకానుప్రవేశేన [illegible] కధ్వన్యోః సంకరః॥ ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం॥ [illegible] నినిర్ణయో నామ

చతుర్థోల్లాసః [illegible]

హే - దుఃఖసహిష్ణుత్వమేవ కథమిత్యత్రాహ. కఠోరేతి. సర్వంసహే ఇతి వసుమతీసంబోధనమితి బుధాబుద్ధయః - అతః కఠోరహృదయా వైదేహీ తు కథం భవిష్యతి కింప్రకారా భవిష్యతీత్యర్థః - అత్రేతి. ద్రవద్రవ్యకరణ వ్యాప్తేరేవ లేపపదార్థత్వేన కాంత్యా వ్యాప్తౌ లక్షణైవ - తథా చైత స్యైవ సుహృత్ హృదయశూన్యత్వయోరుదస్యతుడద్యానేన రిక్తత్వేన రూపేణ లక్షణైవ - అనయోర్విరహోద్దీపకత్వం సామాజికజ్ఞేయం వ్యంగ్యం - మేఘకాంత్యా వియద్వ్యాపకస్య మయూరస్య నృత్యస్య చ విరహదుఃఖోద్దీపకత్వాత్తయోః పరస్పరనిరపేక్షత్వరూపా సంసృష్టిరిత్యర్థః - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యయోరిత్యత్ర తన్మూలవ్యంగ్యయోరిత్యర్థః - తాభ్యాం సహేతి రామపదేన దుఃఖసహిష్ణుత్వేన రూపేణ రామస్యోపస్థానాదర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యలక్షణా తద్వ్యంగ్యం చ దుఃఖేష్వమ్రియమాణత్వేన రామస్య స్వావధీరణం తత్ప్రయోజనం గూఢరూపం వ్యంగ్యం - తస్య చ తాభ్యాం తత్పదద్వయవ్యంగ్యాభ్యాం విరహదుఃఖోద్దీపకత్వం వ్యక్తిభ్యాం సహానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావేనేత్యర్థః - రామస్య స్వావధీరణమనుగ్రాహ్యం - విరహదుఃఖోద్దీపకత్వే ద్వయమనుగ్రాహకమిత్యర్థః - ఇమౌ విరహదుఃఖోద్దీపకావితి రామేణ జ్ఞాతే - తథాపి స్వామరణాత్ స్వావధీరణాతిశయాత్ రామపదేతి దుఃఖసహిష్ణుత్వలక్షణైక రామపదేన తత్స్వావధీరణమివ తదీయవిప్రలంభోపి దుఃఖసహిష్ణుత్వబోధనద్వారా వ్యజ్యత ఇత్యేకస్మిన్ రామపదే వ్యంగ్యత్వేన తద్ద్వయానుప్రవేశ ఇత్యర్థాంతరసంక్రమితేతి వాచ్యపదం తద్వ్యంగ్యపరమత్ర రసధ్వనిపదం చ ధ్వన్యంతరసపరమత్ర బోధ్యం॥ ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం చతుర్థోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు-అవిఘ్నమస్తు.

అథపంచమోల్లాసప్రారంభః.

ఏవంధ్వనౌ [illegible]తే గుణీభూతవ్యంగ్యప్రభేదానాహ ॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం। సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరం॥ వ్యంగ్యమేవం గుణీభూత వ్యంగ్యస్యాష్టౌభిదాః స్మృతాః । కామినీకుచకలశవత్ గూఢంచమత్కరోతి। అగూఢంతుస్ఫు

శ్రీరస్తు.

శుభమస్తు-అవిఘ్నమస్తు.

అథపంచమోల్లాసప్రారంభః.

అథపంచమోల్లాసె గుణీభూతవ్యంగ్యప్రభేదాన్ దర్శయితుం చతుర్థోల్లాసెనసంగతిందర్శయతి॥ఏవమితి॥ధ్వనౌనిర్ణీతఇతి ॥ ప్రథమోల్లాసఏవ - అతాదృశిగుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యాదినాలక్షణస్యప్రాగుక్తత్వేపి తదుదాహరణస్యచ ప్రదర్శితత్వాదత్రతద్భేదాఏవప్రదర్శనీయాఇతిభావః - తద్భేదాన్దర్శయతి-అగూఢమితి . వ్యంగ్యమిత్యస్యసర్వత్రాన్వయః-తథాచ-అగూఢవ్యంగ్యం-అపరాంగవ్యంగ్యం-వాచ్యసిద్ధ్యంగవ్యంగ్యం-అస్ఫుటవ్యంగ్యం-సందిగ్ధప్రాధాన్యవ్యంగ్యం-తుల్యప్రాధాన్యవ్యంగ్యం-కాక్వాక్షిప్తవ్యంగ్యం-అసుందరవ్యంగ్యంచేతి యోజనా-అష్టౌభిదాఃస్మృతాః-శ్రోతృబుద్ధిసౌకర్యాయాష్టావిత్యుక్తిః - అగూఢత్వంసహృదయాసహృదయవేద్యతా - గూఢమేవచమత్కరోతి-నాగూఢం-కామినీకుచకలశవత్-తథాచాగూఢస్యగుణీభూతత్వం. తదేతదాహ - కామినీకుచకలశవదితి-వావ్యాయమానమితి- వాచ్యఇవాచరతీతివాచ్యాయమానం - వాచ్యవత్స్ఫుటంప్రతీయమానమితియావత్॥

టతయా వాచ్యాయమానమితి గుణీభూతమేవ॥ అగూఢం యథా॥ యస్యాసుహృత్కృతతిరస్కృతిరేత్య తప్త సూచివ్యధవ్యతికరేణ యునక్తి కర్ణౌ । కాంచీగుణగ్రథనభాజనమేష సోఽస్మి జీవన్న సంప్రతి భవామి కిమావపామి॥ అత్ర జీవన్నిత్యర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యస్య॥ ఉన్నిద్రకోకనదరేణుపిశంగితాంగాః గాయంతి మంజు మధుపా గృహదీర్ఘికాసు । ఏతచ్చకాస్తి చ రవేర్నవబంధుజీవ పుష్పచ్ఛదాభముదయాచల

అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్య వ్యంగ్యస్యాగూఢతాయా ముదాహరణమాహ-అగూఢం యథేతి॥ యస్యేతి - కీచకేనావమానితయా సైరంధ్ర్యా కీచకవధార్థం ప్రేరితస్య అజ్ఞాతవాసినోఽర్జునస్య వచనం - అసుహృదా కీచకేన కృతాయా తిరస్కృతిః - సా యస్య కర్ణావేత్య-తప్తసూచీవ్యధాయాః వ్యతికరేణ అతిశయేన-యునక్తి-ఏష సోఽహం- కాంచీగుణగ్రథనభాజనమస్మి (స్త్రీ)వేషం ధృత్వా స్థితోఽస్మి-తతః-సంప్రతి-జీవన్న భవామి-న జీవామీత్యర్థః- కిం ప్రతికిమాలపామి - అత్ర జీవతస్స్వతః న జీవామీతి వచనం ముఖ్యార్థబాధా స్మరణోన్ముఖజీవన సదృశజీవనరూపార్థాంతరే సంక్రమితం సత్ప్రకృతకార్యానుపయోగిత్వం వ్యనక్తి - తచ్చ వాచ్యాయమానతయా అగూఢమిత్యాహ-అత్రేతి॥ జీవన్నిత్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్య - అగూఢతేతి శేషః- కామినీకుచకలశవత్కించిద్గూఢమేవ చమత్కారకారి - తథాచోక్తమాలంకారికైః॥ చోళీపయోధర ఇవ ప్రకటో న కామం నోఘూర్జరీస్తన ఇవాతితరాంనిగూఢః । అర్థోగిరామపిహితః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీపయోధర ఇవాతితరాం సమింధః॥ ఇతి॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యస్యాగూఢతాయాముదాహరణమాహ॥ ఉన్నిద్రేతి॥ ఉన్నిద్రాణాం వికచానాం కోకనదానాం రక్తారవిందానాం రేణుభిః - పిశంగితాంగాః-మధుపాః-గృహదీర్ఘికాసు-మంజుమధురం గాయంతి - నవబంధుజీవపుష్పచ్ఛదాభం నవబంధూకకుసుమపుంజశోభం - ఉదయాచలచుంబి రవేర్బింబం చ చకాస్తి-అత్ర చుంబీత్యేతత్పదం అత్యంతతిరస్కృత వాచ్యతయా ఉపశ్లేషసంబంధమాత్రం లక్షయ

చుంబిబింబః॥ అత్ర చుంబ ... తవాచ్యస్య॥ అత్రాసీ
త్ఫణిపాశబంధనవిధిశ్శక్త్యా ... గాఢంవక్షసితాడితే హనుమతా
ద్రోణాద్రి రత్రాహృతః। దివ్యైరింద్రజిదత్రలక్ష్మణశరై ర్లోకాంత
రంప్రాపితః కేనాప్యత్రమృగాక్షి రాక్షసపతేః కృత్తాచకంఠాటవీ॥అత్ర
కేనాప్యత్రేత్యర్థశక్తి మూలానురణనరూపస్య। తస్యాప్యత్రేతియు
క్తః పాఠః॥అపరస్య రసాదేర్వాచ్యస్య వాక్యార్థీభూతస్యాంగం॥ రసా
ద్యనురణనరూపం వా॥ ప॥ అయంసరశనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః।

త్ర్పత్యూక్షస్యతదానీంతనత్వంవ్యంజయతీత్యాహ-అత్రేతి॥ చుంబనస్యా
త్యంతతిరస్కృతవాచ్యస్య - అగూఢతేతిశేషః॥అర్థశక్తిమూలాను ర
ణనధ్వనేరగూఢతాయాముదాహరణమాహ॥ అత్రాసీదితి॥ ఇదమయో
ధ్యాంప్రత్యాగమనేసీతాంప్రతిరామస్యవచనం॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోయం
శ్లోకః॥ చతుర్థపాదే రాక్షసపతేఃకంఠాటవీకేనాప్యత్రకృత్తేత్యత్రరా
వణశిరశ్ఛేత్తృతయారామస్యోపస్థితివ్యంజనయా స్ఫుటైవేత్యర్థశక్తి
మూలానురణనధ్వనేరగూఢతా॥ కింపదాదినాబుద్ధిస్థస్యసామాన్యేనైవ
రూపేణోపస్థితిరితి పక్షావలంబనే వ్యంజనేనైవ రామత్వాకారస్యోప
స్థాప్యత్వాదాహ-అతఏకేనాపీతి॥సర్వనామ్నా యేనరూపేణబుద్ధిస్థతా
తేనైవరూపేణ రామత్వాదినోపస్థితిరితిపక్షే రామపదార్థస్య కింప
దవ్యంగ్యత్వాభావాదాహ - తస్యాప్యత్రేతి॥ యుక్తః పాఠఇతి- కే
నాప్యత్రేత్యత్ర తస్యాప్యత్రేతిపఠిత్వా అగూఢవ్యంగ్యోదాహరణత్వం
బోధ్యమితిభావః॥ ప్రథమోద్దిష్టమగూఢవ్యంగ్యం నిరూప్యాపరస్యాం
గం రసవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహిత భావోదయ భావసంధిభా
వశబలతాభేదేన సప్తవిధం మత్వాతత్రాపి రసవదపరాంగస్య రస
స్య రసాంగత్వేన భావాంగత్వేనచ ద్వైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్య ర
సస్యరసాంగతాయా మపరాంగముదాహరతి- అయమితి॥ విభావాను
భావసాత్వికవ్యభిచారిభి ర్వ్యంజితోరతిహాసశోకాది చిత్తవృత్తివిశేషో
రసః - సయత్రాపరస్యాంగంభవతి తత్రరసవదలంకారః॥ విభావాను

నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీ నీవీవిస్రంసనః కరః॥ అత్ర శృంగారః కరుణస్య॥
ప॥ కైలాసాలయఫాలలోచనరుచా నిర్వర్తితాలక్తకవ్యక్తిః పాదనఖద్యుతిర్గిరిభువస్సా వస్సదా త్రాయతాం। స్పర్ధాబంధసమిద్ధయేవ సుదృఢం రూఢా యయా నేత్రయోః కాంతిః కోకనదానుకారసరసా సద్యస్సముత్సార్యతే॥ అత్ర భావస్య రసః॥ ప॥ అత్యుచ్చాః పరితస్స్ఫురంతి గిర

భావా ఇత్యాద్యభివ్యంజితో నిర్వేదాదిస్త్రయస్త్రింశద్భేదో దేవతా గురునృపద్విజపుత్రాదావభివ్యజ్యమానా రతిశ్చ భావః - స యత్రాపరస్యాంగం భవతి తత్ర ప్రేయోలంకారః - అనౌచిత్యేన ప్రవృత్తో రసో భావశ్చ రసాభాసో భావాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - స యత్రాపరస్యాంగం భవతి తత్రోర్జస్వి - భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా భావశాంతిః - తస్యా అపరాంగత్వే సమాహితం - భావస్యోద్గమావస్థా భావోదయః - ద్వయోర్విరుద్ధయోర్భావయోః పరస్పరస్పర్ధా భావసంధిః - బహూనాం భావానాం పూర్వపూర్వోపమర్దేనోత్పత్తిర్భావశబలత్వం - ఏతేషామపరాంగత్వే యథాక్రమం భావోదయభావసంధిభావశబలతాఖ్యాస్త్రయోలంకారా బోధ్యాః - రణభువి నికృత్తం భూరిశ్రవసో భుజం విలోక్య తత్పత్న్యా విలాపోయం- రశనోత్కర్షీ - నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీతి చ బహుళమాభీక్ష్ణ్య ఇతి పౌనఃపున్యేణ సః - పీనస్తనవిమర్దనః - నీవీవిస్రంసన ఇతి విపూర్వాన్మర్దయతేః స్రంసయతేశ్చ క్రమాదధికరణయోశ్చైతి ల్యుడంతాభ్యాం కృద్యోగలక్షణేతి సమాసః॥ స కరః- అయం- అత్ర శోకావహః కస్యావా రసస్యాంగమిత్యత ఆహ। అత్రేతి॥ కరుణస్యేతి- అంగమితి శేషః॥ అథ రసస్య భావాంగతాయామపరస్యాంగముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసాలయస్య శంభోః - యత్ఫాలలోచనం తస్య రుచా - నిర్వర్తితా సంపాదితా యా అలక్తకస్య వ్యక్తిః విశేషజ్ఞానం యస్యాస్సా - గిరిభువః పార్వత్యాః - పాదనఖద్యుతిస్సా సదా వస్త్రాయతాం రక్షతు - యయా ఫాలనేత్రరుచిరంజితయా పాదనఖకాంత్యా స్పర్ధాబంధసమిద్ధయేవ పార్వత్యా నేత్రకాంతిరపి తత్సదృశీ - అథవా

యస్స్ఫారాస్తథాంభోధయస్తానేతానపి బిభ్రతీకిమపిన క్లాంతాసి
తుభ్యంనమః। ఆశ్చర్యేణ ముహుర్ముహుస్స్తుతిమితి ప్రస్తౌమి యావ
ద్భువ స్తావద్బిభ్రదిమాంస్స్మృత స్తవభుజో వాచ స్తతో ముద్రితాః॥ అత్ర
భూవిషయో రత్యాఖ్యోభావో రాజవిషయస్య రతిభావస్య॥ బందీకృ
త్యనృపద్విషాంమృగదృశ స్తాఃపశ్యతాంప్రేయసాంక్లిశ్యంతి ప్రణమంతి
లాంతిపరిత శ్చుంబంతి తే సైనికాః। అస్మాకంసుకృతైర్దృశో ర్నిపతి

షత్త్రోప్యధికంరాగేణవర్తత ఇతి నేత్రకాంత్యైవ - దేవ్యానేత్రయో
స్సదృశంరూపంధాకోకనదస్యరక్తారవిందస్య - అనుకారే అనుసరణే- స
రసాచతురా- కాంతిరరుణిమా - సద్యస్సముత్సార్యతే నిరాక్రియతే- శం
భోఃప్రణామేనపార్వత్యాఃకోపఃప్రశాంత ఇతిభావః - అత్రమానాప
నయనవిజృంభితో దేవయోస్సంభోగశృంగారో దేవీ విషయకరతిభావ
స్యాంగమిత్యాహ- అత్రేతి॥ భావస్యదేవీవిషయకరతిభావస్యరసః సం
భోగశృంగారః- అంగమితిశేషః॥ భావస్యభావాంగత్వే రసాంగత్వేచ
ప్రేయఇతి-తదప్యపరాంగంద్వివిధం - తత్రభావస్య భావాంగతాయా
ముదాహరణమాహ- అత్యుచ్చాఇతి॥ కశ్చిదాశ్రితానంస్తౌతి- పరితస్స
మంతాత్-అత్యుచ్చాఃగిరయస్స్ఫురంతి- స్ఫారావిస్తీర్ణాః అంభోధయ
శ్చతథా- పరితస్స్ఫురంతీత్యర్థః - తాన్గిరీన్- ఏతానంభోధీనపి- బి
భ్రతీవహంతీ-కిమపికించిదపినక్లాంతాసితుభ్యంనమఇతి - ఆశ్చర్యేణో
పలక్షితస్సన్ ముహుర్ముహుర్యావద్భువస్తుతిం ప్రస్తౌమికరోమితావ
దిమాంసశైలసాగరాంభువం బిభ్రత్తవభుజః- స్మృతః - తతోనంతరం
వాచః- భూస్తుత్యర్థంప్రవృత్తాఇతిభావః - ముద్రితాః- అత్రకవేర్భూ
విషయకోయోరతి భావస్సరాజ విషయకరతి భావస్యాంగమిత్యాహ-
అత్రేతి॥ భావస్యరసాంగతాయాంప్రేయోపరాంగంస్వయమూహ్యం॥
అథోర్జస్వినామకమపరాంగముదాహరతి॥ బందీకృత్యేతి॥ ఇదంరసా
భాసస్యభావాభాసస్యచ భావాంగతాయాముదాహరణం॥ హేనృప
తే సైనికాభటాః- ద్విషాంమృగదృశః ప్రేయసీః - బందీకృత్య - ప్రేయ

తోఽస్యౌచిత్యవారాంనిధే విధ్వస్తావిపదోఽఖిలాస్తదితి తైః ప్రత్యర్థిభిస్స్తూయసే॥ అత్రభావస్య రసాభాసభావాభాసౌ ప్రథమద్వితీయార్ధద్యోత్యౌ॥ ప ॥ విరలైః కరవాలకంపనై ర్భ్రుకుటీతర్జనగర్జనై ర్ముహుః। దదృశేతవ వైరిణాంమద స్సగతః క్వాపితవేక్షణాత్॥ అత్ర భావప్రశమః॥ ప ॥ సాకంకురంగకదృశామధుపానలీలాం కర్తుంసుహృద్భిరపివైరిణితేప్రవృత్తే। అన్యాభిధాయితవనామవిభోగృహీతం కేనాపితత్రవిషమామకరోదవస్థాం॥ అత్రత్రాసస్యోదయః॥ప॥అసోఢా

సాంతద్వి(?)యతమానాంపశ్యతాంసతాం - ప్రేయసోనాదృత్యేతిషష్ఠీ చానాదరఇతిషష్ఠీ- తాశ్చత్రువధూః-శ్లిష్యంతి- తాభిస్తిరస్కృతాఃప్రణమంతి- పునస్తాస్స్వవ్యత్రయాంతీషులాంతి ఆక్రమంతితతస్సర్వాత్మనాఅనిచ్ఛంతీస్తాః-బలాచ్చుంబంతి - తైఃప్రత్యర్థిభిస్తు- హేఔచిత్యవారాంనిధే!-త్వమస్మాకంసుకృతైర్దృశోర్నిపతితోసిదృష్టోసి-తదఖిలావిపదః - స్వవధూపరిభవాదిరూపాః-విధ్వస్తాఇతిస్తూయసే-అత్రప్రథమార్ధేశృంగారోనమరక్తతద్విపద్వధూవిషయత్వేనాభాసః కవినిష్ఠరాజవిషయకరతిభావస్యాంగం - ఉత్తరార్ధేద్విషతాం రాజవిషయకో రతిభావఆభాసస్సక కవినిష్ఠరాజవిషయక రతిభావస్యాంగమితి రసాభాసస్యప్రవృత్తిః - తస్యాశ్చభావాంగత్వేభావశబలతాఖ్యమపరాంగం- ఇమమేవభావశబలతాఖ్యమలంకారమాచక్షతే - హేపృథ్వీపరివృఢ- హేరాజన్ అరణ్యవృత్తేః - రాజభగ్నాతావ్యాపాసితుమసమర్థస్యారణ్యవాసినః- భవద్రిపోఃకన్యా- ఫలకిసలయాన్యాదధానాకంచితాపసమయమానమభిధత్తే-అభిధానరీతిందర్శయతి- కిదపలశ్చిత్పర్యైత్-అతశ్చలఅపసర॥అథతస్మిన్నప్యతిసతిపునరాహ- కాత్వంకేతి॥ చలేత్యుక్తిమాత్రేణకిమితిగచ్ఛసీతిభావః-పునస్తస్మిన్నాగతేసతితమాహ-అహంకుమారీతి - అతఃపిత్రాద్యధీనత్వాన్నస్వాతంత్ర్యమితిభావః - తతస్తస్మిన్యాతిసతి పునరాహ-హస్తాలంబంవితరేతి- తతస్తస్మిన్నుపసర్పతిసత్యాహ - క్వాసీత్యుత్రకమితి - పునస్తస్మిన్స్వముఖసత్యాహ - క్వాసియాసీతి

తత్తాదృఙ్నోల్లసదసహభావస్య తపసః కథానాం విస్రంభేష్వథ చ రసిక
శ్శైలదుహితుః। ప్రమోదం వో దిశ్యాత్కపటవటు వేషాపనయనత్వ
రాశైథిల్యాభ్యాం యుగపదభియుక్తస్స్మరహరః॥ అత్రావేగధైర్యయో
స్సంధిః॥౫॥ పశ్యేత్కశ్చిచ్చల చపల రే కా త్వరాహం కుమారీ హస్తాలంబం
వితర హహహా వ్యుత్క్రమః క్వాసి యాసి। ఇత్థం పృథ్వీపరిబృఢ భవద్విద్విషో
రణ్యవృత్తేః కన్యా కంచిత్ఫలకిసలయాన్యాదదానాభిధత్తే॥ అత్ర శంకాసూ
యాధృతిస్మృతిశ్రమదైన్యవిబోధౌత్సుక్యానాం శబలతా॥ ఏతే చ

అసీతి త్వమిత్యర్థః అస్మీతి త్వహమర్థః ఇవ తిఙంతప్రతిరూపకమవ్యయం - అ
త్ర పశ్యేదితి శంకా - రే చపల చలేత్యసూయా - కా త్వరేతి ధృతిః - అహం కు
మారీతి స్మృతిః - హస్తాలంబం వితరేత్యౌత్సుక్యం - హహా హేతి శ్రమః - హే
తి దైన్యం - వ్యుత్క్రమ ఇతి విబోధః - క్వాసి యాసీత్యౌత్సుక్యం చ వ్యజ్యత ఇతి
భావశబలతా - సా చ రాజవిషయకరతిభావస్యాంగమితి భావశబలతా
ఖ్యమపరాంగమిత్యాహ - అత్రేతి - శబలతేతి - రాజవిషయకరతిభావ
స్యాంగమితి శేషః॥ కోఽప్యలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో లక్ష్యవ్యంగ్యక్రమః పర ఇతి ప్ర
స్తుత్య - రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః। భిన్నో రసాద్యలంకా
రాదలంకార్యతయా స్థిత ఇత్యలంకార్యం రసాదికం చతుర్థోల్లాసే నిరూ
ప్యాన్యత్ర ప్రధానే వాక్యార్థే యత్రాంగభూతో రసాదిస్తత్ర గుణీభూ
తవ్యంగ్యే రసవదాదయో ఽలంకారాస్తే చ గుణీభూతవ్యంగ్యాభిధానే ఉదా
హరిష్యంత ఇత్యుక్తం - తద్బోధ్యబుద్ధిసమాధానాయాహ - ఏతే చేతి॥ ర
సవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితాలంకారా ఇత్యర్థః - నను భావోద
యభావసంధిభావశబలత్వాని ప్రాచీనైర్నాలంకారతయోక్తానీతి కథ
మేతేషామలంకారతేత్యాశంక్యాహ - యద్యపీతి - కశ్చిద్బ్రూయాదితి -
యుక్తిసామ్యాద్రసవదాదీనామివ భావోదయాదీనామప్యలంకారత్వం -
కశ్చిద్బుద్ధికుశలః ప్రబ్రూయాదిత్యేవమలంకారతయోక్తిః - అన్యథా
రసవదాదీనామప్యలంకారత్వం న సిధ్యేదితి భావః - నను ధ్వనిగుణీభూత
వ్యంగ్యయోః సంసృష్టిస్సంకరో వా స్వప్రభేదైస్సహాత్ర సంభవతి - త

రసవదాద్యలంకారాః - యద్యపిభావోదయభావసంధిభావశబలత్వా
నినామాలంకారతయోక్తాని - తథాపికశ్చిద్బ్రూయాదిత్యేవముక్తం॥ యద్య
పిసనాస్తికశ్చిద్విషయః॥ యత్రధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యయోస్స్వప్రభేదా
దిభిస్సంకరస్సంసృష్టిర్వానాస్తి - తథాపిప్రాధాన్యేనవ్యపదేశోభవతీతి
క్వచిత్కే-నచిద్వ్యవహారః॥ప॥ జనస్థానేభ్రాంతంకనకమృగతృష్ణాకులిత
యావచోవైదేహీతిప్రతిపదముదశ్రుప్రలపితమ్।కృతాలంకాభర్తుర్వద

త్రకథం తద్వ్యపదేశఇతిశంకతే - యద్యపీతి ॥ యత్రధ్వనిగుణీభూ
తవ్యంగ్యయోస్సంకరస్సంసృష్టిర్వానాస్తితాదృశఃకశ్చిద్విషయోనాస్తీతి
యోజనా - సర్వత్రసంకర స్సంసృష్టిర్వాస్త్యేవేత్యర్థః - సమాధ
త్తే - తథాపీతి ॥ యేనయత్రచమత్కారః పురస్స్ఫూర్తికస్తేనత
త్రవ్యపదేశఇతిభావః - ఏవంసప్తవిధమప్యపరాంగ ముదాహృత్యశ
బ్దార్థోభయ శక్త్యుత్థధ్వనీనాంవాచ్యాంగత్వే అష్టమమపరాంగమితి
మత్వాశబ్దశక్తిమూలధ్వనేర్వాచ్యాంగతా రూపమపరాంగముదాహ
రతి॥జనస్థానఇతి॥ జనస్థానేజనసన్నివేశే - జనస్థానాఖ్య దండకారణ్య
ప్రదేశేచ-కనకమివమృగతృష్ణా - మరుమరీచికా- తయాఆకులధియా
వ్యాకులచిత్తేన-అన్యత్రకనకస్యమృగః - మృగరూపధారీమారీచః- తస్మి
న్యాతృష్ణావాంఛా-తదాకులధియాచ - భ్రాంతంపర్యటనంకృతం- వై
ఇతినిపాతః-దేహివితరేతి - అన్యత్రవైదేహీజానకీతిచ- వచఃప్రతిపదం
ప్రతివర్ణసమూహం-ప్రతిచరణన్యాసంచ - ఉదశ్రుఉద్గతబాష్పంయ
థాతథా-ప్రలపితంప్రలాపఃకృతః - కాభర్తుఃకుత్సితనృపతేః- ఈషద
ర్థేచేతికోఃకాదేశః - వదనానాంస్తోత్రవచనానాంపరిపాటీషు ప్ర
కారేషు-ఘటనాయత్నః-అథవా - వదనపరిపాటీషు వచనసందర్భేషు-
ఘటనా-అనుచితాంశస్యౌచిత్యేనసమర్థనం - అలమత్యంతంకృ
తా-అన్యత్ర - లంకాభర్తుర్దశాననస్య వదనపరిపాటీనాం వదనపా
టవశీలాయఖడ్గవక్త్రరాస్తేషాం ఘటనాసంధానంకృతా - మయాకాతా
*ఖలుకాన్నిత్యణిని: - అతోమయారామధర్మాచరణాద్రామత్వం ప్రా

నపరిపాటీమఘటనామయాప్తం రామత్వం కుశలవసుతా నత్వధిగతా॥ అ
త్రశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపో రామేణ సహోపమానోపమేయభా
వో వాచ్యాంగతాంనీతః॥ ప॥ ఆగత్యసంప్రతివియోగవిసంస్థులాంగీ మంభో
జినీంక్వచిదపిక్షపితత్రియామః। ఏతాంప్రసాదయతిపశ్యశనైః ప్రభాతే త
న్వంగిపాదపతనేనసహస్రరశ్మిః॥ అత్రనాయకవృత్తాంతోఽర్థశక్తిమూ

త్తం- కుశలవసుతా - కుశలం క్షేమసాధనం వసుధనం యస్యాస్తస్యా భావస్త
త్తా - అన్యత్ర - కుశశ్చలవశ్చసుతౌయస్యాస్సాసీతా - చనాధిగతా అత్ర
జనస్థాన ఇత్యాదిపదానాం పరివృత్త్యసహతయా శబ్దశక్తిమూలధ్వని
విషయో రామేణ సహోపమానోపమేయ భావో మయాప్తం రామత్వ
మితివాచ్యాంగతాంనీత ఇత్యపరస్యాంగం॥ తదేతదాహ॥ అత్రశబ్దశక్తి
మూలేతి॥ శబ్దశక్తిమూలత్వంచ జనస్థానఇత్యాదిపదానాం పరివృత్త్య
సహత్వమేవ - యద్యప్యత్ర రామోపమ్యం వినామయాప్తం రామత్వమి
తివాక్యసిద్ధ్యసంభవాద్వ్యంగ్యానాం వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వమేవేతి వక్తుంశ
క్యం- తథాపి॥ మయాథాపిప్రాప్తాకుశలవసుతా నత్వహమహోతిపా
తివ్యజ్యమానరామవృత్తాంత సమారోపోపస్కృతస్య వాక్యార్థస్య
ప్రతీతేరపరాంగోదాహరణత్వమవిరుద్ధమితిబోధ్యం॥ అథార్థశక్తిమూ
లధ్వనేర్వాచ్యాంగతాయామపరాంగత్వముదాహరతి॥ ఆగత్యేతి॥ క్వ
చిదపిమేరోరపరభాగే - నాయికాంతరసన్నిధౌ చక్షపితత్రియామః- క్షపి
తరాత్రిః- సహస్రరశ్మిస్సూర్యోనాయకశ్చ - సంప్రత్యాగత్య వియో
గేనవిసంస్థులాంగీంవిహ్వలాంగీం - అంగశబ్దః గాత్రేభ్యఇతి [illegible]
తివృత్తావుక్తత్వాత్ జీష్- తచ్చ- నాసికోదరోష్ఠేతి సూత్రేచకారస్యా
నుక్తసముచ్చయార్థత్వాద్బోధ్యం - యద్యపీదంభాష్యాదావదృశ్యత
ఇత్యప్రామాణికమేవేతి టాబంతపాఠో యుక్తః - అన్యాదేశవిషయ
త్వాభావేనవినాదేశాప్రసక్తేః - అంభోజినీంకమలినీం- ఖండితనాయి
కాంచ - పాదపతనేనకిరణప్రసారేణ - పాదయోఃపతనేననమనేనచ-
ప్రభాతేశనైః ప్రసాదయతి - హాసయనుయోనవికాసయతి- అన్యత్ర

లోవస్తురూపో నిరపేక్షరవికమలినీవృత్తాంతాధ్యారోపేణైవస్థితః॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగం యథా॥ ప॥ భ్రమిమరతిమలసహృదయతాం ప్రళయం మూర్ఛాం తమశ్శరీరసాదమ్। మరణంచ జలదభుజగజం ప్రసహ్యకురుతే విషం వియోగినీనాం॥ అత్రహాలాహలం వ్యంగ్యం - భుజగరూపణస్య వాచ్యస్య

ప్రసన్నాంకరోతి- హేతత్వంగిపశ్య - అత్రార్థశక్తిమూలధ్వని విషయోనాయకవృత్తాంతేన సహోపమానోపమెయభావశ్శనైః ప్రసాదయతీతివాచ్యాంగతాంసీత ఇత్యపరస్యాంగం॥ తదేతదాహ॥ అత్రనాయకవృత్తాంతోర్థశక్తిమూలఇతి॥ అథవాచ్యసిద్ధ్యంగం తృతీయం గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి - వాచ్యసిద్ధ్యంగం యథేతి-భ్రమిమితి॥ యేనవ్యంగ్యేనవాచ్యంసిద్ధ్యతితద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం - నన్వపరాంగవాచ్యసిద్ధ్యంగయోః కోభేదః - ఉభయోరపివాచ్యోపస్కారకత్వాత్-ఉచ్యతే. నిరపేక్షవాచ్యోపస్కారకమపరాంగం - సాపెక్షవాచ్యోపస్కారకం వాచ్యసిద్ధ్యంగమితితయోర్భేదాత్ - తత్రరవికమలినీవృత్తాంతస్యప్రతీయమాననాయకవృత్తాంతె నిరపెక్షతయైవలబ్ధసత్తాకత్వాత్ - అత్రతునతథేతి॥ అయంభావః - రవికమలిన్యోర్నాయకయోర్వృత్తాంతం నాపేక్షతె-కింత్వధ్యారోపైక్యప్రతిపత్తిస్సాధ్యతే - నిరపేక్షత్వేన సిద్ధస్యవాచ్యస్యయదుపోద్బలకంతదపరాంగం - యత్తువాచ్యోపపత్తావేవోపకారకంతద్వాచ్యసిద్ధ్యంగమితి- భ్రమిం శిరోభ్రమణం - అరతిం విషయేష్వనాసక్తిం - అలసహృదయం హృదయవికాసరాహిత్యం - ప్రళయంనష్టచేష్టతాం-మూర్ఛాం - బాహ్యజ్ఞానోపరతిం - తమః అంతరోపరతిం శరీరసాదంగ్లానిం - మరణంచ జలదభుజగజం మేఘభుజంగజన్యం-విషం-జలం-కర్తృ - వియోగినీనాంకురుతఇత్యత్రార్థే మేఘస్యభుజగత్వరూపణలక్షణంవాచ్యం విషపదే భ్రమ్యాదికారణ విషప్రతీతిమంతరేణనసిద్ధ్యతీతి వాచ్యసిద్ధ్యంగం॥ తదేతదాహ॥ అత్రేతి - హాలాహలంవ్యంగ్యమితి- అత్రయద్యపివిషపదంజలస్యేవ గరళస్యాపివాచకం- తథాపిప్రకృతేనార్థేనసమన్వితత్వాద్వ్యంగ్యమితిబోధ్యం- ఇదంకవినా

సిద్ధికృత్॥ యథా వా॥ ప॥ గచ్ఛామ్యచ్యుతదర్శనేన భవతః కింతృప్తిరుత్పద్యతే
కిం త్వేవం జనసంస్థయోరిహ జనః సంభావయత్యన్యథా। ఇత్యామంత్రణ
భంగిసూచితవృథావస్థానఖేదాలసామాశ్లిష్యన్పులకోత్కరాంచిత త
నుం గోపీం హరిః పాతు వః॥ అత్రాచ్యుతాదిపదవ్యంగ్యమామంత్రణేత్యా
దివాచ్యస్య॥ ఏతచ్చైకత్రైకవక్తృగతత్వేనాపరత్ర భిన్నవక్తృగతత్వేనే
త్యనయోర్భేదః॥ అస్ఫుటం యథా॥ అదృష్టే దర్శనోత్కంఠా దృష్టే విశ్లే

క్యార్థస్యకవివాక్యార్థసిద్ధ్యంగత్వాదేకవక్తృగతత్వేనవాచ్యసిద్ధ్యం
గం - కవినిబద్ధవక్తృవాక్యార్థస్యకవివాక్యార్థసిద్ధ్యంగత్వే చోదా
హరణం దర్శయతి॥ యథా వేతి॥ గచ్ఛామీతి॥ హే అచ్యుత భవతో దర్శ
నేన తృప్తిరుత్పద్యతే కిం - గచ్ఛామి - తృప్తిం నుత్పన్నేతి గచ్ఛామీతి భావః -
కింత్వితి - ఏవం జనసంస్థయోస్సతోః - ఇహ జనః - పురోభాగిజనః - అన్య
థా సంభావయతి - ఇత్యేవంప్రకారేణ గమనాభ్యనుజ్ఞాప్రార్థనా వ్యా
జేనాచ్యుతేత్యామంత్రణేన సూచితం యద్వృథావస్థానం - సంభోగ
సౌఖ్యమంతరేణ విఫలావస్థానం - తన్నిమిత్తేన ఖేదేనాలసాం - పులకోత్క
రేణ వ్యాప్తశరీరాం గోపీమాశ్లిష్యన్ - హరిః శ్రీకృష్ణః - వో యుష్మా
న్పాతు - అత్రాచ్యుతాదిపదవ్యంగ్యానామస్ఖలితత్వాదీనాం [illegible]
క్తృవాక్యార్థానాం వృథావస్థానేత్యాదికవివాక్యార్థసిద్ధిం [illegible]
హేతుత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం - అత్ర కస్య వాచ్యస్యాంగమిత్యత ఆహ॥
అత్రేతి॥ అచ్యుతాదిపదవ్యంగ్యమితి॥ అస్ఖలితత్వాదికం - ఆమంత్రణేత్యాది
వాక్యస్య - వృథావస్థానస్యేత్యర్థః - అంగమితి శేషః - ననుకిమిత్యుదా
హరణద్వయం ప్రదర్శితమిత్యత ఆహ॥ ఏతచ్చైకత్రేతి॥ ఏకత్ర ప్రథమో
దాహరణే - ఏకవక్తృగతత్వేన - కవివాక్యార్థస్యకవివాక్యార్థసిద్ధ్యం
గత్వాదేకవక్తృగతత్వం - అపరత్రేతి - గచ్ఛామ్యచ్యుతేత్యుదాహరణే
భిన్నవక్తృగతత్వేనేతి - కవినిబద్ధవక్తృవాక్యార్థస్యకవివాక్యార్థ
సిద్ధ్యంగత్వేనేత్యర్థః - భేద ఇతి - తథా చానేన ప్రకారేణ వాచ్యసిద్ధ్యం
గం ద్వివిధమిత్యర్థః - అథ చతుర్థం గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి -

{భీరుతా। నాదృష్టేననదృష్టేనభవ   మ్॥ అత్రాదృష్టోయ థానభవసివియోగభయంచయథానోత్పద్య   తుర్యాఇత్యస్ఫుటం॥ సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేయథా॥ప॥హారస్తుకించిత్పరిలుప్తధైర్యశ్చంద్రోదయారంభఇవాంబురాశిః। ఉమాముఖేబింబఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాసవిలోచనాని॥అత్రపరిచుంబితుమైచ్ఛదితికిం ప్రతీయమానం। కిం

అస్ఫుటంయథేతి॥ తల్లక్షణంతు॥ సహృదయస్యాప్యతికృఛ్రవేద్యతా- అదృష్టఇతి - ఇయంచస్వనాయకస్యసౌభాగ్యంచాపలంచ ప్రకాశయంత్యానాయికాయానాయకంప్రత్యుక్తిః - భవత్యదృష్టేసత్యుత్కంఠోదయేనదుఃఖం - అనేననాయకస్యసౌభాగ్యందర్శితం - దృష్టేవిరహదితివిశ్లేషోభవతీతిభయాన్నసుఖం - అనేనచాపలం-ఉభయథాపిభవతాసుఖంనాస్తీతివాచ్యోర్థఃస్ఫుటంప్రతీయతే - వ్యంగ్యస్తు-అదృష్టశ్చ యథానభవసిదృష్టశ్చక్షణాదేవవియోగంనజనయసి తథాసన్నికటఏవ సర్వదావర్తితవ్యమితిస్ఫుటం నప్రతీయతే - తదేతదాహ- అత్రాదృష్టఇతి- అస్యైవనామాంతరమాహ॥ క్లిష్టమితి॥ అథపంచమంసందిగ్ధప్రాధాన్యము[illegible]హరతి - సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథేతి- తల్లక్షణంతుయత్రవా[illegible]యావ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యం సందిగ్ధం తత్సందిగ్ధ ప్రాధాన్యం- హారస్త్వితి-చంద్రోదయసమయేయథాంబురాశిఃప్రశిథిలధైర్యోభవతి - తథామదనగృహీతధనుషిసతిహరః కించిత్ప్రశిథిలధైర్యస్సన్ బింబఫలసదృశాధరే - ఉమాముఖే- విలోచనానివ్యాపారయామాస- అత్రబింబఫలాధరోష్ఠఇతివిశేషణమహిమ్నా విలోచనవ్యాపారణేన పరిచుంబితుమైచ్ఛదితివ్యజ్యతే - రత్యనుభావరూపంవిలోచన వ్యాపారణంతువాచ్యం - ఉభయోర్మధ్యే కస్య ప్రాధాన్యమితి నిశ్చాయకాభావేన సందేహాత్సందిగ్ధప్రాధాన్యం-తదేతదాహ- అత్రేతి॥ కింప్రతీయమానమితి-అత్రప్రధానమితిసంబధ్యతే॥ అథషష్ఠంతుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి- లక్షణంతు- వాచ్యేనతుల్యంప్రాధాన్యం యస్యవ్యంగ్యస్య తత్తుల్యప్రాధాన్యం - వాచ్యవ్యంగ్యయోర్యత్రతుల్యంచమత్కారజననం తది

ఛాలోచనశి … ప్రనమితిసందేహః॥ ప॥ బ్రాహ్మణాతిక్ర
మత్యాగో భ … భూతయే। జామదగ్న్యస్తథామిత్రమన్యథాదు
ర్మనాయతే॥ అత్ర జామదగ్న్యస్సర్వేషాం క్షత్రియాణామివ రక్షసాం క్ష
యంకరిష్యతీతి వ్యంగ్యస్య వాచ్యస్య చ సమం ప్రాధాన్యం॥ కాక్వాక్షిప్తం
యథా॥ ప॥ మథ్నామి కౌరవశతం సమరే న కోపాద్దుశ్శాసనస్య రుధిరం న పి
బామ్యురస్తః। సంచూర్ణయామి గదయా న సుయోధనోరూ సంధిం కరోతు

త్యర్థః - బ్రాహ్మణేతి- ఇదం రావణదూతం ప్రతి భార్గవస్య సందేశవా
క్యం- బ్రాహ్మణానామతిక్రమస్య పరిభవస్య యస్త్యాగో వర్జనం స భవ
తాం రక్షసామేవ భూతయే - శ్రేయసే-అన్యథా-బ్రాహ్మణాతిక్రమస్యా
వర్జనేవో యుష్మాకం - మహేశ్వరసంబంధాత్తథామిత్రమపి జామ
దగ్న్యః - దుర్మనాయతే-క్రుద్ధో భవతి-యద్వా-తథా తథాసతి- జా
మదగ్న్యః - అహమిత్యర్థః - మిత్రం-భవతీతి శేషః-అన్యథా బ్రాహ్మ
ణాతిక్రమస్యావర్జనే - దుర్మనాయతే-క్రుధ్యతి-ఇతి వాచ్యం-దుర్మ
నాయత ఇతి కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి దుర్మనా ఇవాచరతీత్యర్థే క్యఙ్.
తత్సన్నియోగవిశిష్టస్సలోపశ్చ- విదగ్ధోక్తితయా జామదగ్న్యః మిత్రభా
వం పరిత్యజ్య క్షత్రియాణామివ రక్షసాం క్షయం కరిష్యతీతి వ్యంగ్యం - అ
త్ర వాచ్యేన సహ వ్యంగ్యస్య చమత్కారజననే ప్రాధాన్యం తుల్యమితి తు
ల్యప్రాధాన్యం - తదేతదాహ- అత్రేతి॥ అత్ర సందేహసామ్యయోస్స
హృదయా ఏవ ప్రమాణం॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి॥ కాక్వేతి- లక్షణం తు
యత్ర కాకోస్స్వాతంత్ర్యాద్వ్యంజకతా యత్ర కాకుస్స్వాతంత్ర్యాద్వ్యంజికా తత్ర కా
క్వాక్షిప్తం-శబ్దతః ప్రతీయమానో విధిర్వా నిషేధో వా యత్ర కాక్వాక్షి
ప్యతే మానతత్కాక్వాక్షిప్తమితి నిష్కర్షః॥ మథ్నామీతి॥ క్రుద్ధస్య భీమస్య వ
చనమిదం-కోపాత్కౌరవశతం సమరే యుద్ధే న మథ్నామి-దుశ్శాసనస్య- ఉ
రస్తః హృదయాత్-రుధిరం న పిబామి-సుయోధనస్య ఊరూ-గదయా న సం
చూర్ణయామి-భవతాం నృపతిర్యుధిష్ఠిరః- పణేన పంచగ్రామరూపేణ సం
ధిం కరోతు-అత్ర ప్రతిన కారం కాకుః- క్రోధాతిశయేన క్రియాణాం వర్జ

భవతాం నృపతిః పఠేన॥ అత్రమథ్నామ్యేవేత్యాదివ్యంగ్యం వాచ్యనిషేధస
హభావేనస్థితం॥అసుందరంయథా॥ప॥ వాణీరకుడుంగోడ్డీనసఉణికోలా
హలంసుణంతీఏ । ఘరకమ్మవావుడాయా వహుఏసీఅంతిఅంగాఇ॥
ఛా.। వానీరకుడుంగోడ్డీనశకునికోలాహలంశృణ్వంత్యాః । గృహకర్మ

మానతాభిమానాల్లక్ష్మీరగతః-అత్రకాక్వావాచ్యోయః ప్రతిషేధస్తన్నిషే
ధరూపేణమథ్నామ్యేవ-పిబామ్యేవ - సంచూర్ణయామ్యేవేతివ్యంగ్యం
వాచ్యనిషేధసహభావేనప్రతీయతే - తదేతదాహ- మథ్నామ్యేవేత్యా
ది - వాచ్యనిషేధ సహభావేనేతి - వాచ్యస్య మథనాద్యభావరూపస్య
యోనిషేధోమథనాదిస్తత్సహభావేనేత్యర్థః - అత్రసాక్షాత్పద ప్ర
యోజనంతు - తథాభూతాం దృష్ట్వేతిప్రధానభూతధ్వని వ్యావృత్తిః-
తథాచోక్తం శ్రీయోల్లాసగ్రంథకారేణ - నచవాచ్యసిద్ధ్యంగ మత్ర
కాకురితిగుణీభూతవ్యంగ్యం శంక్యమిత్యాకాక్వాప్రశ్నమాత్రేణాపికాకో
విశ్రాంతేరితి- తద్వాక్యస్యప్రశ్నమధివ్యజ్యకాక్వాంవిశ్రాంతాయాం
తద్వైశిష్ట్యలక్షణవతాంసహృదయానాంఖిన్నేకోపస్యాయోగ్యత్వాత్
ఖిన్నఇతిపదేనమయిసకోపఇయుజ్యతె - అపకారిషుకురుష్వేవసయుక్త
ఇతివ్యజ్యతఇతితత్రనకాకోస్సాక్షాద్వ్యంజకత్వమితి తాత్పర్యం - అత్ర
తుసాక్షాదేవేతితతోభేదః - నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతట
మితిప్రధానధ్వన్యుదాహరణే - వాపీంస్నాతుమితో గతాసీతి - తస్యా
ధమస్యాంతికంనైతివకాక్వాతస్యాంతికమేవరంతుంగతాసీతివ్యంజన సం
భవాదుత్తమకావ్యత్వంనస్యాదితిచేన్న - తత్రాధమపదేనైవ వివక్షితా
ర్థవ్యంజనసంభవేకాక్వాంవ్యంజకత్వానంగీకారాత్ - అధమపదంప్ర
యుంజానస్యాశయస్తత్రైవతాత్పర్యావధారణాత్ - అథాష్ట మమసుంద
రముదాహరతి - అసుందరంయథేతి - తల్లక్షణంతు- వాచ్యాత్సాత్కృష్టం
వ్యంగ్యంచేత్పమతాంగతేత్వసుందరమితి॥వాణీరేతి॥ఛా॥ వానీరకుడుంగో
డ్డీనశకునికోలాహలంశృణ్వంత్యాః - గృహకర్మవ్యాపృతాయావధ్వా
స్సీదంత్యంగాని - వేతసనికుంజోడ్డీనపక్షికోలాహలాకాచిత్ప్రత్యశకుంతకో

వ్యాపృతాయావధ్వాస్విదంత్యంగాని ॥ అత్రదత్తసంకేతఃకశ్చిల్లతాగృహంప్రవిష్టఇతివ్యంగ్యాత్సిదంత్యంగానీతివాచ్యంసచమత్కారం॥ [illegible]ంభేదాయథాయోగంవేదితవ్యాశ్చపూర్వవత్॥యథాయోగమితి - వ్యజ్యంతేవస్తుమాత్రేణయదాలంకృతయస్తదా। ధ్రువంధ్వన్యంగతాతాసాంకావ్యవృత్తేస్తదాశ్రయాదితి ధ్వనికారోక్తదిశావస్తుమాత్రేణయత్రాలంకారోవ్యజ్యతేనతత్రగుణీభూతవ్యంగ్యత్వం॥ సా[illegible]త్రైధ్వ

లాహాలంకృత్యతీతత్రికాముకగమనంశకుంతకోలాహలేనానుమాయకార్యాంతమావయవాణాతేత్యత్రకాముకోలతాగృహంప్రవిష్టఇతివ్యంగ్యం తస్మాచ్ఛసీదంత్యంగానీతివాచ్యమేవచమత్కారకారి - అత్రసహృదయహృదయంప్రమాణం - తదేతద్దర్శయతి-అత్రదత్తసంకేతఃకశ్చిదితి॥ ఏవంగుణీభూతవ్యంగ్యాన్యష్టావుదాహృత్యతేషాం ధ్వనివద్యథాసంభవంభేదాఊహ్యాఇత్యాహ॥ ఏషాంభేదాఇతి॥ చకారోభిన్నక్రమః - ఏషాంచగుణీభూతవ్యంగ్యానాం భేదాశ్శుద్ధాస్సంకరసంసృష్ట్యాయుత్తాశ్చయథాసంభవం పూర్వవద్ధ్వనేరివ - తత్రతస్యైవేతి షష్ఠ్యర్థేవతిః-ధ్వనేరివవేదితవ్యాఇత్యర్థః - యథాయోగమిత్యుక్తాం తద్వ్యాఖ్యాత్యార్థంవర్ణయతి-వస్తుమాత్రేణేత్యారభ్యనతత్రగుణీభూతవ్యంగ్యత్వమిత్యంతేన-తత్రధ్వనీనాంసమ్మతిందర్శయతి-వ్యజ్యంతేవస్తుమాత్రేణేత్యారభ్యధ్వనికారోక్తదిశేత్యంతేన - అత్రకారికార్థః- శబ్దశక్తిమూలతయాఅర్థశక్తిమూలతయావా [illegible]వస్తుమాత్రేణ యదాఉపమాద్యలంకృతయోవ్యజ్యంతే - తదాతాసామలంకృతీనాం ధ్వన్యంగతాధ్వనిప్రభేదత్రైవ - నతుగుణీభూతవ్యంగ్యత్వమితిభావః - యతోవాచ్యతత్ప్రాయామపికావ్యవృత్తేః కావ్యతాత్పర్యస్యతదాశ్రయాత్ - తాసామలంకృతీనామాశ్రయాత్ - కావ్యప్రవృత్తేరలంకారవిషయత్వాదితిఫలితార్థః - అలంకారాణాంవిచి[illegible]వ్యంగ్యకత్వాయాం ధ్వనిప్రభేదత్రైవేతిభావః-తదేతదా[illegible]ంభాసాంప్ర[illegible]త్రేణయత్రాలంకారో వ్యజ్యతేనతత్రగుణీభూతవ[illegible]స్వాతికుతుకం ॥ [illegible]ర్షః చిత్రత్వం

తైస్తైశ్చ యోగస్సంసృష్టిసంకరైః । సాలంకారైరితి తైరివాలంకారైర లంకారయుక్తైశ్చ తైః॥ తదుక్తం ధ్వనికృతా॥ ప॥ సగుణీభూతవ్యంగ్యైస్సా లంకారైస్సహ ప్రభేదైస్స్వైః। సంకరసంసృష్టిభ్యాం పునరప్యుద్యోతతే బహుధా॥ ఇతి ॥ అన్యోన్యయోగాదేవంస్యాద్భేదసంఖ్యాతిభూయసీ॥ ఏవమనేనప్రకారేణావాంతరభేదప్రభేదగణనేతిప్రభూతతరాగణనా ॥

వ్యంగ్యత్వంచ చమత్కారప్రయోజకం - తతశ్చ అలంకారేణ వస్తుధ్వనా వ్యంగ్యత్వవివక్షయాధ్వనిత్వేపి చిత్రత్వవివక్షయాద్వయోస్తుల్యప్రాధా న్యాద్గుణీభూతవ్యంగ్యతాపిసంభవతి - తథావస్తునావస్తుధ్వనావ్యంగ్య త్వవివక్షయాధ్వనిత్వే ఉభయోరచిత్రత్వవివక్షయా తుల్యప్రాధాన్యా ద్గుణీభూతవ్యంగ్యతాపిసంభవతి-తథాఅలంకారేణాలంకారధ్వనావ్యం గ్యత్వవివక్షయాధ్వనిత్వేఉభయోశ్చిత్రత్వవివక్షయాతుల్యప్రాధాన్యా ద్గుణీభూతవ్యంగ్యతాపిసంభవతి- వస్తునాఅలంకారధ్వనౌతువ్యంజకస్య వస్తునఃఅచిత్రత్వాదవ్యంగ్యత్వాచ్చతుల్యప్రాధాన్యవివక్షానసంభవతీతి నగుణీభూతవ్యంగ్యతా॥కింతుధ్వనిత్వమేవేతి ధ్వనేర్యథాస్వప్రభేదైర్యో గబహవోభేదాభవంతి-తథాసాలంకారై రలంకారయుక్తైర్గుణీభూత వ్యంగ్యైశ్చత్రివిధేనసంకరేణ సంసృష్ట్యాచయోగె అనంతాభేదాభవం తీత్యాహ-సాలంకారైరితి - నన్వత్రసాలంకారైరితిచ అలంకారయు క్తయోగేనభేదస్యోక్తత్వాత్స్వప్రభేదయోగేనాలంకారభేదేనచ భేదోనోక్త ఇతిన్యూనతాస్యాదితి శంకాంపరిహరతి - తైరివాలంకారై రితి . తైరివస్వప్రభేదైరివేత్యర్థః - యథాస్వప్రభేదైశ్చద స్తథా అలంకారైరపిఅలంకారయుక్తైశ్చ తైరితినన్యూనతేతిభావః - చకారస్య సముచ్చయార్థతయాయమర్థోలభ్యతే - ఉక్తార్థేధ్వనికారసమ్మ తిందర్శయతి - తదుక్తమిత్యాది॥ పునరప్యుద్యోతతే బహుధేత్యంతే న.కారికాయాంస ఇతిచ్ఛేదః - ... ధ్వనిపరః. ధ్వనిర్బహుధోద్యోతత ఇత్యన్వయః - తథాచార్థః ... ఉక్తవ్యాఖ్యాత్యాశంక్య అనం తత్వేనపరిగణనం' ... స్యాది. తదుపపాదయతి

తథాహి ॥ శృంగారస్యైవభేదప్రభేదగణనాయామానంత్యంకాగణనా సర్వేషాం॥సంకలనేనపునరస్యధ్వనేస్త్రయోభేదాః॥ వ్యంగ్యస్యత్రిరూపత్వాత్॥తథాహి॥కించిద్వాచ్యతాంసహతే।కించిత్త్వన్యథా ॥ తత్రవాచ్యతాసహమవిచిత్రంవిచిత్రమితి॥అవిచిత్రంవస్తుమాత్రం।విచిత్రంత్వలంకారరూపం॥యద్యపిప్రాధాన్యేనవ్యంగత్వేనతదలంకార్యం॥ తథాపిబ్రాహ్మణశ్రమణకన్యాయేనతథోచ్యతే॥రసాదిలక్షణస్త్వర్థస్స్వప్నేపి నవా

ఏవమనేనత్యారభ్యప్రభూతతరాగణనా - కాగణనాసర్వేషామిత్యంతేన- ప్రభూతత్వేహేతుః- శృంగారస్యైవేతి - ఏవంసంఖ్యావిహీనస్యాపిరసధ్వనేర్బోద్ధృబుద్ధిసౌకర్యాయకేనచిద్ధర్మేణ సంకలసందర్శయతి- సంకలనేనేతి-సంకలనేనసంగ్రహేణ-వ్యంగ్యస్యత్రిరూపత్వేహేతుమాహ- తథాహీత్యాదినాకించిద్వాచ్యతాంసహతే-కించిత్త్వన్యథేతి వాచ్యతాంనసహతఇత్యర్థః-ఏవంచసామాన్యతోవ్యంగ్యం ద్వివిధం-వాచ్యతాసహంతదసహంచేతి-తత్రవాచ్యతాసహంద్వివిధం- అవిచిత్రం విచిత్రంచేతి-అవిచిత్రంవస్తురూపం విచిత్రమలంకారరూపమితి- తదసహంతు-రసాదిరూపం-ఏవంచవ్యంగ్యత్రైవిధ్యాద్ధ్వనేస్త్రైవిధ్యమిత్యర్థః-ననువ్యంగ్యస్యాలంకారస్య ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వమేవ-కథమలంకారతేతిశంకతే - యద్యపీతి- పరిహరతి-తథాపీతి-బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యాయేనేతి - యథాబ్రాహ్మణస్యైవ సతఃశ్రమణకత్వంతథా అలంకార్యస్యసతోలంకారత్వమితిభావః - ననువ్యంగ్యయోర్వస్త్వలంకారయోరివవ్యంగ్యస్యాపిరసాదేర్వాచ్యత్వం సంభవత్యేవ-తత్కథమవాచ్యత్వమితిశంకాంపరిహరతి - రసాదిలక్షణస్త్వర్థఇతి - వ్యంగ్యయోర్వస్త్వలంకారయోరన్యత్రవాచ్యత్వం సంభవతి - అంతతోవస్త్వలంకారశబ్దాభ్యామేవాభిధానాత్ - రసాదిస్తునతథేతిభావః-నను॥ ప ॥ గతస్తమంతత్వంద్రుహిణహరిరుద్రేశ్వరధృత శ్శివస్స్వచ్ఛచ్ఛాయాఘటితకపటప్రచ్ఛదపటః । త్వదీయానాంభాసాంప్రతిఫలనరాగారుణతయా శరీరీశృంగారోరసఇవదృశోస్సారితుతుకం ॥ హేశివే బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వర

త్యః। సహి రసాదిశబ్దేన శృంగారాదిశబ్దేన వాభిధీయేత। న చాభిధీయతే। త
త్ప్రయోగేపి విభావాద్యప్రయోగే తస్యాప్రతిపత్తేస్తదప్రయోగేపి విభావా
దిప్రయోగే తస్య ప్రతీతేశ్చేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విభావాద్యన్వయి
ద్వారేణైవ ప్రతీయత ఇతి నిశ్చీయతే॥ తేనాసౌ వ్యంగ్య ఏవ ॥ ముఖ్యార్థ

రూపైశ్చతుర్భిః పాదైః - ధృతః- స్వచ్ఛస్వకీయప్రభావ్యాజప్రచ్ఛదప
టాచ్ఛాదితస్తవమంచకాంగతశ్శివః త్వదీయప్రభా ప్రతిబింబజనితరా
గారుణతయా మూర్తిమానివ శృంగారో రసః - నయనయోః కౌతుకం
కరోతీత్యత్ర శృంగారరసపదాభ్యాం రసప్రతీతేః కథమవాచ్యత్వమస్యే
తి శంకామనూద్య పరిహరతి- నహీతి - అభిధీయేతేత్యంతేన శంకానువా
దః - న చాభిధీయత ఇతి పరిహారః - అనభిధానే ప్రమాణం దర్శయతి- త
త్ప్రయోగేపీతి - రసశృంగారాదిపదప్రయోగేపీత్యర్థః. తస్యేతి- రస
స్యేత్యర్థః - అన్వయవ్యభిచారముక్త్వా వ్యతిరేకవ్యభిచారం దర్శయతి-
తదప్రయోగేపీతి- రసశృంగారాదిపదాప్రయోగేపీత్యర్థః- విభావేతి
ప్రయోగ ఇతి- సేయం మమాంగేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూరశలా
కికా దృశోః- మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరంగతే
త్యాదావిత్యర్థః- అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామితి- విభావాదిప్రయోగే రసప్రతీ
తిం తదప్రయోగే తదప్రతీతిరిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విభావాదేరేవ కా
రణత్వం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః - అన్యథా కేవలం శృంగారహాస్యకరుణేత్యా
దిరసోద్దేశవాక్యాదేవ సకలరసచర్వణాప్రసంగాదితి భావః ॥ నన్వేవంగ
తస్తేమంచత్వమిత్యాదౌ కథం రసప్రతీతిః శృంగారేతి చేన్న- తత్రాపి దేవ్యా
దిరూపవిభావాదిప్రయోగాదేవ రసప్రతీతేః - శృంగారరసపదే తు తద
నుభావమాత్రపరే ఇతి ॥ ఉక్తార్థముపసంహరతి - తేనాసావితి- వ్యం
గ్య ఏవేతి - న వాచ్యో న వా లక్ష్య ఇత్యర్థః . నను మాస్తు వాచ్యో రసాదిః-
విభావాదివాచకపదైర్లక్షణయైవ రసాదిప్రతీతిరస్తు కిమతిరిక్తవ్యంజన
యేత్యాశంకాం పరిహరతి - ముఖ్యార్థబాధేతి- ముఖ్యార్థబాధో హి
లక్షణాబీజం - ప్రకృతే హి తదభావాన్న లక్షణేత్యర్థః- తథా స్వాయ

బాధాద్యభావాన్నలక్షణేయః॥ అర్థాంతరసంక్రమితాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యయోర్వస్తుమాత్రరూపవ్యంగ్యంవినాలక్షణైవనభవతీతి ప్రాక్ప్రతిపాదితం । శబ్దశక్తిమూలేత్వభిధాయానియంత్రణేనానభిధేయస్యార్థాంతరస్యతేనసహోపమాదేరలంకారస్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వం అర్థశక్తిమూలేపివిశేషేసంకేతః కర్తుంనయుజ్యతఇతిసామాన్యరూపాణాంపదార్థానామాకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్పరస్పరసంసర్గే యత్రాపదార్థోపి విశేషరూపో వాక్యార్థస్తత్రాభిహితాన్వ

త్తేశబ్దప్రయోగేకిమిత్యవాచకమితిన్యాయేనావాచకపదప్రయోగానుపపత్త్యాప్రయోజనమవశ్యంవక్తవ్యం - తచ్చప్రయోజనరూపం వస్తువ్యంజనంవినానప్రతీయతఇతిద్వితీయోల్లాసోక్తంస్మారయతి - అర్థాంతరేత్యారభ్యప్రదిపాదితమిత్యంతేన - వ్యంగ్యంవినేతిపృథగ్వినేతి ద్వితీయా- కించ- శబ్దశక్తిమూలేపిభద్రాత్మనోదురధిరోహతనోరిత్యాదావ ప్రకృతంయద్గజాది రూపం ప్రతీయతేతదపి వ్యంజనాంవినా నసంభవతీత్యాహ-శబ్దశక్తిమూలేత్వితి - ననుతత్రశబ్దశక్త్యైవగజస్యాపిప్రతీతేః కిమితి వ్యంగ్యత్వంవక్తవ్యమతఆహ- అభిధాయానియంత్రణేనేతి- ప్రకృతేనరాజవృత్తాంతేనశక్తేఃకుంఠితత్వేనేత్యర్థః - అనభిధేయస్యార్థాంతరస్యగజరూపస్యేత్యర్థః- తేనసహోపమాదేరలంకారస్యచేతి- తేనానభిధేయేన - గజేనేత్యర్థః - ఉపమాదేరలంకారస్యేతి- అన్యథా ప్రకృతాప్రకృతయోరనన్వయేనకవిసంరంభగోచరత్వాభావాదిత్యర్థః - అర్థశక్తిమూలేపి కైముతికన్యాయేన వ్యంజనాంగీకార్యేత్యాహ - అర్థశక్తిమూలేపీతి - విశేషివ్యక్తివిశేషే సంకేతః కర్తుంనయుజ్యత ఇతి - ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాం వ్యక్తీనాం సంకేతగ్రహణాసంభవ ఇత్యర్థః- సామాన్యరూపాణాం పదార్థానామితి॥ జాతిగుణక్రియాయదృచ్ఛాధారరూపాణామిత్యర్థః - పరస్పరసంసర్గ ఇత్యత్రాన్వయః- వాక్యార్థః అపదార్థః- తత్రహేతుః-విశేషరూపఇతి- అపూర్వఇత్యర్థః- నన్వన్వితాభిధానవాద అన్వ

యవాదినాం వాచ్యవ్యంగ్యస్యాభిధేయతాయాం॥ మేవ్యాహుః॥ శబ్దవృ ద్ధాభిధేయాంశ్చప్రత్యక్షేణాత్రపశ్యతి । శ్రోతుశ్చప్రతిపన్నత్వ మనుమా నేనచేష్టయా। అన్యథానుపపత్త్యాతుబుద్ధ్యేచ్ఛక్తింద్వయాత్మికాం । అ ర్థాపత్త్యావబుద్ధ్యేత్సంబంధంత్రిప్రమాణకమితిప్రతిపాదితదిశా దేవ దత్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగదేశాద్దేశాంతరం సాస్నా దిమంతమర్థం మధ్యమవృద్ధేనయతిసత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విధో ర్థః ప్రతిపన్న ఇతితచ్చేష్టయానుమాయతయోరఖండవాక్య వాక్యార్థ

~~~~~~

యస్యాభిహితత్వాత్పదార్థత్వ మేవేత్యాశంక్యాహ - అభిహితాన్వ యవాదఇతి-భాట్టమతఇత్యర్థః- కావాతేతి- ప్రకృతపదార్థసంబం ధశూన్యస్యేతిభావః- అన్వితాభిధానవాదపక్షేప్యన్వయస్యా నభిధేయ త్వందర్శయితుంతన్మతముపపాదయతి - మేవ్యాహురితి ॥ అన్వితా భిధానవాదిన ఇత్యనేనసంబంధః - తన్మతముపపాదయితుంస్వకల్పితత్వ శంకావారణాయతదీయకారికాందర్శయతి - శబ్దేతి - శబ్దంగామాన యేత్యాద్యుత్తమవృద్ధోదీరితంవాక్యం-వృద్ధం - తద్వాక్యశ్రవణానంత రంవాక్యార్థంబుధ్వాప్రవర్తమానం ప్రయోజ్యవృద్ధం - అభిధేయం ప్రయోజ్యవృద్ధానీతం-గోరూపపదార్థం - ప్రత్యక్షేణ- శ్రోత్రేణచ క్షుషాచ-పశ్యతిజానాతి - తటస్థోవ్యుత్పిత్సుః- అనంతరంశ్రోతుః- ప్ర యోజ్యవృద్ధస్యచేష్టయాఆనయనరూపయా - అనుమానేన- చేష్టారూ పేణలింగేనేత్యర్థః - ప్రతిపన్నత్వంతద్వాక్యజ్ఞానజన్యగవానయన సం సర్గప్రతీతిమత్త్వం- పశ్యతీత్యత్రాప్యనువర్తతే - తతస్సంబంధం వి నాతస్యవాక్యస్యతాదృగర్థ ప్రతీతిజనకత్వాన్యథానుపపత్త్యాత్మికయా అర్థాపత్త్యాద్వయాత్మికాం వాచ్యవాచకోభయనిష్ఠాం - అఖండవా క్యవాక్యార్థయోర్వాచ్యవాచకభావోపపాదికాంశక్తిం - బుధ్యేత్- ఏవంప్రత్యక్షాను మానార్థాపత్తి రూపప్రమాణత్రయసాపేక్షం శ బ్దార్థయోస్సంబంధమవబుధ్యేదితికారికార్థః॥ ఇతిప్రతిపాదితయాది కారికయా-అఖండయోరితి - నతువాక్యైకదేశస్యపదస్య పదార్థస్య
~~~~~~

యోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాల
స్తత్ర వ్యుత్పద్యతే॥ పరతశ్చైత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవద
త్త గాం బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శ

చేత్యర్థః॥ తదాహ॥ వాక్యవాక్యార్థయోరితి- బాలో వ్యుత్పిత్సుః-త
త్ర వాక్యార్థే- తథా చాయమత్ర నిష్కర్షః॥ దేవదత్త గామానయే
తి ప్రయోజకవృద్ధోదీరితం వాక్యం శ్రుత్వా సాస్నాదిమంతం పదార్థం
ప్రయోజ్యవృద్ధే సమానయతి సతి తటస్థో వ్యుత్పిత్సుస్తదానయన రూప
యా తచ్చేష్టయా అస్మాద్వాక్యాదయమర్థోఽనేనావగత ఇత్యనయా రీ
త్యా అఖండస్య తస్య వాక్యస్యాఖండగవానయన రూపే వాక్యార్థే వాక్య
వాచకభావసంబంధమవధారయతీతి - సాస్నాదిమంత మిత్యత్రాదిశ
బ్దేన శృంగిత్వపరిగ్రహః - అన్యథా గవయేఽతివ్యాప్తిస్స్యాత్ - సాస్నా
తు గలకంబలః ఇత్యమరః - పరతస్తదనంతరం- చైత్ర గామానయేతి దేవ
దత్తపదస్థానే చైత్రపదస్యావాపః - నిక్షేపః- దేవదత్తపదస్యోద్వా
పో నిరసనం - దేవదత్తాశ్వమానయేతి - గోపదస్థానే అశ్వపదస్యావా
పః - గోపదస్యోద్వాపః దేవదత్త గాం బధానేతి చ ఆనయపదస్థానే బ
ధానేత్యస్యావాపః - ఆనయపదస్యోద్వాపః - ఇత్యావాపోద్వాపా
భ్యాం గవాదిపదస్యానయనాదీతరాన్వితే తత్తదర్థే శక్తిమవధారయ
తి· సహాయం నివర్తస్వేతి నివృత్తివాక్యం - తతశ్చాన్వయ వ్యతిరేకా
భ్యాం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతర పరమేవకవ్యాం ప్రయోగార్హం . న
తు పదమాత్రం - అర్థప్రతీత్యనుపయోగాత్ - ఇతి వాక్యగతానామే
వ పదానామన్వితైః - పదార్థాంతరాన్వితైః-ఆనయనాదిపదార్థాం
తరాన్వితైరితి యావత్॥ పదార్థైః గవాదిపదార్థైః సహ వాచ్యవాచ
కభావలక్షణస్సంబంధో గృహ్యతే - ఇతి హేతోరితరాన్వయవిశిష్టా ఏవ
పదార్థా వాక్యార్థః - నతు పదార్థానాం వైశిష్ట్యం - పార్థక్యే
న పదార్థేషు శక్తిగ్రహాభావాత్పదార్థానాం వైశిష్ట్యం తు న వాక్యార్థ
ఇత్యర్థః - నను గామానయేతి వాక్యాద్గోపదం పరియుజ్యతే తదేవ

జ్ఞస్యతంతమర్థంమః ధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తి కారివాక్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవపదానామన్వితైఃపదార్థైరన్వితానామేవసంకేతోగృహ్యతఇతివిశిష్టాఏవపదార్థా వాక్యార్థోనతుపదార్థానాంవైశిష్ట్యమ్ । యద్యపివాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యయేనతాన్యేవైతాని పదానీతినిశ్చీయంతఇతి పదార్థాంతరమాత్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః॥ తథాపి సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూపఏవాసౌప్రతిపద్యతే॥ వ్యతిషక్తానాంపదార్థానాంతథాభూతత్వాదిత్యన్వితాభిధానవాదినః॥ తేషామ

గాంబధానేతివాక్యాంతరేపి - నాన్యత్రచవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞారూపేణప్రత్యయేనజ్ఞానేనతన్నిశ్చయః - ఏవంచ గామానయేతివాక్యేఆనయనాన్వితేగోపదార్థేశక్తిః - గాంబధానేతిబంధనాన్వితేశక్తిగ్రహఇతి నానార్థతాపత్తేస్సామాన్యతఇతరపదార్థాన్వితేసాస్నాదిమత్వం శక్తిగ్రహోవాచ్యః - తథాఆనయబధాన పదయోరపీతరాన్వితేఆనయనేబంధనేచశక్తిగ్రహః - తథాచగామానయేత్యత్రగోకర్మకానయనప్రతీతిఃకథంస్యాత్తాదృశాభావాదితిశంకతే - యద్యపీత్యారభ్య సంకేతగోచరఇత్యంతేన - పదార్థాంతరమాత్రేణ సామాన్యతఇతరపదార్థేనేత్యర్థః - నత్వానయనాదివిశేషరూపేణ-తథాత్వేనానార్థతాపత్తిరితిభావః - నన్వేవంవస్తుతఆనయనాదిపదార్థవిశేషాన్వితగోపదార్థస్యైవసంకేతవిషయతయాతస్యైవవాక్యార్థత్వేనావాచ్యఏవవాక్యార్థఇతికథనమసంగతమితిశంకాంపరిహరతి-తథాపీతి-సామాన్యావచ్ఛాదితః-సామాన్యతఇతరపదార్థత్వేనావచ్ఛాదితఃవిశేష రూపః-ఆనయనాదిరూపఏవఅర్థఃప్రతిపద్యతేప్రతిపత్తిగోచరోభవతి-నిర్విశేషంనసామాన్య మితిన్యాయాద్విశేషపర్యవసానాదితిభావః- అత్రోపపత్తిరూపేణహేతుందర్శయతి-వ్యతిషక్తానామితి-పదార్థాంతరైరన్వితానామిత్యర్థః - తథాభూతత్వాత్-సామాన్యావచ్ఛాదిత విశేషరూపత్వాదిత్యర్థః - ఇతియేత్వన్వితాభిధానవాదినఆహుః-తేషాంకథం

పిమతేసామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూపః పదార్థస్సంకేతవిషయ ఇత్యతి వి
శేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతో సంకేతితత్వాదవాచ్య ఏవ యత్ర ప
దార్థః ప్రతిపద్యతే। తత్ర దూరే ఽర్థాంతరభూతస్య నిశ్శేషచ్యుతచందన
మిత్యాదావిధ్యాదేశ్చర్చా॥ అనన్వితో ఽర్థో ఽభిహితాన్వయే। పదార్థాం
తరమాత్రాన్వితస్త్వన్వితాభిధానే। అన్వితవిశేషస్త్వవాచ్య ఏవేత్యుభ
యమతే ఽప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థః॥ యదప్యుచ్యతే నైమిత్తికార్థాను

వ్యంగ్యస్యావాచ్యత్వమిత్యాశంక్య పరిహరతి - తేషామిమత ఇతి- అన్వి
తాభిధానవాదినాం మతేపి - వస్తుత ఆనయనాదిపదార్థానాం ఇతర
పదార్థత్వేనా కారేణాన్వయవిశేషణత్వం సంకేతగ్రహోపాధిభూతే-
వాక్యార్థబోధత్వానయనత్వాదిప్రకారే నైవేతి - అవాచ్య ఏవ పదా
ర్థః ప్రతిపద్యతే-ఇతి సామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూప ఇతి- సామాన్యా
కారేణేతరపదార్థత్వాకారేణ ఆచ్ఛాదితవిశేషరూపః - ఆనయనా
దిపదార్థరూపమేవ అతివిశేషభూత ఇతి-అతివిశేషాకారః - ఆనయన
త్వాద్యాకారేణైవానయనాదిపదార్థ ఇత్యర్థః - ఏతాదృశః పదా
ర్థ ఏవావాచ్యః-అనభిధేయః - ప్రతిపద్యతే-ప్రతిపత్తివిషయోభవతి-
తత్రమతే - దూరే అర్థాంతరభూతస్యేతి - యథా గోపదస్యాశ్వా
ర్థాంతరం తథా విధేర్నిషేధో ఽర్థాంతర మితి భావః - తాదృశస్య-
నపునస్తస్యాధమస్యాంతికమితి నిషేధాత్ప్రవృత్తిః మమానస్య తదంతికమేవగం
తుంగతాసీత్యాదికస్య విధేరితి యావత్- ఆదిశబ్దాన్నిషేధస్య చ గ్రహణం-
తథా చ మతద్వయే ఽప్యవాచ్య ఏవ వాక్యార్థ ఇత్యుపసంహరతి - అనన్వితో
ర్థ ఇతి - అభిహితాన్వయవాదె భాట్టమతే - అనన్వితః అర్థః వాచ్య ఇ
త్యర్థః - పదార్థమాత్రం వాచ్యం అన్వయాంశస్త్వవాచ్య ఇతి భావః-అ
న్వితాభిధానవాదె-ప్రాభాకరమతే తు - సామాన్యతః పదార్థాంతరా
న్వితస్స్వపదార్థః - అర్థ ఇత్యనువర్తతే - అన్వితవిశేషస్తు ఆనయ
నత్వాదివిశిష్టానయనాద్యన్వితస్యార్థస్తు అవాచ్య ఏవేతి వాక్యార్థః- మ
తద్వయే ఽప్యవాచ్యః - ఏవం చ వ్యంగ్యస్యావాచ్యత్వే కథా ఽసంగతేతి భావః-

సారేణనిమిత్తానికల్ప్యంతఇతి॥తత్రనిమిత్తత్వంకారకత్వంజ్ఞాపకత్వంవా। శబ్దస్యప్రకాశకత్వాన్నకారకత్వం। జ్ఞాపకత్వంచాజ్ఞాతస్యకథం । జ్ఞాతత్వంచసంకేతేనైవ॥సచాన్వితమాత్రే । ఏవంచనిమిత్తస్యనియతనిమిత్తత్వంయావన్నిశ్చితంతావన్నైమిత్తికస్యప్రతీతిరేవ కథమితినైమిత్తికార్థానుసారేణనిమిత్తానికల్ప్యంతఇత్యవిచారితాభిధానం। యేత్వభిదధ

ప్రాభాకరైకదేశినాంమతంనిరాకరోతి- యదప్యుచ్యతఇత్యాదినా-ప్రాభాకరైకదేశినస్తు - నైమిత్తికానుసారేణనిమిత్తానికల్ప్యంతఇతిన్యాయమనుసృత్యవ్యంగ్యోర్థోనైమిత్తికః - శబ్దస్తునిమిత్తం- నైమిత్తికప్రతీతిం వినానవిరమతీతినైమిత్తికార్థానుసారేణనిమిత్తస్యకల్ప్యత్వాత్శబ్దవ్యతిరిక్తస్యాన్యస్యాభావాద్వృత్త్యంతరకల్పనమేతివదంతి॥తన్మతమనువదతియదప్యుచ్యతఇతి॥నిమిత్తానికల్ప్యంతఇత్యంతేన తన్మతమనూద్య వికల్ప్యదూషయతి - తత్రనిమిత్తత్వమిత్యాదినా - నిమిత్తశబ్దస్యకారకకులాలాదౌప్రసిద్ధత్వాత్ - జ్ఞాపకేధూమాదౌ వైవక్షికత్వాత్పౌర్వాపర్యంబోధ్యం - ప్రథమపక్షందూషయతి - శబ్దస్యేతి- నహిగామానయేతిశబ్దఃగవాదికంజనయతి - కింతుశ్రోతుస్తత్ప్రతీతిం - ద్వితీయం దూషయతి- జ్ఞాపకత్వంచేతి - అయంభావః- యద్యేననియత సంబంధవత్తయాజ్ఞాతంతత్తస్యజ్ఞాపకం - యథాధూమోగ్నేః - ప్రకృతేతు-వ్యంగ్యేనశబ్దస్యనియత సంబంధోనాస్తి - ననుసంకేతఏవతాదృశ స్సంబంధోస్తీత్యాశంక్యతాదృశసంబంధవత్త యాజ్ఞాతత్వం శబ్దస్యాస్త్యేవేత్యాశంక్యేతియావత్ - దూషయతి-సచాన్వితమాత్రఇతి- ఇతరపదార్థాన్వితస్వార్థఏవసంకేతఇతి భవత్సిద్ధాంతస్య విరోధస్స్యాదితిభావః. ఏవంచనైమిత్తికార్థానుసారేణనిమిత్తకల్పనమిత్యేతదవిచారితాభిధానమిత్యాహ - నైమిత్తికార్థానుసారేణనిమిత్తానీతి- ఏవంచేతి-నిమిత్తస్యేతి - నియతనిమిత్తత్వమితి-నైమిత్తికేననియతసంబంధవత్త్వమిత్యర్థః-నైమిత్తికార్థప్రతీతిరేవకథమితి- నియతసంబంధవత్తయాజ్ఞాతనిమిత్తాభావాదితిభావః - భట్టలోల్లటప్రభృతయస్తు- యథాస

తి సోయమిషోరివ దీర్ఘదీర్ఘో వ్యాపార ఇతి యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థ ఇతిచ విధిరేవాత్రవాచ్య ఇతి ॥ తేతాత్పర్యజ్ఞా స్తాత్పర్యవాచో యుక్తిర్దేవానాంప్రియాః ॥ తథాహి ॥ భూతభవ్యసముచ్చారణే భూతంభవ్యాయోపదిశ్యత ఇతి కారకపదార్థాః క్రియాపదార్థేనాన్వీయమానాః ప్రధానక్రియానిర్వర్తకస్య క్రియాభిసంబంధాత్సాధ్యాయమాన

కృదేవప్రయుక్తస్సాయకః నోదనాతిక్రియావిశిష్టస్స సక్రియావశాద్వేగావిష్టో వేగావేశాత్పునశ్చ వేగావిష్టః పరంపరయా శత్రోర్వర్మచ్ఛేదముర్విభేదం ప్రాణాపహరణంచ కరోతి తథా సకృత్ప్రయుక్తశ్శబ్దోపిస్మృత్యాదిపరంపరయా స్వార్థప్రతిపత్తిమర్థాంతరప్రతీతించజనయతీతివ్యంగ్యస్యవాచ్యత్వమేవేత్యాహుః - తతశ్శబ్దస్యతాత్పర్యరూపో వ్యాపారో స్తీత్యవివాదం - అన్యథా ప్రతీయమానే తాత్పర్యాభావేవ్యంజనాకల్పనవైయర్థ్యాత్- ఏవంచయత్పరశ్శబ్ద స్సశబ్దార్థ ఇతిన్యాయేన నపున స్తస్యాధమస్యాంతికమిత్యాదౌ తదంతికమేవగతాసీతివిధిర్వాచ్యఏవేతి - యత్పరఃయత్తాత్పర్యక ఇత్యర్థః- నిరాకరోతి- తేఅతాత్పర్యజ్ఞాఇతి - యత్పర ఇతిన్యాయస్య తాత్పర్యానభిజ్ఞా ఇత్యర్థః- తాత్పర్యవాచోయుక్తిరితి - యత్పరశ్శబ్దఇతి - వాగ్యోగస్యేత్యర్థః - వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యోయుక్తిదండహరేష్వితిషష్ఠ్యంతఅలుక్ ॥ దేవానాంప్రియాఇతి- మూర్ఖా ఇత్యర్థః - దేవానాంప్రియఇతిమూర్ఖఇతిమూర్ఖేవాచ్యేషష్ఠ్యాఅలుక్ - అన్యత్ర దేవప్రియ ఇత్యేవ- నిరాకరణప్రకారందర్శయతి-తథాహీతి - భూతభవ్యసముచ్చారణఇతి - భూతానాంసిద్ధవిషయాణాం భవ్యానాంసాధ్యవిషయాణాంచశబ్దానాంసముచ్చారణే భూతంసిద్ధరూపం-భవ్యాయసాధ్యాయ-ఉపదిశ్యత ఇతిన్యాయేనేత్యర్థః-కారకపదార్థాః-క్రియాపదార్థేనాన్వీయమానా ఇతి-కారకాణాంక్రియాసంబంధనియమాదితిభావః-కథంవృత్త్యవిషయస్యవిధేయత్వమితి సాధ్యమానత్వంసంపాదయంతి-ప్రధానక్రియేతి-నిర్వర్తకేతి-తదనుకూలేత్యర్థః-సాధ్యాయమానతా-సాధ్యవదాచరంతీతిసా

తాం ప్రాప్నువంతి॥ తతశ్చాదగ్ధదహనన్యాయేన యావదప్రాప్తం తావద్విధీయతే - యథా ఋత్విక్ప్రచరణే ప్రమాణాంతరసిద్ధే లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీత్యత్ర లోహితోష్ణీషత్వమాత్రం విధేయం - హవనస్యాన్యతస్సిద్ధేర్దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ దధ్యాదేః కరణత్వమాత్రం విధేయః॥ క్వచిదేకవిధిః క్వచిదుభయవిధిః క్వచిత్త్రివిధిరపి॥ యథా రక్తం పటం వయేత్యాదావేకవిధిర్ద్వివిధిస్త్రివిధిర్వా॥ తతశ్చ యదేవవిధేయం తత్రై

ధ్యాయమానాస్తేషాం భావస్తత్తా- తాం- సాధ్యమానతామితి పాఠే సాధ్యరూపతామిత్యర్థః- యథా దేవదత్తః కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యాదావోదనపాకశ్చేదన్యతస్సిద్ధస్తదా స్థాల్యా అధికరణత్వమాత్రం విధేయం - తస్యైవ సాధ్యత్వం- తతశ్చ తథా సతి అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- యథాగ్నిరదగ్ధం దహతి న తు దగ్ధం - ఏవం విధిరప్యప్రాప్తం గృహ్ణాతి న తు ప్రాప్తమితి భావః - లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీతి వాక్యే కిమప్రాప్తం విధీయత ఇత్యాకాంక్ష్య తద్దర్శయతి - యథా ఋత్విక్ప్రచరణ ఇతి- ప్రమాణాంతరసిద్ధ ఇతి - సోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీతి వాక్యాత్సిద్ధ ఇత్యర్థః- లోహితోష్ణీషత్వమాత్రం విధేయమితి - ఉష్ణీషేషు లౌహిత్యమాత్రమితి - ఉష్ణీషాణామపి ప్రమాణాంతరసిద్ధత్వాల్లౌహిత్యమాత్రే విధేస్తాత్పర్యమిత్యర్థః - అప్రాప్తే విధేస్తాత్పర్యమిత్యత్ర వైదికోదాహరణాంతరం దర్శయతి- హవనస్యేతి - అన్యతః- అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాత్ - దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ దధ్యాదేః కరణత్వమాత్రమితి- దధ్నోపి లోకతః ప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః - ఉక్తమర్థం వేద ఇవ లోకేపి దర్శయతి- క్వచిదితి॥ అయమర్థః- రక్తం పటం వయేత్యాది లౌకిక వాక్యపటస్య రక్తిమ్నః వయనస్య చేతి త్రయాణామప్రాప్తౌ త్రివిధిః- ఉభయోరప్రాప్తౌ ద్వివిధిః- ఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః- ఇత్యుపాత్తశబ్దార్థ ఏవ విధేస్తాత్పర్యం దృష్టమిత్యుపాత్తశబ్దస్యవ్యాపారవిషయో యోయమర్థస్తత్రైవ తాత్పర్యం- న తు శబ్దశ్రవణానంతరం ప్రతీయమానే సర్వత్రేతి- ఏవం చ శబ్దవ్యాపారవిషయ ఏవ తాత్పర్యం - నాన్యత్రేతి వ్యంజనాఖ్య వ్యాపారాపేక్ష్య

వ తాత్పర్యమిత్యుపాత్తస్యైవశబ్దస్యార్థే తాత్పర్యం - నతుప్రతీతమా-
త్రే । ఏవంహిపూర్వోధావతీత్యాదావపరాద్యర్థేపి క్వచిత్తాత్పర్యం
స్యాత్॥యత్తువిషంభుఙ్క్ష్వ।మాచాస్యగృహేభుఙ్క్థా ఇత్యత్రైతద్గృహే
నభోక్తవ్యమిత్యత్ర తాత్పర్యమితిసఏవవాక్యార్థ ఇత్యుచ్యతే॥తత్రచకార
ఏకవాక్యతాసూచనార్థః॥నచాఖ్యాతవాచ్యయోరంగాంగిభావ ఇతి విష

మంగీకార్య ఇత్యాహ - నతుప్రతీతమాత్ర ఇతి-ప్రతీతమాత్రే తాత్పర్యం
చేదతిప్రసంగ ఇత్యాహ-ఏవంహీతి-ప్రతీతమాత్రే తాత్పర్యంచేదిత్యర్థః-
అపరాద్యర్థేపీతి - పూర్వత్వాపరత్వయోర్హ్రస్వత్వదీర్ఘత్వయోరివ
పరస్పరసాపేక్షత్వేనపూర్వత్వస్యాపరత్వప్రతీతిసాపేక్షతయా అపర
త్వప్రతీతేరావశ్యకత్వాదిత్యర్థః - ననూపాత్తస్యైవ శబ్దస్యార్థే
తాత్పర్యంనతుప్రతీతమాత్ర ఇతి యదుక్తంతదసంగతం - విషంభుంక్ష్వ-
మాచాస్యగృహేభుఙ్క్థా ఇత్యత్రవ్యభిచారాదిత్యాశంక్యాహ - యత్త్వి
తి.విషంభుంక్ష్వేతి వాక్యప్రయోక్తుస్సుహృత్త్వాత్తద్వాక్యస్య విషభ
క్షణరూపార్థాసంభవాన్మాచాస్య గృహేభుఙ్క్థా ఇత్యత్ర తాత్పర్యాదు
పాత్తశబ్దార్థత్వాభావ ఇతిపూర్వపక్షాభిప్రాయః - అత్ర తాత్పర్య
మితి- అత్రతద్గృహభోజననిషేధ ఇత్యర్థః - సఏవతద్గృహభోజన
నిషేధఏవ - వాక్యార్థః-ఇత్యుచ్యత ఇతియత్ - తత్రేతిసంబంధః. తా
త్పర్యవిషయీభూతస్యైవవాక్యార్థత్వాత్తద్గృహభోజన నిషేధఏవ
వాక్యార్థ ఇతిభావః - చకారఏకవాక్యతా తాత్పర్యసూచనార్థ ఇతి-
అన్యథా చశబ్దప్రయోగవైయర్థ్యాదితిభావః - నన్వేకవాక్యత్వేనకా
ర్యంవాచ్యం - అర్థైకత్వాదేకంవాక్యమితి న్యాయాత్ - నచభక్ష
ణభోజనయోర్ద్వయోరంగాంగిభావే నార్థైకత్వమితివాచ్యం ఆఖ్యా
తపదవాచ్యత్వేనద్వయోః ప్రాధాన్యావగతేరితిశంకాపరిహార పూర్వ
కంకృద్వాచ్యత్వేనాంగతా కల్పనీయేత్యాహ- నచాఖ్యాత వాచ్యయో
రిత్యాదినా - ఆఖ్యాతవాచ్యయోర్భక్షణ భోజనయోరంగాంగిభావో
స్తియద్యేకవాక్యతాస్యాత్ - ద్వయోరపిప్రాధాన్యాదంగాంగిభావో

భక్షణవాక్యస్యైకవాక్యత్వేనాంగతాకల్పనీయేతి విషభక్షణాదపి దుష్ట మేతద్గృహభోజనమితి సర్వథా మాస్య గృహే భుఙ్క్థా ఇత్యుపాత్తశబ్దార్థ ఏవ తాత్పర్యం। యది చ శబ్దశ్రుతేరనంతరం యావానర్థోఽవగమ్యతే తావతి శబ్దస్యాభిధైవ వ్యాపారస్తత్కథం బ్రాహ్మణపుత్రస్తే జాతః కన్యా తే గర్భిణీత్యాదౌ హర్షశోకాదీనామపి న వాచ్యత్వం। కస్మాచ్చ లక్షణా। లక్షణీయేఽప్యర్థే దీర్ఘదీర్ఘాభిధావ్యాపారేణైవ ప్రతీతిసిద్ధేః। కిమితి చ శ్రు

న సంభవతీతి- పరిహారస్తు - విషభక్షణవాక్యస్యేతి ఏకవాక్యత్వేన అంగతాకల్పనీయేతి - తత్కల్పనం తు- ద్విషద్గృహభోజనం విషభక్షణమితి తద్గృహభోజనే విషభక్షణత్వారోపేణేతి బోధ్యం - ఏవం చ అంగాంగిభావసిద్ధ్యైకవాక్యతా భవతీతి భావః - నను తద్గృహభోజన నివృత్తేరేతద్వాక్యఫలతయా మాస్య గృహే భుఙ్క్థా ఇత్యేతావతైవ తద్గృహ భోజననివృత్తేస్సిద్ధతయా విషం భుంక్ష్వేత్యధిక మిత్యాశంక్య తద్గృహ భోజనస్య విషభక్షణాదప్యధికానిష్టసాధనత్వఖ్యాపన సాధనతయా సార్థక్యమిత్యాహ - విషభక్షణాదపీతి॥ ఏవం చ సర్వథా ఉపాత్తశబ్దార్థ ఏవ తాత్పర్యమితి నిశ్చితమితి భావః - నను యత్ర ద్విషద్గృహే భోక్తుం ప్రవృత్తం ప్రతి విషం భుంక్ష్వేత్యేవ ప్రయుజ్యతే తత్ర కథం తద్గృహభోజననిషేధప్రతీతిః - ఏవం చోపాత్తశబ్దార్థే తాత్పర్యమిత్యసంగతమేవేతి చేదుచ్యతే- తత్రాపి విషపదస్య ద్విషదన్నే- భుంక్ష్వేత్యస్య మా భుంక్థా ఇత్యర్థే చ లక్షణాం పరికల్ప్య నిర్వాహ ఇతి తాత్పర్యాత్ - ఏతావతా యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి నిరస్తం - పౌరుషేయమిత్యాదినోక్తం తన్నిరాకరోతి- యది చేతి- అతిప్రసంగం దర్శయతి - తత్కథమితి॥ తదా కథమిత్యర్థః - కన్యా కుమారీ - హర్షశోకాదీనామపీతి - శబ్దశ్రవణానంతరం తటస్థేనావగమ్యమానత్వాదిత్యర్థః - బ్రాహ్మణపుత్రస్తే జాత ఇత్యత్ర హర్షాదీనాం కన్యా తే గర్భిణీత్యత్ర శోకాదీనాం చేతి వివేకః- దోషాంతరమాహ - కస్మాచ్చ లక్షణేతి- అవాచ్యత్వాచ్చ న లక్షణేత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ - దీర్ఘదీర్ఘతరేతి- కించ- శబ్దశ్రవణసమనంతరం ప్రతీ

తిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాంపూర్వపూర్వబలీయస్త్వమి
త్యన్వితాభిధానవాదేఽపివిధేరపిసిద్ధంవ్యంగ్యత్వం ॥ కించకురురుచిమితిపద
యోరైక్యపరిత్యైత్వంతవర్తేనికథంముష్టత్వం॥ నహ్యత్రాసఖ్యోర్థః ప

తీయమానస్యదీర్ఘదీర్ఘాభిధావ్యాపారవిషయత్వేభగవతా జైమిని
నాశ్రుతిలింగాదిసూత్రోక్తంపరంపరదౌర్బల్యం ప్రతీతివిప్రకర్షకృ
తమసంగతంస్యాత్ - అభిధాయాఅవిశేషాదిత్యాశయేనాహ- కిఞ్
చేతి- అత్రాపిదీర్ఘదీర్ఘాభిధావ్యాపారేణశేషశేషిభావప్రతీతేస్స
ర్వసామ్యాత్ప్రబలదుర్బలభావోనస్యాదితిపూర్వతంత్రవిరోధోభవే
దితిభావః-అత్రసూత్రార్థోవిచార్యతే - శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థా
నసమాఖ్యానాంసమవాయేపారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాత్ - సమ
వాయేసమానవిషయత్వేనద్వయోర్విరోధే పరస్యదౌర్బల్యం- కుతః-అ
ర్థవిప్రకర్షాత్-స్వార్థసాధనేపరస్యపూర్వవ్యవధానేన ప్రవృత్తేరి
త్యర్థః- అయమాశయః - ఏకత్రవినియుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర
వినియోగోనిరుద్ధఏవ - పరంతువినియోగప్రమాణయోస్సమబలత్వేఅన్య
తరవినియోగత్యాగాయోగాదగత్యాకాంక్షోత్పాదనేన వినియుక్తవిని
యోగస్స్వీక్రియతే-యథా - ఖాదిరోయూపోభవతి- ఖాదిరంవీర్యకా
మస్యయూపంకుర్యాదితి - వాక్యాభ్యాంక్రతౌవినియుక్తస్యఖాదిరత్వస్య
వీర్యఫలేవినియోగః - యత్రతుప్రమాణయోరతుల్యతాతత్రనస్వీక్రియ
తే-ప్రబలప్రమాణేనదుర్బలవినియోగబాధాత్ - యథా-ప్రథమంశ్రు
తిలింగయోశ్చింతా॥కదాచన స్తరీరసినేంద్రసశ్చసీత్యస్యామృచి- ఐంద్ర్యా
గార్హపత్యముపతిష్ఠతఇతి - అత్రసంశయః - కిమైంద్ర్యాఇంద్రస్యోప
స్థానంకర్తవ్యం - ఉతగార్హపత్యస్యేతి - యదీంద్రాభిధానసామ
ర్థ్యరూపలింగంబలీయస్తదా ఇంద్రోపస్థానం- శ్రుతిబలీయస్త్వేగా
ర్హపత్యోపస్థానం - ఏవంహివినియోగక్రమశ్రుతిలింగయోశ్శబ్దశ్రవ
ణాదేవయో వినియోగశ్శక్యతేసశ్రుతః - శ్రుతిశ్రవణమి
త్యర్థః - గార్హపత్యమితిద్వితీయాంతశ్రవణాదేవగార్హపత్యస్యో

కార్థాంతరాన్వితఇత్యనభిధేయ ఏవేత్యేవమాద్యపరిత్యాజ్యం స్యాత్॥
ఘుదిత వాచ్యవాచకతా వ్యతిరేకేణవ్యంగ్యవ్యంజకభావో నాభ్యుపేయ
తేతదా అసాధుత్వాదీనాం నిత్యదోషత్వం కష్టత్వాదీనామనిత్యదోషత్వ

పస్థానం ప్రతిప్రాధాన్యంగమ్యతే - ఐంద్ర్యాశ్చ తృతీయా శ్రుత్యాక
రణత్వం - ఏవంచ ఇంద్రప్రకాశన సామర్థ్యరూపలింగప్రాప్తమింద్రశే
షత్వం బాధ్యతే- లింగం హి నసాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి - కింత్వింద్ర
ప్రకాశనమాత్రం కరోతి - తేనచలింగేనానేనమంత్రేణైంద్ర్యుపస్థాత
వ్యేతిశ్రుతిశ్శేషత్వ బోధికేతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వ బోధకం లింగం
ఝుటితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యాబాధ్యం॥ శ్లో ॥ మంత్రార్థం మంత్రతో
బుద్ధ్వా పశ్చాచ్ఛక్తిం నిరూప్యచ । మంత్రాకాంక్షావశేనైంద్ర శేషత్వే
శ్రుతికల్పనం । శ్రుత్యాప్రత్యక్షయా పూర్వం గార్హపత్యాంగతాంగ
తే । నిరాకాంక్షీకృతే మంత్రే నిర్మూలా శ్రుతికల్పనా । తేన దీర్ఘ
ప్రవర్తిన్యా శ్రుత్యాలింగస్య బాధనమితి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబో
ధకస్యలింగస్య ఝుటితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యాబాధ్యత్వాత్ ॥ ప్రత్యక్షే
చానుమానేచ యథా లోకే బలాబలం। శీఘ్రమందరగామిత్వాత్తథైవ
శ్రుతిలింగయోరితిలింగస్యదౌర్బల్యం॥ తథా లింగవాక్యవిరోధే లింగేన వా
క్యం బాధ్యం - యథా॥ స్యోనంతే సదనం కరోమి - ఘృతస్యధారయా
సుశేవం కల్పయామి - తస్మింత్సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ - వ్రీహీణాం మేధసుమ
నస్యమాన ఇతి - హే పురోడాశ - తవసమీచీనం స్థానం కరోమి - తచ్చ
ఘృతస్య ధారయా సుష్ఠు సేవితుం యోగ్యం కల్పయామి - హే వ్రీహిసార
భూత - త్వం సమాహితమనస్కస్సన్ సమీచీనే తస్మిన్నుపవిశేత్యర్థః.
అత్రమంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం సదనకరణే పురోడాశాసాదనేచ తత్ప్ర
కాశన సామర్థ్యలింగేన శ్రుతిద్వారా వినియోగస్సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం
బాధ్యతే - తస్యకృత్స్నస్యైవ మంత్రస్య సదనకరణప్రకాశన సామర్థ్యం పురో
డాశాసాదనప్రకాశనసామర్థ్యం చ లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనయా
అథ యత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం వ్య

మితివిభాగకరణమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ నచానుపపన్నం। సర్వస్యైవ విభ
క్తతయా ప్రతిభాసాత్ ॥ వాచ్యవాచకభావవ్యతిరేకేణ వ్యంగ్యవ్యంజకతా

వధానేన శ్రుత్యైకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్ - నచసామ
ర్థ్యం కల్ప్యమితి వాచ్యం - అసమర్థస్య వినియోగాయోగాత్ - అతఏ
వగంగాపదస్య తీరబోధనే యోగ్యతారూపం సామర్థ్యం కల్ప్యతే. త
థా వాక్యేన ప్రకరణం బాధ్యం - యథా ప్రాక్ప్రకరణామ్నాత ద్వాద
శోపసదాం ద్వాదశాహీనస్యేతి వాక్యేనాహీనాంగత్వబోధకేన ప్రకరణ
ప్రాప్తసాహ్నాంగత్వబాధాత్ - ప్రధానస్యాంగాకాంక్షారూపం ప్రక
రణం - తస్య ప్రధానవాక్యైకవాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిః కల్పితాభి
స్స్వాపేక్షితవినియోగప్రమితౌ వ్యవధానేనాంగ సామర్థ్యశ్రుత్యోర్ద్వ
యోః క్లృప్తవాక్యాద్దుర్బలత్వాత్ - తథాచ ప్రకరణేన సన్నిధిర్బాధ్యః -
యథా॥ రాజసూయప్రకరణే తదంతర్గతాభిషేచనీయాఖ్య సోమ
యాగవిశేష సన్నిధిపాఠప్రాప్తం శునశ్శేపాఖ్యానాదేరభిషేచనీయశే
షత్వం బాధిత్వా కృత్స్న రాజసూయశేషత్వమాపాదితం - సన్నిధేః ప్రక
రణవాక్యలింగశ్రుతికల్పనేన క్లృప్తప్రమాణాద్దుర్బలత్వాత్ - తథా సన్ని
ధినా సమాఖ్యా బాధ్యతే - తథాహి - పౌరోడాశిక సమాఖ్యాతే దర్శ
పూర్ణమాసకాండే ఆగ్నేయపురోడాశాది కర్మణాం క్రమేణ మం
త్రా ఆమ్నాతాః - తత్ర దధిపయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌ శుంధధ్వం
దైవ్యాయకర్మణ ఇతి - మంత్ర ఆమ్నాతః - తత్ర సమాఖ్యాబలేనాస్య మం
త్రస్య పురోడాశపాత్ర శుంధనశేషత్వం ప్రాప్తం - సన్నిధినా బాధిత్వా
సాన్నాయ్యపాత్ర శుంధనశేషత్వమాపాద్యతే - పురోడాశసంబంధి
కాండం పౌరోడాశికమితి పౌరుషేయసమాఖ్యాయాః కాండాంతర్గత
మంత్రస్య పురోడాశసంబంధ సామాన్యబోధకత్వేపి శేషశేషిభావరూ
పవినియోగబోధకత్వే సన్నిధ్యాద్యపేక్షిత్వేన దుర్బలత్వాత్ - ఏవం వి
రోధసతి శ్రుతిర్బాధికైవ - సమాఖ్యా బాధ్యైవ - మధ్యస్థానాం చతు
ర్ణాం తు పూర్వబాధ్యత్వం పరబాధ్యత్వంచేతి శ్రుతిలింగాది సూత్రా

శ్రయణేతు వ్యంగ్యస్య బహువిధత్వాత్క్వచిద్వాచకస్య క్వచిద్వాచిత్వేనోప

ర్థః॥ శ్రుత్యాదీనాం లక్షణాని॥ ప॥ శ్రుతిశ్శబ్దోనపేక్షస్స్యా దభిధాతుం పదాంతరే । శ్రుతేస్సర్వార్థసామర్థ్యం లింగమిత్యుచ్యతే బుధైః॥ పదబృందమిళితార్థం బ్రువద్వాక్యమితీర్యతే। ప్రధానవాక్యమంగోద్ధాకాంక్షంప్రకరణమతం ॥ స్థానంసమానదేశత్వం సమాఖ్యా యౌగికంబలం । ఏతేషాంపారదౌర్బల్యంవిరోధేపూర్వపూర్వతః॥ అర్థస్యవిప్రకర్షేణ విప్రకర్షస్తుకథ్యతే । పంచభిస్స్యాద్వ్యవహితా సమాఖ్యాసన్నిధిః పునః । చతుర్భిస్స్యాద్వ్యవహితా ప్రక్రియాతుత్రిభిః పునః । వాక్యంద్వయేనచైకేనలింగంస్యాత్కేవలాశ్రుతిః॥ బాధ్యైవ స్యాత్సమాఖ్యాతుబాధికైవశ్రుతిః పునః । బాధ్యబాధకరూపేణలింగాదీనియుక్తోచితమితి॥ అన్వితాభిధానవాదేపీతి- పదస్యపదార్థాంతరాన్వితేస్వార్థేశక్తింవదతోపిమతేప్రతీతి విప్రకర్షాద్వ్యాధేః తదంతికరం తుంగతాసీత్యేవంరూపస్యవ్యంగ్యత్వమంగీకరణీయం- కిముతాభిహితాన్వయవాదఇతిభావః- కించేతి ॥ వ్యంజనానంగీకారే కురుచిమితిపదయోర్వైపరీత్యేతు రుచింకుర్వితివైపరీత్యేన యోజనేతుచింకుశబ్దస్యదేశవిశేషే(స్త్రీ)స్వ వ్యంజకావయవ విశేషవాచకత్వే నాసదస్యార్థప్రతీతేః దుష్టత్వమితిదోషోల్లాసే వక్ష్యమాణమనుపపన్నంస్యాత్ - అన్వితాభిధానవాదేతస్యార్థస్య పదార్థాంతరానన్వితత్వే నాభిధావిషయత్వాభావాద్వ్యంజనావశ్యమంగీకార్యేత్యాహ॥ వైపరీత్యఇతి-రుచింకుర్వితిపదయోః పౌర్వాపర్యవ్యత్యయఇత్యర్థః - అంతర్వర్తినివాక్యాంతర్వర్తిని-రుచింకుర్వితిపదద్వయఇత్యర్థః - కథందుష్టత్వమితి- పదసంధానశ్లీలత్వలక్షణందుష్టత్వంకథం - నకథంచిదిత్యర్థః-తదుపపాదయతి-నహ్యత్రేతి-అసభ్యోర్థఇతి-(స్త్రీ)త్వవ్యంజకావయవరూపః - పదార్థాంతరాన్వితోనభవత్యేవేతిభావః - అనభిధేయఏవేతి - అన్వితాభిధానవాదేపదార్థాంతరాన్వితస్వార్థఏవాభిధాయాః స్వీకారాదితిభావః . అపరిత్యాజ్యంస్యాదితి - వ్యంజనాయాస్స్వీకారాదితిభా

పద్యతఏవేయంవిభాగవ్యవస్థా॥కించ॥ ప॥ ద్వయంగతంసంప్రతిశోచనీయతాంసమాగమప్రార్థనయా కపాలినఇత్యాదావపినాక్యాదిపదవైలక్ష

వః-నన్వన్వితాభిధానవాదే దోషత్వాభావేప్యభిహితాన్వయవాదేదోషత్వంసిధ్యతీతి పరిత్యాజ్యత్వమేవేతిచేన్న - తన్మతేపిప్రకరణాదినాఅభిధాయానియమనాత్తస్య ప్రతీతి రభిధయానసంభవతీతి వ్యంజనైవస్వీకర్తవ్యేత్యాశయాత్- కించ- శక్తివ్యతిరేకేణవ్యంజనాఖ్య వ్యాపారానంగీకారేఅసాధుత్వాదీనాం క్వాప్యననుకూలత్వేన నిత్యదోషత్వంశ్రుతికటుత్వాదీనాంశృంగారరసాననుగుణత్వేపి రౌద్రరసానుగుణత్వేన క్వచిదేవదోషత్వమిత్య నిత్యదోషతాకేనేయం వ్యవస్థాస్యాదితి దోషమాహ॥ యదిచేతి॥ అసాధుత్వాదీనాంచ్యుతసంస్కృత్యాదీనాం- కష్టత్వాదీనాంశ్రుతికటుత్వాదీనాం - వ్యంజనానంగీకారేరసస్య సర్వత్రాభిధేయత్వేనాభిధాయాస్తౌల్యాదితిభావః- నన్వనుపపన్నఏవవిభాగకరణమిత్యాశంక్యనిరాకరోతి-నచేతి-తత్రహేతుమాహ-సర్వస్యైవేతి- శ్రుతికటుశబ్దప్రయోగసర్వస్యాపిప్రతిపత్తురుద్వేగస్యానుభవసిద్ధతయా శృంగారరసాప్రతీతే రితి భావః ॥ వ్యంజనాఖ్యవ్యాపారాంగీకారే వ్యవస్థా సిధ్యతీత్యాహ॥ వ్యంగ్యవ్యంజకతా శ్రయణేత్వితి - వ్యంగ్యస్యబహువిధత్వాదితి - శృంగారాదిభేదేన బహువిధత్వాదిత్యర్థః- క్వచిదేవకస్యచిదేవేతి ॥ శృంగారస్యవ్యంగ్యస్య మాధుర్యరూపగుణాభివ్యక్తేరావశ్యకతయా తస్యచ సుకుమారవర్ణాధీనతయాచ తత్ర శ్రుతికటుత్వం దోషాయ - రౌద్రేతు ఓజోగుణోద్దీప్త్యాత్మకోభివ్యంజకః-తద్వ్యంజకత్వంచశ్రుతికటూనామేవేత్యనిత్యదోషత్వ ముపపద్యతఏవ-చమత్కారజననస్యకాదాచిత్కతయా అనిత్యదోషాప్రయోజకత్వాదితిభావః - కించఅమంగళరూపాశ్లీలదోషస్య క్వచిదనుగుణత్వేన సర్వసమ్మతతయా అనిత్యదోషత్వ మభ్యుపగంతవ్యమేవేత్యాహ- కించేతి-ద్వయమితి॥ ఉగ్రంతపశ్చరంతీందేవీంప్రతితదభిప్రాయశోధనాయకపటవటువేషధారిణశ్శివస్యోక్తిరియం- పినాకినస్సమాగమప్రార్థనయా

త్యేవమిత్యుత్కపాల్యాదిపదానాం కావ్యస్య గుణత్వం॥ అపిచ॥ వాచ్యోర్థః సర్వాన్ప్రతిపత్తౄన్ప్రత్యేకరూప ఏవేతి నియతోసౌ ॥ నహి గతోస్తమర్క ఇత్యాదౌ వాచ్యోర్థః క్వచిదన్యథా భవతి॥ ప్రతీయమానస్తు తత్తత్ప్రకరణవక్తృప్రతిపత్త్రాదివిశేషసహాయతయా నానాత్వం భజతే॥ తథాచ గతోస్తమర్క ఇత్యత్ర సంప్రత్యవస్కందనావసర ఇత్యభిసరణముపక్రమ్యతామితి। ప్రాప్తప్రాయస్తే ప్రేయానితి। కర్మకరణాన్నివర్తామహే ఇతి।

సాసకలానందహేతుతయా ప్రసిద్ధా - కాంతిమతీ చంద్రమసః కలా చ- అస్య లోకస్య జనస్య లోచనచంద్రికా - త్వం చేత్యుభయం సంప్రతి శోచనీయతాం గతం - పూర్వం చంద్రకలైకైవ- ఇదానీం త్వం చేత్యర్థః. అత్రాదివ్యాశయపరిజ్ఞానార్థం స్వాత్మగర్హణా ప్రస్తావే కపాలిన ఇతి పదమేవ సర్వకారణం మంగళరూపాశ్లీలవ్యంజకతయా కావ్యాసు గుణం- పినాకిన ఇతి పదం తు కావ్యప్రకాశ ఏవ ప్రకృతానను గుణమిత్యాహ- పినాక్యాదిపదైర్లక్ష్యేనేతి - ఏవం చ- వ్యంజనానంగీకారే పదద్వయస్యాప్యభిధయా శివబోధకత్వస్య తుల్యత్వాదైవ లక్షణ్య ప్రతీతిర్న స్యాదితి భావః - కించ - వాచ్యవ్యంగ్యయోరేకత్వనానాత్వాది విరుద్ధధర్మాధ్యాసాత్తయోర్భేదే తద్వ్యాపారయోరభిధావ్యంజనయోరపి భేదోవశ్యమాశ్రయణీయ ఇత్యభిధాతో వ్యంజనాభిన్నేత్యాహ - అపి చేత్యాదినా- నియతత్వమేవ దర్శయతి- నహీతి-గతోస్తమర్క ఇత్యాదావితి - వాచ్యోర్థః సూర్యాస్తమయరూపః - వ్యంగ్యే తద్వైలక్షణ్యం దర్శయతి -ప్రతీయమానస్త్వితి-నానాత్వమితి-నానారూపత్వమిత్యర్థః - తద్దర్శయతి ॥ తథాచేత్యారభ్య తత్రతత్రప్రతిభాతీత్యంతేన- సంప్రత్యవస్కందనావసర ఇతి - చౌర్యప్రకరణసహాయో నాత ఇతి శేషః - అభిసరణముపక్రమ్యతామితి - అభిసారికా విషయే - ప్రాప్తప్రాయస్తే ప్రేయానితి - సాయంకృతసంకేతనాయికావిషయే- కర్మకరణాన్నివర్తామహే ఇతి - కర్మకరవక్తృకత్వే-సాంధ్యో విధిరుపక్రమ్యతామితి మాణవకానాం ప్రతిపత్తృత్వే-ధ్యానాంగీగా ఇతిదూ

సాంధ్యోవిధిరనుష్ఠీయతామితి గూఢంగత ఇతి । సుకృతవతో గృహం ప్రవేశ్యంతామితి। సంతాపోఽధునా న భవతీతి। విక్రేయవస్తూని సంహ్రియంతామితి । నాగతో మే ప్రేయానిత్యాదిరనవధిర్వ్యంగ్యార్థః ప్రకరణాత్ర ప్రతిభాతి॥ వాచ్యవ్యంగ్యయోః స్వరూపస్యాపి నిషేధవిధ్యాత్మనా॥ ౫॥ మాత్సర్యముత్సార్య విచార్య కార్యమార్యాః సమర్యాదమిదం వదంతు। సేవ్యా నితంబాః కిము భూధరాణాముత స్మరస్మేరవిలాసినీనామ్॥ ఇత్యాదౌ సంశయే శాంతశృంగారయోరన్యతరనిశ్చయరూపః॥ ౫ ॥ కథమవనిపదర

రగమనోన్ముఖస్య ప్రతిపత్తృత్వే సుభయోగ్యగృహం ప్రవేశ్యంతామితి గోపాలాదీనాం ప్రతిపత్తృత్వే - సంతాపోఽధునా న భవతీతి తాపార్తవిషయే - విక్రేయవస్తూని సంహ్రియంతామితి వణిగ్విషయే - నాగతో మే ప్రేయానితి విరహోత్కంఠితా వక్తృత్వే- ఏవం వాచ్యవ్యంగ్యయోః స్వరూపభేదాద్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్యయోరితి - నిషేధవిధ్యాత్మనేతి- న పునస్తస్యాధమస్యాంతికమితి నిషేధో వాచ్యః - తదంతికమేవ గంతాసీతి విధిర్వ్యంగ్యః - తయోరాత్మనా స్వరూపేణేత్యర్థః - మాత్సర్యమితి- మాత్సర్యమసహనం మత్సరోఽన్యశుభద్వేషే తద్వత్కృపణయోస్త్రిష్వితి నైఘంటుకవచనాత్ - ఉత్సార్య దూరీకృత్య స్మరేణ మన్మథవికారేణ- స్మేరాణాం మందహాసయుక్తానాం - విలాసినీనాం సహజవిలాసయుక్తయువతీనాం - అత్ర వాచ్యప్రతీతేస్సంశయరూపత్వం - వ్యంగ్యప్రతీతేస్త్విరక్తశృంగారిరూపవక్తృభేదేన నిశ్చయరూపత్వమితి ప్రతీతివైచిత్ర్యాదపి తయోర్భేద ఇత్యాహ- సంశయ ఇతి -కిముతశబ్దాభ్యాం సంశయస్యైవ బోధ్యమానత్వాద్వాచ్యస్య సంశయరూపత్వం - శాంతశృంగార్యన్యతర ఇతి - యది విరక్తో వక్తా తదా భూధరసంబంధినాం సానూనాం సేవ్యత్వనిశ్చయః - యది శృంగారీ వక్తా తదా కామినీసంబంధినాం జఘనానాం సేవ్యత్వనిశ్చయరూప ఇత్యర్థః- కాలభేదాదపి వాచ్యవ్యంగ్యయోర్భేద ఇత్యాహ - కథమితి॥ హే అవనిప- నిశితఖడ్గధారావర్తినీ రసా విద్విషాం లక్ష్మీః స్వీకృతేతి యత్-అయం ద

త్వా యన్నిశాతాసిధారా దళనగళితమూర్ధ్నాం విద్విషాం స్వీకృతా శ్రీః॥ ననుతవనిహతారేరప్యశోకం నసీతా త్రిదివముపగతాంగ్రైర్వల్లభా కీర్తిః కైభిః॥ ఇత్యాదౌ నిందాస్తుతివపుషా స్వరూపస్య - పూర్వపశ్చాద్భావేన ప్రతీతేః కాలస్య॥ శబ్దాశ్రయత్వేన శబ్దతదేకదేశతదర్థవర్ణసంఘటనాశ్రయత్వేన చాశ్రయస్య - శబ్దార్థానుశాసనజ్ఞానేన ప్రకరణాదిసహాయప్రతిభానైర్మల్యసహితేన తేనచావగమ ఇతి నిమిత్తస్య॥ బోద్ధృ

పర్యాయః కథం - కిమితి దృశ్యసి - నిహతారేరపితవ వల్లభా కీర్తిరపగతాంగ్రైరప్యభిశ్శత్రుభిః - త్రిదివం నసీతా కిం - అత్ర నిందా వాచ్యా స్తుతిర్వ్యంగ్యేతి స్వరూపభేదః - ప్రథమం వాచ్యభూతనిందాప్రతీతిః - పశ్చాత్ స్తుతిరితి కాలభేదః - ఆశ్రయభేదాద్భేదమాహ-శబ్దేతి - శబ్దైకాశ్రయాఽభిధా- శబ్దతదేకదేశతదర్థవర్ణసంఘటనాశ్రయా వ్యంజనేతి వివేకః - సంఘటనారచనేత్యర్థః - ఆశ్రయభేదాద్వ్యంజనాభిన్నేతిభావః- తథా వాచ్యప్రతీతౌ వ్యంగ్యప్రతీతౌ నిమిత్తభేదాదభిధావ్యంజనయోర్భేద ఇత్యాహ శబ్దార్థానుశాసనేతి - శబ్దానుశాసనం వ్యాకరణం-అర్థానుశాసనం కోశాదికం - తయోర్జ్ఞానేన వాచ్యప్రతీతిర్జాయతే - వ్యంగ్యప్రతీతిస్తుప్రకరణసహాయేన ప్రతిభానైర్మల్యేన చ సహితేన యుక్తేన - తేన శబ్దార్థానుశాసనజ్ఞానేన-యద్వా-ప్రకరణవక్త్రాదిసహాయం యత్ప్రతిభానైర్మల్యం ప్రతిపత్తృబుద్ధివిశేషస్ఫురణం-తత్సహితేన॥ ఇతి వాచ్యవ్యంగ్యయోర్నిమిత్తభేదః- కార్యభేదాదపితయోర్భేదమాహ॥ బోద్ధృమాత్రేతి॥ వాచ్యబోద్ధా బోద్ధైవోచ్యతే-వ్యంగ్యబోద్ధాతు విదగ్ధ ఇతి వ్యపదిశ్యతే - తథా-వాచ్యోర్థః ప్రతీతిమాత్రకారీ-వ్యంగ్యోర్థశ్చమత్కారకారీతి వాచ్యవ్యంగ్యయోః కార్యభేద ఇత్యర్థః. - పూర్వోక్తసంఖ్యాభేదాద్భేదం స్మారయతి॥ గతోఽస్తమర్క-ఇత్యాదావితి- ప్రదర్శితేనైవ న్యాయేన- వాచ్యస్త్వేక ఏవ-వ్యంగ్యస్తు ప్రకరణాదిసహాయతయా అనేకప్రకార ఇతి వాచ్యవ్యంగ్యయోస్సంఖ్యాభేదః - విషయభేదాదపి వాచ్యవ్యంగ్యయోర్భేదమా

యాత్రవిదగ్ధవ్యపదేశయోః పి, [illegible]త్రేదమతర్కృతోర్వ్యశ్చకరణత్వాత్తాత్ప-
ర్యస్య॥ గతో స్తమర్క ఇత్యాదౌ ప్రదర్శితేనైవ సంఖ్యాయాః॥ ప॥ కస్స
వాణహోఇరోసోదట్ఠూణప్పిఆఏసవ్వణంఅహరం। సబ్భమరపోమ్మఘా
యిణివారిఅవామెసహస్సుదాణిం॥ ఛా॥ కస్యవానభవతిరోషోదృష్ట్వా
ప్రియాయాస్సవ్రణమధరమ్। సభ్రమరపద్మాఘ్రాయిణివారితవామెసహ
స్వేదానీం॥ ఇత్యాదౌ సఖీతటస్థాదిగతత్వేనవిషయస్యభేదేపి యద్వ్యా

హ॥ కస్సవేతి॥ ఛా॥ కస్యవానభవతిరోషోదృష్ట్వాప్రియాయా స్సవ్రణ
మధరం। సభ్రమరపద్మాఘ్రాయిణివారితవామేసహస్వేదానీం॥ జారేణ
దష్టాధరాం కాంచిత్ప్రతిభర్తరిసమీపగతేతమజానంత్యాఇవకస్యాశ్చి
ద్విదగ్ధాయాఉక్తిః-వారితవామే-వారితాపివామేప్రాతికూల్యశాలిని- ప్రి
యాయాస్సవ్రణమధరందృష్ట్వా-కస్యవారోషోనభవతి-మూఢస్యాపిభ
వత్యేవ-కింపునర్విదగ్ధస్య-ఇదానీంభర్తురుపాలంభంసహస్వేతివాచ్యం స
ఖీవిషయమేవ-వ్యంగ్యంతు నాస్యాఅపరాధోస్తీతిభర్తృవిషయం - ప్రి
యాయాఏవాధరందృష్ట్వారోషోభవతినత్వప్రియాయాః - తథాచత్వ
య్యానందోవిధేయఇతిసపత్నీవిషయం - భ్రమరేణదష్టాధరేయం న
ప్రియతేనేతి - నత్వయాఅన్యఃకార్యఇతిసపత్నీవిషయం - అద్య యథా
కథంచిత్త్వాయమపరాధస్సమాహితః - ఇతఃపరమేవంనకర్తవ్యమితి
సఖీవిషయం - ఇతఃపరమపియుధిచ్ఛ్వావిహర - పరిహరిష్యామీతిచసఖీ
విషయం - మయాతవాయమపరాధస్సమాహితః- భవత్యామద్వేషమే
తూష్ణీమేవస్థితమితిసఖీవిషయంకథంచిదధునాసమాహితం - ఇతః పర
మేవంప్రకటతరోవినయస్త్వయానకార్యఇత్యుపపతివిషయం - త్వయా
యమపరాధఃపరిహర్తవ్యఇతిమాంప్రత్యుక్తిపియుక్త్యైవాయమపరా
ధస్సమాహితఇతిస్వవైదగ్ధ్యఖ్యాపనంసంఖ్యాదివిషయమిత్యాది విషయ
భేదఆవిశ్యార్థః - ఏవంబహుధాభేదేపియద్వ్యభిచస్తహిణా యత్రతు
త్రైవిభేదవీచనస్యాదిత్యతిప్రసంగఇత్యాహ ॥ తత్క్వచిదితి - నీలానీలా
దావితి - పీతాదిరాదిశబ్దార్థః- నీలపీతాదావపిభేదోనస్యాదిత్యర్థః-

కత్వం తటస్థవిషయః నీలానీలాదావ్భేదోఽస్తి. ఉక్తం హి॥ అయమేవ హి భే
దో భేదహేతుర్వా యద్విరుద్ధధర్మాధ్యాసః కారణభేదశ్చేతి॥ వాచకా
నామర్థాపేక్షా వ్యంజకానాం తు తదనపేక్షత్వమపీతి॥ న వాచకత్వమేవ
వ్యంజకత్వం॥ కించ వాణీరకుడంగేత్యాదౌ ప్రతీయమానమర్థమభివ్యజ్య
వాచ్యస్వరూప ఏవ యత్ర విశ్రాన్తిస్తత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యే తాత్పర్యభూ
తోఽప్యర్థస్స్వశబ్దానభిధేయః ప్రతీతిపథమవతరన్ కస్య వ్యాపారస్య విషయ

ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ॥ ఉక్తం హీతి॥ అయమేవేతి॥ అయమేవ భేదః - ప్ర
కృతపక్షత్వ ... విరుద్ధధర్మాధ్యాసాద్భేదః - కారణభేదాచ్చ
భేదహేతుస్స్వతంత్ర ఇతి తాత్పర్యం - ఇతోఽపి న వాచకత్వమేవ వ్యంజకత్వ
మిత్యాహ - వాచకానామితి - అర్థాపేక్షేతి - అర్థవత్తామేవ వాచ
కత్వమిత్యర్థః - వ్యంజకానాం తదనపేక్షత్వమితి - అర్థానపేక్షత్వ
మిత్యర్థః - ... వర్ణరచనాదీనామపి వ్యంజకత్వదర్శనాది
తి భావః - ... వాచకస్యైవ వ్యంజకత్వం న భవతీత్యర్థః కించ -
వాచకస్యైవ వ్యంజకత్వమితి వదతాం యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి యత్ర
తాత్పర్యవిశ్రాన్తిస్స శబ్దవాచ్య ఇతి వ్యంగ్యతాత్పర్యవిశ్రాన్తేర్వాచ్య
త్వం వ్యంగ్యస్యేత్యభిమతం - తథా సతి అసుందరాఖ్యగుణీభూతవ్యం
గ్యోదాహరణే వాచ్యోపస్కారార్థం వ్యంగ్యమభివ్యజ్య పునస్సమస్కా
రకతయా వాచ్యార్థ ఏవ తాత్పర్యవిశ్రాన్తే వ్యంగ్యస్య తాత్పర్యవిశ్రాన్తి
స్థానత్వాభావేనాభిధావిషయత్వాసంభవాద్వ్యంజనావిషయత్వమభ్యు
పగంతవ్యమిత్యాహ॥ కించేతి॥ ప్రతీయమానమర్థం కృతసంకేతోల్లంఘ్య
హం ప్రవిష్టస్యైవ రూపమిత్యర్థః - వాచ్యస్వరూప ఏవేతి - నీదం త్వం
గానీత్యేవంరూపే - తత్ర గుణీభూతవ్యంగ్య ఇతి - అసుందరాఖ్య ఇత్యర్థః -
అతాత్పర్యభూత ఇతి - తాత్పర్యం భూతః ప్రాప్తః - న సంభవతీత్యతా
త్పర్యభూతః - తాత్పర్యవిశ్రాన్త్యభూమిరిత్యర్థః - ప్రతీతిపథమవ
తరన్నితి - అన్యథా చమత్కారాభావాదితి భావః - కస్య వ్యాపారస్యే
తి - వ్యంజనాభావే తత్ప్రతీతిర్న స్యాదితి భావః - నన్వర్థానాం

తామవలంబతాం। నను రామోఽస్మి సర్వం సహే॥ రామేణ ప్రియజీవి
తేన తు కృతం ప్రేమ్ణః ప్రియే నోచితమితి। రామోఽసౌ భువనేషు విక్రమగుణైః
ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిం పరామిత్యాదౌ లక్షణీయోఽప్యర్థో నానాత్వం భజతే। వి
శేషవ్యపదేశహేతుశ్చ భవతి॥ తదవగమశ్చ శబ్దార్థాయత్తః॥ ప్రకరణా

తరసంకీర్ణితవాచ్యరసధ్వన్యోస్సంకరోదాహరణే రామోఽస్మి సర్వంస
హ ఇత్యత్ర - రామపదేన - రాజ్యభ్రంశపితృవియోగాదిరూపాతిక్లేశసహ
తయా పయోదాద్యుద్దీపనకృతపీడాసహిష్ణుత్వం వ్యజ్యతే॥ తథా॥ ప్రత్యా
ఖ్యానరుషః కృతం సముచితం భీమేన తే రక్షసా సోఢం తచ్చ తథా త్వయా కు
లవధూర్ధత్తే యథా చౌచితీం - వ్యర్థం సంప్రతి బిభ్రతా ధనురిదం త్వద్వ్యా
పదస్సాక్షిణా రామేణ ప్రియజీవితేన తు కృతం ప్రేమ్ణః ప్రియే నోచితమిత్య
త్ర మాయాసీతాహననం శ్రుతవతో రామస్య ప్రలాపపరే పద్యే ప్రత్యా
ఖ్యానపరాయాస్తే - ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనమిత్యమరః. భీమేన క్రూరవధే
ష్వైరుణేన రక్షసా రావణేన సముచితం కృతం - తత్క్రౌర్యసదృశం కృత
మిత్యర్థః - తచ్చ హననం త్వయా తథా సోఢం - యథా కులవధూరన్యా
పతివ్రతా - ఔచితీం ధత్తే శ్లాఘత ఇతి యావత్ - త్వద్వ్యాపదస్సాక్షిణా -
వృథైవ ధనుర్బిభ్రతా - స్వప్రాణరక్షణమాత్రపరేణ రామేణ తు - మ
యి తవ యత్ప్రేమ తదుచితం న కృతమిత్యర్థః - అత్ర రామపదేన కృత్రి
మస్నేహత్వం లక్ష్యతే - తథా॥ రామోఽసౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రా
ప్తః ప్రసిద్ధిం పరామిత్యాదౌ రావణం ప్రతి దూతవాక్యే రామపదేన సర్వా
తిశాయిపరాక్రమశాలిత్వం లక్ష్యత ఇత్యేకస్మిన్నేవ రామపదే లక్షణీయ
స్యాప్యర్థస్య నానాత్వదర్శనాత్ ప్రతీయమానార్థనానాత్వం న వ్య
క్తిసాధకం - తథా తాదృశలక్షణీయార్థావబోద్ధరి విదగ్ధవ్యపదే
శశ్చ తుల్యః - తథా చ తాదృశలక్షణీయార్థావగమో వాచ్యవన్న
కేవలం శబ్దాయత్తః కింతు శబ్దార్థాయత్తశ్చ - శక్యార్థప్ర
తీత్యనంతరమేవ తత్ప్రతీతేః ప్రకరణాదిసవ్యపేక్షత్వాచ్చేతి లక్ష్యమాణాతి
రేకేణ వ్యంగ్యార్థాంగీకారే కారణం న పశ్యామ ఇతి శంకతే - నను రా

దిసవ్యపేక్షస్త్వతి కోయం నూతనః ప్రతీయమానార్థో నామ। ఉచ్యతే ॥ లక్షణీయార్థస్య నానాత్వేప్యనేకార్థశబ్దాభిధేయవన్నియతత్వమేవ॥ న ఖలు ముఖ్యేనార్థేనానియతసంబంధో లక్షయితుం శక్యతే॥ ప్రతీయమానస్తు ప్రకరణాదివిశేషవశేన నియతసంబంధోఽనియతసంబంధస్సంబంధిసంబంధో వా ద్యోత్యతే॥ న చ అత్ర తద్గణివజ్జ ఇత్యాదావివక్షితాన్యపర వాచ్యధ్వనౌ ముఖ్యార్థబాధః॥ తత్కథమత్ర లక్షణా ॥ లక్షణాయామపి వ్యం

మోస్త్విత్యారభ్య కోయం నూతనః ప్రతీయ మానార్థో నామేత్యంతేన॥ పరిహరతి- ఉచ్యత ఇతి॥ లక్షణీయార్థస్య నానాత్వేపీతి - వ్యంజనావ్యాపారస్య లక్షణావిషయవిలక్షణం విషయం దర్శయితుం శోధయతి-అనేకార్థేతి॥ అనేకార్థో యశ్శబ్దస్తదభిధేయస్యేవ - యథా అనేకార్థశబ్దస్థలే సంకేతగ్రహవిషయ ఏవ నియమేన ప్రతీయతే నాన్యః- తథా లక్షణీయార్థోపి ముఖ్యార్థనియత సంబంధ ఏవ ప్రతీయత ఇత్యర్థః-నత్వనియతసంబంధోపీతి భావః- తదేతదాహ- నఖల్వితి- గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ముఖ్యగంగాశబ్దార్థేన యథా తటం లక్ష్యతే న తథా పావనత్వాదిరనియతసంబంధో లక్షయితుం శక్య ఇత్యాశయః-ప్రతీయమానస్తు నియతసంబంధః-అనియతసంబంధశ్చేతి న లక్షణావిషయ ఇత్యర్థః - ముఖ్యార్థనియతసంబంధ ఏవ లక్షణా-ప్రతీయమానస్తు వదతీత్యాహ- ప్రతీయమానస్త్వితి-నియతసంబంధ ఇతి దృష్టాంతార్థం-యథా నియతసంబంధః ప్రతీయతే తథా అనియతసంబంధిసంబంధోపి-ఇదముక్తం భవతి-వ్యంగ్యస్య సర్వత్ర న లక్షణావిషయత్వం - అనియతసంబంధస్యాపి ప్రతీయమానత్వాత్ - అవివక్షితవాచ్యధ్వనౌ లక్షణావిషయత్వసంభవేపి వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనౌ ముఖ్యార్థబాధాభావేన లక్షణావిషయత్వాసంభవాదిత్యాహ-న చ అత్రేతి తద్గత్యాదినా-తత్కథమత్ర లక్షణేత్యంతేన। అత్ర ముఖ్యార్థబాధాభావాత్కథం లక్షణేత్యర్థః-ననుముఖ్యార్థబాధ ఏవ సర్వత్ర న లక్షణాబీజం-కింతు తాత్పర్యానుపపత్తిరపి- ఏవం చ ప్రకృతే తాత్పర్యా

జనకవశ్యమాశ్రయితవ్యమితి ప్రతిపాదితం॥ యథాచసమయసవ్యపేక్షా
భిధా। తథాముఖ్యార్థబాధాదిత్రయసమయవిశేషసవ్యపేక్షా లక్షణా॥
అతఏవాభిధాపుచ్ఛభూతా సేత్యాహుః ॥ నచలక్షణాత్మకమేవధ్వన
నం । తదనుగమేనతస్యదర్శనాత్॥ నచతదనుగతమేవ। అభిధావలంబనే

నుపపత్త్యా లక్షణాసిద్ధిరిత్యతఆహ - లక్షణాయామపీతి॥ ప్రాక్ప్రతి
పాదితమితి - ద్వితీయోల్లాసేలక్షణాద్వైవిధ్యంరూఢితః ప్రయోజనత
శ్చే త్యుపపాద్య ప్రయోజన లక్షణాయాం పావనత్వాదిప్రతీతిః ప్ర
యోజనమితి తత్ప్రతీతిశ్చ వ్యంజనాంవినానసంభవతీతి ప్రతిపాదితమి
త్యర్థః - కించ-యథాఅభిధాసంకేతసాపేక్షైవ అర్థం బోధయతి
తథాలక్షణాపిముఖ్యార్థ బాధ సంబంధప్రయోజన సాపేక్షైవార్థం
బోధయతి - ప్రకృతేతు తదభావేప్యర్థప్రతీతేర్వ్యంజనైవేత్యాహ -
యథాచేతి ॥ అభిధాపుచ్ఛభూతాముఖ్యార్థ బాధాది సాపేక్షత్వా
దేవాభిధామూలకత్వేనాభిధా పుచ్ఛత్వవ్యవహారస్సంగచ్ఛతఇత్యాహ॥
అతఏవేతి- యతోముఖ్యార్థబాధాదిసాపేక్షా అతఏవేత్యర్థః - అభి
ధాపుచ్ఛభూతేతి-అభిధానుసారిణీత్యర్థః - సా- లక్షణేత్యర్థః-కిం
చ-అవివక్షితవాచ్యధ్వన్యాదౌలక్షణానుగమేనధ్వననదర్శనాన్న కేవలం
లక్షణాత్మకత్వంధ్వననస్యేత్యాహ - నచలక్షణాత్మకమేవేతి - కుతఇ
త్యతఆహ-తదనుగమేనేతి - లక్షణానుసారేణేత్యర్థః - తస్యధ్వననస్య
దర్శనాదితి - తత్రార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోదాహరణేత్వామ
స్మిత్యాదౌవచ్మీతిపదస్యవచన విశేషోపదేశరూపేలక్షణా- వ్యంగ్యం
త్వవశ్యానుష్ఠేయత్వం - ఉపకృతంబహ్విత్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే అ
నుపకృతత్వాదౌలక్షణా - అపకారిణ్యపిమయాపరుషంనోక్త మితిస్వ
స్యమహత్త్వంవ్యంగ్యమిత్యాదిదర్శనాదిత్యర్థః - కించవివక్షితాన్య
పరవాచ్యేఅభిధామూలత్వేనాపి వ్యంజనప్రతీతేర్నలక్షణానుగతత్వం-
కుతోలక్షణాంతర్భావఇత్యాహ - నచతదనుగతమేవేతి - లక్షణాను
గతమేవేత్యర్థః - కుతఇత్యతఆహ - అభిధావలంబనేనాపీతి-తస్యభా

నాపితస్యాభావాత్ ॥ న చోభయానుసార్యేవ । అవాచకవర్ణానుసారేణా
పితస్య దృష్టేః ॥ న చ శబ్దానుసార్యేవ ॥ అశబ్దాత్మకనేత్రత్రిభాగావలోక
నాదిగతత్వేనాపితస్య ప్రసిద్ధేః ॥ అభిధాతాత్పర్యలక్షణాత్మకవ్యాపారత్రి
యాతివర్తీ ధ్వననాది పర్యాయో వ్యాపారః స చాపహ్నవనీయ ఏవ తత్ర అ
త్తా తద్ధణిమజ్జఇ ఇత్యాదౌ నియతసంబంధః ॥ ౫ ॥ కస్స వా ణ హోఇ రోసో ఇ
త్యాదావనియతసంబంధః ॥ ౫ ॥ విపరీఅరఏ లచ్ఛీ బ్బహ్మాణం దట్ఠూణ ణాభికమల
ద్ధం । హరిణో దాహిణణఅణం రసాఉలా ఝత్తి ఢక్కేఇ ॥ ఛా ॥ విపరీతరతే
లక్ష్మీర్బ్రహ్మాణం దృష్ట్వా నాభికమలస్థం । హరేర్దక్షిణనయనం రసాకులా

నాదితి- వివక్షితాన్యపరవాచ్య ఇతి శేషః- ఉభయానుసారిత్వమపి న కేవలమ
స్తీత్యాహ- న చోభయేతి- అవాచకవర్ణానుసారేణాపీతి- శబ్దానుసారి
త్వమేవ నాస్తీత్యాహ- న చ శబ్దానుసార్యేవేతి- కుత ఇత్యత ఆహ - అశబ్దా
త్మకేతి ॥ శ్లో ॥ ప్రీతేర్యోగాన్నతవదనయా సన్నిధానే గురూణాం బద్ధోత్కం
పస్తనపులకయా మన్యుమంతర్నిగృహ్య । తిష్ఠేత్యుక్తః కిమపి సతయా య
త్సముత్సృజ్య బాష్పం మయ్యాసక్తశ్చకితహరిణీహారినేత్రత్రిభాగః- ఇత్య
త్ర గురుజనమవధీర్యాపి సాభిలాషగర్భమంధరం విలోకితవతీతి విప్రలంభో
ద్దీపనాత్- ఆదిశబ్దేన అధోవక్త్రత్వకుచకంపనబాష్పలేశాదిగ్రహః తే-
నాద్యర్థవ్యాపారస్తాత్పర్యం- అనపహ్నవనీయ ఇతి- ప్రమాణసిద్ధస్యా
పహ్నోతుమశక్యత్వాదితి భావః- కిం చాయం వ్యాపారోऽభిధాది వ్యాపార
త్రితయవిలక్షణ ఇత్యాశయేన సంబంధత్రయవిశిష్ట ఇత్యాహ- తత్రేతి- త
త్రితేషు సంబంధేషు- త్రితయం క్రమేణ దర్శయతి - అత్తా తద్ధత్యాది
నా- అత్ర వాచ్యసంబంధప్రత్యాయకత్వాదితి భావః - కస్స వేతి- అత్రాని
యతసంబంధః - అత్ర ముఖ్యార్థబాధాద్యభావాన్ముఖ్యేన నియతసం
బంధాభావాదితి భావః - సంబద్ధసంబంధేపి దర్శయతి- విపరీఅరఏ ఇ
తి ॥ ఛా ॥ విపరీతరతే లక్ష్మీర్బ్రహ్మాణం దృష్ట్వా నాభికమలస్థం । హరేర్ద
క్షిణనయనం రసాకులా ఝటితి పిధత్తే ॥ హరేర్నాభికమలస్థం బ్రహ్మా
ణం దృష్ట్వా లక్ష్మీర్హరేర్దక్షిణనయనం పిధత్త ఇత్యత్ర సంబంధ సంబం

లాఘుకిరిపిధత్తే ఇత్యాదౌ సంబంధిసంబంధః॥ అత్ర హరిపదేన దక్షిణనయనస్య సూర్యాత్మతా వ్యజ్యతే॥ తన్నిమీలనేన సూర్యాస్తమయః। తేన పద్మస్య సంకోచః। తతో బ్రహ్మాఽస్థగనం। తత్ర సతి గోప్యాంగస్యాదర్శనేన నిర్యంత్రణనిధువనవిలసితం॥ అఖండబుద్ధినిర్గ్రాహ్యో వాక్యార్థ ఏవ వాచ్యో వాక్యమేవ వాచకమితి యే త్వాహుః॥ తైరప్యవిద్యాపదపతితైః పదపదార్థకల్పనా కర్తవ్యైవేతి తత్పక్షేఽప్యవశ్యముక్తోదాహరణాదౌ విధ్యాది

ధంవర్ణయతి - అత్రేత్యాదినా - సంబంధస్య వ్యంగ్యార్థస్య సూర్యాత్మతారూపస్య సంబంధో పరో వ్యంగ్యార్థః సూర్యాస్తమయరూపః - తస్య చ పద్మసంకోచరూపః - తతస్తస్మాత్ - బ్రహ్మాఽస్థగనరూపః - తత్ర సతి గోప్యాంగస్యాదర్శనేన నిర్యంత్రణం అప్రతిబద్ధం యన్నిధువనం తస్య విలసితరూపః - నిధువనం సంభోగః - విలసితం స్వాచ్ఛంద్యమిత్యర్థః - ఏవమభిధాలక్షణయోరదర్శనాత్తాభ్యాం భిన్నా వ్యంజనాంగీకార్యేతి భావః - సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాది వాక్యమేవ వాచకం - అఖండాకారేణ వృత్తివిశేషేణ వేద్యమద్వితీయం బ్రహ్మైవ వాక్యార్థ ఇతి యే వదంతి - అఖండబుద్ధిరఖండాకారవృత్తిస్తన్నిర్గ్రాహ్యస్తద్విషయ ఇత్యర్థః - వాక్యార్థో బ్రహ్మరూపః - స ఏవ వాచ్య ఇతి వేదాంతినః - ఏవం చ వాక్యార్థే శక్తిం వదతాం తేషాం మతే వ్యంగ్యేఽపి శక్తిరేవేతి సమయః - నిరాకరోతి - తైరపీతి - అవిద్యేతి - అవిద్యాపదం పతితా ఇతి ద్వితీయా శ్రితేతి ద్వితీయాసమాసః - సంసారదశాం ప్రాప్తైస్తైరపి పదపదార్థవ్యుత్పత్తిరవశ్యం వాచ్యా - అన్యథా సకలవ్యవహారోచ్ఛేద ప్రసంగాదితి - తత్పక్షేఽపి నిశ్శేషేత్యాద్యుక్తోదాహరణేషు విధ్యాది వ్యంగ్య ఏవేత్యంగీకార్యమితి భావః - అత్ర కశ్చిద్వ్యక్తిఖండనవాదీ వ్యాప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవ వ్యంగ్యోపస్థితిస్సంభవతీత్యనుమానాదేవ వ్యంగ్యప్రతీతేః కిం వృత్త్యంతరకల్పనేనేతి ప్రత్యవతిష్ఠతే - వాచ్యాదసంబంధం తావన్న ప్రతీయత ఇత్యాదిర్వ్యాప్యవ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధిరిత్యంతం పూర్వపక్షగ్రంథః - అసంబంధమితి - అనియతసంబంధస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - ఉభయత్ర

వ్యంగ్యస్య॥ వాచ్యాదసంబద్ధం తావన్న ప్రతీయతే। యతఃకుతశ్చిద్యస్యకస్యచిదర్థస్య ప్రతీతిప్రసంగాత్॥ ఏవంచ సంబంధాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావో ప్రతిబంధే వశ్యం న భవతీతి వ్యాప్తత్వేన నియతధర్మినిష్ఠత్వేన చ త్రిరూపాల్లింగాల్లింగిజ్ఞానమనుమానం యత్తద్రూపః పర్యవస్యతి॥ తథా హి॥ ప్రా॥ భమధమ్మిఅవిస్సద్ధం సో సుణఓ అజ్జ మారిఓ దేణ। గోలాణఈకచ్ఛకుడంగవాసిణా దరిఅసింహేణ॥ ఛా॥ భ్రమధార్మిక విస్రబ్ధం స శునకోద్యమా

హేతుమాహ- యతఃకుతశ్చిదితి - అప్రతిబంధే వ్యాప్త్యభావే - అవశ్యం న భవతీతి- ఏవం చ నియతసంబంధస్యైవ వ్యాప్తిర్నాన్యస్యేతి వ్యాప్తివాదినాపి వక్తవ్యమితి భావః - తథా చానుమానేనాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి- వ్యాప్తత్వేనేతి పక్షసత్త్వం సపక్షసత్త్వం చ దర్శితం - నియతధర్మినిష్ఠత్వేనేతి విపక్షవ్యావృత్తత్వమితి త్రిరూపత్వే హేతుః- తద్రూపః అనుమానరూపః వ్యంగ్యవ్యంజకభావః పర్యవస్యతీత్యన్వయః - వాచ్యార్థో లింగరూపః - వ్యంగ్యార్థో లింగిరూపః - అత్రానుమానపదమనుమితిపరం - అన్యథా జ్ఞానానుమానపదయోః సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ - ఏవం చానుమానే వ్యంజనాయా అంతర్భావ ఇతి భావః- స్వాభిమతం వ్యంగ్యప్రతీతేరనుమితిరూపత్వం ధ్వనికారోక్తే ధ్వన్యుదాహరణే యోజయతి - తథా హీతి- భ్రమేతి॥ ఛా ॥ భ్రమధార్మిక విస్రబ్ధః స శునకోద్య మారితస్తేన । గోదానదీ కచ్ఛకుడంగవాసినా దృప్తసింహేన ॥ ఇదం గోదావరీతీరస్థ సంకేతనికుంజేషు కుసుమాద్యర్థం సంచరతః కస్యచిద్ధార్మికస్య భ్రమణనివారణతత్పరాయాః స్వైరిణ్యా వచనం - హే ధార్మిక- యస్త్వం భీతిమకరోః స శునకః గోదావరీతీరనికుంజవర్తమానేన తేన ప్రసిద్ధేన - మయా మిథ్యా నోచ్యత ఇతి ప్రసిద్ధత్వోక్తిః క్రియతే - దృప్తసింహేన - అద్యాస్మిన్ దినే మారితః- తతస్త్వం శంకాం వినా భ్రమేతి వాచ్యోర్థః- అత్ర భ్రమేతి ప్రాప్తకాలే- ప్రైషాదిషు ప్రాప్తకాలే చ కృత్యాశ్చేతి లోట్ - భ్రమణస్య ప్రాప్తిః కాంక్షితయావత్ - అత్ర హి వ్యంగ్యత్వేనాభిమతం పరస్య గోదావరీతీ

రితస్తేన। గోదానదీకచ్ఛకుడుంగవాసినా దృప్తసింహేన॥ అత్ర గృహే శ్వ
నివృత్త్యా భ్రమణం విహితం గోదావరీతీరే సింహోపలబ్ధేరభ్రమణమను
మాపయతి॥ యద్యద్భీరుభ్రమణం తత్తద్భయకారణనివృత్త్యుపలబ్ధిపూర్వ
కం గోదావరీతీరే సింహోపలబ్ధిరితి వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధిః॥ అత్రోచ్యతే। భీ
రురపి గురోః ప్రభోర్వా నిదేశేన ప్రియానురాగేణాన్యేన చైవంభూతేన

రేన భ్రమితవ్యమిత్యభ్రమణం - తచ్చ గృహే శునక నివృత్త్యా విధీ
యమానేన గృహభ్రమణేనానుమానాదేవ సిద్ధ్యతీత్యాహ - అ
త్ర గృహ ఇత్యారభ్య అభ్రమణమనుమాపయతీత్యంతేన - విహితం వా
చ్యమిత్యర్థః - గోదావరీతీరే మా భ్రమేత్యనుమానం గమ్యం - గోదావ
రీతీరం భీరుభ్రమణాయోగ్యం భయానకాక్రాంతత్వాదితి వా - శ్వభీరు
భ్రమణాయోగ్యం సింహాక్రాంతత్వాదితి వా - సంప్రతిపన్నవదిత్యను
మానం - సింహాక్రాంతత్వస్య చ భీరుభ్రమణాయోగ్యతాసాధకత్వం చశు
నకభయాదపి భ్రమితుమశక్తస్య సింహసంచరణయోగ్యదేశే భ్రమణం
న సంభవతీతి - తథా చ యద్యద్భీరుభ్రమణాయోగ్యం తత్తద్భయకారణర
హితం - యథా గృహమిత్యుక్తహేతుసాధ్యయోర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిప్ర
దర్శనపరమిత్యాహ - యద్యద్భీరుభ్రమణం తత్తద్భయకారణనివృ
త్త్యుపలబ్ధిపూర్వకమితి - యథా గృహమితి దృష్టాంతోత్ర బోధ్యః - భీరు
భ్రమణయోగ్యతారూపవ్యాపక భయకారణవిరహరూప భయకారణ
వత్త్వాద్గోదావరీతీరం న భీరుభ్రమణయోగ్యమిత్యనుమానాదభిమతవ్యం
గ్యార్థసిద్ధిరిత్యాహ॥ గోదావరీతీరే చేతి - సింహోపలబ్ధిరితి॥ భయకా
రణరాహిత్యస్య భ్రమణయోగ్యతా వ్యాపకత్వాత్తద్విరహరూపత్వా
త్సింహోపలబ్ధిరిత్యర్థః - వ్యతిరేకవ్యాప్త్యా యద్వ్యాపకం భయకార
ణనివృత్త్యుపలబ్ధిరూపం తద్విరుద్ధస్య భయకారణాక్రాంతత్వస్యోపలబ్ధి
రితి భావః - అనుమానేనాన్యథాసిద్ధిం పరిహరతి॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ య
థానుమానేనోక్తార్థసిద్ధిర్న భవతి తథోచ్యత ఇత్యర్థః॥ సత్యపి భయ
కారణే భీరుభ్రమణదర్శనాదనైకాంతికో హేతురిత్యాహ - భీరురపి

హేతునా సత్యపి భయకారణే భ్రమణీత్యనైకాంతికో హేతుః॥ శునో బిభ్య
దపి ధీరత్వేన సింహాన్న బిభేతీతి విరుద్ధోఽపి॥ గోదావరీతీరే సింహసద్భావః ప్ర
త్యక్షాదనుమానాద్వా న నిశ్చితః। అపితు వచనాత్॥ న చ వచనస్యాప్రామా
ణ్యమస్తి। అర్థేనాప్రతిబంధాదిత్యసిద్ధశ్చ॥ తత్కథమేవంవిధాద్ధేతో

రి॥ నిదేశేన ప్రేరణేనేత్యర్థః- ప్రియానురాగేణేతి॥ ప్రియాయాం ప్రియ
స్యానురాగేణ ప్రియే వా ప్రియాయాశ్చానురాగేణ వేత్యర్థః - అన్యేనేతి॥
ఏవంభూతేనేతి- శిథిలాభావాదినిశ్చయరూపేణేత్యర్థః- సత్యపి భయకా
రణ ఇత్యనేన హేతోస్సత్త్వం ప్రతిపాదితం - భ్రమతీతి చ సాధ్యాభావ
ప్రవర్తనమితి బోధ్యం- అనైకాంతికో హేతురితి- వ్యభిచారీత్యర్థః-ఏ
వంచ గోదావరీతీరం భీరుభ్రమణాయోగ్యం భయానకాక్రాంతత్వాది
త్యత్ర హేతురనైకాంతికః . వ్యభిచారం దర్శయతి-శునో బిభ్యదపీతి॥
శునకస్పర్శస్య నిషిద్ధతయా తస్మాద్బిభ్యదపి - సింహాన్న బిభేతి- తత్ర హే
తుః-ధీరత్వేనేతి-అత్ర చ సత్యపి సింహాక్రాంతత్వే భీరుభ్రమణదర్శనా
త్సాధ్యాభావవ్యాప్తతయా విరుద్ధత్వమితి భావః-కించ సింహాక్రాంతత్వా
దితి హేతురసిద్ధశ్చ - గోదావరీతీర ఇతి॥ న నిశ్చిత ఇతి॥ వక్తురాప్తత్వసం
దేహేనాప్రామాణ్యశంకాకలంకితత్వాత్తజ్జన్యజ్ఞానస్యాప్రామాణ్యం
అసిద్ధశ్చేతి- సందిగ్ధాసిద్ధ ఇత్యర్థః-ఏతాదృశవిదగ్ధవాక్యాద్గోదావరీతీర
న భ్రమితవ్యమిత్యస్యా ఆశయ ఇతి విదగ్ధైరేవానుభూయమానత్వాన్నా
నుమానశంకావకాశ ఇతి భావః- అనుమానేన వ్యంజనాన్యథాసిద్ధిర్న సం
భవతీత్యుపపాదితమర్థముపసంహరతి - తత్కథమితి- ఏవంవిధాదితి-
వ్యభిచారాదిదోషదుష్టత్వాదిత్యర్థః - హేతోః కథం సాధ్యసిద్ధిరితి - అ
యమాశయః - గోదావరీతీరే సింహాభావే నిశ్చితేప్యేతాదృశవిదగ్ధవా
క్యాత్తత్ర న భ్రమితవ్యమిత్యస్యా ఆశయ ఇతి విదగ్ధైరనుభూయమాన
త్వాన్నానుమానశంకావకాశ ఇతి - తథానుమానేన చ వ్యక్తేరన్యథా
సిద్ధిం వదతాం నిశ్శేషేత్యాదావపి చందనచ్యవనాదీని కార్యాణి స్వకారణ
ముపభోగమనుమాపయంతీతి వాచ్యం - తచ్చ న సంభవతి- స్నానాదికా

స్యాశ్యసిద్ధిః ॥ తథాహి నిశ్శేషచ్యుతచందనమిత్యాదౌ గమకతయా యానిస్న
నాదీన్యుపాత్తాని॥ తానికారణాంతరతోఽపిభవంతి ॥ అతశ్చాత్రైతస్నా
నకార్యత్వేనోక్తానీతి నోపభోగ ఏవప్రతిబద్ధానీత్యనైకాంతికాని॥ వ్యక్తివా
దినాచాధమపదసహాయానామేషాంవ్యంజకత్వముక్తం। నచాత్రాధమ
త్వంప్రమాణప్రతిపన్నమితి కథమనుమానం॥ ఏవంవిధాదర్థాదేవంవిధోర్థ

రణాంతరతోఽపిసంభవేనవ్యాప్త్యభావాద్వ్యభిచారాద్వ్యంజనావశ్యక
త్వమిత్యాహ - నిశ్శేషచ్యుతేత్యాది - గమకతయా జ్ఞాపకతయేత్యర్థః-
కారణాంతరతోఽపి-స్నానాదిరూపకారణాంతరాదిత్యర్థః- కారణాంత
రసాధారణ్యంచశ్లోక ఏవనిబద్ధమిత్యాహ॥ అతశ్చేతి॥ యతః కారణాంత
రసాధారణ్యమత ఏవేత్యర్థః - నోపభోగ ఏవ ప్రతిబద్ధానీతి-నతత్రనియ
తానీత్యర్థః - అనైకాంతికానీతి॥ తతశ్చ హేతువిధయా దూతీసంభో
గావబోధకత్వంనసంభవతీతి భావః - నన్వేవంనియతసంబంధాపేక్షా
నావ్యంజకత్వమన్యస్యాప్యతిప్రసంగాదిత్యత ఆహ - వ్యక్తివాదినాచే
తి॥ ఏవంచాధమపదసహాయానామేవ చందనచ్యవనాదీనాంనియతసంబం
ధాభావేపివ్యంజకత్వాంగీకారాత్ - అతఏవసర్వత్రవక్త్రాదివైశిష్ట్య
జ్ఞానసహాయతయైవార్థానాం వ్యంజకత్వముక్తమితి నాతిప్రసంగో
వ్యక్తిపక్ష ఇతి భావః - నన్వధమపదార్థసహకారిణశ్చందనచ్యవనాదే
ర్యథావ్యంజకత్వం తథా యత్ర తథానుమాపకత్వమపిస్యాదిత్యాశంక్య
నిరాచష్టే- నచాత్రేతి॥ అధమత్వమితి॥ ప్రమాణప్రతిపన్నం ప్రమాణని
శ్చితమితి భావః - అధమపదేనైవ తన్నిశ్చయ సంభవాత్కథమప్రతిపత్తి
రత ఆహ- ప్రమాణేతి॥ ప్రత్యక్షాదేరసంభవాచ్ఛబ్దస్యచకుపితవక్తృక
త్వేనాప్రమాణత్వాదిత్యర్థః- కథమనుమానమితి॥ సందిగ్ధవ్యాప్తిపక్ష
ధర్మతాకేనాధమపదార్థేన నానుమానంనసంభవతీత్యర్థః - నను
తాదృశేనవ్యక్తిర్వాకథమిత్యాశంక్యనిరాకరోతి - ఏవంవిధాదితి॥ సం
భావ్యమానాదిత్యర్థః- ఏవంవిధోర్థ ఇతి - దూతీసంభోగరూపోర్థ
ఇత్యర్థః- ఉపపత్త్యనపేక్షత్వేపీతి - యుక్తిశూన్యత్వేపీత్యర్థః- వ్యం

ఉపపత్త్యనపేక్షత్వేపిప్రకాశత ఇతివ్యక్తివాదినః పునస్తదదూషణం॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే,ధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్య

సంకీర్ణప్రభేదనిర్ణయోనామ

పంచమోల్లాసః.

గ్యస్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయితయా సత్యాసత్యాదినిరూపణం వినైవ ప్రకాశత ఇత్యర్థః - నానుమానమేవంవిధం - అతో వ్యంజనవ్యాపారః పృథగ్భూత ఇతిభావః. ఏవం చానుభవబలేన సంభావ్యమానాదర్థాదే తాదృశార్థాంతరప్రతీతేరనుభవసిద్ధతయా అనిశ్చితత్వం వ్యంజనాసాధకమేవేత్యుపసంహరతి - ఇతివ్యక్తివాదిన ఇతి - అతిప్రసంగోపినాస్తి వ్యంజనస్య కార్యమాత్రనిర్వాహకతయైవ కల్పనాదర్థాంతరప్రతీతేరనుభావాభావేన తదాపాదనస్యాయుక్తత్వాదితిభావః - తత్ప్రమాణాప్రతిపన్నత్వమిత్యర్థః - అదూషణం-ఉపపన్నమిత్యర్థః॥

ఇతిశ్రీ కావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

పంచమోల్లాసః.

శుభమస్తు. అవిఘ్నమస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే - షష్ఠోల్లాసప్రారంభః.

శబ్దార్థచిత్రంయత్పూర్వం కావ్యద్వయ ముదాహృతమ్। గుణప్రాధాన్యత స్తత్ర స్థితిశ్చిత్రార్థశబ్దయోః॥నతుశబ్దచిత్రే అర్థస్యాచిత్రత్వం।అర్థచిత్రేవాశబ్దస్య॥తథాచోక్తం॥రూపకాదిరలంకార స్తస్యా

శ్రీరస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే - షష్ఠోల్లాసప్రారంభః.

అథావసరసంగత్యా కావ్యంసప్రభేదం ప్రదర్శయన్ప్రథమోల్లాసోక్తమనువదతి. శబ్దార్థచిత్రమితి - శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమపరంస్మృతమిత్యుక్త్వాశబ్దచిత్రం శబ్దగుణాలంకారయుక్తం - వాచ్యచిత్రమర్థగుణాలంకారయుక్తం - అవ్యంగ్యం స్ఫుటప్రతీయమానార్థరహితం - అపరమధమంకావ్యం - ద్వివిధముక్త్వోదాహృతమిత్యర్థః - నన్వేవంషష్ఠోల్లాసేకింవక్తవ్యమవశిష్యతే ఇత్యాశంక్య తత్రానుక్తమత్రవక్తవ్యంచదర్శయతి - గుణప్రాధాన్యత ఇతి-తత్రశబ్దార్థయోశ్చిత్రార్థశబ్దయోర్గుణప్రాధాన్యతః. అర్థగుణాలంకారప్రాధాన్యే అర్థచిత్రత్వం - శబ్దగుణాలంకారప్రాధాన్యే శబ్ద చిత్రత్వమితిస్థితిః - ఏవంచశబ్దచిత్రేఅర్థస్యాచిత్రత్వం - అర్థచిత్రేశబ్దస్యాచిత్రత్వమిత్యాహ - నత్వితి-శబ్దస్యేతి-అచిత్రత్వమిత్యనుషజ్యతే- ఏవంచప్రథమోల్లాసేస్వచ్ఛందోచ్ఛలదిత్యాదౌయత్ర నార్థాలంకార స్తత్ర శబ్దచిత్రమితి - వినిర్గతంమానదమిత్యాదౌ యత్రార్థా లంకార స్తత్రనశబ్ద చిత్రమిత్యుక్తం - ఇహతుయత్రోభయోరపిస్థితి స్తత్రకథంవ్యవస్థేత్యాశంక్యాహ - శబ్దార్థగుణాలంకార ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యాంవ్యవస్థాప్రతిపాద్యత ఇతి - నచేయమపివ్యవస్థా పూర్వమేవ క్రియతాం కింతదర్థముల్లాసాంతరమారంభణీయ మితివాచ్యం - తత్ర

న్యైర్బహుధోదితః।న కాంతమపినిర్భూషం విభాతివనితాముఖం॥రూప
కాదిమలంకారం బాహ్యమాచక్షతే పరే।సుపాంతిఙాంచవ్యుత్పత్తిం వా

కావ్యత్రైవిధ్యకథనమాత్రేతస్యైవ ప్రస్తుతతయావ్యవస్థాకరణస్యానవ
సరమస్థత్వాత్ - ఇహతు ప్రాప్తావసరతయా పూర్వోక్తానువాదేన
వ్యవస్థాక్రియత ఇతి న దోషః - అథవా అర్థవత ఏవ శబ్దస్య కావ్యత్వం న
శబ్దమాత్రస్య - కాకవాశితాదేరపి కావ్యత్వప్రసంగాత్ - అతోర్థ
ప్రాధాన్యాదర్థగతా ఏవ రూపకాదయోలంకారాః - నానుప్రా
సాదయశ్శబ్దగతాః - అతోర్థచిత్రమేకమేవాధమంకావ్యం - నశబ్దచి
త్రమితి కేచిన్మన్యంతే - అపరేతు- నార్థమాత్రస్య కావ్యత్వం శబ్దో
చ్చారణం వినా అర్థమాత్రోపస్థితావపి కావ్యత్వప్రసంగాత్ - అతో
ర్థావచ్ఛిన్నశబ్దస్యకావ్యత్వాచ్ఛబ్ద ప్రాధాన్యాచ్ఛబ్దగతా అనుప్రా
సాదయ ఏవాలంకారా ఇతి మన్యంతే - తన్మతానుసారేణ ప్రథమోల్లా
సేఽర్థాలంకారవిహీనం స్వచ్ఛందోచ్ఛలదితివ - శబ్దాలంకారవిహీ
నంవినిర్గతమితిచోదాహృతం - మతద్వయేఽపి పూర్వోక్తే ద్విధావిభా
గానుపపన్న ఇతి శంకానిరాసార్థః పునరారంభ ఇతి మనసి నిధాయ త
న్మతద్వయం వివేచయితుమాహ - తథాచోక్తమితి - తత్ర ప్రథమ మ
ర్థస్యైవకావ్యత్వమితి పక్షముపక్షిపతి - రూపకాదిరితి- తస్యకావ్య
స్య-రూపకాదిః ఉపమాదిరాదిశబ్దార్థః - అన్యైరర్థ ప్రాధాన్య
వాదిభిః - అలంకారః శోభావహ ఇతి బహుధా ఉదితః కథితః - సర్వం
వాక్యం సావధారణమితి న్యాయేన రూపకాదిరేవాలంకారః - నాను
ప్రాసాదయ ఇత్యర్థః - నను కావ్యజీవితభూతరసానుగుణస్యశబ్దస్యా
ర్థస్యవా - కిమలంకారైః ప్రయోజనమిత్యాహ - న కాంత మపీతి-
యథా వనితాముఖం స్వతస్సుందరమపి తాటంకాద్యలంకారాభావే నా
తిశోభతే - ఏవం నిరలంకారం కావ్యమపీతి భావః - అథశబ్దప్రాధా
న్యవాదినాం మతముపక్షిపతి - రూపకాదిమితి-పరే శబ్దప్రాధాన్యవాది
నః- బాహ్యమితి - కావ్యం బహిర్భూతమిత్యర్థః - శోభావహమి

వాంఛంత్యలంకృతిమ్॥ తదేతదాహుస్సౌశబ్ద్యం నార్థవ్యుత్పత్తిరీదృశీ॥ శబ్దాభిధేయాలంకారభేదాదిష్టంద్వయంతు నః॥ శబ్దచిత్రంయథా॥ ప్రథమమరుణచ్ఛాయస్తావత్తతః కనకప్రభస్తదను విరహోత్తామ్యత్తన్వీకపోలతలద్యుతిః। ఉదయతి తతో ధ్వాంతధ్వంసక్షమః క్షణదాముఖే సరసబిసినీకందచ్ఛేదచ్ఛవిర్మృగలాంఛనః॥ అర్థచిత్రంయథా॥ ప॥ తే దృష్టిమా

~~~~~~

త్యాశయః - శబ్దస్యైవకావ్యత్వాత్తద్గతాస్తే కావ్యశోభావహాః కోవేత్యాకాంక్షాయామాహ - సుపామితి - సుబంతానాం తిఙంతానాంచ - వ్యుత్పత్తిరితి తద్రసానుగుణతయా నివేశనం - అనుప్రాసాదికమితి యావత్ - అలంకృతిం వాంఛంతి - తదేతదితి - తదేతత్ సుబంతానాం తిఙంతానాంచ నివేశనమిత్యర్థః - సౌశబ్ద్యం సుశబ్దత్వం - అనుప్రాసాదిరూపమిత్యర్థః - అర్థాలంకారాన్నిరాకరోతి నార్థవ్యుత్పత్తిరితి. అర్థానామర్థాలంకారాణాం రూపకాదీనాం - వ్యుత్పత్తిర్నివేశనం - ఈదృశీ - శబ్దాలంకారసదృశీ - న భవతి స్వమతం దర్శయతి. శబ్దాభిధేయేతి - న శబ్దమాత్రమర్థమాత్రం వా కావ్యం పూర్వోక్తాతిప్రసంగాదేవ - కింతు అర్థావచ్ఛిన్నశ్శబ్దః - శబ్దావచ్ఛిన్నోఽర్థశ్చ వినిగమనావిరహాత్ - తతశ్శబ్దాలంకారా అనుప్రాసాదయః - అర్థాలంకారా రూపకాదయశ్చ - కావ్యశోభావహత్వాదపేక్షితా ఏవేతి భావః - ద్వయం - శబ్దాలంకారనివేశనమర్థాలంకారనివేశనంచేతి ద్వయమప్యస్మాకమిష్టం - ఏవంచ నవిభాగానుపపత్తిరితి భావః॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి॥ ప్రథమమితి॥ అత్రోత్తరార్ధేతత ఇతిపదం సరసబిసినీత్యనేనాపి సంబధ్యతే - తతశ్చ - తతస్సరసబిసినీకందచ్ఛేదచ్ఛవిర్మృగలాంఛనః ఉదయతీతి సంబంధః - అత్రవ్యంజనసామ్యాద్వృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః - తస్యచాద్యంతనిర్వాహకతయా ప్రాధాన్యం - యద్యప్యత్రార్థాలంకారోఽప్యుపమారూపోఽస్త్యేవ - తస్య క్వచిదప్యరుణచ్ఛాయ ఇత్యాదౌ విచ్ఛేదాన్నాద్యంతనిర్వాహకత్వం - తతస్తస్యాప్రాధాన్యాత్ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశో భవతీతి శబ్దచి
~~~~~~

త్రపతితాఅపికస్యనాంతఃక్షోభాయపక్ష్మలదృశామలకాఃఖలాశ్చ। నీచా
స్సదైవసవిలాసమలీకలగ్నాయేకాలతాంకుటిలతామపినత్యజంతి॥యద్య
పిసర్వత్రకావ్యేఅంతతోవిభావాదిరూపతయారసపర్యవసానం॥ తథా

త్రం - అర్థచిత్రముదాహరతి - తెదృష్టిమాత్రేతి-యేనీచాః- హ్రీ
స్వాఃఅన్యత్రానుద్యాశయాః - సవిలాసంసవిభ్రమం- అన్యత్రసహౌజ
న్యాభినయంయథాతథా-సదైవ - అలీకలగ్నాః-లలాటలగ్నాః- అన్య
త్రానృతోత్సుకాః-కాలతాంనీలతాం అన్యత్ర మలినతాంచ - కుటిల
తాంవక్రతాం - అన్యత్రగూఢవిప్రియకారితామపి- యే - నత్యజంతి-
తెపక్ష్మలదృశామలకాశ్చఖలాశ్చ- దృష్టిమాత్రపతితాఅపికస్యాంతఃక్షో
భాయనభవంతీతి- అత్రబహూనాంయుగపద్భావభాజాంగుంభస్సము
చ్చయఇతిసంభావితయాగపద్యానాంనీచత్వాదీనాం గుంభనాత్సముచ్చ
యాలంకారః-సచశ్లేషపరిపోషితః-నీచాదిపదానామనేకార్థత్వాత్-స
చాత్రప్రధానం-ఆద్యంతనిర్వాహకత్వాత్-అనుప్రాసస్తు సన్నపినాద్యం
తనిర్వాహకః-అతోప్రధానం-తతశ్చపూర్వోక్తన్యాయేనార్థ చిత్రమేవే
దమితిబోధ్యం-ననుశబ్దచిత్రోదాహరణే చంద్రోదయస్యోద్దీపన విభావ
స్యార్థచిత్రేకామినీలక్షణస్యాలంబనవిభావస్యచతదితరాక్షేపకత్వేనర
సపర్యవసానమస్త్యేవ. కథమవ్యంగ్యస్యాధమ కావ్యస్యోదాహరణమి
తిశంకతె- యద్యపీతి॥ సర్వత్రేతి- శబ్దచిత్రెఅర్థచిత్రెచేత్యర్థః-అంత
తోనియమేన-విభావాదిరూపతయేతి - శబ్దచిత్రోదాహరణేచంద్రోద
యస్యోద్దీపన విభావత్వాత్ - అర్థచిత్రోదాహరణేచ కామినీరూప
స్యాలంబనవిభావత్వాచ్చేత్యర్థః - రసపర్యవసానమితి- శృంగారరస
పర్యవసానం- అస్తీతిశేషః- పరిహరతి- తథాపీతి.స్ఫుటస్యేతి- అస్ఫుట
త్వంచవివక్షానారూఢత్వమేవ - అతఏవావ్యంగ్యమపరమిత్యధమ కా
వ్యలక్షణేఅస్ఫుటవ్యంగ్యత్వమితిమూలఏవవ్యక్తముక్తం - తథాహి-ర
సభావాదివిషయవివక్షావిరహేసతి - అలంకారనిబంధో యస్సచిత్రవి
షయోమతఇత్యభియుక్తోక్తేః॥ కావ్యద్వయమితి. శబ్దచిత్ర మర్థచిత్రం

విస్ఫుటస్య రసస్యానుపలంభాదవ్యంగ్యమేతత్కావ్యద్వయముక్తం. అత్రచ శబ్దార్థాలంకారభేదాద్బహవో భేదాః। తేచాలంకారనిర్ణయే నిర్ణేష్యంతే॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే- చిత్రకావ్యనిరూపణంనామ

షష్ఠోల్లాసః.

చేతిద్వయమిత్యర్థః - కావ్యద్వయమితిన్యూనతావ్యుదాసాయ- నాధిక్యవ్యవచ్ఛేదాయ - శబ్దార్థాలంకారయోస్సామ్యే ఉభయచిత్రమపీతి బోధ్యం॥ ననుశబ్దార్థాలంకారాణాం బహుత్వాద్బహవో భేదాస్సంభవంతీతికథంకావ్యద్వయమిత్యుక్తిరిత్యాశంక్య దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శితమత్రేత్యాశయేనాహ॥ అత్రచేతి॥ అవాంతరభేదాస్తు అలంకారభేదనిర్ణయాదేవనిర్ణీతా భవిష్యంతీత్యత్రానుక్తిరితిభావః॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

షష్ఠోల్లాసః.

శ్రీరస్తు- శుభమస్తు

అథకావ్యప్రకాశే- సప్తమోల్లాసప్రారంభః.

ఏవంకావ్యస్వరూపం నిరూప్యదోషాణాం సామాన్యలక్షణమాహ॥ప॥ ముఖ్యార్థహతిర్దోషో రసశ్చముఖ్యస్తదాశ్రయాద్వాచ్యః। ఉభయోపయోగినస్స్యుశ్శబ్దాద్యాస్తేనతేష్వపిసః॥హతిరపకర్షః। శబ్దాద్యా ఇత్యాద్యగ్రహణాద్వర్ణరచనే॥ విశేషలక్షణమాహ॥ప॥ దుష్టం

శ్రీరస్తు- శుభమస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే- సప్తమోల్లాసప్రారంభః.

ఏవంధర్మిభూతకావ్యస్వరూపంనిరూప్యదోషగుణాలంకారాణామిత్యుక్తత్వాత్క్రమప్రాప్తత్వేన దోషస్వరూపంనిరూప్యతే - ముఖ్యార్థేతి - ముఖ్యార్థస్యహతిరపకర్షోదోషః-ముఖ్యతయాఉక్తరూపోరసఏవకావ్యాత్మార్థఇతిసఏవముఖ్యః- తర్హివాచ్యేఽర్థేదోషోనస్యాదిత్యాహ - వాచ్యః - అర్థః - తదాశ్రయాత్తస్యరసస్యాశ్రయత్వాదిత్యర్థః ముఖ్యః - ఉపచారాన్ముఖ్యఇత్యర్థః - తర్హి శబ్దాదిషుదోషోనస్యాదిత్యతఆహ - ఉభయేతి.శబ్దాద్యాః శబ్దవర్ణరచనాః - ఉభయోపయోగినఃవ్యంజకవాచకత్వాదినారసవాచ్యార్థయోరుపకారకాఇత్యర్థః - రసస్యైవదోషఃవాచ్యశబ్దాదిషుచౌపచారికఇత్యాశయేనాహ- తేనేతి తేనహేతునా-సదోషఃతేషుశబ్దాదిష్వపిభవతీతిశేషః - ఏవంసామాన్యలక్షణముక్త్వావిశేషలక్షణమాహేత్యాహ- విశేషలక్షణమితి - దోషాణామితిశేషః - శబ్దస్యపదవాక్యరూపత్వా ద్వాక్యస్య పదారబ్ధత్వేన పదానాంచ వర్ణాత్మకతయా ప్రథమతో వర్ణదోషా వక్తవ్యా ఇతిప్రాప్తే పదదోషేష్వేవ వర్ణదోషాణాం యథాసంభవమంతర్భావ ఇత్యూహ్యం - శ్రుతికట్వాదితత్తత్సంజ్ఞామేవవిశేషలక్షణమాహ్యమిత్యాశయేనాహ-శ్రుతికట్వితి- పరు

పదం శ్రుతికటు చ్యుతసంస్కృత్యప్రయుక్తమసమర్థం। నిహతార్థమను
చితార్థం నిరర్థకమవాచకం త్రిధాశ్లీలం। సందిగ్ధమప్రతీతం గ్రామ్యం
నేయార్థ మథ భవేత్ క్లిష్టమ్। అవిమృష్టవిధేయాంశం విరుద్ధమతికృత్స
మాసగతమేవ॥ శ్రుతికటు పరుషవర్ణరూపం దుష్టం। యథా ॥ అనం
గమంగళ గృహాపాంగ భంగితరంగితైః। ఆలింగితస్సతన్వంగ్యా కార్తా
ర్థ్యం లభతే కదా॥ అత్ర కార్తార్థ్యమితి॥ చ్యుతసంస్కృతి। వ్యాకరణలక్ష
ణహీనః॥ యథా ॥ ఏతన్మంద విపక్వతిందుకఫల శ్యామోదరాపాం

శ్రుతికటుత్వాదీనాం లక్షణ పరత్వే విభాగపరత్వాభావాల్లక్ష్యానుపస్థి
తౌ కథం లక్షణవాక్యార్థనిర్వాహ ఇతి చేదుపాధియోగాభ్యాముభయోప
స్థితౌ లక్ష్యలక్షణసంప్రత్యయసంభవ ఇతి బోధ్యం - శ్రుతికటుత్వం నామ
శ్రుత్యుద్వేగజనకతావచ్ఛేదకధర్మవత్త్వం - తచ్చ పరుషవర్ణత్వం। ఉ
దాహరతి॥ అనంగేతి అనంగస్య మంగళగృహభూతో య అపాంగః కటా
క్షః తస్య భంగిభిర్వైచిత్ర్యవిశేషైః తరంగితైస్సంజాతతరంగైః - ఉత్క్షి
ప్తైరితి శేషః - యద్వా అపాంగభంగీనాం తరంగీకరణైః - అనవరతరంగ
వదాచరణైః కరణభూతైరుపలక్షితయా - తన్వంగ్యా ఆలింగితస్సః అ
స్మన్మిత్రం - కదా కార్తార్థ్యం కృతార్థతాం లభతే ప్రాప్స్యతి - అ
త్రానంగమంగళగృహశబ్దస్యాతిమనోహరమదన మందిరరూపార్థపరత
యాఽశ్లీలదోషప్రతీతిశ్చ॥ అత్ర వ్యంగ్యార్థరసానుగుణరచనాయాం కార్తా
ర్థ్యమితిపదస్య శ్రుత్యుద్వేజకత్వాచ్ఛ్రుతికటుత్వం - ఏవమేవ తత్ర తత్ర
ప్రత్యేకైక దోషోదాహరణత్వేనోదాహృతేషు శ్లోకేషు దోషాంతరా
ణ్యపి విద్యంత ఇతి దిక్ప్రదర్శనార్థమిహ దోషాంతరమపి దర్శితమితి ద్ర
ష్టవ్యం - అత్ర కదాశబ్దయోగాల్లభత ఇత్యస్య వర్తమానార్థకస్య అ
టోభవిష్యదర్థకత్వా - చ్యుతసంస్కృతిదోషం లక్షణపూర్వకమేవాహ -
చ్యుతసంస్కృతీత్యాది - వ్యాకరోతి - వ్యాకరణేతి - లక్షణం సూత్రం వృ
త్తిః వార్త్తికం యావత్ - ఉదాహరతి - ఏతన్మందేతి - పల్లీపతిపుత్ర్యనురా
గిణః కస్యచిదుక్తిరియం - హే పల్లీపతిపుత్రి - ఏతత్ప్రదృశ్యమానం - అప

పాండుప్రాంతం హంతపులింద సుందరకర స్పర్శక్షమం లక్ష్యతే। తత్పల్లీప
తిపుత్రి కుంజరకులం కుంభాభయాభ్యర్థనాదీనం త్వామనునాథతే కుచ
యుగం పత్రావృతం మాకృథాః॥ అత్రానునాథత ఇతి సర్పిషోనాథత ఇ
త్యాదావాశిష్యేవ నాథతేరాత్మనేపదం నియమితమాశిషి నాథ ఇతి॥ అత్ర
తు యాచనమర్థః॥ తస్మాన్నాథత ఇతి ప్రసేతి పఠనీయం॥ అప్రయుక్తం॥ తథా

లా పానహరమిత్యర్థః - మందవిపక్వమీషత్పక్వం యత్తింత్రిణీ ఫలం
ఆమ్లికాఫలం తదివశ్యామోదరమాపాండురప్రాంతంచ - శ్యామమ
ధ్యం శేషవిస్తృతప్రదేశే సర్వత్ర పాండురం చేత్యర్థః - హంతేతిహ
ర్షే-తదవలోకనాద్ధర్షః - పులిందసుందరస్యకరస్పర్శక్షమంచ య
త్కుచయుగం లక్ష్యతే తత్కుచయుగం పత్రైరావృతమాచ్ఛాదితం
మాకృథాః మాకుర్వితి కుంభానామభయాభ్యర్థనయాదీనం కుంజర
కులం కర్తృ త్వామనునాథతే యాచతే - కుంభాభయమితి భావః - భిల్లా
స్త్వత్కుచసందర్శనేన సంజాతరాగాస్త్వాం సేవమానాః ప్రత్యుతవీర్య
తయా కుంభాన్నభిందంతి అతస్తనాచ్ఛాదనం నకర్తవ్యమితియాచనము
పపన్నమితి భావః - అత్రవ్యాకరణ సంస్కారలోపం దర్శయతి - అ
త్రేతి - ఆశిషినాథ ఇత్యుపసంఖ్యానాదాశిష్యేవ స్వాశీలషితవస్త్వాశం
సాలక్షణాయామాత్మనేపదస్యనియమితత్వాద్యాచ్ఞాయామాత్మనేప
దప్రయోగో వ్యాకరణనియమరహితఇతిభావః-ఆశీరర్థప్రయోగప్రద
ర్శనపూర్వకం ప్రకృతార్థాంతిం పరిహరతి-సర్పిషఇతి-సర్పిషోనాథతే సర్పి
రస్త్విత్యాశీరర్థత్వాదాత్మనేపదనియమః తస్యాత్రాప్యాశీరర్థ ఏవ
కథమితిచేత్ క్వాహ-అత్రత్వితి- ఏవమత్రాసాధుత్వజ్ఞానేనశాబ్దబోధవిఘ
టనాద్రసాస్వాదయ ఏవదూషకతాబీజం-శ్లోకస్యసరసత్వాత్ప్రాతంపరిహర
తీతితస్మాదితి॥ అప్రయుక్తం లక్షణోదాహరణాభ్యాం ప్రదర్శయతి-అ
ప్రయుక్తమితి - తథా తథ్యస్వరూపతయా అర్థప్రతీతి-హేతుత్వేనక
వేభిర్నామ్నాతం కవిభిరనాదృతమ్ తద్రూపేణనాదృతంనప్రయుక్త
మితిహాపదవిదా తావత్ పుల్లింగాదీనాం ... అప్రయుక్తత్వేపిహాపద

అప్యామ్నాతమపి కవిభిర్నాదృతం॥ యథా॥ ప॥ యథాయం దారుణాచార
స్సర్వదైవవిభావ్యతే। తథామన్యే దైవతో౽స్య పిశాచో రాక్షసో౽థవా॥
అత్ర దైవత శబ్దో దైవతాని పుంసి వేత్యామ్నాతో౽పి కేనచిన్న ప్రయుజ్య
తే॥ అసమర్థం॥ యత్తదర్థం పఠ్యతేన చాస్య తత్ర శక్తిః యథా ॥ ప॥
యావకరసార్ద్రపాద ప్రహారశోణితకచేన దయితేన। ముగ్ధా సాధ్వస
తరళా విలోక్య పరిరభ్య చుంబితా సహసా॥ అత్ర శోణితశబ్దస్య రుధిరలత

యుక్తత్వమేవ దోషః- యథాయమితి- విభావ్యతే జ్ఞాయతే- అస్య దైవ
తః అధిష్ఠాత్రీ దేవతా- పిశాచః- అథవా రాక్షస ఇతి మన్యే- అత్ర యథాత
థాశబ్దౌ జ్ఞాతస్యజ్ఞాపకభావార్థః - ఏతస్య యమకాదావదో
షత్వాదనిత్యదోషత్వం - కవ్యనాదృతత్వ జ్ఞానాచ్చ రసాస్వాద ప్రతి
కత్వవిఘాతో దూషకతాబీజం - అసమర్థం దర్శయతి - అసమర్థ
మితి-తస్యైవార్థమాహ - యత్తదితి-సార్థో యస్య తత్తదర్థం-ప
ఠ్యతే- ధాతుపాఠాదావితి శేషః - తత్ర తస్మిన్నర్థే- అస్య శబ్దస్య- శ
క్తిర్వాచకత్వరూపా-నాస్తి - ఉదాహరతి- తీర్థే ఇతి-తీర్థాంతరేషు
గంగావ్యతిరిక్తతీర్థేషు - హంతి గచ్ఛతి-హన హింసాగత్యోరితి హిం
సాయామేవాస్య శక్తిః - గమనే తు ముఖ్యార్థానుపస్థితి దూషకతా
బీజం-అతఏవాస్యానిత్యదోషత్వం - అథ నిహతార్థం- ఉభయార్థం-
యచ్ఛప్రసిద్ధాప్రసిద్ధార్థద్వయవత్ తన్నిహతార్థం - నిహతా
ర్థే ఏకస్మిన్నర్థే ప్రసిద్ధిః - అసమర్థే రూఢయత్రాపి ప్రసిద్ధిరిత్య
నయోర్భేదః - ఉదాహరతి - యావకేతి-యావకరసో౽లక్తద్రవః తే
నార్ద్రస్యపాదస్య ప్రహారేణ ప్రణయాపరాధప్రశమనార్థపాదపత
నకాలికవామపాదఘట్టనేన శోణితాశ్శోణవర్ణీకృతాః ఉజ్జ్వలీకృతా ఇ
తియావత్ - తాదృశాః కచాశ్శిరోరుహాయస్య తేన - పాదప్రహారేణ
రుధిరస్యాపి సంభవాత్ర రక్తయుక్తకచేనేత్యర్థేవాక్యార్థో నిహన్యత
ఇత్యన్వయతా - ఏతాదృశకచదర్శనాన్ముగ్ధాయాస్సాధ్వసతరళతా -
శోకస్వరూపసంవిదితేతి- అత్రేతి- వ్యవధీయతే విలంబ్యతే. వివక్షితా

దీనార్థేనోజ్జ్వలీకృతత్వరూపార్థోఽవ్యవధీయతే॥ అనుచితార్థం యథా॥ ప॥ తపస్విభిర్యా సుచిరేణ లభ్యతే ప్రయత్నతస్సత్రిభిరిష్యతే చ యా। ప్రయాంతి తామాశు గతిం యశస్వినో రణాశ్వమేధే పశుతాముపాగతాః॥ అత్ర పశుపదం కాతరతామభివ్యనక్తీత్యనుచితార్థం॥ నిరర్థకం॥ పూరణమాత్రప్రయోజనం॥ యథా॥ ఉత్ఫుల్లకమలకేసరపరాగగౌరద్యుతే మమ హి గౌరి। అభివాంఛితం ప్రసిధ్యతు భగవతి యుష్మత్ప్రసాదేన॥ అత్ర హిశబ్దః। అవాచకం యథా॥ ప॥ అవంధ్యకోపస్య నిహంతురాపదాం భవంతి వశ్యాస్స్వయమేవ దేహినః। అమర్షశూన్యేన జనస్య

ర్థస్య విలంబేనోపస్థితిర్దోషః - అస్య యమకాదావదోషత్వాదనిత్యదోషత్వం॥ అథానుచితార్థం- అనుచితః వివక్షితార్థతిరస్కారకోఽర్థో యస్మిన్ తత్ - ఉదాహరతి- తపస్విభిరితి - ఇష్యతే ప్రాప్యతే-రణ ఏవాశ్వమేధస్తస్మిన్ - పశుతాముపాగతాః-హతా ఇత్యర్థః. పశుపదాత్కాతర్యప్రతీతిః - కాతర్యే సతి రణాభిముఖాభావాత్ హతా ఇతి వచనాత్పశుపదం ప్రస్తుతచమత్కారభంజకం - ప్రతిపాదనీయవీరనిష్ఠకాతర్యం ధ్వనయతీతి తత్ప్రకర్షవిఘాతుకార్థత్వాత్ - అతఏవ ప్రకర్షవిఘాతోద్భావకతాబీజం - తస్మాన్నిత్యదోషోఽయం- అథ నిరర్థకం- పాదపూరణమాత్రచ్ఛందోభంగవారణపరం - ఉదాహరతి - ఉత్ఫుల్లేతి- యుష్మత్ప్రసాదేన మమాభివాంఛితం ప్రసిద్ధ్యత్విత్యన్వయః హే గౌరి భగవతీత్యేకవచన సంబోధనేఽపి వరప్రార్థనకాలే భక్త్యతిశయాద్విభావాద్యుష్మదితి బహువచనసమాసః కృతః - లక్షణే హిశబ్దస్యావధారణార్థత్వం కల్పయితుం శక్యతే - అత్ర లోణ్ణిర్దేశః కృతః. అతో హిశబ్దః పూరణమాత్రప్రయోజనః - అనిత్యదోషోఽయం- అథావాచకం - అవాచకమితి- ఉదాహరతి- అవంధ్యేతి- విద్విషాదర ఇత్యత్రాదరోదర ఇతి ద్వయం శ్వేతో ధావతీతి వత్తంత్రేణైవోపాత్తం - ఆపదాం దారిద్ర్యరూపాణామిత్యర్థః - జంతునా అదాత్రా ఘృంసా - దాతృణా దీనేన సతా జనస్యాదరో న భవతి- అమర్షశూన్యేన ఘృంసా విద్వి

జంతునా నజాతహాదేన నవిద్విషాదః॥ అత్రజంతు పదమదార్యార్థే వివక్షితం॥ అత్రచనాభిధాయకః॥ యథావా॥ హా॥ హాధిక్సాకిలతామసీశశిముఖీ దృష్టామయాయత్ర సా తద్విశ్లేషరుజాంధకారితమిదందగ్ధం దినం కల్పితమ్। కింకుర్మః కుశలే సదైవవిధురో ధాతా న చేత్తత్కథం తాదృగ్యామవతీమయోభవతి మే నోజీవలోకోధునా॥ అత్రదినమితి ప్రకాశమయమిత్యర్థే అవాచకం॥ యచ్చోపసర్గాదర్థాంతరగతం॥ యథా॥ జంఘం

షాపిసతాజనస్య దరోభయం నభవతి అత్రేతి॥ అత్రైవోదాహరణాంతరమాహ - హాధిగితి - ప్రేయసీవిరహాతురస్య కస్యచిదుక్తిరియం - యత్రయస్మిన్నాత్రౌ - మయాశశిముఖీ సాప్రియాదృష్టా - సాకిలతామసీ రాత్రిః - రాత్రిభాగస్యసంభోగసౌఖ్యోచితత్వాత్తద్దర్శనకాలఏవరాత్రిరిత్యర్థః - శశివస్సముద్భవెసతితమస అయోగ్యత్వాత్ - ఏవంతస్యావిశ్లేషాద్యావుకే శోకఃతయాఅంధకారితం ఇదంకాల స్వరూపందగ్ధంహతందినంప్రకాశమయంకల్పితం - అహర్భాగస్య సంభోగసౌఖ్యానుపయుక్తత్వాత్తద్విశ్లేషకాలఏవాహరిత్యర్థః - హాధిక్ -కింకుర్మః-ధాతావిధిః కుశలేవిషయె సదైవవిధురో వైరీనచేత్ అనునామమజీవలోకః జీవితకాలః తాదృగ్యామవతీయః ప్రేయసీ దర్శనానందానుభవానుగుణరాత్రిరూపః కథంనోభవతి - భవత్యేవేత్యర్థః-అత్రతమోయోగాద్రాత్రెస్తామసీత్వవత్ప్రకాశబహుళత్వాద్దివసశబ్దనప్రకాశమయత్వంవివక్షితమితి నవాచ్యం - తస్యాస్మిన్నర్థే సంకేతాభావాత్ - యచ్చేతి - యత్పదముపసర్గాదర్థాంతరంప్రతిపాదకం - తదప్యవాచకమిత్యర్థః - ఉదాహరతి - జంఘేతి - కస్యచిద్భక్తస్యవచనం - జంఘాకాండమేవోరునాళం యస్యసతథోక్తః-నఖకిరణాఏవలసత్కేసరాళ్యః తాభిః కరాళో దంతురః వ్యాప్తఇత్యర్థః - ప్రత్యగ్రాలక్తస్య తాతాలకలాక్షారంజనస్య ఆభాప్రసరాఏవకిసలయానియస్య - మంజులమంజీరమేవభృంగాయస్మిన్ అతఏవభవాన్యాఃనిజాభవానీ సంబంధినీయాతనుస్తస్యాః స్వచ్ఛంయల్లా

కాండోద్దామవాలోలనఖకిరణ లసత్కేసరాళీకరాళః ప్రత్యగ్రాలక్తకాభా
ప్రసరకిసలయోమంజు మంజీరభృంగః। భర్తుర్నృత్తానుకారే జయతి నిజ
తనుస్వచ్ఛ లావణ్యవాపీసంభూతాంభోజ శోభాం విదధదభినవో దండ
పాదో భవాన్యాః॥ అత్ర దధదిత్యర్థే విదధదితి॥ త్రిధాశ్లీలం । వ్రీడాజుగు
ప్సామంగళవ్యంజకత్వాత్॥ యథా॥ సాధనం సుమహద్యస్య యన్నాన్య
స్య విలోక్యతే। తస్య ధీశాలినః కోన్యస్సహేతారాళితాం భ్రువమ్॥ ప॥ లీలా
తామరసాహతోన్యవనితానిశ్శంకదష్టాధరః కశ్చిత్కేసరదూషితేక్ష

వణ్యాంతజీవవాపీసరస్తత్సంభూతస్యాంభోజస్యశోభాం విదధత్ దధా
నః అభినవః అదృష్టచరత్వాన్నూతనః దండపాదః హస్తావృత్తిప్రవరణః -
ప్రసహ్యాగ్ర్యోర్ధ్వీకృతః పాదో దండపాదోభిధీయత ఇత్యుక్తత్వాత్ - భ
ర్తుః పరమేశ్వరస్య నృత్తానుకారే తాండవవిశేషానుకరణే జయతి సర్వో
త్కర్షేణ వర్తతే - అత్రేతి - విదధదితి - అవాచకమిత్యనువర్తతే॥
అథాశ్లీలమాహ - త్రిధేతి - వ్యంజకత్వాదిత్యత్ర ప్రకాశకత్వాదిత్య
ర్థః - ప్రకాశశ్చ జ్ఞాపనముత్పాదనంచ - తత్ర వ్రీడాజుగుప్సయోరుత్పా
దనం - అమంగళస్య జ్ఞాపనమితి వివేకః - ఉదాహరతి - సాధనమి
తి - అరాళితాం కోపకుటిలతాం - కః సహేత న కోపి సోఢుం శక్ను
యాత్ - అత్ర సాధనశబ్దస్సైన్యం వివక్షితం - పుంవ్యంజనం ప్రతీయతే.
అతో వ్రీడావ్యంజకం - అత్ర రాజవిషయభావప్రకర్షవిఘాతో దూషక
తావీజం జుగుప్సాశ్లీలముదాహరతి - లీలాతామరసేతి - అన్యవనిత
యా నిశ్శంకం గాఢం దష్టాధరః కశ్చిన్నాయకః లీలాతామరసేన నాయి
కాకరకలితలీలారవిందేన ఆహతః అథానంతరం తత్సోఢ్యాముఖే తాడి
తస్సన్ అతథాభూతోపి కేసరదూషితేక్షణ ఇవ నేత్రే వ్యామీల్యస్థితః ఆసీ
దితిశేషః. అథ ముగ్ధా నాయికా దూషితేక్షణత్వభ్రాంత్యా మోహవతీ సతీ అ
స్యాస్తన్నేత్రయోః - కుట్మలితాననేన వాయుం దదతీ నేత్రపతితకేస
రాపసరణార్థం ధమంతీ స్థితా - తత్ర తస్మిన్నవసరే సా నాయికా
భ్రాంత్యా సాపరాధాస్మీతి దూయమాన చిత్తత్వప్రయుక్తదిగ్భ్రాంతి

ణీవ వ్యామీల్య నేత్రే స్థితః। ముగ్ధా కుట్మలితాననేన దదతీ వాయుం స్థితా
తస్య సా భ్రాన్త్యా ధూర్తతయాథవా నతిమృతే తేనానిశం చుంబితా॥
ప॥ మృదుపవనవిభిన్నో మత్ప్రియాయా వినాశాద్ఘనరుచిరకలాపో నిస్సప
త్నోఽద్య జాతః। రతివిలులితబంధే కేశపాశే సుకేశ్యాస్సతి కుసుమసనాథే
కం హరేదేష బర్హీ॥ ఏషు సాధనవాయువినాశశబ్దా వ్రీడాదివ్యంజకాః॥
సందిగ్ధం యథా॥ ప॥ ఆలింగితస్తత్రభవాన్ సంపరాయే జయశ్రియా। ఆ
శీః పరం పరాం వంద్యాం కర్ణేకృత్వా కృపాం కురు॥ అత్ర వంద్యామితి

వశేన వా అథవా ధూర్తతయా సాపరాధేయం సమ్మర్దనసహా భవతీతి ధా
ర్ష్ట్యవశేన వా నతిమృతే అపరాధాపనయనప్రయుజ్యమాన ప్రణామే
విషై వ అనిశం చిరం చుంబితా - అత్ర కుట్మలితాననత్వప్రయుక్తవాయు
దానస్యాపానవాయుదాన ప్రతీతేశ్శ్రోతుర్జుగుప్సా జాయతే- అమం
గళాశ్లీలముదాహరతి - మృదుపవనవిభిన్న ఇతి- ఊర్వశీవిరహోన్మ
త్తస్య పురూరవస ఉక్తిరియం - మృదుపవనేన మందమారుత ప్రసారేణ
విభిన్నః శ్లిష్టః- ఘనస్సాంద్రః రుచిరస్సుందరశ్చ కలాపః బర్హభారః-
మత్ప్రియాయా ఊర్వశ్యాః వినాశాదదర్శనాత్ అద్య నిస్సపత్నః ప్ర
తిపక్షో జాతః - సుకేశ్యా ఊర్వశ్యాః కేశపాశే సతి తత్సన్నిధానే ఇత్య
ర్థః - ఏషః పరిదృశ్యమానః బర్హీ కం హరేత్ కమాకర్షేత్- తత్కే
శపాశే దృశ్యమానే విశిష్టబర్హం న కోపి పశ్యేదిత్యర్థః - రతివిలులితబం
ధ ఇత్యనేన విస్తీర్ణత్వం కుసుమసనాథ ఇత్యనేన చంద్రకవిశిష్టప్రతిద్వం
ద్యోత్యతే - అత్ర వినాశశబ్దో మరణం వ్యంజయన్ ప్రతిపాద్యస్యామంగ
ళం వ్యనక్తి- శ్లోకత్రయే అశ్లీలత్రయం దర్శయతి - ఏష్వితి॥ సందిగ్ధమితి-
అంధారితార్థకమిత్యర్థః - ఉదాహరతి - ఆలింగిత ఇతి - తత్రభ
వాన్ మహాప్రధానస్త్వం - సాంపరాయే యుద్ధే - వంద్యాం వందనీ
యాం ఆశీః పరంపరాం - కర్ణేకృత్వా కృపాం కురు ఇతి వా - ఆశీః పరం
పరాం కర్ణేకృత్వా బంద్యాం బలాద్గృహీతాం యాం మహిలాం తాం కృపాం
కుర్వితి వా సందేహః - అత్ర వంద్యా- వందీతి సందిగ్ధత్వాత్ - ఏవృణో

కిముచ్యతే మహిలాయాం కింనమస్యామితిసందేహః॥ అప్రతీతం॥ య
త్కేవలేశాస్త్రేప్రసిద్ధం॥ యథా॥ ప॥ సమ్యక్ జ్ఞాన మహాజ్యోతి ర్దళితా
శయతాజుషః। విధీయమాన మప్యేతన్నభవే త్కర్మబంధనమ్॥ అత్రాశ
యశబ్దోవాసనాపర్యాయో యోగశాస్త్రాదావేవ ప్రసిద్ధః॥ గ్రామ్యం॥
యత్కేవలేలోకేస్థితం। యథా॥ రాకావిభావరీకాంత సంక్రాంత ద్యుతి
తేముఖమ్। తపనీయ శిలాశోభా కటిశ్చహరతేమనః॥ అత్రకటిరితి॥ నేయా

తి- అప్రతీతేతి- అప్రతీతస్యలక్షణమాహ - యదితి - కేవలపదాచ్ఛాస్త్రాం
తరలోకయోర్వ్యావృత్తిః -ఉదాహరతి- సమ్యగ్జ్ఞానేతి- సమ్యగ్జ్ఞానం
తత్త్వజ్ఞానంతద్ధ్వాంతతమోనాశకత్వాన్మహాజ్యోతిః తేనదళితోనాశి
తః ఆశయోమిథ్యావాసనాయస్యతథాత్వజుషః పురుషస్యవిధీయమా
నంక్రియమాణమపి ఏతత్ విహితనిషిద్ధరూపంకర్మబంధసంబంధసంపా
దకంనభవేత్ - జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణిభస్మసాత్కురుతేర్జునేతిభ
గవద్వచనాత్ - క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టఃపురుషవిశేషఇతి
యోగశాస్త్రాదావేవప్రసిద్ధమాశయపదం - ఏవంశాస్త్రాంతరేప్యూ
హ్యం- గ్రామ్యస్యలక్షణమాహ- యదితి - ఉదాహరతి - రాకేతి- రా
కావిభావరీకాంతాతస్యాఃపూర్ణిమాచంద్రాత్సంక్రాంతాప్రవిష్టా
ద్యుతిర్యత్రతత్ - స్పష్టంస్పష్టం - అత్రేతి- కటిరితి - కటిరితి పదంగ్రా
మ్యం- అశ్లీలత్వాత్ - అథనేయార్థస్యలక్షణమాహ- కాశ్చిదితి-
నిరూఢాలక్షణాఃకాశ్చిత్సామర్థ్యాదభిధానవత్ - క్రియంతేసాంప్ర
తం కాశ్చిత్కాశ్చిన్నైవత్వశక్తితఇతిభట్టవార్తికం - అస్యార్థః -
కాశ్చిల్లక్షణాఃరూఢారూఢియుక్తాః-తాశ్చసామర్థ్యాత్ బోధకతా
రూపాత్ - అభిధానవత్- అభిధాతుల్యాఇత్యర్థః- కాశ్చిల్లక్షణాః
సాంప్రతంక్రియంతే - సంబంధ ప్రయోజనోపస్థితివశాదితిశేషః - కా
శ్చిత్తుసంబంధాద్యభావేసతిశక్త్యాశక్తితోనైవక్రియంతే - ఏవంచల
క్షణాహేతుభూతముఖ్యార్థబాధస్యరూఢిప్రయోజనైకతరస్యముఖ్యా
ర్థసంబంధస్యచోపస్థితిషుఏకస్యాప్యభావేయాలక్షణాతద్విశిష్టంపదంనే

ర్థం।కాశ్చిన్నైవత్వశక్తితఇతియన్నిషిద్ధంలాక్షణికం॥యథా॥ శరత్కా
లసముల్లాసి పూర్ణిమా శర్వరీప్రియమ్।కరోతి తేముఖంతన్వి చపేటా
పాతనాతిథిమ్॥అత్రచపేటాపాతనేన నిర్జితత్వంలక్ష్యతే॥ అథసమాస
గతమేవ దుష్టమితిసంబంధః।అన్యత్తు కేవలం సమాసగతంచ॥క్లిష్టం॥య
త్రార్థ ప్రతిపత్తి ర్వ్యవహితా॥యథా॥అత్రిలోచనసంభూత జ్యోతి
రుద్గమభాసిభిః।సదృశం శోభతేఽత్యర్థం భూపాల తవచేష్టితమ్॥అత్రా
త్రిలోచనసంభూతస్య చంద్రస్య జ్యోతిరుద్గమేన భాసిభిః కుముదైరిత్య
ర్థః॥అవిమృష్టః ప్రాధాన్యేనానిర్దిష్టోవిధేయాంశోయత్రతత్ ॥ య
థా॥మూర్ధ్నాముద్వృత్తకృత్తావిరళగళగళద్రక్తసంసక్తధారా ధౌ

యార్థమిత్యర్థః - నేయఃబుద్ధిబలాదాక్షేప్తవ్యోఽర్థోయస్మిన్తత్-
ఉదాహరతి - శరత్కాలేతి - హేతన్వి తేముఖంకర్తృశరత్కాలస
ముల్లాసినంపూర్ణిమాశర్వరీప్రియంకర్మభూతం చపేటాపాతనస్య
కరతలప్రహారార్పణస్యఅతిథింపాత్రభూతంకరోతి - అత్ర నిర్జిత
త్వలక్షణారూఢిప్రయోజనశూన్యేతినేయార్థతా - ముఖస్యకరతలా
భావాత్ముఖ్యార్థబాధః - అత్రాశక్తవక్తృతత్వజ్ఞానాద్రసప్రక
ర్షబోధవిఘాతోదూషకతాబీజం - అథభవేత్క్లిష్టమిత్యత్రాథ శబ్దః
క్లిష్టాదిత్రయస్య సమాసగతత్వమేవస్థాపయతీత్యాశయేనాహ- అథే
తి-సమాసగతమేవ - క్లిష్టాదిత్రయమితిశేషః-ఎవకారార్థమాహ- అ
న్యదితి- అన్యత్ శ్రుతికటుచ్యుతసంస్కృత్యాదితు కేవలం - పదగతమిత్య
ర్థః- సమాసగతంచ॥ క్లిష్టస్యలక్షణమాహ- యత్రేతి - అర్థప్రతీతే
ర్వ్యవధానాదృతేఅన్యస్య క్లేశస్యాభావాద్వ్యవధానమేవ క్లేశఇతిభా
వః॥ ఉదాహరతి- అత్రీతి - స్వయమేవవివృణోతి-అత్రేత్యాదినా॥ అవి
మృష్టవిధేయాంశస్యఅన్వర్థతాందర్శయతిఅవిమృష్టఇతి - ప్రాధాన్య
నసాధ్యత్వేనేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- మూర్ధ్నామితి॥ వానరసైనికని
రుద్ధనగరస్యరావణస్యోక్తిరియం - నగరీరక్షణేప్రయాసఇతియావత్ - ఏ
తత్- విశిష్టానాంమూర్ధ్నాం- ఏషాందోష్ణాంచ ఫలంకిమితిసంబంధః

శేషాంఘ్రి ప్రసాదోపనతజయజగజ్జాతమిథ్యామహిమ్నామ్। కైలాసోల్లాసనేచ్ఛావ్యతికర పిశునోత్సర్పి దర్పోద్ధురాణాం దోష్ణాంచైషాం కిమేతత్ఫలమిహ నగరీరక్షణే యత్ప్రయాసః ॥ అత్రమిథ్యా మహిమత్వం నానువాద్యం। అపితువిధేయం॥ యథావా॥ స॥ ప్రస్త్రాంనితంబాదవలంబమానాం పునః పునః కేసర దామకాంచీమ్। న్యాసీకృతాంస్థాన విదాస్మరేణ ద్వితీయామాపీం మివ కార్ముకస్య॥ అత్రమౌర్వీం ద్వితీయామితి ద్వితీయ

అత్రకార్వ్యమనుసంధానేనవశీకృత నిఖిలలోకస్యమమస్వభుజరక్షణం కియదిత్యర్థతోక్త్యనుసంధేయా - శిదృశానాంమహిమ్నాం- ఉద్వృత్తముత్కటంయథాతథావృత్తిభ్యః అవిరతేభ్యశ్చగతేభ్యో గళతో రక్తస్యసంసక్తధారాభిరవిచ్ఛిన్నధారాభిషాతయోరీశాంఘ్ర్యోః ప్రసాదోపనతాత్ప్రాప్తాత్ జయాజ్జగత్సు జాతో మిథ్యామహిమాయేషాం [illegible] శిదృశానాందోష్ణాం- కైలాసస్య ఉల్లాసనే ఉత్తోలనే యాఇచ్ఛా తస్యావ్యతికరస్యసంబంధస్య పిశునస్సూచకః ఉత్సర్పీ దర్పోదప్యాత్తైవోద్ధురాణాముత్కటానాం - యోజయతి-అత్రేతి. ఇహాలంకారపరిత్రాణాసామర్థ్యాన్మిథ్యా మహిమత్వంసాధ్యం - తద్బహువ్రీహావన్యపదార్థప్రధానే గుణీభూతమిత్య విమృష్టవిధేయత్వం- పృథక్పదాభ్యాంప్రాప్తముద్దిశ్యాప్రాప్తం విధీయతే - యథాపర్వతో వహ్నిమానితి- నచసమాసే- అన్యథావహ్నిమత్పర్వత ఇత్యభిధానప్రసంగాత్॥ నహ్యసాంతరేత్యుదాహరతి- ప్రస్త్రామితి॥ న్యాసీకృతాంన్యస్తీకృతాం- కార్ముకస్యమౌర్వీమాత్రేసిద్ధద్వితీయత్వంవిధేయం - తచ్చసమాసేనప్రతీయతఇత్యవిమృష్టవిధేయత్వం - నను విశిష్టమేవద్వితీయమౌర్వీత్వముత్ప్రేక్ష్యవిధీయతామితిచెన్న - విశేషణాంశస్య ద్వితీయత్వస్యాప్రాధాన్యాసంభవాత్ - అనువాద్యమనుక్త్వాతు నవిధేయ ముదీరయేదిత్యుక్త్యాదుద్దేశ్యవిధేయ క్రమముపపాదయతి - అత్రమౌర్వీంద్వితీయామితి॥ బహువ్రీహిసమాసేపి పునరుత్తరపదార్థ ప్రధానతత్పురుషయోగ్యవాక్యప్రవృత్త్యర్థస్య తద్ధితభావప్రత్యయార్థవిశేషణత్వే స్థ

త్వముక్త్వోక్త్యా॥ యథా॥ వపుర్విరూపాక్షమలక్ష్యజన్మతా దిగంబరత్వే
ననివేదితంవసు। వరేషుయద్బాలమృగాక్షిమృగ్యతే తదస్తికింవ్యస్తమపి
త్రిలోచనే॥ అత్రాలక్షితాజనిరితి వాచ్యం। యథా॥ ఆనందసింధురతిచాప
లశాలిచిత్తసందానితైకసదనంక్షణమప్యముక్తా। యాసర్వదైవ భవతా
తదుదంతచింతాతాంతింతనోతితవసంప్రతిధిగ్ధిగస్మాన్॥ అత్రనముక్తేతి

తీభావోభవత్యేవేత్యాహ- వపురితి- తపస్యంతీందేవీంప్రతికపటవటువే
షధారిణఃపరమేశ్వరస్యోక్తిః ॥ కన్యావరయతేరూపం మాతావిత్తం
పితాశ్రుతం। బాంధవాఃకులమిచ్ఛంతి మృష్టాన్నమితరేజనాఇతి॥ ప్రసిద్ధి
మనుసృత్యోచ్యతే - హేబాలమృగాక్షివరేషు యత్కులరూపాదికం
మృగ్యతేకన్యాసంబంధిభిరితిశేషః - సమస్తంమాస్తు - వ్యస్తమేకమపీత్య
ర్థః-తదభావమేవప్రదర్శయతి-వపుర్విరూపాక్షమిత్యనేనవైరూప్యం-అ
లక్ష్యమనిర్దేశ్యంజన్మయస్యతస్యభావః అలక్ష్యజన్మతా - అలక్ష్యంజ
న్మేత్యర్థః-ఆభిజాత్యమప్యదృష్టమితిభావః- శిష్టంస్పష్టం-ప్రతిపాద్యాంశం
ప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-యథావపురనూద్యవిరూపాక్షత్వంవిహితంతథాజ
న్మానూద్యఅలక్ష్యత్వంవిధేయం-తచ్చసమాసాన్నప్రతీయతే॥నఞర్థస్యవిధే
యత్వేతస్యోక్త్యుత్తరపదార్థప్రధానేతత్పురుషేగుణీభావఏవస్యాదిత్యా
హ-యథాచేతి-ఆనందేతి- నాయికాంతరాసక్తంపశ్చాద్విరహవిహ్వలం
నాయకంప్రత్యంతర్గూఢామర్షాయాఃకస్యాశ్చిదుక్తిరియం-ఆనందస్యసిం
ధుఃమహానాశ్రయః - అత్యానందకరీత్యర్థః- అతిచాపలశాలినస్త్వచ్చి
త్తస్య సందానితంబంధనం తస్మై ఏకసదనంముఖ్యస్థానభూతా - యా
భవతాక్షణమప్యముక్తానత్యక్తా - సంప్రతి తదుదంతస్య తద్వార్తా
యాశ్చింతా - తద్వార్తాతర్కణేతి యావత్ - తవతాంతిం గ్లానింత
నోతివిస్తారయతి- అస్మాన్-తత్ప్రతీకారాక్షమా ఇతిభావః ధిగ్ధిక్ - అకిం
చిత్కరావయమితవనింద్యాఇతిభావః - అత్రాసమాసేననఞో నిషేధో
విధాతవ్యః - అత్రసమాసేన నిషేధస్యోపసర్జనత్వాద్ అవిమృష్టత్వం.
యోజయతి - అత్రేతి విధేయఃవిధేయతాప్రతీతియోగ్యసమభివ్యాహారే

ంశో విధేయః॥ ప॥ నవజలధరస్సన్నద్ధోయంనదృప్తనిశాచరస్సురధనురిదందూరాకృష్టంనతస్యశరాసనం। అయమపిపటుర్ధారాసారోనబాణపరంపరాకనకనికషస్నిగ్ధావిద్యుత్ప్రియానమమోర్వశీ॥ఇత్యత్రనఞర్థస్యవిధేయత్వమ్।నత్వముక్తతానువాదేనాస్యదత్ర కించిద్విహితమ్।యథా॥ప॥జుగోపాత్మానమత్రస్తోభేజేధర్మమనాతురః। అగృధ్నురాదదేసోర్థమసక్తస్సుఖమన్వభూత్ ॥ ఇత్యత్రాత్రస్తత్వాద్యనువాదేనాత్మ

ణనిర్దేశస్యేత్యర్థః - తాదృశనిర్దేశఃకుత్రకృతఇత్యత్రాహ- యథేతి-నవజలధరఇతి ఊర్వశీవియుక్తస్యపురూరవసఉక్తిరియం.అయంసన్నద్ధోవర్షోన్ముఖః నవజలధరః - దృప్తనిశాచరోన-ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం- అత్రసమాసరాహిత్యేన నిషేధస్య ప్రాధాన్యాన్నదోషఇత్యాశయేనాహ-ఇత్యత్రేతి- అత్రనఞర్థస్య యథావిధేయత్వమితి యోజ్యం-నన్వత్రాముక్తేత్యత్రానువాదోస్తుకోదోషఇత్యత్రాహ-నత్వితి- యద్యనువాదస్తర్హికించిద్విధేయంస్యాత్ - నచతదస్తి అతోనానువాదః- నఞర్థప్రతియోగినోఽనువాదేవిధేయాంతరంక్వదృష్టమిత్యత్రాహ - యథేతి - జుగోపేతి- సదిలీపః - అగృధ్నురలోలుపస్సన్ - అసక్తః అకాముకస్సన్ - అత్రఅత్రస్తత్వాద్యనువాదపూర్వకమాత్మగోపనాదియథావిహిత మిత్యనుషంగః - ఏవమముక్తతానువాదేన నకస్యచిదర్థస్యవిధానం - నన్వానందసింధుత్వాద్యనూద్యఅముక్తత్వం విధీయతామితిచేత్ - అత్రనిషేధస్యప్రాధాన్యాన్నఞ్ ప్రసజ్య ప్రతిషేధార్థోభవతి - నసమాసస్యపర్యుదాసః - తథాచోక్తంఅప్రాధాన్యంవిధేర్యత్ర ప్రతిషేధప్రధానతా - ప్రసజ్యప్రతిషేధోసౌక్రియయా సహయత్రనఞ్ ప్రధానత్వంవిధేర్యత్ర ప్రతిషేధేఽప్రధానతా । పర్యుదాసస్సవిజ్ఞేయోయత్రోత్తరపదేననఞ్ । ఇతి-పర్యుదాసేసమాసోయథా-అత్రస్తఇతి - నప్రసజ్యప్రతిషేధేనఞ్సమాసః - యథా - నదృప్తనిశాచరఇత్యాదౌ- తదుక్తంనఞర్థస్య విధేయత్వే నిషేధస్య విపర్యయే।సమాసోనేష్యతేఽర్థస్యవిపర్యాసప్రసంగతఇతి - తథా చాత్రా

గోపనాది॥ విరుద్ధమతికృద్యథా॥ సుధాకరకరాకారవిశారదవిచేష్టితః। అకార్యమిత్రమేకోఽసౌ తస్య కిం వర్ణయామహే॥ అత్ర కార్యం వినా మిత్రమితి వివక్షితం। అకార్యేషు మిత్రమితి ప్రతీతిః॥ యథా వా॥ చిరకాలపరిప్రాప్తిలోచనానందదాయినః। కాంతా కాంతస్య కురుతే సహసైవ గళగ్రహమ్। అత్ర కంఠగ్రహమితి వాచ్యం॥ తథా॥ న త్రస్తం యది నామ భూతకరుణాసంతానశాంతాత్మన స్తేన వ్యారుజతా ధనుర్భగవతో దేవాద్భవానీపతేః। తత్పుత్రస్తు మదాంధతారకవధాద్విశ్వస్య దత్తోత్సవ స్స్కంద స్స్కంద ఇవ ప్రియోఽహమథవా శిష్యః కథం విస్మృతః॥ అత్ర భవానీపతిశబ్దో

ముక్తేతి సమాసకరణాద్విధేయత్వాప్రతీతేరుపాత్తత్వమితి బోధ్యం- వి రుద్ధేతి - అత్ర విరుద్ధత్వం ప్రతిపాద్యస్యాపకర్షబో[illegible]ార్థకత్వం - [illegible] దార్థస్యాతథాత్వేపి పదద్వయసమభివ్యాహారవశాత్తథావ్యంజకత్వం- తాదృశపదద్వయస్య చ సమాసగతత్వేనైకపదత్వప్రాప్త్యా పదదోషతా అసమస్తత్వే తు వాక్యదోషతైవోదాహరిష్యతే - అనుచితార్థే తు పదాంతరసమభివ్యాహారం వినాపి పదేనైవ తాదృశార్థవ్యంజనేతి భేదః- ఉదాహరతి - సుధాకరేతి. అత్రాకారపదం సదృశార్థకం - విశారద-నిర్మలం. ప్రతిపాద్యాంశం స్వయమేవ ప్రతిపాదయతి - అత్రేతి- కార్యసఖపదయోస్సమభివ్యాహారాద్విరుద్ధా మతిరుత్పద్యతే - ప్రపంచయతి - యథా వేతి- గళగ్రహమాలింగనం - విశదయతి - అత్రేతి- అవిరుద్ధార్థయోర్గళగ్రహపదయోస్సమభివ్యాహారవశాద్రోగవిశేషప్రతీతేః ప్రతిపాద్యస్యాపకర్షః - న త్రస్తమితి- శ్రీరామముద్దిశ్య పరశురామస్యోక్తిః - ధనుర్వ్యారుజతా భంజతా తేన రామేణ దేవాద్భవానీపతేర్న త్రస్తం యది నామ - మాభూయతాం త్రస్తేన - యదినామేతి సంభావనాయాం - కుత ఏతత్సంభావ్యత ఇత్యత్రాహ - భూతకరుణేతి- స్కందః కథం విస్మృతః - అవిస్మరణే హేతుమాదాం ధేతి - అథవా స్కంద ఇవ ప్రియః శిష్యః అహం - స్కంద ఇవేతి ప్రియత్వే మదాంధేతి స్వేచ దృష్టాంతః - అత్రేతి-భవానీయోగాదాఖ్యాయా

భవాన్యాః పత్యంతర ప్రతీతిం కరోతి॥ యథా॥ ప॥ గౌరపి యద్వాహనతాం
ప్రాప్తవతః సోఽపి గిరి సుతాసింహః । సవిధే నిరహంకారః పాయాద్వ
స్సోఽంబికారమణః॥ అత్రాంబికారమణ ఇతి విరుద్ధాం ధియ ముత్పాదయ
తి॥ శ్రుతికటు సమాసగతం యథా॥ సా దూరేచ సుధాసాంద్ర తరంగిత
విలోచనా। బహిర్నిర్హాదనాహార్యయం కాలశ్చ సముపాగతః॥ ఏత
దస్య కపిష్ఠేయం॥ అపాస్యచ్యుత సంస్కారమసమర్థం నిరర్థకం। వాక్యే

మితిదీపః - భవస్యపత్నీ భవానీ తస్యాః పతిరిత్యుక్తే పత్యంతర ప్రతీతే ర్వి
రుద్ధమతికృత్ - నచ భవానీపతిరిత్యత్ర పతిశబ్దేన భవ ఏవోచ్యత ఇతి వా
చ్యం- నైయర్థ్యాత్ - నచ భవానీతి గౌరీశబ్దపర్యాయ ఇతి వాచ్యం భ
వస్య పత్నీ భవానీతి వ్యుత్పత్త్యభావ ప్రసంగాత్ - గౌరితి యస్యాంబి
కారమణస్య వాహనతాం ప్రాప్తవతో గౌరపి సవిధే సమీపే సోఽపి
హస్తి మేఘాదీనవలోక్య సంరంభకరత్వేన ప్రసిద్ధోఽపి నిరహంకారః
సాధుః - భవతీతి శేషః - సోఽంబికారమణో వః పాయాత్ అత్రేతి -
విరుద్ధాం విరుద్ధవిషయాం - మాతృసంభోగ కారిత్వ ప్రతీతి ర్విరు
ద్ధానానార్థస్యాంబికాశబ్దస్య మాతృరూప ద్వితీయార్థ వ్యంజకత
యా రమణపదార్థాన్వయవశాత్తత్ప్రతీతిః॥ క్లిష్టాదిప్రయుక్తస్య పదదో
షత్వే సమాసగతత్వనియమః - అన్యేషాంత్వసమాసే సమాసేచ పద
దోషత్వాదసమాసేతా నుదాహృత్య సమాసేత్యుదాహర్తు మాహ
శ్రుతికట్వితి- ఉదాహరతి - సేతి - సుధాసాంద్రైః తల్లాక త్వస్వధా
ద్యాత్త్రైఇవస్థితే తరంగవచ్చంచలే విలోచనే యస్యాస్సా నతథోక్తా - బ
హిర్నిర్హాదనస్య రాకావిజృంభణస్యాహార్యః కాలః వర్షాకాలశ్చ- అత్రను
యూరక్తానుకూల ఇత్యర్థః బహిర్నిర్హాదనాహార్య ఇత్యుక్తత్వాత్స
మాసగతం శ్రుతికటుత్వం॥ ఏవంచ్యుత సంస్కృత్యాదిష్వపి సమాసగ
తత్వేనోదాహర్తవ్యమిత్యాహ- ఏవమితి॥ అపాస్యేతి - నవాక్యస్య
చ్యుత సంస్కారత్వదోషః - పదద్వయస్య యోగపద సాధుత్వాసంభ
వాత్- సంధావేవా పదద్వయస్యాపి దుష్టత్వం - నచవాక్యస్యాపి సమర్థ-

పిదోషాస్సంత్యేతే పదస్యాంశేపి కేచన। కేచనత్రసస్సవే। క్రమేణోదా
హరణాని॥ప॥ సోధ్యైష్ట వేదాంస్త్రిదశానయష్ట పితౄనతాప్సీత్సమ
మంస్త బంధూన్। వ్యజేష్ట షడ్వర్గం అరంస్త నీతౌ సమూలఘాతం న్యవధీ
దరీంశ్చ॥ప॥ స రాతు వో దుశ్చ్యవనో భావుకానాం పరంపరామ్। అనేడ
మూకతాద్యైశ్చ ద్యతు దోషైరసమ్మతాన్॥ అత్ర దుశ్చ్యవన ఇంద్రః।
మూకబధిరా అనేడమూకాః॥ప॥ సాయకసహాయబాహోర్మకరధ్వజని
యమితక్షమాధిపతేః। అబ్జరుచిభాస్వరస్తే భాతితరామవనిప శ్లోకః॥ అ

త్వం- వివక్షితార్థసిద్ధిప్రసంగాత్ - నాపివాక్యస్య నిరర్థకత్వం తన్మా
త్రోక్తిత్వప్రసంగాత్॥ క్రమేణ శ్రుతికట్వాదీనాం వాక్యేషూదాహరణా
ని- సఇతి- సదశరథః అధ్యైష్ట అధీతవాన్ - అయష్ట పూజితవాన్- అతా
ప్సీత్ తర్పితవాన్- తృపతపణే - సమమంస్త సమ్మానితవాన్- వ్యజే
ష్ట విజితవాన్- అరంస్త రతవాన్- రమ క్రీడాయాం- న[illegible]
లఘాతేన నసహితం యథాతథా అరీంశ్చ - న్యవధీత్ - [illegible] అత్ర
యాకారకవ్యాప్తత్వాచ్ఛ్రుతికటుత్వం వాక్యదోషః - చ్యుతసంస్కృతి
మపాస్య క్రమప్రాప్తమప్రయుక్తం వాక్యగతముదాహరతి - సఇతి-
దుశ్చ్యవన ఇంద్రః - వో యుష్మాకం- భావుకానాం మంగళానాం పరం
పరాం- రాతు దదాతు - రా దానే - అసమ్మతాన్ శత్రూంశ్చ అనేడ
మూకతాద్యైర్దోషైః - ఖండనకరణభూతైరితిభావః - ద్యతు ఖం
డయతు - మారయత్విత్యర్థః- అనేడమూకస్తు వక్తుం శ్రోతుమశిక్షిత ఇ
త్యమరః - అత్ర దుశ్చ్యవనాదిపదానామింద్రాదిపర్యాయత్వేపి మహాక
విభిరుపేక్షితత్వాదప్రయుక్తత్వం వాక్యదోషః॥ అసమర్థమపాస్య క్ర
మప్రాప్తం నిహతార్థం వాక్యగతముదాహరతి- సాయకేతి- హేఅవ
నిపతితవశ్లోకోయశః- భాతితరాం - కీదృశస్యతవ- సాయకః ఖడ్గస్తత్స
హాయబాహోః - మకరధ్వజేనసముద్రేణనియమితాయాః క్షమాయాః
పృథివ్యా అధిపతేః- శ్లోకః కీదృశః- అబ్జశ్చంద్రస్తస్యరుచిరివభాస్వరః అ
త్రేతి- పర్యాయావాచకాః. శరాద్యర్థతయా శరణామప్యంతిపద్మప

త్రసాయకాదయశ్శబ్దాః ఖడ్గాబ్ధిభూచంద్ర పర్యాయాశ్శరా ద్యర్థేతే
యాప్రసిద్ధాః॥ ప॥ కువింద స్త్వం తావత్పటయసి గుణగ్రామ మభితో యశో
గాయంత్యే తే దిశి దిశి చ నగ్నా స్తవ విభో। శరజ్జ్యోత్స్నాగౌరః స్ఫుటవిక
టసర్వాంగసుభగా తథాపి త్వత్కీర్తి ర్భ్రమతి విగతాచ్ఛాదనమిహ॥ అ
త్ర కువిందాదిశబ్దో ర్థాంతరం ప్రతిపాదయ న్నుపశ్లోక్యమానస్య తిర

ద్యోతకతయేత్యర్థః - తతః ఖడ్గాబ్ధిభూచంద్రపద్యార్థాః శరకా
మఠాంతిపద్మపద్యార్థేన నిహతా ఇతి నిహతార్థత్వం వాక్యదోషః-
వాక్యగతమనుచితార్థముదాహరతి - కువిందఇతి-త్వం తావత్ కుం పృ
థివీం విందసి ప్రాప్నోషీతి కువిందః అతఏవ గుణగ్రామం స్వీయగుణస
మూహం అభితస్సర్వతః పటయసి పటుంకరోషి - హేవిభో ఏతేనగ్నా
స్తుతిపాఠకాః దిశిదిశి తవ యశః గాయంతి - తథాపి శరజ్జ్యోత్స్నావ
ద్గౌరం-స్ఫుటం-వికటం సుందరం చ - యత్సర్వాంగం తేన సుభగా మనోహ
రా త్వత్కీర్తిః జగతి విగతాచ్ఛాదనమప్రతిరోధం యథాతథా
భ్రమతి - అర్థాంతరప్రతిపాదనప్రకారస్తు - త్వం తావత్ కువింద
స్తంతువాయః అతఏవ గుణగ్రామం తంతుసమూహం అభితః దైర్ఘ్యప
రిణాహాభ్యాం పటయసి పటంకరోషి - హేవిభో ఏతే నగ్నాః దిగంబ
రాః దిశిదిశి తవ యశో గాయంతి - తథాపి తత్కీర్తి స్త్వదంగనావ
శరజ్జ్యోత్స్నావద్గౌరాణి స్ఫుటాని వికటాని సుందరాణి చ సర్వాంగాని
తైస్సుభగా సతీ - వికటస్సుందరే ప్రోక్త ఇతి విశ్వః - విగతాచ్ఛాదనం య
థాతథా భ్రమతీతి- అత్రేతి- ఉపశ్లోక్యమానస్య వర్ణ్యమానస్య రాజ్ఞః
పరాభవప్రతిపాదనా ద్వాక్యస్యానుచితార్థత్వం - యథాశ్రుతా
ర్థమాత్రే తాత్పర్య సంబంధార్థత్వం మాభూదిత్యుపమాయాం పర్యవ
సానాత్ న చ కువిందాదిపదాత్ప్రథమం జాతివిశేషావ్యుపస్థితా నిహ
తార్థత్వమితి వాచ్యం - ద్వయోరేకస్యావివక్షితత్వే తత్సంభవాత్ అ
త్ర ద్వయోరప్యర్థయో ర్వివక్షితత్వాత్ నచాత్రోపశ్లోకనార్హస్య
రాజ్ఞః కువిందత్వేన నిందాప్రతిపత్త్యా విరుద్ధమతికృత్త్వమేవేతి వాచ్యం-

సాహంకారం వ్యక్తిత్యనుచితార్థం ॥ ప ॥ ప్రాభ్రభ్రాడ్విష్ణుధామాప్యవిషమాశ్వఃకరోత్యయమ్ । నిద్రాంసహస్రపర్ణానాంపలాయనపరాయణామ్ ॥ అత్రప్రాభ్రభ్రాడ్విష్ణుధామవిషమాశ్వనిద్రాపర్ణశబ్దాఃప్రకృష్టజలదగగనసప్తాశ్వసంకోచపత్త్రాణామవాచకాః॥ప॥ భూపతేరుపసర్పంతీ కంపనావామలోచనా।తత్తత్ప్రహరణోత్సాహ వతీమోహన మాదధౌ॥అత్రోపసర్పణప్రహరణమోహనశబ్దావ్రీడాదాయిత్వాదశ్లీలాః॥ప॥

పదార్థానౌచిత్యాభావే సత్యేవ పదద్వయ సమభివ్యాహారవశాత్తథావ్యంజనేతద్విషయత్వాత్ - అత్రతుతంతువాయాది పదార్థావివానుచితాఇతిభేదాత్॥ నిరర్థకమప్యస్యక్రమప్రాప్తమవాచకంవాక్యగతముదాహరతి-ప్రాభ్రేతి-అయంవిషమాశ్వస్సప్తాశ్వస్సూర్యః-ప్రాభ్రభ్రేతి ప్రకృష్టమేఘైర్భ్రాజతఇతి ప్రాభ్రభ్రాట్ఏవంవిధం విష్ణుధామఆకాశంఅప్యప్రాప్యసహస్రపర్ణానాం సహస్రపత్త్రాణాం పద్మానాంనిద్రాంసంకోచంపలాయనపరాయణాంకరోతి - అత్రేతి-ప్రాభ్రభ్రాడాదిశబ్దానాం పదైకదేశావాచకత్వేప్య వాచకపదాంతర సాహచర్యాద్వాక్యదోషతా - అత్రప్రాభ్రభ్రాడితిశ్రుతికటుత్వంచ॥ వాక్యగతంవ్రీడాశ్లీలముదాహరతి - భూపతేరితి. ఉపసర్పంతీ- వామాశత్రుహననార్థం ప్రతికూలలోచనేయస్యాస్సా - తేషుతేషుప్రహరణేషు ఆయుధేషుఉత్సాహవతీ - భూపతేః కంపనాసేనా మోహనంమూర్ఛాం- శత్రూణామితిశేషః- ఆదధౌచకార- అత్రేతి- ఉపసర్పణంరిరంసోద్యమః - ప్రహరణంజఘనతాడనవిశేషః- మోహనంసురతం- కంపనావేపథుమతీ - వామలోచనాసుందరేక్షణానాయికా - వ్రీడాదాయిత్వాదితి- శ్రోతుర్వ్రీడోత్పాదకత్వాదిత్యర్థః ॥ వాక్యగతంజుగుప్సాశ్లీల ముదాహరతితతఇతి - మోషాంకపీనాం ఇతరైరుక్తస్యార్థస్యాభిధేయస్యగ్రహే గ్రహణేప్రవృత్తిః - కించమోషాంకపీనామితరసంబంధినోర్థస్య ధనస్యగ్రహేవిషయేప్రవర్తనం అపానవాయునిర్గమస్స్యాత్తైలసైర్వ్యాంతముపేక్షితం - ఛర్దితంచ-ఉత్సర్గంశేషంత్వ

తైర్భృత్యైః తంసమశ్నంతిపరోత్సర్గంచభుంజతే। ఇతరార్థగ్రహే
దుష్టాంశపినాంస్యాత్ప్రవర్తనమ్॥అత్రవాంతోత్సర్గప్రవర్తనశబ్దా
జుగుప్సాదాయినః॥ప॥పితృవసతిమహం వ్రజామితాంసహపరివారజనే
నయత్రమె।భవతిసపదిపావకాన్వయే హృదయమశేషితశోకశల్యకం॥అ
త్రపితృగృహమిత్యాదావివక్షితేశ్మశానాదిప్రతీత్యామమంగళార్థత్వం॥
ప॥సురాలయోల్లాసపరఃప్రాప్తపర్యాప్తకంపనః।మార్గణప్రవణోభా
స్వద్భూతిరేష విలోక్యతామ్।అత్రకిం సురాదిశబ్దా దేవసేనాపతిభూ
త్యర్థాః ఉతమదిరాద్యర్థాః ఇతి సందేహః॥ప॥తస్యాధిమాత్రోపాయ

తీవంచ॥ అత్రేతి- జుగుప్సాదాయినః శ్రోతుర్జుగుప్సాజనకాః॥ అత్ర
వాంతోత్సర్గపదాభ్యాంవాచ్యార్థేనైవ - ప్రవర్తనపదేనతు అధో
వాయునిర్గమరూప వ్యంగ్యార్థేనేతిబోధ్యం॥ వాక్యగతమమంగళా
శ్లీలముదాహరతి- పితృవసతిమితి-పతిగృహక్లేశితాయాఃకస్యాశ్చిత్స్వ
షాయాం ఉక్తిః- అహంతాం - పితృవసతింపితృగృహం - యత్రపావకై
శ్శుద్ధైశ్శిష్టైరన్వయెయోగసతిమెహృదయం - అశేషితంనిశ్శేషితం
నాశితమితియావత్ - శోకరూపంశల్యంయస్మింస్తాదృశంభవతి- పితృవ
సతింశ్మశానభూమిం - యత్రప్రేతభూమౌ - పావకాన్వయెచితాగ్ని
సంయోగసతిమెహృదయంనాశితదుఃఖగ్రంథిభవతి - అత్రేతి- మృత్యు
ప్రతీత్యావాక్యగతమమంగళం॥ వాక్యగతంసందిగ్ధముదాహరతి-సురేతి-
రణరంగస్థఃకశ్చిద్రాజావర్ణ్యతే - సురాలయోల్లాసపరః - స్వర్గా
త్సాహతాత్పర్యయుక్తః - మద్యశాలాసక్తశ్చ- ప్రాప్తపర్యాప్తకంప
నః సంప్రాప్తసమగ్రసేనః సంప్రాప్తసంపూర్ణకంపశ్చ - మార్గణ
ప్రవణఃబాణాసక్తః ధనాన్వేషణోత్సుకశ్చ - భాస్వద్భూతి స్సమగ్రై
శ్వర్యశ్శస్త్రోద్ధూళితశ్చ- అత్రేతి- వాక్యగతమప్రతీతముదాహరతి-తస్యే
తి- కస్యచిన్నాయకస్యనాయికయా సహయోజనేకృతప్రయత్నం మి
త్రంప్రతిమిత్రస్యోక్తిః - హేసఖే-అధిమాత్రోపాయస్య-అధికపరిమా
[illegible]సూ-తీవ్రసంవేగతోజసః - అతిసంభ్రమశాలినః- తస్యావా

స్య తీవ్రసంవేగతాజుషః। దృఢభూమిః ప్రియప్రాప్తౌ యత్నస్సఫలితస్స ఖే॥ అత్రాధిమాత్రోపాయాదయశ్శబ్దాయోగశాస్త్ర మాత్రప్రయుక్తత్వాద ప్రతీతాః॥ప॥ తాంబూలభృత గల్లోయం భల్లం జల్పతి మానవః। కరోతిఖాదనం పానం సదైవతు యథాతథా ॥ అత్రగల్లాదయశ్శబ్దా గ్రామ్యాః॥ప॥ వస్త్రవైడూర్య చరణైః క్షతసత్త్వరజఃపరా। నిష్కంపారచితానేత్రయుద్ధం వేదయసాంప్రతమ్॥ అత్రాంబరమణి పాదైరర్థా

కస్య ప్రియప్రాప్తౌ- ప్రియవస్తులాభేసతి-దృఢభూమిః-దీర్ఘకాలం నైరంతర్యకృతః- సయత్నః ఫలితః - సఫలోభూత్-పక్షే-హేసఖే-ప్రియప్రాప్తౌ- ఆత్మసాక్షాత్కారేసతి - అధిమాత్రోపాయస్య అధికతరయమాద్యుపాయస్య- తీవ్రసంవేగతాజుషః- ప్రబలవైరాగ్యశాలినః-తస్యయోగినః- దృఢభూమిః - సర్వాత్మనానిశ్చలః- సయత్నః ఫలితః - మృదూపాయోమధ్యోపాయోఽధిమాత్రోపాయశ్చేతి త్రివిధాయోగినః ప్రత్యేకం మృదుసంవేగో మధ్యసంవేగ స్తీవ్రసంవేగశ్చేతి త్రివిధాభూత్వానవభేదాభవంతి- అత్రేతి॥ వాక్యగతంగ్రామ్యముదాహరతి॥ తాంబూలేతి॥ తాంబూలేనభృతః పూర్ణః గల్లః కపోలోయస్యసః - గల్లంసమీచీనం- అత్రేతి- గల్లభల్లశబ్దావపభ్రంశగ్రామ్యా-ఖాదనపానశబ్దౌతుపరస్పరసాహిత్యవశాదవసంస్కృత గ్రామ్యావితి బోధ్యం ॥ వాక్యగతం నేయార్థముదాహరతి-వస్త్రవైడూర్యేతి - కశ్చననాయకోనాయికాంనిద్రితాంబోధయతి- హేబాలేసాంప్రతంనిష్కంపాఅచలాభూరిత్యర్థః- వస్త్రస్యాంబరస్యాకాశస్య-వైడూర్యంరత్నవిశేషోమణిస్సూర్యఇత్యర్థః-తస్యచరణాః పాదాః కిరణాః తైః-క్షతంసత్త్వరజసోః పరంతమస్తమోగుణోఽంధకారోయస్యాంసా- తాదృశీరచితాకృతా-అతో నేత్రయోర్యుద్ధంయుగంద్వంద్వం-వేదయబోధయఉన్మీలయేత్యర్థః-వివృణోతి-అత్రేతి-నాత్రరూఢిః ప్రయోజనంవా॥ నేయార్థతేతి॥ అత్రాశఙ్కతాతువాశంక్యా-వస్త్రాదిపదానామాకాశాదిశక్తత్వభ్రమబీజస్యశబ్దస్యపృథాపఠనతాదృశభ్రమోన్నయనాసంభవాత్ - పరంతుస్వార్థ

తతమాఅచలాభూః కృతానేత్రద్వంద్వబోధమితి నేయార్థతా॥ప॥ ధ
మ్మిల్లస్యనకస్యప్రేత్యనిశామంకురంగశాబాక్ష్యాః। రజ్యత్యపూర్వబంధ
వ్యుత్పత్తేర్మానసంశోభామ్॥ అత్రధమ్మిల్లస్య శోభాంప్రత్యకస్యమాన
సంసరజ్యతీతి సంబంధఃక్లిష్టత్వం॥ప॥ న్యక్కారోహ్యయమేవమేయదర
యస్తత్రాప్యసౌ తాపసస్సోప్యత్రైవనిహంతిరాక్షసకులం జీవత్యహో
రావణః। ధిగ్ధిక్ఛక్రజితంప్రబోధితవతాకింకుంభకర్ణేనవాస్వర్గగ్రామ
టికావిలుంఠనవృథోచ్ఛూనైఃకిమేభిర్భుజైః॥ అత్రాయమేవన్యక్కారఇ
తివాచ్యం॥ఉచ్ఛూనత్వమాత్రంచానువాద్యం।నవృథాత్వపి శేషితం।అత్రశ

వస్త్రాదివాచకాంబరాది శబ్దవాచ్యత్వ సంబంధే నాకాశాదా రూ
ఢిప్రయోజనయోరన్యాలక్షణైవేతివివేకః - సత్వరజసోః పశ్చాద్గణితత్వే
నతమోగుణస్యాపి సత్వరజః పరశబ్దార్థత్వేవతద్వాచకతమ శ్శబ్దవా
చ్యత్వస్య సంబంధస్యతిమిరే సత్వాత్ - వాక్యగతంక్లిష్ట ముదాహర
తి-ధమ్మిల్లస్యేతి - అపూర్వాబంధవ్యుత్పత్తిర్బంధన చాతుర్యంయస్యేత
స్యధమ్మిల్లస్యకేశపాశస్య - శిష్టంవృత్తావేవస్పష్టీకృతమ్-అత్రేతి - అ
త్రానాసత్తికృతాక్లిష్టతా - వాక్యగతమవిమృష్టవిధేయాంశ ముదా
హరతి - న్యక్కారఇతి-మందోదరీం ప్రతిరావణస్యోక్తిః - అయమేవ
న్యక్కారస్తిరస్కారః - అరయఇతియత్ప్రాగశోప్యరి నాసీత్ ఇ
దానీంబహవఇతియత్ - తత్రతేష్వపిఅసావరిస్తాపసశ్శస్త్రానభిజ్ఞఇతి
భావః సతాపసోపి - అత్రమత్సమీపఏవ- అహోఆశ్చర్యం- రావణో
జీవతి -రావణస్యజీవద్దశాయామేవైవమభూదిత్యాశ్చర్యం-ధిగ్ధిక్ఛక్రజిత
మితిశక్రజితోనిందాతిశయః - తేనకింప్రయోజనమితిభావః- ప్రబోధి
తవతాప్రబోధనవతా ప్రబోధితేనేత్యర్థః- సోప్యకించిత్కరఇతిభా
వః-స్వర్గఏవగ్రామటికాస్వల్పగ్రామః - తస్యవిలుంఠనేనవృథోచ్ఛూ
నైః వృథోద్ధతైః - శత్రోర్భుజద్వయమేవమమతు బహవస్తథాపినై
ష్ఫల్యమభూత్ - అత్రారాతిసద్భావమనూద్యన్యక్కారో విధాతవ్యః-
వాద్యాస్వపరీతావాక్యవృత్తిరిత్యవిమృష్టవిధేయాంశస్యవాక్యగతత్వం.త

ద్ధగతనావిపరీతాకృతేరితివాక్యస్యైవదోషోనవాక్యార్థస్య॥ యథావా॥
ప॥ అపాంగసంసర్గితరంగితందృశోర్భ్రువోరరాళాంతవిలాసివేల్లనమ్।వి
సారిరోమాంచనకంచుకంతనోస్తనోతియోసౌసుభగతవాగ్రతః॥ అత్ర
యోసావితిపదద్వయమనువాద్యవిధేయార్థతయా వివక్షితమనువాద్య
మాత్రప్రతీతికృత్॥తథాహి॥ ప్రక్రాంతప్రసిద్ధానుభూతార్థవిషయస్త
చ్ఛబ్దోయచ్ఛబ్దోపాదానంనాపేక్షతే॥క్రమేణోదాహరణాని॥ప॥ కాత
ర్యంకేవలానీతిశ్శౌర్యంశ్వాపదచేష్టితం। అతస్సిద్ధిం సమేతాభ్యాముభా

థాచోక్తం - అనువాద్యమనుక్త్వైవనవిధేయముదీరయేత్। నహ్యల
బ్ధాస్పదంకించిత్కుత్రచిత్ప్రతితిష్ఠతీతి॥ అతఏవవహ్నిమాన్పర్వత ఇ
తినప్రయుజ్యతే - అత్రపదైకదేశ్యవిమృష్టవిధేయాంశమాహ-ఉచ్ఛ్వాసత్వ
మాత్రమితి - అత్రోచ్ఛ్వాసత్వమాత్రముద్దేశ్యవ్యధాత్వంవిధేయం - త
స్యోద్దేశ్యవిశేషణత్వేన ప్రతిపాదవిమృష్టవిధేయత్వం - ననూద్దేశ్యవి
ధేయభావస్యార్థవిషయత్వాన్నవాక్యదోషత్వమిత్యత ఆహ - అత్ర
చేతి-క్వచిద్విధేయానుపస్థిత్యాపి దోషత్వముదాహరతి - అపాంగే
తి.హేసుభగయస్తవదృశోఅపాంగసంసర్గీ అపాంగసంబద్ధం తరంగి
తంతరంగవచ్చాంచల్యంతనోతి - అరాళాంతవిలాసి వక్రాంతశోభి-
వెల్లనంవిలసనంతనోతి - తనోః విసారిరోమాంచనరూపం - సర్వ
వ్యాపకత్వాత్కంచుకంచతనోతి - అసౌతవాగ్రతః - అస్తీతిశేషః-ప
శ్యేతివాక్యశేషః - అత్రయచ్ఛబ్దోనువాద్యార్థః - అదశ్శబ్దోవిధేయా
ర్థశ్చవివక్షితః-తదుభయంనసిద్ధ్యతి యోసావితిసహోచ్చారణేనాను
వాద్యమాత్రప్రతీతిజనకత్వాత్ - విధేయాంశప్రతిపాదకతచ్ఛబ్దాను
పాదానేనసాకాంక్షత్వాదవిమృష్టవిధేయాంశత్వం - నచ యత్తదో
స్సాపేక్షత్వమేవసిద్ధం - ఏకైకప్రయోగదర్శనాదితిచేన్న - యత్తదో
ర్నిత్యాభిసంధానాత్ - తచ్చక్వచిచ్ఛబ్దాత్క్వచిదార్థమితివివేకః - అ
నుపా[illegible]స్యాపిసామర్థ్యాదేవలాభాత్ తదేవాహ-తథాహీతి- తత్ర
ప్ర[illegible]తార్థముదాహరతి కాతర్యమితి-కేవలాకార్యరహితా

ఖ్యామన్యేషుషః॥ ప॥ ద్వయంగతంసంప్రతిశోచనీయతాంసమాగమప్రా
ర్థనయాకపాలినః। కలాచసాకాంతిమతీకలావతస్త్వమస్యలోకస్యచనే
త్రకౌముదీ॥ ప ॥ ఉత్కంపినీభయపరిస్ఖలితాంశుకాంతా తేలోచనేప్రతిది
శంవిధురేక్షిపంతీ। క్రూరేణదారుణతయాసహసైవదగ్ధాధూమాంధితే
నదహనేనననీక్షితాసి ॥ యచ్ఛబ్దస్తూత్తరవాక్యగతత్వేనోపాత్తస్సామ
ర్థ్యాత్పూర్వవాక్యగతస్యతచ్ఛబ్దస్యోపాదానంనాపేక్షతే ॥ యథా॥
ప॥ సాధుచంద్రమసిపుష్కరైఃకృతంమీలితంయదభిరామతాధికే। ఉద్యతా

కాత్య్సంఅధీరత్వం- కేవలంనీతిరహితం - శాఠ్య శ్వాపద చేష్టితం -
వ్యాఘ్రాదిచేష్టితం - అతఃసోతిథిఃసమేతాభ్యాంసంయుక్తాభ్యా ముభా
భ్యాంనీతిశౌర్యాభ్యాం సిద్ధంకార్యసిద్ధిం - అత్రాతిథినామ్నా ర్జ్ఞః
ప్రక్రాంతత్వాత్తద్వాచక స్తచ్ఛబ్దోయచ్ఛబ్దోపాదానంనాపేక్షతే- ప్ర
సిద్ధార్థముదాహరతి - ద్వయమితి- అత్రసేతితచ్ఛబ్దశ్చంద్ర కలాయాః
ప్రసిద్ధత్వాద్యచ్ఛబ్దోపాదానం నాపేక్షతే - అనుభూతార్థ ముదా
హరతి ... ...త్తయా...తాంసాగ్నిప్రాసాదం దహ
తికదశీతపురదాహదగ్ధస్వభ్రమేః శోచతో వత్సరాజస్యోక్తిః- హేసా
గరికే ఉత్కంపినీసోత్కంపాభయేన పరిస్ఖలితః అంశుకాంతా యస్యా
స్సా- తేమయాపూర్వమనుభూతేలోచనే వహ్నిదర్శనాద్విధురేకాతరే
ప్రతిదిశంక్షిపంతీప్రసారయంతీ - ధూమాంధితేనేత్య నవలోకన హే
తుః - అత్రతేఇత్యనుభూతలోచనవిషయ స్తచ్ఛబ్దోయచ్ఛబ్దోపాదానం
నాపేక్షతే - ఏవంతచ్ఛబ్దస్యయచ్ఛబ్దానపేక్షా మభిధాయ యచ్ఛబ్ద
స్యావిషయావిశేషతచ్ఛబ్దానపేక్షామాహ - యచ్ఛబ్దస్త్వితి-సాధ్వితి-చం
ద్రమసిసతిపుష్కరైఃపద్మైఃసాధుకృతం - కుతఇత్యాహ - అభిరామ
తాధికేస్మిన్ సతియన్మీలితం సంకుచితం [illegible]
ముఖానతి ఉద్యతాతేనచంద్రేణశ్రునః సాహసముత్థితం - అత్రయన్మీ
లితమిత్యుత్తరవాక్యస్థోయచ్ఛబ్ద స్తచ్ఛబ్దోపాదానం నాపేక్షతే - తస్య
హేతుమాత్రకథనప్రవృత్తత్వాత్ - ప్రకృతేతనోపి యోసావిత్యత్రా

జయినికామినీముఖే తేనసాహసమనుష్ఠితం పునః॥ ప్రాగుపాత్తస్తు యచ్ఛబ్దస్తచ్ఛబ్దోపాదానం వినా సాకాంక్షః ॥ యథాత్రైవశ్లోకే॥ ఆద్యపాదయోర్వ్యత్యాసే ॥ ద్వయోరుపాదానే తు నిరాకాంక్షత్వం ప్రసిద్ధం। అనుపాదానేపి ద్వయస్యాపి సామర్థ్యాత్క్వచిద్గమ్యతే॥ యథా॥ ప॥ యేనామకించిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం జానంతి తే కిమపి తాన్ప్రతి నైష యత్నః। ఉత్పత్స్యతేస్తి మమ కోపి సమానధర్మా కాలోహ్యయం నిరవధిర్విపులా చ పృథ్వీ॥ అత్ర య ఉత్పత్స్యతే తం ప్రతీతి ॥ ఏవం చ

దశ్శబ్దసన్నిహితో యచ్ఛబ్దస్సాకాంక్ష ఏవేతి సిసాధయిషయాహ - ప్రాగుపాత్తస్త్వితి - పూర్వవాక్యోపాత్త ఇత్యర్థః సాకాంక్షః నవాక్యార్థపర్యవసాయీత్యర్థః - వ్యత్యాస ఇతి మీలితం యదభిరామతాధికే సాధు చంద్రమసి పుష్కరైః కృతమిత్యేవం విపర్యయ ఇత్యర్థః - అత్రహితత్వాత్సాధుకృత మిత్యుక్త్యైవాకాంక్షానివృత్తిః - ఉభయోపాదానానుపాదానయో రేకమేవోదాహరణమాహ - యేనామేతి - భవభూతేరుక్తిరియం - యే నామ కేచిత్ ఇహాస్మిన్ గ్రంథేనోస్మాకం కించిదీషదవజ్ఞాం తిరస్కారం ప్రథయంతి ప్రకటయంతి - తే కిమపి జానంతి - న కిమపి జానంతీత్యర్థః - యద్వా కిమపి అల్పమిత్యర్థః - అతస్తాన్ప్రత్యేష మత్ప్రకరణవిషయో యత్నో న - తర్హి కం ప్రతీత్యత్రాహ - ఉత్పత్స్యత ఇతి - అస్తీత్యనంతరం వాశబ్దోధ్యాహార్యః - తథా చ - ఉత్పత్స్యతే అస్తి వా తం ప్రత్యేవ ప్రయత్నః - ఉభయత్ర ప్రమాణం దర్శయతి కాలోహీతి - అత్ర పూర్వార్ధే ద్వయోరుపాదానం - ఉత్తరార్ధే ద్వయోరనుపాదానం వివృణోతి - అత్రేతి - య ఉత్పత్స్యతే అస్తి వా తం ప్రతీతి ద్వయోరాక్షేపః - అనాక్షేపే తు పూర్వాపరార్ధయోస్సంబంధ ఏవ న స్యాదితి భావః॥ ఏవం పూర్వవాక్యోపాత్తస్య యచ్ఛబ్దస్య తచ్ఛబ్దసాకాంక్షత్వం ప్రతిపాద్య ప్రకృతే సాకాంక్షత్వమితి దర్శయతి - ఏవంచేతి - అత్రత వాఽయోసావిత్యత్రేత్యర్థః - నన్వదశ్శబ్దేనైవ తచ్ఛబ్దాకాంక్షానివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ - నచేతి - యచ్ఛబ్దసన్నిహితస్యాదశ్శబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థ

తచ్ఛబ్దానుపాదానేనాత్రసాకాంక్షత్వం॥ నచాసావితి తచ్ఛబ్దార్థమాహ॥ ప॥ అసౌమరుచ్చుంబితచారుకేసరః ప్రసన్నతారాధిప మండలాగ్రణీః। వియుక్తరామాతురదృష్టివీక్షితో వసంతకాలో హనుమానివాగతః॥ అత్రహినతచ్ఛబ్దార్థప్రతీతిః॥ ప్రతీతౌవా॥ ప॥ కరవాలకరాళదోస్సహాయో యుధియోసౌ విజయార్జునైకమల్లః। యదిభూపతినాసతత్రకార్యేవినియుజ్యేత తతః కృతంకృతంస్యాత్॥ అత్రహిస ఇత్యస్యానర్థక్యంభవేత్॥ అథయది॥ ప॥ యోవికల్ప మిదమర్థమండ

త్వాత్తచ్ఛబ్దానుపాదానే సాకాంక్షత్వమిత్యపిమృష్టవిధేయాంశతేతిభావః॥ అదశ్శబ్దస్యతచ్ఛబ్దార్థాభావంప్రథయితుముదాహరతి-అసావితి- కేసరావకుళవృక్షాః- పక్షేసటాః- వాయుపుత్రత్వాదితిభావః - ప్రసన్నస్యతారాధిపస్య చంద్రస్య మండలేనాగ్రణీఃశ్రేష్ఠః - అన్యత్రప్రసన్నస్యవాలివధాత్సుముఖస్య తారాధిపస్యసుగ్రీవస్యమండలేసైన్యేఅగ్రణీః- వియుక్తాభీరామాభిరాతురయాదృష్ట్యావీక్షితః - అన్యత్రవియుక్తేనరామేణ - అత్రాసావితినిర్దిశ్యమానత్వాత్పృథక్తచ్ఛబ్దార్థప్రతీతిః- తస్మాదదశ్శబ్దస్యతచ్ఛబ్దార్థానుపపత్తిరిత్యాహ- అత్రేతి - యద్యనయోరేకార్థత్వభ్రమస్తథాప్యర్థాభ్యాసగమ్యాపి బ్రూమఇత్యాహ - ప్రతీతావితి - కరవాలేతి- యోసావీదృశఃయుధియుద్ధేవిజయాపరనామధేయోఽర్జునసఇవఏకమల్లః - అసహాయశూరః- సఃభూపతినాతత్రకార్యేవినియుజ్యేతయదితతః - కృతంఅనేనకృతం కార్యం- కృతంసమ్యక్కృతం స్యాత్- అత్రేతి- అనర్థక్యంవైయర్థ్యంస్యాత్ - నన్విదంశబ్దస్యేవాదశ్శబ్దస్యాపితచ్ఛబ్దార్థత్వంభవతు - ఇదమేతదదసాంసమానయోగత్వమిత్యాదితిశంకతే - అథేతి - అత్రాపిశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - యదీత్యస్యోత్తరత్రోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః - యోవికల్పమితి- భోఈశ యః శ్రుమాన్ అవికల్పంనిస్సంశయం యథాతథాఽఖిలమిదమర్థమండలంప్రమేయజాతం - భవద్వపుర్గ్రహవదభిన్నంపశ్యతి- నిత్యసుఖినః అస్యతస్యేత్యర్థః- స్వాత్మపక్షపరిపూరితే స్వస్వరూపాంశభరితే - బిభ్రాపిద్వ

లుంపత్యతీశనిఖిలంభవద్వపుః। స్వాత్మపశుపరిపూరితేజగత్యస్యశత్యసుఖినః కుతోభయం॥ఇతీదంశబ్దవదదశ్శబ్దస్తచ్ఛబ్దార్థమభిధత్తఇత్యుచ్యతే ॥ త త్యాత్రైవవాక్యాంతరేప్యుపాదానమర్హతి॥నతుతత్రైవ॥యచ్ఛబ్దస్య వానికటస్థితః ప్రసిద్ధింపరామృశతి॥యథా॥ యత్తదూర్జితమత్యుగ్రం క్షాత్రంతేజోస్యభూపతేః। దీవ్యతాక్షైస్తదానేనరూనంతదపిహారితం॥ ఇత్యత్రతచ్ఛబ్దః॥నసుకథం॥ ప॥ •కళ్యాణానాంత్వమిహమహతాంమీశి షే

హ్యేవభవతీతి। శుతేః-జగతి-కుతఃకస్మాజ్జనాద్భయం-నకుతోపీత్యర్థః- ద్వితీయాద్వైభయంభవతీతిభావః - ఇతీతి - ఉచ్యతేయది - తహీతి-వాక్యాంతరేపి- యచ్ఛబ్దోవ్యవధానేనేతిబోధ్యం - అన్యథాతనోతియోసావిత్యాదౌయస్తనోతి అసావగ్రేఇతివస్త్వంతరే ఇష్టాపత్తిసంభవాత్తదేవవ్యక్తీకరోతి - యచ్ఛబ్దస్యేతి- యచ్ఛబ్దనికటపతితస్య తచ్ఛబ్దస్యాపిప్రసిద్ధార్థత్వంభవతి- కింపునరదశ్శబ్దస్యేతికైముతికన్యాయమభిప్రేత్యోదాహరతి - యత్తదితిసహదేవంప్రతిభీమస్యోక్తిరియం- అస్యభూపతెర్యుధిష్ఠిరస్యతత్ప్రసిద్ధంఊర్జితంసమృద్ధం - అత్యుగ్రమతిభయంకరంయత్ క్షాత్రంతేజఃపౌరుషం - అభూదితిశేషః - తదపిహారితం- రాజ్యధనధాన్యాదిభిస్సాకం - ప్రతీకృత్యానేనహారితం శకునినా హృతమిత్యర్థః - అత్రయచ్ఛబ్దనికటస్థస్యతచ్ఛబ్దస్యప్రసిద్ధార్థత్వం-అన్యథాపునస్తచ్ఛబ్దోపాదానమనర్థకంస్యాత్ - నన్వేవం- శృణోతితస్మాదపియస్సపాపభాగిత్యాదావపితచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధార్థస్స్యాదితిచేన్న- యఇతివాక్యసమాప్తిప్రచ్ఛేదేనవ్యవధానాత్ - తనోతియోసావిత్యత్రతు సంధిగాయచ్ఛబ్దనివిష్టైకదేశత్వేనావిచ్ఛేదాత్ - యత్రయచ్ఛబ్దస్యక్రియాసంబంధస్తత్రతచ్ఛబ్దార్థోవిధేయత్వేనావతిష్ఠతే - శృణోతితస్మాదపి యస్సపాపభాగితివత్ - అన్యత్రప్రసిద్ధార్థత్వమేవ॥ ప్రాగుపాత్తోయచ్ఛబ్దస్తచ్ఛబ్దోపాదానం వినాసాకాంక్షఇతియదుక్తం తస్యాభియుక్తప్రయోగే వ్యభిచారమాశంకతే-నసుకథమితి - అస్యతస్మైఇత్యుక్తమిత్యనేన సంబంధః- కళ్యాణానామీశిషే - కళ్యాణానిత్వదధీ

త్వయ్యుపనిధత్తేతద్ధుర్యాం లక్ష్మీమథమయి భృశం ధేహి దేవ ప్రసీద। యద్యత్పాపం ప్రతిజహి జగన్నాథ నమ్రస్య తన్మే భద్రం భద్రం వితర భగవన్భూయసే మంగళాయ॥ అత్ర యుష్మదిత్యర్థాత్ తస్మై ఇత్యుక్తం। ఉచ్యతే॥ యద్యదితి యేన యేన రూపేణ స్థితం సర్వాత్మకం వస్త్వాక్షిప్తం॥ తథాభూతమేవ తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే॥ ఉ॥ కిం లోభేన విలంఘితస్స భరతో యేనైతదేవం కృతం మాత్రా స్త్రీలఘుతాం గతా కిమథవా మాతైవ మే మధ్యమా॥ మిథ్యైతన్మమ చింతితం ద్వితయమప్యార్యానుజోఽసౌ గురుర్మాతా తాతకలత్ర మిత్యనుచితం మన్యే విధాత్రా కృతమ్॥ అత్రార్యస్యేతి తాతస్యేతి వాచ్యం। సర్వ

నాసీత్యర్థః - కల్యాణానాం త్వమసి మహసాం భాజనం విశ్వమూర్తే ఇతి పాఠాంతరం - ప్రతిజహి నాశయ - భద్రముత్తమం భద్రం మంగళం వితర - సమర్పయ - ఉచ్యత ఇతి - తథాభూతమితి - తేనైవ రూపేణ పరామృశ్యత ఇత్యర్థః - తథా చాత్రాపేక్షితయత్పదేన సామాన్యరూపేణోపస్థానాత్తేనైవ రూపేణైవ తత్పదేన పరామర్శస్సంభవ ఇత్యుక్తం - యది తు పేక్షితయత్పదేన తత్తద్రూపేణ ప్రత్యేకవ్యక్త్యుపస్థాపన తాత్పర్యం - తదైకేన తత్పదేన తత్తద్రూపేణ బోధయితుమశక్యత్వాత్ తత్పదవీప్సావశ్యం భావ ఇత్యభిప్రాయః - తథా చ - యం యం వ్యతీయాయ పతింవరా సా - ఇత్యత్ర స నృపో మహీపాల ఇతి - యాం యాం ప్రియః ప్రైక్షత కాతరాక్షీం సా సా హ్రియా నమ్రముఖీ బభూవేత్యత్ర సా సేతి తత్పదవీప్సోపపత్తిః॥ అథ సమాసస్యైకపదగతత్వేన వాక్యగతత్వమభిప్రేత్యోదాహరతి - కిం లోభేనేతి శ్రీరామవనవాసనియమనానంతరం లక్ష్మణస్యోక్తిః - సః ప్రసిద్ధః భరతః లోభేన రాజ్యలాభలోభేనేత్యర్థః - విలంఘితః అక్రాంతః కిం - యేన భరతేన కత్రా మాత్రా ద్వారీకృతయా - ఏతద్రామవనప్రేరణరూపం కర్మ ఏవం - పరప్రార్థనారూపేణ కృతం - అథవా మే మధ్యమా మాతా కైకేయ్యేవ - ఏతద్ద్వితీయస్య మిథ్యాత్వే హేతుమాహ - అర్యేతి అసౌ గురురార్యః అగ్రజస్య శ్రీరామస్యానుజః - అత్రేతి - భిన్నపదోపస్థితస్యైవవిధేయత్వం -

నయోరన్యస్మిన్ సమాసే గుణభావః కార్యః ॥ ఏవం సమాసాంతరేష్వప్యుదాహా ర్యం॥ ప॥ శ్రితక్షమా రక్త భువశ్శివాలింగిత మూర్తయః। విగ్రహా క్షపణా దద్య శేరతే తే గతాసుఖాః॥ అత్ర క్షమాదిగుణయుక్తాస్సుఖమాసత ఇతి వివక్షితేఽహతాస్త ఇతి విరుద్ధార్థప్రతీతిః। పదైకదేశే యథాసంభవం క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ అలమితి చపలత్వాత్ స్వప్నమాయోపమత్వాత్ పరిణతి విరసత్వాత్ సంగమేనాంగనాయాః। ఇతి యదిశతకృత్వస్తత్త్వమాలోచయామస్తదపి న హరిణాక్షీం విస్మరత్యంతరాత్మా॥ అత్ర త్వాదితి॥ యథా వా॥ ప॥ తద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై కురు దేవకార్య మర్థోఽయమర్థాంతరలభ్య

అనుక్తే అర్థసంబంధమభిధాయ సాచివ్యకారిత్వాభావోఽపి ధేయః. యత్రార్థసంబంధస్తత్రాసాచివ్యాయోగాత్ - న చ వాక్యగతదోష ప్రదర్శనప్రస్తావే కథం సమాసగతావిమృష్టవిధేయాంశ ప్రదర్శనమిదం కృతమితి వాచ్యం ఏకవాక్యతాపన్నసమాస పదద్వయగతా విమృష్ట విధేయాంశద్వయస్య వాక్యగతత్వాత్ - వాక్యగతం విరుద్ధమతికృత్త్వముదాహరతి- శ్రితక్షమా ఇతి - విగ్రహాః క్షపణా ద్యుద్ధవిగమాత్ దేహఖండనాచ్చ- శ్రితక్షమాః క్షాంతిమంతః - అన్యత్ర భూమిపతితాః- రక్తా అనురక్తా భువో భాగతజనా యేషాం - అన్యత్ర రుధిరాధారభూతాః - శివైః శివ్యాప్తైః - అన్యత్ర శివాభిః- గతాసుఖాః గతదుఃఖాః - అన్యత్రగతాః - అసవః ప్రాణేంద్రియాణి చ యేషాం తే ఆసతే॥ అత్రేతి - న బాధ్యం ప్రకాశితవిరుద్ధోఽర్థదోష ఇతి వాచ్యం - శ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నైవ విరోధస్ఫురణాత్- పదస్యాంశేపి కదాచిత్తేనాస్యాదిత్యుదాహర్తుమాహ పదైకదేశ ఇతి - పదైకదేశే శ్రుతికటుత్వముదాహరతి- అలమితి- అంగనాయాస్సంగమేన అలంకృతం - తత్ర హేతూనాహ - చపలత్వం క్షణికత్వం - తస్మాత్ - స్వప్నశ్చిత్తవృత్తిమాత్రపరికల్పితా సృష్టిః మంత్రాదినా అవిద్యమానార్థప్రకాశనం మాయా - యదియద్యపి - అత్రాసకృత్త్వాచ్ఛిరసా ప్రయోగశ్శ్రుతికటుః- ఉదాహరణాంతరమాహ తదితి . మన్మథం ప్రతిమఘవత ఉక్తిః - అర్థాంతరేణ పార్శ్వ

ఏవ । అపితు తేప్రత్యయ ముత్తమంత్వాం బీజాంకురః ప్రాగుదయాది వాంఛతి॥అత్రసిద్ధ్యాఇతిలభ్యాఇతివక్తవ్యం ॥ యశ్చాప్సరోవిభ్రమమండనానాం సంపాదయిత్రీం శిఖరైర్బిభర్తి।బలాహకచ్ఛేదవిభక్తరాగా మకాలసంధ్యామివధాతుమత్తామ్ ॥ అత్రమత్తాశబ్దఃక్షీబార్థేననిహతార్థః॥౫॥ఆదావంజనపుంజలిప్తవపుషాంశ్వాసానిలోల్లాసితప్రోత్సర్పద్విరహానలేనచతతస్సంతాపితానాందృశామ్।సంప్రత్యేవనిషేకమశ్రుపయసాదేవస్యచేతోభువోభల్లానామివపానకర్మకురుతే కామం కురంగేక్షణా॥అత్రదృశామితి బహువచనమనర్థకం । కురంగేక్షణాయా ఏక

తీపరమేశ్వర సంఘటనరూపేణ - ప్రత్యయంకారణం-అత్రసిద్ధ్యై ఇతి భ్యాఇతిచకటు - అత్రప్రకృత్యేకదేశాద్యకారత్యాగాత్ శ్రుతికటుః - పదైకదేశేననిహతార్థముదాహరతి - యశ్చేతి - అత్రేతి-ధాతుమత్తాశబ్దస్యమతుబాది ప్రత్యయద్వయరూపైకదేశోమత్తా - క్షీబాఆస్వాదితమదిరా-తద్వాచకత్వేన నిహతార్థత్వం - పదైకదేశేనిరర్థక ముదాహరతి - ఆదావితి - కురంగేక్షణాదృశామశ్రుపయసా నిషేకం చేతోభువః భల్లానాంపానకమేవ కురుతఇత్యన్వయః - శస్త్రస్యపంకేనలిప్త్వాగ్నౌసంతాప్య పయసిక్షేపఇతి పానకర్మస్వరూపం - సంప్రత్యేవ సంతాపనోవ్యవహితోత్తరక్షణఏవ - అత్రేతి - ఈక్షణశబ్దస్యదృగ్వ్యాపారే ప్రయోగవత్ దృక్ఛబ్దస్య ప్రయోగాభావాదంజనలేపాద్యఘటనాచ్చదృక్ఛబ్దోవ్యాపారవాచీనభవతిఅస్మిన్నేవశ్లోకే పదాంతరేనిరర్థకత్వందర్శయతి - అత్రైవేతి. క్రియాయానిషేక లక్షణాయాదృక్సంబంధమాత్రసాధ్యత్వాత్కురంగేక్షణాయాస్సంబంధాభావాత్కర్త్రభిప్రాయక్రియాఫలాభావాత్స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలఇత్యత్రోక్తనిమిత్తఫలాభావాచ్చాత్మనే పదం నిరర్థకం - కర్త్రభిప్రాయేక్రియాఫలే ఇతి పాణినిసూత్రం - కర్తారమభిప్రైతీతి ప్రాప్నోతీతివ్యుత్పత్త్యాకర్తృగామిని క్రియాఫలఇతితదర్థః- అత్రతుకర్త్ర్యాః కురంగేక్షణాయాస్తదభావాదితిభావః - పాదపూరణమాత్రప్రయో

స్యాప్యుపాదానాత్॥నచ॥ప॥ అలసవలితైః ప్రేమార్ద్రార్ద్రైర్ము
హుర్ముకులీకృతైః క్షణమభిముఖైర్లజ్జాలోలైర్నిమేషపరాఙ్ముఖైః।
హృదయనిహితం భావాకూతం వమద్భిరివేక్షితైః కథయసుకృతీ కో
యంముగ్ధే త్వయాద్యవిలోక్యతే॥ఇత్యాదివద్వ్యాపారభేదాద్బహుత్వం।
వ్యాపారాణామనుపాత్తత్వాత్॥ నచవ్యాపారేత్ర దృష్టో వర్తతే॥
అత్రైవకురుత ఇత్యాత్మనేపదమనర్థకం॥ ప్రధానక్రియాఫలస్యకర్తృ
సంబంధేకర్త్రభిప్రాయ క్రియాఫలాభావాత్॥ప॥ చాపాచార్యస్త్రిపు
రవిజయీ కార్తవీర్యో విజేయశ్శస్త్రస్య స్తస్సదనముదధిర్భూరియం
హంతకారః॥అస్త్యేవైతత్కిముకృతవతా రేణుకాకంఠబాధాం బద్ధస్ప
ర్ధస్తవ పరశునాలజ్జతే చంద్రహాసః॥ అత్రవిజేయ ఇతికృత్యప్రత్యయః
క్తప్రత్యయార్థే అవాచకః॥ప॥అతిపేలవమతిపరిమిత వర్ణంలఘుతర
ముదాహరతిశఠః। పరమార్థతస్సహృదయం వహతిపునః కాలకూట
ఘటితమివ॥అత్రపేలవశబ్దః॥ప॥యఃప్రాయశ్చేసురసరిన్ముఖతీర్థసార్థ

జనంనిరర్థకమితి లక్షితం - తత్రపాదపూరణపదస్య ఛందోభంగవా
రణప్రయోజనకతయావ్యాఖ్యాతత్వాత్ - అత్రతు బహువచనాత్మనే
పదయోః పాదపూరణార్థత్వాభావేపినిరర్థకతా - అలసేతి- అల
సానిచతానివలితానిముగ్ధానిచతైః - యద్వాఅలసమలసత్వం తేన వలి
తైర్ముగ్ధైః - భావాకూతభావః-అత్రాలసత్వేనలోకోత్తరత్వం- స్తి
మితత్వేనప్రేమాధిక్యం - ముకుళితత్వేనలజ్జాతిశయః - అభిముఖ్యేనో
త్కంఠా-లోలత్వేనశంకా - నిమేషపరాఙ్ముఖత్వేనౌత్సుక్యాతిశయః
హృదయనిహితత్వేనగోపనీయత్వం- వమద్భిరిత్యనేన పరిపూర్ణత్వం-
సుకృతీత్యనేన తదవలోకనస్య పురుషార్థత్వంచేతి ప్రతిపద వ్యంగ్యా
ని- పద్యైకదేశగతమవాచకముదాహరతి - చాపాచార్యఇతి- భార్గ
వంప్రతిరావణదూతస్యోక్తిః - విజేయోజితః - హంతకారఃపూర్ణ
భిక్షా-ఏతత్ మాహాత్మ్యం - కిముకింతు-అత్రేతి - పద్యైకదేశేవ్రీడాశ్లీ
లముదాహరతి - అతిపేలవమితి లఘుతరమతిమందస్వరం-సశఠః- అ

స్నానేన శాస్త్రపరిశీలనశీలనేన। శౌచస్యమానఘనిరూర్జితమూర్జితానాం సోయం పృష్ఠే పతతి కస్యచిదేవ పుంసః॥ అత్ర పూయశబ్దః॥ వినయప్రణయైకకేతనం సతతం యోఽభవదంగ తాదృశః। కథమద్య స తద్వదీక్ష్యతాం తదభిప్రేతపదం సమాగతః॥ అత్ర ప్రేతశబ్దః॥ కస్మిన్కర్మణి సామర్థ్యమస్య నోత్తపతేతరామ్। అయం సాధుచరస్తస్మాదంజలిర్బధ్యతామిహ॥ అత్ర కిం పూర్వం సాధురుత సాధుషు చరతీతి సందేహః॥ కిముచ్యతేఽస్య భూపాల మౌళిమాలా మహామణేః। సుదుర్లభం వచోబా

తే ఇతి - పేలవశబ్దస్య భాషాంతరే వృషణవాచకత్వాద్వ్రీడాజనకత్వం - పద్యైకదేశే జుగుప్సాశ్లీలముదాహరతి - యత్కృతి సోఽయంజనః - కస్యచిదేవ అర్థాత్పుణ్యవతః - న తు పాపస్య - పూయతే పూతో భవతి - శీలనేన స్థిరీకరణేన - ఊర్జితానామూర్జితం అతితేజస్వి - అత్రేతి - పూయశబ్దో వ్రణస్రావవాచకః - శీర్ణరుధిరవాచీతి కేచిత్ - తతో జుగుప్సావహత్వం - పద్యైకదేశే అమంగళాశ్లీలముదాహరతి - వినయేతి - అంగ హే సఖే - న ఋస్వతారః - ప్రణయః ప్రేమ - తయోరేకకేతనం ముఖ్యస్థానం - అభవత్ - తాదృశ ఇదానీం తస్యాప్యపత్యాత్ అభిప్రేత పదం అభిలషితస్థానం సమాగతస్సన్ - తద్వత్ పూర్వవత్ కథమీక్ష్యతాం - విలోక్యతాం - అత్రేతి - ప్రేతశబ్దస్యామంగళార్థత్వం - పద్యైకదేశే సందిగ్ధముదాహరతి - కస్మిన్నితి - అస్య పురుషస్య సామర్థ్యం కస్మిన్ కర్మణి నోత్తపతేతరాం - అతిశయేన న ప్రభవతి - ప్రభవత్యేవేత్యర్థః - అయం సాధుచరః - తస్మాత్ ఇహాజనైవిషయే అంజలిర్బధ్యతాం - స్వకార్యసిద్ధయే అయం ప్రార్థ్యతామిత్యర్థః - అత్రేతి - సాధుచర ఇత్యత్ర భూతపూర్వే చరటితి పూర్వం సాధురితి వా - చరేష్ట ఇతి సాధుషు చరతీతి వా సందిగ్ధార్థత్వాత్ - పద్యైకదేశే నేయార్థముదాహరతి - కిముచ్యత ఇతి - భూపాలానాం మౌళిమాలాయాః మహామణిభూతస్య అస్య కిముచ్యతే - న కిమపి వాగ్గోచరమిత్యర్థః - యస్య తేజః వచా నామగోచరాన్తరమపి సుదుర్లభం - అత్రేతి - గీశ్శబ్దోఽత్యర్థే - అత్ర న

త్రై స్త్రితో యస్య విధాస్యతే॥ అత్ర పదశ్చ్యుతస్య గీశ్చ్యుతో లక్ష్యతే॥ అత్ర ఖలు పూర్వపదం యావదుత్తర పదమపి పర్యాయ పరివర్తనం క్షమతే॥ జలధ్యాదావుత్తరపదమేవ॥ బడబానలాదౌ పూర్వపదమేవ । యస్య సమర్థస్యైవాప్రయుక్తాదయః కేచన భేదాః॥ తథాప్యస్యైవ రలంకారకారైర్ద్విధాగేన దర్శితా ఇతి భేదప్రదర్శనే నోదాహృతా వ్యాఖ్యాతిభి విభక్త్యుక్తాః॥ ౫॥ ప్రతికూలవర్ణముపహతలుప్తవిసర్గం విసంధిహ

ధిసర్వాప్రయోజనమితి నేయార్థతా - నన్వేవం గీశ్చ్యుతైరిత్యాః స్యాదిత్యత ఆహ- అత్రేతి- ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే- పూర్వపదం యావత్ - పూర్వపదమేవ - పర్యాయపరివృత్తింక్షమత ఇత్యర్థో లక్ష్యతే - నోత్తరమపిపదం - నన్వేకైకపదపరివృత్తిః కుత్రవా భవతీత్యత్రాహ- జలధ్యాదావితి- ఉత్తరపదమేవ - పర్యాయపరివృత్తిం సక్షమత ఇత్యనువర్తతే - ఏతేన పూర్వపదంతు క్షమత ఇతి బోధ్యం - నీరధిరంభోధిరిత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ - బడబానలాదౌ పూర్వపదమేవ- అత్రాపి సక్షమత ఇత్యేవ - ఉత్తరపదంతు క్షమత ఏవ - బడబాగ్నిర్బడబావహ్నిరిత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ - శ్లిష్టాదిత్రయస్య సమాసగతత్వనియమాద్యథాసంఖ్యంసంపదైకదేశే త్రుటితకట్వాది దోషానుదాహృత్యాసమర్థాంతర్భూతానామప్రయుక్తాదీనాం కథంపృథఙ్నిర్దేశ ఇత్యాశంక్యోపపత్తిం దర్శయతి- యస్యాపీతి- అసమర్థత్వంనామవివక్షితార్థప్రతీతిశూన్యత్వమేవ - అత్రాదిశబ్దేనఅవాచకనిహతార్థయోర్గ్రహణం - భేదప్రదర్శనేనఅసమర్థాపేక్షయా వైలక్షణ్యప్రదర్శనేన - వస్తుతస్తు తేషాం తదంతర్భావఏవేత్యాశయః- అథవాక్యమాత్ర దోషానాహ- ప్రతికూలేతి- ఉపహతవిసర్గంలుప్తవిసర్గంచేతి దోషద్వయం- న్యూనపదమధికపదం కథితపదంచేతి దోషత్రయం - అపదస్థపదమపదస్థసమాసంచేతిదోషద్వయం - ప్రతికూలవర్ణమిత్యత్రవర్ణపదం సమాసస్యాప్యుపలక్షణం - తేనప్రకృతరసవిరోధిగుణవ్యంజకసమాసోఽపి ప్రతికూలవర్ణో బోధ్యః - దూషకతావచ్ఛేదకం - వాక్యస్యైవ తథే

తవృత్తం। న్యూనాధికథితపదం పతత్ప్రకర్షం సమాప్తపునరాత్తం॥ అర్థాన్తరైకవాచక మభవన్మతయోగమనభిహితవాచ్యం। అపదస్థపదసమాసం సంకీర్ణం గర్భితం ప్రసిద్ధిహతం। భగ్నప్రక్రమమక్రమమమతపరార్థం చ వాక్యమేవ తథా॥ రసానుగుణత్వం వర్ణానాం వక్ష్యతే। తద్విపరీతత్వం ప్రతికూలత్వం॥ యథా శృంగారే॥ ప॥ అకుణ్ఠోత్కణ్ఠయా పూర్ణ మాకణ్ఠం కలకణ్ఠి మాం। కంబుకణ్ఠ్యాః క్షణం కణ్ఠే కురు కణ్ఠార్తిముద్ధర। రౌద్రే॥ ప॥ దేశస్సోయమరాతిశోణిత

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

త్యత్రతథా పదస్య దుష్టార్థకత్వం - తథా దుష్టమిత్యర్థః - ఏతత్పూర్వత్రిసంబధ్యతే- అత్రాపి యోగరూఢిభ్యాం లక్ష్యలక్షణభావ వ్యవస్థితిః - పస్తుతో లక్ష్యతావచ్ఛేదక ముపలక్షణం- వాక్యమేవేతి - ప్రతికూలవర్ణాదిదోషా వాక్యేష్వేవ న పదాదిష్విత్యర్థః - వివక్షితరస విరుద్ధవర్ణయుక్తత్వం ప్రతికూలవర్ణత్వం - వక్ష్యతే - ఉత్తరోల్లాస ఇతి భావః - ఉదాహరతి - అకుణ్ఠేతి - దూతీం ప్రతి నాయకస్యోక్తిః - హే కలకణ్ఠి మధురవాణి - అకుణ్ఠం అకుణ్ఠయా అవిచ్ఛిన్నయా ఉత్కణ్ఠయా ॥ శ్లో॥ సర్వేన్ద్రియసుఖాస్వాదో యత్రాస్తీత్యభిమన్యతే। తత్ప్రాప్తీచ్ఛాం ససంకల్పాం తాముత్కణ్ఠాం విదుర్బుధా ఇత్యుక్తేచ్ఛావిశేషేణ - పూర్ణం- మాం- క్షణం క్షణమాత్రమపి - కంబుకణ్ఠ్యాః ప్రియతమాయాః కణ్ఠే కురు- కణ్ఠాలింగనం ప్రాపయేత్యర్థః- ఉత్కణ్ఠారూపామార్తిం పీడాం ఉద్ధర అపనయ- రాగత్వే లబ్ధవిషయో వేదనా మహతీ దయా సంశోషణీ చ గాత్రాణాం తాముత్కణ్ఠాం విదుర్బుధా ఇత్యుక్తప్రకారోత్కణ్ఠాత్రబోధ్యా- శృంగారే టవర్గస్య నిషిద్ధత్వాత్ప్రతికూలవర్ణత్వం రౌద్రే ప్రతికూలవర్ణత్వముదాహరతి- దేశ ఇతి- అమర్షోద్ధతస్యాశ్వత్థామ్న ఉక్తిరియం- శస్త్రగ్రహః శస్త్రగ్రహణరూపః - అహితానాం శత్రూణాం యానిశస్త్రాణ్యాయుధాని తేషాం ఘస్మరాణి భక్షకాణి - అత ఏవ గురూణి దుర్భరాణి దుస్సహానీతి యావత్ - భాస్వన్తి ప్రకాశయుక్తాని అస్త్రాణి తాని పరశురామసంబన్ధీన్యత్రేతి- రౌద్రరసోచిత వికటవర్ణ
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ఖరైర్వ్యస్తైః క్రూరాః పూరితాః ఉక్తా ఏవ తథావిధః పరిభవస్తాతస్య కేశగ్రహః॥ తాన్యేవాహిత శస్త్రఘస్మర గురూణ్యస్త్రాణి భాస్వంతి మే యద్రామేణ కృతం తదేవ కురుతే ద్రౌణాయనిః క్రోధనః॥ అత్ర వికటవర్ణత్వం దీర్ఘసమాసత్వం చోచితం॥ యథా॥ ప॥ ప్రాగప్రాప్తనిశుంభశాంభవధనుర్ద్వేధావిధావిర్భవత్క్రోధప్రేరిత భీమభార్గవభుజస్తంభాపవిద్ధః క్షణాత్। ఉజ్జ్వాలః పరశుర్భవత్వశిథిల స్త్వత్కంఠపీఠాతిథిర్యేనానేన జగత్సు ఖండపరశు ర్దేవో హరః ఖ్యాప్యతే॥ యత్ర తు న క్రోధ స్తత్ర చతుర్థపాదాభిధానే తత్రైవ శబ్దప్రయోగః॥ ఉపహత ఓత్వం ప్రాప్తో లుప్తో వా విసర్గో యత్ర తత్॥ ప॥ ధీరో వినీతో నిపుణో వరాకారో నృపోఽత్ర సః। యస్య భృత్యా బలోత్సిక్తా భక్తా బుద్ధిప్రభావితాః॥ వి

ర్ఘసమాసౌ ప్రదర్శయితుముదాహరతి - యథేతి - ప్రాగితి - శ్రీరామం ప్రతి పరశురామస్యోక్తిః - నిశుంభో హింసానమనమితి యావత్ - భంగ ఇతి కేచిత్ - ద్వైధావిధా ద్వైధీకరణం - భీమో భయంకరః - అపవిద్ధో ముక్తః - అశిథిలో దృఢః - విశిష్టః పరశు స్త్వత్కంఠపీఠ అతిథిర్భవతు - పీఠోపవేశనస్యాతిథే రుచితత్వాత్కంఠే పీఠత్వరూపణం - పురా హరేణ స్వపరశోరేకః ఖండో జామదగ్న్యాయ దత్త ఇతి ప్రసిద్ధిః - అత ఏవ తస్య ఖండపరశుత్వం - యత్త్వయా హరధనుః ఖండితం తత్పరశునా త్వమపి ఖండ్యస ఇతి ప్రతీయతే - నన్వత్రాపి చతుర్థపాదమస్పృశ దర్జ ఇత్యత ఆహ - యత్ర త్వితి - తత్రైవమస్యవర్తైరేవేత్యర్థః - ఉపహతలుప్తవిసర్గరూపదోషద్వయమేకవాక్యేన వ్యాకరోతి - ఉపహత ఇతి - ద్వయోరప్యేకముదాహరణమర్థద్వయేనాహ - ధీర ఇతి - స్పష్టం - అత్ర పూర్వార్ధే ఉపహతిరుత్తరార్ధే విసర్గలోపశ్చ పూర్వార్ధే నైరంతర్యేణోత్వప్రాప్తవిసర్గత్వముత్తరార్ధే లుప్తబహువిసర్గత్వం చేతి బోధ్యం - అథ విసంధి దోషమా విశ్లోత్ర వైహాప్యకరకః - వైరూప్యం చ త్రిధా - త్రైవిధ్యం దర్శయతి - విశ్లేష ఇత్యాదినా - విశ్లేషో నామ ప్రాప్తస్య సంహితాకార

సంధౌ॥ సంధేర్వైరూప్యం విశ్లేషఅశ్లీలత్వం కష్టత్వంచ॥ ఆద్యంయథా॥ ప॥
రాజన్విభాంతి భవత శ్చరితానితాని ఇందోర్ద్యుతిందధతియానిరసాత
లాంతః। ధీదోర్బలేఅతితతె ఉచితార్థవృత్తీఆతన్వతీవిజయసంపదమె
షుభాతః॥యథావా॥ప॥ తతఉదితఉదారహార హారిద్యుతిరుచ్చైరుదయా
చలాదివేందుః। నిజవంశఉదాత్తకాంతకాంతిర్బతముక్తామణివచ్చకాస్త్య
నర్ఘః। సంహితాంనకరోమీతిస్వేచ్ఛయాసకృదపిదోషః ॥ ప్రగృహ్యాది
హేతుకత్వేనత్వసకృత్॥ప॥వేగాదుడ్డీయగగనేచలండామరచేష్టితః । అ

స్యాభావః - సంధిరాహిత్యమితియావత్- విశ్లేషముదాహరతి - రా
జన్నితి- హేరాజన్ భవతస్తానిచరితానివిభాంతి - యానిచరితాని రసా
తలేఅంతః - పాతాళమధ్యేవైశద్యాదిందోర్ద్యుతిందధతి - తథాభవ
తోధీదోర్బలే- ఏషుచరితేషుభాతః- కీదృశేధీదోర్బలే - అతితతేఅతివి
స్తృతే- ఉచితార్థేషుసముచితకార్యేషువృత్తిర్వర్తనంయయోస్తే-
ఉచితానువృత్తీతిపాఠే - ఉచితాఅనువృత్తిరనువర్తనంయయోస్తే -
తథావిజయసంపదం విజయసమృద్ధిం ఆతన్వతే- అస్యైవోదాహరణాం
తరమాహ- తతఇతి- తతస్తస్మాత్పురుషాత్ ఉదయాచలాదిందురివ ఉ
దితఃసఃఉదారహారవతీహారిణీ మనోహారిణీద్యుతిర్యస్యసః - ఇదమిం
దావపియోజ్యం- నిజవంశేస్వకులేస్వోత్పాదకవేణువిశేషేచ - ఉదా
త్తామహతీకాంతాకమనీయాచకాంతిర్యస్యసః - ముక్తామణావపి యో
జ్యమిదం- తత్రవిశేషమాహ- సంహితామితి- సంహితాసంధిః - ప్రా
ప్తిస్థలేబుద్ధిపూర్వకం సకృదప్యసంధికరణందోషః - ప్రగృహ్యేతి - ఈ
దూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యం - అత్రాశక్తిసూచకత్వాభావేపి బం
పారుష్యేణాసకృద్విశ్లేషస్యదుష్టత్వం- అశ్లీలసంధిముదాహరతి వేగా
దితి - కాచిద్దూతీనాయకాధిష్ఠితం సంకేతస్థానం బోధయంతీనాయిక
మాహ- అయంపక్షీవేగాదుడ్డీయ గగనేచలన్ డామరముద్భటంచే
ష్టితంయస్యతాదృశస్సన్ ఉత్తపతేఉత్తాపంగృహ్ణాతి- తతస్తస్మాత్-అతి
లండామదిత్యత్రలండాశబ్దస్య - రుచింకుర్విత్యత్రచింకుశబ్దస్యచ- క్రి

యముత్త్రపతె పత్త్రితలోత్త్రివరుచింశరు॥ అత్రసంధావశ్లీలతా॥ ప॥ ఉర్వ్య
సావత్రతర్వాళిమర్వన్తేచారువస్థితిః । నాత్రజ్ఞయుజ్యతేగంతుంశి
రోనమయతన్మనాక్॥ అత్రకష్టత్వం॥ హతవృత్తం- హతంలక్షణాను
సరణేప్యశ్రావ్యమప్రాప్త గురుభావాంతలఘురసాననుగుణంచ వృత్తం
యత్ర॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ అమృతమమృతంకస్సందేహోమధూ
న్యపినాన్యథామధురమధికంచూతస్యాపి ప్రసన్నరసంఫలమ్। సకృదపిపు
నర్మధ్యస్థ స్సన్రసాంతర విజ్జనోవదతు యదిహా న్యత్స్వాదుస్యా
త్ప్రియా రదనచ్ఛదాత్ ॥ అత్రయదిహాన్య త్స్వాదిత్యత్రాశ్రావ్యం॥
యథా॥ ప॥ జంపరిహరిదుంతీరఇమణఅంపిణసుందరత్తణగుణేణ। అహణ

ణభాషాంతరే శిశ్నయోన్యంకురవాచకత్వాత్తస్యచ సంధివశాదుద్భా
తత్వాదశ్లీలసంధితా॥ కష్టవిసంధిముదాహరతి - ఉర్వీతి - ఉర్వీమహీ
యాసీ- తర్వాళి స్తరుపంక్తిః- అత్రసంఘాత్రశ్రుతికటువర్ణత్వాదః॥ హ
తవృత్తముదాహర్తుం హతపదార్థం త్రివిధంవదన్వృత్తపదార్థం
సమర్థయతి - హతమితివృత్తంఛందః. అత్రహతత్వమశ్రావ్యత్వం-త
చ్ఛవచనయతిభంగరసాననుగుణత్వాదినానాహేతుకం - వాపదాంత
స్యేత్యనుశాసనవశాద్గురుత్వ మప్రాప్తమంత్యాక్షరం యస్యతత్- య
తిభంగముదాహరతి - అమృతమితి- ద్వితీయామృతపదమత్ర మధురా
ర్థకంనాన్యథా - మధూన్యేవ- రసాంతరవిత్ రసేతరభేదజ్ఞఃజనః మ
ధ్యస్థస్సన్ సకృదపివదత్విత్యన్వయః - ప్రియాయారదనచ్ఛదాత్ అన్యద్వ
స్తుయదిస్వాదుస్యాత్తద్వదత్విత్యర్థః - అమృతాదేర్మధురత్వేపితత్తు
ల్యస్వాదుత్వంనాస్తీతిభావః - అత్రవృత్తలక్షణలక్షితత్వేపియదిహాన్య
దిత్యత్రసవర్ణదీర్ఘేకృతే యతిభంగాద్దుష్టత్వం షష్ఠేదశమేచ యతి
రుచితా॥ ఆర్యాయాంగణవిశేషద్వయసాన్నిధ్యకృతమశ్రావ్యత్వముదా
హరతి - జంపరిహరిదుమితి - యఃపరిహర్తుంతీర్యతే మనాగపి న
సుందరత్వగుణేన - అథకేవలంయస్యదోషః ప్రతిపక్షైరపి ప్రతిపన్న
ఇతిసంస్కృతం - తీర్యతేపార్యతే - సుందరత్వగుణేనహేతునా- మ

పరంయస్యదోషోపదిపకేః-హింపిప్పడిపన్నో॥ భా ॥ యంపరిహర్తుంశక్తి
ర్యతేమనాగపినసుందరత్వగుణేన । అథనపరంయస్యదోషఃప్రతిపత్తైరపి
ప్రతిపన్నః॥ అత్రద్వితీయతృతీయగణౌసకారభకారౌ॥ప॥ వికసితసహ
కారతారహారిపరిమళగుంజితపుంజితద్విరేఫః । నవకిసలయచారుచామ
రశ్రీహరతిమునేరపిమానసంవసంతః॥ అత్రహారిప్రముదితసౌరభేతిపా
ఠేయుక్తః-యథావా॥ప॥ అన్యాస్తాగుణరత్నరోహణభువఃకన్యాధృద
న్యైవసాసంభారాః ఖలుతేన్యఏవవిధినావైరేషసృష్టోయువా । శ్రీమ
త్కాంతిజుషాంద్విషాం కరతలాత్స్త్రీణాంనితంబస్థలాద్దృష్టేయత్రప
తంతిమూఢమనసో మస్త్రాణి వస్త్రాణిచ॥అత్రవస్త్రాణ్యపీతిపాఠే లఘు
రపిగురుత్వంభజతి॥ప॥ హన్యపహబుధహకవిబంధో విప్రసహస్రసమా

〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰

నాగల్పమపియః పరిహర్తుం నపార్యత ఇత్యన్వయః - అథేతిసముచ్చ
యే - యస్యదోషోపికేవలంప్రతిపత్తైరేవప్రతిపన్నోనాస్మాభిః - అత్రే
తి- హారితంఇతిద్వితీయగణాంతగురుస్సకారపరిభాషితః - తిరఇతితృతీ
యగణోభకారపరిభాషితఆదిగురుః- అనయోస్సన్నిధ్యఅశ్రావ్యత్వం॥
అప్రాప్తగురుభావాంతలఘువృత్తముదాహరతి - వికసితేతి - వికసి
తస్య సహకార పుష్పభారస్య హారిణా మనోహరేణ పరిమళేన
పుంజితగుంజితాః పరిపుష్పశబ్దా ద్విరేఫాయత్ర - నవకిసలయరూప
స్య చారుచామరస్యశ్రీయత్ర - పాఠపరిహారేణదోషం ప్రకాశ
యతి- అత్రేతి - సహకారభారేహారిణోమనోహరాః ప్రముదితాఃసౌ
రభేగుంజితాశ్చద్విరేఫాయత్రేతి బహువ్రీహిః - తారేతి పాఠేతా
రఃఅధికః - హారిస్యత్రపాదాంతలఘురికారస్యగురుత్వేనభావ్యం వాప
దాంతస్యేతి పదాంతస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగాభావేపి గురుకా
ర్యాక్షమత్వం - నచవాపదాంతమాత్రవైయర్థ్యం - తస్యద్వితీయచ
తుర్థపాదగోచరత్వాత్ - అతశ్చతుర్థపాదేత్యుదాహరతి- అన్యా
ఇతి-గుణాఏవరత్నానితేషాం రోహణభువఃరత్నోత్పాదకపర్వతభూమ
య ఇత్యారోపః - తాః కన్యాః అన్యాలోకవిలక్షణాః - ఏతేనతాసు

క్రియయైవ । ముగ్ధవిదగ్ధసభాంతరరత్నకాన్యాసిగతః శ్వవమోంచటత్రైతే॥
హాస్యరసవ్యంజకమేతద్వృత్తం॥ న్యూనపదంయథా॥ ప॥ తథాభూతాం
దృష్ట్వానృపసదసి పాంచాలతనయాం వనేవ్యాధైస్సార్ధం సుచిరముషి
తంవల్కలధరైః । విరాటస్యావాసే స్థితమనుచితారంభనిభృతంగురుః ఖే
దంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుషు ॥ అత్రాస్మాభిరితిఖిన్న ఇత్యస్మా
త్పూర్వమిత్థమితిచ ॥ అధికపదంయథా॥ ప ॥స్ఫటికాకృతినిర్మలః ప్ర
కామంప్రతిసంక్రాంతనిశాతశాస్త్రతత్త్వః । అవిరుద్ధసమన్వితోక్తియు
క్తిః ప్రతిమల్లాస్తమయోదయస్సకోపి॥ అత్రాకృతిశబ్దః॥ యథావా॥ ఇ
దమనుచితమక్రమశ్చ పుంసాంయదిహజరాస్వపిమాన్మథావికారాః ।
యదపిచనకృతంనితంబినీనాం స్తనపతనావధిజీవితంరతంవా॥ అత్రకృత

జాతానామపిలోకవిలక్షణత్వమితిభావః - మృత్ ఉపాదానకారణం-
య్యైస్సంభారైః - రసాననుగుణవృత్తముదాహరతి - హేతి-అత్రసర్వ
త్రైహాశబ్దః ఖేదే - ముగ్ధాయాస్సుందర్యాః విదగ్ధసభాయా అంతరేమ
ధ్యేరత్నభూతకరుణరసోచితం పరిత్యజ్య హాస్యరసోచితవృత్తకథనం
దోషః - న్యూనపదముదాహరతి - తథాభూతామితి- వ్యాఖ్యాతమి
దం-అత్రేతి- న్యూనమితియోజ్యం - అధికపదముదాహరతి- స్ఫటికేతి-
ప్రతిసంక్రాంతంప్రవిష్టం నిశాతంనిర్మలంచశాస్త్రతత్త్వంయస్యసః-అవి
రుద్ధాస్సరసాః సమన్వితాస్సందర్భాశ్చఉక్తయోయుక్తయశ్చయస్య
సతాదృశఃప్రతిమల్లానాం ప్రతిభటానాం అస్తమయోనాశోయస్మాత్తా
దృశఉదయోయస్య సతథోక్తః సపుమాన్కోపివిలక్షణః-అత్రేతి-అధిక
మితిశేషః- అత్రాకృతిపదేనాపిస్ఫటికస్యైవప్రతిపాదనాత్ - ఉదాహ
రణాంతరమాహ - ఇదమితి- స్తనపతనావధిస్తనపతనోత్తరకాలావ
ధికంజీవితంరతంవా నకృతమితిచయత్ - అథార్ధేద్వితీయార్థాత్రా- తదప్య
నుచితమిత్యర్థః - అత్రేతి-అధికమితిశేషః - దోషాంతరమాహ- కృత
ఇతి - పూర్వార్ధేకృతపదాభావేనోత్తరార్ధే తత్కథనాత్ప్రక్ర
మభంగఇతిభావః- దోషాభావప్రతిపాదనాయాన్యథాపాఠం దర్శ

మితి॥ కృతంప్రత్యుతప్రక్రమభంగమావహతి॥ తథాచ ॥ యదపిచనకు రంగలోచనానామితిపాఠె నిరాకాంక్షైవప్రతీతిః॥ కథితపదంయథా॥ ప॥ అధికరతలతల్పంకల్పితస్వాపలీలాపరిమిళననిమీలత్పాండిమా గండపాళిః। సుతనుకథయకస్యవ్యంజయత్యంజసైవస్మరనరపతి లీలాయౌవరాజ్యాభిషేకమ్ ॥ అత్రలీలేతి॥పతత్ప్రకర్షంయథా॥ప॥ కఃకఃకుత్ర నఘుర్ఘురాయితఘురీ ఘోరోఘురేత్సూకరః కఃకఃకంకమలాకరంవికమలంకర్తుంకరీనోద్యతః। కేకేకానివనాన్యరణ్యమహిషా నోన్మూలయేయుర్యత స్సింహీస్నేహవిలాసబద్ధవసతిః పంచాననోవర్తతే॥ సమాప్తపునరాత్తంయథా॥ ప॥ క్రీడార్కస్స్వరకార్ముకస్యసుతక్రీ

యేతి- యదపిచేతి - కథితపదదోషమాహ - అధీతి-కరతలేకపోలం కృత్వాచింతయంతీంకాంచిత్ప్రతికస్యచిదుక్తిరియం - హేసుతనుతవగండపాళీగండదేశఃకస్యపురుషస్య - స్మరఏవనరపతిః వశీకృత నిఖిలలోకత్వాత్ తస్యనరపతిత్వంబోధ్యం - తస్యలీలా - కామిస్యద్వ్యంగజనస్క్రియా- తాంయోన్యఃకరోతి సతత్ప్రతినిధిభూత స్తస్యేవయౌవరాజ్యే అభిషిచ్యః - కస్యతాదృశాభిషేకం వ్యంజయతిఅంజసాతత్త్వతఃకథయ కేనత్వమాకృష్టాంతరంగత్యాశయః - గండపాళీకీదృశీ- అధికరతలతల్పం-కరతలరూపతల్పే- కల్పితాస్వాపరూపాలీలాయయాతాదృశీ-యాద్వా-స్వాపలీలయా యత్పరిమిళనంఘర్షణంతేన నిమీలత్ సంకుచత్ పాండిమావిరహజాతపాండుత్వం యస్యాస్తాదృశీ - కరతల పీడనాదుత్తిరోధయెనపాండిమ్నోనిమీలనమితిబోధ్యం - అత్రేతి-లీలేతి- కథితపదమితిశేషః - లీలాపదయో స్సాన్నిధ్యాభావేనానుప్రాసస్యాభావాద్దుష్టత్వం - పతత్ప్రకర్షముదాహరతి . పతత్ప్రకర్షమితి- బహుళఆరోహస్య ప్రకర్షస్యపశ్చాద్వృక్షాగ్రాదివపతనం- కఃకఇతి- ఘుర్ఘురాయితాఘుర్ఘురధ్వనికారిణీయాఘురీపోత్రం తయా ఘోరో భయంకరః - నఘురేన్నపద్యంచేత్ - అత్రసూకరాద్యభిధానె వికటబంధః- నతుసింహాభిధానెసతితః - సమాప్తపునరాత్తమాహ- వా

డాపికీనాం రవో ఝంకారో రతిమంజరీమధులిహాం లీలాచకోరీధ్వనిః॥ త
న్వ్యాః కంచులికాపసారణభుజాక్షేపస్ఖలత్కంకణ క్వాణః ప్రేమతనో

క్యసమాప్తిజనితాన్వయబోధేపున స్తదన్వయిపదాంతరోపాదానంయ
త్ర- నిరాకాంక్షత్వేనాన్వయవిరోధాద్దుష్టత్వం - క్రేంకారఇతి - కం
చిత్సఖాయంప్రతి కస్యచిత్సబహుమానమాశీ రుక్తిరియం - కంచులి
కాయాస్తనపిధానపటవుటవిశేషస్య - తద్గ్రంథేరిత్యర్థః- అపసా
రణేయోభుజాక్షేపః నివారణార్థం తన్వ్యాభుజప్రక్షేపస్తస్మిన్ స్ఖల
తాంచలతాం కంకణానాంక్వాణోధ్వనివిశేషః వోయుష్మభ్యం ప్రేమ-
సంభోగదాంతనోతువిస్తారయతు- సానురాగసంభోగౌత్సుక్యంభూ
యాదిత్యర్థః - విశిష్టకంకణక్వాణం రూపకైర్విశినష్టి- స్మరకాముక
స్య- కంచులికాపసారణానంతర భావి యుద్ధోద్ధృత చాపస్య -
క్రేంకారః టంకారః - తద్రూపఇత్యర్థః - ఉద్దీపకత్వాతిశయా
దుత్తరత్రాప్యారోప పరంపరాబోధ్యా - సురతే యాఃక్రీడాః
లీలాస్తా ఏవపిక్యః పికాంగనాస్తాసాం రవస్తద్రూపః - యథా
కోకిలాంగనాలాపస్తథాయమప్యుద్దీపకఇతిభావః - రతిమంజర్యస్సంభో
గవిచ్ఛిత్తివిశేషరూపపుష్పస్తబకాఏవమధులిహోభ్రమరాస్తేషాం ఝం
కారస్తద్రూపః - యథామధులిట్ ఝంకారః కుసుమస్తబకవికాసవృ
ద్ధింవ్యంజయతితథాయంకంకణక్వాణోపిరతివిచ్ఛిత్తివిశేషాన్ప్రకటయతీ
తిభావః-లీలావిలాసాఏవచకోర్యస్తాసాంధ్వనిర్నినాదస్తద్రూపః - య
థాచంద్రికాపానమత్తానాంచకోరీణాం మాలాపరూపోధ్వనిరుద్దీపకస్త
థాయమపీతిభావః - నవస్యోత్కటస్యవయసోయౌవనస్యలాస్యంతాం
డవంసంభోగవిజృంభణరూపంనాట్యంతస్మై వేణుస్వనఃతానస్వనః-య
థాతానస్వరస్సంగీతనాట్య విశేషారంభకస్తథాయమపి నవవయోవి
లసనవిజృంభణవివర్ధమాన సంభోగచాతుర్యవిశేష సంధాయకఇతి
భావః- అత్రప్రేమతనోతువఇత్యంతే వాక్యసమాప్తిః- రూప్యమాణత
యావిశేషణస్య వేణుస్వనస్యాన్వయార్థం తద్గతస్యక్వాణస్య విశేష్య

ఘనో నవః యో లాస్యాయ వేణుస్వనః ॥ ద్వితీయార్ధగతైకవాచకశేషం ప్రథమార్ధం॥ యథా॥ మసృణచరణపాతం గమ్యతాం భూస్సదర్భా విరచయ సిచయాంతం మూర్ధ్ని ఘర్మః కఠోరః। తదితి జనకపుత్రీ లోచనైరస్రపూర్ణైః పథి పథికవధూభిశ్శిక్షితా వీక్షితా చ ॥ అత్ర తదిత్యపరార్ధగతమేకమేవ వాచకం॥ అభవన్మతయోగస్సంబంధో యత్ర॥ యథా॥ యేషాం తాస్త్రిదశేభదానసరితః పీతాః ప్రతాపోష్మభిర్లీలాపానభువశ్చ నందనవనచ్ఛాయాసు యైః కల్పితాః। యేషాం హుంకృతయః కృతామరపతిక్షోభాః క్షపాచారిణాం తైః కిం త్వత్పరితోష

స్యావృత్తేర్దోషాపత్తిః - అంత్యదోషోయం - వాక్యాంతరే తథాత్వాభావాత్॥ అర్థాంతరైకవాచకపదార్థం వివృణ్వన్ తద్దోషముదాహరతి - ద్వితీయార్ధేతి - ద్వితీయార్ధగతమేకం వాచకశేషం అప్రధానీభూతం వాచకపదం ప్రథమార్ధసంబంధి యత్ర తత్ - మసృణేతి- యద్యస్మాత్ భూస్సదర్భా దర్భాంకురయుక్తా తత్తస్మాత్ మసృణచరణపాతం మృదులపాదన్యాసం యథాతథా గమ్యతాం - యద్యస్మాత్ ఘర్మో గ్రీష్మాతపః కఠోరస్తీక్ష్ణస్తస్మాన్మూర్ధ్ని శిరసి చ యాంతం చేలాంచలం విరచయేతి పథికవధూభిర్జనకపుత్రీ శిక్షితా- అశ్రుపూర్ణైర్లోచనైర్వీక్షితా చ- అత్ర తదిత్యర్థాంతరగతం - నిరాకాంక్షత్వాద్దూషణబీజం - అత్ర తదిత్యర్థాంతరగతమేకమేవ వాచకం - అభవన్మతయోగశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుదాహరతి- అభవన్నితి - అభవన్న విద్యమానో మత ఇష్టో యోగస్సంబంధో యత్ర తత్ - న చావిమృష్టవిధేయాంశస్యాత్రాంతర్భావః తత్రాన్వయోద్భవత్యేవ పరంతు వైపరీత్యేన- అత్ర తు సంబంధబుద్ధిరేవ నాస్తి- యేషామితి- యేషాం క్షపాచారిణాం ప్రతాపోష్మభిః- త్రిదశేభదానసరితః పీతాశ్శోషితాః- ప్రవాదోచితం ప్రకృష్టవచనోచితం- సదసి కథనోచితం వా- కించిత్కృతం- అపి తు కించిదపి న కృతమిత్యర్థః - తత్పరితోషకారీతి పాఠే ప్రవాదోచితం కించిత్- తస్య రావణస్య పరితోషకారి కర్మ విహితమిత్యన్వయః - అత్ర తైరిత్యస్యావిశే

షకారివిహితంకించిత్ప్రివాదోచితం॥ అత్రగుణానాంచపరార్థత్వాద
సంబంధస్సమత్వాత్స్యాదిత్యుక్తనయేన యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టానామర్థా
నాంపరస్పరసమన్వయేతైరిత్యస్య విశేష్యాప్రతీతిరితి- తుపాచారిభిరితి
పాఠేయుజ్యతేసమన్వయః॥ యథావా ॥ ప ॥ త్వమేవంసౌందర్యాస
చరుచిరతాయాఃపతిరతః కలానాంసీమానంపరమిహయువామేవ భజ
థః । అపిద్వంద్వందిష్ట్యాతదితి సుభగేసంవదతివామతశ్శేషంయత్స్యా

న్యత్వేనతుపాచారిశబ్దార్థోవివక్షితః- నచతథాయోగఃప్రతీయతే- వి
భక్తిభేదాత్- యేషాంప్రతాపోష్మభిఃపీతాస్తేషాం - త్రైలోక్యోపాన
భువఃకల్పితాస్తేషాం- యేషాంహుంకృతయః కృతామరపతిక్షోభాస్తే
షామితిచ - క్రమేణయచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్దార్థయోరేవాన్వయోస్తు - కింవిశే
ష్యాంతరేణేత్యతఆహ - గుణానాంచేతి॥శ్రుతిః ॥ అరుణయాపింగా
క్ష్యైకహాయన్యాగవాసోమంక్రీణాతీత్యత్రగుణానామారుణ్యాదీనాం క్ర
యణార్థతయాసమన్వయః- నత్వన్యోన్యం- గుణత్వేనసమత్వాత్- అ
తస్తన్న్యాయేనాత్రాపి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టానాం గుణానామన్యోన్యాన్వ
యాభావః - సమత్వేనవిశేషణవిశేష్యభావేవినిగమనాభావాత్- తుపా
చారిభిరితిపాఠేతు సకలయత్పద ప్రతిపాదితానాం తైరితితచ్ఛబ్దేన ప
రామర్శే తేషాంతుపాచారిత్వాన్వయాత్ - పరార్థత్వంనామ ప్ర
ధానాకాంక్షిత్వం - తుపాచారిణామితిపాఠే యేషాంతుపాచారిణా
మితితుపాచారిశబ్దార్థస్య విశేషణత్వం - విభక్తిభేదాదిత్యత్రతుపా
చారిణాం తైరితివిభక్తిభేదఇత్యభిప్రాయః - అత్రయేషాం హుంకృత
యఇత్యత్రైవతుపాచారిణామిత్యస్యాన్వయః- నతుతత్పూర్వపఠితేతైరి
త్యత్రభిన్నవిభక్తికయోరభేదాన్వయేనిరాకాంక్షత్వాదిత్యాశయః॥క్వచి
న్న్యూనత్వనిబంధనంతదిత్యాహ-త్వమితి-త్వంఏవం-ఏవంవిధం - సౌంద
ర్యాయస్యాస్సాతథోక్తా-నిరుపమరూపా-సచతవపతిస్తురుచిరతాయాః
పతిః-అతోహేతోః యువామేవఇహజగతిపరమత్యంతంకలానాంచాతురీ
ణాంసీమానంపర్యంతంపరాకాష్ఠాంభజథః-హేసుభగే-ఇతి-ఏవంవిధం-

జితమిహ తదానీం గుణితయా ॥ అత్ర యదిత్యత్ర తదితి తదానీమిత్యత్ర
యదేతి వచనాస్తి - చేత్స్యాదితి యుక్తః పాఠః॥ యథా వా ॥ సంగ్రా
మాంగణమాగతేన భవతా చాపే సమారోపితే దేవాకర్ణయ యేన
యేన సహసా యద్యత్సమాసాదితమ్ । కోదండేన శరాశ్శరైరరిశిరస్తే
నాపి భూమండలం తేన త్వం భవతా చ కీర్తిరతులా కీర్త్యా చ లోకత్ర
యీ ॥ అత్రాకర్ణనక్రియాయాః కర్మత్వే కోదండం శరానిత్యాది ॥
వాక్యార్థస్య కర్మత్వే కోదండశ్శరా ఇత్యాది ప్రాప్తం । నచ యచ్ఛ

తత్ వాంఛయువయోర్ద్వంద్వం దిష్ట్యా భాగ్యవశాత్సంవదన్ సంవాదం గచ్ఛ
తి- అత్రాపి స్సంభావనాయాం- పరస్పరానురూపం భవతి శ్లిష్యే యావత్-
అతః పశ్చాత్ శేషం …పసిన్నయస్స్యాత్ అ…దన్యోన్యానురాగా
దికం యదా స్యాత్ తదానీమిహ గణితయా గుణసంపత్త్యా జితం స్యాత్-
యత్రాకృతిస్తు సగుణా తత్ర గుణితాయాః దశ… భవతీతి భావః- అ
త్ర అతశ్శేషం యత్ తద్యదా స్యాత్ తదానీం గుణితయా జితం స్యాదితి సం
బంధ ఇష్టః - అతశ్శేషం చేత్స్యాదితి పాఠే చేచ్ఛబ్దస్య యదార్థత్వేనా
కాంక్షాభావాదితి భావః॥ ఆకాంక్షావిరహేణ తేనోదాహరతి- సంగ్రా
మాంగణమితి- నిగదవ్యాఖ్యాతోయం శ్లోకః - దోషం వివృణోతి. అత్రేతి-
కోదండేన శరా ఇత్యాది వాక్యం ప్రథమాంతం తదాకర్ణయేతి విధివా
క్యాంతర్భూతం వా - యేన యేనేత్యుద్దేశవాక్యాంతర్భూతం వా- కే
న కేన కింకిం సమాసాదితమిత్యాకాంక్షాయాం పృథగ్వాక్యం వా- ఆద్యే
పి కిం పదార్థమాత్రస్యాకర్ణనక్రియాకర్మత్వం - ఉత పదార్థసము
దాయభూతస్య వాక్యార్థస్య - ఆహోస్విత్ పరస్పరాన్వితపదార్థ
సముదాయస్యేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి - అత్రేతి- ఆకర్ణనక్రియా
కర్మత్వే కర్మణి ద్వితీయేతి ద్వితీయైవ స్యాత్ - న తృతీయాదిః - ద్వితీ
యం దూషయతి- వాక్యార్థస్యేతి- సముదాయస్య కర్మత్వేపి ప్రత్యేక
మకర్మత్వాద్ద్వితీయానుపపత్తావపి ప్రాతిపదికార్థమాత్రస్య వివక్షిత
త్వాత్సర్వత్ర ప్రథమైవ స్యాదితి భావః - నాపి తృతీయః - కోదండేనాసా

బ్దార్థ స్తద్విశేషణం వా కోదండాది ॥ నచ కేన కేనేత్యాదిప్రశ్నే॥ యథా వా॥ చాపాచార్యస్త్రిపురవిజయీ కార్తికేయోవిజేయ ఇత్యాదభార్గవస్యనిందాయాంతాత్పర్యం ॥ కృతవతెతిపరశౌసాప్రతీయతే ॥ కృతవతఇతిఉపాత్తేమతయోగోభవతి ॥ యథా వా ॥ ప ॥ చత్వారో వయమృత్విజస్సభగవాన్ కర్మోపదేష్టా హరి స్సంగ్రామాధ్వరదీక్షితో నరపతిః పత్నీగృహీతవ్రతా । కౌరవ్యాః పశవః ప్రియా పరిభవ క్లేశోపశాంతిః ఫలం రాజన్యోపనిమంత్రణాయ రసతి స్ఫీతం యశో దుందుభిః ॥ అత్రాధ్వరశబ్దస్సమాసే గుణీభూతఇతి నతదర్థ స్సర్వైస్సంయు

జితాంశ్చరానాకర్ణయేత్యాది ప్రయోగప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యం - ద్వితీయే కోదండాదిర్యచ్ఛబ్దార్థో వా యచ్ఛబ్దార్థ విశేషణం వా యచ్ఛబ్దార్థవిశేష్యం వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి - నచయచ్ఛబ్దార్థ ఇతి- కోదండాదౌ యచ్ఛబ్దస్యసంకేతాభావాత్ - ద్వితీయం దూషయతి- తద్విశేషణం వేతి - నచేత్యనుషజ్యతే- కోదండాదినామ్నేనమేనశరాదికం యుద్ధ్యత్సమాసాదితం తత్తదాకర్ణయేత్యుక్తే సమాకర్ణనీయాంతరాభావేనఅసంగతత్వప్రసంగాత్ - నతృతీయః- ఉక్తదోషానుషంగాదేవేతిద్రష్టవ్యం-తృతీయం దూషయతి- నచేతి- శ్లోకే కేన కేనేతి ప్రశ్నాభావాదుత్తరార్థగత కోదండాదీనామాకాంక్షాభావాన్నాన్వయః- తస్మాదభవన్మతయోగత్వం॥ వాచ్యార్థస్యవ్యంగ్యార్థయో మతయోగస్యాసంభవముదాహరతి- చాపాచార్యఇతి- వ్యాఖ్యానమిదంపద్యంమతయోగినః పరశురామనిందాబోధరూపః - పరశావితి- పరశావేవనింద్యకర్మకారిత్వకథనాదితిభావః - తథాచఅభవన్మతయోగత్వం॥ సమాసాసమాసయోరన్వయే నిరాకాంక్షతయా భవన్మతయోగమాహ॥ చత్వారఇతి॥ యశః ప్రకాశకోదుందుభిర్యశోదుందుభిః-స్ఫీతం యథాతథా- రసతిర్ధ్వనతి- దోషంవివృణోతి- అత్రేతి॥ సమాసే గుణీభూతస్యాధ్వరశబ్దస్య సర్వైః ఋత్విగాదిభిర్వివక్షిత స్సంబంధోనఘటత ఇత్యభవన్మతయోగత్వం - ససంబంధికపదార్థస్య సంబంధివిశేషవివా

ఖ్యతే॥ తథా ॥ప॥ జంఘాకాండోరునాలో నఖకిరణలసత్కేసరాలీకరాళః ప్రత్యగ్రాలక్తకాభాప్రసరకిసలయో మంజుమంజీరభృంగః । భర్తుర్నృత్తానుకారే జయతి నిజతనుస్వచ్ఛలావణ్యవాపీసంభూతాంభోజశోభాం విదధదభినవో దండపాదో భవాన్యాః ॥ అత్ర దండపాదగతా నిజతనుః ప్రతీయతే । భవానీసంబంధినీ తు వివక్షితా॥ అవశ్యవక్తవ్యం చానుక్తం యత్ర॥ యథా ॥ ప ॥ అప్రాకృతస్య చరితాతిశయైశ్చ దృష్టైరత్యద్భుతైరపహృతస్య తథాపి నాస్థా । కోఽప్యేష వీరశిశుకాకృతిరప్రమేయమాహాత్మ్యసారసముదాయమయః పదార్థః॥ అత్రాపహృతోఽస్మీత్యపహృతత్వస్య విధిర్వాచ్యః । తథాపీత్యస్య ద్వితీయవాక్యగతత్వేనైవోపపత్తేః॥ యథా వా ॥ ప ॥ ఏషోఽహమద్రితనయా ముఖప

న్వయో న్యత్ర తు మతో సావసంభవన్నేవ భవతీతి దర్శయతి-జంఘాకాండేతి వ్యాఖ్యాతమిదమపి॥ వివృణోతి-అత్రేతి- గుణభూతాయా అపి భవాన్యా నిజతనుత్వసంబంధో వివక్షితః-స న ప్రతీయతే- దండపాదేనైవ ప్రధానేన తత్సంబంధప్రతిభాసనాత్ నిజతనుశబ్దయోః కర్తృపరత్వాదిత్యభవన్మతయోగత్వం॥ అనభిహితవాచ్యం వివృణ్వన్నుదాహరతి- అవశ్యమిత్యాదినా-అప్రాకృతస్యేతి॥ అప్రాకృతస్య యతిరంచితాంతుకానా కృష్ణస్య దృష్టైశ్చరితాతిశయైరపహృతస్య వశీకృతస్య- దృష్టైశ్చేతి చకారో భిన్నక్రమః - తేన శ్రుతత్వం సముచ్చీయతే - తథాపి మమ నాస్థా అనాదరః- తర్హి ఆస్థాభావాత్కిం సంభావయసీత్యత్రాహ- కోఽపీతి. వీరశిశురివ వీరశిశుకః తస్యాకృతిర్యస్య సః- అప్రమేయోఽనుపమో యో మాహాత్మ్యసారాణాం సముదాయస్తన్మయః కోఽప్యనిర్వాచ్యః పదార్థః- అత్రాపహృతోఽస్మీతి పృథగ్వాక్యం కార్యం - అన్యథా త్వేకవాక్యతాయాం తథాపీత్యస్యానర్థక్యమేవ స్యాదిత్యనభిమతవాచ్యమేతత్॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- ఏషోఽహమితి- కందర్పస్యోక్తిరియం- అద్రితనయాయాః ముఖపద్మాజ్జన్మ యస్య స తథోక్తః పార్వతీముఖపద్మస్య కందర్పజనకత్వం తన్ముఖదర్శనానంతరం వరదానాదవగంతవ్యం- సురా

త్యజన్మే ప్రాప్తస్సురాసురమనోరథదూరవర్తీ । స్వప్నేనిరుద్ధ ఘటనాధిగతాభిరూప్య లక్ష్మీఫలామసురరాజసుతాం విధాయ ॥ అత్రమనోరథానామపిదూరవర్తీత్యస్యార్థోఽవాచ్యః ॥ యథావా ॥ త్వయినిబద్ధరతేః ప్రియవాదినః ప్రణయభంగపరాఙ్ముఖచేతసః । కమపరాధలవంమమపశ్యసిత్యజసిమానిని దాసజనంయతః ॥ అత్రాపరాధస్యలవమపీతివాచ్యం - అస్థానస్థపదంయథా ॥ ప్రియేణసంగ్రథ్యవిపక్ష సన్నిధానివేశితాంవక్షసిపీవర స్తనే । స్రజంనకాచిద్విజహౌ జరావిలాంవసంతిహిప్రేమ్ణిగుణానవస్తుని ॥ అత్రకాచిన్నవిజహావితివాచ్యం॥యథావా॥ ప ॥ లగ్నః కేళికచగ్రహశ్లథజటాలంబేననిద్రాంతరే ముద్రాంకశ్శి

సురమనోరథానామపిదూరవర్తీ - అతిదుర్లభసమాగమఇత్యర్థః- ఏషోహంస్వప్నేఅసరుద్ధేనశ్రీకృష్ణపౌత్రేణయాఘటనాతయా అధిగతం ప్రాప్త-అభిరూప్యలక్ష్మ్యాస్సౌందర్యసంపదః ఫలంయస్యాస్సాతథోక్తా ప్రాప్తస్సమాగతోఽస్మి-వివృణోతిఅత్రేతి॥ఉదాహరణాంతరమాహ-త్వయీతి-నాయికాంప్రతినాయకస్యోక్తిరియం- త్వయినిబద్ధారతిరనురాగోయస్యతస్య-ప్రణయస్యప్రేమ్ణః భంగవిషయేపరాఙ్ముఖంచేతోయస్యతస్య- దాసజనం- మామిత్యర్థః- వివృణోతి- అత్రేతి- అన్యథాఅధికాపరాధప్రతీతిప్రసంగాత్-దూషకతాబీజమభిమతాప్రతీతిర్విరుద్ధప్రతీతిశ్చ॥ అపదస్థపదముదాహర్తుమాహ-అపదస్థేతి-అపదస్థపదమపదస్థసమాసంచేతివిభాగః - అపదస్థత్వంనామయోగ్యస్థానస్థత్వం-ఉదాహరతి-ప్రియేణేతి- జలక్రీడావర్ణనమిదం - జలావిలామపీత్యస్యార్థోఽద్రష్టవ్యః- విపక్షస్యసపత్నీజనస్యసన్నిధావిత్యత్యాగహేతూక్తిః- అత్రేతి. నకాచిద్విజహావితినిర్దేశేసర్వాఅపివిజహురితివిరుద్ధప్రతీతిః నఞ్పూర్వార్థావిత్వేవిశిష్టనిషేధప్రతీతేః- కాచిన్నజహావిత్యుచ్యమానేత్వేకైవనజహావితిప్రతీయతే- ప్రియమాత్రస్యైవనిషేధాత్ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- లగ్నఇతి- కేళౌయః కచగ్రహః పార్వతీకృతపరమేశ్వరజటాగ్రహణంతేనశ్లథఃశిథిలోజటాలంబోయస్యతేన- జటాభ్యస్స్యతేనారిథా

తికంఠమకుటశశికలేనాంతఃకపోలస్థలం । పార్వత్యా నఖలక్ష్మశంకితస
ఖీనర్మస్మితవ్రీడయా ప్రోన్మృష్టః కరపల్లవేన కుటిలా తామ్రచ్ఛవిః పాతు
వః ॥ అత్ర నఖలక్ష్మేత్యతః పూర్వం కుటిలా తామ్రేతి వాచ్యం॥ అస్థా
నస్థసమాసం యథా॥ ౫ ॥ అద్యాపి స్తనశైలదుర్గవిషమే సీమంతినీనాం
హృది స్థాతుం వాంఛతి మాన ఏష ధిగితి క్రోధాదివాలోహితః । ప్రోద్య
ద్దూరతరప్రసారితకరః కర్షత్యసౌ తత్‌క్షణాత్ఫుల్లత్కైరవకోశనిస్సరద
ళిశ్రేణీకృపాణం శశీ ॥ అత్ర క్రుద్ధస్యోక్తౌ సమాసో న కృతః॥ కవేరుక్తౌ తు

వః - శితికంధరస్య నీలకంఠస్య ముకుటశశికలేన చంద్రఖండేన - నిద్రాంతరే ని
ద్రామధ్యే అంతఃకపోలస్థలం పార్వతీకపోలాభ్యంతరే లగ్నః అవతీర్ణః కు
టిలా ఆతామ్రా ఛవిర్యస్య స తథోక్తః అతఏవ - నఖలక్ష్మేతి శంకి
తానాం సంజాతశంకానాం సఖీనాం నర్మస్మితేన నర్మోక్తిపూర్వక
మందహాసేన వ్రీడయా లజ్జయా పార్వత్యా కరపల్లవేన ప్రోన్మృష్టః
ముద్రాంకః ముద్రాచిహ్నం పాతు రక్షతు- అత్రేతి- శంకాహేతోః
కుటిలత్వాదేస్తస్య పూర్వముపాదానౌచిత్యాత్ . కార్యోత్పత్త్యనంత
రం కారణోపన్యాసవైయర్థ్యాదితి భావః॥ అస్థానస్థసమాసముదాహ
రతి- అద్యాపీతి - స్తనావేవ శైలదుర్గం తేన విషమే దురవగాహే. సీమం
తినీనాం హృది ఏష మానః మమ శత్రుభూతః కోపగ్రంథిః అద్యాపి - ఇతః
పూర్వం స్థాతుమిచ్ఛతీతి భావః. ధిగితి నిర్భర్త్సనే - ఆలోహి
తః ఆతామ్రః- ప్రోద్యత్ దూరతరప్రసారితశ్చ కరః కిరణ ఏవ హస్తో య
స్య స తథోక్తః - ఫుల్లద్వికసత్ కైరవకోశం కుముదకుట్మలం తదేవ ఖ
డ్గవిధానమితి శ్లిష్టరూపకం - తస్మాన్నిస్సరంతీ యా అళిశ్రేణీ సైవ కృపాణ
స్త్రం - మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా ఇత్యుక్తత్వాదేవ
ముత్ప్రేక్షితం - క్రుద్ధో జనస్స్వాపరాధం హంతుం దూరాదేవ హ
స్తం ప్రసారయతీతి భావః - అత్రేతి పూర్వార్ధం క్రుద్ధస్య చం
ద్రస్యోక్తిః - సమాసో దీర్ఘసమాసః - తస్య క్రోధస్థాయికరౌ
ద్రరసస్య తాదృగ్గుణవ్యంజకత్వేన క్రోధవ్యంజక వాక్యే ఏవ స్థానం - స

కృతః॥ సంకీర్ణం ॥ యత్రవాక్యాంతరపదానివాక్యాంతరమనుప్రవిశంతి॥ యథా॥ ప॥ కిమితినపశ్యసికోపంపాదగతంబహుగుణంగృహాణేమమ్। ననుముంచహృదయనాథం కంఠేమనసస్తమోరూపమ్॥ అత్ర పాదగతం బహుగుణంహృదయనాథంకిమితినపశ్యసి । ఇమంకంఠేగృహాణ।మనసస్తమోరూపంకోపంముంచ ॥ ఏకవాక్యతాయాంతుక్లిష్టమితిభేదః॥ గర్భితం॥ యత్రవాక్యస్యమధ్యేవాక్యాంతరమనుప్రవిశతి॥ యథా॥ పరాపకారనిరతైర్దుర్జనైస్సహసంగతిః । వదామిభవతస్తత్త్వం నవిధేయాకదాచన ॥ అత్రతృతీయపాదోవాక్యాంతరమధ్యేప్రవిష్టః॥ యథా

కవివాక్యమితిభావః అత్ర రసాపకర్షహేతుత్వాద్దుష్టత్వం.అథసంకీర్ణముదాహర్తుం స్వరూపంనిరూపయతి యత్రేతి - కిమితీతి- కవిరేవవివృణోతి- అత్రేతి- ననుక్లిష్టమేవేదమిత్యాశంక్యాహ - ఏకవాక్యతాయామితి- భిన్నవాక్యతాయాం సంకీర్ణమితిభావః॥ అథగర్భితస్వరూపంనిరూపయతి-యత్రేతి-ఉదాహరతి-పరాపకారేతి- అత్రవదామీతివాక్యాంతరంవాక్యమధ్యేప్రవిష్టంసద్వాక్యార్థప్రతీతింస్థగయతీతిగర్భితత్వం-ఉదాహరణాంతరమాహ-లగ్నమితి - రాగోరుధిరలౌహిత్యమేవానురాగఇతిశ్లిష్టరూపకం - తేనావృతమంగంయస్యాస్తయా- యయాఅసియష్ట్యాఖడ్గలతయాస్త్రియాచ - అరీణాంశత్రూణాం కేషాంచిత్పురుషాణాంచ కంఠేసువృథమేవలగ్నంఛేత్తుమాలింగితుంచేతి భావః- కించేతిచార్థః- ఇహైవయాఅసియష్టిః మాతంగానాం గజానాంచండాలానాంచ ఉపర్యపిపతంతీసతీ పరపురుషైశ్శత్రుభిశ్చైరన్యపురుషైశ్చదృష్టా - తస్యాం అసియష్టిరూపాయాం నాయికాయాం సక్తః- అయంరాజా కించిదపినగణయతి - తేనరాజ్ఞాభృత్యేభ్యోహం దత్తా- శ్రీసంయోగాత్- ఇతిగదితుమివయస్య రాజ్ఞఃకీర్తిః- అంబుధిం శ్రియఃపితరం- గతా॥ అత్రేతి॥ కృతమితి - గర్భితంకృతమిత్యర్థః - నగణయతీత్యంతమేకంవాక్యం - తేనాస్మీత్యపరంవాక్యం- తన్మధ్యేపతితం విదితంతేస్త్వితికథంగర్భితమితివాచ్యం - తేనేత్యనేనతద్గణన పరామ

నా॥ ప ॥ లగ్నం రాగావృతాంగ్యా సుదృఢమిహ యయైవాసియష్ట్యారి
కంఠే మాతంగానామపీహోపరి పరపురుషైర్యా చ దృష్టా పతంతీ । త
త్సక్తో౽యం న కించిద్గణయతి విదితం తే౽స్తు తేనాస్మి దత్తా భృత్యేభ్యః శ్రీనియో
గాద్గదితుమివ గతేత్యంబుధిం యస్య కీర్తిః ॥ అత్ర విదితం తే౽స్త్విత్యేత
త్కృతమ్ ॥ ప్రత్యుత లక్ష్మీస్తతో౽పసరతీతి విరుద్ధమతికృత్ ॥ మంజీరాది
షు రణితప్రాయం పక్షిషు కూజితప్రభృతి ॥ స్తనితమణితాది సురతే మే
ఘాదౌ గర్జితప్రముఖమ్॥ ఇతి ప్రసిద్ధిమతిక్రాంతం॥ యథా ॥ మహాప్ర
లయమారుతక్షుభిత పుష్కరావర్తక ప్రచండఘనగర్జిత ప్రతిరవాను
కారీ ముహుః । రవశ్శ్రవణభైరవస్స్థగిత రోదసీకందరః కుతో౽ద్య సమ
రోదధేరయమభూతపూర్వః పురః॥ రవో మండూకాదిషు ప్రసిద్ధో న తూ
క్తవిశేషణే సింహనాదే। భగ్నః ప్రక్రమః ప్రస్తావో యత్ర॥ యథా॥ నా
థే నిశాయా నియతేర్నియోగాదస్తంగతే హంత నిశా౽పి యాతా। కులాంగ

నాదేకవాక్యతాపన్నత్వాత్- ప్రసంగాద్దోషాంతరమప్యాహ - ప్ర
త్యుతేతి॥ విదితం తే౽స్త్విత్యనేన స్వాపరాధే నాహం నాపసరామి కింతు
రాజకీయైనైవేతి ప్రతీయతే - భృత్యేభ్యశ్శ్రీమంతఃకృతా ఇతి భావః అతో౽ల
క్ష్మీస్తతో౽పసరతీతి స్తుతివిరుద్ధప్రతీతికృత్- ప్రసిద్ధిహతం ప్రతిపాదయి
తుం ప్రసిద్ధిం తావద్దర్శయతి॥ మంజీరేతి॥ మంజీరాదిషు సంబంధిషు య
చ్ఛబ్దస్తస్మిన్ రణితప్రాయం పదం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః - అత్ర ప్రాయపదం
ప్రభృత్యర్థకం- తేన శింజితాదిపరిగ్రహః- ఏవముత్తరత్రాపి- తథా
చ రవపదమపి దుర్బలసంబంధిశబ్ద ఏవ ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రేత్య వీరాణాం
సింహనాదే ప్రసిద్ధ్యతిక్రాంతం రవశబ్దం దూషయతి- మహాప్రలయేతి ॥
స్థగితో వ్యాప్తః - రోదసీకందరః భూమ్యంతరిక్షాంతరాళావకాశో యే
న స తథోక్తః- శిష్టం స్పష్టం- భగ్నప్రక్రమముదాహర్తుం ప్రక్రమభం
గం తావద్దర్శయతి॥ భగ్నేతి॥ పూర్వమారబ్ధః పశ్చాద్భగ్నః ప్రక్రమో
యత్ర- సో౽పి ప్రకృతిప్రత్యయభేదాదనేకవిధః - తత్ర ప్రకృతిప్రక్రమభం
గముదాహరతి॥ నాథ ఇతి॥ నిశాయా నాథే చంద్రే- నిశాపియాతేత్యత్ర అపి

నానాంహి దశానురూపంనాతః పరంభద్రతరం సమస్తి ॥ అత్రగతఇతి ప్రక్రాంతతయా గతేతిప్రకృతేః ॥ గతాని శాంతిమితియుక్తం॥ నను నైకం పదం ద్విః ప్రయోజ్యం ప్రాయేణేత్యన్యత్ర। కథితపదం దుష్టమితి చేహోక్తం తత్ కథమేకస్యపదస్య ద్విః ప్రయోగః॥ ఉచ్యతే ॥ ఉద్దేశ్య ప్రతినిర్దేశ్య వ్యతిరిక్తో విషయః ఏకపదప్రయోగనిషేధస్య । తద్వతివిషయే ప్రత్యుత తస్యైవ పదస్య సర్వనామ్నో వా ప్రయోగం వినా దోషః॥ తథాహి ॥ ఉదేతిసవితా తామ్రస్తామ్ర ఏవాస్తమేతిచ । సంపత్తౌ చ విపత్తౌ చ మహతామేకరూపతా॥ అత్రరక్త ఏవాస్తమేతీతి యది క్రియేత । తత్పదాంతరప్రతిపాదితస్స ఏవార్థోఽర్థాంతరతయైవ ప్రతిభాసమానః ప్రతీతింస్థగయతి॥ ౫॥ యశోఽధిగంతుంసుఖలిప్సయావా మనుష్యసంఖ్యామతివర్తితుం వా। నిరుత్సుకానామభియోగభాజాం సముత్సుకేవాంకముపైతిసిద్ధిః॥ అత్ర ప్రత్యయస్య । సుఖమీహితుం వేతియుక్తః॥ ౬ ॥ తేహిమాలయమామంత్ర్య పునః ప్రాప్య చ శూలినం । సిద్ధంచాస్మై నివేద్యార్థం తద్వి

శబ్దావస్థమిత్యనువర్తతే- తథాహి - అతః భృత్యవశానుసరణాత్పరమన్యత్- భద్రతరమతిభద్రంనసమస్తి న సంభవతి॥ అత్రగతేతి గచ్ఛతిరియం ప్రకృతిః ప్రస్తుతా- తాంపరిత్యజ్య ధాత్వంతరేణ నిర్దేశాత్ప్రకృతివిపర్యయోక్త్యా ప్రక్రమభంగః- అత్రేతి॥ ప్రయోగాద్దోష ఇతి భావః - ఉచ్యత ఇతి- పూర్వానువాదేన ప్రస్తూయమానముద్దేశ్యం పశ్చాద్విధినోపయుజ్యమానం ప్రతినిర్దేశ్యం - తద్వతి- ఉద్దేశ్యప్రతినిర్దేశ్యభావవతి తు విషయే- తస్య ప్రక్రాంతస్యైవపదస్య సర్వనామ్నః - తత్పరామర్శిన ఇత్యర్థః- అతో నాయం దోష ఇతి భావః- ఉక్తమర్థ ముదాహరణేన స్పష్టయతి- ఉదేతీతి॥ అత్ర సవితుః ప్రక్రాంతం తామ్రత్వం పరిత్యజ్య రక్తశబ్దప్రయోగాదనయోః సౌరభపరిమళాదివదర్థాంతరత్వప్రతిభాసనాత్॥ ప్రత్యయప్రక్రమభంగముదాహరతి॥ యశ ఇతి॥ అత్ర ప్రక్రాంతం తుమున్ప్రత్యయం పరిత్యజ్య సుఖలిప్సయేతి మధ్యే సనః ప్రయోగాత్॥ సర్వనామప్రక్రమభంగముదాహరతి॥ తఇతి॥ అస్మా ఇతి ప్రక్రాంతస్యేదంశబ్ద

స్పృష్టాఃఖముద్యయుః॥ అత్రసర్వనామ్నః ॥ అనేనవిస్పృష్టాఇతివాచ్యం ॥ మహీభృతః పుత్రవతోఽపివృష్టి స్తస్మిన్నపత్యేఽజగామత్యృప్తిం । అనంతే పుష్పస్యమధోర్హిరేఫమాలేఽప్విరేఫమాలాసవిశేషసంగా ॥ అత్రపర్యాయస్య॥ మహీభృతోఽపత్యవతోఽపీతియుక్తం ॥ సత్యపిపుత్రేకన్యారూపేపత్యే స్నేహోఽభూదితికేచిత్సమర్థయంతి ॥ ౫ ॥ విపదోఽభిభవంత్యవిక్రమంరహయత్యాపదుపేతమాయతిః । నియతాలఘుతానిరాయతేరగరీయాన్నపదంనృపశ్రియః ॥ అత్రోపసర్గస్యపర్యాయస్యచ ॥ త్వభిభవః కురుతేనిరాయతేః ॥ లఘుతాంభజతేనిరాయతిర్లఘుతాభాఙ్నపదం॥ ఇతియుక్తం॥ కాచిత్కీర్ణారజోభిర్దివమనువిదధేమందవక్త్రే

న్యతద్విస్పృష్టాఇతితచ్ఛబ్దప్రయోగాద్భంగః॥మహీభృతఇతి॥అత్రప్రక్రాంతస్యపుత్రరూపస్యపర్యాయస్యాస్మిన్నపత్యేఇత్యుక్త్యాభంగః - కన్యాయాంపుత్రశబ్దప్రయోగాభావాత్ - ప్రకారాంతరేప్రకృతపాఠంసమర్థయంతి-పుత్రేత్రైమైనాకస్తద్వత్ పికన్యాలక్షణేఽపత్యేపిఅనురాగాతిశయోఽభూదిత్యపత్యశబ్దస్యవిశేషపరత్వాయాంవిశ్రాంతేరితిభావః॥ విపదఇతి॥అయతిముత్తరకాలఫలంకర్తృ- రహయతిత్యజతి- శిష్టంస్పష్టం- అత్రేతి - అత్రవిపదఇత్యుపక్రమ్యాపదుపేతమితితదనుపాదానాదుపసర్గస్య - లఘుతేత్యుపక్రమ్యాగరీయానితిపర్యాయాంతరేణోపాదానాత్పర్యాయస్యచ- భంగఇతిశేషః- యుక్తపాఠందర్శయతి- త్వభిభవఇతి- అభిభవఇత్యనేనోపసర్గభంగఃపరిహృతః- లఘుతాభాగిత్యనేన పర్యాయభంగోఽపిపరిహృతఇతిబోధ్యం- వచనక్రమభంగముదాహరతి- కాచిదితి - యుద్ధయాత్రాభిముఖానాం రాజ్ఞాంవిశ్లేషమసహమానానామంతఃపురనారీణాం చేష్టావర్ణనమిదం- రజోభిఃభూపరాగైః కీర్ణావ్యాప్తాఅతఏవమందావక్త్రేందోర్లక్ష్మీశ్శోభాయస్యాస్సాతాదృశీకాచిన్నారీదివమంతరిక్షమనువిదధేఅనుచకార- ఆకాశమపితదారజోవృష్ట్యాకీర్ణంచనిస్తేజస్కంచజాతమితిభావః- అక్లిష్టాభావ్యమంగళసూచకో ముఖానాం చేష్టాభిప్రాయహీనాఃఅతఏవాభ్యాంతసత్వాత్తిష్ఠతి

దులక్ష్మీరశ్రీకాః కాశ్చిదంతర్దీనా ఇవ దధిరే దాహముద్భ్రాంతసత్త్వాః ।
భ్రేముర్వ్యాత్యా ఇవాన్యాః ప్రతిపద మపరా భూమివత్కంపమానాః
ప్రస్థానే పార్థివానామశివమితి పురోభావినార్యః శశంసుః ॥ అత్ర
వచనస్య॥ కాశ్చిత్కాశ్చిద్రజోభిరివ మనువిదధుర్మంద వక్త్రే ౯.దు
ర్భావిశ్రీకా ఇతి కంపమానా వృత్తిరివ పఠనీయం ॥ గాహంతాం మహిషా
నిపానసలిలం శృంగైర్ముహుస్తాడితం ఛాయాబద్ధకదంబకం మృగకులం
రోమంథమభ్యస్యతు । విస్రబ్ధం క్రియతాం వరాహతతిభి ర్ముస్తాక్షతిః
పల్వలే విశ్రాంతిం లభతామిదంచ శిథిలజ్యాబంధమస్మద్ధనుః॥ అత్ర కార
కస్య। విస్రబ్ధా రచయంతు సూకరవరా ముస్తాక్షతిమిత్యుక్తం॥ ౫॥ అకలిత
తపస్తేజోవీర్యప్రథిమ్ని యశోనిధావవితథమదాధ్మాతే రోషాన్మునావభి

ర్యాః కాశ్చిత్ దీనా ఇవాంతర్దాహం దధిరే. తదాదిశోఽస్యశ్రీకాః ఉద్భ్రాం
తాస్సత్త్వాః ప్రాణినః యాసు తాః తాదృశ్యాస్సత్యః అంతర్దాహం దధిరే. స
మస్తప్రాణ్యుచ్ఛ్రిమణం ద్దాహస్యచిహ్నమితి భావః. అన్యానార్యః వాత్యా
ఇవ ప్రతిపదం భ్రేముః భ్రమం తేను. తదా వాత్యా అపి ప్రవృత్తా ఇతి భా
వః. అపరానార్యః భూమివత్కంపమానా బభూవుః. భూకంపోఽపి జా
త ఇతి భావః. పార్థివానాం ప్రస్థానే ప్రయాణకాలే ఇత్యేవం ప్రకారేణ పు
రోభావి అశివమమంగళం శశంసుః. అత్రేతి. వచనస్య భంగ ఇతి శేషః.
కాశ్చిదిత్యుపక్రమ్య కాశ్చిదితి పునః ప్రయోగాత్ . అత్ర వాక్యానాం ప్ర
క్రాంతత్వాత్ కంపమానా వృత్తిరివ కర్తవ్యా. కారక ప్రక్రమభంగ ముదాహ
రతి. గాహంతామితి. శకుంతలాసక్తచిత్తస్య దుష్యంతస్య సేనానాయ
కం ప్రత్యుక్తిరియం. అత్రేతి. కారకస్య భంగ ఇతి శేషః. తృతీయా ప్ర
యోగాత్ . క్రమభంగముదాహరతి. అకలితేతి. శాంభవధనుర్భంగ
మాకర్ణ్యాపతంతం పరశురామమాలోక్యాభిముఖమాగచ్ఛతః శ్రీరామ
స్య వచనమిదం. అకలితః అనివారణీయః తపస్తేజోవీర్యయోః ప్రథిమా ప్ర
థుత్వం యస్య తస్మిన్. అవితథస్సఫలో యో మదో గర్వస్తేనాధ్మాతే భరి
తే. మునౌ పరశురామే రోషాదభిధావతినతి. శిష్టం స్పష్టం. అత్రేతి. త

ధావతి॥ అభినవధనుర్విద్యాదర్పక్షమాయచ కర్మణేస్ఫురతి రభసా
త్పాణిఃపాదోపసంగ్రహణాయచ ॥ అత్రక్రమస్య। పాదోపసంగ్రహ
ణాయేతిపూర్వంవాచ్యం । ఏవమన్యత్రాప్యనుసర్తవ్యం । అవిద్యమా
నక్రమోయత్ర॥ యథా ॥ ద్వయంగతంసంప్రతిశోచనీయతాంసమాగ
మప్రార్థనయా కపాలినః । కలాచసాకాంతిమతీకలావత స్త్వమస్య
లోకస్యచనేత్రకౌముదీ ॥ అత్రత్వంశబ్దానంతరంచకారోయుక్తః॥ య
థావా॥ శక్తిర్నిస్త్రింశజేయంతవభుజయుగళే నాథదోషాకర శ్రీర్వ
క్త్రేపార్శ్వేతథైషాప్రతివసతిమహాకుట్టనీఖడ్గయష్టిః । ఆజ్ఞేయంసర్వ
గాతేవిలసతిచపునః కింమయావృద్ధయాతేప్రోక్త్యేవేత్థం ప్రకోపాచ్ఛశిక
రసితయాయస్యకీర్త్యాప్రయాతం ॥ అత్రేత్థంప్రోక్త్యేవేతిన్యాయ్యం॥త

పస్త్రైణోపి వ్యగ్రధీమాన్ముఃశోకమదయోశ్చక్రమమనుసృత్యప్రథమంపాదో
పసంగ్రహణకథనీయః- పశ్చాదభినవేత్యాదివక్తవ్యం - తద్విపర్యయా
త్ప్రక్రమభంగఇతిబోధ్యం- క్రమస్యేతి- ప్రక్రమభంగఇతిశేషః - క్రమ
శ్చార్థశబ్దార్థయోశ్చేతిద్వివిధః- తత్రశాబ్దముదాహృత్యార్థోప్యుదాహరణీ
యఇత్యాహ- ఏవమితి॥అక్రమముదాహరతి - క్రమఃపౌర్వాపర్యేణా
వస్థానం॥ద్వయమితి - అత్రకలావతఃకలాచత్వంచేతిసముచ్చయాచిన్త్యే
తద్వ్యపరిత్యాజితదక్రమం. నన్వపదస్థపదాదస్యకోభేదః - ఉచ్యతే.
వస్తుద్వ్యవధానేయత్రబుద్ధిజననసామర్థ్యంతత్రాపదస్థపదం- అస్యచా
దీనామవ్యవహితపరామర్శేష్వేవసముచ్చయాదిద్యోతకతా- తదుక్తం-
అతఏవావ్యవహితైర్బుధానిచ్ఛంతిచాదిభిః । సంబంధంతేహి స్వాంశ
క్తిమనుపతత్యనంతరమితి॥ఉదాహరణాంతరమాహ- శక్తిరితి- నిస్త్రిం
శఃఖడ్గః- అన్యత్రమారకః- దోషాకరశ్చంద్రఃదోషాధారభూతశ్చ- మ
హాకుట్టనీమహాకంటకీఖడ్గయష్ట్యేవమహ్యాకంటకత్వాత్ - మహ్యామన
ర్థప్రవర్తికేతి- సర్వగావిశ్వగ్యేతి- పక్షేఅశేషపురుషోపభోగ్యాచ
వృద్ధయానమ్రవృద్ధయానరత్యాచ - అత్రేతి - ఇత్థంప్రోక్త్యేవేతి వాచ్యం
ఇత్థం పదస్యఇతి పదవదవ్యవహితపరామర్శకత్వాత్ - తదకరణా

థా॥ లగ్నం రాగావృతాంగ్యేత్యాదౌ ॥ ఇతి శ్రీసయోగాదేర్వాక్యం॥ అమతః ప్రకృతవిరుద్ధః పరార్థో యత్ర॥ యథా॥ ప॥ రామమన్మథశరేణ తాడితా దుస్సహేన హృదయే నిశాచరీ । గంధవద్రుధిరచందనోక్షితా జీవితేశవసతిం జగామ సా ॥ అత్ర ప్రకృతరసవిరుద్ధస్య శృంగారస్య వ్యంజకోఽపరోఽర్థః ॥ అథార్థదోషానాహ॥ అర్థోఽపుష్టః కష్టో వ్యాహతపునరుక్తదుష్క్రమగ్రామ్యాః । సందిగ్ధో నిర్హేతుః ప్రసిద్ధివిద్యావిరుద్ధశ్చ ॥ అనవీకృతస్సనియమానియమవిశేషావిశేషపరివృత్తాః॥ సాకాంక్షోఽపదముక్తస్సహచరభిన్నః ప్రకాశితవిరుద్ధశ్చ । విధ్యనువాదాయుక్తస్త్యక్తః పునస్స్వీకృతోఽశ్లీలః । దుష్ట ఇతి సంబధ్యతే॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప ॥ అతివితతగగనసరణి ప్రసరణపరిముక్తవిశ్రమానందః॥ మ

దక్రమం॥ లగ్నం రాగావృతాంగ్యేతి గర్భితోదాహరణేఽప్యక్రమం దర్శయతి- తథేతి॥ అమతపదార్థదోషముదాహర్తుం తస్య లక్షణమాహ- అమత ఇతి- అమతః ప్రకృతస్య రసస్య విరుద్ధః పరోఽర్థో రసవ్యంజకః పదార్థోఽవ్యాఖ్యార్థః - రామమన్మథేతి- సా నిశాచరీ తాటకా అభిసారికా చ- గంధవదితి సుందరాయాం ప్రశంసాయాం చ మతుప్ - రుధిరం శోణితమేవ చందనం- రక్తచందనం చ- జీవితేశో యమః ప్రియతమశ్చ- అత్రేతి- ప్రకృతస్సో బీభత్సః- శ్లేషాచ్ఛృంగారబీభత్సావితి ద్వావపి విరోధాత్- రసాపకర్షో దోషః॥ అర్థదోషానితి - విభజ్యలక్షణమిత్యర్థః- అర్థ ఇతి- ప్రసిద్ధివిరుద్ధో విద్యావిరుద్ధశ్చేతి దోషద్వయం- సనియమపరివృత్తోఽనియమపరివృత్తో విశేషపరివృత్తోఽవిశేషపరివృత్తశ్చేతి దోషచతుష్టయం- విధ్యయుక్తోఽనువాదాయుక్తశ్చేతి దోషద్వయం- దుష్ట ఇతి సంబధ్యత ఇతి - పదదోషసూత్రస్థం దుష్టమితిపదం పరిణామేన సంబధ్యత ఇతి బోధ్యం- అర్థస్తు క్వచిత్పదార్థః క్వచిద్వాక్యార్థశ్చేతి విశేషః- అపుష్టదోషముదాహరతి- అతీతి- అతివితతాయా మతివిస్తృతాయాం గగనసరణౌ యత్ప్రసరణం సంచారస్తస్మిన్ పరిముక్తో విశ్రమానందో విశ్రాంత్యధీనానందో యేన తాదృశః - మరుతా వాయునా

ఫుల్లాసితసౌరభకమలాకరహాసకృద్రవిజయతి॥ అత్ర[illegible]వితతత్వా
దయోఽనుపాదానేపి ప్రతిపాద్యమానమర్థం నబాధంత ఇత్యపుష్టః॥ సత్వ
సంగతః పునరుక్తో వా॥ ౫॥ సదామధ్యే యాసామమృతరసనిష్యంద సర
సా సరస్వత్యుద్దామా వహతి బహుమార్గా పరిమళం॥ ప్రసాదం తా
ఏతా ఘనపరిచితాః కేనమహతాం మహాకావ్యవ్యోమ్ని స్ఫురితమధురా

ఫుల్లాసితసౌరభాణాం కమలాకరాణాం హాసకృద్వికాసకారీ - అతీ
తి- అతివితతత్వం గగనపదలభ్యమేవ నరత్వాదికమప్రయోజకం - సత్వ
తి. సామగ్రీసత్వేనాన్వయస్యోపయుక్తత్వాన్నాసంగతః - శబ్దోఽస్థి
తస్యపునశ్శబ్దేనానుపాదానాన్న పునరుక్తశ్చేతిబోధ్యం॥ వివక్షితఃవా
క్యార్థోఽభిధానేపి యత్రదుష్యతి సోఽర్థదోషః॥ కష్టదోషముదాహరతి.
సుకావ్యస్తుతిః క్రియతే- సదేతి- అమృతసదృశానాం రసానాం శృంగా
రాదీనాం నిష్యందేనస్ఫురణేనసరసా సహృదయహృదయాహ్లాదినీ - ఉ
ద్దామాప్రౌఢా బహుమార్గా- సుకుమారవిచిత్రమధ్యమాత్మకరీ
మార్గా- సరస్వతీ కవితారూపా భారతీ - యాసాం కవీనాం మ
ధ్యే- సదాపరిమళం చమత్కారం వహతి - ఘనపరిచితా గంభీరకావ్యప
రిచితాః. స్ఫురితామధురాశ్చ. మహతాం మహాకవీనాం తా ఏతారువ
యః మహాకావ్యమేవవ్యోమ - తస్మిన్ - సాధారణకావ్యఇవ- ప్రసా
దం- ఝటిత్యర్థబోధం- కేనయాంతు- కథం భజంతు- అన్యత్ర- అమృత
స్యజలస్య- యో రసః మాధుర్యం- తద్విశిష్టో యో నిష్యందస్తేన- సరిసావ
తీకృతేంద్రియా- ఉద్దామా- అతివేగా- బహుమార్గా- త్రిపథగా- స
రస్వతీ- మందాకినీరూపామహానదీ॥ ని ॥ సరస్వతీసరిద్భేదే స్త్రీవాగ్దేవ
తయోరపి । స్త్రీరత్నే చాపగాయాంచేతి విశ్వః॥ యాసామాదిత్య
ప్రభాణాం మధ్యే - సదాపరిమళం సంబంధం వహతి. ఘనపరిచితా మేఘ
ఛన్నాః- స్ఫురితాస్స్ఫురణవిశిష్టాః- మధురారమ్యాశ్చ - మహతాం మహా
కాశ్యానాం తా ఏతారువయః ప్రభాః - మహాకాశ్యప్రాయే వ్యోమ్ని -
ప్రసాదం ప్రసన్నతాం- కథం యాంతు- మేఘచ్ఛన్నత్వాత్ప్రసాదో నభవ

యాంతుతుషారాః॥ అత్రయాసాంకవిరుచీనాం మధ్యేసుకుమార విచిత్ర మధ్యమార్గాత్మకత్రివిధమార్గభాంతి చమత్కారంవహతి ॥ తాగంభీ కా వ్యపరిచితాఃకథమితరకావ్యవత్ప్రసన్నాభవంతు । యాసామాదిత్యప్ర భాణాంమధ్యేత్రిపథగావహతితామేఘపరిచితాః కథంప్రసన్నా భవం త్వితిసంక్షేపార్థః॥ప॥జగతిజయినస్తేతేభావానవేందుకలాదయః ప్ర కృతిమధురాస్సంత్యేవాన్యే మనోమదయంతియే । మమతుయదియం యాతాలోకే విలోచన చంద్రికానయనవిషయం జన్మన్యేకస్సఏవమ హోత్సవః॥ అత్రేందుకలాదయోయం ప్రతిపశ్యతప్రాయాస్సఏవ చం ద్రికాత్వ ముత్కృష్టార్థ మారోపయతీతి వ్యాహతత్వంకృత మను మతమిత్యాది॥ అత్రాజ్ఞనాజ్ఞనేతి భవద్భిరితిచోక్త్వ సఖీముకిరీటినా మితి కిరీటిపదార్థఃపునరుక్తః - యథావా ॥ ప ॥ అత్రద్యూలావలీ

తీతిభావః॥ వ్యాహతదోష ముదాహర్తుమాహ॥ వ్యాహతోవిరుద్ధః అపకర్షార్థముపాత్తస్యైవ పునరుత్కర్షార్థముపాదీయతఇతియా వత్॥ జగతీతి॥ మాలతీముద్దిశ్య మాధవస్యోక్తిః - భావాఉద్దీపన విభా వాః- అన్యేమలయానిలాద్యాః- ఇయంమాలతీ- నయనవిషయంయాతేతి యత్-సఏవమహోత్సవః- అత్రేతి॥ యంమాధవంప్రతి-పశ్యతప్రాయా నిరర్థకాః - సఏవమాధవోమాలత్యా ఉత్కృష్టార్థం చంద్రికా త్వమారోపయతీతి వ్యాహతత్వం - యద్యపి చంద్రకలాచంద్రికయో రైక్యం తథాపి చంద్రకలాయాశ్చంద్రికాధారత్వేనా భేదఇతి భావః॥అథపునరుక్తః- అయంపదార్థవాక్యార్థభేదాద్ద్వివిధః - త త్రాద్యముదాహరతి॥కృతమితి॥ అశ్వత్థామ్నోవచనమేతత్-కర్తాపా ర్థః- అనుమంతాసాత్యకిః- అన్యేద్రష్టారః - అర్జునార్జునేత్యాది గద్యమేతచ్ఛ్లోకాత్పూర్వమస్తి - అర్జునార్జునేతి సంబోధ్యభవచ్ఛ బ్దేనసంబోధితస్యోపాదానాత్తదర్థఃకిరీటిశబ్దేనాత్ర తస్యపునరుక్తిరితి బోధ్యం॥ద్వితీయముదాహరతి॥అస్త్రేతి॥ఔర్వాయమాణే - బడబాగ్ని వదాచరతి- నాదిశాక్యాః-కృతవర్మా-అత్రేతి॥ పునరుక్తఇతిశేషః ముక్తో

ధేతబల జలధేరంతరాప్లావమానే సేనానాథే స్థితేఽస్మిన్మమ పితరి గురౌ సర్వధన్వీశ్వరాణామ్ । కర్ణాలం సంభ్రమేణ వ్రజ కృప సమరం ముఞ్చ హార్దిక్య శఙ్కాం తాతే చాపద్వితీయే వహతి రణధురం కో భయస్యావకాశః॥ అత్ర చతుర్థపాదవాక్యార్థః॥ ప॥ భూపాలరత్న నిర్దైన్యప్రదానప్రథితోత్సవ । విశ్రాణయ తురంగం మే మాతంగం వా మదాలసమ్॥ అత్ర మాతంగస్య ప్రాఙ్నిర్దేశో న్యాయ్యః॥ ప॥ స్వపితి యావదయం నికటే జనస్స్వపిమి తావదహం కిమపైతి తే । తదయి సాంప్రతమాహర కూర్పకం త్వరితమూరుముదంచయ కుంచితమ్॥ ఏషోఽవిదగ్ధః॥ మాత్సర్యముత్సార్య విచార్య కార్యమిత్యాది॥ అత్ర ప్రకరణాద్యభావే సన్దేహః॥ శాంత

~~~~~~

సుచితః లోకవిరుద్ధశ్శాస్త్రవిరుద్ధో వా క్రమో యస్మిన్నితి దుష్క్రమదోషస్యోదాహరణ.- ఉదాహరతి॥ భూపాలరత్నేతి॥ నిర్దైన్యం- దైన్యనివర్తకం యత్ప్రదానం- తస్మిన్ప్రథిత ఉత్సవో యస్య తస్య సంబుద్ధిః- అత్రేతి॥ మాతంగస్యోత్కృష్టత్వేన తదలాభే తురంగప్రార్థనౌచిత్యం- అన్యథాఽఽపేః పదస్థతారతమ్యానభిజ్ఞతాప్రసంగాత్ - యత్ర మాతంగానామేవ సులభత్వం న తత్ర తద్వ్యత్యయదోషోయం॥ అథ గ్రామ్యదోషముదాహరతి - గ్రామ్యో గ్రామ్యప్రభవో విదగ్ధోక్తిప్రతిపన్నారీరంసాదిః- తదుక్తం- స గ్రామ్యో యత్ర రిరంసాదిః పామరైర్యత్ర కథ్యతే॥ వైదగ్ధ్యవక్రిమ ఉల్లంఘ్యైవ వక్తా దీప్యతే- స్వపితీతి- జనో నాయికాపరిశేషః - తపనిః స్వపిమి- తే కిమపైతి కిం గచ్ఛతి- తదపి తథాపి- కూర్పకం కఫోణిం - స్యాత్కఫోణిస్తు కూర్పర ఇత్యమరః - ఆహరరూపకమితి పాఠే దీనాదికం - ఆహర స్వీకురు ఏష ఇతి- ఏష పురుషః అవిదగ్ధః పామరోక్తిశీలః - అత ఏవ గ్రామ్యత్వమితి బోధ్యం - అనిష్టదోషోయం- విటచేటవిదూషకాద్యుక్తిషు తస్యాభావాత్ - సందిగ్ధముదాహరతి- మాత్సర్యముత్సార్య విచార్య కార్యమిత్యాది- అత్రేతి - ఆదిపదాద్వ్యక్త్యాదిః- వక్తృభూతయోః శాంతశృంగారిణోరన్యతరనిశ్చయే తు వాక్యార్థగ్రహః - వివక్షితార్థానిశ్చయో దోషబీజం అత-
~~~~~~

శృంగార్యుత్కృతరాభిధానేతునిశ్చయః॥ ప॥ గృహీతంయేనాసీఃపరిభవ
భయాన్నోచితమపిప్రభావాద్యస్యాసీన్నఖలుతవకశ్చిన్నవిషయః। పరి
త్యక్తంతేనత్వమసి సుతశోకాన్నతుభయాద్విమోక్ష్యేశస్త్రత్వా మహ
మపి యతస్స్వస్తిభవతే ॥ అత్రశస్త్రమోచనే హేతుర్నోపాత్తః ॥
ఇదంతేకేనోక్తం కథయకమలాతంకవదనే యదేతస్మిన్హేమ్నః క
టకమితిధత్సేఖలుధియమ్। ఇదంతద్దుస్సాధ్యాక్రమణపరమాస్త్రంస్మృ

త్యకోపాయం - ప్రకరణాదివశేన నిశ్చయజ్ఞానోదయాత్ ॥ అ
థనిర్హేతుః- ఆకాంక్షితహేత్వభిధానశూన్యః- ఉదాహరతి - గృహీ
తమితి- స్వాయుధంప్రత్యశ్వత్థామ్న ఉక్తిరియం- హేశస్త్రమయేనపిత్రా
నోచితంబ్రాహ్మణజాత్యనుచితమపిపరిభవభయాత్ శత్రుకర్తృక పరా
భవభీతేః- గృహీతమసీః- అహమపియతస్త్వాంవిమోక్ష్యేతతః భవతే
స్వస్త్యస్తు అత్రాకాంక్షితహేత్వభిధానశూన్యత్వం- అత్రేతి- నచపితు
స్త్యాగనమేవస్వశస్త్రమోచనే హేతుః - తద్బోధకాభావాత్ - మ
హావీరస్యతస్యపరకృతశస్త్రత్యాగమాత్ర హేతుకశస్త్రత్యాగో నబు
ద్ధిమారోహతి - అనౌచిత్యాత్- యద్యపిశోకనాప్యనుచితోపి ద్రోణ
కర్తృకశస్త్రమోచనే సుతశోకాదితి హేతురుక్తః - తథాద్రోణక
ర్తృకశస్త్రమోచనేపి పితృశోకాదితిహేతు ర్నోక్తః - ప్రసిద్ధివిరు
ద్ధోవిద్యావిరుద్ధశ్చేతి - లోకశాస్త్రవాయ్యథాప్రసిద్ధంతద్విరుద్ధఇత్య
ర్థః- తత్రాద్యముదాహరతి- ఇదమితి- కాంచిన్నాయికాంప్రతికస్య
చిన్నాయకస్యోక్తిః- కమలస్యాతంకోయస్మాత్తత్ తాదృశంవదనంయ
స్యాస్తత్సంబుద్ధిః హేకమలభయదాయివదనే- ఏతస్మిన్వస్తునిహేమ్నః
కటకమితిధియంధత్సఇతియత్ ఇదంతేతవకేనోక్తం- తత్కథయ- హే
మకటకంనభవతీత్యర్థః- కింతర్హికథ్యతామిత్యత్రాహ - తదిదంవస్తు
స్మృతిభువాకామేన-దుస్సాధ్యానాంపురుషాణామాక్రమణే వశీకరణే
పరమాస్త్రంముఖ్యాస్త్రభూతంప్రీత్యాతవకరకమలమూలే వినిహితం-
చక్రం- సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాదితిబోధ్యం- అత్రేతి ॥ కేషాంచిదు

తిభువాతవప్రీత్యాచక్రం కరకమలమూలేవినిహితమ్। అత్రకామస్యచ
క్రింలోకే అప్రసిద్ధం॥ ౫ ॥ ఉపపరిసరంగోదావర్యాః పరిత్యజతాధ్వ
గాస్సరణిమపరోమార్గస్తావద్భవద్భిరవేక్ష్యతామ్। ఇహహి విహి
తోరక్తాశోకఃకయాపిహతాశయా చరణనలినన్యాసోదంచన్నవాంకుర
కంచుకః॥ పాదాఘాతేనాశోకస్య పుష్పోద్గమః కవిప్రసిద్ధః॥౫॥ సుసి
తవసనాలంకారాయాం కదాచనకౌముదీమహసి సుదృశిస్వైరంయాం
త్యాంగతోస్తమభూద్విధుః। తదనుభవతఃకీర్తేఃకేనాప్యగీయత యే
నసాప్రియగృహమగాన్ముక్తాశంకాక్వనాసిశుభప్రదః॥ అత్రామూర్తా
పికీర్తిర్జ్యోత్స్నావత్ప్రకాశరూపాకథితేతిలోకవిరుద్ధమపి కవిప్రసి
ద్ధేర్నదుష్టం॥ ౫ ॥ సదాస్నాత్వా నిశీథిన్యాంసకలంవాసరంబుధః। నా
నావిధానిశాస్త్రాణి వ్యాచష్టేచ శృణోతిచ॥ గ్రహోపరాగం వినా
రాత్రౌ స్నానంధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం॥ ౫ ॥ అనన్యసదృశం యస్యబలం

దాహరణమాక్షిపతి- ఉపపరిసరమితి- హతాశయేతిప్రశంసాగర్భఉ
పాలంభః- పాదాఘాతేనేతి- నాంకురోద్గమఇతితేషామాశయః- త
థాచసోపికవిప్రసిద్ధిసిద్ధఏవ- అంకురస్యకోరకాత్మకత్వేనపుష్పప్రాయ
త్వాన్నవిరోధఇతిభావః - కవిప్రసిద్ధవిరుద్ధస్యైవోదాహరణమితి కేచి
త్- లోకప్రసిద్ధేఃకవిప్రసిద్ధిరేవబలవతీత్యుదాహరతి-సుసితేతి- రాజస్తు
తిరియం- హేరాజన్ కదాచనకౌముదీరూపేమహసి- సుసితావతిశుక్లౌ
వసనాలంకారౌయస్యాస్తస్యాంసుదృశిసునయనాయాం స్వైరం మందం
మందంయాంత్యాంప్రియవసతింప్రతిగచ్ఛంత్యాంసత్యాం- యేనభవత్కీ
ర్తిగానేన- ముక్తాశంకాన్యకాంతాకాంతభయాసతీ- క్వనాసీతిశుభప్ర
దోనాసినత్వమసి- అత్రేతి- అమూర్తాయాఃకీర్తేర్ధావళ్యవైశిష్ట్యం
లోకవిరుద్ధమపికవిప్రసిద్ధత్వాన్నదుష్టం - అతఉపపరిసరమిత్యుదాహర
ణమనర్హమిత్యాశయః - విద్యావిరుద్ధేధర్మశాస్త్రవిరుద్ధముదాహ
రతి- సదేతి- సకలంవాసరంసకలేపివాసరే- గ్రహోపరాగమితి- ది
వాకరకరైఃపూతందివాస్నానంప్రశస్యతే॥ అప్రశస్తంనిశిస్నానం రా

దాహిప్యాప్యసమీక్ష్యతే। షాడ్గుణ్యానుసృతి స్తస్యసత్యంసాసిత్ప్రయోజ
నా॥ఏతదర్థశాస్త్రవిరుద్ధం॥ప॥ విధాయదూరే కేయూర మనంగాంక
నమంగనా। బభారకాంతేనకృతాంకరజోల్లేఖమాలికామ్॥అత్రకేయూ
రపదేనఖక్షతంనవిహితం ॥ ప ॥ అష్టాంగయోగపరిశీలనకీలనేనదుస్సా
ధసిద్ధిపవిధంవిదధద్విదూరే। ఆసాదయన్నభిమతామధునావివేకఖ్యాతిం
సమాధినమౌళిమణిర్విముక్తః॥వివేకఖ్యాతిః॥సంప్రజ్ఞాతః। పశ్చాదసం

ప్రజ్ఞాతస్యతదర్శనాత్॥ఇతిధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం॥ అనన్యేతి- షడ్గుణా
ఏవషాడ్గుణ్యంతస్యానుసృతిరనుసరణం- ఏతదితి - అర్థశాస్త్రమాన్వీ
క్షికీత్యాదిశాస్త్రప్రవర్తకస్యపరస్పరానురోధేనోపయుక్త ఉపదే
శఃసాఅన్వీక్షికీ- యస్యాన్యగణాన్యగణపరప్రణేతా - యత్రపునరర్థ
కామౌప్రధానంలోకానువృత్తిమాత్రంధర్మస్సాదండనీతిః - య
స్యానగణాస్త్రయీత్రయీప్రవక్తా - యత్రదండనీతౌశత్రుర్విజయస్యనయ
మూలత్వముక్తంతద్విరుద్ధమిదం- కామశాస్త్రవిరుద్ధముదాహరతి - వి
ధాయేతి- అంగనాకామినీకా- కేయూరందూరేవిధాయ - కేయూ
రస్యతాదృశానంగకేళిప్రతిబంధకత్వాత్ - అనంగాంకనంకందర్పచి
హ్నం- ఇదంకరజోల్లేఖమాలికావిశేషణం॥ కక్షకరోరుజఘనస్తనపృష్ఠ
పార్శ్వహృదయాధరేషునఖరాస్సుఖహేతవస్స్యురితి కామశాస్త్రో
క్తేఃకేయూరస్థానేనఖక్షతంనవిహితమితివిరుద్ధమితదిత్యాహ - అ
త్రకేయూరపదఇతి- యోగశాస్త్రవిరుద్ధముదాహరతి- అష్టాంగేతి. య
మనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యానధారణాసమాధయోఽ
ష్టాంగయోగాః- తేషాంపరిశీలనమభ్యాసః - తస్యకీలనంస్థిరీకరణంతేన
దుస్సాధసిద్ధిమోక్షస్యపవిధఃప్రత్యాసన్నోయోగఃఅసంప్రజ్ఞాతలక్ష
ణః- తంవిదూరేవిదధత్విదధానః- తమనపేక్షమాణఇతియావత్ - స
మాధినానాంయోగినాంమౌళిమణిఃఅగ్రగణ్యః - అభిమతాంఇష్టాంవి
వేకఖ్యాతింప్రకృత్యాత్మాపురుషేశ్వరయోశ్చఅన్యత్వప్రతిపత్తిం ఆసాద
యన్ప్రాప్నువన్సన్ అధునావిముక్తోభూత్ - యోగశాస్త్రసంప్రదా

పజ్ఞాత స్తతో ముక్తిః ॥ సతు వివేకఖ్యాతా । ఏవం విఖ్యాంత రైరపి విరు
ద్ధముదాహార్యం॥ ప॥ ప్రాప్తాశ్శ్రీర్యస్సకలకామదుఘా స్తతః కిం న్యస్తం
పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిం। సంతర్పితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం క
ల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిం॥ అత్ర తతః కిమిత్యనవీకృతః। తత్త్వయ
థా॥ యదిదహత్యనలోఽత్ర కిమద్భుతం యదిచ గౌరవమద్రిషు కింతతః। లవణ
మంబు సదైవ మహోదధేః ప్రకృతిరేవ సతామవికారితా ॥ ప॥ యత్రా
నుల్లిఖితార్థమేవ నిఖిలం నిర్మాణమేతద్విధేరుత్కర్షప్రతియోగికల్ప
నమపి న్యక్కారకోటిః పరా । యాతాః ప్రాణభృతాం మనోరథగతీరు
ల్లంఘ్య యత్సంపద స్తస్యాభాసమణీకృతాశ్మసు మణే రశ్మత్వమేవోచి

యం ప్రతిపాదయతి- వివేకఖ్యాతిరితి- ప్రత్యాదావిత్యాద్యుక్తరూపా-
వివేకఖ్యాతిః - తతః వితర్కవిచారవిద్యావిజ్ఞానానుసారీ యోగస్సం ప్ర
జ్ఞాతః పశ్చాత్పరమవైరాగ్యజన్యోఽవిద్యాదిసంస్కారమాత్ర సన్నిహిత
నివృత్తాంతఃకరణవృత్తిర్యోగ స్త్వసంప్రజ్ఞాతః - తతో మోక్ష ఇతి యోగ
శాస్త్రప్రక్రమః కేవలమైవ వివేకఖ్యాత్యా ముక్తిరితి యోగశాస్త్ర విరుద్ధత్వా
త్॥ ఏవమితి॥ అనవీకృతముదాహరతి- యోనవత్వం న ప్రాపితస్సోఽనవీకృ
తః- ఏకథంగినిర్దిష్టానేకార్థత్వమితి యావత్- ప్రాప్తా ఇతి - తత్త్వ
జ్ఞానం వినా సర్వమకించిత్కరమిత్యాశయః- అత్రేతి॥ భంగ్యంతరాభావా
దితి భావః - న చాత్ర కథితపదత్వమేవేతి వాచ్యం - పర్యాయాంతరప్ర
యోగస్యైకరూపతాయామసాంకర్యాత్ ॥ నన్వసంకీర్ణోఽనవీకృతః
కీదృగిత్యత ఆహ- తత్త్వయథేతి - యదీతి - అత్ర కిమద్భుతమిత్యాదీనామే
కార్థత్వేఽపి పర్యాయోపాదానాన్నవీకృతత్వం - తత్ర తు తతః కిమిత్యా
దినా కిమద్భుతమితి ప్రతీతేరనవీకృతత్వం॥ సనియమాదిభిశ్చతుర్భిస్సహప
రివృత్తపదాన్వయాత్సనియమపరివృత్తాదిచతుష్టయం లక్ష్యతే - సనియ
మపరివృత్తో నామ - సనియమత్వేన వాచ్యోఽనియమత్వోక్తః - ఏవ
మగ్రేఽపి తదుపయోజ్యం సనియమపరివృత్తముదాహరతి - యత్రేతి-
యత్ర మహాసతి విధేరితన్నిర్మాణం అయం లోకసర్గః అనుల్లిఖి

తమ్॥ అత్రఛాయామాత్రమణీకృతాశ్మసుమణే స్తస్యాశ్మత్వైవోచితేతి స
నియమత్వంవాచ్యమ్॥ ౫ ॥ వక్త్రాంభోజంసరస్వత్యధివసతి సదాశోణ
ఏవాధరస్తేబాహుఃకాకుత్స్థవీర్యస్మృతికరణపటుర్దక్షిణస్తే సముద్రః।
వాహిన్యఃపార్శ్వమేతాఃక్షణమపిభవతో నైవముంచంత్యభీక్ష్ణం స్వచ్ఛే
తమానసేస్మిన్కథమవనిపతే తేంబుపానాభిలాషః ॥ అత్రశోణఏవేతి

తార్థమనిర్దిష్ట ప్రయోజనమేవ - ఉత్కర్షస్య తాదృశాదిరాహి
త్యాద్యాధిజాత్యస్య ప్రతియోగికల్పనం సదృశవస్త్వంతర కల్పనమపి
పరాఉత్కృష్టాన్యకాకారకోటిఃతిరస్కారాతిశయః- యస్యమణేస్సంప
దఃమంగళత్వప్రభాబహుళత్వామూల్యత్వాదిసమృద్ధయః మనోరథగతీరు
ల్లంఘ్యయాతాఃదూరంగతాః-మనోరథగోచరాఅపినభవంతీత్యర్థః- ఏ
వంవిధస్యతస్యమణేః - ఆధానేనమణీకృతాఃఅమణయోమణయఃకృతాః
యేఅశ్మానస్తేషుఅశ్మత్వమేవోచితం-సాధారణప్రస్తరత్వమేవయుక్తం-
యస్మాచ్చింతామణేఃప్రాకృతమణిమధ్యగణనాభవతీతిభావః- చింతామ
ణినికటేరత్నాంతరాణాం మణ్యాభాసత్వాత్ - అత్రచింతామణేరు
త్కర్షస్త్వితరమణీనా మపకర్షాభిధానేభవతి - అపకర్షశ్చ తే
షాం - ఛాయామాత్రేణమణీకృతాః నతుగుణాంతరైరితిమాత్రపదేన
భవతి - తదభావాత్సనియమ పరివృత్తిస్స్వం నచైవకారాత్తదర్థలా
భః- తస్యాపదస్థతయాఽసంబంధాత్॥ అనియమపరివృత్తి ముదాహర
తి- వక్త్రేతి- సరస్వతీవాగ్దేవీసైవనదీ- తేఅధరశ్శోణఏవ- అరుణోనదవి
శేషశ్చ - కాకుత్స్థవీర్యస్య స్మృతికరణేపటుస్సమర్థః దక్షిణస్తే బా
హుస్సముద్రః రాజచిహ్నముద్రాయుక్తః - దక్షిణసముద్రోపి సేతు
బంధాదినా శ్రీరామపరాక్రమస్మారకః - వాహిన్యస్సేనానద్యశ్చ - అం
తస్స్వచ్ఛేమానసే చిత్తేసరోవరేచ-అత్రరాజావయవవర్ణనేఅవధా
రణంవ్యర్థం - శోణఏవనతుశ్వేతః కృష్ణోవేతిగ్రామ్యత్వప్రతీతి ప్రసం
గనశ్వేతత్వాది సంభావనాయాఏవాభావాత్ - నచప్రసంగస్యతధా
రణమయుక్తం - పిపాసుంప్రతిశోణఏవ ననద్యంతరమితి నద్యంతరవ్యా

నియమోనవాచ్యః॥ ప ॥ శ్యామాం శ్యామలిమానమానయత భోస్సాం
ద్రైర్మషీకూర్చకైర్మంత్రం తంత్రమథప్రయుజ్య హరత శ్వేతోత్ప
లానాం రుచమ్। చంద్రం చూర్ణయత క్షణాచ్చ కణశః కృత్వా శిలాపట్టకే
యేన ద్రష్టుమహం క్షమే దశదిశ స్తద్వక్త్రముద్రాంకితాః ॥ అత్రద్యో
తిష్విమితి శ్యామావిశేషో వాచ్యః॥ ప ॥ కల్లోలవెల్లితదృషత్పరుష ప్రహా
రైరత్నాన్యమూని మకరాలయ మావమంస్థాః । కింకౌస్తుభేన విహితో
భవతో న నామ యాచ్ఞాప్రసారితకరః పురుషోత్తమోపి॥ అత్రఏకేన కిం
న విహితో భవతో న నామేతి సామాన్యం వాచ్యం॥ ప ॥ అర్థిత్వే ప్రకటీ
కృతేపి న ఫలప్రాప్తిః ప్రభోః ప్రత్యుత ద్రుహ్యన్ దాశరథిర్విరుద్ధచరితో యు
క్తస్తయా కన్యయా । ఉత్కర్షం చ పరస్య మానయశసోర్విస్రంసనం

వృత్తేర్నిరూఢత్వాత్ - తస్మాదసామాన్యపరివృత్తిత్వం ॥ విశేషపరివృత్తి
ముదాహరతి- శ్యామామితి- స్వసహాయాన్ప్రతి కస్యచిద్విరహిణ ఉక్తిరి
యం - భోస్సహాయాః శ్యామాం రాత్రిం- మంత్రమాపఠం- శిలాపట్టకే
కృత్వా క్షణాచ్చ చంద్రం కణశశ్చూర్ణయత - ఏవం కరణేనైభిరుద్దీప
కైరంధీభూతో ద్రష్టుం న శక్నోమీతి భావః - అత్ర శ్యామాయా
శ్యామీకరణాసంభవాద్ద్యోతిష్విమితి వక్తవ్యం - తస్మాద్విశేష పరివృత్తి
త్వం॥ సామాన్యపరివృత్తిముదాహరతి - కల్లోలేతి-కల్లోలైర్మహా
తరంగైర్వెల్లితానాం క్షిప్తానాం దృషదాం పరుషప్రహారైః - యతో
భవతఃస్థానే పురుషోత్తమోపి యాచ్ఞయా ప్రసారితః కరో యేన తా
దృశః - న విహితః కిం నామ అపితు విహితః తథా చ రత్నస్యాతిగౌరవసం
పాదకత్వాత్తదవమాననమనుచితమితి భావః - అత్ర కౌస్తుభేనేతి విశే
షకథనే త్వన్యేషామనుపకారకత్వమాపతతీతి విశేషో న వాచ్యః - తస్మా
త్సామాన్యపరివృత్తిత్వం॥ అథసాకాంక్షః - పదార్థాన్వయాయ ప
దార్థాంతరసాకాంక్ష ఇత్యర్థః - ఉదాహరతి- అర్థిత్వ ఇతి-రావ
ణదూతస్య వచనమేతత్ ప్రభోః బలాన్నేతుం సమర్థస్య రావణస్య న ఫల
ప్రాప్తిః - ధనుర్భంగే రామేణైవ సీతాపరిణేతవ్యేతి నిశ్చితత్వాత్ త్వ

చాత్మన స్త్రీరత్నంచ జగత్పతిర్దశముఖో దేవః కథమ్మృష్యతే॥ అత్ర స్త్రీరత్నముపేక్షితుమిత్యాకాంక్షితమ్ ॥ నహిపరస్యేత్యనేన సంబంధో యోగ్యః ॥ ప॥ ఆజ్ఞాశక్రశిఖామణిప్రణయినీ శాస్త్రాణి చక్షుర్నవం భక్తిర్భూతపతౌ పినాకిని పదం లంకేతి దివ్యా పురీ । ఉత్పత్తిర్ద్రుహిణాన్వయే చ తదహో నేదృగ్వరో లభ్యతే స్యాచ్చేదేష న రావణః క్వను పునస్సర్వత్ర సర్వే గుణాః ॥ అత్రస్యాచ్చేదేష న రావణ ఇత్యత్రైవ సమాప్యం ॥

* * *

తాప్రదానాంగీకారరూపఫలప్రాప్తిర్నహి - ప్రత్యుత వైపరీత్యేన - ద్రుహ్యేత్ తాటకాదివధేన ద్రోహం కుర్వీత - విరుద్ధచరితః యజ్ఞరక్షణాదివిరుద్ధవ్యాపారః దాశరథిరామః తయా మహారాజాభిలషితయా కన్యయా యుక్తః - భవిష్యతీతి శేషః- పరస్య శత్రోరుత్కర్షణేచ - ఆత్మనస్స్వస్యమానయశసోః ప్రశంసనంచ - స్త్రీరత్నంచేత్యస్య పరస్యేత్యనేనసంబంధో వివక్షితః - జగత్పతిర్దశముఖో దేవః కథమ్మృష్యతే కథం క్షమతే- అత్రేతి- స్త్రీరత్నముపేక్షితుమిత్యాకాంక్షితం - అత్రోపేక్షితుమితిపదంవినా అన్వయానుపపత్తేః అన్యథా స్త్రీరత్నం కథమ్మృష్యత ఇత్యనేనాఽమర్షణబోధకేన అన్వయప్రసంగాత్ - స్త్రీరత్నే అమర్షాభావాత్ - అతస్త్రీరత్నముపేక్షితుమిత్యాకాంక్షితం- ననుపరస్య స్త్రీరత్నమిత్యన్వయోఽస్తు తత్రాహ- సంబంధ ఇత్యత ఆహ- నహీతి- జనితాన్వయత్వేన అస్యేత్యస్య పదాన్తరనిరాకాంక్షత్వాత్ - దుష్టబీజమభిధానాపర్యవసానం - అతోఽస్య దోషత్వం - నచైతన్న్యూనపదం - న్యూనపదే హ్యధ్యాహారనిరపేక్షమన్వితతయా వాక్యస్య పూర్ణత్వం - అత్రత్వధ్యాహారమంతరేణానన్వితత్వాద్వాక్యస్యాపూర్ణత్వమితిభేదాత్॥ అపదముక్తముదాహర్తుమాహ - అపదముక్తత్వమస్థానముక్తత్వం అస్థానప్రయుక్తత్వమితి యావత్ - అపదయుక్తఇతిపాఠే- అపదే అస్థానే యుక్తిర్యోగో యస్యేతి - తద్యోగప్రకృతవిరుద్ధప్రతీతేర్దుష్టత్వం- ఉదాహరతి - ఆజ్ఞేతి - నవమిత్యనేన విషయగ్రహణాధిక్యం - రావణో జగదాక్రం

ప॥ శ్రుతేన బుద్ధిర్వ్యసనేన మూర్ఖతా మదేన నారీ సలిలేన నిమ్నగా । నిశా
శశాంకేన ధృతిస్సమాధినా నయేన చాలం క్రియతే నరేంద్రతా ॥ అత్ర శ్రుత
బుద్ధ్యాదిభిరుత్కృష్టైస్సహచరితైర్వ్యసనమూర్ఖతయోర్నికృష్టయో
ర్భిన్నత్వం॥ లగ్నం రాగావృతాంగ్యేత్యత్ర విదితం తేస్త్విత్యనేన శ్రీస్త
స్మాదపసరతీతి విరుద్ధం ప్రకాశ్యతే॥ ప ॥ ప్రయత్నపరిబోధిత స్స్తుతిభిర
ద్య శేషే నిశామకేశవమపాండవం భువన మద్యనిస్సోమకమ్ ॥ ఇయం పరి
సమాప్యతే రణకథాద్య దోశ్శాలినామ్ వ్యపైతు రిపుకాననాతిగురురద్య భా
రో భువః ॥ అత్ర శయితః ప్రయత్నేన బోధ్యస ఇతి విధేయం॥ యథా వా॥
ప॥ వాతాహారపరైర్జగద్విషధరైరాశ్వాస్య నిశ్శేషితం తే గ్రస్తాః పున

దకారీ . అత్రేతి - స్యాత్స్వేదవన రావణ ఇత్యనేన రావణస్య వాజ
స్యాప్రతిపాదితత్వేన పునరిత్యాదినా న సమాధేయం - తథాచ॥ ఏకోహి
దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇత్యాదివద్రావణ
స్యాపి వరణీయత్వ ప్రసంగ ఇత్యర్థో దోషః॥ అథ సహచరభిన్నః॥ శ్రు
తేనేతి- సమాధిర్ధర్మచింతా- అత్రేతి- వ్యసనమూర్ఖత్వయోః పరి
హార్యతయా భిన్నత్వం - అథ ప్రకాశితవిరుద్ధః- ప్రకాశితో వివక్షితార్థ
స్య విరుద్ధో యేన స ప్రకాశితవిరుద్ధః - సహచరభిన్నే పదార్థస్యైవ త
థాత్వం న వాక్యార్థస్యేతి భేదః- ఉదాహరతి. లగ్నం రాగేతి- అత్ర విది
తం తేస్త్విత్యలక్ష్మీవాక్యేన తతశ్శ్రీరపసరతీతి విరుద్ధం ప్రకాశ్యత ఇతి ప్రకాశి
తవిరుద్ధత్వం- న చాస్య విరుద్ధమతికృతస్సకాశాద భేద ఇతి వాచ్యం- విరుద్ధ
మతికృతి శబ్దశక్తిమూలా విరుద్ధార్థప్రతీతిః- అత్ర త్వర్థసామర్థ్యనిబం
ధనేతి భేదః- విధ్యనువాదాయుక్త ఇత్యత్ర విధ్యయుక్త అనువాదాయు
క్తశ్చ. అయుక్తవిధిరయుక్తానువాదశ్చేతి వివేకః- విధ్యయుక్త ముదా
హరతి- ప్రయత్నేతి- అత్ర పరిబోధనస్యానువాద్యత్వం శయనస్య విధే
యత్వం చోక్తం తదయుక్తం - యతశ్శయనమనూద్య పరిబోధనస్య విధే
యత్వాత్- సుఖేన శయితశ్చిరాదుషసి బోధ్యసే మాగధైరితి యుక్తః పా
ఠ ఇత్యాశయేనాహ. అత్రేతి ॥ ఏవం శబ్దాపి విధ్యనువాదాయుక్త- అథా-

రభ్రతోయకణికా తీవ్రవ్రతైర్బర్హిభిః । తేపిక్రూరచమూరుచర్మ
వసనైర్నీతాః క్షయం లుబ్ధకైర్దంభస్య స్ఫురితం విదన్నపి జనో జాల్మో
గుణానీహతే ॥ అత్ర వాతాహారాదిత్రయం వ్యుత్క్రమేణ వాచ్యం॥ ౫ ॥
అరేరామాహస్తాభరణ భసలశ్రేణీశరణ స్మర క్రీడావ్రీడాశమన విరహి
ప్రాణదమన। సరోహంసోత్తంస ప్రచల దళనీలోత్పలసఖే సఖే దోహం

విధ్యనువాదావప్యుదాహరతి- వాతాహారేతి - ఆశ్వాస్య విస్రంభం ప్రా
పయ్య జగల్లోకః- అభ్రస్య మేఘస్య సంబంధినీయా తోయకణికా జలబిం
దుః తత్పానమితియావత్- సైవ తీవ్రవ్రతం యేషాం తైః- దంభస్య స్ఫురి
తం విజృంభణం విదన్ జానన్నపి జాల్మః అసమీక్ష్యకారీ మందబుద్ధిరితి యా
వత్- గుణానీహతే వాంఛతి కేష్వితి శేషః- అత్రేతి- కృష్ణాజినధారిణో దాం
భికాదనంతరమల్పత్తుకస్య విన్యాసో యుక్తః- తతో వాతాహారస్య - ఉ
త్తరోత్తరముత్కర్ష కథనౌచిత్యాత్- జగన్ని శ్వాసయితుం సర్పైర్వా
తాహారతాస్వీకృతేతి తాన్ గ్రసయితుమభ్రతోయకణికా తీవ్రవ్రతం బ
ర్హిభిరాశ్రితమితి తాః క్షయం నేతుం చమూరుచర్మవసనత్వం లుబ్ధకై
రాదృతమితి చ వాచ్యం- తతో జగద్భక్షణాదికముద్దిశ్య వాతాహారాదివ్ర
తం విహితం స్యాత్- తథా అనభిధానాద్విధ్యనువాదాయుక్తత్వమితి బో
ధ్యం॥ అనువాదాయుక్తోఽయుక్తానువాదః- అయుక్తత్వం చ విధ్యననుగు
ణత్వం- ఉదాహరతి- అరేఇతి- భసలశ్రేణీనాం భ్రమరపంక్తీనాం శర
ణరక్షక- యద్వా ఆశ్రయభూత- మకరందదానాదితి భావః - శరణం
గృహరక్షిత్రోరితి కోశః- స్మరక్రీడాయాం యా వ్రీడా లజ్జా తస్యాశ్శమనని
వర్తక - పంచబాణబాణత్వాదుద్దీపకత్వాచ్చ - విరహిణాం వియు
క్తానాం ప్రాణదమన ఉద్దీపనాతిశయాత్ప్రాణఘాతుక- సరోహంసస్యార
సశ్రేష్ఠస్యోత్తంస శిరోభూషణభూత- అత్రేతి- కథయ క్వేందువదనేత్య
స్యావిరోధాత్- విరహిప్రాణదమనస్య తత్కథనానౌచిత్యాత్ - ఏవం
చ సఖా ఇతి సంబోధనమప్యయుక్తం - ఉక్తదోషాదేవ - చంద్రముఖీషు
క్రాస్తే కథయ అస్మత్ప్రాణాః కిమితి దమయసీతి ప్రకారేణ విధిరేవోచితః

మోహం శ్లథయ కథయ క్వేందువదనా ॥ అత్ర విరహిప్రాణదమనేతి నా
నువాద్యం ॥ లగ్నం రాగావృతాంగ్యేతి ॥ అత్ర విదితం తేఽస్త్విత్యుపసంహృ
తోఽపి తేనేత్యాదినా పునరుపాత్తః ॥ ప ॥ హంతుమేవ ప్రవృత్తస్య స్తబ్ధ
స్య వివరైషిణః । యథాశు జాయతే పాతో న తథా పునరున్నతిః ॥ అత్ర
పుంవ్యంజనస్యాపి ప్రతీతిః ॥ యత్రైకో దోషః ప్రదర్శితస్తత్ర దోషాం
తరాణ్యపి సంతి ॥ తథాపి తేషాం తత్రాప్రకృతత్వాత్ ప్రకాశనం న కృ

నతు విరహిప్రాణదమనేత్యనువాదః- తస్మాదనువాదానౌచిత్యాదనువా
దాయుక్తత్వం- అథత్యక్తః పునస్స్వీకృతః - పూర్వం త్యక్తోనంతరం
పునస్స్వీకృత ఇత్యర్థః - వాక్యాంతరేణేత్యర్థాదాపతతి - తస్మి
న్నేవ వాక్యార్థే విశేషణాంతరోపాదానే సమాప్తపునరాత్తం - వా
క్యార్థాంతరోపాదానే తు త్యక్తః పునస్స్వీకృత ఇతి భేదః- ఉదాహరతి-
లగ్నమితి- అత్ర విదితం తేఽస్త్విత్యనేన వాక్యాంతప్రయోజ్యేనాపి మధ్యేగ
ర్భీకృతేన వాక్యార్థ ఉపసంహృతోఽపి పునస్తేనాస్మిదత్తేత్యుపాత్త ఇతి త్య
క్తః పునస్స్వీకృతః- అథాశ్లీలః- అశ్లీలత్వం వ్రీడాదిబోధకత్వం- ఉదా
హరతి- హంతుమితి- హంతుం ప్రహర్తుమేవ - అవధారణాన్నివృత్తిప్రవృ
త్తివ్యవచ్ఛేదః- అన్యత్ర హననం సురతప్రహారః- స్తబ్ధస్య అలసస్య అన్యత్ర
దృఢస్య- వివరైషిణః పరచ్ఛిద్రాన్వేషిణః - అన్యత్ర స్త్రీవరాంగాభిలాషి
ణః- ఏవంవిధస్య పురుషస్య- పాతః అపచయః - ధాతుత్యాగజన్యసంకో
చశ్చ ఉన్నతిరుపచయః - ఉత్థానం చ- అత్రేతి - పుంవ్యంజనస్య పురుష
వరాంగస్య ॥ దుష్టబీజం వైరస్యం- అత ఏవాసభ్యదోషోఽయం- శమకథా
దావతథాత్వాత్ ॥ యత్రేతి- అనంగమంగళగృహేత్యాదౌ కాతర్
థ్యమితి శ్రుతికటుత్వం ప్రథమం ప్రతిపాదితం- తద్వదశ్లీలమప్యస్తి- అ
నంగస్య మంగళగృహమితి ప్రశస్తమదనమందిరప్రతీతేః - ఏవం తత్ర తత్ర
దోషోదాహరణేషు దోషాంతరసద్భావేఽపి ప్రకృతదోషప్రదర్శనం కృ
తమితి బోధ్యం ॥ ఏవం దోషానుక్త్వా ప్రతిపాదితానామేవ దోషాణాం క్వ
చిద్విషయవిశేషేష్వదోషత్వం యథాసంభవం దిదర్శయిషుః ప్రథమ

తం॥ కర్ణావతంసాదిపదేకర్ణాదిధ్వనినిర్మితిః । సన్నిధానాదిబో
ధార్థం।అవతంసాదీనికర్ణాద్యాభరణాన్యేవోచ్యంతే ॥ తత్రకర్ణా
దిశబ్దాఃకర్ణాదిస్థితిప్రతిపత్తయే॥ యథా ॥ప॥ అస్యాఃకర్ణావతంసే
నజితంసర్వం విభూషణమ్ । తథైవశోభతేత్యంతమస్యాశ్శ్రవణకుం
డలమ్॥ ప ॥ అపూర్వమదిరామోద ప్రమోదితదిశస్తతః । ఆయయు
ర్భృంగమధురాశ్శిరశ్శేఖరశాలినః ॥ అత్రకర్ణశ్రవణశిరశ్శబ్దాస్సన్ని
ధానప్రతీత్యర్థం॥ప॥ విదీర్ణాభిముఖారాతి కరాళేసంగరాంతరే ।
ధనుర్జ్యాకిణచిహ్నేన దోష్ణావిస్ఫురితంతవ ॥ అత్రధనుశ్శబ్ద ఆరూఢ
త్వావగతయే॥ అన్యత్రతు॥ ప॥ జ్యాబంధనిష్పందభుజేనయస్యవినిశ్వస
ద్వక్త్రపరంపరేణ । కారాగృహేనిర్జితవాసవేన లంకేశ్వరేణోషిత
మాప్రసాదాత్ ॥ ఇతికేవలజ్యాశబ్దః॥ప॥ ప్రాణేశ్వరపరిష్వంగ విభ్ర

మపుష్టస్యాదోషత్వమాహ- కర్ణావతంసేతి- కర్ణాదిధ్వని నిర్మితిః
కర్ణాదిశబ్దోపాదానం- సన్నిధానాదిబోధార్థం- కర్ణాద్యవయవ
స్థితిప్రతిపత్త్యర్థం- వివృణోతి - అవతంసాదీనీతి - అన్యత్రావస్థితేష్వ
ప్యవతంసాది శబ్దప్రయోగాత్కర్ణాది శబ్దప్రయోగః కర్ణాదావవ
స్థానప్రతిపత్త్యర్థమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- అస్యాఇతి- అత్రావతంస
స్యకర్ణస్థిత్యవస్థాకర్ణపదేనావగమ్యతే - తతోవర్ణనీయోత్కర్షః॥
శబ్దాంతరేప్యుదాహరతి- అపూర్వేతి - భృంగైర్మదిరామోదాద్వృ
ష్టైః భ్రమరైర్మధురాదర్శనీయాః- అత్రేతి- క్రమేణోదాహరణేష్వి
తిశేషః॥ సన్నిధానాదీత్యత్రాదిశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుదాహరణాంతర
మాహ- విదీర్ణేతి- విదీర్ణావిదారితా అభిముఖాయుద్ధాభిముఖాయ
అరాతయశ్శత్రవస్తైఃకరాళేవ్యాప్తే- అభిముఖశబ్దేన విముఖాస్త్వముంచ
తీతిసూచ్యతే- ధనుష్యారోపితజ్యాప్రతీత్యర్థం ధనుశ్శబ్దగ్రహణం॥ ఆ
రూఢత్వావగతిరహితంస్థలంప్రదర్శయతి- జ్యాబంధేతి - అత్రారూఢ
త్వావగతి ప్రయోజనాభావాత్కేవలజ్యా శబ్దప్రయోగః॥ ఉదాహర
ణాంతరమాహ- ప్రాణేశ్వరేతి- హసతాస్ఫురతా అత్రపాణేరిత్యుచ్య

మప్రతిపత్తిభిః । ముక్తాహారేణహసతా హసతీవ స్తనద్వయమ్॥అత్రము క్తానామన్యరత్నామిశ్రితత్వబోధనాయముక్తాశబ్దః॥ ప ॥ సౌందర్యసం పత్తారుణ్యం యస్యాస్తేతేచవిభ్రమాః । షట్పదాన్పుష్పమాలేవ కా న్నాకర్షతిసాసఖే ॥ అత్రోత్కృష్టపుష్పవిషయెపుష్పశబ్దః । నిరుపప దోహిమాలాశబ్దః పుష్పస్రజమెవాభిధత్తే ॥ స్థితేష్వేతత్సమర్థనం।న ఖలుకర్ణావతంసాదివజ్జఘనకాంచీత్యాదిక్రియతే ॥ ప ॥ జగాదమధు రాంవాచం విశదాక్షరశాలినీ మిత్యాదౌక్రియావిశేషణత్వేపి వివక్షితా ర్థప్రతీతిసిద్ధాగతార్థస్యాపి విశేష్యస్య విశేషణదానార్థం ప్రయో

మానత్వస్యైః పద్మరాగాదిభిర్మిశ్రితత్వ శంకాస్యాత్తతశ్చహసతీ వ స్తనద్వయమిత్యసంగతంభవేత్ - తద్వ్యావృత్త్యర్థం ముక్తాశబ్ద ప్రయోగ ఇతినాపుష్టార్థత్వం॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-సౌందర్యేతి- యస్యాస్సౌందర్యసంపత్సౌందర్యసమృద్ధిశ్చ- తారుణ్యంచ- తేప్రసిద్ధావి భ్రమాశ్చతెఅనుభూతాః- సానాయికా- అత్రేతి- అత్రమాలేత్యవ్య మానెనిగంధకుసుమనిర్మితాపిమాలాస్యాత్ - తతస్సుగంధి ప్రసూ నైరేవనిర్మితాప్రతీయతామిత్యాహ-అత్రోత్కృష్టేతి - ననుమాలాశ బ్దోన్యత్రాపిరత్నమాలెత్యాది ప్రయోగదర్శనాదిత్యతఆహ- నిరుపప దఇతి- మాలాశబ్దః పుష్పమాలాయాంముఖ్యః- అన్యత్రౌపచారికఇతిభా వః-స్థితెష్వితి- స్థితేషుమహాకవిప్రయుక్తేష్వేవ ఏతత్సమర్థనంకృతం-న తుజఘనకాంచీత్యాదిప్రయోజ్యమితిభావః- స్థితత్వమనాది ప్రయోగవిష యత్వం- వామనెనత్వపుష్టస్యాపి విశేష్యస్యవిశేషణ దానార్థముపా దానముచితమన్యథా విశేషణానన్వయాదిత్యుక్తం - తదుదాహరణంని రాకరోతి-జగాదేతి- జగాదేత్యనెనగతార్థస్య వాచమితివిశేష్యస్యమ ధురాంవిశదాక్షరశాలినీ మిత్యాదివిశేషణదానార్థం ప్రయోగః కర్త వ్యఇత్యుక్తం-తదసంగతం- విశేష్యపదవ్యతిరేకేణాపి క్రియావిశేషణత్వే వివక్షితార్థప్రతీతిసిద్ధః॥ విశేషణదానార్థంవిశేష్యప్రయోగాంగీకా రెపిజగాదేత్యాద్యుదాహరణమనర్హం - కింత్యుదాహరణాంతరం

గః కార్య ఇతి నయుక్తముక్తం । యుక్తత్వేవా॥ప॥చరణత్రపరిత్రాణర
హితాభ్యామపి ద్రుతమ్ । పాదాభ్యాందూరమధ్వానం వ్రజన్నేష నఖి
ద్యత ఇత్యాద్యుదాహార్యం॥ ఖ్యాతేఽర్థే నిహేతోరదుష్టతా॥ యథా॥
ప॥ చంద్రంగతా పద్మగుణాన్న భుంక్తే పద్మాశ్రితా చాంద్రమసీమభి
ఖ్యామ్। ఉమాముఖంతు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంశ్రయాం ప్రీతిమవాప ల
క్ష్మీః॥ అత్ర రాత్రౌ పద్మస్య సంకోచో దివా చంద్రమసశ్చ నిష్ప్రభత్వం లో

వాచ్యమితి ద్వయముదాహరతి- యుక్తత్వేవేతి- చరణత్రేతి- నఖిద్యతే ఖే
దం న ప్రాప్నోతి- అత్ర పాదవ్యతిరేకేణ వాహనాదినాపి మార్గగమనస్య
సంభావితత్వాదధ్వానం వ్రజన్నిత్యుక్త్వేపి భూయః పాదాభ్యామితి
వక్తవ్యం- తద్విశేషణార్థం చరణత్రేత్యాది వక్తవ్యం- నచ పూర్వవద
త్రాపి క్రియావిశేషణమితి వాచ్యం- వాహనాదినా గమనసంభవేన ఉక్తార్థ
స్యాప్రతీతేః- అత ఏతదేవోదాహార్యం- నతు జగాదేత్యాదీతి భావః॥ నన్వత్ర
క్రియావిశేషణత్వాభావేపి చరణత్రపరిత్రాణరహితోపీతి కర్తృవిశేషణ
త్వేనైవ తదుపపత్తిరితి చేద్బ్రూమః- యస్యాపి శేషణస్య యద్గతత్వేన వక్తుర
న్వయోఽభిప్రేతస్తస్య ప్రకారాంతరేణ నిర్వాహే విశేష్యస్యాస్పష్టత్వం- అ
న్యథా అతిప్రసంగాత్ - ఏవం చ పరిత్రాణాభావస్య పదగతత్వేనాన్వ
యోఽభిమతః- న చ కర్తృవిశేషణత్వే తత్సంభవ ఇత్యస్పష్టార్థత్వాభావో
యుజ్యతే- ఉక్తోదాహరణే తు వచనగతత్వేన తదన్వయో వివక్షితః - వాక్ప
దం వినాపి సంభవత్యేవ- క్రియాయా అపి వచనరూపత్వాదితి న కించిదేతత్॥
అన్యే తు నివాతపద్మోదరసోదరాభ్యాం సాలోచనాభ్యామవలోకయంతీత్యు
దాహరణమామనంతి నన్వత్రాపి నివాతపద్మోదరసోదరాక్షీతి కర్తృవిశే
షణత్వేనోపపత్తిరితి చేన్న - అక్షిపదోపాదానమంతరేణ తథాత్వా
త్- ప్రస్తుతస్త్వాదృక్చక్షుఃకరణకమవలోకనం వివక్షితం- తస్య కర్తృవిశేష
ణత్వేప్యస్యలాభాదితి తత్త్వం - కించ సోదరత్వమాత్రస్యాన్యవిశేషణత్వా
యోగాత్॥ ఇదానీం నిహేతోరదుష్టత్వముదాహరతి- చంద్రమితి- స్ప
ష్టం- అత్రేతి- నభుంక్త ఇత్యత్ర భోగాభావే రాత్రౌ పద్మస్య సంకోచాదితి

కప్రసిద్ధమితి నఘం క్త ఇతి హేతుం నాపేక్షతే ॥ అనుకరణే తు సర్వేషాం। సర్వేషాం శ్రుతికటుప్రభృతీనాం దోషాణాం । యథా॥ మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాది కథయత్యయమ్। పశ్యైష చ గవిత్యాహ సుత్రామాణం యజేతి చ॥ వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోఽపి గుణః క్వచిత్క్వచిన్నోభౌ॥ వక్తృప్రతిపాద్యవ్యంగ్యవాచ్యప్రకరణాదీనాం మహిమ్నా క్వచిద్దోషోఽపి గుణః॥ క్వచిన్న దోషో న గుణః। తత్ర వైయాకరణో వక్తరి ప్రతిపాద్యే వా రౌద్రాదౌ చ రసే వ్యంగ్యే కష్టత్వం గుణః ॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ దీధీవేవీట్సమః కశ్చిద్గుణవృద్ధ్యోరభాజనమ్ । క్విప్ప్రత్యయనిభః క

హేతోరుపాదానం నాపేక్షితం- చాంద్రమసీమభిఖ్యాం నఘు జ్ఞ ఇత్యేతదపి దివాకరకాంకస్యాపి ప్రథత్వాదితి హేతుం నాపేక్షతే - లోకప్రసిద్ధత్వాత్॥ ఏవం పదాదిదోషాణామపి క్వచిదదోషతేత్యాహ - అనుకరణ ఇతి- సర్వేషామిత్యస్యార్థమాహ - శ్రుతికటుప్రభృతీనామితి - అదుష్టతేత్యనుషజ్యతే- అనుకరణం నామ శబ్దస్య తాద్రూప్యేణాభిధానం॥ ఏకస్మిన్పద్యే దోషత్రయముదాహరతి- మృగచక్షుషమితి - అత్ర ద్రాక్షమితి శ్రుతికటు- గవీతి వక్తవ్యే గవీతి నిర్దేశాచ్చ్యుతసంస్కృతి - సుత్రామాణమిత్యప్రయుక్తం- అత్ర తేషామనుకరణవశాదదుష్టతా- వక్త్రాదిమహిమ్నా దోషస్యాపి క్వచిద్దోషత్వాభావమాత్రం- క్వచిద్భాక్తో గుణవ్యవహారోఽపీత్యాహ- వక్త్రాదీతి- వివృణోతి - వక్తృప్రతిపాద్యేత్యాది- తత్రేత్యాది- బోద్ధవ్యః ప్రతిపాద్యః శ్రోతేతియావత్ - అతిశయేన వైయాకరణత్వప్రసిద్ధేర్గుణత్వమితి భావః- క్రమేణోదాహరతి - దీధీవేవీతి- కశ్చిత్పుమాన్ దీధీవేవ్యోర్ధాత్వోస్సమః- యతః గుణవృద్ధ్యోః అభాజనమనాస్పదం- గుణస్యాదేఙ్లక్షణస్య - వృద్ధేరాదైజ్లక్షణాయాశ్చ- దీధీవేవీటామితి నిషేధాత్ - పురుషపక్షే గుణౌదార్యాదిః వృద్ధిస్సమృద్ధిః- కశ్చిత్పుమాన్ క్విప్ప్రత్యయనిభః- యత్ర యస్మిన్ సన్నిహితే సతి తే గుణవృద్ధీ న స్తః- సన్నిహితే పరత్వావస్థితే న సతీత్యర్థః - క్విపి చేతి నిషే

[illegible] గాదనుపాదపి గుణవృద్ధీ న భవత ఇత్యర్థః-

శ్చిద్యత్రసన్నిహితేన తే॥ ప॥ యదా త్వామహమద్రాక్షం శబ్దవిద్యావి
శారదమ్। ఉపాధ్యాయం తదాస్మార్షం సమస్ప్రాక్షం చ సంమదమ్॥
ప॥ అంత్రప్రోత బృహత్కపాలనలక క్రూరక్వణ త్కంకణ ప్రాయ
ప్రేంఖితభూరిభూషణరవై రాఘోషయంత్యంబరమ్। పీతచ్ఛర్దిత
రక్తకర్దమఘన ప్రాగ్భారఘోరోల్లస ద్వ్యాలోల స్తనభార భైరవవ
పుర్దర్పోద్ధతం ధావతి॥ వాచ్యవశాత్॥ ప॥ మాతంగాః కిమువల్గితైః
కిమఫలై రాడంబరైర్జంబుకాః స్సారంగా మహిషామదం వ్రజథ కింశూ
న్యేషు శూరా న కః। కోపాటోప సముద్భటోత్కటసటా కోటేరిభా

అత్ర కష్టత్వం గుణః - వైయాకరణస్య వక్తృత్వాత్॥ వైయాకరణే ప్రతి
పాద్యే కష్టస్య గుణత్వముదాహరతి - యదేతి- సంమదం సంతోషం సమ
స్ప్రాక్షం సంస్పృష్టవానస్మి- అత్ర శ్రుతికటుత్వం గుణః - వైయాకరణ
స్య ప్రతిపాద్యత్వాత్॥ రసవిశేషే తస్య గుణత్వముదాహరతి - అంత్రేతి-
అంత్రైర్నాడీభిః ప్రోతాని గ్రథితాని బృహత్కపాలాని నళకా జంఘాస్థీ
ని చ తాన్యేవ కేయూరం యథా తథా వర్ణంతి యాని కంకణాని తత్ప్రాయా
ణి తద్బహుళాని ప్రేంఖితాని చంచలాని యాని భూషణాని తేషాం
రవైరంబరమాకాశమాఘోషయంతీ - పీతం సత్ ఛర్దితం వాంతం యద్ర
క్తం తస్య యః కర్దమః తస్య ఘనస్సాంద్రః యః ప్రాగ్భారః అతిశయస్తేన
ఘోరయోః భయంకరయోః ఉల్లసతోరేవం ప్రకాశమానయోః వ్యాలో
లయోరతి చంచలయోశ్చ స్తనయోర్భారేణ భైరవం వపుర్యస్యాస్సా
తథోక్తా ఏవంవిధా ప్రాకరిణీ తాటకా దర్పేణోద్ధతం యథా తథా
ధావతి- అత్ర శ్రుతికటుదోషస్య గుణత్వం- రసవిశేషస్య బీభత్సస్య వ్యంగ్య
త్వాత్॥ వాచ్యవశాత్తస్య గుణత్వముదాహరతి- మాతంగా ఇతి- వల్గితై స్స
చీత్కారగతివిశేషైః- ఆడంబరైర్గర్జితైః కిం- ఆడంబరస్తూర్యరవే గజేం
ద్రాణాం చ గర్జితే ఇత్యమరః- అథేతి ప్రశ్నే- కథయతేత్యర్థః- శూన్యేషు శూ
న్యప్రదేశే- కః- న శూరాః సర్వేపి శూరా ఏవేత్యర్థః- కోపాటోపేన సముద్భ
టాస్సమున్నతా ఉత్కటా భయంకరాశ్చ సటాకోటయ స్సటాగ్రాణి

రశ్మైై స్సింధుధ్వానినిహుంకృతే స్ఫురతియ త్తద్గర్జితంగర్జితమ్॥ అ
త్రసింహోవాచ్యఃపురుషాశ్శబ్దాః॥ ప్రకరణవశాత్॥ యథా ॥ ప॥ రక్తా
శోకకృశోదరీక్వనుగతా త్యక్త్వానురక్తంజనం నోదృష్టేతి ముధైవచాల
యసికిం వాతాభిభూతంశిరః। ఉత్కంఠాఘటమానషట్పదఘటాసంఘ
ట్టదష్టచ్ఛద స్తత్పాదాహతి మంతరేణభవతః పుష్పోద్గమోయంకుతః॥ అ
త్రశిరోధూననేనకుపితస్యవచసి॥ క్వచిన్నీరసేనగుణోనదోషః॥ యథా॥
ప॥ శీర్ణఘ్రాణాంఘ్రిపాణీన్వ్రణిభిరపఘనైర్ఘర్ఘరా వ్యక్తఘో
షాన్ దీర్ఘాఘ్రాతానఘౌఘైఃపునరపిఘటయత్యేక ఉల్లాఘయన్యః।

యస్య ఇభారేస్సింహస్య - సింధోస్సముద్రస్య ధ్వాన ఇవధ్వానో
యస్యతస్మిన్ హుంకృతేహుంకారేస్ఫురతిసతియద్గర్జితం భవతితద్గ
ర్జితంప్రశస్తగర్జితం- అత్రద్వితీయగర్జితపదంసఫలత్వపరం- అత్రే
తి-గుణఇతిశేషః॥ఏవ ప్రకరణవిశేషేగుణత్వం కోపాదిప్రస్తావేతదనుగు
ణత్వాత్- ఉదాహరతి- రక్తాశోకేతి-రక్తోరుణోనురక్తశ్చఅశోకో
వంజులశ్శోకాభావోదకశ్చ - తస్యసంబోధనం-హే-భోరక్తాశోక - అను
రక్తంజనంమామిత్యర్థః త్యక్త్వాక్వకృశోదరీక్వగతా - తస్యావాయకం
పితశిరోదర్శనాత్పునరాహ-వాతేనవాయునా వాతవ్యాధినాచ అభి
భూతంశిరఃనోదృష్టేతిచాలయసికిం - ముధావ్యర్థమిత్యర్థః - కుతఇ
త్యతఆహ - తస్యాఃపాదాహతిమంతరేణభవతోయంపుష్పోద్గమః కు
తః- కీదృశః- ఉత్కంఠయాఘటమానాయా షట్పదఘటాతస్యాస్సంఘ
ట్టేననిబిడసంమర్దేన దష్టాలుంఠితాశ్ఛదాయస్యతాదృశః అత్రప్రకృతే
నరక్తాశోకకర్తృకేణ శిరోధూననేనకుపితస్యకస్యచిద్రాగిణ స్తస్య
వచనేఉత్కంఠత్వాదౌశ్రుతికటుశబ్దప్రయోగోగుణః నదోషఇత్యాహ
అత్రేతి- పరుషవర్ణాఇతిశేషః- దోషోపిక్వచిద్గుణ ఇత్యుదాహృత్య
క్వచిన్నదోషోనగుణశ్చేత్యాహ-క్వచిదితి- నీరసేఅథమకావ్యే - శీర్ణే
తి- ఏషోనుప్రాసోయమన్వార్థః - శీర్ణఘ్రాణాంఘ్రిపాణీన్కుష్ఠేన
విశీర్ణనాసాపాదహస్తాన్ వ్రణిభిర్వ్రణయుక్తైః అపఘనైరవయ

ఘర్మాంశో స్తస్యాంతర్ద్విగుణఘనఘృణా నిఘ్ననిర్విఘ్నవృత్తే ర్ద
త్తార్ఘ్యాస్సిద్ధసంఘైర్విదధతుఘృణయ శ్శీఘ్రమంహోవిఘాతమ్॥ అప్ర
యుక్తనిహతార్థౌ శ్లేషాదౌనదుష్టౌ॥ యథా ॥ప॥ యేనధ్వస్తమనో
భవేనబలిజిత్కాయఃపురా స్త్రీకృతో యశ్చోద్వృత్త భుజంగహారవ
లయో గంగాంచయోదీధరత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరో హరఇతి స్తు
త్యంచనామామరాః పాయాత్సస్స్వయమంధకక్షయకర స్త్వాం సర్వ

వైఃఉపలక్షితాన్- ఘర్ఘరఃవికృతస్వరయుక్తః అవ్యక్తశ్చఘోషోధ్వని
ర్యేషాంతాన్. అఘౌఘైఃపాపపుంజైః జన్మాంతరీయైరితి శేషః-దీర్ఘా
ఘ్రాతాన్అత్యంతాశ్లిష్టాన్ జనాన్ ఉల్లాఘయన్ అరోగాన్కుర్వత
స్సన్పునరపిఘటయతి తత్తదవయవైర్యోజయతి. అంతరంతఃకరణే ద్వి
గుణాఘనాచయాఘృణాదయా తన్నిఘ్నాతదధీనానిర్విఘ్నాచ వృత్తిర్య
స్యతస్య- తస్యఘర్మాంశోస్సూర్యస్య ఘృణయః కిరణాః వోయుష్మా
కంఅంహసాంపాపానాం విఘాతంనాశంశీఘ్రం విదధతుకుర్వంతు. అ
త్రరసరహితత్వాచ్ఛబ్దపారుష్యం గుణదోషకక్ష్యామతిక్రమ్యతాటస్థ్యే
నవర్తతఇతినగుణోనదోషశ్చ॥ అప్రయుక్తనిహతార్థౌదోషౌ క్వచి
దదుష్టావిత్యుదాహరతి- యేనేతి- నభవస్సంసారోయస్మాత్తేన భక్తము
క్తిప్రదేనేత్యర్థః- యేనమాధవేన అనశ్శకటాసురః ధ్వస్తంపాతితం-
యేనబలింజితవాన్బలిజిత్ కాయస్స్వశరీరంపురాస్త్రీకృతః అమృతా
హరణేజగన్మోహినీరూపంప్రాపితః- కించేతిచార్థః యోమాధవఃఉద్వృ
త్తందర్పోద్ధతంభుజంగం కాళీయాఖ్యంహతవాన్ - రవశ్శబ్దబ్రిష్టాణిల
యోయస్య- యద్వా ఉద్వృత్తభుజంగస్యహారవః హేతిదీన స్వరఏవల
యోయస్య- యఃఅగంగోవర్ధనాఖ్యంగిరింగాంభువంచ అదీధరత్ధృత
వాన్. అధారయదితి పాఠాంతరం- అమరాదేవాఃయస్యనామశశినంమ
ధ్నాతీతిశశిమత్ రాహు స్తస్యశిరోహరఇతిచ స్తుత్యమాహుః అంధకా
నాంయాదవవిశేషాణాం క్షయకరోనివాసకరః యద్వా అంధకేషు క్ష
యంనివాసంకరోతీత్యంధకక్షయకరః - క్షినివాసగత్యోరితిధాతో రూ

దో మాధవః ॥ అత్ర మాధవపక్షే శశిమదంధకక్షయకర శబ్దావప్రయు
క్తనిహతార్థౌ ॥ అశ్లీలత్వం క్వచిద్గుణః ॥ యథా ॥ సురతారంభగోష్ఠ్యాం ॥
తాంబూలదానవిధినా విసృజేద్వయస్యాన్ ద్వ్యర్థైః పదైః పిశునయే
చ్చరహస్యవస్త్వితి కామశాస్త్రస్థితౌ ॥ ప ॥ కరిహస్తేన సంబాధే ప్రవి
శ్యాంతర్విలోడితే । ఉపసర్పన్ ధ్వజః పుంసః సాధనాంతర్విరాజతే ॥
శమకథాసు ॥ ప ॥ ఉత్తానోచ్ఛూనమండూకపాటితోదరసన్నిభే । క్లేది

పం- సర్వదః సమస్తపురుషార్థప్రదః- మాధవో హరిస్త్వాం పాయాద్ర
క్షతు- ధ్వస్తః హతః మనోభవో మన్మథో యేన- యేన మాధవేన హరే
ణ బలిజితా విష్ణోః కాయః పురేషు త్రిపురేషు విషయే అస్త్రీకృతః- యశ్చ
ఉద్వృత్తా భుజంగా ఏవ హారవలయా యస్య సః - యః గంగామదీధరత్ -అ
మరాః యస్య శిరః శశిమత్ చంద్రయుక్తం - హర ఇతి స్తుత్యం నామ
చాహుః - అంధకక్షయకరః అంధకాసుర సూదనః స ఉమాధవస్త్వాం
సర్వదా పాయాదిత్యర్థః - అత్ర - శశిమదితి రాహావప్రయుక్తః -
అంధకశబ్దస్య యాదవేభ్యోపి నైర్వ్య విశేషే - క్షయశబ్దస్య నివాసాద
పి వినాశే ప్రసిద్ధిబాహుళ్యాన్నిహతార్థత్వం - తథాపి శ్లేషాలంకా
రానుగృహీతత్వాదనయోరదుష్టత్వం ॥ అశ్లీలమితి - సురతారంభా
య గోష్ఠితస్యాం- ఉదాహరతి- కరిహస్తేనేతి- తర్జన్యనామికే శ్లిష్టే
మధ్యమా ప్రసృతా స్తయోః ॥ కరిహస్త ఇతి ప్రోక్తః కామశాస్త్ర విశారదైరి
తి లక్షణలక్షితేన హస్తేన సంబాధే మదనమందిరే అంతః ప్రవిశ్య విలోడితే క్లే
దితే సతి పుంసో ధ్వజః కామదండః సాధనాంతః స్త్రీవరాంగమధ్యే విరాజ
తే- ఉభయార్థైః పదైర్గోప్యమర్థం సూచయేదితి కామశాస్త్రస్థితౌ
సత్యాం సంబాధే సైన్య సంమర్దే కరిహస్తేన కరికరేణ అంతః ప్రవిశ్య లోడి
తే క్షోభితే సతి ఉపసర్పన్ ప్రవిశన్ - పుంసః కస్యచిత్పురుషస్య ధ్వజః కే
తుః సాధనాంతః సేనామధ్యే విరాజతే - ఇత్యనేన వాక్యేన వ్రీడాపరిహా
రార్థం వ్యవధీయతే ॥ శమకథాస్వితి- శమాయ వైరాగ్యాయ యాః కథా
స్తాసు- అశ్లీలం గుణ ఇత్యనువర్త్యతే- ఉదాహరతి- ఉత్తానేతి- ఉత్తా

నస్త్రీ ప్రణేసక్తి రక్రిమేః కస్యజాయతే॥ ప॥ నిర్వాణవైరదహనాః ప్ర
శమాదరీణాం నందంతు పాండుతనయాః సహమాధవేన । రక్తప్రసా
ధితభువః క్షతవిగ్రహాశ్చ స్వస్థాభవంతుకురురాజసుతాస్సభృత్యాః॥ అ
త్రాభావ్యమంగళసూచనం॥ సందిగ్ధమపివాచ్య మహిమ్నాక్వచి న్నియ
తార్థప్రతిపత్తింకృత్వైవవ్యాజస్తుతిపర్యవసాయిత్వేగుణః॥ యథా ॥
ప॥ పృథుకార్తస్వరపాత్రం భూషితనిశ్శేషపరిజనంభూప। విలసత్క-

నశ్చటచ్ఛానశ్చయోమండూకస్తస్య ప్రాటితంవిదారితం యదుదరం తేన
సన్నిభైశ్ఛిద్రవయుక్తైః స్త్రియః ప్రణైర్వ్రణసమానయోగక్షేమత్వా న్మ
దనమందిరేసక్తిరాసక్తిః అక్రిమేః క్రిమివ్యతిరిక్తస్యకస్యజాయతే నకస్యా
పిజాయతే- ప్రణేసక్తిః క్రిమేరుచితైవేతిభావః - అత్రజుగుప్సాశ్లీలార్థ
స్యైవాపాదేశ్యత్వాద్గుణత్వం॥ క్వచిదమంగళాశ్లీలస్యశత్రువిషయేభవిష్య
దమంగళసూచకతయాగుణత్వమిత్యుదాహరతి- నిర్వాణేతి - ప్రశమా
త్కలహత్యాగాత్- అన్యత్రవినాశాత్- రక్తాఅనురక్తాః ప్రసాధితా అ
లంకృతాశ్చభూర్యైస్తేతథోక్తాః- రక్తేనరుధిరేణేత్యన్యత్ర - క్షతవిగ్ర
హాః నివృత్తయుద్ధాః - పక్షేఖండితశరీరాశ్చ- స్వస్మిన్నాత్మనిప్రకృతౌ
తిష్ఠంతీతిస్వస్థాః స్వస్థచిత్తాః అన్యత్రస్వర్గస్థాః- అత్రేతి - అత్రాశ్లీలం
నదోషఇతిభావః॥ సందిగ్ధమిత్యాది- వాచ్యమహిమ్నాఅభిధేయప్రభావా
న్నియతస్యైకకోటికస్యార్థస్య ప్రతిపత్తింకృత్వైవ - నకదాచిదప్యకృ
త్వేత్యేవకారణార్థః - తస్యవక్ష్యమాణవ్యాజస్తుతి పర్యవసాయిత్వా
ద్గుణత్వమితిభావః- ఉదాహరతి-పృథ్వితి-హేభూపఆవయోస్సదనం స
మమితియత్సామ్యంతత్కిముభయోరైశ్వర్యాదాహోస్విద్దారిద్ర్యాదితి
ప్రథమతస్సందేహేపి రాజవేశ్మనివదారిద్ర్యం బ్రాహ్మణగృహేనైశ్వర్య
మితినిష్కర్షః- తతశ్చేయంవ్యాజస్తుతిః - పృథూనికార్తస్వరస్యసువ
ర్ణస్యపాత్రాణియస్మిన్తత్ - అన్యత్రపృథుకానాంశిశూనామార్త
స్వరస్యదీనాలాపస్యపాత్రం - భూషితాఅలంకృతానిశ్శేషాస్సమస్తాః
పరిజనాయస్మింస్తత్తథోక్తం - అన్యత్రభువిఅనాస్తృతభూమావుషి

రేణుగహనం సంప్రతిసమమూవయోస్సదనమ్ ॥ ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకయోర్జ్ఞత్వే సత్యప్రతీతం గుణః॥ యథా ॥౫॥ ఆత్మారామా విహితమతయో నిర్వికల్పే సమాధౌ జ్ఞానోత్సేకాద్విఘటితతమోగ్రంథయస్సత్వనిష్ఠాః । యం వీక్షంతే కమపి తమసాం జ్యోతిషాం వా పరస్తాత్తం మోహాంధః కథమయమముం వేత్తు దేవం పురాణం॥ స్వయం వా పరామర్శే॥ య

తాస్స్వప్స్థానిశ్చైవ పరిజనా యస్మిన్ - పలసద్భిః కరేణుభిర్గజైర్గహనం దురవగాహం- అన్యత్రాపి బిలేషు సీదంతీతి బిలసత్కారా-మూషకాః కులత్థా శ్యామాంకాః- తత్సంబంధిభిః రేణుభిర్గహనం - యద్వా బిలేషు సత్కారవిద్యమానా రేణవస్తైర్గహనం - అత్ర పృథుకార్తస్వరాదిశబ్దాస్సందిగ్ధా అపి ప్రకరణాద్విశేషప్రతీతేర్వ్యాజస్తుతిపర్యవసాయిత్వాద్గుణత్వమేవ ॥ ప్రతిపాద్యేతి- ప్రతిపాద్యో బోద్ధవ్యః- ప్రతిపాదకో వక్తా- తయోర్ద్వయోర్జ్ఞత్వే అభిజ్ఞత్వే సతి అప్రతీతమప్రతీతాఖ్యదోషః గుణః భవతీతి శేషః- ఉదాహరతి- ఆత్మారామా ఇతి- భీమస్య సహదేవం ప్రత్యుక్తిః- ఆత్మని చిదానందే ఆరమంతే కృతకృత్యాస్సంతో రమంతీత్యాత్మారామాః- నిర్వికల్పే భేదసంసర్గప్రతిభాసశూన్యే- సమాధౌ - ధ్యేయమేన సహైకరూపతాపత్తిస్సమాధిస్తస్మిన్- జ్ఞానోత్సేకాత్ ఆత్మసాక్షాత్కారదార్ఢ్యాత్ - విఘటితస్తమోగ్రంథిర్మిథ్యాజ్ఞానజన్యసంస్కారో యేషాం తే - సత్వనిష్ఠాః సత్వగుణమాత్రవ్యవస్థితా యోగినః - తాదృశా ఏవ విదంతీత్యత్ర హేతుమాహ - తమసాం జ్యోతిషాం వా పరస్తాదితి - తేషాం తేషాంచ బహిర్భూతమిత్యర్థః - కిమప్యనిర్వాచ్యం యం దేవం వీక్షంతే సాక్షాత్కుర్వంతి - మోహేనాంధస్తత్వప్రతీతిశూన్యః అయం దుర్యోధనః పురాణం ప్రకృతేరపి ప్రాగ్వర్తమానం - తం దేవం కథం వేత్తు జానాతు - అత్ర నిర్వికల్పాదిశబ్దా యోగశాస్త్ర ప్రసిద్ధత్వాదప్రతీతా అపి వక్తృబోద్ధవ్యయోస్తదభిజ్ఞత్వేన గుణత్వమేవ ॥ స్వయం వేత్యాది - పరామర్శే - స్వ [illegible] విమర్శవేలాయాం యదప్రతీతం తస్య గుణత్వమాహ-

థా॥ ౫ ॥ షడధికదశనాడీచక్రమధ్యస్థితాత్మాహృదివినిహితరూపస్సిద్ధిదస్తద్విదాంయః ॥ అవిచలితమనోభిస్సాధకైర్మృగ్యమాణస్సజయతిప

షడితి- మాలతీమాధవేపంచమాంకప్రారంభే కపాలకుండలాఖ్యాయా యోగిన్యాస్సూక్తిరియం- శక్తీనాంజ్ఞానేచ్ఛాక్రియోపలక్షితస్వభావ పరిస్పందరూపాణాంనాథః ప్రయోక్తాఅతఏవతాభిః పరిణద్ధోవ్యాప్తః విచిత్రవిశ్వపరిస్పందస్వతంత్రః మార్గాంతరేతియావత్ - యద్వాశక్తీనాం బ్రాహ్మ్యాదీనాంనాథః అతఏవతాభిఃపరిణద్ధః స్వప్రాణేశ్వరబుద్ధ్యా ప్రణయాద్వేష్టితః కాపాలికదర్శనప్రతిపాద్యోభూతనాథః జయతిసర్వోత్కర్షేణప్రకాశతే-సర్వోత్కర్షోహి-జయతేరకర్మకస్యార్థః- తేనచనమస్కారఆక్షిప్యతే- తాదృశస్యైవనమస్కార్యత్వాత్-కీదృశోసావిత్యతఆహ- షడధికేతి- షడధికాదశషోడశయానాడ్యస్తాసాం యచ్చక్రంమండలంపిండరూపం తస్యమధ్యం హృదయం తత్రస్థితఆత్మాస్వరూపంయస్యసః- నాడీనామనంతత్వేపి ప్రధాననాడీనామిడాదీనాంషోడశసంఖ్యాకత్వాత్- షడధికదశేత్యుక్తం- ఇడాదయోనాడ్యస్తు॥ శ్లో ॥ ఇడాచపింగళాచైవ సుషుమ్నాచపరాస్మృతా। గాంధారీహస్తిజిహ్వాచపూషావసువశాతథా । అలంబుసాకుహూశ్చైవ శంఖినీ దశమీస్మృతా । తాలుజిహ్వావిజిహ్వాచవిజయాకామదాపరా।అమృతాబహుశానామ నాడ్యోవాయుసమీరితాఇతి॥ అపరిమితమహాత్మ్యనాడీ సహితప్రధానషోడశనాడీ సమూహఏవరుధిరవసామాంసాదిధాతు పరిపూరితంత్వగాచ్ఛన్నం పిండశబ్దవాచ్యంశరీరమితియోగమార్గః- యద్వాషడధికదశనాడీనాం షోడశనాడీనాంచక్రం షోడశనాడ్యాత్మకం చక్రం కంఠబిలవర్త్యనాహతాఖ్యంతత్రస్థితః - ఉపాసనావిశేషార్థం సంనిధాపితఆత్మాస్వరూపంయస్య.తద్యథా- చక్రాదియోగశాస్త్రే॥శ్లోకః॥ చతుర్దళంస్యాదాధారే స్వాధిష్ఠానేచషడ్దళం। నాభౌదశదళప్రోక్తం సూర్యసంఖ్యదళంహృది । కంఠేస్యాత్ షోడశదళం భ్రూమధ్యే ద్విదళమ్మతం।సహస్రదళమాఖ్యాతంబ్రహ్మరంధ్రేతుపంకజం । ఏతానిసప్త

రిణద్ధశ్చక్తిభిశ్చక్తినాథః ॥ అధమప్రకృత్యుక్తిషు గ్రామ్యో గుణః॥ యథా॥ ప॥ ఫుల్లుక్కరం కలమకూరణిహం వహంది జే సిందువారవిటవా మహవల్లహా దే। జే గాళిదస్స మహిసీదహిణో సరిచ్ఛా దే కించ ముద్ధవిఅఇల్లపసూణపుంజా॥ ఛా॥ పుష్పోత్కరం కలమకూరసభం వహంతి యే సింధువారవిటపా మమవల్లభాస్తే । యే గాళితస్య మహిషీదధ్నస్సదృక్షాస్తే కించ ముగ్ధవిచకిలప్రసూనపుంజాః ॥ అత్ర కలమకూరమహిషీదధిశబ్దా గ్రామ్యా అపి విదూషకోక్తౌ ॥ న్యూనపదం క్వచిద్గుణః॥ యథా॥ ప॥ గాఢాలిం

పద్మాని చక్రస్థాని ప్రవక్షుత ఇతి - నాడీచక్రాత్మకకమలానాం నాడ్య ఏవ దళాని- అనేన బాణురంగుష్ఠపరిమాణో వా జీవ ఇతి తన్మతం - తద్విదాం తాదృగాత్మస్వరూపదర్శినాం యోగినాం హృది విసిహితం రూపం యస్య సః- తథావిధస్స సిద్ధిదః భుక్తిముక్తిప్రదః- తథా అవిచరితమనోభిః విషయాంతరపరిత్యాగేన స్వైకతానమనస్కైరాస్వాదకైః స్వోపాసకైర్యోగిభిః మృగ్యమాణోన్విష్యమాణ ఇతి- అత్ర నాడీచక్రాదిపదానాం కేవలయోగశాస్త్రప్రసిద్ధత్వాదప్రతీతత్వమపి స్వాత్మవిమర్శనేన దుష్టత్వం - కింతు స్వయం ద్రష్టవ్యతాయాం గుణత్వమేవ॥ అథమేత్యాది- అధమప్రకృతీనాం విదూషకాదినీచపాత్రాణాముక్తిషు- ఉదాహరతి - ఫుల్లోక్కరమితి - కర్పూరమంజర్యాం విదూషకస్యోక్తిరియం- యే సింధువారవిటపాః కలమకూరనిభం శాల్యన్నసదృశం పుష్పోత్కరం వహంతి తే మమ వల్లభాః మనోహరాః - కించ యే నిర్జలస్య మహిషీదధ్నస్సదృక్షాస్తే సుందరమల్లికాపుష్పపుంజా అపి మమ వల్లభాః- అత్రేతి - విదూషకోక్తౌ గుణ ఇతి శేషః - తస్య స్వభావతయా వైరస్యాభావేన హాస్యరసపర్యవసాయిత్వాద్గుణత్వమితి భావః- న్యూనపదస్య క్వచిద్గుణత్వమాహ- గాఢాలింగనేతి- గాఢాలింగనేన వామనీకృతౌ కుచౌ యస్యాస్సా ప్రోద్భిన్నః రోమోద్గమో యస్యాస్సా - గాఢాలింగనవామనీకృతకుచా చ సా ప్రోద్భిన్నరోమోద్గమా చేతి విగ్రహః - సాంద్రః ఉత్కటః యః స్నేహరసః ప్రేమరసః తస్యాతిరేకేణ అతిశయేన విగళత్ స్రంసత్ కాంచీప్రదేశాంబరం యస్యాస్సా

గనవామనీకృతకుచా ప్రోద్భిన్నరోమోద్గమా సాంద్రస్నేహరసాతిరేకవిగళత్కాంచీప్రదేశాంబరా । మామామానదమాతిమామలమితి క్షామాక్షరాలాపినీ సుప్తాకిన్నుమృతానుకింమనసిమే లీనావిలీనానుకిం॥ క్వచిన్నగుణోనదోషః॥ప ॥తిష్ఠేత్కోపవశాత్ప్రభావపిహితాదీర్ఘం నసాకుప్యతి స్వర్గాయోత్పతితాభవేన్మయిపునర్భావార్ద్రమస్యామనః । తాంహర్తుంవిబుధద్విషోపినవమే శక్తాఃపురోవర్తినీం సాచాత్యంతమగోచరంనయనయోర్యాతేతి కోయంవిధిః ॥ అత్రపిహితేత్యనంతరం నైతద్యతఇత్యేతైః పదైర్విశేషబుద్ధేరకరణాన్నగుణః ॥ ఉత్తరాప్ర

తథోక్తామామేతిద్వైన్యేపిప్సా - మానదేతిసాభిప్రాయ సంబోధనం - మానప్రదమానఖండనేతిచాభిప్రాయః - మామాఅలంఆసజ - మాం మాతిపీడయ - అలమితిక్షామాక్షరాణి దీనాక్షరాణ్యాలపతీతితథోక్తా- నిష్ఫలతామభిప్రేత్యాహ- సుప్తేతి- సుప్తిదశాయాం శ్వాససంతతిరుపలభ్యతఏవేత్యతఆహ - మృతానుకిమితి - మరణేపిబహిః పృథగుపలబ్ధిస్స్యాదిత్యతఆహ - మనసిమెలీనాకింను- అత్రకింన్విత్యనువజ్యతే - జతుకాష్ఠవత్సంబంధోయః- లీనాయాఅపిపృథగుపలబ్ధిర్భవేదిత్యతఆహ విలీనాకిన్నితి- క్షీరోదకవన్మిశ్రణంవిలయః - అత్రమామేత్యనంతరమలమితితతఆసజేతిమాతీత్యనంతరంపీడయేతిచన్యూనం- తథాపిసుఖాతిశయపారవశ్యాన్న్యూనపదస్యగుణత్వం। న్యూనపదమేవక్వచిన్నగుణో న దోషఇత్యుదాహరతి- తిష్ఠేదితి- ప్రభావస్తిరోధానశక్తిః - తేనపిహితాసతీతిష్ఠేదితివితర్కాన్నిషేధతి - దీర్ఘమితి - ఏవముత్తరవితర్కాపి- మయిపునరిత్యనేననిషేధః- విబుధద్విషఃఅసురాఅపి- విధిర్దైవంప్రకారోవా- నైతద్యతఇత్యేతైఃపదైర్న్యూనైస్సద్భిర్విశేషార్థప్రతీతేరకరణాన్నగుణత్వం- దోషాభావమాహ - ఉత్తరేతి - దీర్ఘంనసాకుప్యతీత్యుత్తరాప్రతిపత్తిః తిష్ఠేత్కోపవశాదిత్యాదికాం పూర్వాంప్రతిపత్తింబాధతే - నైతద్యతఇత్యేతైః పదైర్వినాపిచిరకోపాభావకథనేన కుపితాసతీతిరోభూతేత్యేతద్బాధ్యతఇతినదోషఇతిభావః - అత్ర

తిపత్తిః పూర్వాం ప్రతిపత్తిం బాధత ఇతి న దోషః ॥ అధికపదం క్వచిద్గుణః॥ యథా ॥ప॥ యద్వంచనాహితమతిర్బహుచాటుగర్భం కార్యోన్ముఖః ఖలజనః కృతకం బ్రవీతి॥ తత్సాధవో న న విదంతి విదంతి కింతు కర్తుం వృథా ప్రణయమస్య న పారయంతి ॥ అత్ర విదంతీతి ద్వితీయమన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్॥ యథా వా ॥ప॥ వద వద జితస్స శత్రుర్న హతో జల్పంశ్చ తవ తవాస్మీతి । చిత్రం చిత్రమరోదీద్ధా హేతి పరం మృతే పుత్రే ॥ ఇత్యేవమాదౌ హర్షభయాదియుక్తే వక్తరి ॥ కథితపదం క్వచిద్గుణః ॥ లాటానుప్రాసే అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే విహితస్యానువాద్యత్వే చ ॥ క్రమేణోదాహరణాని ॥ ప ॥ సితకరకరరుచిరవిభా విభాకరాకార ధరణి

పూర్వప్రతిపత్తేర్వాచ్యత్వముత్తరప్రతిపత్తే బాధకత్వం చ బోధ్యం॥ అధికపదదోషస్య క్వచిద్గుణత్వముదాహరతి - యదితి - ప్రణయం యాచ్ఞాం - శిష్టం స్పష్టం - అత్ర ద్వితీయవిదంతిపదమన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థమభిహితమితి గుణత్వం - తదభావే సాధూనాం ఖలవాక్యాపరిజ్ఞానాదవైదగ్ధ్యప్రసంగ ఇతి భావః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - వదవదేతి- సశత్రుర్జితః వద వదేతి రాజ్ఞః ప్రశ్నః తవాస్మి తవాస్మీతి జల్పన్ న హత ఇతి సేనాపతేరుత్తరం - చిత్రం చిత్రం శరణాగతవత్సలత్వమత్యాశ్చర్యావహమితి పునరపి రాజ్ఞ ఉక్తిః - అరోదీదిత్యాదికం సేనాపతేరుక్తిః- అత్ర పాదచతుష్టయేపి హర్షభయవిస్మయశోకానాం ప్రత్యాయకత్వేనాధికమపి వదేత్యాది పదం గుణ ఏవేత్యాహ - ఇత్యేవమాదావితి॥ శ్లో॥ విస్మయే చ విషాదే చ దైన్యే కోపే వధారణే । ప్రసాదనే తథా హర్షే వాక్యమేకం ద్విరుచ్యత ఇత్యుక్తత్వాత్- వక్తరీత్యనంతరమధికపదం గుణ ఇతి శేషః॥ కథితపదదోషస్య క్వచిద్గుణత్వమాహ- కథితపదమితి- లాటానుప్రాసే కథితపదస్య గుణత్వముదాహరతి- సితకరేతి - హే విభాకరాకార సూర్యతుల్య- హే ధరణిధర - భూమండలాధిప - సితకరస్య చంద్రస్య కరవద్రుచిరా విభా కాంతిర్యస్తాదృశీ కీర్తిస్తవైవాస్తి- పౌరుషకమలా పౌరుషలక్ష్మీః సా ప్రసిద్ధా కమలా లక్ష్మీరపి తవైవాస్తి॥ అవధా

ధరకీర్తిః । పౌరుషకమలాకమలాసాపితవైవా స్తినాన్యస్య॥ప॥తళాజా
అంఽదేగుణాజళాద సహిఅహేహిం ఘేయంది। రవికిరణా నుగ్గహీదా
ఇంహోంతికమళా ఇకమళాఇ॥ ఛా॥ తదాజాయంతే గుణాయదాతే
సహృదయైర్గృహ్యంతే । రవికిరణానుగృహీతానిభవంతికమలాని క
మలాని॥ ప ॥ జితేంద్రియత్వంవినయస్యకారణం గుణప్రకర్షోవినయా
దవాప్యతే । గుణప్రకర్షేణజనోనురజ్యతేజనానురాగప్రభవాహిసం
పదః ॥ పతత్ప్రకర్షమపిక్వచిద్గుణః॥యథా॥ ఉదాహృతే ప్రాగప్రా
ప్తేత్యాదౌ । సమాప్తపునరాత్తంక్వచిన్నగుణోనదోషః॥ యత్రనవిశేష
ణదానార్థం పునర్గ్రహణం । అపితువాక్యాంతరమేవక్రియతే॥య

రణార్థమాహ - నాన్యస్యేతి - అత్రలాటానుప్రాససంపాదకతా
త్కథితపదస్యగుణత్వం ॥ అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యేకథితపదస్యగుణ
త్వముదాహరతి - తలాఇతి - అత్రద్వితీయకమలపదంసౌరభాదిమత్త్వ
రూపార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యమితికథితపదస్యగుణత్వం. విహితస్యా
నువాద్యత్వే కథితపదస్య గుణత్వముదాహరతి- జితేంద్రియత్వమితి- అ
త్రజితేంద్రియతయావినయోవిహితః పూర్వవాక్యే - సఏవోత్తరవా
క్యేగుణప్రకర్షావాప్తినిమిత్తతయాఅనూద్యతఇతిపినయాదేః కథితపద
స్యాపిగుణత్వమితిబోధ్యం- పతత్ప్రకర్షస్యాపిక్వచిద్గుణత్వ ముదాహ
రతి- ఉదాహృతేప్రాగప్రాప్తేత్యాదావితి- అత్రచతుర్థపాదేపరశు
రామస్యపరమేశ్వరభక్తిః పతత్ప్రకర్షేణైవ వచసాప్రతిపాదయితుం
యోగ్యేతివినయప్రకాశకత్వాత్పతత్ప్రకర్షస్యగుణత్వం - క్వచిత్సమా
ప్తపునరాత్తస్యగుణదోషాభావమాహ - సమాప్తేతి - నవవయోలా
స్యాయవేణుస్వనఇత్యాదావివవిశేషణదానోపాదానాయ పునర్గ్ర
హణంనకార్యంకింతువాక్యాంతరమేవోపాదీయతేయత్రతత్రగుణదోషా
భావఇతియోజ్యం- ఉదాహరతి- యథేతి- భవత్యశిథిలస్త్వత్కంఠ
పీఠాతిథిరితివాక్యే సమాప్తే మేనానేనజగత్సుఖండపరశుర్దేవోహరః
శ్లాఘ్యతఇతివాక్యాంతరమేవోపాత్తం- నపునఃపూర్వస్యైవ వాక్యా

థా॥ అత్రైవప్రాగప్రాప్తేత్యాదౌ । అపదస్థసమాసంక్వచిద్గుణః॥ యథా॥ ఉదాహ్యతేరక్తాశోకేత్యాదౌ॥ గర్భితంతత్రైవ॥ యథా॥ ప॥ హుమి అవహస్థిదరేహాణిరంకుసో అహవివేఅరవాఓవి । సివిణేవితుమమ్మి పుణోపత్తిహిచింతంణప్పముంసేమి॥ ఛా॥ భవామ్యపహస్తితరేఖో నిరంకుశోథవివేకరహితోపి। స్వప్నేపిత్వయిపునః ప్రతీహిచింతాంనప్రముంచామి ॥ అత్రప్రతీహీతిమధ్యేదృఢప్రత్యయోత్పాదనాయ ॥ ఏవమన్యద

~~~~~~

ర్థస్యవిశేషణంకృతమితినదోషానగుణశ్చ॥ అపదస్థసమాసస్యక్వచిద్గుణత్వముదాహరతి- యథేతిరక్తాశోకేతి - అత్రశృంగారేటవర్గదీర్ఘసమాసానాచిత్యాదస్థానత్వం - కిన్తోధానవావలోకనేనకుపితస్యవచసిదీర్ఘసమాసానుగుణ్యాద్గుణత్వంచేతిబోధ్యం॥ గర్భితస్యక్వచిద్గుణత్వముదాహరతి- గర్భితమితి-తత్రైవ-క్వచిద్గుణఇత్యర్థః- హుమీతిఅపహస్తితరేఖఃదూరీకృతమర్యాదః- నిరంకుశోనర్గళః - వివేకరహితశ్చభవామి- తథాపిత్వయిపునస్స్వప్నేపిచింతాంనప్రముంచామి- ప్రతిహిజానీహీతిసఖాయంప్రతిసఖ్యురుక్తాదృఢవిశ్వాసోత్పాదనాయోపాత్తస్యమధ్యేప్రతీహీత్యస్యయుష్మదపేక్షయావిభక్తియోగేనవాక్యత్వం-అస్యప్రీతిదార్ఢ్యోపాదనార్థత్వాద్గుణత్వం - చింతమిత్యత్రభత్తిమితిపాఠాంతరం- తస్యభక్తిమితిసంస్కృతం॥ యత్పాదపూరణాద్యర్థమనర్థకముదాహృతం । అదోషత్వంవిజానీయాత్తస్యాపియమకాదిషు । యోషితామతితరాంనఖలూనంగాత్రముజ్జ్వలతయానఖలూనం - అత్రఖలుశబ్దస్యానర్థక్యేపియమకానుషంగాదదోషత్వం ॥ పర్యాయేణద్వయోర్వ్యత్రవాక్యప్రశ్నోత్తరాదిషు। సంకీర్ణంతు నదోషాయవాక్యంవాక్యవిదోవిదుః- యథా-బాలేనాథవిముంచమానినిరుషంరోషాన్మయాకింకృతంఖేదోస్మాసునమేపరాధ్యతిభవాంత్సర్వేపరాధామయి । తత్కింరోదిషిగద్గదేనవచసాకస్యాగ్రతోరుద్యతే నన్వేతన్మమకాతవాస్మిదయితానాస్మీత్యతోరుద్యతే- ఇత్యాదిమస్వయంద్రష్టవ్యమిత్యాహ- ఏవమన్యదపీతి॥ ఏవంపదవాక్యార్థదోషాంత్సప్రపంచంనిరూప్యసంప్రతిరసదోష
~~~~~~

కిలత్వముత్ప్రేక్ష్యం॥ ప ॥ వ్యభిచారిరసస్థాయి భావానాంశబ్దవాచ్యతా। కష్టకల్పనయావ్యక్తిరనుభావవిభావయోః ॥ ప్రతికూల విభావాదిగ్రహోదీప్తిః పునఃపునః । అకాండేప్రథనచ్ఛేదా వంగస్యాప్యతివిస్తృతిః ॥ అంగినోననుసంధానం ప్రకృతీనాం విపర్యయః । అనంగస్యాభిధానంచరసేదోషాస్స్యురీదృశాః ॥ స్వశబ్దోపాదానంవ్యభిచారిణోయథా॥ ప ॥ సవ్రీడాదయితాననేసకరుణా మాతంగచర్మాంబరే సత్రాసాభుజగేసవిస్మయరసా చంద్రేమృతస్యందిని ॥ సేర్ష్యా జహ్నుసుతావలోకనవిధౌ దీనాకపాలోదరే పార్వత్యానవసంగమ ప్రణయినీదృష్టిశ్శివాయాస్తువః ॥ అత్రవ్రీడాదీనాం॥వ్యానమ్రా దయితాననేముకుళితా మాతంగచర్మాంబరే సోత్కంపా భుజగేనిమేష రహితా చంద్రేమృతస్యందిని । మీలద్భ్రూస్సురసింధుదర్శనవిధౌమ్లానాకపాలోదర ఇత్యాదియుక్తం ॥ రసస్యస్వశబ్దేన శృంగారాదిశబ్దేన వావాచ్యత్వమ్ ॥ క్రమేణోదాహరణం॥ ప ॥ తామనంగ జయమంగ

నిరూపణంప్రతిజానీతే - వ్యభిచారీతి - వ్యభిచారిభావానాంరసానాం స్థాయిభావానాంచసామాన్యతోవిశేషతోవా స్వశబ్దవాచ్యత్వందోషః- వ్యభిచారిణస్స్వశబ్దోపాదానముదాహరతి - సవ్రీడేతి - మాతంగచర్మైవాంబరంతస్మిన్విషయేసకరుణాసశోకా- సేర్ష్యాసాసూయా- నవసంగమేప్రణయినీప్రేమాతిశయవతీ-విస్మయస్యస్థాయిత్వేపిచమత్కారరాహిత్యేనోపచారాద్రసత్వం- అత్రేతి-శబ్దవాచ్యత్వమితిశేషః కరుణోత్సాహవిస్మయశ్చస్థాయీ - తథాపిప్రాచుర్యంవ్యభిచారిణామితితదుదాహరణత్వం- ఆస్వాదానుత్పత్తిర్దుష్టిబీజం - వ్యంజనాముఖేనైవతత్త్వాదితిప్రాంచః- అదుష్టంపాఠంవ్యాకరోతి - వ్యానమ్రేతి - అత్రకార్యముఖేనవ్రీడాదీనాంప్రతిపాదనమితిచమత్కారః- రసస్యేతి-వాచ్యత్వమితి- దోషఇతిశేషః- ఉదాహరతి. తామితి- అనంగజయస్యామంగళశ్రియం - సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాత్తజ్జయహేతుభూతమంగళశ్రీత్వం- కించిదుచ్చైఈషదుచ్చైభుజమూలేలోకితామవలోకితాం అత్ర

శ్రియః కించిదుచ్చభుజమూలలోకితాః । నేత్రయోః కృతవతో_స్య గోచరే కో_ప్యజాయత రసో నిరంతరః ॥ ప॥ ఆలోక్య కోమలకపోలతలాభిషిక్తవ్యక్తానురాగసుభగామభిరామరూపామ్ ॥ కో_ప్యేష బాల్యమతివర్త్య వివర్తమానశ్శృంగారసీమని తరంగితమాతనోతి ॥ స్థాయినో యథా॥ ప॥ సంప్రహారే ప్రహరణైః ప్రహారాణాం పరస్పరమ్ । ఠణత్కారైశ్శ్రుతిగతైరుత్సాహస్తస్య కో_ప్యభూత్ ॥ అత్రోత్సాహస్య॥ ప॥ కర్పూరధూళిధవళద్యుతిపూరధౌతదిఙ్మండలే శిశిరరోచిషి తస్య యూనః। లీలాశిరోంశుకనివేశవిశేషక్లృప్తివ్యక్తస్తనోన్నతిరభూన్నయ

నిరంతరో రస ఇతి సామాన్యస్య స్వశబ్దప్రయోగో దోషః - ఆలోక్యేతి - కోమలకపోలతలే అభిషిక్తః స్థితః వ్యక్తః రోమాంచాదినా స్ఫుటశ్చ యో_నురాగస్తేన సుభగాం - అభిరామరూపాం మనోజ్ఞసౌందర్యవిశేషాం యోషామాలోక్య - బాల్యమతివర్త్య అతిక్రమ్య వివర్తమానః తరుణ ఇత్యర్థః - ఏష కాముకః శృంగారస్య సీమని అవధౌ తరంగితం వేల్లనం ఆతనోతి - పశ్య కో_ప్యేష ఇతి పాఠాంతరం - అత్ర శృంగారేతి - విశేషణోపాదానం - స్థాయినస్స్వశబ్దవాచ్యత్వముదాహరతి - స్థాయినో యథేతి శబ్దవాచ్యత్వమితి శేషః - ఉదాహరతి - సంప్రహార ఇతి - సంప్రహారే యుద్ధే - ప్రహరణైరాయుధైః - అత్రేతి - ఉత్సాహస్య - శబ్దవాచ్యత్వమితి శేషః - అనుభావస్య కష్టకల్పనయా వ్యక్తిముదాహరతి - కర్పూరేతి - శిశిరరోచిషి చంద్రే - కర్పూరధూళివద్ధవలేన ద్యుతిపూరేణ ధౌతం క్షాళితం - దిఙ్మండలం యస్య తాదృశే సతి - లీలాశిరోంశుకస్య నివేశవిశేషక్లృప్త్యా వ్యక్తా స్తనోన్నతిర్యస్యాస్సా - సా నాయికా - అత్రేతి - ఉద్దీపనం స్తనోన్నతివ్యక్తిః - ఆలంబనగుణస్యాప్యుద్దీపనత్వాత్ - ఆలంబనం నాయికా - తద్రూపాః విభావాః - ఆలంబనోద్దీపనభేదేన ద్వివిధా అపీత్యర్థః - అనుభావాపర్యవసాయినః అనుభావాప్రతీత్యా ఆస్వాదాపర్యవసాయిన ఇత్యర్థః - తం దృష్ట్వైవ లీలాశిరోంశుకవిన్యాసవిశేషక్లృప్త్యా కృతేన స్తనోన్నతివ్యక్తిః కృతేతి నాయికాదృష్టిప్రసారభుజాక్షేపాదిరూపా

నావసానా॥ అత్రోద్దీపనాలంబనరూపాశ్శృంగారయోగ్యావిభావా అ
నుభావాపర్యవసాయినస్స్థితా ఇతి కష్టకల్పనా॥ ప ॥పరిహారతిరతింమ
తింలునీతేస్ఖలతితరాంపరివర్తతే చ భూయః ॥ ఇతిబతవిషమా దశా
స్యదేహంపరిభవతి ప్రసభంకిమత్రకుర్మః ॥ అత్రరతి పరిహారాదీనా
మనుభావానాం కరుణాదావపి సంభవాత్కామినీరూపోవిభావోయ
త్నప్రతిపాద్యః॥ ప ॥ ప్రసాదేవర్తస్వప్రకటముదంసంత్యజరుషం ప్రి
యేశుష్యంత్యంగాన్యమృతమివతేసించతువచః ॥ నిదానంసౌఖ్యానాంక్ష
ణమభిముఖంస్థాపయముఖంనముగ్ధేప్రత్యేతుంప్రభవతిగతఃకాలహరిణః॥
అత్రశృంగారేప్రతికూలస్య శాంతస్యానిత్యతా ప్రకాశనరూపో విభా
వః॥ తత్ప్రకాశితో నిర్వేదస్య వ్యభిచారిణ్యుపాత్తః॥ ప ॥ ణిహుఅరమణ
మ్మిలోఅణపహమ్మిపడిఏగురూణంమజ్ఝమ్మి । సఅలపరిహారహిఅఅ
వణగమణం ఎవ్వమహఇవహూఅ॥ ఛా ॥ నిభృతరమణేలోచనపథే పతి
తేగురూణాంమధ్యే । సకలపరిహారహృదయావనగమనమేవ మహతివ
ధూః॥ అత్రసకలపరిహారవనగమనే శాంతానుభావౌ ॥ పుష్పాద్యాన
యనవ్యాజేనోపభోగార్థంవనగమనంచేన్నదోషః ॥ దీప్తిఃపునః పున

నుభావాః కృఛ్రాదున్నీయంత ఇతికష్టకల్పనా॥ విభావస్యకష్టకల్పనయా
వ్యక్తిముదాహరతి- పరిహరతీతి- రతిమిచ్ఛాంపరిహరతి-మతిమవధార
ణం- ఇతివిషమాదశా అస్యదేహం ప్రసభంపరిహరతి- అత్రపరిహ
రతీత్యాదౌనాయకస్యైవకర్తృత్వం॥ ప్రతికూలవిభావాదిగ్రహః-ప్రతి
కూలస్యప్రకృతరసవిరోధిరసస్యవ్యంజకానాం విభావాదీనాముపాదా
నంతత్రవిభావవ్యభిచారిణావుదాహరతి - ప్రసాదఇతి - ప్రసాదేవర్త
స్వప్రసీద- ప్రత్యేతుంప్రత్యాగంతుం- అత్రేతి - విభావఉద్దీపనవిభావఇ
త్యర్థః॥ ఆదిశబ్దోపాత్తప్రతికూలానుభావగ్రహముదాహరతి- ణిహు
అరమణమ్మీతి- నిభృతరమణేఉపపతౌ- మహతివాంఛతి-అత్రేతి- శాంత
రసానుభావయోస్సకలవ్యాపారపరిత్యాగవనగమనయోరుపాదానం
తద్విరుద్ధశృంగారేదోషఇతిబోధ్యం॥ పునఃపునర్దీప్తిముదాహరతి-య

ర్యథా॥ కుమారసంభవే రతిప్రలాపేషు ॥ అకాండే ప్రథనం యథా॥ వేణీసంహారే ద్వితీయేఽంకే అనేకసంక్షయే భానుమత్యా సహ దుర్యోధనస్య శృంగారవర్ణనే॥ ఛేదో యథా॥ వీరచరితే ద్వితీయేఽంకే రాఘవభార్గవయోః ధారాధిరూఢే వీరరసే కంకణమోచనాయ గచ్ఛామీతి రాఘవస్యోక్తౌ। అంగస్యాప్రధానస్యాతివిస్తరేణ వర్ణనమ్॥ యథా॥ హయగ్రీవవధే హయగ్రీవస్య। అంగినోఽననుసంధానం॥ యథా॥ రత్నావళ్యాం చతుర్థేఽంకే బాభ్రవ్యాగమనే సాగరికాయా విస్మృతిః॥ ప్రకృతయో దివ్యా అదివ్యా దివ్యాదివ్యాశ్చ। వీరరౌద్రశృంగారశాంతరసప్రధానా ధీరోదాత్తధీరోద్ధతధీరలలితధీరశాంతా ఉత్తమాధమమధ్యమాశ్చ॥

ఇతి-దీప్తిః పౌనఃపున్యేనైకస్మిన్వాక్యే న సంభవతీతి సర్గస్వరూపేత్యుదాహృతః. తత్ర కరుణరసస్య పునః పునః ప్రకాశనం కృతం-తచ్చ శ్రోతౄణాం వైరస్యకృత్- తథా చ ధ్వనికారః- పరిపాకంగతస్యాపి పౌనఃపున్యేన దీపనం। ప్రకాశనం రసస్య స్యాద్విరోధాయేతి తద్వదిత్యగూఢయత్॥ అకాండే ప్రథనముదాహరతి- యథేతి- ప్రథనం విస్తృతిః- వేణీసంహార ఇతి. అసమయే శృంగారస్యానౌచిత్యాద్దోషః॥ అకాండే ఛేదముదాహరతి- ఛేదో యథేతి- వీరచరిత్ర ఇతి- అకాండ ఏవ విచ్ఛిత్తిరకాండేచ ప్రశంసనం। ఉద్దీపనప్రశమనే యథావసరమంతరేతి॥ అంగస్యాతివిస్తృతిముదాహరతి- యథా హయగ్రీవవధ ఇతి- తత్ర ప్రధాననాయకస్య హరేర్వర్ణనం విహాయాప్రధానస్య హయగ్రీవస్య వర్ణనమతివిస్తరేణ కృతం॥ అంగినోఽననుసంధానముదాహరతి - అంగినోఽననుసంధానం యథేతి-రత్నావళ్యామితి- తత్ర బాభ్రవ్యాగమనే- బాభ్రవ్యాఖ్యస్య కంచుకిన ఆగమనే సతి-సాగరికాయాః ప్రధానభూతాయా విస్మృతేరంగినోఽననుసంధానం దోషః॥ అథ ప్రకృతీనాం విపర్యయం ప్రతిపాదయితుం ప్రకృతిప్రభేదాన్ ప్రథమం ప్రతిపాదయతి-ప్రకృతయ ఇతి-దివ్యా ఇంద్రాదయః- అదివ్యా మాధవాదయః-దివ్యాదివ్యాః శ్రీరామాదయః- ఏతే దివ్యాదయస్త్రివిధా అపి నాయకా ధీరోదాత్తాదిభేదేన చతుర్విధా భూత్వా ఉత్తమమధ్య

షు॥ తత్ర రతిక్రోధశోకాద్భుతాన్యదివ్యోత్తమప్రకృతివద్దివ్యేష్వపి॥ కింతు॥ రతిస్సంభోగశృంగారరూపోత్తమదేవతావిషయా న వర్ణనీయా। తద్వర్ణనం హి పిత్రోస్సంభోగవర్ణనమివాత్యంతమనుచితమ్॥ ప॥ క్రోధం ప్రభో సంహర సంహరేతి యావద్గిరః ఖే మరుతాం చరంతి। తావత్స వహ్నిర్భవనేత్రజన్మా భస్మావశేషం మదనం చకార॥ ఇత్యుక్తవద్భ్రుకుట్యాదివికారవర్జితస్సద్యః ఫలదః క్రోధస్స్వర్గపాతాళగమనసముద్రోల్లంఘనాద్యుత్సాహశ్చ దివ్యేష్వేవ। అదివ్యేషు తు యావదపదానం ప్రసిద్ధముచితం వా తావదేవోపనిబద్ధవ్యం॥ అధికం తు నిబధ్యమానమసత్యప్రతిభాసేన నాయకవద్వర్తితవ్యం న ప్రతినాయకవదిత్యుపదేశే న పర్యవస్యేత్॥ దివ్యాదివ్యేషూభయథాపి- ఏవముక్తస్యౌచిత్యస్య దివ్యానామివ ధీరోదాత్తాదీనామప్యన్యథావర్ణనం విపర్యయః॥ తత్రభవన్భగవన్నిత్యుత్తమేన నాధమేన మునిప్రభృతౌ న రాజాదౌ - భట్టారకేతి న రాజా

ధమపాదేన త్రివిధా భవంతీతి బోధ్యం - తత్రేత్యాది- దివ్యేష్వపీతి- వర్ణనీయానీతి శేషః- న పునర్మధ్యమాధమప్రకృతిషు - తత్రాపి విశేషమాహ- కింత్వితి॥ శ్లో॥ దష్టముక్తమధరోష్ఠమంబికా వేదనావిధుత పాణిపల్లవా। శీతలేన నిరవాపయత్ క్షణం మౌళిచంద్రశకలేన శూలిన ఇత్యాదావివ న వర్ణనీయేతి బోధ్యం- అత్యంతానౌచిత్యాదితి భావః॥ దివ్యేష్వేవ వర్ణనీయం ప్రతిపాదయతి- క్రోధం ప్రభో ఇతి- అదివ్యేష్వితి- అదివ్యేషు తు- అపదానం మహత్కర్మ- అధికం త్వితి - మనుష్యేష్వనుచితాత్యుత్కటవర్ణనమసత్యత్వేన ప్రతిభాసమానం న రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యుపదేశే న పర్యవస్యేత్- కావ్యస్య కాంతాసంమితోపదేశత్వాత్- దివ్యాదివ్యేష్విత్యతి- ఉభయథాపి- దివ్యోపనిబద్ధవ్యమదివ్యోపనిబద్ధవ్యం చ సముచితమిత్యర్థః - ఉక్తక్రమమన్యత్రాపి ప్రతిపాదయతి- ఏవమితి విపర్యయః తద్రూపో దోష ఇత్యర్థః- ఏవమామంత్రణౌచిత్యలంఘనేపీత్యాహ- తత్రభవన్నితి - తత్రభవన్భగవన్నిత్యుత్తమేన ద్విజాదినేత్యర్థః- వాచ్యమితి శేషః- నాధమేన- అధమేన న వాచ్యం- ఉత్తమేనాపి

ణా॥ పరమేశ్వరేతినమునిప్రభృతౌ॥ ప్రకృతివిపర్యయాపత్తే ర్వైశ్యం॥ ధీవం దేశకాలవయోజాత్యాదీనాం వేషవ్యవహారాదిసముచితమేవోపని బద్ధవ్యం॥ అనంగస్యరసానుపకారకస్య వర్ణనంయథా॥కర్పూరమంజ ర్యాంనాయికయాస్వాత్మనాచ వసంతవర్ణనమనాదృత్యవందివర్ణిత స్యరాజ్ఞఃప్రశంసనం। ఈదృశాఇతి॥ నాయికాపాదప్రహారాదినానా యకకోపాదివర్ణనం।ఉక్తంహిధ్వనికృతా॥ అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్ర సభంగస్యకారణమ్।ప్రసిద్ధౌచిత్యబంధస్తు రసస్యోపనిషత్పరేతి॥ఇదానీం క్వచిదదోషాఏతఇత్యుచ్యంతే॥ ప॥ నదోషస్స్వపదేనోక్తావపి సంచారి ణఃక్వచిత్॥ యథా॥ ఔత్సుక్యేనకృతత్వరాసహభువావ్యావర్తమా

మునిప్రభృతౌప్రయోజ్యం- రాజాదౌనప్రయోజ్యం- భట్టారకేతి-ఉత్తమె నాన్యనువర్తతే-భట్టారకేతి రాజాదావుత్తమేననవాచ్యం- అథమేనతుభ ట్టారకేతిరాజాదావిషయమేవాచ్యమేవేతిభావః-పరమేశ్వరేతీతి - మునిప్ర భృతౌపరమేశ్వరేతికేనాపినవాచ్యం - ప్రకృతివిపర్యయాపత్తేరితి హే తుః- ఏవమితి-స్వర్గాంగనాసుమానుషీవేషవర్ణనం- వసంతాదావమె ఘాదివర్ణనం- జరతాసుకామోద్వేగవర్ణనం - బ్రాహ్మణాదీనామ నుచితకర్మాచరణవర్ణనం- ఇత్యాదినోపనిబద్ధవ్యమితిభావః - అనం గస్యాభిధానముదాహరతి - అనంగస్యేత్యస్యవివరణంరసానుపకారక స్యేతి- యథాకర్పూరమంజర్యామితి- తదాఖ్యాయాంనాటికాయామి త్యర్థః- నాయికయాస్వాత్మనాచ- కృతమితిశేషః - కారికాశేషం వ్యాకరోతి- ఈదృశాఇతి- అనౌచిత్యాదితి- ఉపనిషత్పరేతి - పరంర హస్యమిత్యర్థః- ఇదానీంక్వచిదదోషాఏతఇత్యుచ్యంతెఇత్యభిధాయో క్తానాంరసదోషాణామపితత్రతత్రాదోషత్వందర్శయతి - నదోషఇతి- సంచారిణోవ్యభిచారిణః- నతురసభావయోరితిభావః - క్వచిత్యత్ర విలక్షణానుభావఇత్యర్థః- యత్రపదమభావేన్యసాధారణస్తత్రైతిభా వః- ఉదాహరతి- ఔత్సుక్యేనేతి- సహభువాస్వాభావికయా- అత్రే తిఔత్సుక్యశబ్దఇవేతి- యథౌత్సుక్యశబ్దస్సహాసాసంవరణరూపానుభా

నాపాయ్యాత్తైస్త్రైబంధువధూజనస్యవచనైర్నీతాభిముఖ్యంపునః॥
దృష్ట్వాగ్రేవరమాత్తసాధ్వసరసా గౌరీనవేసంగమే సంరోహత్పులకో
హరేణహసతా శ్లిష్టాశివాయాస్తువః॥ అత్రౌత్సుక్యశబ్దఇవ తదనుభా
వోనతథాప్రతీతికృత్॥ అతఏవదూరాదుత్సుకమిత్యాదౌ వ్రీడాద్యను
భావానాంవివక్షితత్వాదినా మిషోత్సుకత్వానుభావస్య సహసాభిప్రస
రణాదిరూపస్య తథాప్రతిపత్తికారిత్వాభావాదుత్సుకమితికృతం॥ సం
చార్యాదేర్విరుద్ధస్య బాధ్యత్వోక్తిర్గుణావహా॥ బాధ్యత్వేనోక్తిర్నప
రందోషోయావత్ప్రకృతరసపరిపోషకృత్॥ యథా॥ క్వాకార్యంశశల
క్ష్మణఃక్వచకులమిత్యాదౌ॥ అత్రవితర్కాదిషూద్గతేష్వపి చింతాయా
మేవవిశ్రాంతిరితిప్రకృతరసపరిపోషః॥ ప॥ పాండుక్షామంవక్త్రంహృ

వప్రతీతికృత్తథాసహసాసంచరణాదిరూపానుభావానౌత్సుక్య మసంది
గ్ధం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. భయాదిసాధారణత్వాత్- అతశ్శబ్దేనత
దుపాదానంనదోషః- అతఏవేతి- దూరాదుత్సుకమిత్యాదౌవ్రీడాహ
ర్షకోపాసూయాప్రసాదానాంవ్యభిచారిణాంసంబంధినోయేనుభావా
శ్చక్షుషోవివలనస్ఫారణారుణత్వకుంచితభ్రూనయనబాష్పాంబుపూర్ణ
త్వలక్షణాస్తేషాంయథావ్రీడాదివ్యభిచారిప్రకాశకత్వంనతథా సహసా
భిసరణాదిరూపస్యానుభావస్యౌత్సుక్యవ్యంజకత్వం - సామర్థ్యాభా
వాత్- అతఉత్సుకమితియుక్తమేవ- వ్యభిచార్యాదీనాంప్రతికూలానాం
బాధ్యత్వార్థముపాదానంనదోషః- పరంతుగుణఏవేత్యాహ- సంచా
ర్యాదేరితి- బాధ్యత్వేనేతి- ప్రకృతరసవిరుద్ధోపివ్యభిచార్యా ద్యనుభా
వః యదాబాధ్యత్వేననిబధ్యతేతదాప్రకృతరసస్యైవ ప్రాధాన్యమితిన
దోషః-ఉదాహరతి-క్వాకార్యమితి - అత్రేతి- అత్రపాదచతుష్టయేపివి
తర్కాదీనాంక్రమాత్పూర్వేషాముత్తరోత్తరేణతిరస్కార పురస్సరము
క్తశ్చింతాయామేవ పర్యవసానాద్భావశబలతాముఖేనప్రకృతరసపరి
పోషకత్వాద్గుణత్వం-ననుబాధ్యత్వాభావేపివిరుద్ధయోఃక్వచిత్సమావే
శోస్తీతిధ్వనికారేణోక్తమిత్యాశంక్యాహ- పాండుక్షామమితిసరసంసర్గే

దయంసరసంతాపాలసంచవపుః । ఆవేదయతి నితాంతం క్షేత్రియరోగం సఖిహృదంతః॥ ఇత్యాదావసాధారణత్వం పాండుతాదీనామితి న విరుద్ధత్వం॥ ప॥ సత్యం మనోరమా రామాస్సత్యం రమ్యా విభూతయః। కింతు మత్తాంగనాపాంగభంగలోలం హి జీవితమ్॥ ఇత్యత్రాద్యమర్ధం బోధ్యత్వేనైవోక్తం। జీవితాదప్యధికమపాంగభంగస్యాస్థిరత్వమితి ప్రసిద్ధభంగురోపమానతయోపాత్తం శాంతమేవ పుష్ణాతి॥ న పునశ్శృంగారస్యాత్ర ప్రతీతిః। తదంగాప్రతిపత్తేః॥ న తు వినేయోన్ముఖీకరణమత్ర పరిహారః। శాంతశృంగారయోర్నైరంతర్యస్యాభావాత్ । నాపి కావ్యశోభాకర

దం- హృదంతః హృదయమధ్యే - క్షేత్రే పరశరీరే చికిత్స్యః క్షేత్రియః- అసాధ్య ఇత్యర్థః- స చాసౌ రోగశ్చ క్షేత్రియరోగో రాజయక్ష్మా - ఉపపరిశరీరేణ చికిత్స్యశ్చింతాదిశ్చ - తం - ఆవేదయతి - అత్ర పాండుత్వాదయో రోగతశ్చింతాతోఽపి భవంతీత్యేవం కరుణవిప్రలంభసాధారణా ఇతి న విరోధః - అసాధారణత్వస్యైవ విరోధస్ఫూర్తికారత్వాత్- అతో ధ్వనికారోక్తమసంగతమితి భావః - ధ్వనికారేణైవ క్వచిద్బాధ్యత్వాభావే విరోధాంగీకృతస్తద్దూషయితుమాహ- సత్యమితి- అత్రేతి- సత్యమిత్యర్థాంగీకారాద్బాధ్యత్వేనైవ శృంగారవిభావాద్యుక్తం- జీవితాదితి ప్రసిద్ధభంగురత్వసాధర్మ్యేణ జీవితోపమానతయోపాత్తమస్థిరత్వం కర్తృ- శాంతమేవ పుష్ణాతి- న పునరితి- తదంగేతి - తస్య శృంగారస్య యదంగం జీవితస్థైర్యాది- తస్యాప్రతీతేః- ఏవం చ సతి విరోధలేశోఽపి నాస్తీతి భావః- వినేయేతి- వినేయానున్ముఖీకర్తుం కావ్యశోభార్థం వా తద్విరుద్ధరసస్పర్శస్తదంగానాం న దుష్యతీతి ధ్వనికారోక్తపరిహారద్వయమశ్యాత్వాద్యం దూషయతి - నత్వితి- వినేయాశ్శిష్యాః- తాంశ్శృంగారకథనేనోన్ముఖీకృత్య శాంతరసోపదేశ ఇతి పరిహారో న సంభవతీత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ- శాంతేతి- ఏకస్య ప్రరోచనాయామన్యస్య తాత్పర్యేత రసయోర్నైరంతర్యం వాచ్యం- తన్న సంభవతి- విరుద్ధత్వేనోభయవినాశప్రసంగాత్- ద్వితీయం దూషయతి- నాపీతి- తత్ర హేతుమాహ-ర

౯౦॥ రసాంతరాదనుప్రాసమాత్రాద్వాతథాభావాత్॥ ప॥ ఆశ్రయై
క్యేవిరుద్ధోయస్సకార్యోభిన్నసంశ్రయః॥ రసాంతరేణాంతరితో నైరం
తర్యేణయోరసః॥ వీరభయానకయోరేకాశ్రయత్వేన విరోధఇతిప్రతిప
క్షగతత్వేనభయానకోనివేశయితవ్యః । శాంతశృంగారయోస్తు నైరం
తర్యేణవిరోధఇతిరసాంతరమంతరేకార్యం । యథానాగానందేశాంత
స్యజీమూతవాహనస్య॥ అహోగీతమహోవాద్యమిత్యద్భుత మంతర్ని
వేశ్యమలయవతీంప్రతిశృంగారోనిబద్ధః । నపరంప్రబంధే। యావదేకస్మి

సాంతరాత్ శృంగారవ్యతిరిక్తాద్రసాత్ - తదభావే త్వనుప్రాసమా
త్రాద్వా - మత్తాంగనాపాంగభంగేత్యాది రూపాదేవవాతథాభా
వాత్ - కావ్యశోభాయాస్సద్భావాదిత్యర్థః॥ రసవిరోధపరిహారో
పాయమాహ-ఆశ్రయైక్యఇతి- సామానాధికరణ్యేనావ్యవధానేనచద్వి
ధైవరసానాంవిరోధః- తత్రపూర్వస్మిన్నాశ్రయభేదఏవపరిహారః- తదు
క్తం-విరుద్ధైకాశ్రయోయస్తువిరుద్ధస్థానిరోభవేత్ । సహిభిన్నాశ్రయః
కార్యస్తస్యదోషోప్యదోషతేతి- నైరంతర్యేణయోరసోవిరుద్ధః సరసో
రసాంతరేణావిరోధినారసేనాంతరితోవ్యవహితఃకార్యః - తథాచో
క్తం - రసాంతరాంతరితయోరేకవాక్యస్థయోరపి - నివర్తతేహిరస
యోస్సమావేశేవిరోధితా। వీరభయానకయోరితి - ప్రతిపక్షగతత్వేనే
తి- భయానకఇత్యత్రభయానకగ్రహణంకరుణస్యాప్యుపలక్షణం - నా
యకప్రభావాతిశయవర్ణనేనతత్ప్రతిపక్షగామిభయస్యైవశోకస్యాప్యు
చితత్వాత్- శాంతశృంగారయోరితి - బుద్ధిస్థత్వాదంతిమముదాహర
తి. యథానాగానందఇతి- నాగానందాఖ్యనాటకే- అద్యాపిదేహే
మమమాంసమస్తీత్యంతేనగ్రంథేన పరార్థంస్వశరీర వితరణావధిజీ
మూతవాహనస్యశాంతోరసః- మలయవతీవిషయశ్చశృంగారోనిబద్ధః- త
న్మధ్యేనివేశితేన - అహోగీతమహోవాద్యమిత్యద్భుతరసేనవిరోధకం
కానివర్తితా - ప్రబంధఏవాయం విరోధపరిహారోనాన్యత్రేత్యాశం
క్యాహ- నపరంప్రబంధఇతి - ప్రబంధే యావత్ ప్రబంధఏవ పరమ

న్నపివాక్యే రసాంతరవ్యవధినావిరోధో నివర్తతే । యథా॥ప॥ భూరేణుదిగ్ధాన్నవపారిజాత మాలారజోవాసితబాహుమధ్యాః। గాఢం శివాభిః పరిరభ్యమాణాం త్సురాంగనాశ్లిష్టభుజాంతరాళాః॥ సశోణితైఃక్రవ్యభుజాంస్ఫురద్భిః పక్షైః ఖగానాముపవీజ్యమానాన్ । సంవీజితాశ్చందనవారిసేక సుగంధిభిఃకల్పలతాదుకూలైః । విమానపర్యంకతలేనిషణ్ణాః కుతూహలావిష్టతయాతదానీమ్।నిర్దిశ్యమానాన్లలనాంగులీభి ర్వీరాస్స్వదేహాన్ పతితానపశ్యన్ ॥ అత్రబీభత్సశృంగారయోరంతర్వీరరసోనివేశితః ॥ స్మర్యమాణోవిరుద్ధోఽపి సామ్యేనాథవివక్షితః। అఙ్గిన్యంగత్వమాప్తౌయౌ తౌనదుష్టౌపరస్పరమ్॥ ప ॥ అయంసరశనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః । నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీ విస్రంసనః

త్యంతం- విరోధోననివర్తతే- కింతు- ఏకస్మిన్నపివాక్యే. కులకరూపే- ఉదాహరతి- భూరేణుదిగ్ధానితి -రణరంగేశత్రుభిర్నిహత్యత్రైనిర్హతాన్దేవత్వం ప్రాప్తాస్వీరాన్వర్ణయతి - స్వదేహాన్సద్యః కృత్తానబంధానిత్యర్థః - అత్రవీరాణాం విమానారోహణాదినాముత్సాహప్రతీతేర్వీరరసాభివ్యక్తిః పిశితకబంధదర్శనేనాదౌబీభత్సః - లలనాంగుళి నిర్దేశే నాప్సరస్సంబంధాదగ్రే శృంగారరసః - అత్రేతి - జ్ఞేయాశృంగారబీభత్సౌ తథావీర భయానకౌ। హాస్యాద్భుతౌతథారౌద్రకరుణౌవైరిణౌమిథఇత్యుక్తత్వా ద్విరుద్ధయోర్బీభత్సశృంగారయోరంతర్మధ్యేవీరరసనివేశేనవిరోధః పరిహృతఇతిభావః॥ప్రకారాంతరేణవిరోధపరిహారమాహ- స్మర్యమాణఇతి - విరుద్ధోఽపిరసః కశ్చిదనుభూయమానేన రసేనస్మర్యమాణఏవాంగత్వంప్రాప్నోతిసనదుష్టఇత్యేకఃప్రకారః- అథవిరుద్ధోఽపిరసఃకశ్చిత్సామ్యేనవివక్షితస్సన్నంగత్వంప్రాప్నోతిసోఽపినదుష్టఇతిద్వితీయఃప్రకారః- అంగినివివిధానేవిరుద్ధాయారసావంగతాంప్రాప్తౌ తావపినదుష్టావితితృతీయః ప్రకారః- అత్రవిరుద్ధఇతిదుష్టావితిచపదద్వయంవచనపరిణామేనాన్వేతి - తత్రాద్యముదాహరతి. అయమితి- విశిష్టస్సకరఃఅయమిత్యన్వయః- అత్ర

కరః॥ ఏతద్భూరిశ్రవసస్సమరభువిపతితం హస్తమవలోక్య తద్వధూరభి
దధౌ। అత్రపూర్వావస్థాస్మరణం శృంగారాంగమపి కరుణం పరిపోష
యతి॥ ౫ ॥ దంతక్షతాని కరజైశ్చ విపాటితాని ప్రోద్భిన్నసాంద్రపుల
కే భవతశ్శరీరే ॥ దత్తాని రక్తమనసా మృగరాజవధ్వా జాతస్పృహై
ర్మునిభిరప్యవలోకితాని॥ అత్ర కాముకస్య దంతక్షతాదీని యథా చమ
త్కారకారణాని తథా జినస్య ॥ యథాపరశ్శృంగారీ తదవలోకనా
త్సస్పృహః। తద్వదేతద్దృశో మునయ ఇతి సామ్య వివక్షా॥ ౬ ॥ క్రామం

శృంగారస్య కథం స్మర్యమాణత్వమిత్యత ఆహ- ఏతద్భూరిశ్రవస ఇతి- ఏత
త్- వచనమితి శేషః- అభిదధౌ అభిహితవత్- అత్ర స్మర్యమాణశ్శృంగార
స్యాపి తత్ప్రతీయమానేన కరుణేన విరుద్ధస్తత్పరిపోషకత్వాదిత్యాహ- అ
త్రేతి॥ ద్వితీయం ప్రకారముదాహరతి- దంతక్షతానీతి - బుభుక్షావశేన స
ద్యస్సముత్పన్నం స్వాపత్యం భక్షముద్యుక్తాయై సింహ్యై తదపత్య సంరక్ష
ణార్థం జీమూతవాహనవత్స్వశరీరసమర్పకం కంచిజ్జినం ప్రతి కస్యచి
ద్వచనం- రక్తమనసా రుధిరాసక్తయా అన్యత్రానురక్తచిత్తయా మృగ
రాజవధ్వా సింహ్యా కయాచిదంగనయా చ - ప్రోద్భిన్నాస్సాంద్రాః పు
లకా యస్మింస్తస్మిన్ - పరపరిత్రాణహర్షాదేకత్ర సాత్త్వికత్వాదన్య
త్ర పులకోద్గమః - జాతస్పృహాస్సస్పృహాః- స్వశరీరవ్యయేనాపి పర
పరిత్రాణదర్శనాదతాదృశానాం మునీనాం సస్పృహత్వం - మునిభిరపీ
త్యపిశబ్దేన కిముతాన్యైరితి సూచ్యతే- అత్ర జినకర్తృకస్వశరీరవితరణేన
శాంతరసః శాంతశృంగారయోర్విరుద్ధత్వేపి సామ్యస్య వివక్షితత్వాన్న
దోష ఇత్యాహ - అత్రేతి- యథేతి- అపరశ్శృంగారీ దంతక్షతాదియుక్త
కాముకవ్యతిరిక్తః - తదవలోకనాత్కాముకదంతక్షతాద్యవలోకనా
ద్యథా సస్పృహః- తద్వత్ -జితదృశః జినదంతక్షతాదివీక్షకాః॥ తృతీయం
ప్రకారముదాహర్తుమాహ- అంగినివిరుద్ధయోరసయోరంగత్వం ద్వి
ధా- తుల్యకక్ష్యయా అపరస్యాంగభావాపత్త్యా చ - తత్రాద్యముదాహ
రతి- క్రామంత్య ఇతి- సదర్భత్వం తద్విశిష్టత్వేన తదాస్తరణేన చ - బాష్ప

త్యః క్షతకోమలాంగుళిగళ ద్రక్తైస్సదర్భాస్థలీః పాదైః ప్రాపితయావ
కైరివపత ద్బాష్పాంబుధౌతాననాః । భీతాభర్తృకరావలంబితకరా
స్త్వచ్ఛత్రునార్యోఽధునా దావాగ్నిం పరితోభ్రమంతి పునర ప్యుద్యద్వి
వాహాఇవ ॥ అత్రచాటుకే రాజవిషయారతిర్వ్యా ప్రతీయతేతత్రకరుణ ఇ
వశృంగారోఽప్యంగమితితయోర్నవిరోధః॥ యథా ॥ ఏహిగచ్ఛ పతో
త్తిష్ఠ వదమౌనంసమాచర । ఏవమాశాగ్రహగ్రస్తైః క్రీడంతి ధనినో
ఽర్థిభిః॥అత్రైహీతిక్రీడంతిగచ్ఛేతిక్రీడంతీతిక్రీడనాపేక్షయో ర్గమనాగమన
యోర్నవిరోధః॥ యథా ॥ప॥ క్షిప్తోహస్తావలగ్నః ప్రసభ మభిహతో
ప్యాదధానోంఽశుకాంతం గృహ్ణన్కేశేష్వపాస్త శ్చరణనిపతితో నేక్షి
త స్సంభ్రమేణ ॥ ఆలింగన్యోఽవధూతస్త్రిపురయువతిభి స్సాశ్రునేత్రో
త్పలాభిః కామీవార్ద్రాపరాధ స్సదహతు దురితంశాంభవో వశ్శరా
గ్నిః॥ ఇత్యత్రపురరిపుప్రభావాతిశయస్యకరుణోఽంగం । తస్యతుశృంగా
రః । తథాపినకరుణేవిశ్రాంతిరితి తస్యాంగతైవ॥ అథవాప్రాగ్యథాకా

పతనంభమొనధూమెనచ - పునరప్యుద్యద్వివాహాః జాయమానవివాహా
ఇవ- అత్ర రాజవిషయరతిర్భావేఽపి యువచనైః ప్రాధాన్యేనప్రతీయమా
నేవిరుద్ధయోరపికరుణశృంగారయోరంగత్వేనావస్థానాదేకకార్యే ద్య
తయోస్తన్నిర్వహణవ్యగ్రయోర్భటయోరివవిరోధో నదోషాయేతిభా
వః- అన్యోపకారకయోరవిరోధందృష్టాంతేనద్రఢయతి- ఏహీతి- పత
ఉపవిశ - అత్రగమనాగమనయోరుపవేశోత్థానయోర్వదనమౌనాచర
ణయోశ్చవిరుద్ధయోరపిక్రీడనోపకారకత్వాద్యథావిరోధో నాస్తి తథా
నవిరోధఇతిపూర్వేణసంబంధః- అత్రయద్యపిరసౌన స్తః- తథాప్యన్యో
పసర్జనయోః పరస్పరంవిరోధాభావఇత్యేతావన్మాత్రేదృష్టాంతఇతిభా
వః-ద్వితీయంప్రకారముదాహరతి - క్షిప్తఇతి - అత్రపరమేశ్వరప్రభా
వాతిశయస్యవాక్యార్థత్వేన ప్రాధాన్యాదీర్ష్యావిప్రలంభశృంగారః
కరుణశ్చనవిధేయకోటిమధ్యాసాతే - అతోనతయోర్విరోధఇత్యంగాం
గిభావోయుక్తఇత్యాహ- అత్రేతి - యాదికరుణస్య శృంగారోఽంగంత

ముక ఆవరతిస్మ తథాద్యశరాగ్నిరితి శృంగారపరిపోషితేన కరుణేన ముఖ్య ఏవార్థః ఉపోద్బల్యతే॥ ఉక్తం హి॥ ప॥ గుణః కృతాత్మసంస్కారః ప్రధానం ప్రతిపద్యతే ॥ ప్రధానస్యోపకారే హి తథా భూయసి వర్తత ఇతి ప్రాక్ప్రతిపాదితరూపస్య రసస్య రసాంతరేణ న విరోధో నాప్యంగాంగిభావో భవతీతి రసశబ్దేనాత్ర స్థాయిభావో లక్ష్యతే॥

ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశే దోషనిర్ణయో నామ

సప్తమోల్లాసస్సంపూర్ణః.

హార్యకరుణస్యాంగిత్వమేవ స్యాదిత్యత ఆహ - తథాపీతి- తస్య కరుణస్య- విశ్రాంత్యభావే హేతుమాహ- అథవేతి- యత ఇత్యస్మిన్నర్థే అథవేతి నిపాతః- యతః కారణాత్ శృంగారపరిపోషితేన కరుణేన ముఖ్యోర్థః పురరిపుప్రభావాతిశయ ఏవ ఉపోద్బల్యతే దృఢీక్రియతే. అతః కరుణరసే విశ్రాంత్యభావ ఇతి భావః _ నను గుణానాం చ పరార్థత్వాదితి న్యాయాత్ కరుణశృంగారయోః పరస్పరమంగాంగిభావో న యుక్త ఇత్యాహ॥ ఉక్తం హీతి- గుణ ఇతి- గుణః అప్రధానః పదార్థః కృతాత్మసంస్కారః కేనచిదుపోద్బలితస్సన్ ప్రధానమంగినం ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి - తథా కృతాత్మసంస్కారః అప్రధానపదార్థః ప్రధానస్యాంగినః భూయసి మహతి ఉపకార ఏవ వర్తత ఇత్యుక్తం హీతి సంబంధః - తతశ్శృంగారపరిపోషితేన కరుణేన ముఖ్య ఏవార్థః ఉపోద్బల్యత ఇతి యుక్తమేవేతి భావః॥ నను ప్రోక్షితానాం వ్రీహీణాం పురోడాశయోగ్యత్వవద్విగళిత వేద్యాంతరే రసే రసాంతరస్యావకాశ ఏవ నాస్తి కో విరోధః కశ్చాంగాంగిభావ ఇత్యత ఆహ - ప్రాగితి- అంగిస్యాంగత్వమాస్తాయావిత్యత్ర రసశబ్దేన స్థాయిభావో రత్యాదిర్లక్ష్యతే - సచాంగిత్వేనోదాహరణద్వయే దర్శిత ఇతి భావః॥

ఇతి శ్రీ కావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

సప్తమోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

అథాష్టమోల్లాస ప్రారంభః.

ఏవం దోషానుక్త్వా గుణాలంకారవివేకమాహ॥ యే రసస్యాంగినో ధర్మాః శౌర్యాదయ ఇవాత్మనః॥ ఉత్కర్షహేతవస్తే స్యురచల స్థితయో గుణాః॥ ఆత్మన ఏవ శౌర్యాదయో నాకారస్య యథా తథా రసస్యైవ మాధుర్యాదయో గుణా న వర్ణానాం। క్వచిత్తు శౌర్యాదిసముచితస్యాకారమహత్త్వాదేర్దర్శనాదాకార ఏవాస్య శూర ఇత్యాదేర్వ్యవహారాదన్యత్రాశూరేపి వితతాకృతిమాత్రేణ శూర ఇతి-క్వాపి శూరేపి మూర్తిలా

శ్రీరస్తు.

అథ కావ్యప్రకాశే అష్టమోల్లాసప్రారంభః.

అథ గుణోల్లాసవ్యాఖ్యానమారభ్యతే- ఏవమిత్యాది - వివేకం భేదం వైలక్షణ్యమితి యావత్ - తత్ర గుణలక్షణమాహ- య ఇతి- అంగినః ఆత్మభూతస్య- అచలస్థితయః అవ్యభిచారిస్థితయః సమవాయవృత్త్యా వర్తమానా ఇతి యావత్ - అత్ర దృష్టాంతేన శబ్దార్థయుగళలక్షణం కావ్యం శరీరమివ- శ్రుతికటుత్వాదయో దోషాః పిత్తాదయ ఇవ- మాధుర్యాదయో గుణాః శౌర్యాదయ ఇవ - అనుప్రాసోపమాదయో లంకారాః కంకణకేయూరహారాదయ ఇవ - రస ఆత్మైవేతి ప్రతిపాదితం భవతి- నను మాధుర్యాదయో రసస్య గుణా ఇత్యసంగతం - వామనాదిభిర్వర్ణగుణత్వేన ప్రతిపాదితత్వాన్మధురా వర్ణా ఇత్యాది ప్రయోగదర్శనాచ్చేత్యత ఆహ- ఆత్మన ఏవేతి- నాకారస్యేతి - తర్హి కథం మధురా వర్ణా ఇత్యత ఆహ. క్వచిదితి- అవిశ్రాంతప్రతీతప్రతీతయోఽవిచక్షణాః- రసపర్యంతావిశ్రాంత ప్రతీతయో రసావగాహిబుద్ధివిధురాః. యథా

ఘవమాత్రేణాశూర ఇత్యవిశ్రాంతప్రతీతయో యథా వ్యవహరంతి తద్వన్మధురాదిరసవ్యంజకసుకుమారాదివర్ణానాం మాధుర్యాది వ్యవహారప్రవృత్తేరమధురాదిరసాంగానాం వర్ణానాం సౌకుమార్యాదిమాత్రేణ మాధుర్యాదిమధురాదిరసోపకరణానాం తేషామసౌకుమార్యాదేరమాధుర్యాదిచరసపర్యంతా అవిశ్రాంతప్రతీతయో వ్యవహరంతి॥ అత ఏవ మాధుర్యాదయో రసధర్మాః సముచితైర్వర్ణైర్వ్యజ్యంతే ॥ న తు వర్ణమాత్రాశ్రయాః। యథైషాం వ్యంజకత్వం తథోదాహరిష్యతే॥౬॥ ఉపకుర్వంతి తం సంతం యేఽంగద్వారేణ జాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేఽనుప్రాసోపమాదయః॥ యే వాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యం రసం సంభవిన ముపకుర్వంతి తే కంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శరీరిణోఽప్యుపకారకా హారాదయ ఇవాలంకారాః। యత్ర తు నాస్తి రసస్తత్రోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితాః॥ క్వచిత్తు సంతమపి నోపకుర్వంతి॥ యథా॥ప॥ అపసారయ ఘనసారం కురు హారం దూర ఏవ కిం కమలైః । అలమల

~~~~~~

శాద్యాదయ ఆకారమాత్రాశ్రయా న భవంతి తథా మాధుర్యాదయోఽపి వర్ణమాత్రాశ్రయా న భవంతీత్యర్థః. అత ఏవేతి - వ్యవహర్తౄణాం భ్రాంతత్వాదేవేత్యర్థః- యథేతి- ఏషాం వర్ణానాం- ఉదాహరిష్యతే అస్మిన్నేవోల్లాస ఇతి శేషః . నను గుణనిరూపణైకకర్తవ్యే కథమలంకారలక్షణోపక్షేప ఇత్యాశంక్య గుణాలంకారవివేకస్య వక్తవ్యత్వాత్తస్య చోభయస్వరూపపరిజ్ఞానపూర్వకత్వాదకాండేఽప్యలంకారలక్షణముపక్షిపతి- ఉపకుర్వంతీతి- సంతమితి వ్యాచష్టే- యత్ర త్వితి- జాతుచిత్- న సర్వదా- సంతమపి నోపకుర్వంతీతి వక్ష్యమాణత్వాత్- జాతుచిదిత్యనేన రసావృత్తిత్వం చలస్థితిత్వం చ దర్శితం - రసస్య సతశ్శబ్దద్వారేణోపకారస్థానముదాహరతి- అపసారయేతి- విరహతాపోపశమనార్థం శిశిరోపచారకారిణీం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిద్విరహిణ్యా ఉక్తిరియం- అలమలమిత్యవధారణే ద్విరభిధానం - అత్ర కేవలానుప్రాసరూపాలంకారశ్శబ్దాలంకారతయా వాచకముఖేన విప్రలంభశృంగారస్యోపకారీత్యాహ.
~~~~~~

హాలీమృగాక్ష్యై రితివదతిదివానిశంబాలా॥ ఇత్యాదౌవాచకముఖేన॥ ప॥ మనోరాగ స్తీవ్రంవిషమివవిసర్పత్యవిరతంప్రమాథీనిర్ధూమంజ్వలతివిధుతః పావకఇవ । హినస్తిప్రత్యంగంజ్వరఇవగరీయానితఇతోనమాంత్రాతుంతాతఃప్రభవతినచాంబానభవతీ॥ ఇత్యాదౌవాచ్యముఖేనాలంకారా

ఇత్యాదావితి॥ వాచ్యాలంకారస్యోపకారిత్వముదాహరతి- మనోరాగ ఇతి- లవంగికాంప్రతిమాలత్యాస్సంస్కృతాశ్రయణేనోక్తిరియం॥ శ్లో॥ వేశ్యానామప్సరసామంతః పురికాసుచార్య మహిషీణాం। సంస్కృతమపియోజ్యంస్యాత్ప్రస్తావేనాగతం కించిదిత్యుక్తత్వాన్మాలత్యాశ్చాంతఃపురికాస్వంతఃపాతః- తీవ్రంవిషమివ అవిరతమనవరతం విసర్పతిసర్వధాతుషువ్యాప్నోతి- ప్రమాథీనేవ్రః సద్యోవిపత్తికృత్ మాన్మథోమనోరాగః నిర్ధూమోధూమరహితః విధుతస్సంధుక్షితః పావకఇవజ్వలతి- గరీయాన్ సాన్నిపాతికోజ్వరఇవ ప్రత్యంగం సర్వేష్వప్యవయవేషు ఇతఇతోంతర్బహిశ్చ- హినస్తిపీడయతి- తతోమాందుస్తరాదస్మాద్వ్యసనాత్త్రాతుంతాతోఽపత్యప్రేమపరవశోపితావన్నరపతి మనోరంజనప్రవణత్వాన్నప్రభవతి-నిరతిశయప్రేమనిఘ్నహృదయాపిభర్తృపరాధీనతయాంబాత్రాతుంనప్రభవతి-జనన్యపేక్షయాపి సహపాంసుక్రీడనాదిభిస్సమసుఖదుఃఖాస్స్వమనోనిర్విశేషాస్సఖ్యః తథాపిభవతీమద్విధా అస్వతంత్రత్వాన్నరక్షణక్షమా- కింతుయదిరతజేతుమస్స్యాత్సఏవైకోఽమృతసంజీవనౌషధిరివమాధవః-నచమమదుర్లభఏవేతిమరణమేవేదానీంశరణంనాన్యత్కించిదిత్యర్థః- అత్రవిషమివేత్యాదావుపమాలంకారోవిప్రలంభశృంగారస్యోపకారీత్యాహ-ఇత్యాదావితి - పూర్వశ్లోకాపేక్షయాఅలంకారావితిద్వివచనం - రసంవినాప్యలంకారసత్త్వం స్వచ్ఛందోచ్ఛలదిత్యాదౌచిత్రేద్రష్టవ్యం॥ సత్యపిరసేఅనుపకారకత్వం శబ్దాలంకారాదావాహ-చిత్తఇతి-జేహాట్టదీత్యస్యవిలసతీత్యర్థఇతి కేచిత్-సానాయికాగుణేషునభవ్యతి-తవగుణభావనాయాంఖేదంనభజతీత్యర్థః- దిక్షుఖాషువిసర్పతిదిక్షుఖాషువిసర్పణముద్భ్రమాత్- వనేక్రీడోద్యానే. త్వద్వ్య

రసముపకురుతః॥ ౫॥ చిత్తేవిహట్టదిణఖణ్డదిసాగుణేసుసెజ్జాఉటటదివిస
ప్పది దిమ్మహేసు । బోళంమ్మి వట్టదిప్ప వట్టదికవ్వబంధే ఝాణేన
తుట్టఇచిరంతరుణీపరట్టీ॥ ఛా॥ చిత్తేవఘ్యరోతినత్రుట్యతిసాగుణేషుశ
య్యాసులుఠతివిసర్పతిదిఙ్ముఖేషు। వచనేవర్తతే ప్రవర్తతే కావ్యబంధే ధ్యా
నేనత్రుట్యతిచిరంతరుణీప్రగల్భా॥ ఇత్యాదావాచకమేవ॥ ౬॥ మిత్రేక్వాపిగ
తేసరోరుహవనేబద్ధాననే తామ్యతిక్రందత్సుభ్రమరేషువీక్ష్యదయితాస
క్తంపురస్సారసమ్। చక్రాహ్వేనవియోగినాబిసలతానాస్వాదితానోజ్ఝి
తావక్త్రేకేవలమర్గళేవనిహితాజీవస్యనిర్గచ్ఛతః॥ ఇత్యాదావాచ్యమేవన

షమే కావ్యబంధేప్రవర్తతే ప్రగల్భాయాం పరట్టీ ఇత్యాదావాచకమేవే
తి. అనుప్రాసాలంకారఉపకరోతీత్యనుషజ్యతే. ఉవర్గస్యశృంగారవిరోధి
త్వాదితిభావః - అర్థాలంకారస్యరసానుపకారకత్వముదాహరతి -
మిత్రఇతి - సూర్యాస్తమయవర్ణనం - మిత్రేసుహృదిసూర్యేచ - క్వా
పిఅలబ్ధవార్తాకం కంచనదేశంగతేసతి - మిత్రగమనేనప్రతికర్తుర
భావాద్విరహాసహత్వం - సరోరుహవనేతద్బంధుభూత ఇతిభావః బ
ద్ధాననే - తద్దుఃఖాసహిష్ణుతయాముకుళీభూతే ముకుళితేవ తామ్యతిక్లి
శ్యతిశుష్యతిచ సతి - భ్రమరేషుతత్సంబంధిషుక్రందత్సురుదత్సుపద్మము
కుళనాద్బద్ధాసువహానేషుచసత్సు - దయితాయాంప్రియతమాయామా
సక్తంచిరంసోత్సుకమిత్యర్థః - సారసంతదాఖ్యంపక్షివిశేషం పురోఽగ్రే
వీక్ష్యేతికామోద్దీపనోత్కర్షః - వియోగినాసముపస్థితవియోగేనచక్రా
హ్వేనచక్రవాకేన - బిసలతా - ఇతోఽవ్యవహితపూర్వక్షణేగృహీ
తామృణాళలతా - నాస్వాదితాప్రియావిరహతాపాన్నచర్వితా -
నోజ్ఝితా - దుఃఖపారవశ్యాన్నపరిత్యక్తా - ఉభయత్రాఽపినఞర్థస్య
నశబ్దస్య సుప్సుపేతిసమాసః - కింతునిర్గచ్ఛతఃజీవస్యఅర్గళేవ - ని
హినిస్సరంతంప్రాణంరోద్ధుం ప్రతిబంధికేవ - కేవలంవక్త్రేనిహి
తా॥ ఇత్యాదావితి - వాచ్యమేవ - ఉపకరోతీతిశేషః - అవధారణా
ర్థమాహ - నతురసమితిననుకథం రసంనోపకరోతీత్యాశంక్యాహ-

తురసం। అత్రవిపులతాజీవం రోద్ధుం నశక్నోతీతి ప్రకృతాననుగుణోపమా। ఏష గుణాలంకారవిభాగః। ఏవంచ। సమవాయవృత్త్యా శౌర్యాదయస్సంయోగవృత్త్యాతుహారాదయ ఇత్యస్తు గుణాలంకారాణాంభేదః। ఓజఃప్రభృతీనామనుప్రాసోపమాదీనాం చోభయేషామపిసమవాయవృత్త్యాస్థితిరితిగడ్డరికాప్రవాహేణైషాంభేదఇత్యభిధానమసత్॥ యదప్యుక్తం॥ కావ్యశోభాయాఃకర్తారోధర్మాగుణాస్తదతిశయహేతవస్త్వలంకారాఇతి॥ తదపినయుక్తం॥ యతః॥ కింసమస్తైర్గుణైః కావ్యవ్యవహారః। ఉతకతిపయైః॥ యది

అత్రేతి - జీవం రోద్ధుం నశమానోచితా - ఇతిహేతోః ప్రకృతాననుగుణా ప్రకృత రసానుపకారిణీఉపమా - విప్రలంభశృంగారే ప్రాణనిర్గమస్యాపి వర్ణనీయత్వాత్ - అన్యథా ప్రేమాభావే పర్యవసానాదితిభావః - యథా మహాశ్వేతా సముత్కంఠితస్య పుండరీకస్య - యథా కాదంబరీసముత్సుకస్య చంద్రాపీడస్యచ విరహాసహిష్ణుతయా ప్రాణనిర్గమోవర్ణితః తథాత్రాపిజీవనిర్గమఏవోచితః - న తత్ప్రతిబంధఇత్యాశయః - అతః ప్రకృతరసస్యాననుగుణోయముపమాలంకారః॥ సమవాయవృత్త్యైవగుణాలంకారాణాంస్థితిరితిమతం దూషయితుమాహ-ఏవంచేతి-సమవాయవృత్త్యేతి-యథాశౌర్యాదీనాం గుణానాం సమవాయవృత్త్యాస్థితిః - తథామాధుర్యాదీనాంగుణానాం యథావాహారాదీనామలంకారాణాం సంయోగవృత్త్యా స్థితిస్తథైవానుప్రాసోపమాదీనామలంకారాణాంస్థితిరిత్యస్తు గుణాలంకారాణాం భేదఇత్యర్థః - ఓజః ప్రభృతీనామితి - ఉభయేషామపీతి - గుణానామలంకారాణాంచేత్యర్థః - గడ్డరికాపీ - కాచిన్మేషీకించిత్ప్రయోజనమభిసంధాయస్వయూథాదగ్రతోగచ్ఛతి - ఇతరాస్తున్నిమిత్తమంతరేణతామనుగచ్ఛంతీత్యయం గడ్డరికాప్రవాహః - కేనచిదలంకారకారేణ కేనచిన్నిమిత్తేనగుణాలంకారభేదఉక్తస్తత్యన్యేతువిచారమంతరేణైవతద్భేదమవదన్నితిభావః - వామనమతంనిరాకరోతి - యదపీతి - కావ్యశోభాయాఃకావ్యవ్యవహారస్య - తదతిశయశ్చమత్కారవిశే

సమస్తైస్తత్కథమసమస్తగుణా గౌడీపాంచాలీవా రీతిః కావ్యస్యాత్మా॥ అథ కతిపయైస్తత్॥ ప॥ అద్రావత్ర ప్రజ్వలత్యగ్నిరుచ్చైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేష ధూమః ఇత్యాదావోజః ప్రభృతిషు గుణేషు సత్సు కావ్యవ్యవహారప్రాప్తిః॥ నవా॥ ప॥ స్వర్గప్రాప్తిరనేనైవ దేహేన వరవర్ణినీ। అస్యా రదచ్ఛదరసో న్యక్కరోతితరాం సుధామ్॥ ఇత్యాదౌ విశేషోక్తివ్యతిరేకౌ గుణనిరపేక్షౌ కావ్యవ్యవహారప్రవర్తకౌ॥ ఇదానీం గుణభేదమాహ॥ స॥ మాధుర్యౌజఃప్రసాదాఖ్యాస్త్రయస్తే న పునర్దశ। ఏషాం క్రమేణ లక్షణమాహ॥

షః - యదీతి - సమస్తైర్గుణైః కావ్యవ్యవహారో యదీత్యర్థః - తత్తర్హి - రీతిరాత్మా కావ్యస్యేతి తన్మతం - అసమస్తేతి - ఓజఃకాన్తిమతీ గౌడీ - మాధుర్యసౌకుమార్యోపపన్నా పాంచాలీ - గౌడీపాంచాలీవా రీతిః కథం కావ్యస్యాత్మేత్యాక్షేపః - గౌడీపాంచాల్యోస్సమస్తగుణాభావాద్రీతిరాత్మా కావ్యస్యేతి లక్షణమవ్యాప్తిదూషితమితి భావః - అథేతి ప్రశ్నే - కతిపయైః కావ్యవ్యవహారో యది తత్తర్హి - అద్రావితి - ఇత్యాదావితి - ఓజఃప్రభృతిషు - ఓజోఽత్ర పరుషవర్ణవిన్యాసః - ప్రభృతిపదాదర్థవ్యక్తిః - బహుత్వమవివక్షితం అత్ర కతిపయగుణసద్భావాత్కావ్యవ్యవహారప్రాప్తిః - సంభవతీతి శేషః - తస్మాదకావ్యే కావ్యవ్యవహారప్రాప్తిరతివ్యాప్తిరితి భావః - తదతిశయహేతవస్త్వలంకారా ఇతి నిరాకరోతి - స్వర్గప్రాప్తిరితి - అనేన దేహేన వరవర్ణిన్యైవ స్వర్గప్రాప్తిః - అత్ర విశేషోక్తిః - ఏకగుణహానౌ సామ్యదృఢీకరణం విశేషోక్తిరితి వామనోక్తత్వాత్ - ద్వితీయార్ధే వ్యతిరేకః - ఏతౌ గుణనిరపేక్షౌ కావ్యవ్యవహారప్రవర్తకౌ నహీతిసంబంధః - అత్ర విశేషోక్తివ్యతిరేకయోర్మాధుర్యాదిగుణానపేక్షయైవ విద్యమానత్వాత్ కావ్యశోభాతిశయహేతవోఽలంకారా ఇతివనిరస్తమితి భావః॥ ఏవం గుణాలంకారవివేకముక్త్వా సంప్రతి వామనాదిభిరుక్తం భేదప్రకారం దూషయితుం స్వాభిమతం గుణవిభాగమాహ - ఇదానీమితి - మాధుర్యేతి న పునర్దశేతి వామనాదిమతనిరాకరణం - ఏషాం త్రయాణాం మాధుర్యాదీనాం - అహ్లాదకత్వమితి - ద్రుతేఃకార

ఆహ్లాదకత్వం మాధుర్యం శృంగారే ద్రుతికారణమ్॥ శృంగారే అర్థాత్సం
భోగే॥ ద్రుతిర్గలితత్వమివ। శ్రవ్యత్వం పునరోజఃప్రసాదయోరపి॥ కరుణే వి
ప్రలంభే తచ్ఛాంతే చాతిశయాన్వితం॥ అత్యంతద్రుతిహేతుత్వాత్॥ దీప్త్యా
త్మవిస్తృతేర్హేతురోజో వీరరసస్థితి॥ చిత్తస్యవిస్తారరూపదీప్తత్వజన
కమోజః॥ బీభత్సరౌద్రరసయోస్తస్యాధిక్యం క్రమేణచ ॥ వీరాద్బీభత్సేత
తో రౌద్రే సాతిశయమోజః॥ శుష్కేంధనాగ్నివత్స్వచ్ఛజలవత్సహసై
వయః వ్యాప్నోత్యన్యత్ప్రసాదోఽసౌ సర్వత్రవిహితస్థితిః । అన్యదితి వ్యా
ప్యమిహ చిత్తం॥ సర్వత్రేతి సర్వేషు రసేషు సర్వాసు రచనాసు చ॥ గుణవృ

౧౦- ద్రుతిశబ్దార్థమాహ- ద్రుతిర్గలితత్వమివ మనస ఇతి శేషః- గలిత
త్వమపి ద్వేషాదిజన్యకాఠిన్యాభావః - యద్వా సైవ నిర్మనస్కతైవ సం
పద్యతే యావత్- తదాహ్లాదకత్వం మాధుర్యమిత్యర్థః- తదుక్తం- గ
లితత్వమివాహ్లాదపదవ్యాహృతమేవతత్। మాధుర్యం నామ శృంగారే ప్ర
రోహాంగాహతే గుణ ఇతి - అర్థాత్సంభోగ ఇతి- విప్రలంభాత్యతిశయ
స్య వక్ష్యమాణత్వాత్- శ్రవ్యత్వమేవ మాధుర్యమితి వామనమతం నిరాక
రోతి- శ్రవ్యత్వం పునరితి- ఓజఃప్రసాదయోరపి శ్రవ్యత్వస్య విద్యమాన
త్వాత్ శ్రవ్యత్వమేవ మాధుర్యమితి వామనోక్తం మాధుర్యలక్షణమతి
వ్యాప్తిదూషితం స్యాదితి భావః - మాధుర్యం కిం రసనిష్ఠమిత్యత్రాహ-కరు
ణ ఇతి- తత్ మాధుర్యమిత్యర్థః సంభోగాత్కరుణే- తతో విప్రలంభే- త
తోపి శాంతే అతిశయాన్వితమితి భావః - తత్ర హేతుమాహ- అత్యంతే
తి- ఓజో లక్షణమాహ- దీప్త్యేతి- దీప్తిరూపాయా ఆత్మవిస్తృతేశ్చిత్తవి
స్తారస్తస్యాః లక్షణం వ్యాచష్టే- చిత్తస్యేతి- ఓజో గుణాశ్రయ భూతర
సానాహ - బీభత్సేతి - క్రమశబ్దార్థమాహ - వీరాదితి - ప్రసాదం
లక్షయతి - శుష్కేంధనాగ్నివదితి - అగ్నిర్యథా శుష్కమింధనం వ్యా
ప్నోతి - జలం యథా స్వచ్ఛం వస్త్రం వ్యాప్నోతీతి ప్రసాదస్య వ్యాపకతా-
అన్యశబ్దార్థమాహ- అన్యదితి- వ్యాప్యం వ్యాపనీయం - సర్వత్రేత్య
స్యార్థమాహ- సర్వత్రేతి- సర్వేషు రసేష్వాధేయత్వేన- సర్వాసు ర

త్త్యాపునస్తేషాంవృత్తిశ్శబ్దార్థయోర్మతా ॥గుణవృత్త్యా। ఉపచారేణ।
తేషాంగుణానాం।ఆకారేశౌర్యస్యేవ।కుతస్త్రయఏవనదశేత్యాహ ॥ కే
చిదంతర్భవంత్యేషుదోషత్యాగాత్పరేశ్రితాః । అన్యేభజంతిదోషత్వం
కుత్రచిన్నతతోదశ॥ బహూనామపిపదానామేకపదవద్భాసనాత్మాయ
శ్లేషోయశ్చారోహావరోహక్రమరూపస్సమాధిర్యాచ వికటవర్ణత్వల

చనానువ్యంజకత్వేనచస్థితఇతిభావః- ననుమాధుర్యాదివ్యవహారశ్శబ్దా
ర్థయోశ్శ్రూయతేతత్కథంరసాదివిషయత్వమిత్యతఆహ - గుణవృ
త్త్యేతి- ఆకారఇతి- ఆత్మగుణోపిశౌర్యాదిరుపచారేణయథాశరీరేవ్యవ
హ్రియతేతథావ్యంజకే సుకుమారవర్ణాదౌతదుపచారఇతిభావః- కు
తస్త్రయఏవేతి - శ్లేషాదీనాముక్తలక్షణాదీనాం కురపహ్నవత్వాది
త్యాశంక్యాహ - కేచిదితికేచిద్గుణాః - ఏషుమాధుర్యాదిషు అంతర్భ
వంతిఅంతర్భావంప్రాప్నువంతి- ఇదముపలక్షణం- కేషాంచిదలంకా
రేష్వప్యంతర్భావస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ - పరేగుణాః- దోషాణాం
త్యాగాత్- పారిశేష్యేణశ్రితాః- దోషాభావరూపమాత్రేణ స్వీకృ
తాఇత్యర్థః- అన్యేగుణాః దోషత్వంభజంతి కుత్రచి దుదాహరణేషు
దోషరూపతాం ప్రాప్నువంతి- తత స్తస్మాత్ దశ- వామనోక్తా దశగు
ణానభవంతీత్యర్థః - వామనాదిభి రుక్తాశ్శ్లేషాదయస్తు - శ్లేషఃప్రసా
దస్సమతామాధుర్యం సుకుమారతా । అర్థవ్యక్తి రుదారత్వమోజః
కాంతిసమాధయఇతి దశగుణాః- తత్రకేషాంచిదంతర్భావం దర్శ
యతి - బహూనామపీతి॥ శ్లో ॥ యత్రైక పదవద్భాంతి పదాఃసుబ
హూన్యపి । అనాలక్షిత సంధిః సశ్లేషః పరమోగుణః । ఆరోహం
త్యవరోహంతి క్రమేణయత తయోహితత్ । సమాధిర్నామ సగుణః
పూతాతేన సరస్వతీ । వికటత్వంచ బంధస్య కథయంతి హ్యుదా
రతాం । శైథిల్య మోజసామిశ్రం ప్రసాదం చప్రచక్షతఇతి - శైథి
ల్యంనామసుకుమారాక్షరబాహుళ్యం శ్లేషాదీనాంచతుర్ణామోజస్యం
తర్భావః - దీప్త్యాత్మవిస్తృతి హేతుత్వాదితిభావః - పృథక్పదత్వ

తుణోదారతాయాశ్చోజోమిశ్రితశైథిల్యాత్మా ప్రసాదస్తేషామోజస్యం తర్భావః॥ పృథక్పదత్వరూపం మాధుర్యం భంగ్యా సాక్షాదుపాత్తం। ప్రసాదోఽర్థవ్యక్తిర్హేతుతా। మార్గాభేదరూపా సమతా క్వచిద్దోషః॥ తథాహి॥ మాతంగాః కిమువల్గితైరిత్యాదౌ సింహాభిధానే మసృణమార్గత్యాగో గుణః॥ కటుత్వగ్రామ్యత్వయోర్దుష్టత్వాభిధానాత్తన్నిరాకరణేనాపారుష్యరూపం సౌకుమార్యమౌజ్జ్వల్యరూపా కాంతిశ్చ స్వీకృతా॥ ఏవం దశ శబ్దగుణాః॥ పదార్థే వాక్యరచనా వాక్యార్థే చ పదాభిధా॥

రూపమితి - బంధే పృథక్పదత్వం చ మాధుర్యముదితం బుధైరితి లక్షితం మాధుర్యం సాక్షాదుపాత్తం కంఠోక్తమిత్యర్థః - నను - ఆహ్లాదకత్వం మాధుర్యమితి భవన్మతే లక్షణం - బంధే పృథక్పదత్వం చేతి వామనాభిమతం - కథమనేన తస్య సాక్షాదుపాదానమిత్యత ఆహ - భంగ్యేతి - భంగ్యా పర్యాయేణ - పృథక్పదత్వే బంధనో హ్యాహ్లాదోన్మతాంతరే మాధుర్యస్య సామాన్యేన ప్రవిష్టమేవేతి భావః - యత్రార్థవ్యక్తిహేతుత్వం సాధారణవ్యక్తిస్స్యాత్సో గుణ ఇతి లక్షితా అర్థవ్యక్తిః ప్రసాదేంతర్భావితేత్యాహ - ప్రసాదేనేతి॥ శ్లో॥ ప్రతిపాదం ప్రతిశ్లోక మేకమార్గపరిగ్రహః। దుర్బంధో౽నవిభావశ్చ సమతేతి మతో గుణ ఇతి- తథాహీతి - మాతంగా ఇతి - అత్ర మార్గభేదస్యైవ రసావహత్వాదారబ్ధస్య మసృణవర్ణస్య సింహాభిధానే పరిత్యాగో దోషః - ప్రత్యుత తత్పరిత్యాగ ఏవ గుణః - మహాసత్త్వస్య సింహస్య వాచ్యత్వాదితి భావః - కటుత్వేతి - బంధస్యావిరతత్వం చ సౌకుమార్యమితి స్మృతం - ఔజ్జ్వల్యం కాంతిరిత్యాహురితి లక్షితే సౌకుమార్యకాంతీ కటుత్వగ్రామ్యత్వయోర్నిరాకరణాత్స్వీకృతే - అపారుష్యమనిష్ఠురాక్షరశూన్యత్వం - ఔజ్జ్వల్యం గ్రామ్యపదశూన్యత్వం - తథా చ దోషాభావ ఏవ తయోరనుప్రవేశ ఇతి భావః - ఏవమితి - ఏవముక్తప్రకారేణ శబ్దగుణానాం దశ - కింతు త్రయ ఏవ - అంతర్భావాదిసద్భావాదితి భావః - ఏవం శబ్దగుణానామంతర్భావాదికముక్త్వా అర్థగుణానప్యంతర్భావయతి - పదార్థ ఇతి -

ప్రౌఢిర్వ్యాససమాసౌచ సాభిప్రాయత్వమస్య చేతియాప్రౌఢిరోజఇ
త్యుక్తా॥తద్వైచిత్ర్యమాత్రం।నగుణః।తదభావేపికావ్యవ్యవహార ప్రవృ
త్తేః। అపుష్టార్థత్వాధికపదత్వానవీకృతత్వామంగళరూపాశ్లీలగ్రా
మ్యాణాంనిరాకరణేనసాభిప్రాయత్వరూపమోజోర్థవైమల్యాత్మాప్ర
సాదఉక్తివైచిత్ర్యరూపం మాధుర్యమపారుష్యరూపంసౌకుమార్య మ
గ్రామ్యత్వవపురుదారతాచస్వీకృతా॥అభిధాస్యమానస్వభావోక్త్యలం
కారేణరసధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యాభ్యాంచవస్తుస్వభావస్ఫుటత్వరూపా
ర్థవ్యక్తిర్దీప్తరసత్వరూపాకాంతిశ్చస్వీకృతా॥ క్రమకౌటిల్యానుల్బణత్వో

పదార్థేవాక్యరచనాయథా - లోచనేనైవ జానంతిలోకే యేకేచన
ధ్వనిం। భుజంగాఇవతేకింతువమంత్యమృతమాననైః,రిత్యత్రచక్షుశ్శ్ర
వోలక్షణేపదార్థేపూర్వార్థరూపంవాక్యంరచితం- ఏవమస్యవ్యాఖ్యా
నం॥ తదభావేపీతి - యదభావేకావ్యవ్యవహారస్యా సంపాతస్సగుణ
ఇత్యంగీకారాత్- అపుష్టార్థత్వేతి- విశేషణానాం యత్సాభిప్రాయ
త్వంతదపుష్టార్థత్వపరిహారార్థమాస్యతే - ఏవమగ్రేప్యూహ్యం-అ
పుష్టార్థత్వాదిదోష పంచకాభావే సాభిప్రాయత్వరూపౌజఃప్రభృ
తీనాంపంచానాం క్రమేణస్వీకారఇతిబోధ్యం- అభిధాస్యమానేతి- అ
భిధాస్యమానేన వక్ష్యమాణేన స్వభావోక్త్యలంకారేణార్థ వ్యక్తి
స్స్వీకృతా - ఉభయోరేకవిషయత్వాత్- రసధ్వనినా గుణీభూతవ్యం
గ్యేనచదీప్తరసాకారాకాంతిస్సంగృహీతా-క్రమేతి-క్రమస్యకౌటిల్య మ
తిక్రమఃతస్యానుల్బణత్వమస్ఫుటత్వం- తస్మిన్నుపపత్తియుక్తిస్తస్యాయో
గస్సద్భావః తద్రూపాయాఘటనాతదాత్మా- యథాదృష్ట్వైకాసన
సంస్థితేప్రియతమే పశ్చాదుపేత్యాదరాదేకస్యానయనే పిధాయవిహి
తక్రీడానుబంధచ్ఛలః ।ఈషద్వక్రితకంధరస్సపులకం ప్రేమోల్లసన్మాన
సా మంతర్హాసలసత్కపోలఫలకాం ధూర్తోపరాంచుంబతి- అత్రవి
హితనయనామతిక్రమ్యాన్యస్యాశ్చుంబనాత్క్రమకౌటిల్యరూపః క్ర
మాతిక్రమఃతస్యాస్ఫుటత్వం విహితనయనయాఅభిజ్ఞాతత్వాత్ తత్రో

పపత్తియోగరూపఘటనాత్మా శ్లేషోఽపి విచిత్రత్వమాత్రం। అవైషమ్యరూపా సమతా దోషాభావమాత్రం న గుణః॥ కః ఖల్వసున్మత్తోఽన్యప్రస్తావేఽన్యదభిదధ్యాత్॥ అర్థస్యాయోనేరన్యచ్ఛాయాయోనేర్వా యది న భవతి దర్శనం తత్కథం కావ్యమిత్యర్థదృష్టిరూపస్సమాధిరపి న గుణః॥ తేన నార్థగుణా వాచ్యాః। వాచ్యా వక్తవ్యాః। ప్రోక్తాశ్శబ్దగుణాశ్చ యే॥ వర్ణాస్సమాసో రచనా తేషాం వ్యంజకతామితాః॥ కే కస్యేత్యాహ॥ మూర్ధ్ని వర్గాంత్యగాస్స్పర్శా అటవర్గా రణౌ లఘూ। అవృత్తిర్మధ్యవృత్తిర్వా మాధుర్యే ఘటనా తథా॥ టఠడఢవర్జాః కాదయో మాంతాః శిరసి నిజవర్గాంత్యయుక్తాస్తథా రేఫణకారౌ హ్రస్వాంతరితావితి వర్ణాః॥ స

పపత్తిరేవం ప్రతీయతే యా నశ్లిష్యత ఇతి యుక్తిః - క్రమ ఇతి క్రమో వ్యక్త ఏవ - ఏకద్వైవార్థయానురంజనాత్ - ఏవంవిధశ్లేషం వినాపి కావ్యవ్యవహారదర్శనాదేవం రూపశ్శ్లేషో వైచిత్ర్యమాత్రం - న గుణ ఇతి భావః - అవైషమ్యేతి - వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతస్య యావత్సమాప్తి స్థావత్తథైవ వర్ణన మవైషమ్యం - తద్రూపా సమతా - తత్ర హేతుమాహ - కః ఖల్వితి - అర్థస్యేతి - అయోనేః స్వయముత్ప్రేక్షితస్య - అన్యచ్ఛాయాయోనేః అన్యచ్ఛాయాకల్పితస్య - తేనేతి - పరైరంగీకృతా అప్యర్థగుణా న వాచ్యాః - వాచ్యపదం వక్తుం శక్యార్థం - తద్వ్యాసంబద్ధార్థమిత్యత ఆహ - వక్తవ్యా ఇతి - ప్రోక్తా ఇతి మాధు[illegible] భాగేణ శబ్దగుణాః ప్రోక్తాః - వస్తుతో రసగుణా అపి - తేషాం గుణానాం వర్ణసమాసరచనాః వ్యంజకతాం జ్ఞాపకతాం [illegible] - కేకస్యేతి - కే వర్ణాదయః కస్య గుణస్య వ్యంజకా ఇత్యాకాంక్షాయామాహ - మూర్ధ్నీతి - మూర్ధ్ని స్వశిరసి వర్గాంత్యగాః స్వవర్గాంత్యయుక్తాః - అటవర్గాః టఠడఢరహితాః - టవర్గీయణకారస్యానుకూలతయాంగీకృతత్వాత్ - స్పర్శాః కాదయో మాంతాః - రణౌ రేఫణకారౌ - లఘుత్వయుక్తౌ - ఏతే వర్ణాః - వ్యాకరోతి - టఠడఢవర్జా ఇతి - తథాశబ్దార్థమాహ - మాధుర్యవతీతి - వర్ణసాధు

మాసాభావో మధ్యమస్సమాసో వేతి సమాసః॥ తథా మాధుర్యవతీ పదాం తరయోగే రచనా మాధుర్యస్య వ్యంజికా ॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ అనంగరంగ ప్రతిమం తదంగం భంగీభిరంగీకృతమానతాంగ్యాః । కుర్వంతి యూనాం సహసా యథైతాః స్వాంతాని శాంతాపరిచింతితాని ॥ యోగ ఆద్యతృతీయాభ్యామంత్యయో రేణ తుల్యయోః। టాదిశ్శషౌ వృత్తిదైర్ఘ్యం గుంఫ ఉద్ధత ఓజసి॥ వర్గప్రథమతృతీయాభ్యాం ద్వితీయచతుర్థయో రేఫేణాధ ఉపర్యుభయత్ర వా యస్య కస్యచిత్తుల్యయోగస్తేన తస్యైవ సంబంధః॥ టవర్గోఽర్థాణ్ణకారవర్జ్యః॥ శకారషకారౌ దీర్ఘసమాసో వికటాసంఘ

మాధుర్యే లబ్ధేపి పదాంతరయోగేన సౌకుమార్యలాభార్థం తథేత్యుక్తం- అనంగేతి॥ సామాన్యనాయికావర్ణనమిదం - అనంగస్య రంగో నృత్యస్థానం తత్ప్రతిమం తత్తుల్యం- సంభోగసంమర్దసహమిత్యర్థః - ఆనతాంగ్యాః - స్తనభారాదీషన్నతగాత్ర్యాః తదనుభూతసౌకుమార్యమంగం భంగీభిః లీలాభిః తథా అంగీకృతం తథా భంగియుక్తమిత్యర్థః- యథా- ఏతా భంగ్యః యూనాం స్వాంతాని మనాంసి సహసా అతర్కితం శాంతాభిస్స్వప్రియతమాభిః- పరిచింతితాని- తదేవంభూతాని జాతానీతి విమర్శయుక్తానీత్యర్థః కుర్వంతి - తథేతి పూర్వేణాన్వయః - అత్ర గకారతకారౌ స్పర్శవిశేషౌ స్వశిరసి నిజవర్గాంత్యౌ జకారనకారావుపగత ఇతి తయోర్మాధుర్యవ్యంజకత్వం। ఓజోగుణవ్యంజకానాహ- యోగ ఇతి- అంత్యయోః స్వస్వాంత్యయోరిత్యర్థః- ఆద్యతృతీయాభ్యాం యోగః- తథా చాద్యేన ద్వితీయస్య తృతీయేన చతుర్థస్య చ సంబంధ ఇత్యర్థః - అత్రాద్యతృతీయత్వే భిన్నవర్గసాధారణే బోధ్యే- తేన భిన్నవర్గాద్యేన తద్భిన్నవర్గద్వితీయస్య - భిన్నవర్గతృతీయేన తద్భిన్నవర్గచతుర్థస్య చ యోగోపి బోధ్యః - రేణ రేఫేణ యోగః - స్థాననిర్దేశాభావాద్వర్ణస్యాధ ఉపర్యుభయత్ర వా యోగో బోధ్యః తుల్యయోర్యోగః - ఆద్యస్యాద్యేన తృతీయస్య తృతీయేన యోగః - అత్రాపి భిన్నవర్గసాధారణ

టనా ఓజసః॥ యథా॥ మూర్ధ్నాముద్వృత్తకృత్తేత్యాది॥ ప ॥ శ్రుతిమాత్రేణ శబ్దానాం యేనార్థప్రత్యయో భవేత్ । సాధారణస్సమగ్రాణాం స ప్రసాదో గుణస్స్మృతః॥ సమగ్రాణాం రసానాం సంఘటనానాం సమాసానాం చ॥ యథా॥ ప ॥ పరిమ్లానం పీనస్తనజఘనసంగాదుభయతస్తనోర్మధ్యస్యాన్తః పరిమిళనమప్రాప్య హరితమ్। ఇదం వ్యస్తన్యాసం ప్రశిథిలభుజాక్షేపచలనైః కృశాంగ్యాస్సంతాపంగదతి బిసినీపత్రశయనమ్ ॥ ద్వ్యపి గుణపరతంత్రాస్సంఘటనాదయస్తథాపి। వక్తృవాచ్యప్రబంధానామౌచిత్యేన క్వచిత్క్వచిత్ ॥ రచనావృత్తివర్ణానామన్యథాత్వమపీష్యతే । క్వచిద్వాచ్యప్రబంధానపేక్షయా వక్త్రౌచిత్యాదేవ రచనాదయః॥ యథా॥ ప ॥ మంథాయస్తార్ణవాంభః ప్లుతికుహరచలన్మందరధ్వానధీరః కోణాఘాతేషు గర్జత్ప్రలయఘనఘటాన్యోన్యసంఘట్టచండః । కృష్ణాక్రోధాగ్రదూతః కురుకులనిధనోత్పాతనిర్ఘాతవాతః కేనాస్మత్సింహనాదప్రతిరసితసఖో దుందుభిస్తాడితోయమ్॥ అత్రహీనవా

త్వంబోధ్యం- ఓజసః వ్యంజకా ఇతి శేషః- ఓజోగుణముదాహరతి- మూర్ధ్నాముద్వృత్తకృత్తేత్యాదీతి-వ్యాఖ్యాతమేతద్దోషోల్లాసే॥ ప్రసాదగుణవ్యంజకానాహ-శ్రుతీతి-యేనగుణేన - అర్థప్రత్యయః అర్థజ్ఞానం- ఉదాహరతి- పరిమ్లానమితి- పరిమిళనం సంఘర్షణం - అత్రశబ్దానాం ఝటిత్యర్థప్రత్యాయనాన్ముఖ్యప్రసాదః - ననుసంఘటనాదీనాంగుణవ్యంజకత్వేన తదధీనత్వం యుజ్యతే - క్వచిత్తుస్వాతంత్ర్యమపిదృశ్యతే తత్కథం ఘటత ఇత్యత ఆహ- యద్యపీతి - ఉపాధివశాత్క్వచిదేతేషామన్యథాత్వముచితమిత్యాహ - తథాపీతి॥ వక్తృవాచ్యప్రబంధానామితి॥ వక్త్రౌచిత్యాదన్యథాత్వముదాహరతి- మంథేతి - కోణైర్వాదనదండైః ఆఘాతేషు సత్సు- గర్జంతీయా ప్రళయఘనఘటా ప్రళయకాలమేఘవృందం తస్యా అన్యోన్యసంఘట్టేనేవ చండః - కురుకులనిధనాయ ఉత్పాతరూపో నిర్ఘాతయుక్తో వాతః- తత్సదృశ ఇత్యర్థః- అత్రహీతి - వాచ్యస్య ప్రశ్నరూపత్వాత్ - వక్తా చేతి-వక్తుర్భీమసేనస్య ధీరోద్ధతత్వాదుద్ధతా

ద్యౌచిత్యాద్రౌద్రాదివ్యంజకం॥ అభినేయార్థం చ కావ్యమితి తత్ప్రతికూలా ఉద్ధతా రచనాదయః॥ వక్తా చాత్ర భీమసేనః॥ క్వచిద్వక్తృప్రబంధానపేక్షయా వాచ్యౌచిత్యాదేవ రచనాదయః॥ యథా॥ ప్రౌఢచ్ఛేదానురూపోచ్ఛలనరయభవత్సైంహికేయోపఘాతత్రాసాక్రాన్తాశ్వతిర్యగ్వలితరవిరథేనారుణేనేక్ష్యమాణమ్। కుర్వత్కాకుత్స్థవీర్యస్తుతిమివ మరుతాం కంధరారంధ్రభాజాం భాంకారైర్భీమమేతన్నిపతతి వియతః కుంభకర్ణోత్తమాంగమ్॥ క్వచిద్వక్తృవాచ్యానపేక్షయా ప్రబంధోచితా ఏవ తే॥ తథా హి ॥ ఆఖ్యాయికాయాం శృంగారేఽపి న మసృణవర్ణాదయః॥ కథాయాం రౌద్రేఽపి నాత్యంతముద్ధతాః॥ నాటకాదౌ రౌద్రేఽపి న దీర్ఘసమాసాదయః॥ ఏవమన్యదప్యౌచిత్యమనుసర్తవ్యం. ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశే, గుణాలంకారభేదనియతగుణనిర్ణయో నామాష్టమ ఉల్లాసః.

చనాదయః॥ వాచ్యౌచిత్యాదుద్ధతత్వముదాహరతి- ప్రౌఢేతి - ప్రౌఢచ్ఛేదస్యానురూపో య ఉచ్ఛలనరయః తస్మాద్భవన్ యః సైంహికేయోపఘాతత్రాసః తేనాక్రాన్తైరశ్వైస్తిర్యగ్వలితః విరథో యస్య తేన - తాదృశేనానూరుణా ఈక్ష్యమాణం - కంధరారంధ్రభాజాం మరుతాం వాయూనాం భాంకారైః కాకుత్స్థస్య శ్రీరామస్య వీర్యస్తుతిం కుర్వదివ స్థితం- అత ఏవ భీమం- అత్ర వక్తా వైతాళికః- ప్రబంధస్తు నాటకం- పరంతు వాచ్యస్య తాదృశత్వాదుద్ధతా రచనాదయః- నాయకవక్తృకా కథా - తదన్యవక్తృకా త్వాఖ్యాయికా - నాటకాదావభినయసౌకర్యార్థం దీర్ఘసమాసాదయో నైష్యంతే- ముక్తకాదివ్యతిదిశతి- ఏవమితి - ఏకస్మిన్పద్యే వాక్యపర్యాప్తిర్ముక్తకం- ద్వయోస్సందానితకం- త్రిషు విశేషకం - చతుర్షు కలాపకం- తతః పరం చతుర్దశపర్యంతం కులకం - తేషు రసానుగుణ్యాద్రచనాదయః॥ ఇతి శ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం, అష్టమోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే నవమోల్లాసప్రారంభః.

గుణవివేచనే కృతే అలంకారాః ప్రాప్తావసరా ఇతి సంప్రతి శబ్దాలంకారానాహ॥ యదుక్తమన్యథావాక్యమన్యథాన్యేన యోజ్యతే। శ్లేషేణ కాక్వా వా జ్ఞేయా సా వక్రోక్తిస్తథా ద్విధా॥ తద్భేదౌ శ్లేషవక్రోక్తిః కాకువక్రోక్తిశ్చ॥ తత్ర పదభంగశ్లేషేణ యథా॥ ప॥ నారీణామనుకూలమాచరసి చేజ్జానాసి కశ్చేతనో వామానాం ప్రియమాదధాతి హితకృన్నైవాబలానాం భవాన్॥ యుక్తం కిం హితకర్తనం ననుబలాభావప్రసిద్ధాత్మ

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే * నవమోల్లాసవ్యాఖ్యాప్రారంభః.

ఏవం గుణనిరూపణం కృత్వా శబ్దాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే- గుణవివేచనే కృతే ఇతి- అలంకారాణాం ప్రాప్తావసరత్వాత్ తత్ర శబ్దాలంకారాణాం ప్రాథమ్యానాదౌ వక్రోక్తిం లక్షయతి- యదుక్తమితి- ఉపకుర్వంతి తం సంతమిత్యాదినా సామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాదిదం విశేషలక్షణం - శ్లేషేణ కాక్వా వా అన్యేనాన్యథా యోజ్యతే- ఉదాహరతి - నారీణామితి. పదభంగశ్లేషోదాహరణమిదం- నారీణామనుకూలం కార్యం ఆచరసి చేజ్జానాసి- జ్ఞాతేతి లోకవ్యవహారకుశల - అరీణామనుకూలం నాచరసి చేజ్జానాసీత్యన్యథా యోజయన్నాహ - కశ్చేతన ఇతి. కః చేతనః ప్రాణీ వామానాం ప్రతికూలానాం ప్రియమాదధాతి- వామానామితి పదమంగనాపరత్వేనాన్యథా కుర్వన్నాహ - హితకృదితి- భవాన్ అబలానాం స్త్రీణాం హితకృత్ హితకారీ నైవ - అబలానామితి పదం బలాభావపరతయా హితకారివాచకం హితకృదితి పదం హితం కృంతతీతి - [illegible] కపరతయా చ యోజయన్నాహ. యుక్తం కిమితి- దుబల

నస్సామర్థ్యం భవతః పురందరమతచ్ఛేదం విధాతుం క్షతః॥ అభంగశ్లేషే
ణయథా॥ అహో కేనేదృశీ బుద్ధి దారుణా తవ నిర్మితా। త్రిగుణా శ్రూ
యతే బుద్ధి ర్నతు దారుమయీ క్వచిత్॥ కాక్వా యథా॥ గురుజనపరతం
త్రయా దూరతరం దేశముద్యతో గంతుం। అలికులకోకిలలలితే నైష్యతి సఖి సై
ష్యతి సురభిసమయే సౌ॥ వర్ణసామ్యమనుప్రాసః॥ స్వరవైసాదృశ్యేపి వ్యం
జనసదృశత్వం వర్ణసామ్యం॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో న్యాసోనుప్రాసః॥
ఛేకవృత్తిగతో ద్విధా॥ ఛేకాః విదగ్ధాః। వృత్తిర్నియతవర్ణగతో రసవిష
యో వ్యాపారః॥ గతత్వాత్ ఛేకానుప్రాసో వృత్త్యనుప్రాసశ్చ॥ కింతయో
స్స్వరూపమిత్యాహ॥ సోనేకస్య సకృత్పూర్వః॥ అనేకస్య। అర్థాద్వ్యం
జనస్య సకృదేకవారం సాదృశ్యం ఛేకానుప్రాసః॥ ఉదాహరణం॥ తతోరు
ణపరిస్పందమందీకృతవపుశ్శశీ। దధ్రే కామపరిక్షామ కామినీగండపాం

లవాచకం బలేత్యాదిపదమింద్రపరతయా యోజయన్నాహ-సామర్థ్య
మితి- అభంగశ్లేషేణ యథా అహో ఇతి- దారుణా భీషణా- అన్యత్ర దా
రుణేతి తృతీయాంతం పదం॥ కాక్వా యథేత్యుదాహరతి- గురుజనేతి- అ
సౌ ప్రియతమః- నైష్యతి నాగమిష్యతి- ఏవం నాయికయోక్తే సఖీ నైష్యతీ
త్యత్ర కాక్వనుసంధానేన ఏష్యత్యేవేత్యన్యథయతి॥ అథానుప్రాసం లక్ష
యతి- వర్ణసామ్యమితి-లక్షణం వివృణోతి- సర్వేతి- తస్య ద్వైవిధ్యం ద
ర్శయతి- ఛేకేతి- ఛేకానాం విదగ్ధానాం సంబంధీ-వక్తురైవ దగ్ధ్యమా
త్రప్రత్యాయక ఇత్యర్థః - రసవిషయ ఇతి- స్వాశ్రయశబ్దప్రకర్షణేన
తద్వారా రసోపకారకత్వా ద్రసగుణవ్యంజకవర్ణఘటితత్వాచ్చగ
త ఇత్యుక్తేర్థే తద్వశాత్సంజ్ఞాసిద్ధిమాహ- ఛేకేతి- కింతయోస్స్వరూ
పమిత్యత్రాహ- సోనేకస్యేతి- ఛేకానుప్రాస ముదాహరతి- తత ఇతి-
ప్రాతశ్చంద్రవర్ణనమిదం - అరుణస్య సూర్యస్య పరిస్పందేన చలనేన
మందీకృతం వపుర్యస్య- శశీ చంద్రః- కామేన మదనసంతాపేన పరిక్షామ
కామినీగండవత్పాండుతాం- దధ్రే దధార॥ వృత్త్యనుప్రాసస్వరూపం
నిరూపయత ముదాహరతి- ఏకస్యాపీతి- తత్రేతి-మాధుర్యేతి-మాధుర్యవ

చివాంసః॥ ఏకస్యాప్యసకృత్పరః॥ ఏకస్యాప్యసకృచ్ఛబ్దాదనేకస్య వ్యంజనస్య ద్వి ర్బహుకృత్వో వా సాదృశ్యం వృత్త్యనుప్రాసః॥ తత్ర॥ సూ॥ మాధుర్యవ్యం జకై ర్వర్ణై రుపనాగరికేష్యతే। ఓజఃప్రకాశకై స్తైస్తు పరుషా॥ ఉభయ త్రాపి ప్రాగుదాహృతం॥ కోమలా పరైః॥ పరైః శేషైః॥ తామేవ కేచి ద్గ్రామ్యేతి వదంతి॥ ఉదాహరణం॥ ॥ అపసారయ ఘనసారం కురుహారం దూర ఏవ కిం కమలైః। అలమలమాలి మృణాలై రితి వదతి దివానిశం బాలా॥ సూ॥ కేషాంచిదేతా వైదర్భీప్రముఖా రీతయో మతాః। ఏతా స్తిస్రో వృ త్తయో వామనాదీనాం మతే వైదర్భీగౌడీపాంచాల్యాఖ్యా రీతయో మ తా ఉచ్యంతే॥ శాబ్దస్తు లాటానుప్రాసో భేదే తాత్పర్యమాత్రతః॥ శాబ్ద శ్శబ్దగతోనుప్రాస శ్శబ్దార్థయో రభేదేప్యన్వయమాత్రభేదాల్లాటజన వల్లభత్వాల్లాటానుప్రాసః॥ తథా చ ॥ సూ॥ అర్థాభేదే పదావృత్తిః ప్రవృత్త్యా భిన్నయేహ యా॥ స విద్వద్భి రనుప్రాసో లాటీయ ఇతి కథ్యతే॥ ఏష పదానుప్రాస ఇత్యన్యే॥ పదానాం సః॥ స ఇతి లాటానుప్రాసః॥ ఉదా

గాంత్యగా ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితైర్వర్ణై ర్యుక్తా- ఉపనాగరికా_నా గరికయోపమితా-వృత్తిః- ఓజః ప్రకాశకైః వర్ణై ర్యుక్తా తు యోగ ఆద్య తృతీయాభ్యామిత్యాదినిర్దిష్టై ర్వర్ణైరుపలక్షితేత్యర్థః. పరుషా- ఉభయత్రాపీతి- అనంగరంగప్రతిమమిత్యాద్యార్యా మూర్ధ్న్యుద్వృత్తేత్యాది చ- ఉపనాగరికాయాం పరుషాయాం చోదాహృతమిత్యర్థః- పరైః మాధుర్యౌజోవ్యంజకవ్యతిరిక్తైః ప్రసాదప్రత్యాయకైః- కేచిదుద్భటా దయః-కోమలా పాంచాలీ - ఉదాహరతి-అపసారయేతి-అత్ర రేఫస్య ల కారస్య చ బహుకృత్వస్సాదృశ్యాద్వృత్త్యనుప్రాసః - ఉపనాగరికాప రుషాకోమలాఖ్యా వృత్తయోనుప్రాసస్యాంగభూతాః - ఏతాసాంతి స్రూణాం వృత్తీనాం కావ్యాత్మభూతాభి ర్వైదర్భ్యాదిభీ రీతిభిః కేచిదే కత్వమాహుః - తదుపపాదనార్థమాహ- కేషాంచిదితి - స్పష్టం - ఏ వం వర్ణానుప్రాసముక్త్వా శాబ్దమనుప్రాసమాహ - శాబ్దస్త్వితి- క థం పదానుప్రాసత్వమస్యేత్యత ఆహ - పదానామితి - కదాచిత్పదానా

హరణం॥ ప ॥ యస్యచసవిధేదయితాదవదహనస్తుహినదీధితిస్తస్య। య
స్యచసవిధేదయితాదవదహనస్తుహినదీధితిస్తస్య॥ పదస్యాపి॥ అపిశబ్దేన
సఇతిసముచ్చీయతే ॥ ఉదాహరణం ॥ వదనంవరవర్ణిన్యాస్తస్యాస్స
త్యఃసుధాకరః॥ సుధాకరఃక్వనునఃకలంకవికలోభవేత్ ॥ వృత్తావన్య
త్రతత్రవా॥ నామ్నస్సవృత్త్యవృత్త్యోశ్చ। ఏకస్మిన్సమాసేభిన్నేవాస
మాసేసమాసాసమాసయోర్వా నామ్నఃప్రాతిపదికస్య। నతుపదస్య
సారూప్యం॥ ఉదాహరణం॥ ప ॥ సితకరకరరుచిరవిభా విభాకరాకా
రధరణిధరకీర్తిః। పౌరుషకమలాకమలాసాపి తవైవాస్తినాన్యస్య ॥ త
దేవంపంచధామతః॥ ప ॥ అర్థేసత్యర్థభిన్నానాం శబ్దానాంసావృ

మపిలాటానుప్రాసస్సంభవతీత్యర్థః- ఉదాహరతి-యస్యేతి-యస్యసవిధే
సమీపేదయితాప్రియతమావిద్యతేతుహినదీధితిశ్చంద్రఃదవదహనః- ద
వత్తాపకారీత్యర్థః - చస్త్వర్థః- యస్యతుసవిధేదయితావిద్యతేత
స్యదవదహనోపి తుహినదీధితివత్తాపనివర్తకః - అత్ర తాత్పర్య విషయ
స్య ఉద్దేశ్యవిధేయభావేనఅన్వయభేదః - పదార్థానాంత్వభేదః- య
స్యేత్యాద్యనేకపదానామయమనుప్రాసః-అతోన్వయమాత్రభేదోయమ
నుప్రాసః-నకేవలంబహూనామేవపదానాం-అపిత్వేకస్యాపీత్యాహ-ప
దస్యాపీతి-ఉదాహరతి-వదనమితి-వరవర్ణిన్యాఃవదనమేవసుధాకరః. క
ళంకరహితశ్చంద్రః.కళంకేనవికలఃవ్యాకులచిత్తఃసుధాకరఃక్వాస్యస్యాత్ర
భవేన్న-సమాసాదివిషయంత్రివిధంలక్షయతి-వృత్తావితి - వివృణోతి-
ఏకస్మిన్నిత్యాదినా - ప్రాతిపదికస్యేత్యనేనలుప్తవిభక్తికంపదంగృహ్య
తే - కేవలస్యప్రాతిపదికస్య ప్రయోగాభావాత్ - నత్వితి - పదస్య
శ్రూయమాణవిభక్తికస్య - ఉదాహరతి - సితకరేతి - అత్రకరశబ్దయో
రేకత్రసమాసేసాదృశ్యం - విభావిభాకరాకారేత్యత్రవిభాశబ్దయో
ర్భిన్నసమాసే - పౌరుషకమలాకమలేత్యత్రాద్యస్య కమలాశబ్దస్యస
మాసే - ద్వితీయస్యాసమాసఇతి త్రైవిధ్యం - తదేవంపంచధామతఇ
తి - పదవిషయస్యా ^ వృత్తియమ ^ త్వాత్పంచవిధత్వంబోధ్యం॥ యమ

నత్రస్మృతిః॥ యమకం॥ సమరసమరసోయమిత్యాదా వేకేషామర్థవ
త్త్వే। అన్యేషామనర్థవత్త్వే భిన్నార్థానామితినయుజ్యతేవ త్తుమి
త్యర్థేసతీత్యాద్యుక్తం॥ సేతిసరోరస ఇత్యాదివైలక్షణ్యేన తైనైవక్రమే
ణస్థితా॥ పాదతద్భాగవృత్తితద్యాత్యనేకతాం॥ ప్రథమోద్వితీయాదౌ

కంలక్షయతి - అర్థేసతీతి - భిన్నాఅర్థాయేషాం తే అర్థభిన్నాస్తే
షాం - వాహితాగ్న్యాదిత్వాత్పరనిపాతః - ఏతల్లాటానుప్రాసవ్యా
వృత్త్యర్థం - తత్రార్థభేదాభావాత్ - అర్థఇత్యస్యప్రయోజన
మాహ - సమరేతి - అర్థభిన్నానామిత్యేతావత్యుక్తే సమరసమర
సోయమిత్యాదౌయమకంనస్యాదిత్యవ్యాప్తిప్రసంగః - యేనప్రాథమిక
స్యైవసమరశబ్దస్యార్థవత్త్వం ద్వితీయస్య సమఏకరూపోరసఃప్రీతి ర్య
స్యేత్యర్థవత్త్వాభావాత్ - ఉభయోరర్థవత్త్వాభావేకథం భిన్నార్థ
త్వమిత్యాశంకాయామర్థేసతీత్యుక్తం - స్మరామితాంస్మరామితామి
త్యాదివద్యత్రద్వయోరర్థవత్త్వంతత్రైవతల్లక్షణం - నతుద్వయోర్ని
రర్థకత్వలక్షణస్యయమకస్యాన్యతరనిరర్థకత్వలక్షణస్యయమకస్యవా-
అతోనావ్యాప్తిః - అతఏవార్థే అసతిసాపునశ్శ్రుతిర్యమకమితిలక్షణ
ద్వయంసూచితం - అర్థవత్త్వాభావాదేవలాటానుప్రాసాద్వ్యావృ
త్తిఃతథాచద్వయోరర్థవత్త్వం ద్వయోర్నిరర్థకత్వంఅన్యతరనిరర్థ
కత్వమితిచత్రివిధంయమకం - స్మరామితాంస్మరామితామితి ద్వయో
స్సార్థత్వం - దుహితరోహితరోపితమార్గణమిత్యాదౌ హితరో
హితరోఇతిద్వయోర్నిరర్థకత్వం - సమరసమరసోయమిత్యాదావన్య
తరనిరర్థకత్వమితివివేకః - అనుగతలక్షణంతుస్వరవ్యంజన సముదాయ
మాత్రపౌనరుక్త్యంయమకమితి - అత్రమాత్రపదేనఅర్థపౌనరుక్త్యా
నపేక్షిత్వందర్శితం - సేత్యస్యప్రయోజనమాహస రోరస ఇత్యత్రత
క్షరసామ్యేపిక్రమవ్యత్యయాన్నయమకం - యథాపూర్వంశ్రుతిస్తైనైవ
క్రమేణపునశ్శ్రుతిశ్చేద్యమకం- పా[illegible] తద్యమకంపాదవృత్తి-పాదభా
గవృత్తిచేతిద్వివిధం సత్ప్రత్యేక[illegible] - పదా[illegible]యాతి- తత్రపాదవృ

ద్వితీయస్తృతీయాదాత్తృతీయశ్చతుర్థే ప్రథమస్త్రిష్వపీతి సప్త ॥ ప్రథ
మో ద్వితీయే తృతీయశ్చతుర్థే ప్రథమశ్చతుర్థే ద్వితీయస్తృతీయ ఇతి ద్వే
త దేవం పాదజం నవభేదం॥ అర్థావృత్తిశ్శ్లోకావృత్తిశ్చేతి ద్వే ద్విధావి
భక్తే పాదే ప్రథమాదిపాదాదిభాగః పూర్వవద్ద్వితీయాదిపాదాదిభా
గేష్వంతభాగోంతభాగేష్వితి వింశతిభేదాః॥ శ్లోకాంతరేహి నభాగావృ
త్తిః॥ త్రిఖండే త్రింశత్ ॥ చతుఃఖండే చత్వారింశత్ ॥ ప్రథమపాదాదిగ

త్తియమకస్యానామాన్యాహ్యంతే - ప్రథమ ఇతి. ప్రథమద్వితీయపాదయో
రైక్యం ముఖ్యం యమకం- ప్రథమతృతీయపాదయోరైక్యం సందంశాఖ్యం-
ప్రథమచతుర్థపాదయోరైక్యమావృత్త్యాఖ్యం - ద్వితీయతృతీయయో
రైక్యం గర్భాఖ్యం- ద్వితీయచతుర్థయోరైక్యం సందష్టాఖ్యం- తృతీయ
చతుర్థయోరైక్యం పుచ్ఛాఖ్యం- చతుర్ణామైక్యం పంచాఖ్యం - ప్రథమ
చతుర్థయోర్ద్వితీయతృతీయయోరైక్యం ప్రవృత్తాఖ్యం - ప్రథమద్వితీ
యయోస్తృతీయచతుర్థయోరైక్యం యుగాఖ్యం యమకం - అర్థేతి
అర్థానాం పరస్పరవైలక్షణ్యేప్యేకాక్షరత్వేన పూర్వాపరార్థయో
రైక్యమర్థావృత్త్యాఖ్యం- సమానసవర్ణత్వేన శ్లోకావృత్త్యాఖ్యం-పా
దవృత్తిభేదానేకాదశ ప్రదర్శ్య పాదభాగవృత్తిభేదాన్ప్రదర్శయతి-
ద్విధావిభక్త ఇతి. శ్లోకే- ప్రథమాదయశ్చ తే పాదాశ్చ ద్విధావిభక్తాస్తే
షాం పూర్వవత్పాదయమకన్యాయేన ద్వితీయాదయశ్చ తేషామాదిభా
గేష్వంతభాగః - ద్వితీయాదిపాదాంతభాగేషు చేతి గమ్యతే- ఏవం చ
త్వార ఆద్యంతభేదాః- ఆద్యంతయోస్సంబంధాశ్చతుర్దశ అర్థావృత్తి
ద్వయం చేతి వింశతిః- ప్రథమపాదాదిభాగద్వితీయపాదాదిభాగయోరై
క్యమేకం యమకం- ప్రథమపాదాంత్యభాగద్వితీయపాదాంత్యభాగయో
రైక్యం ద్వితీయం- ప్రథమపాదాదిభాగ ప్రథమపాదాంత్యభాగయోరై
క్యం తృతీయం- ప్రథమపాదాదిభాగద్వితీయపాదాంత్యభాగయోరైక్యం
చతుర్థం- ప్రథమపాదాదిభాగస్యాంత్యభాగతృతీయే చైక్యం పంచమం-
ప్రథమపాదద్వితీయభాగస్య ద్వితీయపాదాదినా- [illegible] ఆద్యత్వేన

తాంత్యార్ధాదిభాగో ద్వితీయపాదాదిగతాంత్యార్ధాదిభాగే నియమ్యత ఇత్యాద్యన్వర్థతానుసరణేనానేకభేదమంతాదికమాద్యంతకం॥ తత్సముచ్చయః॥ మధ్యాదికమాదిమధ్యం । అంతమధ్యం మధ్యాంతకం । తేషాం సముచ్చయః॥ తథాఽస్మిన్నేవ పాదే ఆద్యాదిభాగానాం మధ్యా

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

తస్యచైకదేశతయాఽఽత్యత్వేన తయోరైక్యే షష్ఠం- ద్వితీయపాదాదిభాగస్య తృతీయపాదాంత్యభాగేనైక్యే సప్తమం- ప్రథమపాద ద్వితీయభాగస్య చతుర్థభాగేన ద్వితీయభాగస్య తృతీయభాగేనైక్యే అష్టమం- ప్రథమభాగస్య ద్వితీయభాగేన తృతీయభాగస్య చతుర్థభాగేన చైక్యే నవమం - ప్రథమద్వితీయభాగయోరేకాక్షరత్వే అర్థావృత్త్యా ఖ్యం దశమం ఏవముత్తరార్ధేఽపి దశేతి వింశతిః- నను శ్లోకావృత్తౌ భాగనిబంధనో భేదః కిమితి నోచ్యత ఇత్యత ఆహ- శ్లోకాంతర ఇతి- శ్లోకాంతరే వర్తమానస్య భాగస్యాప్రతీయమానత్వేన చమత్కారకారిత్వాభావాదితి భావః- పదానాం త్రివిధా విభాగే ఉక్తప్రకారేణ సంబంధే త్రింశద్భేదా భవంతీత్యాహ- త్రిఖండ ఇతి- పాదానాం చతుర్ధా విభాగే చత్వారింశద్భేదా భవంతీత్యాహ- చతుఃఖండ ఇతి- ఏవం శుద్ధభేదానభిధాయ భాగనిబంధనాంత్సంకరభేదానాహ- ప్రథమపాదాదీతి- ప్రథమపాద ఆదౌ యేషాం తే ప్రథమపాదాదయః- ఏషు గతాని చ తాన్యంత్యార్ధాని చ తేషామాదిభాగః- ద్వితీయపాద ఆదౌ యేషాం తేషు గతాని యాని తాన్యంత్యార్ధాని- తేషామాదిభాగే యమ్యత ఇత్యర్థానుసరణేన యమకం- ప్రథమభాగతోఽంత్యో భాగః ద్వితీయపాదాదిగతాదిభాగే యదా యమ్యతే తదా అన్వర్థాశ్రయణాదంతాదికం నామ యమకం యదా పూర్వపూర్వపాదాదిభాగ ఉత్తరపాదాంత్యభాగే యమ్యతే- తదా ఆద్యంతకం నామ యమకం తత్సముచ్చయ ఇతి- పూర్వపాదాంత్యభాగస్యోత్తరపాదాంత్యభాగే - పూర్వపాదాదిభాగస్యోత్తరపాదాంత్యభాగే యమనాత్తయోరంతాదికాద్యంతకయోస్సముచ్చయో భవతి- ఏవం పాదమధ్యభాగస్య పాదాంతే నాదిభాగే యమనాన్మధ్యాదికం నామ యమకం- ఆదిభాగ
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

దిభాగేష్వపియతైవస్థానే ఆవృత్తిరితి ప్రభూతతమభేదంతదేతత్తాదృశ్యం
గడుభూతమితినాస్యభేదలక్షణంకృతం॥ దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ ప॥ స
న్నారీభరణోమాయమారాధ్యవిధుశేఖరమ్ । సన్నారీభరణోమాయ
స్తత స్త్వంపృథివీంజయ॥ ప ॥ వినాయమేనోనయతాసుఖాదినా వినా
యమేనోనయతాసుఖాదినా । మహాజనోదీయతమానసాదరం మహా

స్యమధ్యభాగేయమనాదాదిమధ్యనామకం. తయోస్సముచ్చయః. ఆదిభా
గస్యమధ్యభాగేయమనాదంతమధ్యం. మధ్యభాగస్యాంతభాగేయమనా
న్మధ్యాంతకం. తయోరేకస్సముచ్చయః. సర్వేషామేకస్సముచ్చయ ఇతిచ
త్వారస్సముచ్చయాః . ఇత్థంపాదాంతరభాగాపేక్షయాపాదభాగభే
దాః ప్రదర్శితాః. ఇదానీమేకస్మిన్నేవపాదేభాగభేదానాహ. తద్భేదే. అ
న్యభేదః కిమితి న ప్రదర్శ్యత ఇత్యాహ. తదేతదితి. ప్రథమతృతీయయోరై
క్యే యమకముదాహరతి. సదితి. హే రాజన్ సతీనారీభిర్భర్తృభిస్సన్నారీ
భరణా. సావసాదమాచరంతోయాతి సంబధ్నాతీతి యస్తం పార్వతీస
మేతంవిధుశేఖరం చంద్రచూడమారాధ్య. తత స్త్వం సన్నాః నష్టా అరీణా
మిభాః గజా యస్మిన్ తాదృశో రణో యస్య సః అమాయోదంభరహిత
స్సన్ పృథివీంజయ. ప్రథమద్వితీయయో స్తృతీయచతుర్థయోశ్చైక్యే
యమకముదాహరతి. వినేతి. విః పక్షీ ఖగుడసంజ్ఞః. అత్రసామాన్య
వాచకస్యవిశేషపరత్వం. తేనభయంకరత్వాత్తత్సదృశేనేత్యర్థః. ఊ
నయతాఊనంహానింకుర్వతా. అసుఖాదినాఅసూన్ప్రాణాన్ఖాదయ
తీతి తేన. భక్షయతీతివాతథోక్తేన. ఏనోపినాఅపరాధంవినాఅనయతా
అప్రాపయతా. సుఖావినాసుఖాస్యత్తివాశయతీతితేన. యమేనయోగ
వినమేమహాంతమజంనుదతి హీన స్త్రీతి మహాజనోదీ యద్వామహానుత్స
వాన జంతి లుంపంతీతి మహాజాః దుర్జనాస్తాన్నుదతి క్షిపతీతి మహా
జనోదీ. అయంమహాజనఉత్తమలోకః మానసాచ్చిత్తాత్. అరంశీఘ్రం.
యతమానానాం సావమవసాదం రాత్యాదదాతీతి యథాతథా అదీ
యత అఖండ్యత. యమేనమహాజనశ్చలచిత్తః కృత ఇత్యర్థః. శ్లోకావృత్తి

జనోదీయతమానపాదరం ॥ ప ॥ సత్త్వారంభరతోఽవశ్యమవలంబితతా
రవమ్। సర్వదారణమానైషీద్దావానలసమస్థితః॥ ప ॥ అనంతమహిమ
వ్యాప్తవిశ్వాం వేధా న వేద యాం। యా చ మాతేవ భజతే ప్రణతే మా
నవే దయామ్॥ప॥ యదానతోఽయదానతో నయాత్యయం న యాత్యయం।
శివేహితాం శివే హితాం స్మరామితాం స్మరామి తామ్॥ ప ॥ సరస్వతి ప్ర

ముదాహరతి- సత్త్వారంభరతః సత్త్వప్రధానేష్వారంభేషు కార్యేషు రతో
నిరతః- అవశ్యం సర్వదా అవలంబితతారవో విస్తృతాక్రోశో యస్మిన్నభ
వతి యథా తథా- అవలంబితతారవం- సర్వేషాం దారణో నాశకః యో మా
నో గర్వః తమేషితుం ప్రాప్తుం శీలవాన్ సర్వదారణమానైషీ - దావా
నలేన సమం సదృశం స్థితిః స్థితిర్యస్యాసౌ దావానలసమస్థితః . ఇత్యేకః శ్లో
కః - అన్యస్తు సత్త్వవర్ణనీయః పుమాంస్తు - ఆలసమాలస్యవిశిష్టం
యథా తథా ఆవానాగచ్ఛన్- అస్థినితస్యతిష్ఠండయతీత్యస్థితః - ఏవంవి
ధస్సన్- భరతో భారాత్సమూహాత్ - అవశ్యమవిధేయం - అవలంబి
తానివస్త్రత్వేనస్వీకృతాని తారవాణివల్కలాని యేన తత్ అవలంబితతా
రవం- అరీణాంసమూహమారం- సర్వదానిత్యం- రణంయుద్ధం - ఆ
నైషీత్ ఆనీతవాన్ - ఖండయమకేషు ద్వితీయపాదాంత్యభాగస్య చతు
ర్థపాదాంత్యభాగయమకముదాహరతి- అనంతేతి - వేధాః బ్రహ్మా-
అనంతేనమహిమ్నావ్యాప్తంవిశ్వంయయాతాం- యాంనవేద - యాచ
మాతాజననీవ - ప్రణతేనమ్రేమానవేమనుష్యేదయాంకృపాం భజతే
ప్రాప్నోతి- అథపాదేష్వాదిభాగానామంత్యభాగేషుయమకముదాహ
రతి. యదితి- యస్యాదేవ్యాఆనతఃప్రణామాత్- అయంలోకః - అయ
స్యశుభావహవిధేః దానతః వితరణాత్ - నయాత్యయంనీతివ్యత్యాసం-
నయాతినప్రాప్నోతి- శివంశుభప్రదమీహితంయస్యాస్తాంశివేహాశివేహి
తామనుకూలాం- స్మరేణమదనవికారేణఅమితామపరిచ్ఛిన్నాం- అతా
త్త్వికశృంగారామిత్యర్థః- తాంగౌరీంస్మరామిచింతయామి-అథసవర్ణా
భేదముదాహరతి. సరస్వతీతి - హేసరస్వతిదేవి - శ్రుతధరశ్రుతసార

సాదం మే స్థితిం చిత్తే సరస్వతి। సరస్వతి కురుక్షేత్రే కురుక్షేత్ర సరస్వతి॥౮॥ ససారసాకం దర్పేణ కందర్పేణ ససారసా। శరన్నవానా బిభ్రాణా నావిభ్రాణా శరన్నవా॥౯॥ మధుపరాజిపరాజితమానినీజనమనస్సుమనస్సురభిశ్రియమ్। అభృతవారితవారిజవిప్లవస్ఫుటితతామ్రితతామ్రవణం జగత్॥ ఏవం వైచిత్ర్యసహస్రైః స్థితమన్యదున్నేయమ్॥ ౯ ॥ వాచ్యభేదే

స్వతి క్షేత్రం సరిదంతరం తత్ దేవకురుక్షేత్రం తత్ర సరస్వతి నదీపి శైవ భూతే. మేమమ చిత్తే మనస్యేవ సరస్వతి సముద్రే స్థితం- స్వతి- సుష్ఠ్వతిశయేన - సరగచ్ఛ - ప్రసాదం కురు - అత్ర ప్రథమతృతీయపాదయోరాదిభాగః ద్వితీయచతుర్థపాదయోరంత్యభాగే యమ్యత ఇతి సాంకర్యం- అథార్ధద్వయేపి ప్రథమాద్యభాగో ద్వితీయాంత్యభాగే ప్రథమాంత్యభాగో ద్వితీయాదిభాగే చ యమ్యత ఇత్యేతదుదాహరతి- ససారేతి - సారసైః పక్షివిశేషైస్సహ వర్తత ఇతి ససారసా- శరం కాశం బిభ్రాణా- బిభ్రతీ- నవానికర్దమశోషణాన్నూతనాని అనాసికకటాని యస్యాం సా నవానాః- వీనాం పక్షిణాం భ్రాణశ్శబ్దో న విద్యతే యస్యాం సా అవిభ్రాణా - సా న భవతీతి నావిభ్రాణా- నవా నూతనా- శరత్- శరదృతుః - దర్పేణ సౌద్ధత్యేన- కందర్పేణ సాకం- ససార ఆజగామ - ఏవం ద్విఖండముదాహరణమభిధాయ చతుఃఖండముదాహరతి- మధ్వితి - వారితో నివారితో వారిజానాం కమలానాం విప్లవో యస్మిన్ తత్ తథోక్తం- స్ఫుటితాని వికసితాని అత ఏవ తామ్రాణి తతాని విస్తృతాని చ ఆమ్రవణాని చూతవనాని యస్మిన్ తత్ తథోక్తం- జగల్లోకః- మధుపానాం రాజిభిః పంక్తిభిః పరాజితం మానినీజనస్య మనో యాభిస్తాసాం సుమనసాం పుష్పాణాం సురభిశ్రియం సౌరభ్యలక్ష్మీం యద్వా - మధుపరాజిపరాజితమానినీజనమనసః సుమనసో యస్మిన్ తత్- తథోక్తం సతీ సురభిశ్రియం వసంతలక్ష్మీం అభృత బభార- అత్ర ఖండచతుష్టయేషు ద్వితీయఖండస్తృతీయఖండే యమ్యతే వాచ్యేతి- వాచ్యభేదేనార్థభేదేన భిన్నాశ్శబ్దాః యుగపద్భాషణముచ్చారణం స్పృశంతీతి తథోక్తాస్సంతః శ్లిష్యంతి స శ్లేషః- స న్వేకరూపాణామ

నభిన్నాయే యుగపద్భాషణస్పృశః। శ్లిష్యంతిశబ్దాశ్శ్లేషోసావక్షరా
దిభిరష్టధా॥ అర్థభేదేనశబ్దభేదఇతిదర్శనే కావ్యమార్గేస్వరోనగణ్య
తఇతిచనయే చవాచ్యభేదేపిభిన్నా అపిశబ్దాయద్యుగపదుచ్చారణేనశ్లిష్యం
తిభిన్నంస్వరూపమపహ్నువతేసశ్లేషః॥ సచాక్షరపదలింగభాషాప్రకృ
తిప్రత్యయవిభక్తివచనానాంభేదాదష్టధా। క్రమేణోదాహరణాః॥ప॥ అ
లంకారశ్శంకాకరనరకపాలంపరిజనోవిశీర్ణాంగో భృంగీవసుచవృష
ఏకోబహువయాః। అవస్థేయంస్థాణోరపిభవతిసర్వామరగురోర్విధౌవ
క్రేమూర్ధ్నిస్థితవతివయంకేపునరమీ॥౧॥ పృథుకార్తస్వరపాత్రంభూ
షితనిశ్శేషపరిజనందేవ । విలసత్కరేణుగహనంసంప్రతిసమమావ
యోస్సదనం॥ భక్తిప్రహ్వవిలోకనప్రణయినీనీలోత్పలస్పర్ధినీ ధ్యానా

పిశబ్దానామనేకార్థాభిధానసామర్థ్యాదంగీకారాచ్ఛ్లేషశబ్దార్థస్య
శబ్దద్వయనిష్పన్నత్వనియమఃకథమిత్యతఆహ- అర్థేతి - అర్థభేదేన
హేతునాశబ్దానాంభేదఇతిదర్శనే తస్మిన్సతి- ననూదాత్తాదిస్వరవై
లక్షణ్యాత్ భిన్నప్రయత్నోచ్చార్యమాణానామనేకశబ్దానాంకథమేకదో
చ్చారణమిత్యాశంక్య వేదఇవనకావ్యేస్వరనియమఇత్యాహ - కావ్యమా
ర్గఇతి- వర్ణభేదాచ్ఛ్లేషముదాహరతి- అలంకారఇతి. శంకాకరంభ
యంకరంనరకపాలం- వక్రే విధౌబాలేచంద్రేప్రతికూలేదైవేచ - అత్ర
విధుర్విధిరిత్యుకారేకారయోశ్శ్లేషః - విధావితియాగపద్యాన్తత్వా
త్పదశ్లేషముదాహరతి - పృథ్వితి - ప్రాగుదా[illegible]తత్ ॥ లిం
గశ్లేషముదాహరతి - భక్తీతి - నేత్రేకీదృశే - [illegible]ప్రహ్వాకమ
కవిలోకనప్రణయినీ- తనుస్తుభక్తిప్రహ్వాకర్తృకవిలోకనప్రణయినీ - నే
త్రేకీదృశే- నీలోత్పలస్పర్ధినీ - సన్నివేశవిశేషేణనీలోత్పలస్పర్ధాక
రే- తనుపక్షేనైల్యమాత్రేణ- నేత్రపక్షేనీలేనేత్రేఇతి- అన్యత్రతనుహితపా
త్రయామినీతాదృశీ- నేత్రపక్షేమహానిధీఇతిద్వివచనం. - అన్యత్రమహానిధిరి
తి- నేత్రపక్షేతన్వతీఇతిద్వివచనం- అన్యత్రతన్వతీత్యేకవచనం-నేత్రపక్షే
[illegible]నే పదద్వివచనం-తనుపక్షేఅత్రనపదైకవచనం.

అంబనతాంసమాధిరసికై ర్నీతైతెపితప్రాప్తయే । లావణ్యస్యమహానిధీ రసికతాంలక్ష్మీదృశో స్తన్వతీయుష్మాకం కురుతాంభవార్తిశమనం నేత్రే తనువాహరేః॥ ఏకవచనశ్లేషః॥ ప॥ మహదేసురసంధంమేతమవసమా సంగమాగమాహరణే । హరవహుసరణంతం చిత్తమోహమవసర ఉమెసహసా॥ అయంసర్వాణిశాస్త్రాణిహృదిజ్ఞేషువక్ష్యతి । సామ

అత్రనపుంసకస్త్రీలింగయోశ్శ్లేషః - అయమేవద్వివచనైకవచనయో శ్శ్లేషోపిభవతి - సంస్కృతప్రాకృత భాషాశ్లేషముదాహరతి - సంస్కృతపక్షేపదచ్ఛేదః - మహదే - సురసంధం-మే-తం-అవ- సమాసంగం-ఆగమాహరణే-హర - బహుసరణం-తం-చిత్తమోహం - అవసరే - ఉమే-సహసా-తదర్థస్తు - మహదే ఉత్సవప్రదే - హేఉమెగౌరి మెమమ - సురాణాందేవానాంసంధంసంధాప్రతిజ్ఞాతద్వ్రిత భూతమిత్యర్థః - యద్వాసురాణాంసంధాప్రతిజ్ఞాయత్రతం - ఆగమానాం వేదశాస్త్రాణాంహరణేస్వీకారేతంప్రసిద్ధం - సమాసంగంఆసక్తిం- అవరతు - కించ - బహుసరణం - అధికప్రసరణం - బహువిషయవ్యాపినమితియావత్ - తంప్రసిద్ధం - చిత్తమోహం-అవసరేసముచితసమయే సహసాశీఘ్రం - హరఅపనయ - ప్రాకృతపక్షేపదచ్ఛేదస్తు - మహ - దేసు-రసం-ధమ్మే - తమవసం - ఆసం-గమాగమా - హర-ణే-హరవహు - సరణం-తం-చిత్తమోహం - అవసరఉ- మే-సహసా-అర్థస్తు- హరవహు- హేగౌరి-తం-త్వం- సరణం-శరణం - మహ-మమ-ధమ్మే-ధర్మే - రసం-ప్రీతిం-దేసు-దేహి-ణే-అస్మాకం - తమవసం-తమోవశం- తమోగుణాధికామిత్యర్థః - ఆసం - ఆశాం - గమాగమా - సంసారాత్-హర-నాశయ-మె-మమ-చిత్తమోహం-సహసా-బలేన - అవసరఉ - అపసరతు-మోహశబ్దస్యగుణాదిత్వాత్క్లీబెగుణాధికాఇతి సూత్రేణపక్షేనపుంసకత్వం ॥ ప్రకృతిశ్లేషముదాహరతి - అయమితి - సామర్థ్యంకృంతతిచ్ఛినత్తీతిసామర్థ్యకృత్ - పక్షేసామర్థ్యంకరోతీతిసామర్థ్యకృత్ - హృదిహృదయే - జ్ఞేషువిద్వత్సుచ - వక్ష్యతిధారయిష్య

త్యర్కృదమిత్రాణాం మిత్రాణాంచనృపాత్మజః ॥ ౫ ॥ రజనిరమణ
మౌళేః పాదపద్మావలోకక్షణసముపగతపరాప్రాప్యపూర్వసంపత్సహస్రం ।
ప్రమథనివహమధ్యేజాతుచిత్త్వత్ప్రసాదాదహముచితరుచిస్స్యాం నంది
తాసాతథామే ॥ ౬ ॥ సర్వస్వంహరసర్వస్యత్వంభవచ్ఛేదతత్పరః । న
యోపకారసాంముఖ్యమాయాసితనువర్తనమ్ ॥ ౭ ॥ భేదాభావాత్ప్ర
కృత్యాదేర్భేదోపి నవమోభవేత్ ॥ నవమోపీత్యపిభిన్నక్రమః ॥ ఉ
దాహరణం ॥ ౮ ॥ యోఽసకృత్పరగోత్రాణాం పక్షచ్ఛేదక్షణక్షమః । శత

తి-కథయివ్యతిచ- సామర్థ్యకృదిత్యత్రక్విపిక్వంతతేఃకరోతేశ్చప్రకృత్యో
శ్శ్లేషః - పత్యేతీతిల్యటివహతేర్వర్తేశ్చప్రకృత్యోశ్శ్లేషముదాహరతి-
రజనిరమణేతి-రజనిరమణమౌళేఃచంద్రశేఖరస్యపాదపద్మావలోకేనయః
క్షణసమయఉత్సవకాలస్తస్మిన్నుపాగతంపరశబ్దపూర్వకంచ సంపత్సహ
స్రంయస్మిన్కర్మణి యథాభవతితథా-జాతుకదాచిత్ త్వత్ప్రసాదాత్
ప్రమథనివహమధ్యేప్రమథగణమధ్యే ఉచితరుచిరహంనందితా ఆనందీ
స్యాం - తథామమనాప్రసిద్ధానందినోభావోనందితాస్యాదిత్యాశం
సాయాం- అత్రోత్తమపురుషప్రథమపురుషయోఃప్రత్యయయోశ్శ్లేషః ॥
సుప్తిఙ్ప్రత్యయయోశ్శ్లేషముదాహరతి- సర్వస్వమితి- హేహర-త్వం
సర్వస్య-సర్వస్వంహర - త్వంభవచ్ఛేదతత్పరోభవ-నయోపకారసాం
ముఖ్యంనయ-ఆయాసోస్యాస్తీత్యాయాసి - తనువర్తనం-తను.విస్తార
య- యస్యానుగ్రహమిచ్ఛసితస్యవిత్తంహరామ్యహమితిన్యాయాదను
గ్రహంకురుఇతిభావః ॥ ఏవమష్టవిధాంశ్శ్లేషానుదాహృత్యనవమంకంచన
ప్రకారంప్రతిపాద్యోదాహరతి-భేదేతిభిద్యతేఅనేనేతిభేదోభేదకధర్మః
తస్యాభావాత్ - తథాచప్రకృత్యాదేర్యేభేదకాఃతేషామభావాత్నవ
మోపిభేదోభవేత్ - యఇతి - సవిబుధేంద్రోదేవేంద్రః - పండితప్ర
ధుశ్చ - యఃఅసకృత్ పరేషాముత్కృష్టానాంగోత్రాణాం పర్వతా
నాం - పక్షాణాంనతుతాంశ్ఛేదఏవక్షణ ఉత్సవఃతస్మిన్ క్షమః - అ
-----. ణాంశత్రుకులానాం పక్షాణాంసహాయానాంచ్ఛేదక్ష

కోటిదతాంబిభ్రద్విబుధేంద్రస్యరాజతి ॥ అత్రప్రకరణాదినియమాభావాద్ద్వావప్యర్థౌవాచ్యౌ ॥ ననుస్వరితాదిగుణభేదాద్భిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాణాం తదభేదాదభిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాణాంచ శబ్దానాంబంధేఅలంకారాంతరప్రతిభోత్పత్తిహేతుశ్శబ్దశ్లేషోర్థశ్లేషశ్చేతి ద్వివిధోప్యర్థాలంకారమధ్యేపరిగణితోన్యైరితికథమయంశబ్దాలంకారః ॥ ఉచ్యతే॥ ఇహదోషగుణాలంకారాణాం శబ్దార్థగతత్వేనయో విభాగస్సోన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ వ్యవతిష్ఠతే॥ తథాహి ॥ కటుత్వాదిగాఢత్వాద్యనుప్రాసాదయోప్యపుష్టార్థత్వాది ప్రౌఢ్యాద్యుపమాదయ

జెక్షమఃశతకోటింవజ్రం దదాత్యసురేషుపతీతిశతకోటిదః తస్యభావస్తత్తాతాం - అన్యత్రశతసంఖ్యాకాఃకోటయః ధనానిశతకోటయః తాదదాతీతిశతకోటిదస్తస్యభావస్తత్తాతాంబిభ్రత్ - నన్వేకస్యార్థస్య వాచ్యత్వమన్యస్యవ్యంగ్యత్వమస్తు - కిమనేనశ్లేషోక్తిక్లేశేనేత్యత్రాహ - అత్రేతి - అర్థద్వయస్యాపివాచ్యత్వేనశ్లేషఏవాంగీకరణీయఇతిభావః॥ నన్విత్యాది - స్వరితాదిగుణభేదాత్ స్వరితోదాత్తత్వాదిగుణవైలక్షణ్యాత్ - కేచిద్భిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాః - తదభేదాత్ - అన్యేఅభిన్నప్రయత్నోచ్చార్యాశ్చ - తేషాంబంధే - యత్రపదభంగస్తత్రశబ్దశ్లేషః. యత్రనపదభంగస్తత్రార్థశ్లేషఃద్వివిధోప్యయముపమాదేరలంకారస్యప్రతిభాముత్థాపయతీత్యతోస్యార్థాలంకారత్వమపియుక్తం - నశబ్దాలంకారత్వమేవేత్యాశంక్యోచ్యతఇత్యాదినాసమాధత్తే - సామాన్యేనవాచ్యవ్యవహారేశబ్దార్థనిబంధనంవాచ్యం - యదనుగుణోయమత్రత్యోవిభాగఇత్యాశయేనాహ - ఇహేతి - ఇహాస్మిన్గ్రంథే - నకేవలమలంకారేష్వయంనియమఃకింతుదోషగుణయోరపీత్యాహ - దోషేతి - ఉద్దేశానుసారాద్దోషగుణాలంకారాణామిత్యుక్తం - యథాశ్రుతికటుత్వాదీనామన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవశబ్దార్థగతత్వేనవ్యవస్థాతథైవశ్లేషస్యాపీతిప్రతిపాదయితుమాహ - తథాహీతి - కటుత్వంశ్రుతికటుత్వంశబ్దదోషః - గాఢత్వంశబ్దగుణః - అనుప్రాసశ్శబ్దాలంకా

స్తద్భావతదభావానువిధాయిత్వాదేవశబ్దార్థగతత్వేనవ్యవస్థాప్యం
తే॥ ప॥ స్వయంచపల్లవాతామ్ర భాస్వత్కరవిరాజితే త్యభంగశ్లేషః॥
ప్రభాతసంధ్యేవాస్వాపఫలలుబ్ధేహితప్రదేతి। సభంగశ్లేష శ్చేతి ద్వావపి
శబ్దైకసమాశ్రయావితిద్వయోరపి శబ్దశ్లేషత్వముపపన్నం । నత్వాద్య
స్యార్థశ్లేషత్వం॥ అర్థశ్లేషస్యతుసవిషయః । యత్రశబ్దపరివర్తనే
పిన శ్లేషత్వఖండనా॥ యథా ॥ప॥ స్తోకేనోన్నతిమాయాతి స్తోకేనాయా

రః- ఏవమపుష్టార్థత్వమర్థదోషః- ప్రౌఢిరర్థగుణః- ఉప
మార్థాలంకారః-తత్తజ్జాతీయసంగ్రహార్థంసర్వత్రాదిపదప్రయో
గః-ప్రౌఢిగాఢత్వయోర్గుణత్వంపరాభ్యుపగమేన-స్వమతేతుతయోరోజ
స్యంతర్భావాత్ - అత్రోద్భటీయమేవోదాహరణద్వయమేకస్మిన్పద్యే
ప్రదర్శయతి- స్వయమితి- గౌరీవర్ణనంప్రాకరణికం - గౌరీపక్షేపల్ల
వవదాతామ్రాభ్యాంభాస్వద్భ్యాంచకరాభ్యాంవిరాజితా- సంధ్యా
పక్షేతుపల్లవవదాతామ్రైర్భాస్వతస్సూర్యస్యకరైఃకిరణైర్విరాజితే
తి- అస్వాపఫలలుబ్ధేహితప్రదా - గౌరీపక్షే. సుఖేనాప్తుంలబ్ధుంశక్యం
స్వాపంతాదృశంనభవతీత్యస్వాపంయత్ఫలంమోక్షలక్షణంతస్మిన్ లుబ్ధా
నామాసక్తానామీహితంకాంక్షితంప్రదదాతీతితథోక్తా - అన్యత్రస్వా
పేననిద్రారాహిత్యేనయత్ఫలంతత్రలుబ్ధవిషయేహితప్రదేతి - అగవేతి
శేషఃఅత్రపూర్వార్ధేఅభంగశ్లేషః- ఉత్తరార్ధేసభంగశ్లేషః- అస్వా
పేత్యత్రయద్యేకపద్యంతదాఽన్తోదాత్తత్వం- భిన్నపదత్వేతుపూర్వ
పదప్రకృతిస్వరేణాద్యుదాత్తత్వం గురుప్రయత్నత్వంచేతిశబ్దభేదాచ్ఛా
బ్దత్వం- పూర్వార్ధేతుతదభావాదార్థత్వమిత్యతఆహ- నత్వితి-భా
స్వత్కరశబ్దయోస్సూర్యకిరణశబ్దపరివర్తనే శ్లేషాభావఇత్యభిప్రాయః-
తర్హ్యర్థశ్లేషస్యనవిషయస్తత్రాహ-అర్థశ్లేషస్యత్వితి-ఉదాహరతి-స్తోకేనే
తి - తులాయాఃకోటెరగ్రస్య - అత్రస్తోకాది పదస్థానే స్వల్పాదిపద
ప్రయోగేపి నశ్లేషత్వహానిః - తథాచ స్వయంచ పల్లవాతామ్రేత్య
—త్రాలంకారత్వేపి శ్లేషోపమయోః ప్రతీతత్వాత్సాంకర్యమితి

త్యన్యోగతిమ్ । అచాయాసుసదృశీవృత్తిస్తులాకోటేఃఖలస్యచేతి॥ నచా యముపమా ప్రతిభోత్పత్తిహేతుశ్శ్లేషః । అపితుశ్లేష ప్రతిభోత్పత్తి హేతురుపమా॥ తథాహి ॥ యథా॥ప॥ కమలమివముఖం మనోజ్ఞమే తత్కచతితరామిత్యాదౌగుణసామ్యే క్రియాసామ్యేఉభయసామ్యేవా ఉ పమాతథాసకలకలంపురమేతజ్జాతం సంప్రతిసుధాంశుబింబ మివేత్యా దౌశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తైవ॥ తథాహ్యుక్తంరుద్రటేనాపి ॥ స్ఫుట మర్థాలంకారావేతావుపమాసముచ్చయౌకింతు - ఆశ్రిత్యశబ్ద మా త్రంసామాన్యమిహాపిసంభవతఇతి ॥ నచకమలమివముఖమిత్యాదిస్వా

భావః- సర్వత్రశ్లేషస్యోపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుత్వాచ్ఛ్లేషఏవనోప మా- శ్లేషస్యసర్వాలంకారాపవాదిత్వాదిత్యాహ- నచేతి- నకేవలంశ్లే షఉపమా ప్రతిభోత్పత్తిహేతుః - కింతూపమాపిశ్లేష ప్రతిభోత్పత్తి హేతురిత్యర్థః- నన్వస్వయంచ పల్లవాతామ్రేత్యాదిషూపమాయాఅ ర్థాలంకారత్వేన శబ్దాలంకారత్వాభావాన్న సాంకర్యమిత్యాశం క్యోపమాయాశ్శబ్దాలంకారత్వం సాధయితుమాహ- తథాహీతి- కమ లమివేతి- మనోజ్ఞమితి- మనోజ్ఞత్వంగుణసామ్యం- కచదీప్తావితిధాతోః కచతీతిదీప్తిఃక్రియాసామ్యం- ఇతి యథాత్రోపమాయా అర్థాలంకార త్వంతథాన్యత్ర శబ్దాలంకారత్వమంగీకర్తవ్యమిత్యాహ- తథేతి- సకల కలంకలకలసహితం - సకలాస్సంపూర్ణాః కలాయస్మింస్తథోక్తం అత్రపురస్య చంద్రబింబస్యచ సకలకలత్వం శబ్దసామ్యం - నత్వర్థ సామ్యమితి శబ్దాలంకారత్వ మంగీకార్యమితిభావః- అత్రసమ్మతిమా హ - తథాహీతి - స్ఫుటమితి - ఇహాపిశబ్దాలంకారమధ్యేపి - ఉ పమాసముచ్చయౌ సంభవతఇత్యన్వయః - ప్రాచుర్యాదర్థాలం కారావేవోపమాసముచ్చయౌ క్వచిచ్ఛబ్దమాత్ర సామ్యాత్తు శబ్దాలం కారావపిభవతః- పురంసుధాంశుబింబంచేతిపాఠే సముచ్చయాలంకా రోద్రష్టవ్యః- ననుమనోజ్ఞత్వాదిసాధర్మ్యరహితముపమావిషయోస్తు- మనోజ్ఞత్వాదిసాధర్మ్యప్రయోగేతు శ్లేషఏవేత్యాశంక్యాహ-నచేతి- క

ధారణధర్మప్రయోగశూన్య ఉపమావిషయ ఇతి వక్తుం యుక్తం ॥ పూ-
ర్ణోపమాయా నిర్విషయత్వాపత్తేః ॥ వ ॥ దేవత్వమేవ పాతాలమా-
శానాంత్వం నిబంధనమ్ । త్వంచామరమరుద్భూమిరేకో లోకత్రయా-
త్మకః । ఇత్యాది శ్లేషస్య చోపమావివిక్తో విషయ ఇతి ద్వయోర్యోగసం-
కర ఏవ । ఉపపత్తిపర్యాలోచనే తూపమాయా ఏవాయం వివిక్తో విషయః ।
అన్యథా విషయాపహార ఏవ పూర్ణోపమాయాస్స్యాత్ ॥ నచ అబిం-

మలమివ ముఖమిత్యాదే స్సాధారణధర్మప్రయోగవిశిష్టస్య శ్లేషవిషయ-
త్వే- దశమోల్లాసె ఉపమాభేదత్వేన ప్రతిపాదయిష్యమాణస్య పూ-
ర్ణోపమాలంకారస్య నిర్విషయత్వంస్యాదితి భావః- నన్వస్యోపమావి-
షయత్వే శ్లేషస్య నిర్విషయత్వంస్యాదిత్యాశంక్య శ్లేషస్య వివిక్తం విష-
యాంతరం దర్శయతి- దేవేతి- రాజ్ఞ ఈశ్వరస్య చ శ్లేషః- హే దేవ త్వమే-
వాలం పాతా రక్షకః- పాతాలం- పాతాళలోకశ్చ- త్వమాశానాం మ-
నోరథానాం నిబంధనం కారణభూతః- అన్యత్ర ఆశానాం దిశాం నిబంధనం
జ్ఞాపకం- భూలోక ఇత్యర్థః- సూర్యోదయేన దిఙ్నిబంధనాత్ - త్వం-
చామరసంబంధినో మరుతో వాయో ర్భూమిరాస్పదం- కించ- త్వమమ-
రాణాం దేవానాం మరుతాం మరుద్గణానాంచ భూమిస్థానం స్వర్గలో-
కశ్చ- అత స్త్వమేకోపి లోకత్రయాత్మకః- ఇత్యాదిరితి- శ్లేషస్యచేతి చకా-
రాదుపమాయా అపి శ్లేషాసంకీర్ణో విషయః ప్రదర్శిత ఇతి సూచితం -
అత్ర నోపమా- ఇవాద్యవాత్- భాతతో వివిక్తోయం విషయ శ్శ్లేషస్యేతి
భావః- ఏవముపమాశ్లేషయోర్భిన్నవిషయత్వాదనయోరేకత్ర సమా-
వేశే తు సంకర ఏవ వక్ష్యమాణలక్షణోలంకారః న పునరేక ఏవ - ఉపమా-
లంకారశ్శ్లేషా వేత్యర్థః- ఏవంచ పల్లవాతామ్రేత్యాది స్సంకరాలంకా-
రస్య విషయ ఇతి ప్రాచ్యా ప్రతిపాదితం. విచార్యమాణే తూపమాయా ఏవా-
యంవిషయ ఇతి ప్రతిపాదయితుమాహ - ఉపపత్తీతి - ఉపపత్తిర్యు-
క్తిః- న కేవలముపమాలంకారతైవ ప్రతిపాదయితుంయుక్తమిత్యాహ-
నచేతి- అబింద్వితి- ఇయమంగనా- గళల్లావణ్యస్య బిందుర్యస్యాస్సా

దుసుందరీనిత్యంగళల్లావణ్యబిందుకేత్యాదౌవిరోధప్రతిభోత్పత్తిహేతు
శ్శ్లేషః। అపితుశ్లేష ప్రతిభోత్పత్తిహేతుర్విరోధః॥ నహ్యత్రార్థ
ద్వయప్రతిపాదకశ్శబ్దశ్లేషః। ద్వితీయార్థస్యప్రతిభాతమాత్రస్య ప్రరో
హాభావాత్ ॥ నచవిరోధాభాసఇవవిరోధశ్లేషాభాసశ్శ్లేషః ॥ త
స్మాదేవమాదిషువాక్యేషుశ్లేషప్రతిభోత్పత్తిహేతురలంకారాంతరమేవ।
తథాచ॥ సద్వంశముక్తామణిః॥ నాల్పః కవిరివస్వల్పశ్లోకోదేవమహాన్భ
వాన్। అనురాగవతీసంధ్యాదివసస్తత్పురస్సరః । అహోదైవగతి

అబిందుసుందరీ- బిందురహితాచాసౌసుందరీచేతివిరోధః - పరిహారస్తు
అప్సుప్రతిబింబితఇందురబిందుస్తద్వత్సుందరీ - చాకచక్యంసాధర్మ్యం
బిందురాహిత్యంవ్యంగ్యం - అత్రశ్లేషప్రతిభోత్పత్తిహేతుత్వాద్విరో
ధాలంకారేణ శ్లేషోబాధ్యతఇతిభావః- అత్రహేతుమాహ-నహీతి- అ
త్రశ్లోకే అబిందుశబ్దోభిధయా అర్థద్వయంనప్రతిపాదయతి- తత్రహే
తుర్ద్వితీయార్థస్యేతి - ద్వితీయార్థస్యబిందురాహిత్యరూపస్య వ్యం
జనవ్యాపారమాత్రగమ్యస్య ప్రరోహాభావాత్- అభిధావైచిత్ర్య లక్ష
ణాలంకారపర్యంతం ప్రసరణాభావాదిత్యర్థః- నను ద్వితీయార్థ
ప్రరోహాభావే ఆభాసస్యాపి శ్లేషత్వమస్తు - విరోధాభాసస్య విరోధత్వ
వదిత్యాశంక్యాహ- నచేతి- ఆభాసతా వ్యతిరేకేణ విరోధాలంకారా
భావాద్విరోధాభాసస్య విరోధత్వేపి శ్లేషాభాసస్యనశ్లేషత్వం- ఉభయా
ర్థప్రరోహసత్త్వేవ శ్లేషాంగీకారాదితిభావః- ఏవమేవరూపకాలం
కారాదీనామపి శ్లేషోబాధ్యఇత్యుపసంహారవ్యాజేనాహ- తస్మాదితి- ఏవ
మాదిష్వితి-ఏవమాదిష్వితియదుక్తంతద్దర్శయతి - తథాచేతి- సన్విశు
ద్ధోవంశోఽన్వయఏవవంశో వేణువిశేషస్తస్యముక్తామణిరిత్యారోపః -
అత్రవంశశబ్దశ్లేషోముక్తామణిరూపకస్యాంగం- తస్మాదేకదేశవర్తిరూ
పకేణశ్లేషోబాధ్యతే- నాల్పఇతి- శ్లోకోయశఃపద్యంచ - అత్రశ్లేషోవ్య
తిరేకస్యోపకారకఇతివ్యతిరేకేణశ్లేషోబాధ్యతే - అనురాగవతీతి _ అత్ర
నాయికాఽనురాగవతీ - తదనుకూలశ్చనాయకఇత్యప్రస్తుతార్థశ్చ గ

శ్చిత్రా తథాపి న సమాగమః ॥ ఆదాయ చాపమచలం కృత్వాహీనం గుణం విషమదృష్టిః ॥ యశ్చిత్రమచ్యుతశరో లక్ష్యమభాంక్షీన్నమస్తస్మై ॥ ఇత్యాదావేకదేశవర్తిరూపకశ్లేషవ్యతిరేకసమాసోక్తివిరోధత్వముచితం॥ న తు శ్లేషత్వం॥ శబ్దశ్లేష ఇతి చోచ్యతే॥ అర్థాలంకారమధ్యే చ లక్ష్యత ఇతి కోయం నయః॥ కించ॥ వైచిత్ర్యమలంకార ఇతి య ఏవ కవిప్రతిభాసంరంభగోచరస్తత్రైవ విచిత్రతేతి సైవాలంకారభూమిః॥ అర్థ

మ్యమాన ఇతి ద్వయోరర్థయోర్వాచ్యత్వాభావా శ్లేషస్సమాసోక్త్యా బాధ్యతే- ఆదాయేతి- అచలం పర్వతం నిశ్చలం చ- అహీనం సర్పశ్రేష్ఠం- హీనం వికలం చ- విషమాస్త్రిస్రో దృష్టయో యస్య సః - పక్షే విషమా లక్ష్య నిర్ధారణాసమర్థా దృష్టిర్యస్య సః అచ్యుతశరో హరిశరః - అగళిత బాణశ్చ- ఇత్యర్థాంతరస్య ప్రతిభాతమాత్రత్వేన వాచ్యత్వాభావా ద్విరోధాభాసేన శ్లేషో బాధ్యతే- ఇత్యాదావితి- ఉక్తోదాహరణేషు యథాసంఖ్యమిదమలంకారచతుష్టయం - ఏకదేశవర్తిరూపకం- శ్లేషేతి వ్యతిరేకాదిత్రయాన్వితతయా శ్లేషవ్యతిరేకః - శ్లేషసమాసోక్తిః- శ్లేషవిరోధశ్చేతి బోధ్యం - ఉచితమితి- సశ్లేషత్వేన వ్యవహర్తుముచితమిత్యర్థః- నత్వితి- శ్లేషత్వం- కేవలశ్లేషత్వం తు నోచితమిత్యర్థః - స్వయం చ పల్లవాతాంమ్రేత్యాదౌ శబ్దశ్లేషార్థాలంకార ఏవ స శబ్దాలంకార ఇతి కస్యచిన్మతం దూషయతి- శబ్దశ్లేష ఇతి- శబ్దశ్లేషస్యార్థాలంకారత్వ కథనం వ్యాహతమితి భావః నను న వ్యాహతం- శబ్దశ్లేషస్యాలంకారత్వాభావేనాన్యతోక్తత్వాదిత్యాశంక్యాహ- కించేతి- వైచిత్ర్యరూపస్యాలంకారస్య వివక్షయా శబ్దస్యార్థస్య వా సంభవాత్స్వయం చ పల్లవాతాంమ్రేత్యాదౌ శబ్ద ఏవ కవిప్రతిభాసంరంభగోచర ఇతి శబ్దాలంకారతైవ యుక్తేతి భావః- నను నిరర్థకానాం శబ్దానాం శ్లేషాచిత్యాభావాదర్థాలంకారత్వమేవ తేషాముచితమితి శంకతే- అర్థేతి- ప్రసంగేన యుక్త్యా దూషయతి - అనుప్రాసాదీనామితి- తత్రైవ- అర్థముఖప్రేక్షకత్వేనేత్యర్థః- నన్వనుప్రాసగోచరాణాం శబ్దానామర్థముఖప్రేక్షకత్వం కథమిత్యత ఆహ- రసేతి- అలంకా

ముఖప్రేక్షకత్వమేతేషాం శబ్దానామితి చేదనుప్రాసాదీనామపి తథైవేతి తే ప్యర్థాలంకారాః కిం నోచ్యంతే॥ రసాదివ్యంజకస్వరూపవాచ్యవిశేషసవ్యపేక్షత్వేహ్యనుప్రాసాదీనామలంకారతా॥ శబ్దగుణదోషాణామప్యర్థాపేక్షయైవ గుణదోషతా॥ అర్థగుణదోషాలంకారాణాం శబ్దాపేక్షయైవ స్థితిరితి తేపి శబ్దగతత్వేనోచ్యంతాం॥ విధౌ వక్రేమూర్ధ్నీత్యాదౌ వర్ణవిశ్లేషేప్యేకప్రయత్నోచ్చార్యత్వేऽర్థశ్లేషత్వం శబ్దభేదేపి ప్రసజతీత్యేవమాదిస్వయం విచార్యం॥ తచ్చిత్రం యత్ర వర్ణానాం ఖడ్గాద్యాకృతిహేతుతా। సన్నివేశవిశేషేణ యత్ర న్యస్తా వర్ణాః ఖడ్గమురజపద్మాద్యాకారముల్లాసయంతి॥ తచ్చిత్రం కావ్యం కష్టం కావ్యమేతదితి దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ మారారిశక్రరామేభముఖైరాసారరంహసా। సారారబ్ధస్త

రతా శబ్దాలంకారతేత్యర్థః- ఉక్తాముపపత్తిమలంకారఇవ గుణదోషయోస్సంచారయతి- శబ్దేతి- శబ్దానాం గుణదోషా అర్థవివక్షయైవప్రవృత్తా ఇత్యర్థగతత్వేనైవోచ్యంతాం- అర్థానాం గుణదోషాలంకారాశ్చ శబ్దాపేక్షయైవప్రవృత్తా ఇతి శబ్దగతత్వేనైవోచ్యంతామిత్యతిప్రసంగ ఇతి భావః- అతిప్రసంగాంతరమాహ- విధావితి- శబ్దభేదేపి విధుర్విధిరితి శబ్దయోర్భేదే సత్యపీత్యర్థః॥ చిత్రాలంకారం లక్షయతి- తదితి- యత్ర యస్మిన్పద్యే- వర్ణానాం ఖడ్గాద్యాకృతిహేతుత్వం నఘటత ఇత్యాశంక్యోక్తం సన్నివేశవిశేషేణేతి - లిపిరక్షరరచనావిశేషేణేత్యర్థః - ఉల్లాసయంతి అనుస్మారయంతి- ఖడ్గబంధముదాహరతి- మారేతి - మారారిః హరః - శక్ర ఇంద్రః - రామాః పరశురామాదయః ఇభముఖో గజాననః- తైః- ఆసారస్య వేగవతో వర్షస్యేవ రంహసా వేగేన- సారముత్కృష్టం యథాతథా ఆరబ్ధస్తవో యస్యాస్సా - నిత్యం సర్వదా తేషామార్తిహరణైకమానవానాం భక్తానాం మాతా సంఘట్టవలోకాపకారేణ శ్రీస్సంపద్యేషాం మహిషాసురాదీనాం బాధితసంభ్రమా నిరస్తానందా- యద్వా సంఘట్టే యుద్ధే శ్రీర్యేషాం తేషాం యుద్ధరసికానాం బాధితసంభ్రమా నిరస్తభయా- మాన్యా నిఖిలలోకపూజ్యా- రామాణాం స్త్రీ

వాసిత్యంతదాతీఽహరణక్షమా॥ మాతానతానాంసంఘట్టశ్రియాంబాధితసంభ్రమా। మాన్యాససీమారామాణాంశంమెదిశ్యాదుమాదిమా॥ఖడ్గః॥ప॥ సరలాబహులారంభతరలాళిబలారవా।వరలాబహులామందకరలాబహులామలా ॥ మురజబంధః॥ ప ॥ భాసతెప్రతిభాసార రసాభాతాహతావిభా । భావితాత్మాశుభావాదె దెవాభాబతతేసభా॥ ప

ణాంససీమాఅవధిసహితా- ఆదిమాపురాతనీ - ఉమాపార్వతీ - మెమహ్యంశంసుఖందిశ్యాద్దద్యాత్॥ శ్లోకద్వయెనాన్వయోబంధశ్చ యోజ్యః॥ మురజబంధముదాహరతి- సరలెతి- శరద్వర్ణనమేతత్ - సరలాఅవక్రాఅనుకూలెతియావత్. బహులారంభైస్తరళానాం చంచలానాంఅళిబలానాంభ్రమరసంఘానామారవోయస్యాంసా - వరలాభిర్హంసీభిర్బహులా- అమందాజాగరూకాఃకరలారాజానోయస్యాంసా - అబహులేశుక్లపక్షెఅమలానిర్మలా- ఏవంవిధాశరత్ప్రాప్తా॥ పద్మబంధముదాహరతి- భాసతఇతి- హెప్రతిభాసారబుద్ధివిశేషేణశ్రేష్ఠ- రసేనప్రీతియాపినాభాతాశోభితా- హతాఅఃభాఅశోభాయయాసా-భావితఏకాగ్రీకృతఆత్మాహృదయంయస్యాంసా- వాదెవిషయె శుభా- దెవాభా- దెవసభాసదృశీ- తెసభాభాసతెబతెతిహర్షె॥ సర్వతోభద్రముదాహరతి- రసెతి- రసా-సారరసాసార-సా-ఆయతాక్ష - క్షతాయసా-సాతావాత-తవ- అతాసా-రక్షతః-తు-అస్తు- అతక్షర - ఇతిపదవిభాగః- హెసారరసాసార- సారఉత్కృష్టోయోరసశ్శృంగారస్తస్యాసారవేగవద్వర్షధారాత-రసికాగ్రసరెత్యర్థః- ఆయతాక్షవిశాలనేత్ర-సాతంసాశినమవాతమజ్ఞానంయేనతస్యసంబుద్ధిః-హెసాతావత- అతక్షర-అతక్షేణవృద్ధ్యారాతిదదాతీతితస్యసంబుద్ధిఃహెఅతక్షర. హేరాజన్-రక్షతస్తవతు - సాప్రకృతారసాభూమిః - క్షతాయసా - క్షతఆయోధనాగమో యెషాంతాన్ శత్రూన్ సాతినాశయతీతి తథోక్తా - అతాసా - నాస్తితానః క్షయోయస్యాంసాతథోక్తా- అస్తు-...సాగరసా-సారసాయతాక్షేతివాపదవిభాగః॥ నన్వర్థభ్రమకాద

ద్మబంధః॥ ప ॥ రసాసారరసాసార సాయతాక్షక్షతాయసా । సా
త్రావాతతవాతాసారక్షత స్త్వ స్త్వతక్షర॥ సర్వతోభద్రం ॥ సంభవి
నోఽప్యన్యేభేదా శ్శక్తిమాత్రప్రకాశకాః।నతుకావ్యరూపతాం దధతీతి
నప్రదర్శ్యంతే॥ ప ॥ పునరుక్తవదాభాసో విభిన్నాకారశబ్దగా । ఏ
కార్థతేవ । భిన్నరూపసార్థకానర్థకశబ్దనిష్ఠమేకార్థత్వేనేవము
ఖభాసనంపునరుక్తవదాభాసః॥ సచశబ్దస్యసభంగా భంగరూపకేవల
శబ్దనిష్ఠః॥ ఉదాహరణం॥ ప ॥ అరివధదేహశరీరస్సహసా రథిసూతతు
రగపాదాతః । భాతిసదానత్యాగ స్థిరతాయామవనితలతిలకః॥ చకా
సత్యంగనారామాః కౌతుకానందహేతవః । తస్యరాజ్ఞస్సుమనసో
విబుధాఃపార్శ్వవర్తినః॥ తథాశబ్దార్థయోరయం॥ ఉదాహరణం ॥

యోఽన్యేపిభేదాస్సంతికిమితినప్రదర్శ్యంతఇత్యతఆహ- సంభవినఇతి- పు
నరుక్తవదాభాసంలక్షయతి- పునరుక్తవదితి- విభజతే-సచేతి- సభం
గశబ్దనిష్ఠః- అభంగశబ్దనిష్ఠశ్చేతిద్వివిధః- తత్రాద్యముదాహరతి - అరీ
తి - అరీణాం వధం దదాతీ త్యరివధదా తాదృశీఈహాయేషాంతే
తాదృశా యేశరిణో ధానుష్కాస్తాన్ సీరయతి ప్రేరయతీతి తథో
క్తః సహసాశీఘ్రంరథిభీరథికైఃసూతంప్రేరితంతురగపాదాతం యేనస
తథోక్తః - సతాంమహాపురుషాణామానత్యాప్రణామేనఉపలక్షితః-
స్థిరతాయాంవిషయేఽగఃపర్వతః- అవనితలతిలకోయంరాజాభాతి-అ
త్ర దేహశరీరయోః సారథిసూతయోః దానత్యాగయోర్నిరర్థకయోః
పునరుక్తవదాభాసః- ద్వితీయముదాహరతి - చకాసంతీతి - సుమనస
శ్శోభనహృదయస్యతస్యరాజ్ఞఃపార్శ్వవర్తినఃఅంగనేష్వారామాయే
షాంతే- కౌతుకముత్సవవిశేషస్తద్రూపానందదాయినః - విబుధావి
ద్వాంసశ్చకాసంతి - అత్రాంగనారామయోఃకౌతుకానందయోర్నిర
ర్థకయోశ్చముఖేయత్పౌనరుక్త్యం - సుమనస్సమీచీన హృదయయో
ర్విబుధావిద్వాంసఇత్యనయోర్నిరర్థకయోరివఅభంగయోః పౌనరు
క్త్యంచ- ప్రసంగాదుభయాలంకారత్వమప్యాహ- తథేతి- యథాశ

ప॥ తనువపురజఘన్యోఽసౌ కరికుంజరరుధిరరక్తఖరనఖరః। తేజోధామమహః పృథుమనసామింద్రో హరిర్జిష్ణుః॥ అత్రైకస్మిన్పదే పరివర్తితే తేనా లంకారఇతిశబ్దాశ్రయః । అపరస్మిన్పరివర్తితేఽపి నహీయతఇత్యర్థని* ష్ఠఇత్యుభయాలంకారోఽయం॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే శబ్దాలంకారనిర్ణయోనామ

నవమోల్లాసః.

వలస్యశబ్దస్యాలంకారతాతథోభయోరపీత్యర్థః - తన్వితి - తనుకృశంవపుర్యస్యసతాదృశోఽపిఅన్యావిలక్షణః - కరికుంజరాణాంగజశ్రేష్ఠానాంరుధిరేణరక్తాఃఖరాశ్చనఖరాయస్యసతథోక్తః - తేజసాంధామస్థానభూతః - మహఃపృథుమనసాంసత్వోద్రిక్తానాంఇంద్రశ్శ్రేష్ఠః - అసౌహరిస్సింహః జిష్ణుర్జయశీలః - అత్రతనువపుషోః - తేజోధామమహసాం ఇంద్రహరిజిష్ణూనాంచపౌనరుక్త్యం - అతోభయాలంకారత్వంకథమిత్యాశంక్యాహ - అత్రేతి - ఏకస్మిన్పదఇతి - కుంజరహర్యాదావిత్యర్థః అపరస్మిన్నితి - కరిశబ్దప్రభృతావిత్యర్థః॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం

నవమోల్లాసః.

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే దశమోల్లాసప్రారంభః.

అథాలంకారానాహ॥ సాధర్మ్యముపమా భేదే॥ ఉపమానో పమేయయోరేవ । నకార్యకారణాదికయోస్సాధర్మ్యం భవతీతి తయో రేవ సమానధర్మేణ సంబంధ ఉపమా ॥ భేదగ్రహణమనన్వయవ్యవచ్ఛే దాయ॥ పూర్ణా లుప్తా చ॥ ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మోపమా ప్రతిపాదకానాముపాదానే పూర్ణా॥ ఏకస్య ద్వయోస్త్రయాణాంవా లోపే లుప్తా॥ సాగ్రిమా ॥ శ్రౌత్యార్థీ చ భవేద్వాక్యే సమాసే తద్ధితే తథా। అగ్రిమా పూర్ణా। యథేవాదిశబ్దా యత్పరాస్తస్యైవోపమానతా

శ్రీరస్తు.

అథకావ్యప్రకాశే దశమోల్లాసవ్యాఖ్యానప్రారంభః.

సాధర్మ్యమితి - అస్యానేకాలంకారబీజభూతత్వాత్ప్రాథమ్యేన నిరూపణమితి భావః - సాధర్మ్యమిత్యనేనైవోపమానోపమేయయోస్సి ద్ధత్వాత్తయోస్సాధర్మ్యముపమా - యథేవాదీతి - యత్పరా యస్మి న్ష్టాః- ఉపమానవిశేషణాస్సాదృశ్యవిశిష్టవాచకా ఇత్యర్థః - నసాదృ శ్యప్రతిపాదనపటీయాంస ఇతి భావః. తథాపీతి- శబ్దశక్తి మహిమ్నా శబ్దశక్తిసామర్థ్యేన- శ్రుత్యైవ- ముఖ్యవృత్త్యైవేత్యర్థః - షష్ఠీవది తి- అయంభావః ॥ రాజ్ఞ ఇత్యత్ర గుణభూతస్య రాజ్ఞో విశేషణభూ తా షష్ఠీ యథానుశాసనబలాత్ప్రధానభూతంసంబంధినంపురుషమాక్షిప తీతదుభయనిష్ఠంసంబంధమపి జ్ఞాపయతి-తథైవోపమాన విశేషణత్వేనధ ర్మివాచకతయా సదృశపరా అపి యథేవాదిశబ్దాశ్శబ్దశక్తిసామర్థ్యా త్సాదృశ్యమపి బోధయంతీతి - ఏవంచ యథేవాది శబ్దానాం సా క్షాత్సాదృశ్యపరత్వా త్తత్ప్రయోగశ్రౌతీతిబోధ్యం విశ్రాంతిరితిసర్వ

ప్రతీతిరితియద్యప్యుపమానవిశేషణాన్యేతే ॥ తథాపిశబ్దశక్తిమహిమ్నా శ్రుత్యైవషష్ఠీవత్సంబంధంప్రతిపాదయంతీతితత్సద్భావేశ్రౌత్యుపమా॥ తథైవతత్రతస్యేవేత్యనేనవార్థే విహితస్యవతేరుపాదానే । తేన తుల్యమిత్యాదావుపమేయఏవ । తత్తుల్యమస్యేత్యాదావుపమానఏవ॥ ఇదంచతత్తుల్యమిత్యాదావుభయత్రాపి తుల్యాదిశబ్దానాంవిశ్రాంతిరితి సామ్యపర్యాలోచనయాతుల్యతా ప్రతీతిరితిసాధర్మ్యస్యార్థత్వాత్తు ల్యాదిపదోపాదానేఆర్థీ ॥ తద్ధితేతేనతుల్యమిత్యాదినావిహితస్యవతే స్స్థితౌ॥ఇవేననిత్యసమాసోవిభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతినిత్యసమాసఇవశబ్దయోగే సమాసగా ॥ క్రమేణోదాహరణా ని॥ ప ॥ స్వప్నేఽపిసమరేషుత్వాం విజయశ్రీర్న ముంచతి। ప్రభావప్ర భవంకాంతం స్వాధీనపతికాయథా॥ ప ॥ చకితహరిణలోలలోచనా యాః క్రుధితరుణారుణతారహారికాంతి।సరసిజమిదమాననంచతస్యాస్స మమితిచేతసిసంమదంవిధత్తే॥ ప ॥ అత్యాయతైర్నియమకారిభిరుద్ధతా నాందివ్యైఃప్రభావనిరపాయమయైరుపాయైః । శౌరిర్భుజైరివచతు

ర్త్రసంబంధః - ఇవాదీనాం యత్ర శ్రూయమాణత్వం సతత్రైవవి శ్రాంతిః - కింతు ప్రతియోగిగతసంబంధాభిధానే - తుల్యాదీనాం తుతుల్యత్వనిర్వాహాయసామ్యమపేక్షణీయమిత్యార్థీ - తద్ధితఇతి-త ద్ధితేఆర్థీత్యనుషజ్యతే -సమాసేశ్రౌతీమాహ-ఇవేనేతి - యథాశ్రౌతీ తథైవార్థ్యపిత్రివిధేతిషడ్విధాపూర్ణా- తత్రవాక్యేశ్రౌతీముదాహర తి-స్వప్నేఽపీతి- ప్రభావస్యప్రభవంజన్మహేతుంత్వాం - అత్రయథా పదప్రయోగాచ్ఛ్రౌతీపూర్ణోపమా-వాక్యేఆర్థీముదాహరతి-చకితే తి-చకితహరిణస్యేవలోలేలోచనేయస్యాస్తస్యానాయికాయాఃక్రుధికో పేసతితరుణారుణవద్బాలసూర్యవత్తారానిర్మలాహారిణీచకాంతిర్యస్య తత్ - అన్యత్రతరుణారుణేనతారాహారిణీచకాంతిర్యస్యతత్- ఆననంఇ దంసరసిజంత్వారవిందంచసమమితి ॥అత్రసమశబ్దప్రయోగాద్వాక్యే ఆ ర్థ్యుపమా॥సమాసేశ్రౌతీముదాహరతి-అతీతి-యోరాజా-ఉద్ధతానాం

ధీరధస్సదా యో లక్ష్మీవిలాసభవనైర్భువనం బభార ॥ ౪ ॥ అవితథమ
నోరథపథప్రథనేషు ప్రగుణగరిమగీతశ్రీః । సురతరుసదృశస్స భవానభి
లషణీయః క్షితీశ్వరనకస్య ॥ ౪ ॥ గాంభీర్యగరిమా తస్య సత్యం గంగాభు
జంగవత్ ॥ దురాలోకస్స సమరే నిదాఘాంబరరత్నవత్ ॥ స్వాధీనపతికా
కాంతం భజమానా యథా లోకోత్తరచమత్కారభూస్తథా జనశ్రీ
స్త్వదాసేవనేనేత్యాదినా ప్రతీయమానేన వినా యద్యపి నోక్తైర్వైచి
త్ర్యం ॥ వైచిత్ర్యం చాలంకారః । తథాపి న ధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యవ్యవహా
రః ॥ న ఖలు వ్యంగ్యసంస్పర్శపరామర్శాదత్ర చారుతాప్రతీతిః ॥ అపి
తు వాచ్యవైచిత్ర్యప్రతిభాసాదేవ । రసాదిరూపస్తు వ్యంగ్యార్థోఽల-కా

నియమకాభిః-లక్ష్మీనివాసస్థానైరుపాయైస్సామాదిభిః-అధో భువనం -
అత్ర భుజైరివేతి సమాసే శ్రౌత్యుపమా ॥ సమాసేఽర్థీముదాహరతి-అ
వితథేతి - అవితథమనోరథపథప్రథనేషు - సఫలమనోరథమార్గప్రసి
ద్ధేషు-అత్ర సురతరసదృశ ఇతి సమాసే ఆర్థ్యుపమా తద్ధితగాం శ్రౌతీమా
ర్థీంచోదాహరతి-గాంభీర్యేతి గంగాభుజవదిత్యత్ర శ్రౌతీ తద్ధితగా-నిదా
ఘాంబరరత్నవదిత్యార్థీ తద్ధితగా ॥ నన్వేతత్పూర్వాపరగ్రంథ విరు
ద్ధం-యదుభయం చాదౌ వ్యంగ్యస్యోదాహృతమేవ- ఇదానీమలంకారస్యో
దాహ్రియతే - యేనాలంకార్యాలంకారయోర్వ్యాపార్యవ్యాపార
యోర్ధ్వనివాచ్యాలంకారయోశ్చ స్పష్టో విరోధః- చమత్కారశ్చాత్ర ధ్వ
నినా గుణీభూతవ్యంగ్యేన వా తదధీనత్వాదుక్తివైచిత్ర్యస్య తల్లక్షణత్వా
చ్చాలంకారాణామిత్యాశంక్యాహ-స్వాధీనపతికేతి - వైచిత్ర్యం చేతి -
ఉక్తివైచిత్ర్యమలంకార ఇతి నిశ్చయాత్ -తదుక్తం॥రసస్యాంగం విభావాది
పాత్రాన్నిష్పాదకత్వతః । తద్వైచిత్ర్యోక్తివపుషోఽలంకారాశ్చ తదాశ్ర
యాః ఇతి-ధ్వనీతి - శృంగారాదిరసాపేక్షయా అవాంతరవస్తుధ్వన్యపేక్ష
యా వధ్వనిగుణీభూతవ్యంగ్యవ్యవహారో న భవతి - అత్ర హేతుర్న ఖల్వి
తి - నిరలంకారవ్యంగ్యతస్యవ్యంగ్యత్వాదేవ చారుతా - నివ్యంగ్యేచా
లంకారే చారుత్వం నాస్తి - తత్ర వ్యంగ్యం విభూషణం - వృత్తాయామె

రాంతరంచసర్వత్రావ్యభిచారీ’’త్యగణయిత్వైవతదలంకారా ఉదాహృతాః। తత్రరహితత్వేనతూదాహ్రియమాణాపరసతామావహంతీతిపూర్వాపరవిరుద్ధాభిధానమితినచోదనీయమ్॥ సూ ॥ తద్వద్ధర్మస్యలోపేస్యాచ్ఛ్రౌతీతద్ధితేపునః। ధర్మస్సాధారణః ॥ తద్ధితేకల్పబాదావార్థ్యేవ। తేనపంచధా॥ఉదాహరణం॥సూ॥ ధన్యస్యానన్యసామాన్యసౌజన్యోత్కర్షశాలినః। రమణీయంవచశ్చేతస్సత్యంతస్యామృతంయథా॥ సూ॥ఆకృష్టకరవాలోసౌ సాంపరాయేపరిభ్రమన్। ప్రత్యర్థిసేనయాదృష్టఃకృతాంతేనసమఃప్రభుః॥కరవాలఇవాచార స్తస్యవాగమృతోపమా॥

ణత్వాబాహ్యేకి. ఫలంహారసంపదేత్యుక్తత్వాత్- నన్వత్రరసాదిలక్షణో వ్యంగ్యోఽస్త్యేవేత్యాహ - రసేతి - సర్వత్రావ్యభిచారీతి- సర్వకావ్యానువృత్తమిత్యర్థః- అగణయిత్వేతి- అగణనముపేక్షా- వ్యంగ్యస్యాప్యత్రసంభవాత్- తద్రహితత్వేనేతి-విషయవిభాగమాత్రలాభాదుదాహ్రియమాణానదమతాం-రామ-గాంచివగవయఇత్యుపమా- స్థాణుర్వాపురుషోవేతిసందేహః నేదంరజతమిత్యపహ్నుతిః- అద్రిరగ్నిమానిత్యనుమానం-ఆద్యంతాటకితాపితియథాసంఖ్యం- పుత్రేణసహాగతఃపితేతిసహోక్తిః- శ్వేతోధావతీతిశ్లేషఇత్యాద్యౌనదమతాం-రిఇతిభావః - యద్యపిసంచమోల్లాసాదావవ్యంగ్యంచిత్రమిత్యుక్తంతథాపిస్వాధీనపతికేత్యాదావిద్యమానమపివ్యంగ్య మనుదాహృతమితినపూర్వోత్తర విరోధఇతిపూర్వాపరవిరుద్ధాభిధానమితినశంకనీయం॥ లుప్తోపమాంవిభజతే- తద్వదితి-తద్వత్- పూర్ణోపమావత్- ధర్మలుప్తావాక్యగా సమాసగాతద్ధితగాచ- తత్రశ్రౌత్యార్థీభేదేనద్వైవిధ్యం- కల్పబాదావిత్యత్రాదిశబ్దనదేశ్యదేశీయర్ బహువ్రీత్యయాగ్రాహ్యాః - వాక్యధర్మలుప్తాంశ్రౌతీముదాహరతి- ధన్యస్యేతి హేచేతః - తస్యమహాపురుషస్య అమృతంయథాఅమృతమివవచఃవాక్యం సత్యంనియమేనకరణీయంకర్తవ్యం- అత్రమాధుర్యస్యసాధారణధర్మస్య లోపేయథాశ్రుత్యాశ్రౌతీత్వం॥ వాక్యధర్మలుప్తామార్థీముదాహరతి-ఆకృష్టేతి సాంపరాయోయుద్ధ

విషకల్పం మనో వేత్సి యది జీవసి తత్సఖే॥౫॥ ఉపమానానుపాదానే వాక్య
గాథసమాసగా॥ ఉదాహరణం ॥ ౫ ॥ సఅలకరణపరివిస్సామసిరివిఅ
రణం సరసకవ్వస్స। ణవీసఇఅవాణసువ్వఇసరిసం అసంసమేత్తేణ॥ ఛా॥ సక
లకరణపరివిశ్రామశ్రీవితరణం సరసకావ్యస్య। నదృశ్యతే అథవా నశ్రూయ
తే సదృశం అంశంసామాత్రేణ॥ కవ్వస్సేత్యత్ర కవ్వసమమితి సరిసమిత్యత్ర
ణూణమితి చ పాఠే ఏష ఏవ సమాసగా॥ వాదేర్లోపే సమాసే సా కర్మా

అత్ర క్రౌర్యాదేస్సాధారణ ధర్మస్యలోపే అర్థీ - సమాసే ధర్మలు
ప్తా శ్రౌతీ మార్థీం చ తద్ధితే త్వార్థీం చేతి తిస్రో ప్యుదాహరతి - కర
వాల ఇతి- తదేత ద్వ్యా సయది జీవసి- తత్సమీపే తవ జీవన మేవదుర్లభమితి
భావః- కరవాల ఇవాచార ఇత్యత్రైవ శబ్దప్రయోగే నిత్యసమాసే శ్రుతత్వా
చ్ఛ్రౌతీత్వం- అమృతోపమితి సమాసే అర్థీ- విషకల్పమితి తద్ధితే అర్థీ- ఏ
వం ధర్మలుప్తాః పంచోదాహృత్య ద్వివిధాముపమానలుప్తామాహ-ఉ
పమానేతి- ఉపమానస్యానుపాదానే శ్రౌతీ నాస్తి- యథేవాదిశబ్దానాం
తదర్థే విహితస్య వతేశ్చ ఉపమానోపాదానమంతరేణ ప్రయోగాభా
వాచ్ఛ్రౌతీ నసంభవతీతి భావః- వాక్యగాముపమానలుప్తాముదాహరతి-
సఅలేతి- సకలేతి- సకలేంద్రియవిశ్రాంతిసమృద్ధేర్వితరణం యస్మాత్తత్- త
థోక్తం- సరసకావ్యస్య సదృశంవస్తు అంశంసామాత్రేణ నదృశ్యతే అథ
వా న శ్రూయతే- సరసకావ్యమేవంవిధం నాన్యదితి భావః- అత్రోపమా
నస్య కస్యచి ద్విశిష్టస్యా నుపాదానా ద్వాక్యే అర్థ్యుపమానలుప్తా -
ఉదాహరణలాఘవాయాత్రైవ పాఠభేదేన సమాసగామార్థీ ముప
మానలుప్తాం దర్శయతి- కవ్వస్సేత్యత్రేతి- అస్మిన్పాఠే సరిసమిత్యనేన
పౌనరుక్త్యనివారణాయాహ- ణూణమితి- వాచకలుప్తాం షడ్విధా
మాహ- వాదేరితి- సా అర్థీ-సమాసే- ఉపమానాదాచారే - అధికర
ణాచ్చేతి కర్త్రాధికరణయోర్విహితే క్యచి- కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి కర్తరి
విహితే క్యఙి- ఉపమానే కర్మణి చేతి చకారాత్కర్తరి చేతి కర్మకర్త్రో
ర్విహితే ణముల్ చ భవతీతి షట్ప్రకారా సమాసే వాచకలుప్తా మార్థీ

ధారక్యచిక్యఙికర్మకర్త్రోర్ణములివా ॥ వాశబ్దఉపమాద్యోతకఇతి వాదేరుపమాప్రతిపాదకస్యలోపేషట్॥ కర్మణోఽధికరణాచ్చోత్పన్నే నక్యచా కర్తరిక్యఙా చకర్మకర్త్రోరుపపదయోర్ణములాచభవేత్॥ఉదాహరణం॥ ప ॥ తతఃకుముదనాథేన కామినీగండపాండునా। నేత్రానందేనచంద్రేణ మాహేంద్రీదిగలంకృతా॥ తథా॥ అసితభుజగభీషణాసిపత్రో రుహరుహికాహితచిత్తతూర్ణచారః। పులకితతనురుత్కపోలకాంతిఃప్రతిభటవిక్రమదర్శనేఽయమాసీత్ ॥ప॥ పౌరంసుతీయతిజనఃసమరాంతరేఽసావంతఃపురీయతివిచిత్రచరిత్రచుంచుః। నారీయతేసమరసీమ్ని కృపాణపాణేరాలోక్య తస్యచరితానిసపత్నసేనా॥ప॥ మృధేనిదాఘఘ

ముదాహరతి- తత ఇతి కామినీ గండపాండునేత్యత్ర ధర్మవాచకలుప్తా- ఉదాహరణాంతరమాహ- అసితేతి- ప్రతిభటవిక్రమస్య దర్శనే సత్యయమేవంవిధఆసీత్- రుహరుహికయా కోపాతిశయేనాహితస్థాపితశ్చిత్తే తూర్ణచార శ్శీఘ్రగమనం యస్య సః - ఉద్గతా కపోలకాంతిర్యస్య సః- అసితభుజగభీషణాసిపత్ర ఇత్యత్ర అసితభుజగ ఉపమానం- భీషణత్వం సమానధర్మః- అసిపత్రముపమేయం- ఇవశబ్దలోపాత్సమాసే ఆర్థీ వాచకలుప్తా॥ కర్మాధికరణయోః క్యచి కర్తరి క్యఙి చార్థం వాచకలుప్తాముదాహరతి- పౌరమితి- విచిత్రచరితైర్విత్తో విచిత్రచరిత్రచుంచురసౌ రాజా పౌరంజనంసుతీయతి సుతమివాచరతీతి కర్మణి క్యచ్- వత్సలత్వాదితి భావః- సమరాంతరే యుద్ధరంగేఽసౌ- అంతఃపురీయతి అంతఃపుర ఇవాచరతీత్యధికరణే క్యచ్- నిర్భయత్వాదితి భావః- సపత్నసేనా నారీయతే నారీవాచరతీతి కర్తరి క్యఙ్ - భయాకులత్వాదితి భావః - కర్మణి కర్తరి చ ణముల్యార్థీం వాచకలుప్తాముదారతి - మృధ ఇతి - పరేశత్రవస్తం రాజానం మృధే యుద్ధే - నిదాఘఘర్మాంశుమివ పశ్యంతీతి నిదాఘఘర్మాంశుదర్శమితి కర్మణి ణముల్ -సోఽవనీపతిః- పునః పార్థోఽర్జున ఇవ సంచరతీతి పార్థసంచారమితి కర్తరి ణముల్-ఏవమాదిలుప్తాః షట్-ఇత్యేకలుప్తాః త్రయోదశోదాహృతాః-పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-తల్లోప ఇతి-క్విప్సమాసగత్యా

మార్గం శుదర్శం పశ్యంతి తం పరే । సపునః పార్థసంచారం సంచరత్యవనీపతిః॥ తల్లుప్తైష్వసమాసగా॥ తయోర్ధర్మవాద్యోః ॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ సవితా విధవతి విధురపి సవితరతి తథా దివసంతి యామిన్యః । యామినయంతి దినాని చ సుఖదుఃఖవశీకృతే మనసి॥ ప॥ పరిపంథిమనోరాజ్యశతైరపి దురాక్రమః। సాంపరాయే ప్రవృత్తోసౌ రాజతే రాజకుంజరః ॥ ధర్మోపమానయోర్లోపే వృత్తౌ వాక్యే చ దృశ్యతే॥ ఉదాహరణం॥ ప ॥ ధుం

ర్థీస్త్రివిధా-ధర్మవాదిలోపే క్విబ్గాముదాహరతి-సవితేతి-సవితా సూర్యః విధవతి విధురివాచరతి-సుఖవశీకృతత్వాన్మనసస్సంతోషేణ తథోపలబ్ధిరితి భావః-విధుశ్చంద్రోపి సవితరతి సవితేవాచరతి - దుఃఖవశీకృతత్వాన్మనసస్సంతాపకరత్వేనోపలభ్యమానత్వాదితి భావః-యామిన్యో రాత్రయః దివసంతి దివసా ఇవాచరంతి సుఖపారవశ్యాత్సంతోషాతిశయేన ప్రకాశమయత్వేనోపలభ్యమానత్వాదితి భావః దినాని వాసరాశ్చ యామినయంతి యామిన్య ఇవాచరంతి- దుఃఖవశాత్తమోమయత్వేనోపలభ్యమానత్వాదితి భావః-సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్య ఇత్యాచారే క్విపి శీతలత్వాది సమానధర్మలోపః వాదిలోపోప్యుక్త ఏవ-నన్వాచారే క్విపో విధానాదాచారరూపస్య సమానధర్మస్య సద్భావాత్కథం ధర్మలోప ఇతి చేత్సత్యం. త్తుప్రత్యయాప్రకృతిః ప్రత్యయార్థమపి బ్రూత ఇతి న్యాయాత్ - తథాపి వాచకప్రత్యయలోపాద్వ్యాలోప ఇత్యుచ్యతే- యద్వా ప్రకృతివ్యతిరిక్తస్య ధర్మవాచకస్యాప్రయోగ ధర్మలోప ఇత్యదోషం - ధర్మవాదిలోపే సమాసగాముదాహరతి. పరిపంథీతి - పరిపంథినాం శత్రూణాం మనోరాజ్యశతైర్మనోరథశతైరపి దురాక్రమః దుఃఖేనాప్యాక్రమితుమశక్యః- సాంపరాయే యుద్ధే ప్రవృత్తో వ్యాప్రియమాణః - రాజా కుంజర ఇవేతి రాజకుంజరః - ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమితసమాసః॥ పునరప్యన్యద్ద్వైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి- ధర్మోపమానయోరితి - వృత్తౌ సమాసే - ధర్మోపమానలోపవతీం సమాసగాముదాహరతి- ధుంధుంల్లంతో ఇతి - పుష్పాసవమేభ్రిమంతం భ్రమరమా

ఢుల్లంతో మరిస్ససి హే కంటఅకళిఆఇ కేఅఇవణాఇ । మాలఈకుసుమసరిసం భమర భమంతో ణ పావిహిసి॥ ఛా॥ భ్రమన్ మరిష్యసి కంటకకలితాని కేతకీవనాని। మాలతీకుసుమసదృశం భ్రమర భ్రమన్ న ప్రాప్స్యసి॥ కుసుమేన సమమితి పాఠే వాక్యగా॥ క్వచిద్వాద్యుపమేయాసే॥ ఆసే నిరాసే। ఉదాహరణం॥ ప॥ అరాతివిక్రమాలోక వికస్వరవిలోచనః । కృపాణోదగ్రదోర్దండ స్సహస్రాయుధీయతి॥ అత్రాత్మా ఉపమేయః॥ త్రిలోపే చ సమాసగా ॥ త్రయాణాం వాదిధర్మోపమానానాం। ఉదాహరణం॥ ప॥ తరుణిమని కృతావలోకనా లలితవిలాసనిబద్ధవిగ్రహా। స్మరశరతతిదారితాంతరా మృగనయనా హరతే మునేర్మనః ॥ అత్ర సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా యదా సమాసలోపా భవతస్తదా। ఉదా

ల్లోక్యైకస్యాశ్చిదుక్తిః - మాలతీకుసుమసదృశమిత్యత్ర సమాసే సౌరభాదిధర్మస్య తదుపమానస్య దర్శనాద్ధర్మోపమానలుప్తా ॥ లాఘవార్థమత్రైవ పాఠభేదేన వాక్యగామపి దర్శయతి - కుసుమేన సమమితి॥ పునరపి ద్విలుప్తాం ప్రతిపాదయతి క్వచీతి - వాద్యుపమేయయోరాసే లోపే- క్వచిత్ క్యజంతే వాద్యుపమేయలుప్తా ఆర్థ్యుపమా - ఉదాహరతి- అరాతీతి- సహస్రాయుధం కార్తవీర్యమివాత్మానమాచరతీతి సహస్రాయుధీయతి- అతోఽపమానాదాచార ఇతి క్యచ్ - వాదయో న సంతి- ఉపమేయ ఆత్మాపి నాస్తి ఆచారస్సాధారణధర్మః - త్రిలుప్తాం ప్రతిపాదయతి- త్రిలోపే చేతి- ఉదాహరతి - తరుణిమనీతి - తరుణిమని తారుణ్యే సతి కృతమవలోకనం యయా సా తథోక్తా- లలితైర్విలాసైర్నిబద్ధః విగ్రహః శరీరం యస్యాస్సా తథోక్తా- స్మరస్య శరసంతతిభిర్దారితం విదారితమంతరమంతఃకరణం పరకీయం యయా సా తథోక్తా- అత్రేతి- సప్తమ్యంతోపమానవాచినిపూర్వపదే యస్య తస్య బహువ్రీహేరుత్తరపదస్య లోప ఇతి వాపాంపతి స్తేషాం మతే మృగస్య నయనే ఇవ విశాలే నయనే యస్యాస్సా తథోక్తా ఇత్యుపమానేవ శబ్దవిశాలశబ్దానాం లోప ఇతి త్రిలోప ఇయముపమా- కేచిదాయుశ్చాలిక ఇత్యుపమేయసాధారణ ధర్మవాచకలోపే

హరణం॥ క్రూరస్యాచారస్యాయః శ్యాలతయాధ్యవసాయాదయః శ్యాల
నాస్యభృతీత్యాయః శ్యాలిక ఇత్యతిశయోక్తిః ॥ నతుక్రూరాచారోప
మేయతైక్ష్ణ్యధర్మవాదీనాం లోపే త్రిలోపత్రయముపమా ॥ ఏవమేకో
నవింశతిర్లుప్తాః॥ పూర్ణాభిస్సహ పంచవింశతిః । అనయైవ రా
జ్యశ్రీర్దైన్యేనైవ మనస్వితా। మల్లాసా వసిషాదేన పద్మినీవ హిమాంభ
సా॥ ఇత్యభిన్నసాధారణధర్మా ॥౯॥ జ్యోత్స్నేవ నయనానందస్సురేవమ
దకారణం। ప్రభుతేవ సమాకృష్టసర్వలోకా నితంబినీ॥ ఇతిభిన్నేవాతస్మిన్॥
ఏకస్యైవ బహూపమానోపాదానే మాలోపమా ॥ యథోత్తరముపమే
యస్యోపమానత్వే పూర్వవదభిన్నధర్మత్వే భిన్నధర్మత్వే వా ॥ ౯ ॥ అ

త్రిలోపవతీముదాహరతి- తన్మతం సూచయితుమాహ- క్రూరస్యేతి- అ
థాజనోపాయరూపస్య క్రూరాచారోపమేయస్యాయః శూలలక్షణే
నోపమానేన నిత్యాధ్యవసాయాదతిశయోక్త్యలంకారః- నతు క్రూరాచా
రరూపస్యోపమేయస్య తైక్ష్ణ్యలక్షణస్య ధర్మస్య వాదేశ్చ లోపః ఇతి చిరం
తనవివక్షితా త్రిలోపవత్యుపమా- ఏవమితి- ధర్మలోపే పంచ- ఉప
మానానుపాదానే ద్వే - వాదిలోపే సమాసకర్మక్యచి ఆధారక్యచి
కర్తృక్యఙి కర్మణముళి కర్తృణముళి చేతి షట్ - ధర్మవాచకలోపే
క్విబ్లా సమాసగా చేతి ద్వే- ధర్మోపమసమోలోపే సమాసగా వా
క్యగా చేతి ద్వే- క్యచి వాద్యుపమేయాసే ఏకా- త్రిలోపే సమాసగా ఏకా- ఏ
వమేకోనవింశతిర్లుప్తాః- సూత్రే మాలోపమారశనోపమయోః విశే
షానుక్తేర్బీజమవక్తుం ద్వివిధాం మాలోపమాం రశనోపమాంచాహ-
అనయైవేతి- అత్ర సర్వత్ర మ్లానత్వలక్షణధర్మోనభిద్యత ఇత్యాహ- ఇ
త్యభిన్న ఇతి - ధర్మభేదే మాలోపరూపముదాహరతి - జ్యోత్స్నే
తి- నయనానందః నేత్రానందభూతా ఏకస్యైవేతి మాలోపమాలక్ష
ణం- ఏకస్యైవోపమేయస్య - ధర్మభేదాభేదయోః రశనోపమాలక్షణ
మాహ- యథోత్తరమితి- పూర్వపూర్వోపమేయభూతస్యోత్తరోత్తర
స్యోపాదానే- పూర్వవత్ మాలోపమావత్ భిన్నాభిన్నధర్మత్వేన ర

నవరతకనకవితరణ జలలవభృతకరతరంగితార్థితతేః। భణితిరివమతి ర్మతిరివచేష్టాచేష్టేవకీర్తిరతివిమలా ॥ మతిరివమూర్తిర్మధురా మూర్తిరివసభాప్రభావచితా । తస్యసభేవజయశ్రీశ్శక్యాజేతుంనృప స్యనపరేషామ్ ॥ ఇత్యాదికారశనోపమాచనలక్షితా ॥ ఏవంవిధవైచి త్ర్యసహస్రసంభవాదుక్తభేదానతిక్రమాచ్చ ।' ఉపమానోపమేయ త్వఏకస్యైవైకవాక్యగే । అనన్వయః॥ ఉపమానాంతరసంబంధాభా వోనన్వయః॥ ఉదాహరణం ॥ నకేవలంభాతినితాంతకాంతిర్నితంబినీ నైవనితంబినీవ।యావద్విలాసాయుధలాసవాసాస్తే తద్విలాసా ఇవతద్వి లాసాః ॥ విపర్యాసఉపమేయోపమాతయోః॥ తయోరుపమానోపమే యయోః ॥ పరివృత్తిః।అర్థాద్వాక్యద్వయే ॥ ఇతరోపమానవ్యవచ్ఛే దపరా॥ఉపమేయేనోపమేత్యుపమేయోపమా॥ ఉదాహరణం॥ కమలేవ మతిర్మతిరివకమలాతనురివవిభావిభేవతనుః। ధరణీవధృతిర్ధృతిరివధర ణీసతతంవిభాతిబతయస్య॥ ౫॥ సంభావనమథోత్ప్రేక్షాప్రకృతస్య సమేన యత్ ।సమేనోపమానేన।ఉదాహరణం॥ ౫॥ ఉన్మేషంయోమమనసహతే

శనోపమాభవతి- ఉదాహరతి- అనవరతేతి- అనవరతకనకవితరణేయే జలలవాస్తైర్భృతేన కరేణతరంగితా అర్థితతిర్యేనతస్య- అత్రవైము ల్యంసమానధర్మః- ధర్మభేదేనాముదాహరతి- మతిరితి- అత్రప్రత్యే కంమాధుర్యాదిధర్మోభిద్యతే॥ కారికాయామిత్యాదికా కిమితినల క్షితేత్యత్రాహ- ఏవంవిధేతి- తర్హికథంతత్రదోషశంకేత్యతాహ-ఉ క్తభేదేతి- సామాన్యలక్షణేనక్రోడీకారాదితిభావః॥ అథానన్వయః- ఉ పమానోపమేయత్వఇతి- ఉదాహరతి- నకేవలమితి- కేవలంసానితంబి న్యేవనితంబినీవనభాతి - కింతుయావత్సాకల్యేనవిలాసాయుధస్యవన్మ థస్యలాసస్యతాండవస్య వాసాఃనివాసస్థానభూతాఃతే అనుభూయమా నాస్తస్యావిలాసాః తద్విలాసాఇవభాంతి॥ ఉపమేయోపమాం లక్షయ తి-విపర్యాసఇతి- ఉదాహరతి-కమలేతి- స్పష్టం- ఉత్ప్రేక్షాంలక్షయతి- సంభావనమితి- ఉదాహరతి॥ ఉన్మేషమితి-జాతివైరిపద్మత్వజాతివిరోధీ

జాతివైరిణి నిశాయామిందోరిందీవరదళదృశా తస్య సౌందర్యదర్పః । నీత
శ్శాంతిం ప్రసభమనయా వక్త్రకాంత్యేతి హర్షాల్లగ్నా మన్యే లలితత
నుతే పాదయోః పద్మలక్ష్మీః ॥ ప ॥ లింపతీవ తమోంగాని వర్షతీవాంజ
నం నభ ఇత్యాదౌ వ్యాపనాదిలేపనాదిరూపతయా సంభావితం ॥ ప ॥
ససందేహస్తు భేదోక్తౌ తదనుక్తౌ చ సంశయః ॥ భేదోక్తౌ యథా ॥ ప ॥ అ
యం మార్తాండః కిం స ఖలు తురగైస్సప్తభీ రహితః కృశానుః కిం సర్వాః ప్ర
సరతి దిశో నైష నియతం । కృతాంతః కిం సాక్షాన్మహిషవహనో సావితి
చిరం సమాలోక్యాజౌ త్వాం విదధతి వికల్పాన్ప్రతిభటాః ॥ భేదోక్తావి

యమిందుః నిశాయాం మమ- పద్మలక్ష్మ్యా ఇత్యర్థః ఉన్మేషం అతిశయం
నసహత ఇతి తస్యేందోః సౌందర్యదర్పః అనయా ఇందీవరదళదృశా నాయిక
యా వక్త్రకాంత్యా ముఖశోభయా ప్రసభం బలాత్ శాంతిం నీతః ఇతి హ
ర్షాత్ పద్మలక్ష్మీః హే లలితతను తే పాదయోర్లగ్నా ఇతి మన్యే అత్ర పాదశో
భాయా ఉపమేయభూతాయా ఉపమానభూతపద్మకాంత్యాత్మనా సం
భావనమధ్యవసాయః- హర్షాదితి గుణో నిమిత్తం- సౌందర్యాది గుణః- ఏవం
జాత్యుత్ప్రేక్షాదికముదాహర్తవ్యం- లింపతీతి - వ్యాపనాది-సంభావిత
మితి సంబంధః॥ ససందేహాలంకారం లక్షయతి- ససందేహ ఇతి- భేదోక్తౌ వ్యా
వర్తకధర్మోక్తావిత్యర్థః - తదనుక్తౌ చ యస్సంశయ స్సతు సందేహ
స్సందేహాలంకారః- భేదోక్తావుదాహరతి- అయమితి- అయం ఆజౌ పరిదృ
శ్యమానః మార్తాండస్సూర్యః కిమితి సంశయః - న మార్తాండస్సప్త
భిస్తురగై రహితో యుక్తః ఖల్వితి భేదోక్తిః- అత్ర వ్యావర్తకధర్మోక్త్యా సం
శయితుర్నిశ్చయో వ్యంగ్యః అత ఏవాయం నిశ్చయగర్భ ఇతి బోధ్యం - ఏ
వముత్తరత్రాపి యోజ్యం - తర్హ్యయం కృశానుః కిం - ఏష కృశానుః
నియతం నియమేన సర్వా దిశో న ప్రసరతి - ప్రసిద్ధమూర్ధ్వజ్వలనం హవి
ర్భుజ ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః - అయం సాక్షాత్కృతాంతః కిం - అసౌ
కృతాంతః మహిషవహనః లులాయవాహనః- శిష్టం స్పష్టం - అత్ర కవిప్రతి
భోత్థాపితసంశయాత్స్థాణుత్వపురుషత్వాద్యాసికసంశయస్య నాలంకా

త్యనేన న కేవలమయం నిశ్చయగర్భో యావన్నిశ్చయాన్తోఽపి సన్దేహ స్స్వీకృతః॥ యథా॥ ప॥ ఇన్దుః కిం క్వ కలఙ్కస్సరసిజమేతత్కిమమ్బు కుత్ర గతం। లలితసవిలాసవచనైర్ముఖమితి హరిణాక్షి నిశ్చితం పరతః ॥ కిం తు నిశ్చయగర్భ ఇవ నాత్ర నిశ్చయః ప్రతీయమాన ఇత్యుపేక్షితో భట్టోద్భటేన । తదుక్తం యథా॥ ప॥ అస్యాస్సర్గవిధౌ ప్రజాపతిరభూచ్చన్ద్రో ను కాన్తిప్రదః శృఙ్గారైకరసస్స్వయం ను మదనో మాసో ను పుష్పాకరః । వేదాభ్యాసజడః కథం ను విషయవ్యావృత్తకౌతూహలో నిర్మాతుం ప్రభవేన్మనోహరమిదం రూపం పురాణో మునిః॥ ప॥ తద్రూపకమభేదో య ఉపమానోపమేయయోః ॥ అతిసామ్యాదనపహ్నుతభేదయోరభేదః॥ సమస్తవస్తువిషయం శ్రౌతా ఆరోపితా యదా ॥ ఆరోప

రతేఽత్ర ద్రష్టవ్యః॥ భేదోక్తావిత్యనేనేతి - నిశ్చయాన్తం సన్దేహముదాహరతి-ఇన్దురితి- నిగదేనైవ వ్యాఖ్యాతం - కస్మాదుద్భటేనోపేక్షితోఽయమిత్యత్రాహ - కిం త్వితి-వ్యజ్యమానవ్యతిరేకాదుపమానేభ్యశ్చమత్కార ఇత్యుద్భటాభిప్రాయః- భేదకథనముక్త్వోదాహరతి- అస్యా ఇతి- అత్ర నాయికారూపస్రష్టా నేత్రస్రష్టృత్వం చన్ద్రస్య మన్మథస్య మధుమాసస్య వేతి సంశయః వర్ణనీయో మోహనకశ్చిదుక్తః- వేదాభ్యాసజడత్వాదికం ప్రసిద్ధబ్రహ్మణశ్చన్ద్రమదనమధుమాసేభ్యో వైలక్షణ్యం - న తేషామవోఽన్యయమితి మన్తవ్యం - తతస్సంశయోపన్యాస ఏవ చారుతాముత్థాపయతి ॥ రూపకం లక్షయతి - తద్రూపకమితి - అపహ్నుతావతివ్యాప్తివారణాయాతిసామ్యాదితి. ముఖం చన్ద్ర ఇతి సహప్రయుజ్యమానయోరనపహ్నుతభేదయోస్సామ్యాతిశయాదభేదో రూపకమితి వివక్షితత్వాత్ ఏతత్సావయవం నిరవయవం పరమ్పరితం చేతి త్రివిధం-తత్రాద్యం సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివర్తి చేతి ద్వివిధం- ద్వితీయం కేవలం మాలారూపం చేతి ద్వివిధం-తృతీయం శ్లిష్టశబ్దనిబన్ధనం భిన్నశబ్దనిబన్ధనం చేతి ద్వివిధం సదేకదేశవత్ప్రత్యేకం కేవలం మాలారూపం చేతి ద్వివిధం అతోఽష్టవిధం రూపకం-నను సమస్తవస్తువిషయే రూపకే ద్వయోరపి స్వాఙ్గికార్యత్వాద్భ్రమా

విషయాఇవారోప్యమాణాయదాశబ్దో పాత్తా స్తదా సమస్తానివస్తూని
విషయోయస్యేతిసమ స్తవస్తువిషయం॥ ఆరోపితాఇతిబహువచనమవివ
క్షితం॥యథా॥ ప॥జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణధవళాబిభ్రతీతారకాస్థీన్యంత
ర్ధానవ్యసనరసికారాత్రికాపాలికీయమ్।ద్వీపాద్ద్వీపంభ్రమతిదధతీచంద్ర
ముద్రాకపాలేన్యస్తంసిద్ధాంజన పరిమళంలాంఛనస్యచ్ఛలేన॥అత్రపాద
త్రయేంతర్ధాన వ్యసనరసికత్వమారోపిత ధర్మఏవేతిరూపకపరిగ్ర
హసాధకమ స్తీతి తత్సంకరాశంకానకార్యా॥ ప॥ శ్రౌతాఆర్థాశ్చ
తేయస్మిన్నేక దేశవివర్తితత్ । కేచిదారోప్యమాణాశ్శబ్దోపాత్తాః॥
కేచిదర్థసామర్థ్యాదవసేయా ఇత్యేకదేశవివర్తనా దేకదేశవివర్తి॥
యథా॥ ప॥ జస్సరణంతఉరఎకరేకువ్వంతస్సమండలగ్గలఆం। రససమ్ము
హీవిసహసా పరమ్ముహీ హోఇ రసేణా॥ ఛా॥ యస్యరణాంతఃపురే
కరేకుర్వతోమండలాగ్రలతామ్ । రససంముఖ్యపి సహసా పరాఙ్ముఖీ

వచనమవివక్షితమిత్యుక్తం - సమ స్తవస్తువిషయం సావయవముదాహ
రతి-జ్యోత్స్నేతి - జ్యోత్స్నైవభస్మచ్ఛురణం భస్మోద్ధూళనం తేనధవళా-
రాత్రిరేవకాపాలికీయోగినీ - అత్రముద్రాపరిమళశబ్దాప్రశంసార్థౌ-
జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణమివేత్యుపమాయతేవా జ్యోత్స్నైవభస్మచ్ఛుర
ణమితిరూప్యతేవా-తస్మాద్రూపకోపమయోస్సందేహసంకరః - నశుద్ధం
రూపకమిత్యతఆహ - అత్రేతి - అంతర్ధాన వ్యసనరసికత్వస్య చేతన
ధర్మత్వా త్కాపాలిక్యామేవముఖ్యం నరాత్రావిత్యుపమానవకాశా
త్తంకరాశంకానకార్యేతిభావః - ఏకదేశవివర్తిరూపకస్య లక్షణమా
హ-శ్రౌతాఇతి-తే-ఆరోప్యమాణాఇత్యర్థః-యస్మిన్రూపకే- కేచిదా
రోప్యమాణాః- శ్రౌతాశ్శబ్దోపాత్తాః - కేచిదారోప్యమాణాఃఅర్థ
సామర్థ్యాదవసేయాఃఅర్థశక్తిలభ్యాః - ఏకదేశవివర్తీత్యస్యార్థసం
జ్ఞం- ఉదాహరతి- జస్సేతి- యస్యేతి॥ రణఏవాంతఃపురంతస్మిన్- మం
డలాగ్రలతాయాఏవనాయికాయాః అంతఃపురేకరగ్రహణాత్రిపుసేనా
యాఏవపత్నీనాయికాయాఃశృంగారసంముఖ్యాఅపిలజ్జయాపరాఙ్ము-

భవతిరిపుసేనా॥ అత్రరణస్యాంతఃపురత్వమారోప్యమాణం శబ్దోపా
త్తంఖండలాగ్రలతాయానాయికాత్వం రిపుసేనాయాశ్చ ప్రతినాయి
కాత్వమర్థసామర్థ్యాదవసీయత ఇత్యేకదేశవిశేషేణ వర్తనాదేక
దేశవివర్తి। సాంగమేతత్॥ ఉక్తం ద్విభేదం సావయవమ్॥ నిరంగంతు
కేవలం యథా॥ కురంగీవాంగాని స్తిమితయతి గీతధ్వనిషు యత్సఖీం కాం
తోదంతం శ్రుతమపి పునః ప్రశ్నయతి యత్। అనిద్రం యచ్చాంతస్స్వపితి
తదహో వేద్మ్యభినవాం ప్రవృత్తోస్యాస్సేక్తుం హృది మనసిజః ప్రేమలతి
కామ్॥ మాలాతుపూర్వవత్॥ మాలోపమాయామివైకస్మిన్నేవ బహ
వఆరోపితాః॥ యథా॥ ప॥ సౌందర్యస్య తరంగిణీ తరుణిమోత్కర్ష
స్యహర్షోద్గమః కాంతేః కార్మణకర్మనర్మవచసాముల్లాసనావా
సభూః। విద్యావక్రగిరాం విధేరనవధి ప్రావీణ్యసాక్షాత్క్రియా ప్రా

థత్వమితిబోధ్యం- రసేనశౌర్యేణ అన్యత్ర రాగేణ - ఉక్తమితి - సావ
యవస్యభేదద్వయముదాహృతమిత్యర్థః-నిరవయవం శుద్ధముదాహరతి-
కురంగీతి- యద్యస్మాదియం నాయికా గీతధ్వనిషు అర్థాన్నాయకస్య గా
నధ్వనిషు అంగాని స్తిమితయతి నిశ్చలయతి - శ్రవణౌత్సుక్యాదితి భావః-
కాంతస్యోదంతం వార్తాం ప్రేమైవలతికా ప్రేమలతికా తాం ప్రేమరూ
పాం లతికాం- అత్ర ప్రేమ్ణిలతికాత్వరూపణాత్కేవలత్వం- తదవయవ
రూపణాభావాన్నిరవయవత్వం చేతి బోధ్యం- నిరవయవస్య ద్వితీయ భేదం
లక్షయతి- మాలాతుపూర్వవదితి - లక్షణం వ్యాకరోతి మాలోపమా
యామివేతి- ఏకస్మిన్నేవేతి. ఆరోపవిషయ ఇత్యర్థః - మాలారూప
కముదాహరతి- సౌందర్యస్యేతి - కాంతేశ్శోభాయాః కార్మణకర్మ-
కార్మణరూపం కర్మ- మూలకర్మతు కార్మణమిత్యుక్తత్వాన్మోహ
కర్మభూతేత్యర్థః- నర్మవచసాం సాభిప్రాయ సరసోక్తీనాం - ఉ
ల్లాసనస్య ఉజ్జృంభణ ఆవాసభూః నివాసస్థానం- విద్యా. ఉపదేష్ట్రీ- అ
త్రైకస్యాం ప్రియాయాం తరంగిణ్యాదయో బహవ ఆరోపితాః- తస్మాన్మా
లాత్వం- అంగారోపణాభావాన్నిరవయవత్వం చేతి బోధ్యం - తృతీయ

ణాః పంచశిలీముఖస్య లలనా చూడామణిస్సా క్రియా॥ ప॥ నియతారో
పణోపాయస్స్యాదారోపః పరస్య యః । తత్పరంపరితం శ్లిష్టే వాచకే
భేదభాజి వా॥ యథా॥ ప॥ విద్వన్మానసహంస వైరికమలాసంకోచదీప్ర
ద్యుతే దుర్గామార్గణనీలలోహిత సమిత్స్వీకారవైశ్వానర। సత్యప్రీ
తివిధానదక్ష విజయప్రాగ్భావభీమ ప్రభో సామ్రాజ్యం వరవీర వత్సరశతం
వైరించముచ్చైః క్రియాః॥ అత్ర మానసమేవ మానసం- కమలాయాస్సం
కోచ ఏవ కమలానామసంకోచః॥ దుర్గాణామమార్గణమేవ దుర్గా
యా మార్గణం॥ సమితాం స్వీకార ఏవ సమిధాం స్వీకారః॥ సత్యే ప్రీతిరే
వ సత్యామప్రీతిః॥ విజయో రిపరిభవ ఏవ విజయో ఽర్జునః॥ ఏవమారోప
ణనిమిత్తో హంసాదేరారోపః॥ యద్యపి శబ్దార్థాలంకారో ఽయం మిశ్ర

స్య లక్షణమాహ - నియతేతి - నియతారోపణముపాయః కారణం య
స్య స తథోక్తః - ఏవంవిధః పరస్యోత్తరస్యారోపో యస్తత్పరంపరితం-
తత్ వాచకే శబ్దే శ్లిష్టే వా భేదభాజి అశ్లిష్టే వా భవతీత్యర్థః- తత్ర శ్లిష్టశ
బ్దనిబంధనముదాహరతి- విద్వదితి- విదుషాం మానసమేవ మానసం సరో
విశేష ఇత్యారోపః రాజ్ఞి హంసత్వారోపే నిమిత్తమితి లక్షణానుగతిః- హే
విద్వన్మానసహంస- వైరిణాం శత్రూణాం కమలా లక్ష్మీ స్తస్యాస్సంకో
చ ఏవ కమలానామసంకోచో ఽవికాస స్తస్య దీప్రద్యుతే సూర్య- దుర్గాణా
మమార్గసిద్ధత్వమేవ దుర్గాయా మార్గణం తత్ర నీలలోహిత హర - స
మితాం యుద్ధానాం స్వీకార ఏవ సమిధాం స్వీకార స్తత్ర వైశ్వానర - స
త్యే ప్రీతిరేవ సత్యాం దక్షకన్యాయామప్రీతి స్తద్విధానే దక్ష - విజయో
రిపరిభవ ఏవ విజయో ఽర్జున స్తస్య ప్రాగ్భావే ప్రాథమికత్వే పూర్వజ
త్వే చ భీమ- వరవీర- వీరాగ్రేసర- హే ప్రభో వైరించం వత్సరశతం - త
త్పర్యంతం - సామ్రాజ్యం లక్షణలక్షితం సమ్రాట్త్వం ఉచ్చైరుత్కటం
క్రియాః కుర్యాః- ఏవమితి - రాజ్ఞో హంసాదేర్హంసత్వాదేరారోపః-
ఏవమారోపణం - విద్వన్మానసాదౌ మానసాద్యారోపణం నిమిత్తం కా
రణం యస్య స తథోక్తః- యద్యపీతి - మానసమేవ మానసమితి శబ్దాలం

క్తంవత్యేవ । తథాపిప్రసిద్ధ్యనురోధాదత్రోక్తం॥ ఏకదేశవర్తిహీ
దమన్యైరభిధీయతే॥ భేదభాజీయథా॥ ప॥ ఆలానం జయకుంజరస్య
దృషదాం సేతుర్విపద్వారిధేః పూర్వాద్రిః కరవాలచండమహసో లీలో
పధానం శ్రియః॥ సంగ్రామామృతసాగరప్రమథనక్రీడావిధౌ మందరో
రాజన్రాజతి వీరవైరివనితావైధవ్యదస్తే కరః ॥ అత్రజయాదేర్భిన్నశ
బ్దవాచ్యస్య కుంజరత్వాద్యారోపే కరస్యాలానత్వాద్యారోపో యుజ్య
తే॥ ప॥ అలౌకికమహాలోకప్రకాశితజగత్త్రయః । స్తూయతే దేవసద్వం
శముక్తారత్నం న కైర్భవాన్॥ ప॥ నిరవధిచ నిరాశ్రయంచ యస్యస్థిత
మనివర్తితకౌతుకప్రపంచం॥ ప్రథమ ఇహ భవాం త్స కూర్మమూర్తి

కారత్వం- పరివృత్త్యసహత్వాదితి భావః - హంసైత్యత్రార్థాలం
కారత్వం. తస్మాదుభయాలంకారత్వం శ్లిష్టపరంపరితస్యేతి బోధ్యం- అ
న్యైరుద్భటాదిభిః- అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనముదాహరతి- ఆలానమితి-జయ
ఏవ కుంజర స్తస్యాలానం బంధన స్తంభభూతః - విపదేవ వారిధి స్త
స్య - కరవాల ఏవ చండమహస్సూర్యః- సంగ్రామ ఏవామృత సాగర స్త
స్య ప్రమథనమేవ క్రీడావిధి స్తస్మిన్ - అత్ర మానసాది శబ్దవత్ శ్లిష్ట
శబ్దో నాస్తీతి భేదభాక్త్వం - అత్రేతి - కుంజరత్వాద్యారోపే స
తీత్యర్థః - యుజ్యత ఇతి పరంపరిత లక్షణానుగతిః - మాలాపరం
పరిరూపక ముదాహరతి - అలౌకికేతి - అలౌకికశ్చ మహాంశ్చ య
ఆలోకో జ్ఞానం స ఏవ ప్రకాశః తేన ప్రకాశితం జగత్త్రయం యేన స త
థోక్తః।సంశ్చాసౌ వంశో ఽన్వవాయస్స ఏవ వంశో వేణువిశేష స్తత్ర ము
క్తారత్నం మౌక్తికరత్నభూతః అత్ర కులస్య వేణుత్వారోపో వర్ణనీయ
స్య ముక్తారత్నత్వారోపే నిమిత్తం॥ కేవలపరంపరితరూపకముదాహర
తి-నిరవధీతి-అనివర్తితః కౌతుక ప్రపంచో మహోత్సవపరంపరా యత్ర
తత్-అన్యత్ర అనివర్తితకౌతుకః ప్రపంచో యత్ర తత్ - యస్య భవతః స్థి
తం స్థితిః - నిరవధిపరంపరానుబంధిత్వాదవధిరహితం- ఆధారభూత
త్వాదవధిరహితం చ నిరాశ్రయం సోపష్టంభరహితం - అన్యత్రా

జయతి చతుర్దశలోకవల్లికందః॥ ఇతి చ మాలారూపకమపి పరంపరి తం ద్రష్టవ్యం॥ ప॥ కిసలయకరైర్లతానాం కరకమలైః కామినాం మనో జయతి॥ నలినీనాం కమలముఖైర్ముఖేందుభిర్యోషితాం మదనః ఇత్యాదిర శనారూపకం న వైచిత్ర్యవదితి న లక్షితం॥ ప॥ ప్రకృతం యన్నిషిధ్యాన్య త్సాధ్యతే సా త్వపహ్నుతిః॥ ఉపమేయమసత్యం కృత్వోపమానం సత్య తయా యత్ స్థాప్యతే సా అపహ్నుతిః॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ అవాప్తః ప్రాగల్భ్యం పరిణతరుచః శైలతనయే కలంకో నైవాయం విలసతి శ శాంకస్య వపుషి। అముష్యేయం మన్యే విగళదమృతస్యంద శిశిరే రతిశ్రాం తా శేతే రజనిరమణీ గాఢమురసి॥ ఇత్థం వా॥ ప॥ బత సఖి కియదేతత్పశ్య

ధారరహితం చ భవతి - ఇహ జగతి సభవాక్ చతుర్దశలోకా ఏవ వల్ల యో లతాస్తాసాం కందః మూలభూతః ప్రథమః కూర్మమూర్తిస్సర్ జయతి - అత్ర లోకానాం వల్లిత్వారోపః కందత్వారోపనిమిత్తం। అత్ర వాచకో న శ్లిష్టః - ఇతి చేతి - అత్ర చకార ఉదాహరణద్వయ సముచ్చాయ కః - అలౌకికమహాలోకేతి మాలాపరంపరితరూపకస్య నిరవధి చేతి కేవ లపరంపరితరూపకస్య చోదాహరణమితి బోధ్యం - మాలాప్రస్తావా ద్రశనారూపకముదాహరతి - కిసలయేతి - మదనో జగతాం మనో జయ తి - కిసలయాన్యేవ కరాః కరా ఏవ కమలాని కమలాన్యేవ ముఖాని ముఖా న్యేవేందవ ఇతి రశనారూపకం ॥ అపహ్నుతిం లక్షయతి ప్రకృతమితి - స్ప ష్టం ఉదాహరతి - అవాప్త ఇతి - పార్వతీం ప్రతి పరమేశ్వరస్యోక్తిరియం - హే శైలతనయే పరిణతరుచః పరిపూర్ణప్రకాశస్య శశాంకస్య వపుషి ప్రాగల్భ్యం ప్రౌఢిం - అవాప్తః అయం పరిదృశ్యమానః పదార్థః విల సతి కలంకో నైవ - రతౌ పురుషాయితే శ్రాంతా - గాఢం యథా తథా ఆ లింగ్యేతి శేషః అతిశీతలే అముష్యేందోరురసి శేత ఇతి మన్యే - భంగ్యం తరేణోదాహరతి - బతేతి - సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిన్నాయికాయా ఉ క్తిరియం - బతేతి ఖేదే - హే సఖి ప్రియవిరహేణ ప్రియజనవియోగా నకృశే - రాగిణ్యశ్చ రాగిణశ్చ రాగిణః తేషాం లోకే సంఘస్స్మరస్య వైరం

వైరంస్మరస్య ప్రియవిరహకృశేస్మిన్నాగిలోకేతథావా। ఉపవనసహ
కారోద్భాసిభృంగచ్ఛలేనప్రతివిశిఖమనేనో ట్టంకితంకాలకూటమ్॥ అ
త్రహీనసభృంగాణిసహకారాణి । అపితుసకాలకూటాశ్శరాఇతిప్రతీ
తిః॥ ఏవంవా॥ ప॥ అముష్మిన్లావణ్యామృతసరసినూనం మృగదృశస్స్మ
రశ్శర్వప్లుష్టః పృథుజఘనభాగేనిపతితః॥ యదంగాంగారాణాం ప్రశమ
పిశునానాభికుహరే శిఖాధూమస్యేయం పరిణమతిరోమావళివపుః॥ అ
త్రనరోమావళిః॥ అపితుధూమశిఖేయమితిప్రతిపత్తిః॥ ఏవమియంభం
గ్యంతరైరప్యూహ్యా॥ ప॥ ~~శ్లేషస్సవాక్యఏకస్మిన్యత్రానేకార్థతా భ~~
వేత్॥ ఏకార్థప్రతిపాదకానామేవశబ్దానాం యత్రానేకోర్థస్సశ్లే
షః॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ ఉదయమయతేదిఙ్మాలిన్యం నిరాకురుతేతరాం

సురభిసమయే ప్రాప్తే మదాజ్ఞోల్లంఘనంకుర్వంత్యేతానద్యైవహన్మీత్యే
వంరూపవిద్యేవం - కియదతిమహదిత్యర్థః పశ్య- తథాహీతి- స్మర
కృతకిరాతకృత్యమేవ ప్రతిపాదయతి - ఉపవనేత్యాదినా-సహకారా
ణిచూతకుసుమాని-ప్రతివిశిఖం-విశిఖేవిశిఖేప్రతివిశిఖం- అనేనమదనేనో
ట్టంకితందిగ్ధంకాలకూటంపశ్యేత్యనువర్తతే - పునరపి ప్రకారాంతరే
ణోదాహరతి - అముష్మిన్నితి-శర్వేణప్లుష్టోదగ్ధః స్మరః - తన్నేత్రా
గ్నిజన్యసంతాపమసోఢ్వామృగదృశో నాయికాయా అముష్మిన్ పృథౌ
విశాలే జఘనభాగేకటప్రోభాగఏవలావణ్యామృతసరసినిపతితః - య
స్యస్మరస్య అంగాంగారాణాం అంగాగ్నికణానాం ప్రశమపిశునాని
ర్వాణావస్థాసూచికా ఇయంధూమస్య శిఖానాభికూపకుహరేగతేన
రోమావళివపుః రోమరాజిరూపా పరిణమతి - అత్రేతి - శ్లేషం ల
క్షయతి - శ్లేషఇతి- ఉదాహరతి- ఉదయమితి- విభాకరస్సూర్యః-ఉద
యంప్రాకట్యంఅయతేప్రాప్నోతి-దిశాంమాలిన్యంతమోవ్యాప్తిప్రయు
క్తమలినత్వం - క్రియాస్స్నానాదికాః - స్వైరాచారప్రవర్తనానాం
శాస్త్రోల్లంఘనేనానుచితాచారప్రచారాణాంకర్తనంఛేదనంనిరాక
రణమితియావత్ - లసత్ తేజఃపుంజోయస్యసః- లతలతేతిసంతోషాతిశ

నయతి నిధనం నిద్రాముద్రాం ప్రవర్తయతి క్రియాః। రచయతితరాం స్వైరాచారప్రవర్తనకర్తనం బత బత లసత్తేజఃపుంజో విభాతి విభాకరః॥ అత్రాభిధాయా అనియంత్రణాద్ద్వావప్యర్థౌ వాచ్యౌ॥ ప॥ [redacted]॥ ప్రకృతార్థప్రతిపాదకేన వాక్యేన శ్లిష్టవిశేషణమాహాత్మ్యాన్న తు విశేష్యస్య సామర్థ్యాదపి యదప్రకృతస్యాప్యర్థస్యాభిధానం సా సమాసేన సంక్షేపేణార్థద్వయకథనాత్సమాసోక్తిః॥ ఉదాహరణం॥ ప॥ లహిఊణ తుహ బాహుప్ఫంసం జీఎ స కోవి ఉల్లాసో। జఅలచ్ఛీ తుహ విరహే ణహి జ్జదు సాహు దుబ్బలాణం ను॥ ఛా॥ లబ్ధ్వా తవ బాహుస్పర్శం యస్యాస్స కోఽప్యుల్లాసః। జయలక్ష్మీస్తవ విరహేణ భవేత్సా హి దుర్బలాననుః॥ అత్ర జయలక్ష్మీశబ్దస్య కేవలం కాంతావాచకత్వం నాస్తి॥ [redacted]॥ నిదర్శనం దృష్టాంతకరణం॥ యథా॥ ప॥ క్వ సూర్యప్రభవో వంశః క్వ చాల్పవిషయా మతిః। తితీర్షుర్దుస్తరం మోహాదుడుపేనాస్మి సా

యాద్ద్వయరుక్తిః-విభాకరః తదాఖ్యః కశ్చిద్రాజా- దిశా అన్యాన్యమాగర్ణమాలిన్యం-నిద్రాముద్రాం మాంద్యాతిశయం నిధనం నాశం - క్రియాధర్మక్రియాః- స్వైరా అనియతచారిణః తేషామాచారప్రవృత్తేః కర్తనం॥ అత్రేతి అనియంత్రణాత్-ప్రకరణాద్యభావప్రయుక్తాదితి భావః- ద్వావపి వాచ్యౌ-తస్మాచ్ఛ్లేష ఏవేతి భావః॥ సమాసోక్తిం లక్షయతి- పరోక్తిరితి శ్లిష్టైస్సమానైః-భేదకైర్విశేషణైః-పరస్యాప్రస్తుతస్యోక్తిః-విశేష్యస్యోపమేయస్య ప్రకృతార్థప్రతిపాదకేనేతి-ఉదాహరతి-లహిఊణేతి-లబ్ధ్వేతి-యస్యా జయలక్ష్మ్యాః-కోఽప్యుల్లాసః- అభూదితి శేషః-సా జయలక్ష్మీః॥ అత్రేతి-తవానాదరప్రయుక్తవిరహేణ త్వత్తాదృశం తాదృశాజాతేతి పరోక్తిః॥ అథ నిదర్శనాం లక్షయతి - నిదర్శనేతి లక్ష్యనామనిర్దేశః- అథవదిత్యాదిలక్షణం- అథవన్న సంభావ్యమానః వస్తునోఽర్థస్య సంబంధః ఉపమాపరికల్పకః ఉపమాపర్యవసాయీ చేన్నిదర్శనేత్యన్వయః-ఉదాహరతి-క్వేతి-సూర్యః ప్రభవః కూటస్థో యస్య సః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-

స్మినాగరమ్॥ అత్రోద్వేలసాగరతరఙ్గమివ మన్మత్యాసూర్య్యవంశవర్ణనమిత్యుపమాయాం పర్యవస్యతి॥ యథా వా॥ ప॥ ఉదయతి వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జావహిమరుచౌ హిమధామ్ని యాతి చాస్తమ్। వహతి గిరిరయం విలంబిఘంటాద్వయపరివారితవారణేంద్రలీలామ్॥ అత్ర కథమన్యస్య లీలామన్యో వహతీతి తత్సదృశీమిత్యుపమాయాం పర్యవసానమ్॥ ప॥ దోర్భ్యాం తితీర్షతి తరఙ్గవతీభుజఙ్గమాదాతుమిచ్ఛతి కరేణ మృగాఙ్కబింబమ్। మేరుం విలఙ్ఘయతి ధ్రువమేష దేవ యస్తే గుణాన్ గదితుముద్యమమాదధాతి॥ ఇత్యాదౌ మాలారూపాప్యేషా ద్రష్టవ్యా॥ ప॥ స్వస్వహేత్వన్వయస్యోక్తిః క్రియయైవ చ సాపరా॥ క్రియయైవ స్వరూపస్యకారణయోస్సంబంధో యదవగమ్యతే సాపరా నిదర్శనా। యథా॥ ప॥ ఉన్నతం పదమవాప్య యో లఘుర్హేలయైవ స పతేదితి బ్రువన్। శైలశేఖరగతః పృషద్గణో మందమారుతధుతః పతత్యధః॥ అత్ర పాతక్రియయా పతనస్య లాఘవే సత్యున్నతపదప్రాప్తిరూపస్య కారణస్య చ సంబంధః ఖ్యాప్యతే॥ ప॥ అప్రస్తుతప్రశంసాయా సా సైవ ప్రస్తుతాశ్రయా॥ అప్రాకరణికస్యార్థస్యాభిధానేన ప్రాకరణికస్యాక్షేపో ప్రస్తుతప్రశంసా॥ సా చ॥ ప॥ కార్యే నిమిత్తే సామాన్యే విశేషే ప్రస్తుతే సతి। తదన్యస్య వచస్తుల్యే తుల్యస్యేతి చ పంచధా॥ తదన్యస్య కారణాదేః। క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ యాతాః కిం న మిలంతి సుందరి పునశ్చింతా త్వయా మత్కృతే నో కా

ఉదయతీతి-స్పష్టం-అత్రేతి-మాలానిదర్శనాముదాహరతి- దోర్భ్యామితి-తరంగవతీభుజంగం సముద్రం-అన్యాం నిదర్శనాం లక్షయతి-స్వస్వేతి-లక్షణం వ్యాకరోతి-క్రియయైవేతి-ఉదాహరతి -ఉన్నతమితి - అధఃపతతీతి యా పతక్రియా సా స్వరూపం- స్వకారణంతు లాఘవే సత్యున్నతపదప్రాప్తిః-తయోరన్వయః సపతేదితి క్రియయైవ శుద్ధయా స్థాప్యతే॥ అప్రస్తుతప్రశంసాం లక్షయతి॥ అప్రస్తుతప్రశంసేతి - అప్రస్తుతస్య ప్రశంసా వర్ణనం-యా-సైవ ప్రస్తుతాశ్రయా యది-సా అప్రస్తుతప్రశంసా-సేతి లక్ష్యనామనిర్దేశః॥ కారణనిబంధనాముదాహరతి-యాతా ఇతి-నిపతదేవపీతం- అమం

స్యాసితరాంకృశాసికథయ త్యేవంసబాష్పేమయి। లజ్జామంథర తార
కేణనిపతత్పీతాశ్రుణాచక్షుషాదృష్ట్వామాంహసితేనభావి మరణోత్సా
హస్తయాసూచితః ॥ అత్రప్రస్తావాత్కిమితివివృత్తోఽసీతికార్యేపృష్టేకా
రణమభిహితం॥౬॥ రాజన్రాజసుతానపాఠయతిమాందేవ్యోపితూష్ణీం స్థి
తాః కుబ్జభోజయమాంకుమారసచివైర్నాద్యాపికింభుజ్యతే। ఇత్థంరా
జశుకస్తవారిభవనేముక్తోధ్వగైఃపంజరాచ్చిత్రస్థానవలోక్య శూన్యావల
భావేకైకమాభాషతే॥అత్రప్రస్తావోద్యతంభవంతంజ్ఞాత్వాసహసైవత్వ
దరయఃపలాయ్యగతాఇతికారణేప్రస్తుతేకార్యముక్తం॥౭॥ ఏతత్తస్యము
ఖాత్కియత్కమలినీ పత్రేకణం వారిణోయన్ముక్తామణిరిత్యమంస్తసజడ
శ్శృణ్వన్యదస్మాదపి । అంగుల్యగ్రలఘుక్రియా ప్రవిలయిన్యాదీయమానే
శనైస్తత్రోడ్డీయగతోహమిత్యనుదినంనిద్రాతినాంతశ్శుచా ॥ అత్రాస్థా
నేజడానాంమహత్త్వసంభావనాభవతీతిసామాన్యేప్రస్తుతేవిశేషః కథి
తః॥౮॥ సుహృద్వధూబాష్పజలప్రమార్జనంకరోతివైరప్రతియాతనేన
యః । సఏవపూజ్యస్సపుమాంత్సనీతిమాంత్సుజీవితంతస్యసభాజనం శ్రి

గళసూచకత్వాద్ధృతమత్రయేన తేన॥ కార్యనిబంధనాముదాహరతి-రా
జన్నితి - శత్రుపలాయనంకారణం-శుకవృత్తాంతలక్షణంకార్యముక్తం॥
విశేషనిబంధనాముదాహరతి - ఏతదితి-తస్యపురుషస్యఏతజ్జడత్వంముఖా
త్ప్రారంభాత్ప్రభృతికియత్ సజానే-సజడఃకమలినీపత్రేవారిణః కణంము
క్తామణిరిత్యమంస్తేతియత్ ఏతత్కియదిత్యన్వయః-అస్మాదన్యదపిశృణు -
శనైః మందమాదీయమానేముక్తామణిభ్రాంత్యాగృహ్యమాణేతత్రవా
రికణేఅంగుల్యగ్రాణాంలఘ్వ్యాక్రియాస్పర్శనక్రియాతయాప్రవిలయ
తిసతి-అయంముక్తామణిఃఉడ్డీయోత్ప్లుత్యగతఇతిఅనుదినమంతశ్శుచాఅంత
శ్శోకేననన్నిద్రాతిఏతేనాహారోపిపరిత్యక్తఇతిప్రతీయతే- జడానాంస్వల్పే
మహత్త్వసంభావనాభవతీతిసామాన్యేప్రస్తుతే ముక్తాఫలభ్రాంతిలక్ష
ణోవిశేషోఽభిహితః॥ సామాన్యనిబంధనాముదాహరతి-సుహృదితి-వైరప్ర
తియాతనేనశత్రువధాద్వైరాపగమేనసపుమాన్ సఏవపురుషః శిష్టంస్ప

యః ॥ అత్రకృష్ణంనిహత్యనరకాసురవధూనాం యద్దుఃఖంశమయసీత
త్యేవశ్లాఘ్యకృతివిశేషేప్రస్తుతేసామాన్యముదీరితం ॥ తుల్యేప్రస్తుతే
తుల్యాభిధానేత్రయఃప్రకారాః ॥ శ్లేషస్సమాసోక్తిస్సాదృశ్యమాత్రం
వాతుల్యాంతరస్యాక్షేపేహేతుః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ప॥ పుంస్త్వా
దపిప్రవిచలేద్యది యద్యధోపియాయాద్యదిప్రణయనేన మహానపిస్యాత్।
అభ్యుద్ధరేత్తదపివిశ్వమితీదృశీయంకేనాపిదిక్ప్రకటితాపురుషోత్తమేన ॥
ప॥ యేనాస్యభ్యుదితేనచంద్రగమితఃక్లాంతింరవౌతత్ర తేయుజ్యేత ప్రతిక
తుమేవనపునస్తస్యైవపాదగ్రహః । క్షీణేనైతదనుష్ఠితంయదితతఃకిం
లజ్జసేనోమనాగస్త్వేవం జడధామతాతుభవతో యద్వ్యోమ్నివిస్ఫూ
ర్జతి॥ప॥ఆదాయవారిపరితస్సరితాంముఖేభ్యఃకింతావదర్జితమనేనదు

త్వం-అత్రేతి॥ సారూప్యనిబంధనాయాఃప్రకారత్రయంప్రతిపాద్యప్రాథ
మికప్రకారభూతేనశ్లేషేణోదాహరతి - పుంస్త్వాదితి-శూరమానినః
కస్యచిద్రాజ్ఞ ఉక్తిరియం- అయంపుమాన్ పుంస్త్వాదపిప్రవిచలేత్ య
దిఅధఃపాతాళమపియాయాత్ యదివిచార్యమాణే-ప్రణయనేయాచనే
సతినమహాన్ లఘురపిస్యాత్- తదపితథావిశ్వంలోకమభ్యుద్ధరేత్- ఇతీ
త్థంభూతాఇయందిక్ మార్గః కేనాపిలోకోత్తరేణపురుషోత్తమేన పురు
షశ్రేష్ఠేనప్రకటితాప్రదర్శితా॥పక్షే పౌరుషాత్ప్రవిచలనం అమృతా
పహరణసమయేస్త్రీరూపధారణం - కూర్మావతారేఅధోయానం-
బలిబంధనోపక్రమేవామనత్వం- వరాహత్వేవిశ్వోద్ధరణం. అత్రకస్మింశ్చి
త్సత్పురుషేప్రస్తుతేతుల్యస్యభగవతః ప్రశంసాశ్లేషేణకృతా ॥ సమా
సోక్త్యాసారూప్యనిబంధనాముదాహరతి-యేనేతి హేచంద్ర- పాద
గ్రహఃపాదాభివందనం- కిరణగ్రహణంచ-క్షీణేనత్వయా ఎతత్తత్పాద
గ్రహణంఅనుష్ఠితంయదితతః మనాగల్పమపినోలజ్జసే- ఎవమస్తు ఏత
ద్యుక్తమేవాస్యర్థేపి యద్యస్మాత్ - జడధామతాశిశిరకిరణతా మంద
తేజస్త్వంచ-అత్రపాదగ్రహణాదావేవశ్లేషః-పురుషోత్తమపదఇవచం
ద్రరవిపదయోర్నశ్లేషః - తతస్సమాసోక్తిః ॥ సాదృశ్యమాత్రేణోదా

రణార్ణవేన । క్షారీకృతం చ బడబావహ్నినా హుతం చ పాతాళకుక్షికుహరే వినివేశితం చ॥ ఇయం చ కాచిద్వాచ్యప్రతీయమానార్థానధ్యారోపేఽత్రైవ భవతి॥ యథా॥ ప॥ అబ్ధేరంభః స్థగితభువనాభోగపాతాళకుక్షేః పోతోపాయా ఇహ హి బహవో లంఘనేఽపి క్షమంతే। ఆహో రిక్తః కథమపి భవేదేష దైవాత్తదానీం కో నామ స్యాదవటకుహరాలోకనేఽప్యస్య కల్యః॥ కాచిదధ్యారోపేఽత్రైవ॥ యథా॥ ప॥ కస్త్వం భోః కథయామి దైవహతకం మాం విద్ధి శాఖోటకం వైరాగ్యాదివ వక్షి సాధు విదితం కస్మాదిదం కథ్యతే । వామేనాత్ర వటస్తమధ్వగజనస్సర్వాత్మనా సేవతే న చ్ఛాయాపి పరోపకారకరిణీ మార్గస్థితస్యాపి మే॥ క్వచిదంశేఽధ్యారోపేణ॥ యథా ॥ సోఽపూర్వో రసనావిపర్యయవిధిస్తత్కర్ణయోశ్చాపలం దృష్టిస్సా మదవిస్మృతస్వపరదిక్కిం భూయసోక్తేన వా । సర్వం విస్మృతవానసి భ్రమర హే య

హారీతి-ఆవామేతి - స్పష్టం-అత్రాసద్వ్యయశీలస్య మహాధనస్యాయోగ్యస్య పురుషాధమస్య ప్రతీతిస్సాదృశ్యాద్భవతి ॥ ఇమాం భంగ్యంతరేణోదాహరతి- అబ్ధేరితి-అబ్ధేస్సముద్రస్య అంభః సా స్థగితాపూరితా భువనాభోగపాతాళకుక్షిర్యేన తస్య తాదృశస్య సతః పోతస్తరణ్యాదిః యాయాత్-ఇహలోకే-బహవః వాయుపుత్రాదయః-అదృష్టగాంభీర్యత్వాదితి భావః-ఆహో ఇతి పక్షాంతరే-ఏషోఽబ్ధిః దైవాత్ కథమప్యత్యంతం రిక్తః జలరహితః భవేచ్చేత్-అవటకుహరాలోకనేఽపి గర్తగర్భావలోకనేఽపి-లంఘనం తు దూరాపాస్తమిత్యపిశబ్దార్థః-కో నామ-కో వా-కల్యస్సమర్థస్స్యాత్ న కోఽపీత్యర్థః-ప్రభోః పరిపూర్ణత్వమేవోచితం- రిక్తత్వం తు మహతేనర్థాయేతి తాత్పర్యం - అత్ర వాచ్యే సముద్రే సర్వాప్యుక్తరూపా ప్రక్రియా సంగచ్ఛతే॥ ఇమామేవ ప్రకారాంతరేణోదాహరతి - కస్త్వమితి - దైవహతకం దైవవంచితం - అత్రాచేతనేన సహ ప్రశ్నోత్తరయోరసంభవాద్వాచ్యస్యాసంభవే ప్రతీయమానస్యాధ్యారోపః॥ విచ్ఛిత్తివిశేషేణోదాహరతి । సఇతి। రసనావిపర్యయస్య విధిః ప్రకారః- అన్యత్ర పైశున్యం-కర్ణయోశ్చాపలముపజాపశుశ్రూషా - వారయతీతి వారణో ని

ద్వారేణోద్వ్యాప్యసావంతశ్చాన్యకరో నిషేవ్యత ఇతి భ్రాన్తిః కపిసగ్రహః॥
అత్ర రసనావిపర్యయశ్చాన్యకరత్వం చ భ్రమరస్యాసేవ్యత్వే న హేతుః॥
కిం తర్హి చాపలం హేతుః। మదః ప్రత్యుత సేవనే హేతుః॥ ప॥ నిగీర్యాధ్యవసా
నంతు ప్రకృతస్య పరేణయత్ + ప్రస్తుతస్య యదన్యత్వం యద్యర్థోక్తౌ చ
కల్పనమ్। కార్యకారణయోర్యశ్చ పౌర్వాపర్య విపర్యయః॥ విజ్ఞేయాతి
శయోక్తిస్సా॥ ఉపమానేనాంతర్నిగీర్ణస్యోపమేయస్య యదధ్యవసా
నం సైకా॥ యథా॥ కమలమనంబుని కమలే కువలయే తాని కనకలతికా
యామ్। సా చ సుకుమారసుభగేత్యుత్పాతపరంపరా కేయమ్॥ అత్ర ము
ఖాదికమలాదిత్వయాధ్యవసితం॥ యచ్చ తదేవాన్యత్వేనాధ్యవసీయతే సా
పరా॥ యథా॥ ప॥ అణ్ణం లడహత్తణఆం అణ్ణం విఅ నావి వత్తణచాఆ। సా
మా సామణ్ణపఆపఇణో రిహబ్బిఅ ణ హొఇ॥ ఛా॥ అన్యల్లావణ్యం అన్యైవ
కాపి వర్తనచ్ఛాయా। శ్యామా సామాన్యప్రజాపతేరారఖైవ న భవతి॥
యద్యర్థస్య యదిశబ్దేన చేచ్ఛబ్దేన వోక్తౌ యత్కల్పనం। అర్థాదసంభవినో
ర్థస్య సా తృతీయా॥ యథా॥ ప॥ రాకాయామకలంకం చేదమృతాంశోర్భవే
ద్వపుః। తస్యా ముఖం తదా సామ్యపరాభవమవాప్నుయాత్॥ కారణ
స్య శీఘ్రకారితాం వక్తుం కార్యస్య పూర్వముక్తౌ చతుర్థీ॥ యథా॥ హృద
యమధిష్ఠితమాదౌ మాలత్యాః కుసుమచాపబాణేన। చరమం రమణీ వల్ల
భ లోచనవిషయం త్వయా భజతా। ప్ర[illegible]॥ సామాన్య
స్యాద్విశేషస్య యత్ర వాక్యద్వయే స్థితిః॥ సాధారణో ధర్మ ఉపమేయవా
క్యే ఉపమానవాక్యే చ కథితపదస్య దుష్టతయాభిహితత్వాచ్ఛబ్దభేదేన య

ప్రేషకః-అంతశ్చాన్యకరో దానరహితహస్తః - అత్రేతి-అథాతిశయో
క్తిం లక్షయతి నిగీర్యేతి-అధ్యవసానమభేదప్రతిపత్తిః- తత్రాద్యాముదా
హరతి-కమలమితి స్పష్టం-అత్రేతి యచ్చేతి-పూర్వోక్తసముచ్చాయకశ్చ
కారః - తదేవ ప్రకృతమేవ॥ ద్వితీయాముదాహరతి అణ్ణంఇతి-అన్యదితి-స్పష్టం -
తృతీయాముదాహరతి - రాకాయామితి - సామ్యమపి పరాభవ ఏవ॥ చ
తుర్థీముదాహరతి - హృదయమితి హారమణీవల్లభ-చరమం పశ్చాత్

దుపాదీయతే సా వస్తునో వాక్యార్థస్యోపమానత్వాత్ప్రతివస్తూపమా॥ యథా॥ దేవీభావం గమితా పరివారపదం కథం భజత్యేషా। న ఖలు పరిభోగయోగ్యం దైవతరూపాంకితం రత్నం। యదిదమహార్యనలోత్రకిమద్భుతం యదిహ గౌరవమద్రిషు కింతతః। లవణమంబుసదైవ మహోదధౌ ప్రకృతిరేవ సతామవికారితా॥ ఇత్యాదిప్రతివస్తూపమా ద్రష్టవ్యా। ఏవమస్యాత్రైవ్యనుసర్తవ్యం॥ దృష్టాంతస్తూక్తరీతేషాం దృష్టాంతప్రతిబింబనమ్॥ ఏతేషాం సాధారణధర్మాదీనాం దృష్టాంతో నిశ్చయో యత్ర స దృష్టాంతః॥ యథా॥ ప॥ త్వయి దృష్ట ఏవ తస్యా నిర్వాతి మనో మనోభవజ్వలితమ్। ఆలోకే హి హిమాంశోర్వికసతి కుముదం కుముద్వత్యాః॥ ఏష సాధర్మ్యేణ వైధర్మ్యేణ తు। ప॥ తవాహవే సాహసకర్మశర్మణః ప్రాణం కృపాణం నికషాయమానః। భటాః పరేషాం విశరారుతామగుర్దధత్యవాతే స్థిరతాం హి పాంసవః॥ ప॥ సకృద్వృత్తిస్తు ధర్మస్య ప్రకృతాప్రకృతాత్మనామ్॥

~~~~~~

ప్రతివస్తూపమాం లక్షయతి ప్రతివస్తూనాత్వితి- ఉదాహరతి- దేవీభావమితి- సైరంధ్రీభావం భజమానాం పాంచాలీం పశ్యతః పాండవస్యోక్తిరియం- దేవీకృతాభిషేకాయామిత్యుక్తత్వాత్ - పరివారపదం పరిచారికాత్వం- దైవతరూపాంకితం దేవతాకారవచిహ్నితం- పరిభోగ ఉపభోగస్తద్యోగ్యం॥ అత్ర పరిభోగయోగ్యత్వాభావరూపమేకమేవ సామాన్యం వాక్యద్వయే పృథగుపాత్తం॥ మాలారూపాం ప్రతివస్తూపమాముదాహరతి - యదీతి-అత్రశాద్భుతాభావస్సాధారణో ధర్మః. దృష్టాంతం లక్షయతి. దృష్టాంత ఇతి - సాధారణధర్మాదీనామిత్యత్రాదిశబ్దేనోపమానోపమేయయోర్గ్రహణం-దృష్టాంతప్రతిబింబనమిత్యత్ర దృష్టాంతం నిశ్చితం ప్రతిబింబనం పరస్పరసాదృశ్యప్రతిపాదనమితి తాత్పర్యాత్॥ ఉదాహరతి- త్వయీతి-అత్ర నిర్వాణస్య వికాసాత్మనా ప్రతిబింబనం॥ ఇదం సాధర్మ్యేణోదాహరణం॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-తవేతి- సాహసకర్మణా శర్మ యస్య తస్య- విశరారుతా నహింసకత్వం అత్ర దార్ష్టాంతికవైలక్షణ్యేన దృష్టాంతాభిధానాద్వైధర్మ్యం॥ దీపకం లక్షయతి- సకృద్వృత్తిరితి
~~~~~~

సైవక్రియాసుబహ్వీషు కారకస్యేతిదీపకమ్ ॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణి కానామర్థాదుపమేయోపమానాదీనాం ధర్మః క్రియాదిరేక వారమే వయదుపాదీయతే తదేకస్థస్యైవసమస్తవాక్యస్యదీపనాద్దీపకం॥యథా॥ ప॥ కివణాణంధణంణాఆణంఫణామణీ కెసరాఇసీహాణం । కులపాలిఆణంథణఆకుత్తోచ్ఛిప్పంతి అముఆణం॥ఛా ॥ కృపణానాం ధనంనాగానాంఫణామణిః కేసరాస్సింహానాం । కులపాలికానామపి స్తనాః కుతస్స్పృశ్యంతే అమృతానాం ॥ కారకస్యచ బహ్వీషు క్రియాసుసకృద్వృత్తిర్దీపకం॥ యథా ॥ ఖిద్యతి కూణతి వెల్లతి విచలతి నిమిషతి విలోకయతితిర్యక్ । అంతర్నందతిచుంబితుమిచ్ఛతినవపరిణయావధూశ్శయనే॥ ప॥ మాలాదీపకమాద్యంచేద్యథోత్తరగుణావహమ్ । పూర్వేణపూర్వేణవస్తునాచేదుత్తరముత్తరముపక్రియతే తన్మాలాదీపకం॥ యథా॥ ప॥ సంగ్రామాంగణమాగతేనభవతా చాపే సమారోపితే సంప్రాప్తేపరపంక్తియోధనవహే సాంముఖ్యమాసాదితమ్ ॥ కోదండేనశరాశ్శరైరరిశిరస్తేనాపిభూమండలం తేనత్వంభవతాచకీర్తిరతులా కీర్త్యాచలోకత్రయమ్ ॥ నియతానాంసకృద్ధర్మస్సాపునస్తుల్యయోగితా॥ నియతానాంప్రాకరణికానామేవవా । అప్రాకరణికానామే

సైవసకృద్వృత్తిరేవ. ఆద్యముదాహరతి. కివణాణంఇతి. కృపణానామితి. స్పష్టం. అత్రకృపణధనముపమేయం. నాగఫణామణ్యాదయఉపమానాని. అశక్యస్పర్శత్వంసాధర్మ్యంసకృదుపాత్తం. ఏవంకృపణాదీనామప్యమృతత్వే॥ ద్వితీయముదాహరతి. ఖిద్యతీతి. కూణతిసంకుచతి. వెల్లతిలుఠతి. నవఃపరిణయస్సంగమోయస్యాస్సా. అత్రబహ్వీషు క్రియాసువధూఃకర్తృకారకమేకం ॥ మాలాదీపకంలక్షయతి. మాలాదీపకమితి. ఆద్యంపూర్వంచేదుత్తరమనతిక్రమ్యయథోత్తరం గుణావహముపకారకంచేత్తన్మాలాదీపకం. ఉదాహరతి. సంగ్రామాంగణమితి. అత్రాద్యేన కోదండరూపవస్తునా ఉత్తరేషాంశరాణాంసాంముఖ్యాసాధనక్రియాజననం. ఏవంశరాదిభిరరిశిరఃప్రభృతీనాం॥ తుల్యయోగితాం లక్ష

వా॥ క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ పాండు క్షామం వదనం హృదయం సర
సంతవాలసంచవపుః । ఆవేదయతి నితాంతం క్షేత్రియరోగం సఖి హృ
దంతః॥ కుముదకమలనీల నీరజాలిర్లలితవిలాసజుషోర్దృశోః పురః కా ।అ
మృతమమృతరశ్మిరంబుజన్మ ప్రతిహతమేక పదే తవాననస్య॥ ఉపమానా
ద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ సః ॥ అన్యస్యోపమేయస్య। వ్యతిరేక ఆధిక్యం।
యథా॥ ప ॥ క్షీణః క్షీణోపి శశీ భూయో భూయోభివర్ధతే సత్యమ్॥ వి
రమ ప్రసీద సుందరి యౌవనమనివర్తి యాతం తు ॥ ఇత్యాదావుపమాన
స్యోపమేయాదాధిక్యమితి యదుక్తం కేనచిత్తదయుక్తం ॥ యౌవనగ
తాస్థైర్యస్యాధిక్యం వివక్షితం ॥ హేత్వోరుక్తావనుక్తీనాం త్రయే సా
మ్యే నివేదితే॥ శబ్దార్థాభ్యామథాక్షిప్తే శ్లిష్టే తద్వత్ త్రిరష్ట తత్ ॥ వ్యతి
రేక హేతురుపమేయగతముత్కర్షనిమిత్తముపమానగతమపకర్షకా
రణం। తయోర్ద్వయోరుక్తిః । ఏకతరస్య ద్వయోర్వా అనుక్తిరిత్యను

యతి- నియతానామితి- ప్రథమాముదాహరతి- పాండ్వితి- సరసం సస్వే
దద్రవం- క్షేత్రియరోగం- క్షేత్రే అస్మిన్ శరీరే చికిత్స్యం - అత్ర విప్రలం
భానుభావత్వేన ప్రకృతానాం పాండుక్షామవదనాదీనామావేదయతీ
త్యేకక్రియాన్వయః॥ వదనాదీనాం రోగావేదనరూపధర్మస్సకృదుపా
త్తః॥ ద్వితీయాముదాహరతి- కుముదేతి-ఏకపదే యుగపత్ - అత్రాప్ర
కృతానాం కుముదాదీనాం కర్తృత్వేనాన్వయః ప్రతిహతత్వం సకృదుపాదీయతే-
ఉత్తరార్ధే ప్రతిహతత్వం చ సకృదుపాత్తం॥ వ్యతిరేకం లక్షయతి-ఉప
మానాదితి- వ్యతిరేక ఆధిక్యం యత్ స ఏవ సః వ్యతిరేకాలంకారః- న్యూన
తాయా అపి వ్యతిరేకత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ- ఆధిక్యమితి- క
స్యచిదుదాహరణమాక్షిప్య స్వమతం వివరీతుమాహ- క్షీణః క్షీణ ఇతి-
విరమ- మానాదితి శేషః- యాతం యౌవనం తు అనివర్తి ॥ ఇత్యాదావి
తి- ఇత్థం విప్రతిపత్తిం నిరాకృత్య విభాగమాహ - హేత్వోరితి- తత్
త్రిరష్ట- చతుర్వింశతిః-ఏకతరస్య- ఉపమేయోత్కర్షకారణస్యో
పమానాపకర్షకారణస్య వేత్యర్థః- ద్వయోః ఉపమేయోత్కర్షకా

క్తిత్రయం। ఏతద్భేదచతుష్టయం॥ ఉపమానోపమేయభావే శబ్దేన ప్రతిపాదితే అర్థేన చ క్రమేణోక్తాశ్చత్వార ఏతే భేదాః। ఆక్షిప్తే చౌపమ్యే తావన్తః। ఏవం ద్వాదశ॥ ఏతే శ్లిష్టేఽపి భవన్తీతి చతుర్వింశతిర్భేదాః। క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ అసిమాత్రసహాయస్య ప్రభూతారిపరాభవే। అన్యతుచ్ఛజనస్యేవ న స్మయోఽస్య మహాధృతేః॥ అత్రైవ తుచ్ఛేతి మహాధృతేరిత్యనయోః పర్యాయేణ యుగపద్వా అనుపాదానే అన్యద్భేదత్రయం॥ ఏవమన్యేష్వపి ద్రష్టవ్యం॥ అత్రైవశబ్దస్య సద్భావాచ్ఛాబ్దమౌపమ్యం॥ అసిమాత్రసహాయోఽపి ప్రభూతారిపరాభవే। నైవాన్యతుచ్ఛజనవత్సగర్వోఽయం ధృతేర్నిధిః॥ తుల్యార్థే వతిరిత్యార్థమౌపమ్యం॥ ప॥ ఇయం సునయనా దాసీకృతతామరసశ్రియా। ఆననేనాకలఙ్కేన జయతీన్దుం కలఙ్కినం॥ అత్ర వాదితుల్యాదిపదవిరహే ఆక్షిప్తైవోపమా॥ ప॥ జితేం

రణోపమానాపకర్షకారణయోర్వ్యస్త్యర్థః - శబ్దేన-ఇవాదినా- అర్థేన-తుల్యాదినా చ. ఆద్యముదాహరతి అసీతి- అత్రోపమేయే మహాధృతిత్వముత్కర్షహేతుః ఉపమానే తుచ్ఛత్వమపకర్షనిమిత్తం-అత్రో హేత్వోరుక్తిః - నూనమన్యజనస్యేవ నస్మయోఽస్య మహాధృతేరితి పాఠే ఉపమానాపకర్షహేతోరనుక్తిః - అన్యతుచ్ఛజనస్యేవ నస్మయోఽస్య మహీపతేరితి పాఠే ఉపమేయోత్కర్షహేతోరనుక్తిః- నూనమన్యజనస్యేవ నస్మయోఽస్య మహీపతేరితి పాఠే యుగపద్ద్వయోరనుక్తిః- ఏవం శాబ్దభేదాంశ్చతురోఽభిధాయ పాఠభేదేనార్థభేదానాహ- అసీతి- అస్మిన్పాఠే హేత్వోరుక్తిరేకో భేదః - తుచ్ఛపదానుపాదానే ద్వితీయః- మహాధృతిపదానుపాదానే తృతీయః ఉభయానుపాదానే చతుర్థః- ఆక్షేపేణ చతురో భేదానాహ-ఇయమితి-అకలఙ్కేనేత్యుపమేయోత్కర్షహేతోరుక్తిః - కలఙ్కినమిత్యుపమానాపకర్షహేతోరుక్తిరితి హేత్వోరుక్తిః - ఆననేన మనోజ్ఞేన జయతీన్దుం కలఙ్కినమితి పాఠే ఉపమేయోత్కర్షహేతోరనుక్తిరితి ద్వితీయః - ఆననేనాకలఙ్కేన జయత్యమృతదీధితిమితి పాఠే ఉపమానాపకర్షహేతోరనుక్తిరితి తృతీయః - ఆననేన

ద్రియతయా సమ్యగ్విద్యావృద్ధనిషేవిణః । అతిగాఢగుణస్యాస్య నాబ్జవ ద్భంగురా గుణాః॥ అత్రైవార్థే వతిః॥ గుణశబ్దశ్శ్లిష్టః॥ ప ॥ అఖండమండలశ్రీమాన్ పశ్యైష పృథివీపతిః। న నిశాకరవజ్జాతు కలావైకల్యమాగతః॥ అత్ర తుల్యార్థే వతిః॥ కలాశబ్దశ్శ్లిష్టః॥ యథా వా॥ ప॥ హరవన్న విషమదృష్టిర్హరివన్న విభో విధూతవితతవృషః । రవివన్న చాతిదుస్సహకరతాపితభూః కదాచిదసి॥ అత్ర తుల్యార్థే వతిః॥ విషమాదయశ్చ శబ్దాశ్శ్లిష్టాః॥ సితోన్నతప్రతాపేన త్రియామామీలితప్రభః। భాస్వతానేన భూపేన భాస్వానేష విసర్జితః॥ అత్ర హ్యత్యుక్తిశ్లైషోపమా। భాస్వతేతి శ్లిష్టః॥ యథా వా॥ ప ॥ స్వచ్ఛాత్మతాగుణసముల్లసితేందుబింబబింబప్రభాధరమకృత్రిమహృద్యగంధమ్ । యూనామతీవ పిబతాం రజనీషు యత్ర తృష్ణాం జహార మధు నాననమంగనానామ్॥ అత్రైవాదేస్తుల్యాదీ

మనోజ్ఞేన జహుస్త్వప్రతదీధితిమితి పాఠే ఉభయానుక్తౌ చతుర్థః. ఏవం ద్వాదశభేదానుదాహృత్య శాబ్దాంశ్లిష్టాంశ్చతురో భేదానుదాహరతి-జితేతి. గుణాస్సౌజన్యాదయః మృణాలసూత్రాణిచ - అథార్థాంశ్చతురో భేదానుదాహరతి - అఖండేతి- కలా విద్యాశ్చంద్రకలాశ్చ - ఉదాహరణాంతరమాహ - హరవదితి- విషమా స్త్రీస్రాద్దృష్టయో యస్య స తథోక్తః - విషమా పక్షపాతేన దృష్టిర్యస్య సః- నాసి వృషః వృషభాసురః- సుకృతంచ- కరాః కిరణా బలిశ్చ॥ సితేతి- భాస్వత్త్వం పరపరిభవాసహత్వం సూర్యత్వం చ శ్లేషః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-స్వచ్ఛేతి- యత్ర పురే మధుకర్తృక- రజనీషు అతీవ పిబతాం యూనాం తృష్ణాం పిపాసాం జహార- అంగనానామాననం తు తృష్ణాం పిపాసేచ్ఛాం న జహార- మధ్వాననం చకీదృశమిత్యాహ - స్వచ్ఛాత్మతాగుణేన స్వచ్ఛస్వభావతారూపగుణేన సముల్లసితమిందుబింబం యస్మిం స్తత్తథోక్తం. ఉభయత్రసమమేతత్-మధుకీదృశం- బింబస్య చంద్రప్రతిబింబస్య ప్రభాధారి- ఆననం తు-బింబం బింబఫలం తస్యప్రభేవ ప్రభా యస్య స తాదృశోఽధరో యస్య తత్- అకృత్రిమహృద్యగంధమిత్యపి సమం॥ అత్రైవాదేరితి- ఏవం శ్లిష్టభేదేషు ద్వా

నాంచపదానామభావేపి శ్లిష్టవిశేషణైరాక్షిప్తైవోపమా ప్రతీయత ఇ
త్యేవంజాతీయకాశ్లిష్టోక్తియోగ్యస్య పదస్యపృథగుపాదానేప్యపి భి
దాస్సంభవంతీతి తేప్యనయైవదిశాద్రష్టవ్యాః॥ ప ॥ నిషేధోవక్తుమిష్ట
స్యయోవిశేషాభిధిత్సయా । వక్ష్యమాణోక్తవిషయస్స ఆక్షేపోద్విధా
మతః॥ వివక్షితస్యప్రాకరణికత్వా దనుపసర్జనీభూతకార్యస్యావశ్య
వక్తవ్యత్వమతిప్రసిద్ధత్వంవా । విశేషంవక్తుం నిషేధో నిషేధ ఇవ
యః సవక్ష్యమాణ విషయ ఉక్తవిషయశ్చేతి ద్వివిధ ఆక్షేపః ॥ క్ర
మేణోదాహరణమ్ ॥ ప ॥ ఏహికింపికీఏవికఏణ ణిక్కివ- భణామి
అహ మహవా । అవిఆరి అకజ్జారంభఆరిణీమరఉణభణిస్సం॥ ఛా ॥
ఏహికిమపి కస్యాపికృతేన నిష్కృపం భణామిఅహమథవా । అవిచా
రితకార్యారంభకారిణీస్మరత్వం నభణిష్యామి॥ ప ॥ జ్యోత్స్నామౌ
క్తికదామచందనరసశ్శీతాంశుకాంతద్రవః కర్పూరంకదళీమృణాలవల
యాన్యంభోజినీపల్లవాః । అంతర్మానసమాస్త్వయాప్రభవతా త
స్యాస్స్ఫులింగోత్కర వ్యాపారాయభవంతి హంతకిమనేనోక్తేన న
బ్రూమహే॥ ప॥ క్రియాయాః ప్రతిషేధేవిఫలస్యోక్తిర్విభావనా । హే
తురూపక్రియాయానిషేధేపి తత్ఫలప్రకాశనంవిభావనా॥ యథా ॥ కు

దశసుఅవశిష్టభేదాస్స్వయమూహ్యాఇత్యాహ-ఏవంజాతీయకాఇతి - ద
శారీత్యా॥ ఆక్షేపంలక్షయతినిషేధఇతి-లక్షణంవివృణోతి- వివక్షితస్యే
తి - అనుపసర్జనీభూతంప్రధానీభూతంయత్కార్యంతస్యనిషేధఇవ
నిషేధఇవభాసమానఇత్యర్థః - యోనిషేధః॥వక్ష్యమాణవిషయముద
హరతి-ఏహీతి. ఏహీతి-నాయకంప్రతిదూత్యాఉక్తిరియం-నభణిష్యామీ
తివక్ష్యమాణవిషయః॥ ఉక్తవిషయముదాహరతి- జ్యోత్స్నేతి- ఆఇతి
ఛాయాం - త్వయాఅంతర్మానసంమానసాఖ్యంతత్త్వేప్రభవతాసతా
జ్యోత్స్నాదిశిశిరోపచారాఃతస్యాఃస్ఫులింగోత్కరస్యవ్యాపారాయఅ
తాపాయభవంతి-హంతేతివిషాదే - అనేనోక్తేనకిం- కింప్రయోజనం

సుమితలతాభిరహతాప్యధత్త రుజమళికులైరదష్టాపి । పరివర్జితైస్స
నలినీలహరీభిరలోలితాప్యఘూర్ణత సా ॥ విశేషోక్తిరఖండేషు కారణే
షు ఫలావచః॥ మిళితేష్వపి కారణేషు కార్యస్యాకథనం విశేషోక్తిః॥ అను
క్తనిమిత్తా ఉక్తనిమిత్తా అచింత్యనిమిత్తా చ॥ క్రమేణోదాహరణం॥ నిద్రా
నివృత్తావుదితే ద్యురత్నే సఖీజనే ద్వారపరంపరాప్తే । శ్లథీకృతాశ్లేష
రసే భుజంగే చచాల నాలింగనతోంగనా సా ॥ కర్పూర ఇవ దగ్ధోపి శక్తి
మాన్యో జనే జనే । నమోస్త్వవార్యవీర్యాయ తస్మై మకరకేతవే॥ స ఏక
స్త్రీణి జయతి జగంతి కుసుమాయుధః । హరతాపి తనుం యస్య శంభునా
న బలం హృతమ్॥ యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయః॥ య
థా॥ ఏకస్త్రిధా వససి చేతసి చిత్రమత్ర దేవ ద్విషాం చ విదుషాం చ మృగీదృ

భావనాం లక్షయతి - క్రియాయా ఇతి - ఉదాహరతి - కుసుమితేతి - సావిర
హిణీ - ఆహతా అతాడితాపి - అత్ర హననక్రియాయాః ప్రతిషేధః - అధ
త్త రుజమితి ఫలవ్యక్తిర్వ్యక్తైవ - అదష్టాపీతి క్రియాప్రతిషేధః - పరివర్జి
తైస్సైతి ఫలవ్యక్తిః - నలినీలహరీభిః నలినీప్రవాహైః అలోలితా అనాందోళి
తాపీతి క్రియాప్రతిషేధః - అఘూర్ణతేతి ఫలవ్యక్తిః - విశేషోక్తిం లక్ష
యతి - విశేషోక్తిరితి - ఉదాహరతి - నిద్రానివృత్తావితి - ద్యురత్నే సూర్యే -
సా అంగనా కామినీ ఆలింగనతో న చచాల - నాలింగనం తత్యాజేత్య
ర్థః - అత్ర నిద్రానివృత్త్యాదికారణసామగ్ర్యాం సత్యామప్యాలింగనపరి
త్యాగలక్షణం కార్యం నోత్పన్నమితి విశేషోక్తిః ॥ పునస్సంభోగసముత్సు
కత్వరూపం నిమిత్తం నోక్తం॥ ఉక్తనిమిత్తాముదాహరతి - కర్పూర ఇతి -
అత్ర శక్తిమత్త్వరూపకార్యస్యాభావం ప్రతి దాహలక్షణే కారణే సత్య
ప్యవార్యవీర్యత్వం నిమిత్తముక్తం॥ తృతీయాముదాహరతి - స ఇతి - అ
త్ర తనుహరణరూపకారణే సత్యపి బలహరణరూపస్య కార్యస్యానుక్తిః
తత్ర నిమిత్తమచింత్యం - పరమేశ్వరప్రభావస్య నియోగపర్యనుయో
గానర్హత్వాత్ ॥ యథాసంఖ్యం లక్షయతి - యథాసంఖ్యమితి
ఉదాహరతి - ఏక ఇతి - హే దేవరాజన్ - ఏకస్త్వం - త్రిధా త్రి

కాంచ। భీతించ సమ్మదరసం చరతించ యుంజన్ కార్త్స్న్యేన చ వినయేన చ లీలయా చ॥ సామాన్యం వా విశేషో వా తదన్యేన సమర్థ్యతే। యత్ర సోర్థాంతరన్యాసస్సాధర్మ్యేణేతరేణ వా॥ సాధర్మ్యేణ వైధర్మ్యేణ వా సామాన్యం విశేషేణ। యత్సమర్థ్యతే విశేషో వాపి సామాన్యేన సోర్థాంతరన్యాసః॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ నిజదోషావృతమనసామతిసుందరమేవ భాతి విపరీతమ్। పశ్యతి పిత్తోపహతశ్శశిశుభ్రం శంఖమపి పీతమ్॥ సుసితవసనాలంకారాయాం కదాచన కౌముదీమహసి సుదృశి స్వైరం యాంత్యాం గతో స్తమభూద్విధుః। తదను భవతః కీర్తేః కేనాప్యగీయత యేన సా ప్రియగృహమగాన్ముక్తాశంకా క్వ నాసి సుఖప్రదః॥ ప॥ గుణానామేవ దౌరాత్మ్యాద్ధురి ధుర్యో నియుజ్యతే। అసంజాతకిణస్కంధస్సుఖం స్వపితి గౌర్గళిః॥ అహో హి మే బహ్వపరాద్ధమాయుషా యదప్రియం వాచ్యమిదం మయేదృశమ్। త ఏవ ధన్యాస్సుహృదః పరాభవం జగత్యదృష్ట్వైవ హి యే క్షయం గతాః॥ విరోధస్సోవిరోధేపి విరుద్ధత్వేన యద్వచః॥ తస్తువృత్తేనావిరోధేపి విరుద్ధయోరివ యదభిధానం స విరోధః॥ జాతిశ్చతుర్భిర్జాత్యాద్యైర్గుణో గుణాదిభిస్త్రిభిః। క్రియా ద్వాభ్యామపి ద్రవ్యం ద్రవ్యేణైవేతి తే దశ॥ క్రమేణోదాహరణాని॥ ప॥ అభినవనలినీకిసలయ

~~~~~~

భిః ప్రకాశైః॥ అర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి- సామాన్యమితి- ఉదాహరతి - నిజేతి- అత్ర విశేషేణ సామాన్యం సమర్థితం సాధర్మ్యేణ సుసితేతి- అభిసారికాతో విశేషః క్వేతి సామాన్యేన సాధర్మ్యేణ సమర్థ్యతే - యేన యశోగానేన స్యందనేః- గుణానామితి ధుర్యః ప్రముఖః- కిణస్సోగళో స్యాస్తీతి గళీ. గళేబలాదాసంజితం యుగం పాతయతి యస్స గళీ - గౌర్వృషభః అసంజాతకిణస్స్కంధో యస్య స తాదృశస్సన్ అత్ర గుణానామితి సామాన్యం గళివిశేషేణ సుఖమితి వైధర్మ్యద్వారా సమర్థ్యతే ॥ అహో ఇతి- ఆప్తసుహృదం ప్రత్యప్రియవచనం వక్తుమవిశేషరూపః ధన్యా ఇతి సామాన్యేన అహమధన్య ఇతి వైధర్మ్యేణ సమర్థ్యతే ॥ విరోధా
~~~~~~

మృణాలవలయాదివదహనరాశిః । సుభగకురంగదృశోస్యాః ధివశత
స్త్వద్విరహోగపరితాపే॥ ప॥ గిరయోప్యనున్నతియుజో మరుదప్యచలోబ్ధి
రప్యగంభీరాః। విశ్వంభరాప్యతిలఘుర్నరనాథ త్వాంతికే నియతమ్॥
ప॥ యేషాం కంఠపరిగ్రహప్రణయితాం సంప్రాప్య ధారాధర స్తీక్ష్ణ
స్సోప్యనురజ్యతే చ కమపి స్నేహం పరాప్నోతి చ। తేషాం సంగర రంగస
క్తమనసాం రాజ్ఞాం త్వయా భూపతే పాంసూనాం పటలైః ప్రసాధనవిధి
ర్నిర్వర్త్యతే కౌతుకమ్॥ ప॥ సృజతి చ జగదిదమవతి చ సంహరతి చ హేల
యైవ యో నియతమ్। అవసరవశతశ్శఫరో జనార్దనస్సోపి చిత్రమిదమ్॥
ప॥ సతతం ముసలాసంగా ద్బహుతరగృహకర్మఘటనయా నృపతే। ద్వి
జపత్నీనాం కఠినాస్సతి భవతః కరాస్సరోజసుకుమారాః॥ ప॥ పేశలమపి
ఖలవచనం దహతితరాం మానసం సతత్వవిదామ్। పరుషమపి సుజనవా
క్యం మలయజరసవత్ప్రమోదయతి॥ ప॥ క్రౌంచాద్రిరుద్దామదృషద్ఘనో

అత్ర సలిలాదిజాత్యా దహనజాతిః విరుద్ధా - విరహవేదనయా సమాహి
యతే॥ జాత్యా విరుద్ధం గుణముదాహరతి - గిరయ ఇతి - అత్ర గిరిత్వాది
జాతిభిరనున్నతత్వాదిగుణా విరుద్ధాః - వర్ణనీయస్య మహాప్రభావతయా
పరిహారః॥ జాత్యా విరుద్ధాం క్రియాముదాహరతి - యేషామితి - ధారాధ
రః ఖడ్గః - అత్ర ఖడ్గత్వజాత్యా అనురంజనక్రియా విరుద్ధా - పాంసుత్వజా
త్యా మండనక్రియా చ విరుద్ధా - శత్రుజయేన సమాధీయతే - శ్లేషచ్ఛా
యాస్య సహకారిణీ॥ జాత్యా విరుద్ధం ద్రవ్యముదాహరతి - సృజతీతి - అ
త్ర శఫరత్వజాత్యా జనార్దనద్రవ్యం విరుద్ధం - జగత్స్రష్టృత్వేన పరిహారః॥ గు
ణేన విరుద్ధం గుణముదాహరతి - సతతమితి - అత్ర కాఠిన్యగుణేన సౌకు
మార్యగుణో విరుద్ధః - రాజవితరణాత్సమాధీయతే॥ గుణేన విరుద్ధాం క్రి
యాముదాహరతి - పేశలమితి - అత్ర పేశలత్వగుణేన దాహక్రియా పారు
ష్యగుణేన ప్రమోదనక్రియా చ విరుద్ధా - ఖలోక్తేర్దుస్సహత్వాత్సుజన
వచనస్య హృద్యత్వాచ్చ పరిహారః॥ గుణేన విరుద్ధం ద్రవ్యముదాహరతి -
క్రౌంచాద్రిరితి - శాతో వజ్రమితి కేచిత్ - అభిజాతో మృదులః - అత్రక

యంయన్మార్గణానాగణశ్శాతపాతే। అభూన్నవాం భోజదళాభిజాత స్సభార్గవస్సత్యమపూర్వసర్గః॥ ప॥ పరిచ్ఛేదాతీత స్సకలవచనానామవిషయః పునర్జన్మన్యస్మిన్ననుభవపదం యోనగతవాన్ । వివేకప్రధ్వంసాదుపచితమహా మోహగహనో వికారః కోప్యంత ర్జడయతి చ తాపం చ కురుతే॥ ప॥ అయం వారామేకో నిలయ ఇతి రత్నాకర ఇతి శ్రితో స్మాభి స్తృష్ణాతరళితమనోభిర్జలనిధిః । క ఏవం జానీతే జఠరపుటీకోటరగతం క్షణాదేనం తామ్యత్తిమిమకరమాపాస్యతి మునిః॥ ప॥ సమదమతంగజమదజలనిస్యందతరంగిణీపరిష్వంగాత్ । క్షితితిలకత్వయి తటఋషి శంకరచూడాపగాపి కాళిందీ॥ ప॥ స్వభావోక్తిస్తు డింభాదేః స్వక్రియా రూపవర్ణనమ్॥ స్వయో స్తదేకాశ్రయయోః రూపం వర్ణస్సంస్థానం చ। ఉదాహరణం॥ ప॥ పశ్చాదంఘ్రీ ప్రసార్య త్రికనతివినతం ద్రాఘయిత్వాంగముచ్చై రాసజ్య భుగ్నకంఠో ముఖమురసి సటా ధూళిధూమ్రా వి

మలవళీవత్సౌకుమార్యగుణేన పర్వతరూపద్రవ్యం విరుద్ధం- భార్గవస్య గాఢప్రహారాత్సహాధీయతే ॥ క్రియయా విరుద్ధాం క్రియాముదాహరతి- పరిచ్ఛేదేతి - పునరన్యస్మిన్ జన్మని- ఇయానేతావానిత్యవధారణాత్మకం జ్ఞానం పరిచ్ఛేద స్తదతీత స్తదవిషయః- తథా సకలవచనానాం అభిధాలక్షణాదిసర్వప్రకారశబ్దవ్యాపారాణాం - అత్ర జడీకరణ క్రియయా తాపకరణక్రియా విరుద్ధా- ఔత్సుక్యాతిశయాత్పరిహారః॥ క్రియయా విరుద్ధం ద్రవ్యముదాహరతి- అయమితి- అత్ర జలనిధిపానక్రియయా అగస్త్యరూపద్రవ్యం విరుద్ధం - అగస్త్యస్య మహిమ్నా పరిహారః ॥ ద్రవ్యేణ విరుద్ధం ద్రవ్యముదాహరతి- సమదేతి- అత్ర గంగాకాళిందీద్రవ్యయోర్విరోధః॥ మదోదక నీలిమ్నా పరిహ్రియతే॥ స్వభావోక్తిం లక్షయతి- స్వభావోక్తిరితి - స్వయోః క్రియారూపయోః వర్ణనం - డింభాదేరిత్యనేన స్వసంబంధిత్వావగమాత్తిరం స్వశబ్దోపాదానేనేత్యాశంక్యాహ- స్వయోరితి- ఉదాహరతి - పశ్చాదితి - అత్రాంఘ్రిప్రసారణాంగదీర్ఘీకరణ ముఖవక్త్ర లగనాదయ స్సంస్థానోక్తయః - ధూళిధూ

ధూమః । ఘాసగ్రాసాభిలాషాదనవరతచలత్ప్రోథతుండస్తురంగో
మందం శబ్దాయమానో విలిఖతి శయనాదుత్థితః క్ష్మాం ఖురేణ ॥ ౫ ॥ వ్యాజస్తు
తిర్ముఖే నిందా స్తుతిర్వా రూఢిరన్యథా ॥ వ్యాజరూపా వ్యాజేన వా స్తుతిః ॥
క్రమేణోదాహరణం ॥ ౫ ॥ హిత్వా త్వాముపరోధవంధ్యమనసాం మన్యే న
మౌళిః పరో లజ్జామజ్జనమంతరేణ చరమామన్యత్ర నో దృశ్యతే । యస్త్యాగం
తనుతేతరాం ముఖశతైరేత్యాశ్రితాయాః శ్రియః ప్రాప్య త్యాగకృతావ
మాననమపి త్వయ్యేవ యస్యాస్థితిః ॥ ౫ ॥ హే హేలాజిత బోధిసత్త్వ వచ
సాం కిం విస్తరైస్తోయధే నాస్తి త్వత్సదృశః పరః పరహితాధానే గృహీత
వ్రతః । తృష్యత్పాంథజనోపకారఘటనావైముఖ్యలబ్ధాయశోభారప్రో
ద్వహనే కరోషి కృపయా సాహాయ్యకం యన్మరోః ॥ ౫ ॥ సాసహోక్తిస్సహా
ర్థస్య బలాదేకం ద్వివాచకం । ఏకార్థాభిధాయకమపి సహార్థబలాద్యదు
భయస్యావగమకం సా సహోక్తిః । యథా ॥ ౫ ॥ సహ దిఅహణిసాహిం దీహ
రాసాసదండా సహ మణివలయేహిం బాప్పధారా గళంతి । తుహ సుహఅ
ఽఓఏపతిపఏ ద్వేఅణీఏ సహ అదణులతాఏ మబ్బ శాజీవిదాసా ॥ ధా ॥ సహది

మా ఇతి వర్ణనస్యోక్తిః - చలత్ప్రోథతుండ ఇతి సంస్థానోక్తిః - శ
బ్దాయమానో విలిఖతీతి పదద్వయేన క్రియోక్తిః ॥ వ్యాజస్తుతిం లక్షయతి-
వ్యాజస్తుతిరితి - ఉదాహరతి - హిత్వేతి - ఉపరోధేన దాక్షిణ్యేన వం
ధ్యం మనో యేషాం తేషాం మౌళిరగ్రణీః త్వాం హిత్వా త్వాం వినా పరో
నాస్తీతి మన్యే త్వద్విధః కోపి దాక్షిణ్యరహితో నాస్తి । చరమామంతరేణ చ అ
న్యత్ర లజ్జాయాం మజ్జనం విలయః నిర్లజ్జత్వమితి యావత్ నో దృశ్యతే - యో
భవాన్ ముఖశతైర్బహుభిః ప్రకారైరేత్యాగత్య ఆశ్రితాయాః శ్రియస్త్యా
గం తరాం తనుతే ॥ హే హేలేతి - శ్రీవృక్షః కేశవావాసో మాంగళ్యో వ
హ్నిగర్భకః । నారాయణో బోధిసత్త్వ ఇత్యమరశేషః - సహోక్తిం లక్ష
యతి - సా సహోక్తిరితి - అర్థగ్రహణం సాకమిత్యాదిపర్యాయసంగ్ర
హార్థం - వాచకత్వం క్వచిదభిధాయకత్వం - క్వచిద్బోధకత్వం చేత్యా
హ - ఉభయస్యేతి ఉదాహరతి - సహదివసేతి - స్పష్టం - దీర్ఘశ్వాసా

వసనిశాభిర్దీర్ఘాశ్శ్వాసదండాస్సహమణివలయైర్బాష్పధారాగళం
తి। తవసుభగవియోగేపత్యాఉద్వేగిన్యాస్సహచతనులతయాదుర్బ
లాజీవితాశా॥ శ్వాసదండాదిగతందీర్ఘత్వాదిశాబ్దం - దివసనిశాదిగ
తంతుసహార్థసామర్థ్యాత్ప్రతిపద్యతే॥వినోక్తిస్సావినాన్యేనయత్రా
న్యస్సన్నేతరః।క్వచిదశోభనఃక్వచిచ్ఛోభనః।క్రమేణోదాహరణం॥ప॥
అరుచిర్నిశయావినాశశీశశినాసాపివినామహత్తమః। ఉభయేన వినా
మనోభవస్ఫురితంనైవచకాస్తికామినోః ॥ ప ॥ మృగలోచనయావినా
విచిత్రవ్యవహారప్రతిభాప్రభాప్రగల్భః। అమృతద్యుతిసుందరాశయో
యంసుహృదాపేనవినానరేంద్రసూనుః॥ ప ॥ పరివృత్తిర్వినిమయోయో
ర్థానాంస్యాత్సమాసమైః।పరివృత్తిరలంకారః। ఉదాహరణం॥ ప ॥
లతానామేతాసాముదితకుసుమానాం మరుదయంమతంలాస్యందత్వాశ్ర
యతిభృశమామోదమసమమ్ । లతాస్త్వధ్వన్యానామహహదృశమా
దాయసహసాదదత్యాధివ్యాధిభ్రమిరుదితమోహవ్యతికరమ్॥ అత్రప్ర
థమేర్ధేసమేనసమస్య ద్వితీయేఉత్తమేనన్యూనస్య॥ ప॥ నానావిధప్ర
హరణైర్నృపసంప్రహారే స్వీకృత్యదారుణనినాదవతఃప్రహారాన్ ।
దృప్తారివీరవిసరేణవసుంధరేయం నిర్విప్రలంభపరిరంభవిధిర్వితీర్ణా॥
అత్రన్యూనేనోత్తమస్య ॥ ప్రత్యక్షాఇవయద్భావాః క్రియంతె భూత

నాందండాకారత్వేనదండత్వరూపణం-వినోక్తింలక్షయతి- వినోక్తిరితి-
యత్రాన్యఃఅన్యేనవినా - సన్నిత్యస్యన- ఇతరఃఅరమ్యోన - ఉదాహ
రతి - అరుచిరితి - అరుచిఃరుచిరహితః - నశోభతఇత్యర్థః-మహత్త
మఇతిరూపకం - గాఢాంధకారరూపేత్యర్థః ॥ మృగలోచనయేతి-
పూర్వంస్త్రీమోహితస్సన్వ్యవహారాభిజ్ఞో నాభూత్ - దుష్టసుహృ
దాచదుర్బుద్ధిరభూత్- అధునాతాభ్యాంవినాశోభత ఇత్యర్థః - ప
రివృత్తింలక్షయతి- పరివృత్తిరితి- ఉదాహరతి- లతానామితి- అసమం
అనధికం- నానేతి- నిర్విప్రలంభపరిరంభవిధిస్సతీ-యథాభూమిస్త్వాం
నముంచతితథాదత్తేత్యర్థః॥ భావికంలక్షయతి- ప్రత్యక్షాఇవేతి - ఉ

భావికః । భూతాశ్చభావినశ్చేతిద్వంద్వః । భావః కవేరభి ప్రాయోఽత్రాస్తీతిభావికం॥ ఉదాహరణం ॥ ప ॥ ఆసీదంజనమత్రేతి పశ్యామి తవలోచనే । భావిభూషణసంభారాం సాక్షాత్కుర్వే తవా కృతిమ్ ॥ అత్రాద్యార్ధేభూతస్య । ద్వితీయేభావినోదర్శనం॥ కా వ్యలింగంహేతో ర్వాక్యపదార్థతా । వాక్యార్థతాయథా ॥ ప ॥ వపుఃప్రాదుర్భావాదనుమితమిదం జన్మనిపురాపురారేనక్వాపిక్షణమపి భవంతంప్రణతవాన్ । నమన్ముక్తస్సంప్రత్యహమతనురగ్రేప్యనతిమానీ శక్షంతవ్యంతదిదమపరాధద్వయమపి॥ అనేకపదార్థతాయథా॥ప॥ప్ర ణయసఖీసలీలపరిహాసరసాధిగతై ర్లలితశిరీషపుష్పహననైరపి తామ్య తియత్। వపుషివధాయతత్రతవశస్త్రముపక్షిపతః పతతుశిరస్యకాండ యమదండఇవైషభుజః॥ ఏకపదార్థతాయథా॥ ప ॥ భస్మోద్ధూళన భద్రమస్తుభవతే రుద్రాక్షమాలేశుభం హా సోపానపరంపరే గిరిసుతా కాంతాలయాలంకృతే । అద్యారాధనతోషితేనవిభునా యుష్మత్సప ర్యాసుఖాలోకోచ్ఛేదినిమోక్షనామనిమహామోహేనిలీయామహే॥ ఏ

దాహరతి- ఆసీదితి - స్వభావేనైవనీలయో స్తవల్లోచనయోఃకిమంజనే నక్షిప్తాంజనేఇవలోచనే ప్రతిభాసాతేఇత్యర్థః - తవాకృతిరపిభూష ణాభావేపిరామణీయకం పుష్ణాతి - అతోభూషణమపినధార్యమితిభా వః- కావ్యలింగంలక్షయతి-కావ్యలింగమితి - యత్రకార్యరూపోహేతు ర్వాక్యార్థస్థిత్యావావిశేషణద్వారేణ పదార్థస్థిత్యావాలింగత్వేననిర్ది శ్యతేతత్కావ్యలింగం॥ఉదాహరతి - వపురితి - మహాదేవంప్రతిభక్త స్యోక్తిరియం॥ ప్రణయేతి - ఇష్టదేవతాబల్యుపహారార్థం మాలతీం హంతుముద్యుక్తాదఘోరఘంటాత్త్రామాకృష్యాఘోరఘంటంప్రతి మా ధవస్యోక్తిరియం - అకాండాదకస్మాన్నిపాతితయమదండఇవ॥అత్రశస్త్రో పక్షేపలక్షణోహేతుఃపతతిభుజఇత్యేతత్పదద్వయార్థతయాపరిణతః- కావ్యలింగకారకోహేతుః - అనుమానాలంకారేతుజ్ఞాపకః॥భస్మోద్ధూ ళనేతి-స్పష్టం ॥ ఉదాహరణత్రయేపియథాక్రమం సమన్వయమూహ

వ్యపరాధద్వయె పూర్వాపరజన్మనోరనమనమ్। భుజపాతేశప్రోపత్షే
పః। మహామోహేసుఖాలోకాచ్ఛేదిత్యంచ యథాక్రమ ముక్తరూపా
హేతుః॥ పర్యాయోక్తంవినావాచ్య వాచకత్వేన వస్తుయత్॥ వాచ్య
వాచకభావవ్యతిరిక్తేన అవగమనవ్యాపారేణ యత్ప్రతిపాదనం తత్ప
ర్యాయేణభంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయోక్తం॥ ఉదాహరణం॥ యం
ప్రేక్ష్యచిరరూఢాపినివాసప్రీతిరుజ్ఝితా। మదేనైరావణముఖే మా
నేనహృదయేహరేః॥ అత్రైరావణశక్రౌమదమానవిముక్తౌ జాతావితి
వ్యంగ్యమపిశబ్దేనోచ్యతే। తేనయదేవోచ్యతే తదేవవ్యంగ్యం నతదోచ్య
తే॥ యథా॥ గవిశుక్లేచలతిదృష్టేగౌశ్శుక్లశ్చలతీతివికల్పోయదేవదృష్టం
తదేవవికల్పయతి - నతుయథాదృష్టంతథా॥ అభిన్నాసంసృష్టత్వేన దృ
ష్టం భేదసంసర్గాభ్యాంవికల్పయతి॥ ఉదాత్తంవస్తునస్సంపత్॥ సంప

పష్వితి॥ పర్యాయోక్తంలక్షయతి - పర్యాయోక్తమితి - ఉదాహరతి -
యమితి - అత్రకార్యముఖేనరావణస్య స్వర్గవిజయలక్షణప్రభావోవ
ర్ణితః-అత్రభంగ్యంతరేణకథనంకథమిత్యతఆహ - అత్రేతి-ననువ్యంగ్య
మపిశబ్దేనోచ్యతఇతివ్యాహతమిత్యతఆహ - తేనేతి- వ్యంగ్యాపేక్షయా
ప్రకారాంతరేణాభిధానసంభవాత్ - నతస్యైవతథైవవిచ్ఛిత్త్యావావా
చ్యత్వంగమ్యత్వంచేత్యాచష్టేహే- తర్హి కథమిత్యుక్తేకార్యాదిద్వా
రేణవాచ్యత్వం స్వసామగ్ర్యావ్యంగ్యత్వం చేత్యభిధానాన్నవ్యాహతిరితి
భావఃఏతద్దృష్టాంతేనద్రఢయతి- యథేతి- దృష్టఇతి-నిర్వికల్పకతయేతి
శేషః - అవికల్పకతయా యథాగవాదికం దృష్టం తథైవ చైత్రాది
ప్రమాతా నవికల్పయతి నపునర్యథాదృష్టం తథైవ వికల్పయితు మ
ర్హతి - వికల్ప్యావికల్ప్యయోర్వైలక్షణ్యప్రసంగాత్ - ననువికల్ప్య
మానత్వమవికల్ప్యమానత్వంచకథమేకస్యేత్యతఆహ - అభిన్నేతి - అ
వికల్పావస్థాయాం శుక్లాదినా యదభిన్నం అసంసృష్టం వికల్పోల్లే
ఖాచ్ఛిన్నంచతదేతద్వికల్పవేలాయాం భేదేనసంసర్గేణచ వికల్పయతీ
తిప్రకారభేదాత్ప్రకృతేపి నవ్యాహతిరితిసూక్తం - ఉదాత్తం లక్ష
యతి - ఉదా.తమితి - ఉదాహరతి - ముక్తాఇతి- స్పష్టం॥ అథార్దితి-

త్సమృద్ధియోగః॥ యథా॥ ముక్తాః కేళివిసూత్రహారగళితా స్సంమార్జ
నీభిర్హృతాః ప్రాతః ప్రాంగణసీమ్ని మందరచల ద్బాలాంఘ్రిలాక్షారు
ణాః॥ దూరాద్దాడిమబీజశంకితధియః కర్షంతి కేళీశుకా యద్విద్వద్భవ
నేషు భోజనృపతే స్తత్త్యాగలీలాయితమ్॥ మహతాంచోపలక్షణం॥ ఉప
లక్షణమంగభావః॥ అర్థాదుపలక్షణీయే ర్థే॥ ఉదాహరణం॥ప॥ తది
దమరణ్యం యస్మి న్ దశరథవచనానుపాలనవ్యసనీ । నివస న్బాహు
సహాయ శ్చకార రక్షః క్షయం రామః॥ నచాత్ర వీరరసః । తస్యైవాం
గత్వాత్॥ ప॥ తత్సిద్ధిహేతావేకస్మి న్యత్రాన్య త్తత్కరం భవేత్॥ స
ముచ్చయోసౌ॥ తస్య ప్రస్తుతస్యైకస్మింత్సాధకే స్థితే సాధకాంతరాణి
యత్ర సంతి స సముచ్చయః॥ యథా॥ ప॥ దుర్వారాస్స్మరమార్గణాః
ప్రియతమో దూరే మనో త్యుత్సుకం గాఢం ప్రేమ నవం వయో తికఠినాః ప్రా
ణాః కులం నిర్మలమ్। స్త్రీత్వం ధైర్యవిరోధి మన్మథసుహృత్కాలః కృతాం
తో క్షమో నో సఖ్యశ్చతురాః కథం ను విరహస్సోఢవ్య ఇత్థం శఠః । అత్ర విర
హాసహత్వం స్మరమార్గణా ఏవ కుర్వంతి । తదుపరి ప్రియతమదూరస్థి
త్యాద్యపాత్తం । ఏష ఏవ సముచ్చయస్సద్యోగ అసద్యోగ సదసద్యోగేచ
పర్యవస్యతీతి న పృథగ్లక్ష్యతే । తథాహి॥ప॥ కులమమలినం భద్రా మూర్తిర్
మతిశ్శ్రుతిశాలినీ భుజబలమలం స్ఫీతా లక్ష్మీః ప్రభుత్వమఖండితమ్। ప్రకృ
తిసుభగా హ్యేతే భావా అమీభిరయం జనో వ్రజతి సుతరాం దర్పం రాజం
స్తఏవ తవాంకుశాః॥ అత్ర సతాంయోగః । ఉక్తోదాహరణే త్వసతాం

అర్థప్రాప్తావనర్థపరిహారేచ ప్రవృత్తా మహాంతః- తేషాం వర్ణనీయే
ర్థే అంగభావ ఉదాత్తాలంకారః - ఉదాహరతి - తదితి - అత్రారణ్యస్యైవ
వర్ణనీయే శ్రీరామచరితమంగత్వేన వర్ణితం తతో వీరరసాశ్రయస్య శ్రీ
రామస్యాప్యంగత్వం॥ సముచ్చయం లక్షయతి - తత్సిద్ధిహేతావితి - ఉ
దాహరతి - దుర్వారా ఇతి - అక్షమః మారణే అశక్తః - కులమితి - తే
కులాదయ ఏవ తవ అంకుశాః దర్పనివారకా ఇత్యర్థః - అత్ర నిష్కలంక
త్వేన శోభనస్య కులస్య మూర్త్యాదిభి శ్శోభనాంతరై ర్యోగస్సద్యోగః॥

యోగః॥ శశీదివసధూసరో గళితయౌవనాకామినీసరో విగతవారిజంముఖమనక్షరంస్వాకృతేః। ప్రభుర్ధనపరాయణస్సతతదుర్గతిస్సజ్జనో నృపాంగణగతః ఖలో మనసిసప్తశల్యానిమే॥ అత్రశశినిధూసరే శల్యే శల్యాంతరాణీతిశోభనాశోభనయోగః ॥ సత్వన్యోయుగపద్యా గుణక్రియాః। గుణౌచగుణాశ్చగుణాః। క్రియేచక్రియాశ్చక్రియాః ॥ క్రమేణోదాహరణం॥ విదళితసకలారికులంతవబలమిదమభవదాశువిమలంచ। ప్రతిబలముఖానినరాధిపమలినానిచతానిజాతాని ॥ ప ॥ అయమేకపదేతయావియోగఃప్రియయాచోపనతస్సుదుస్సహోమే। నవవారిధరోదయాదహోభిర్భవితవ్యంచనిరాతపర్ధిరమ్యైః॥ప॥ కలుషంచతవాహితేష్వకస్మాత్సితపంకేరుహసోదరశ్రిచక్షుః। పతితంచమహీపతీంద్రతేషాంవపుషి ప్రస్ఫుటమాపదాంకటాక్షైః ॥ ధునోతిచాసింతనుతేచకీర్తిమిత్యాదేశ్చ కృపాణపాణిశ్చభవాన్రణక్షితౌససాధువాదాశ్చ సురాస్సురాలయే । ఇత్యాదేశ్చదర్శనాద్వ్యధికరణ ఇత్యేకస్మిన్దేశఇతిచనవాచ్యం। ఏకం

శశీతి - అత్రశోభనస్యశశినోశోభనేనదివసధూసరత్వేనయోగః - ఏవముత్తరత్రాపి సదసద్యోగస్సమున్నేయః॥ నచదుర్వారాఇత్యాదావపి సదసద్యోగఇతివాచ్యం - శస్త్ర్యాదివత్సరమార్గణాదీనాం సతతశోభనత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్॥ సత్వన్యఇతి - అన్యస్సముచ్చయఇత్యర్థః॥ గుణసముచ్చయముదాహరతి - విదళితేతి- అత్రవైమల్యమాలిన్యగుణయోర్యౌగపద్యం॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి - అయమితి - అత్రవియోగోపనతిక్రియాయాభవనక్రియాయాశ్చ యౌగపద్యం॥ గుణక్రియాసముచ్చయముదాహరతి - కలుషమితి - అత్రకాలుష్యగుణస్యఆపత్కటాక్షపాతక్రియాయాశ్చయౌగపద్యం॥సమానాధికరణేదేశభేదేచసముచ్చయదర్శనాద్వ్యధికరణఏవేతి ఏకస్మిన్దేశఏవేతిచనవాచ్యమిత్యాహ - ధునోతీతి - అత్రాసిధూననక్రియాయాఃకీర్తితననక్రియాయాశ్చయౌగపద్యేసామానాధికరణ్యం - కృపాణేతి - అత్రకృపాణపాణిత్వగుణస్యసాధువాదక్రియాయాశ్చయౌగపద్యేదేశభేదః॥ పర్యాయాలంకారంలక్ష

క్రమేణానేకస్మిన్పర్యాయః । ఏకంవస్తుక్రమేణానేకస్మిన్వస్తుని భవతి క్రి
యతే వా యస్స పర్యాయః । క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ నన్వాశ్రయస్థి
తిరియం తవ కాలకూట కేనోత్తరోత్తరవిశిష్టపదోపదిష్టా। ప్రాగర్ణ
వస్య హృదయే వృషలక్ష్మణోఽథ కంఠేఽధునా వససి వాచి పునః ఖలానామ్॥
యథా వా॥ బింబోష్ఠ ఏవ రాగస్తే తన్వి పూర్వమదృశ్యత । అధునా హృ
దయేఽప్యేష మృగశాబాక్షి లక్ష్యతే॥ రాగస్య వస్తుతోఽభేదేఽప్యేకతయాఽ
ధ్యవసితత్వాదేకత్వమవిరుద్ధమ్ ॥ శ్రోణీబంధస్త్యజతి తనుతాం సేవతే మ
ధ్యభాగః పద్భ్యాం ముక్తాస్తరలగతయస్సంశ్రితా లోచనాభ్యామ్। ధత్తే
వక్షః కుచసచివతామద్వితీయం చ వక్త్రం త్వద్గాత్రాణాం గుణవినిమయః
కల్పితో యౌవనేన ॥ తం తాణం సిరిసహోఅరరఅణాహరణమ్మి హిఅఅ
మేక్కరసం । బింబాహరే పిఆఏ ణివేసిఅం కుసుమబాణేణ॥ ఛా ॥ త
త్తేషాం శ్రీసహోదరరత్నాభరణే హృదయమేకరసమ్। బింబాధరే ప్రియా
యా వినివేశితం కుసుమబాణేన॥ అన్యస్తతోఽన్యథా ॥ అనేకమేకస్మిన్ క్రమే
ణ భవతి క్రియతే వా యత్సోఽన్యః పర్యాయః। క్రమేణోదాహరణే॥ ప॥ మధు

యతి - ఏకమితి - ఉదాహరతి - నన్వితి - నను భోః కాలకూట - ప్రాక్ అ
ర్ణవస్య హృదయే - అథ కంఠే - అధునా ఖలానాం పిశునానాం వాచి - హృ
దయాత్కంఠే - కంఠాన్ముఖస్థితత్వాత్ ఉత్తరోత్తరవిశిష్టతా - కలికాలవి
వఖలబాహుల్యాదధునేత్యుక్తం - అత్రైకస్య కాలకూటస్య క్రమేణానే
కత్ర స్థితికథనాత్సమన్వయః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - బింబోష్ఠ ఇతి-
రాగః రక్తిమా అనురాగశ్చ॥ రాగస్యేతి॥ ద్వితీయముదాహరతి - శ్రోణీ
బంధ ఇతి - కుచసచివతాం కుచసద్వితీయతాం- తం తాణమితి-తత్తేషా
మితి - శ్రీసహోదరరత్నమమృతం కౌస్తుభశ్చ - తదాకర్షణోద్యతా
నాం తేషామసురాణాం ఏకరసం ఏకానురాగం హృదయం తత్తదా మో
హినీరూపప్రియాయా బింబాధరే కుసుమబాణేన వినివేశితం - రత్నాహ
రణోద్యమముపేక్ష్య తద్గతహృదయా బభూవురితి భావః - ప్రకారాంత
రం లక్షయతి - అన్య ఇతి - ఉదాహరతి - మధురిమేతి - మధురిమ్ణామ

రిమరుచిరంవచఃఖలానామమృతమహో ప్రథమంపృథువ్యనక్తి। అథకథ
యతిమోహహేతుమంతర్గతమివహాలహాలంతదేవభూయః॥ప॥తద్గేహం
నతభిత్తిమందిరమిదంలబ్ధావకాశందివ స్సాధేనుజరతీనదంతికరిణా మే
తాఘనాభాఘటాః । సక్షుద్రోముసలధ్వనిఃకలమిదం సంగీతకంయోషి
తామాశ్చర్యందివసైర్ద్విజోయమియతీం భూమింపరాంప్రాపితః ॥ అ
త్రైకస్యైవహానోపాదానయోరవివక్షితత్వాన్నపరివృత్తిః ॥ అనుమా
నంతదుక్తంయత్సాధ్యసాధనయోర్వచః ॥ పక్షధర్మాన్వయవ్యతిరేక
త్వేన త్రిరూపోహేతుస్సాధనమ్।ధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదోవ్యాపకసా
ధ్యత్వం। యథా॥ ప॥యత్రైతాలహరీ చలాచలదృశో వ్యాపారయంతి
భ్రువంయత్తత్రైవపతంతిసంతతమమీమర్మస్పృశోమార్గణాః । త
చ్చక్రీకృతచాపసంజితశర ప్రేంఖత్కరఃక్రోధనో ధావత్యగ్రతఏవశాస

ధురంఖలానాంవచఃకర్తృప్రథమమాదౌపృథుఅమృతంవ్యనక్తిఅహో -
అథపశ్చాత్ మోహస్యహేతుఃకారణం తత్ఖలవచఏవఅంతర్గతంహాల
హాలంకథయతి ప్రకటయతీవ - అత్రానేకమమృతంవిషంచఏకస్మిన్ఖల
వచనేభవతి॥ ద్వితీయముదాహరతి - తదితి - తత్పూర్వదృష్టం- ఇదమ
ద్యతనంమందిరందివస్స్వర్గాల్లబ్ధావకాశం స్వర్గసదృశమిత్యర్థః -
యద్వాస్వర్గవ్యాపిశిఖరం - దివసైఃకతిపయైర్దినైరిత్యర్థః - భూ
మిముత్కర్షం - ప్రాపితఃదైవేనేతిశేషః - అత్రానేకంగేహాదికమేక
స్మిన్ద్విజేకృతం॥ అనుమానంలక్షయతి - అనుమానమితి - సాధ్యసాధనే
వివృణోతి - పక్షేతి - పక్షధర్మాన్వయవ్యతిరేకాణాం భావఃపక్ష
ధర్మాన్వయ వ్యతిరేకత్వంతేన - వ్యాప్యస్యసందిగ్ధ సాధ్యవద్వృత్తి
త్వంపక్షధర్మతా - యత్సత్వే యత్సత్వమన్వయః - యదభావే
యదభావోవ్యతిరేకః - తేషాంభావస్తత్త్వంతేన - ధర్మిణిపక్షేఅ
యోగవ్యవచ్ఛేదఃఅయోగాభావః- వ్యాపకస్యసాధ్యత్వంవ్యాపకసాధ్య
త్వం- ఉదాహరతి- యత్రేతి - అత్రమార్గణపాతస్సాధనం-స్మరస్య
శాసనధరత్వంసాధ్యం - ఏతదుభయమేకస్మిన్నేవయోషిద్భ్రూపధర్మి

నధరస్త్వత్యంతదాసాం స్మరః ॥ సాధ్యసాధనయోః పౌర్వాపర్య వి
కల్పేనకించిద్వైచిత్ర్య (మితినతథాదర్శితమ్ । విశేషణైర్యత్సాకూతై
రుక్తిః పరికరస్తుసః ॥ అర్థాద్విశేష్యస్య । ఉదాహరణం॥ ప ॥ మహౌ
జసోమానధనాధనార్చితాధనుర్భృతస్సంయతిలబ్ధకీర్తయః । నసం
హతాస్తస్యనభిన్నవృత్తయః ప్రియాణివాంఛంత్యసుభిస్సమీహితుమ్॥ య
ద్యప్యపుష్టార్థస్యదోషతాభిధానాత్తన్నిరాకరణేనపుష్టార్థస్వీకా
రః । తథాప్యేకనిష్ఠత్వేనబహూనాంవిశేషణానామేవముపన్యాసేవై
చిత్ర్యమిత్యలంకారమధ్యేగణితః ॥ వ్యాజోక్తిశ్ఛద్మనోద్భిన్న వస్తురూప
నిగూహనమ్॥ నిగూఢమపివస్తునోరూపంకథమపి విభిన్నం కేనాపి వ్యపదే
శేనయదపహ్నూయతే సావ్యాజోక్తిః । నచైషాపహ్నుతిః । ప్రకృ
తాప్రకృతోభయనిష్ఠస్య సామ్యస్యేహాసంభవాత్ । ఉదాహరణం॥ ప॥
శైలేంద్రప్రతిపాద్యమాన గిరిజా హస్తోపగూఢోల్లసద్రోమాంచాది వి
సంస్థులాఖిలవిధి వ్యాసంగభంగాకులః। హాశైత్యంతుహినాచలస్య కర

ణివర్తతే- సాధ్యసాధనయోః క్రమోచ్చారణేప్యుత్క్రమోచ్చారణేవా
వైచిత్ర్యాభావఇత్యాహ- సాధ్యేతి ॥ పరికరంలక్షయతి - విశేషణైరితి-
అర్థాదితివిశేష్యస్య- ఉక్తిరితిపూర్వేణాన్వయః- ఉదాహరతి-మహౌ
జసఇతి-మహౌజస్త్వేసతి ప్రభోర్వాంఛితం పూరయితుం శక్యమిత్యా
కూతం- మానధనత్వేనయుద్ధాదపలాయితత్వం - ధనార్చితత్వేనత
త్కార్యానుపేక్షకత్వం- సంయతిలబ్ధకీర్తయ ఇత్యనేనరణకర్మక్షమ
త్వంనసంహతాఇత్యనేనప్రత్యేకంకార్యకరణసామర్థ్యం - నభిన్నవృ
త్తయఇత్యనేన పరస్పరవైమత్యే నకార్యవిఘాతుకత్వాభావః॥ వ్యాజో
క్తింలక్షయతి-వ్యాజోక్తిరితి-ఉదాహరతి- శైలేంద్రేతి-శైలేంద్రేణహిమ
వతాప్రతిపాద్యమానాయాగిరిజాయాఃపార్వత్యాఃహస్తోపగూఢేనహ
స్తస్పర్శేనఉల్లసతారోమాంచాదినా రోమాంచవేపథుభ్యాంవిసంస్థు
లాఖిలవిధేః విభిన్ననిఖిలవైవాహికవిధానస్య యో వ్యాసంగః అనుష్ఠా
నంతస్యభంగేన అకులఃవ్యగ్రః - తుహినాచలస్య కరయోః శైత్యం కి

యోరిత్యుచివాంత్సస్మితం శైలాంతః పురమాతృమండలగణై ర్దృ ష్టోఽవతాద్వశ్శివః ॥ అత్రపులకవేపథూసాత్వికతయా ప్రస్మృతా శైత్య కారణతయా ప్రకాశితత్వాదపలపితస్వరూపావ్యాజోక్తిం ప్రయోజ యతః॥ కించిత్పృష్టమపృష్టంవాకథితం యత్ప్రకల్ప్యతే। తాదృగన్యవ్య పోహాయ పరిసంఖ్యాతుసాస్మృతా॥ ప్రమాణాంతరావగతంవస్తుశబ్దే నప్రతిపాదితం ప్రయోజనాంతరాభావాత్సదృశవస్త్వంతరవ్యవచ్ఛేదా యయత్పర్యవస్యతిసాభవేత్పరిసంఖ్యా । అత్రచకథనం ప్రశ్నపూర్వకం తదన్యథాచపరిదృష్టం । అత్రోభయత్రవ్యపోహ్యమానస్య ప్రతీయమా నతావాచ్యత్వంచేతిచత్వారోభేదాః। క్రమేణోదాహరణాని॥ప॥ కిమా సేవ్యంపుంసాంసవిధమనవద్యంద్యుసరితః కిమేకాంతేధ్యేయంచరణయు గళంకౌస్తుభభృతః। కిమారాధ్యంపుణ్యం కిమభిలషణీయంచ కరుణా యదాసక్త్యాచేతోనిరవధికముక్త్యైప్రభవతి॥ ప॥ కింభూషణం సుదృఢమ త్రయశోనరత్నం కింకార్యమార్యచరితం సుకృతంనదోషాః । కించక్షు రప్రతిహతంధిషణానవేత్రంజానాతికస్త్వదపరస్సదసద్వివేకమ్॥ప॥ కౌ టిల్యంకచనిచయే కరచరణాధరతలేషురాగస్తే। కాఠిన్యంకుచయుగళే

తరళత్వంహాదుస్సహం- ఇత్యుచివానుక్తవాన్- శైలాంతఃపురేణమేనాదీ భిఃమాతృమండలేనసప్తమాతృకాదిభిః గణైఃప్రమథైశ్చ సస్మితందృష్టశ్శి వః॥ పరిసంఖ్యాంలక్షయతి - కించిదితి-లక్షణంవ్యాకరోతి- ప్రమాణాం తరావగతమితి - భేదచతుష్టయం క్రమేణోదాహరతి - కిమాసేవ్యమి తి - ఇదంప్రశ్నపూర్వకకథనేవర్జనీయస్యప్రతీయమానతాయాముదా హరణం - మేఘగంగాతటాదిష్వాసక్త్యా - అత్రకిమితి ప్రశ్నానంత రం గంగాతటంసేవ్యమిత్యుపనిబద్ధం- నకామినీసేవ్యేతిప్రతీయతే-చరణ యుగళం- నతుధనం-పుణ్యం నపాపమితిప్రతీయతే- కరుణైతినహింసేతి గమ్యతే॥ ప్రశ్నపూర్వకకథనే వర్జనీయస్యవాచ్యతాముదాహరతి-కిం భూషణమితి-స్పష్టం- అప్రశ్నపూర్వకకథనేవర్జనీయస్య ప్రతీయమా నత్వముదాహరతి - కౌటిల్యమితి - కచనిచయే-నవాచినమనసిచ- కరా

తరళత్వం నయనయోర్వసతి॥ ప॥ భక్తిర్భవే న విభవే వ్యసనం శాస్త్రే న
యువతికామాస్త్రే। చింతా యశసి న వపుషి ప్రాయః పరిదృశ్యతే మహ
తామ్॥ ప॥ యథోత్తరం చేత్పూర్వస్య పూర్వస్యార్థస్య హేతుతా। త
దా కారణమాలా స్యాత్॥ ఉత్తరముత్తరం యథోత్తరం॥ ఉదాహ
రణం॥ జితేంద్రియత్వం వినయస్య కారణం గుణప్రకర్షో వినయాదవా
ప్యతే। గుణప్రకర్షేణ జనోఽనురజ్యతే జనానురాగప్రభవా హి సంపదః॥
హేతుమతా సహ హేతోరభిధానమభేదతో హేతురితి హేత్వలంకారో
న లక్షితః। ఆయుర్ఘృతమిత్యాది రూపో హ్యేష న భూషణతాం కదాచి
దర్హతి। వైచిత్ర్యాభావాత్॥ ప॥ అవిరలకమలవికాసః సకలాలిమద
శ్చ కోకిలానందః। రమ్యోఽయమేతి సంప్రతి లోకోత్కంఠాకరః కాలః। ఇ
త్యత్ర తు కావ్యరూపతాం కోమలానుప్రాసమహిమ్నైవ సమామ్నాసి
షుః। న తు హేత్వలంకారకల్పనయేతి పూర్వోక్తం కావ్యలింగమేవ హే
తుః॥ క్రియయా తు పరస్పరం వస్తునోర్జననేఽన్యోన్యం। అర్థయోరేక
క్రియాయామేవ పరస్పరం కారణత్వే సత్యన్యోన్యం నామాలంకారః। ఉ
దాహరణం॥ ప॥ హంసాణం సరేహిం సిరీ సారిజ్జఇ అహ సరాణం హంసే
హిం। అణ్ణోణ్ణం చిఅ ఏఏ అప్పాణం ణవర గరుఅంతి॥ ఛా॥ హంసా

ఉష్వితి - న పరపురుషే - కుచయుగళ ఇతి - నావయవేషు నయనయో
రితి - న స్వభావ ఇతి ప్రతీయతే॥ అప్రశ్నపూర్వకథనే వర్జనీయస్య వా
చ్యత్వముదాహరతి - భక్తిరితి-యువతికేవ కామాస్త్రం తస్మిన్॥ కార
ణమాలాం లక్షయతి- యథోత్తరమితి-ఉదాహరతి - జితేంద్రియత్వమి
తి-స్పష్టం॥ హేతుహేతుమతోరభేదముదాహృత్యాలంకారతాం పరిహ
ర్తుమాహ - అవిరలేతి - అత్రావిరలకమలవికాసాదిభిః కార్యైస్సహ
కారణస్య వసంతకాలస్యాభేదేనాభిధానం నాలంకారతామావహతి-స
మామ్నాసిషురభిదధుః - పూర్వాలంకారికా ఇతి శేషః - అన్యోన్యాలం
కారం లక్షయతి - క్రియయా త్వితి - ఉదాహరతి-హంసాణమితి- హంసా
నామితి - సార్యతే ప్రసార్యతే - ఆత్మానం నగరయంతి న గురూకుర్వంతి॥

నాంసరోభిశ్శ్రీస్సార్యతే అథసరసాంహంసైః । అన్యోన్యమేవపీత్వా ఆ
త్మానంనపరంగరయంతి । అత్రార్థమేషామపి పరస్పరం జనకతామిథ
శ్శ్రీసారతాసంపాదనద్వారేణ - ఉత్తరశ్రుతిమాత్రతః । ప్రశ్నస్యో
న్నయనం యత్రక్రియతేతత్రవాసతి । అసకృద్యదసంభావ్య ముత్తరం
స్యాత్తదుత్తరం॥ ప్రతివచనోపలంభాదేవ పూర్వవాక్యం యత్రపరిక
ల్ప్యతేతదేకంతావదుత్తరం। యథా॥ ప॥ వాణిజ్జఅహద్ధిదంతాకిత్తోఅ
హ్మాణంవఘ్ఘకిత్తీఓ। జావలులిఅల అముహీఘరమ్మి పరిసంకఇసుణ్హా॥
ఛా॥ వాణిజికహస్తిదంతాః కుతోస్మాకంవ్యాఘ్రకృత్తయశ్చ। యావల్లు
లితాలకముఖీగృహేపరిష్వక్కతిస్నుషా। హస్తిదంతవ్యాఘ్రకృత్తినాం
మహార్ఘమూల్యైస్తాః ప్రయచ్ఛేతిక్రేతుర్వచనమమునావాక్యేనసము
న్నీయతే। నచైతత్కావ్యలింగం। ఉత్తరస్యతాద్రూప్యానుపపత్తేః। న
హిప్రశ్నస్యప్రతివచనం। జనకోహేతుః। నాపీదమనుమానం- ఏకధర్మి

ఉత్తరాలంకారంలక్షయతి - ఉత్తరశ్రుతీతి-ప్రథమముత్తరముదాహర
తి - వాణిజ్జఅఇతి-వాణిజికేతి-జరద్వ్యాధస్యోక్తిరియం - పరిష్వక్కతి
దీవ్యతే - స్వపుత్రస్యజాయాయామాసక్తచిత్తతయావ్యాఘ్రాదిహనన
మసంభావితమితిభావః - నచైతదితి - తత్రహేతుమాహ - ఉత్తర
స్యేతి - తాద్రూప్యంప్రశ్నరూపత్వం తస్యానుపపత్తేః - ప్రశ్నోన్నా
యకస్యతాద్రూప్యం కావ్యలింగలక్షణమిత్యభిధానాత్-కావ్యలింగోదా
హరణేఅపరాధద్వయం కుతఇతిప్రశ్నస్యపూర్వాపరజన్మనోరనమనాది
త్యుత్తరం - అనమనస్యైవాపరాధరూపత్వా దుత్తరస్యతాద్రూప్యోప
పత్తిఃకావ్యలింగే - అత్రతునతథేతిభావః - భేదేహేత్వంతరమాహ -
నహీతి - ఉత్తరాలంకారేప్రతివచనాదేవ ప్రశ్నోన్నయనాన్నిబద్ధస్య
ప్రశ్నస్యప్రతివచనంనాస్తీత్యర్థః - కావ్యలింగేతుప్రశ్నోత్తరయోర్వి
ద్యమానత్వాదితిభావః - పునశ్చహేతుమాహ - జనకఇతి- కావ్యలిం
గేహేతుర్జనకః - అనమనస్యాపరాధజనకత్వాత్ - ఉత్తరాలంకా
రేతుజ్ఞాపకోహేతురితిభావః - తర్హ్యనుమానాలంకారోస్త్విత్యత

సిద్ధతయాసాధ్యసాధనయోరనిర్దేశాదిత్య లంకారాంతర మేవోత్తర మితిసాధీయః। ప్రశ్నాదనంతరం లోకాతిక్రాంతగోచరతయా యదసం భావ్యరూపం ప్రతివచనంస్యాత్తదపరముత్తరం। అనయోశ్చసకృదుపా దానాన్నచారుతాప్రతీతిరిత్యసకృదిత్యుక్తం । ఉదాహరణం॥ కావిస మాదెవ్వగఈకింలబ్ధం జంజణోగుణగ్గాహీ। కింసొక్ఖంసుకళత్తంకిందుః ఖంజంఖలోలోఓ॥ కావిషమాదైవగతిః కింలబ్ధంయజ్జనోగుణగ్రాహీ - కింసౌఖ్యంసుకళత్రంకిందుఃఖం యత్ఖలోలోకః॥ ప్రశ్నపరిసంఖ్యాయామ న్యాపోహఏవతాత్పర్యం॥ ఇహతువాచ్యే విశ్రాంతిరిత్యనయోర్వివేకః॥ సూ॥ కుతోపిలక్షితసూక్ష్మోర్థోఽన్యస్మైప్రకాశ్యతే। ధర్మేణకేన చిద్యత్ర తత్సూక్ష్మంపరిచక్షతే॥ కుతోప్యాకారాదింగితాద్వా - సూ క్ష్మస్తీక్ష్ణమతిసంవేద్యః॥ యథా॥ ప॥ వక్త్రస్యంది స్వేదబిందుప్రబంధై ర్దృష్ట్వాభిన్నంకుంకుమంచాపికంఠే। పుంస్త్వంతన్వ్యావ్యంజయంతీవ యస్యాస్మిత్వాపాణౌఖడ్గలేఖాంలిలేఖ॥ అత్రాకృతిమాలోక్యకయాపివి తర్కితం పురుషాయితమసిలతాలేఖసవైదగ్ధ్యాదభివ్యక్తిముపనీతం॥ పుంసామేవకృపాణపాణితాయోగ్యత్వాత్॥ యథావా॥ సంకేతకా లమనసం విటంజ్ఞాత్వావిదగ్ధయా । హసన్నేత్రార్పితాకూతం లీలా పద్మం నిమీలితమ్॥ అత్రజిజ్ఞాసిత స్సంకేతకాలః కయాపి విదగ్ధయేం గితమాత్రేణ విదితో నిశాసమయ శంసినాకమలనిమీలనేన లీలయా ప్రతిపాదితః॥ఉత్తరోత్తరముత్కర్షోభవేత్సారఃపరావధిః।పరఃపర్యం

~~~~~~

ఆహ-నాపీతి-అనుమానాలంకారేసాధ్యసాధనయోరేకధర్మిసిద్ధత్వం - అత్రతునతథా - సాధీయఃసాధుతరముత్తరముక్తమితిబోధ్యం॥ద్వితీయ స్యలక్షణంవివృణోతి - ప్రశ్నాదనంతరమిత్యాదినా - ఉదాహరతి- కా విసమేతి - కావిషమేతి - స్పష్టం-ప్రశ్నపరిసంఖ్యోత్తరయోర్వైలక్షణ్య మాహ - ప్రశ్నపరిసంఖ్యాయామితి॥ సూక్ష్మంలక్షయతి - ఉదాహర తి-వక్త్రస్యందీతి-స్పష్టం - ఉదాహరణాంతరమాహ-సంకేతేతి - హ సద్భాభ్యాంవికసద్భ్యాంనేత్రాభ్యామర్పితసూచిత ఆకూతోయాస్మిన్సత
~~~~~~

తభాగోవధిక్యస్య । తస్యధారాధిరోహితయా తత్రైవోత్కర్షస్యవి
శ్రాంతేః॥ఉదాహరణం॥ప॥ రాజ్యేసారంవసుధావసుధాయామపిపురుపు
రేసౌధమ్।సౌధేతల్పంతల్పేవరాంగనానంగసర్వస్వమ్॥ భిన్నదేశతయా
త్యంతంకార్యకారణభూతయోః । యుగపద్ధర్మయోర్యత్ర ఖ్యాతి
స్సాస్యాదసంగతిః॥ ఇహయద్దేశంకారణం తద్దేశమేవకార్యముత్పద్య
మానందృష్టం। యథాధూమాది । యత్రతుహేతుఫలభూతయోరేవ
ధర్మయోః కేనాప్యతిశయేననానాదేశతయాయుగపదవభాసనమ్।సా
తయోస్స్వభావోపపన్నపరస్పరసంగతిత్యాగాదసంగతిః ॥ ఉదాహ
రణం॥ ప ॥ జస్సఅవణోతస్స అవెఅణాభణఇతంజణో అళిఅం।దంత
క్ఖదంకవోళేవహూ ఏవెఅణాసవత్తీణం॥ ఛా ॥ యస్యచవ్రణస్తస్యచ
వేదనాభణతి తజ్జనోఽలీకం । దంతక్షతంకపోలేవధ్వావేదనాస పత్నీ
నాం॥ ఏషాచవిరోధబాధినీ । సవిరోధః॥ భిన్నాధారతయైవద్వయోరి
హవిరోధితాయాః ప్రతిభాసాత్ ॥ విరోధేతువిరోధిత్వమేకాశ్రయని
ష్ఠమనుక్తమపిపర్యవసితం ॥ అపవాదవిషయపరిహారేణోత్సర్గస్య వ్యవ

ర్గణేయథాభవతితథా॥ సారంలక్షయతి-ఉత్తరోత్తరమితి-ఉదాహర
తి-రాజ్యఇతి-అనంగస్యసర్వస్వంసర్వవైభవరూపా॥ అసంగతింలక్షయ
తి-భిన్నదేశతయేతి-ఇహేతి-యోదేశోయస్యతద్యద్దేశం॥ ఉదాహరతి-జ
స్సేతి - యస్యేతి-స్పష్టం-అత్రవిరోధాలంకారస్యప్రసక్తింనిరాకరోతి-
ఏషాచేతి - విరోధస్యబాధికాబాధికా - అత్రసపత్నీనామీర్ష్యాతిశ
యస్యవ్యంగ్యత్వాదిరితిభావః - సవిరోధఃనేయంవిరోధాలంకారఇత్య
ర్థః - వైలక్షణ్యంప్రతిపాదయతిభిన్నాధారతయైవేతి - ఇహాసంగ
త్యలంకారే - ద్వయోఃకార్యకారణయోః - భిన్నాధారతయైవవిరోధి
తాయాఃప్రతిభాసాత్ - విరోధేవిరోధాలంకారేతు - అనుక్తమపీ
తి ఏకాశ్రయత్వ ఏవవిరోధోన భిన్నాశ్రయత్వేఇత్యనుక్తమపీత్యర్థః-
అపవాదేతి - ఉత్సర్గాపవాదౌ సామాన్యవిశేషౌ - అపవాదరూ
పోయోవిషయస్తస్యపరిహారేణ - విరహతాపాదిరూపేణ పరిహా

స్థితేః। తథా చైవం నిదర్శితం॥ ప ॥ సమాధిస్సుకరం కార్యం కారణాంతరయోగతః ॥ సాధనాంతరోపకృతేన కర్త్రా యదక్లేశేన కార్యమారబ్ధం సమాధీయతే స సమాధిః॥ ఉదా ॥ప॥ మానమస్యా నిరాకర్తుం పాదయోర్మే పతిష్యతః । ఉపకారాయ దిష్ట్యేదముదీర్ణం ఘనగర్జితమ్॥ సమో యోగ్యతయా యోగో యది సంభావితః క్వచిత్। ఇదమనయోశ్శ్లాఘ్యమితి యోగ్యతయా సంబంధస్య నియమితి విషయమధ్యవసానం చేత్తదా సమో నామాలంకారః స సద్యోగేఽసద్యోగే చ। ఉదా॥ ప ॥ ధాతుశ్శిల్పాతిశయనికషస్థానమేషా మృగాక్షీ రూపే దేవోఽప్యయమనుపమో దత్తలజ్జస్స్మరస్య। జాతం దైవాత్సదృశమనయోస్సంగతం యత్తదేతచ్ఛృంగారస్యోపనతమధునా రాజ్యమేకాతపత్రమ్॥ ప ॥ చిత్రం చిత్రం బత బత మహచ్చిత్రమేతద్విచిత్రం జాతో దైవాదుచితఘటనా సంవిధాతా విధాతా। యన్నింబానాం పరిణతఫలస్ఫీతిరాస్వాదనీయా యచ్చైతస్యాః కబళనకళాకోవిదః కాకలోకః ॥ క్వచిద్యదతివైధర్మ్యాన్న శ్లేషో ఘటనామియాత్ । కర్తుః క్రియాఫలావాప్తిర్నైవానర్థశ్చ యద్భవేత్। గుణక్రియాభ్యాం కార్యస్య కారణస్య గుణక్రియే । క్రమేణ చ విరుద్ధే యత్స ఏష విషమో మతః ॥ ద్వయోరత్యంతవిలక్షణతయా యదనుపపద్యమానతయైవ యోగః ప్రతీయతే । యచ్చ కించిదారభమాణః కర్తా క్రియాయాః ప్రణాశాన్న కేవలమభీష్టం తత్ఫలం లభతే యావదప్రార్థితమప్య

రోక్తేరితి భావః - తథా చేతి - సర్వస్మిన్నపి విరోధోదాహరణే ఏకాశ్రయ ఏవ విరోధో దర్శిత ఇత్యర్థః - సమాధ్యలంకారం లక్షయతి - సమాధిరితి - ఉదాహరతి - మానమితి - అత్ర మాననిరాకరణం కార్యం - పాదపతనరూపకారణేన తస్మిన్నారబ్ధే సతి ఘనగర్జితేన తత్సుకరం జాతం - తస్యోద్దీపకత్వాత్॥ సమాలంకారం లక్షయతి - సమ ఇతి - సద్యోగ ఉదాహరతి - ధాతురితి - శిల్పాతిశయస్య నిర్మాణకౌశలస్య నికషస్థానం పరీక్షాస్థానం॥ అసద్యోగ ఉదాహరతి - చిత్రమితి విస్మయేతి హర్షే చ వీప్సా॥ విషమం లక్షయతి - క్వచిదితి - అతివైధర్మ్యాదత్యంతవైల

నఘటాం విషమమాసాదయేత్। తథా। సత్యపి కార్యస్య కారణరూపానుకారేయత్తయోర్గుణౌ చ క్రియే చ పరస్పరవిరుద్ధతా వ్రజతస్స సమవిపర్యయాత్మా చతూరూపో విషమః। క్రమేణోదాహరణాని॥ శిరీషాదపి మృద్వంగీ క్వేయమాయతలోచనా। అయం క్వ చ కులాలాగ్ని కర్కశో మదనానలః॥ సింహికాసుతసంత్రస్తశ్శశశ్శీతాంశుమాశ్రితః। జగ్రసే సాశ్రయం తత్ర తమన్యస్సింహికాసుతః॥ ప॥ సద్యః కరస్పర్శమవాప్య చిత్రం రణే రణే యస్య కృపాణరేఖా। తమాలనీలా శరదిందు పాండు యశస్త్రిలోకాభరణం ప్రసూతే॥ ప॥ ఆనందమమందమిమం కువలయదళలోచనే దదాసి త్వమ్॥ విరహస్త్వయైవ జనితస్తాపయతితరాం శరీరం మే॥ అత్రానందదానం శరీరతాపేన విరుధ్యతే। ఏవం॥ ప॥ విపులేన సాగరశయస్య కుక్షిణా భువనాని యస్య పపిరే యుగక్షయే। మదవిభ్రమాసకలయా పపే పునస్స పురస్త్రియైకతరయైకయా దృశా॥ ఇత్యాదా

కుస్యాత్ - శ్లేషస్సంబంధ ఇత్యర్థః - ఘటనాం నేయాదితి యత్ - చత్వారి రూపాణి యస్య సః॥ ఉదాహరతి- శిరీషాదితి- అత్ర నాయికామదనాలయోర్యోగోనుచితత్వైవ క్వేత్యనేన ప్రతిపాదితః॥ కర్తుః క్రియేత్యాదికముదాహరతి - సింహికేతి - సింహికాసుతసింహస్త్రస్తాత్తస్మిం త్రస్తస్సన్ - సింహికాసుతస్సైంహికేయః॥ కార్యకారణయోర్గుణవిరోధముదాహరతి - సద్య ఇతి- అత్ర కారణస్య ఖడ్గస్య గుణో నీలిమా - కార్యస్య యశసో గుణః పాండుత్వం॥ తయోః క్రియావిరోధముదాహరతి- ఆనందమితి - అత్ర కారణస్య నాయికాయాః కార్యమానందదానం క్రియా - నాయికాకార్యస్య విరహస్య తాపనక్రియా విరుద్ధా॥ ఏవమితి - ఏవం సతీత్యర్థః - విపులేనేతి - పపిరే పీతాని సకృష్ణః మదవిభ్రమైరసకలయా అసమగ్రయా ఏకయా పురస్త్రియా ఏకతరయా దృశా పపే పీతః అత్యంతవశీకృత ఇతి యావత్ -ఇత్యాదావితి- యథాయోగం - కవిప్రౌఢోక్తిదాతుర్యానుగుణ్యేనాపీత్యర్థః॥ అధికాలంకారం లక్షయతి- మహతోరితి- మహతోః ఆధేయాధారయోః ఆశ్రయాశ్రయిణౌ ఆధారా

ష్యపి విషమత్వం యథాయోగమవగంతవ్యం॥ ప॥ మహతోర్యన్మహీయాం
సావాశ్రితాశ్రయయోః క్రమాత్ । ఆశ్రయాశ్రయిణౌ స్యాతాం తను
త్వేప్యధికంతు తత్॥ ఆశ్రిత ఆధేయః । ఆశ్రయస్త్వాధారః । తయో
ర్మహతోరపి విషయే తదపేక్షయా తనూ అప్యాశ్రయాశ్రయిణౌ
ప్రస్తుతవస్తు ప్రకర్షవివక్షయా యథాక్రమం యదధికతరతాం వ్ర
జతస్తదిదం ద్వివిధమధికం నామ॥ క్రమేణోదాహరణే॥ ప॥ అహోవిశా
లంభూపాల భువనత్రితయోదరమ్ । మాతిమాతుమశక్యోపి యశో
రాశిర్యదత్ర తే॥ ప॥ యుగాంతకాలప్రతిసంహృతాత్మనో జగంతి య
స్యాం సవికాసమాసత । తనౌ మముస్తత్ర న కైటభద్విషస్తపోధనాభ్యా
గమసంభవా ముదః॥ ప్రతిపక్షమశక్తేన ప్రతికర్తుం తిరస్క్రియా॥ యా
తదీయస్య తత్స్తుత్యై ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే॥ స్వకృత్యతిపరమపి విపక్షం
సాక్షాన్నిరసితుమశక్తేన కేనాపి యత్తమేవ ప్రతిపక్షముత్కర్షయి
తుం తదాశ్రితస్య తిరస్కరణం తదనీకప్రతినిధి తుల్య రూపత్వాత్ప్రత్య
నీకమభిధీయతే॥ యథా నీకాభియోజ్యే తత్ప్రతినిధి భూత మపరం
మూఢతయా కేనచిదభియుజ్యతే తథేహ ప్రతియోగిని విజేయే తదీ

ధేయాతనుత్వేపి మహీయాంసావణునావకాశస్మహత్తరౌ స్యాతాం తద్య
థాక్రమం ద్వివిధోధికాలంకారః - తత్ర తనుభూతస్యాశ్రయస్యాశ్రితా
పేక్షయా మహత్త్వముదాహరతి- అహోఇతి - మాతి అవకాశం లభ
తే - అత్ర యశోరాశిరాశ్రితో మహత్త్వేన కవినా వివక్షితః - తదపేక్ష
యా తనోర్భువనత్రితయోదరస్య మహత్త్వం- తనుభూతస్యాశ్రితస్యా
శ్రయాపేక్షయా మహత్త్వముదాహరతి- యుగాంతేతి- నమమురనా
వకాశం లేభిరే - కైటభవద్విషః కీదృశస్య యుగాంతకాలే ప్రతిసంహృ
తాః స్వోదరే ప్రవేశితా ఆత్మానో యేన తాదృశస్య - అత్రాశ్రయ స్తను
ర్మహాన్- తదపేక్షయా తన్వీనాం ముదాం మహత్త్వం వర్ణితం॥ ప్రత్య
నీకం లక్షయతి - ప్రతిపక్షమితి లక్షణం వివృణోతి - స్వకృత్యతిపరమితి-
స్వకృత్యతి స్తిరస్కారః అభియోజ్యే అభియోగార్హే - ఉదాహరతి-

యోన్యోపిజీయత ఇత్యర్థః॥ ఉదా ॥ ప ॥ త్వంవినిర్జిత మనోభవ
రూపస్సాచసుందరభవత్యనురక్తా। పంచభిర్యుగపదేవశరైస్తాం పీడయత్య
తితరాంసచకామః॥ యథావా ॥ యస్యకించిదపకర్తుమక్షమః కా
యనిగ్రహ గృహీతవిగ్రహః । కాంతవక్త్ర సదృశా కృతింకృతీరా
హురిందు మధునాపిబాధతే ॥ ఇందోరత్రతదీయతా సంబంధిసంబం
ధాత్॥ ప॥ సమేనలక్ష్మణావస్తువస్తునా యన్నిగూహ్యతే । నిజేనా
గంతునావాపి తన్మీలిత మితిస్మృతం ॥ సహజమాగంతుకంవా కిమ
పిసాధారణం యల్లక్షణంతద్ద్వారేణ కించిత్కేనచి ద్వస్తువస్తుస్థిత్యై
వబలీయస్తయా తిరోధీయతే తన్మీలితమితి ద్విధాస్మరంతి ॥ క్రమే
ణోదాహరణే॥ ప॥ అపాంగతరళేదృశౌమధురవక్రవర్ణాగిరోవిలా
సభరమంథరాగతిరతీవకాంతంముఖమ్ । ఇతిస్ఫురితమంగకేమృగదృశ
స్స్వతోలీలయాతదత్రనమదోదయః కృతపదోపిసంలక్ష్యతే ॥ అత్రదృ
క్తారళ్యాదికమంగకస్య స్వాభావికమ్ । సాధారణంచమదోదయేన॥
తత్రత్యాస్యైతస్యాదర్శనాత్ ॥ ప ॥ యేకందరాసునివసంతి సదాహి

త్వమితి-స్పష్టం- ఉదాహరణాంతరమాహ - యస్యేతి - కాయనిగ్ర
హేణగృహీతవిగ్రహస్స్వీకృతవిరోధః- రాహుఃయస్యశ్రీకృష్ణస్యకించిద
ప్యపకర్తుమక్షమస్సన్ కాంతం సుందరంయద్వక్త్రంశ్రీకృష్ణముఖంతత్సదృ
శాకృతిమిదుం॥ఇందోరితి - సంబంధిసంబంధాదితి - శ్రీకృష్ణసంబంధిత
ద్వక్త్రంతత్సాదృశ్యరూపసంబంధాదిత్యర్థః॥మీలితంలక్షయతి- సమే
నేతి - నిగూహ్యమానస్యయల్లక్ష్మచిహ్నంతత్సమేననిగూహకస్యలక్ష్మ
ణానిజేనాగంతుకేనవా వస్తుయన్నిగూహ్యతేతన్నిగూహనమేవనిజాగం
తుకత్వభేదాద్ద్వివిధోమీలితాలంకారః- సహజేనాగంతుకతిరోధానము
దాహరతి. అపాంగేతి - అత్రాంగకేమదోదయఃకృతంపదంస్థానంయే
నతాదృశోపినసంలక్ష్యతే - మదోదయస్త్వత్రమదిరాపానజన్యః - త
త్కార్యాణాగంతుకదృక్తారళ్యాదీనిలీలాస్ఫురణేతిరోహితానీతిభావః॥
ఆగంతుకేనసహజతిరోధానముదాహరతి- యేకందరాస్వితి- స్పష్టం-

మాద్రే స్తత్త్వాతశంకితధియోవివశాద్వస్తే । ప్రత్యంగముత్పులక
ముద్వహతాం సకంపం తేషామహో బత భియాం నచకోప్యభిజ్ఞః। అ
త్రతుసామర్థ్యావసితస్య శైత్యస్యాగంతుకతయా తత్ప్రభవయోరపి
కంపపులకయోస్తాద్రూప్యం సమానతా చ । భయోపితయో రుపలక్షిత
త్వాత్॥ ప॥ స్థాప్యతేపోహ్యతేవాపి యథాపూర్వం పరంపరమ్। విశేష
ణతయావస్తు యత్రసైకావలీద్విధా॥ యత్రపూర్వం ప్రత్యుత్తరస్యవ
స్తునోవీప్సయా విశేషణభావేన స్థాపనం నిషేధోవాసంభవతి సాద్విధా
బుద్ధైరేకావలీతిభణ్యతే॥ క్రమేణోదాహరణే॥ ప॥ పురాణియస్యాం స
వరాంగనాసి వరాంగనారూపపురస్కృతాంగ్యః। రూపం సముద్దీపితస
ద్విలాస మస్త్రంవిలాసాః కుసుమాయుధస్య॥ ప॥ నతజ్జలంయన్నసుచా
రుపంకజం నపంకజంతద్యదలీనషట్పదమ్ । నషట్పదోసౌ కలగుంజితోన
యో నగుంజితంతన్నజహారయన్మనః॥ పూర్వత్రపురాణాం వరాంగనా
స్తాసామంగవిశేషణముఖేన రూపంతస్యవిలాసాస్తేషా మస్త్రత్వమిత్య
మునాక్రమేణవిశేషణంవిధీయతే । ఉత్తరత్రనిషేధేప్యేవమేవయోజ్యం॥
యథానుభవమర్థస్య దృష్టేతత్సదృశేస్మృతిః । స్మరణం॥ యఃపదా
ర్థః కేనచిదాకారేణ నియతో యదాకదాచిదనుభూతో భూత్సకా
లాంతరేస్మృతిబోధాధాయిని తత్సమానేవస్తుని దృష్టేసతియత్తథైవస్మ
ర్యతేతద్భవేత్స్మరణం॥ యథా॥ నిమ్ననాభివివరేషుయదంభః ప్లావితంచ
లదృశాంలహరీభిః। తద్భవైఃకుహరుతైస్సురనార్యస్స్మారితా స్సురతకం
ఠరుతానామ్॥ యథావా॥ ప॥ కరజులగహిలజశోఅధణముహపిణివేశి

అత్రేతి - సామర్థ్యంహిమాద్రిపదలభ్యం - తేనావసితస్యప్రాప్తస్య॥
ఏకావళీంలక్షయతి- స్థాప్యతఇతి- అపోహ్యతేనిషిధ్యతే- స్థాపనముదా
హరతి- పురాణీతి- యస్యాంనగర్యాంపురాణిగృహాణి- అపోహముదా
హరతి- నేతి- వ్యాకరోతి- పూర్వత్రేత్యాదినా॥స్మరణంలక్షయతి- య
థానుభవమితి- లక్షణంవ్యాకరోతి- యఃపదార్థఇత్యాదినా॥ఉదాహ
రతి- నిమ్నేతి- లహరీభిస్తరంగైః- ప్లావితంప్రవేశితం-కుహరుతైః కు

అలఅహరవుడస్స। సంభరిఅపంచఅణ్ణస్సణమో కణ్ణస్సరోమంచఆణం॥ ఛా॥ కరయుగగృహీతయశోదా స్తనముఖవినివేశితాధరపుటస్య। సంభృతపాంచజన్యస్యనమః కృష్ణస్య రోమాంచానామ్॥ భ్రాంతిమాంస్తత్సంవిత్తిస్తత్తుల్యదర్శనే॥ తదిత్యప్రాకరణికంనిర్దిశ్యతే। తేనసమానమర్థాదిహప్రాకరణికమాశ్రీయతే। తథావిధస్యదృష్టౌసత్యాంయదప్రాకరణికతయా సంవేదనంసభ్రాంతిమాన్॥ నచైషరూపకం। ప్రథమాతిశయోక్తిః। తత్రవస్తుతోభ్రమస్యాభావాత్। ఇహచార్థానుగమేనసంజ్ఞాయాః ప్రవృత్తేస్తస్యస్పష్టమేవప్రతిపన్నత్వాత్। ఉదా॥ ప॥ కపోలేమార్జాలః పయఇతికరాన్లేఢి శశినస్తరుచ్ఛిద్రవ్యాప్తాన్బిసమితి కరీసంకలయతి। రతాంతేతల్పస్థాన్ హరతివనితాప్యంశుకమితి ప్రభామత్తశ్చంద్రోజగదిదమహోవిభ్రమయతి॥ ప॥ ఆక్షేపఉపమానస్యప్రతీపముపమేయతా। తస్యైవయదివాకల్ప్యాతిరస్కారనిబంధనా। అస్యధురం సుతరాముపమేయమేవవోఢుం ప్రౌఢమితికైముత్యేన యదుపమానమాక్షిప్యతే। యదపిచతస్యైవోపమానతయా ప్రసిద్ధస్యోపమా

హరుహేత్యవ్యక్తానుకరణధ్వనిః - ఉదాహరణాంతరమాహ-కరజుఅఇతి - కరయుగేతి - యదా స్తన్యపానార్థంకరద్వయేనయశోదాయా స్తనసంగృహీత్వాతస్మిన్నధరపుటనివేశనంకృతంతదాపాంచజన్యధారణపూరణస్మృత్యాశ్రీకృష్ణస్యరోమాంచాబభూవురితిభావః॥ భ్రాంతిమదలంకారంలక్షయతి - భ్రాంతిమానితి - తత్తుల్యస్యప్రాకరణికస్యదర్శనేసతి-తత్సంవిత్తిఃఅప్రాకరణికజ్ఞానం-భ్రాంతిమాన్- లక్షణంవ్యాచష్టే-తదిత్యాదినా - తథావిధస్యప్రాకరణికస్యేత్యర్థః - ఇహచేతి-చస్త్వర్థః - ఇహభ్రాంతిమదలంకారేతు - అర్థానుగమేనఅర్థానుసారేణసంజ్ఞాయాఃభ్రాంతిమానిత్యాఖ్యాయాః - తస్యభ్రాంతిరూపార్థస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి - కపాలఇతి - కపాలేపాత్రవిశేషే-వ్యాప్తానితిశేషః - లేఢీతి-విభ్రమయతివిశేషణభ్రమయుక్తంకరోతి॥ ప్రతీపంలక్షయతి- ఆక్షేపఇతి- లక్షణంవ్యాచష్టే - అస్యేత్యాదినా-

నాంతరవివక్షయా నాదరార్థముపమేయభావః కల్ప్యతే తదుపమేయ
స్యోపమానప్రాతికూల్యాదుభయరూపం ప్రతీపం। క్రమేణోదాహర
ణం॥ ప॥ లావణ్యౌకసి సప్రతాపగరిమణ్యగ్రేసరే త్యాగినాం దేవత్వ
య్యవనీభరక్షమభుజే నిష్పాదితే వేధసా। ఇందుః కిం ఘటితః కిమేష విహి
తః పూషా కిముత్పాదితం చింతారత్నమహో ముధైవ కిమమీ సృష్టాః కు
లక్ష్మాభృతః॥ ప॥ ఏహి దావ సుందరి కణ్ణం దాఊణ సుణు అవఅణిజ్జం। తు
జ్ఝ ముహేణ కిసోఅరి చందో ఉపమిజ్జఇ జణేణ॥ ఛా॥ ఏహి తావత్సుందరి
కర్ణం దత్త్వా శృణు వచనీయమ్। తవ ముఖేన కృశోదరి చంద్ర ఉపమీయ
తే జనేన॥ అత్ర ముఖస్యోపమీయమానస్య శశినః స్వల్పతరగుణత్వా దు
పమిత్యనిష్పత్త్యా వఅణిజ్జపదాభివ్యక్తస్తిరస్కారః॥ క్వచిత్తు నిష్పన్నై
వోపమితిక్రియా నాదరేణ నిబంధనం। యథా॥ ప॥ గర్వమసంభావ్యమి
మం లోచనయుగళేన కిం వహసి ముగ్ధే। సంతీదృశాని దిశి దిశి సరస్సు
ననునీలనలినాని॥ ఇహోపమేయతా కరణమేవోత్పలానామనాదరః।
అనయైవరీత్యా యదసామాన్యగుణయోగాన్నోపమానభావమప్య
నుభూతపూర్వం। సహతే। తస్య కేనచిదల్పతాయామపి భవత్ప్రతీపమితి
ప్రత్యేతవ్యం। యథా॥ ప॥ అహమేవ గురుః సుదారుణానామితి హాలాహ
లమాస్మ తాతదృప్యః। నను సంతి భవాదృశాని భూయో భువనేఽస్మి
న్వచనాని దుర్జనానామ్। అత్ర హాలాహలస్యోపమానత్వమసంభా
వ్యమేవోపనిబద్ధం॥ ప॥ ప్రస్తుతస్య యదన్యేన గుణసామ్యవివక్షయా।
ఐకాత్మ్యం బోధ్యతే యోగాత్తత్సామాన్యమితి స్మృతమ్॥ అతాదృశ
మపి తాదృశతయా వివక్షితం యత్ప్రస్తుతపదార్థేన సంపృక్తమ
పరిత్యక్తనిజగుణమేవ తదేకాత్మతయా నిబధ్యతే తత్సామాన్యగుణసం

ఉపమానాక్షేపరూపం ప్రతీపముదాహరతి-లావణ్యేతి-ఓకస్స్థానభూతే
శిష్టం స్పష్టం-అత్ర ముధైవ సృష్టా ఇత్యుపమానాక్షేపః-ద్వితీయముదాహర
తి-ఏహీతి-వచనీయమపవాదం-భంగ్యంతరేణోదాహరతి-గర్వమితి॥ స్ప
ష్టం పునరప్యుదాహరతి-అహమేవేతి-అత్రేతి॥ సామాన్యం లక్షయతి-ప్రస్తు

బంధాత్సామాన్యం । ఉదా॥ ప॥ మలయజరసవిలిప్తతనవో నవహా రలతావిభూషితా స్సితతరదంతపత్రకృత వక్త్రరుచో రుచిరామలాం శుకాః । శశభృతి వితతధామ్ని ధవళయతి ధరామవిభావ్యతాంగ తాః । ప్రియవసతిం ప్రయాంతిసుఖమేవ నిరస్తభియోభిసారికాః॥ అత్రప్రస్తుత తదన్యయో రన్యూనాతిరిక్తతయా నిబద్ధం ధావళ్యమేకాత్మతాహేతుః । అతఏవ పృథగ్భావేన నానయోరుపలక్షణం । యథావా॥ ప॥ వేత్రత్వచాతుల్యరుచాంవధూనాం కర్ణాగ్రతో గండతలాగతాని । భృంగాస్సహేలంయదినాపతిష్య న్కోవేదయిష్యన్నవచంపకాని॥ అత్ర నిమిత్తాంతరజనితాప్రతీతిః ప్రథమ ప్రతిపన్న మభేదం నవ్యుదసితుముత్సహతే ॥ ప్రతీతత్వాత్ । తస్యప్రతీతేశ్చ బాధాయోగాత్॥ ప॥ వినాప్రసిద్ధమాధారమాధేయస్య వ్యవస్థితిః । ఏకాత్మాయుగపద్వృత్తిరేకస్యానేకగోచరా । అన్యత్ప్రకుర్వతః కార్యమశక్యస్యాన్యవస్తునః। తథైవకరణం చేతివిశేషస్త్రివిధస్మృతః॥ ప్రసిద్ధాధారపరిహారేణయదా

తస్యేతి లక్షణం వివృణోతి అతాదృశమపీత్యాదినా - ఉదాహరతి - మలయజేతి - దంతపత్రం నామ గజదంతనిర్మితకర్ణాభరణవిశేషః - అవిభావ్యతామవ్యక్తతాం - అతఏవ నిరస్తభియస్సత్యః॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - వేత్రత్వచేతి - కర్ణాగ్రతః కర్ణపురోభాగే గండతలమాగతాని నవచంపకాని ప్రతి భృంగాస్సహేలం సోత్సాహం నాపతిష్యన్యది - కః అవేదయిష్యత్ - కపోలయోర్నవచంపకాని సంతీతి నివేదయితుం నకోపి శక్నుయాదిత్యర్థః - ననుచంపకానాం భ్రమరవిరోధిత్వాత్కథం తత్ర సార ఇత్యాశంక్యాహ - నాపతిష్యన్నితి - ఏతేన చంపకసమీపపర్యంతమాపతనం వివక్షితం - నతు తేషు నిపతనమితి బోధ్యం - అత్రేతి - ప్రతీతిశ్చాభేదప్రతీతిః - ప్రతీతత్వాత్ అభేదస్యేతి పరిణామేనానువర్తతే - తస్య భేదస్యేత్యర్థః - భేదప్రతీతావివక్షితాయాం - వేత్రత్వచాతుల్యరుచామితి విశేషణవైయర్థ్యాద్బాధాయోగ ఇతిభావః - విశేషాలంకారం లక్షయతి - వినేతి - త్రివిధానాం విశేషాణాం లక్షణం ప్రత్యేకశో వివృణ్వన్నుదాహరతి - ప్రసిద్ధేత్యాదినా - ప్రథమము

ధేయస్యవిశిష్టాస్థితిరభిధీయతే సప్రథమోవిశేషః॥ ఉదా ॥ప॥దివమప్యు పయాతానామాకల్పమనల్పగుణగణాయేషామ్। రమయంతిజగంతిగిరః కథమివకవయోనతేవంద్యాః॥ ఏకమపివస్తుయదేకేనైవస్వభావేనయుగ పదనేకత్రవర్తతే సద్వితీయః॥ ఉదా ॥ప॥సావసఇతుహ హిఅఏఅచ్ఛి సుసాఅసావఅణేసు । అహ్మారిసాణంసుందరఅవఆసోకిద్ద పావాణం॥ ఛా॥ సావసతితవహృదయేఅక్ష్ణోస్సాచసావచనేషు । అస్మాదృశానాం సుందరఅవకాశః కుత్రపాపానాం। యదపికించిద్రభసేనారభమాణస్తే నైవయత్నేనాశక్యమపికార్యాంతర మారభతేసోపరోవిశేషః ॥ ఉదా హరణం॥ ప ॥ స్ఫురదద్భుతరూపముత్ప్రతాపజ్వలనంత్వాం సృజతా నవద్యవిద్యమ్। విధినాససృజేనవోమనోభూర్భువిసత్యంసవితా బృహ స్పతిశ్చ॥ యథావా॥ ప ॥ గృహిణీసచివస్సఖీమిథఃప్రియశిష్యాలలితేక లావిధౌ।కరుణావిముఖేనమృత్యునాహరతాత్వాం వదకింనమేహృతమ్॥ సర్వత్రచైవం విధేషువిషయేఅతిశయోక్తిరేవప్రాణత్వేనావతిష్ఠతే। తాం వినాప్రాయేణాలంకారత్వాయోగాత్ ॥ అతఏవోక్తం॥ప॥ సైషాస ర్వైరపిప్రోక్తాహ్యనయార్థోవిభావ్యతే। యత్నోస్యాంకవినాకార్యః

దాహరతి- దివమితి - యేషాంకాళిదాసాదీనాంకవీనాంఅనల్పగుణగ ణాయాసుతాస్తథోక్తాఃగిరోవాచోగ్రంథరూపాః॥ ద్వితీయముదాహ రతి - సావసఇఇతి - సావసతీతి - నాయకంప్రతినాయికాయాఉక్తిః- యదపీతి- అపికించ-యత్కించిత్కార్యమిత్యర్థః- రభసేనహఠేన- ఉదాహరతి- స్ఫురదితి- స్ఫురదిత్యాదివిశేషణత్రయంక్రమేణత్రిష్వపియో జ్యం- నవపదమపితథైవ॥ఉదాహరణాంతరమాహ- గృహిణీతి- మిథో రహసి- కలావిధౌ- కళాశాస్త్రాదివిమర్శే - హేఇందుమతిత్వాంహర తామృత్యునామేమత్సంబంధికింనహృతం - సర్వమపిహృతమేవేత్యజస్య విలాపోక్తిః॥ననూక్తేష్వలంకారోదాహరణేషుప్రాయేణతత్రతత్రాతిశ యోక్తిస్ఫురతీత్యాశంక్యతాదృశవిషయేప్రాణభూతాయాస్తస్యాస్స్ఫు రణేనకాచిత్క్షతిరితిసమాధత్తే - సర్వత్రేత్యాదినా ॥ తద్గుణంలక్షయ

కోలంకారోనయావినేతి॥ ప ॥ స్వముత్సృజ్యగుణంయోగా దత్యుజ్జ్వలగుణస్యయత్ । వస్తుతద్గుణతామేతిభణ్యతే సతుతద్గుణః॥వస్తుతిరస్కృతనిజరూపంకేనాపిసమీపగతేన ప్రగుణతయాస్వగుణసంపదోపరక్తంతత్ప్రతిభాసమేవయత్సమాసాదయతి సతద్గుణోనామాలంకారః । తస్యాప్రకృతస్యగుణోత్రాస్తీతి।యథా॥ ప ॥ విభిన్నవర్ణా గరుడాగ్రజేనసూర్యస్యరథ్యాః పరితస్స్ఫురంత్యా । రత్నైఃపునర్యత్ర రుచారుచంస్వామానిన్యిరేవంశకరీరనీలైః ॥ అత్రరవితురగాపేక్షయా గరుడాగ్రజస్యతదపేక్షయాచహరిన్మణీనాం ప్రగుణవర్ణతా॥ప॥ తద్రూపాననుసారశ్చేదస్యచస్యా దతద్గుణః ॥ యదితదీయవర్ణసంపత్త్యా మతియోగ్యాయామిదమన్యగుణం నగృహ్ణీయాత్తదాభవేదతద్గుణోనామాలంకారః॥ఉదా॥ ప ॥ ధవలోసిజఇవిసుందరతహావితుఏమహరంజిఅం హిఅఅం। రాఅభరిఏవిహిఅఏసుహఅణిహిత్తోణరత్తోసి॥ఛా॥ ధవలోసియద్యపిసుందరతథాపి త్వయామమరంజితం హృదయమ్ । రాగభరితేపిహృదయేసుభగనిహితోనరక్తోసి ॥ అత్రాతిరక్తేనమనసాసంస్పృష్టోపినరక్తతాముపగత ఇత్యతద్గుణః । కించతదిత్యప్రకృతం।అస్యేతిప

~~~~~~

తి- స్వమితి- లక్షణంవ్యాకరోతి- వస్త్విత్యాదినా - ప్రగుణయామహత్యా- స్వగుణసంపదా- స్వస్యసమీపగతవస్తునఃగుణసమృద్ధ్యా - గుణోత్రశుక్లాదిః- ఉపరక్తంరంజితంసత్ - తత్ప్రతిభాసంతత్సరూపతామేవ-సమాసాదయతీతియత్॥ఉదాహరతి విభిన్నేతి-రైవతకవర్ణనమేతత్-అత్రేతి॥అతద్గుణంలక్షయతి- తద్రూపేతి- లక్షణంవ్యాకరోతి - యదీతి- యోగ్యాయాంఅనురూపాయామపి- ఇదంప్రకృతవస్తు॥ ఉదాహరతి- ధవలోసిఇతి- ధవలోసీతి- నాయకంప్రతినాయికాయావక్రోక్తిః రాగానురాగారక్తిమాచ॥ప్రకారాంతరేణాతద్గుణలక్షణంయోజయతి - కించేతి - తదిత్యప్రకృతం - తద్రూపాననుసారఇతిలక్షణఘటకీభూతతచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతార్థకత్వమిత్యర్థః - అస్యేతీతి - అస్యేత్యస్యప్రకృతపరత్వం- చేస- తథాసతీత్యర్థః- ప్రతిపత్తవ్యాజ్ఞాతవ్యా - ఉదాహర
~~~~~~

పరిష్కృతమత్ర నిర్దిశ్యతే॥ తేన యదప్రకృతస్య రూపం ప్రకృతేన కుత్రాపి ని
మిత్తాన్నానువిధీయతే సోఽతద్గుణ ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం॥ యథా॥ గాంగమం
బుసితమంబు యామునం కజ్జలాభముభయత్ర మజ్జతః। రాజహంస త
వ నైవ శుభ్రతా చీయతే న చ న చాపచీయతే॥ యద్యథా సాధితం కేనా
ప్యపరేణ తదన్యథా। తథైవ యద్విధీయేత స వ్యాఘాత ఇతి స్మృతః॥ యే
నోపాయేన యదేకేనోపకల్పితం తస్యాన్యేన జిగీషతయా తదుపాయక
మేవ యదన్యథాకరణం స సాధితవస్తువ్యాహతి హేతుత్వాద్వ్యాఘా
తః॥ ఉదా॥ దృశా దగ్ధం మనసిజం జీవయంతి దృశైవ యాః। విరూపాక్షస్య
జయినీస్తాస్స్తువే వామలోచనాః॥ ప॥ సైషా సంసృష్టిరేతేషాం భేదేన
యదిహ స్థితిః॥ ఏతేషాం సమనంతరమేవోక్త స్వరూపాణాం యథాసం
భవమన్యోన్యనిరపేక్షతయా యదిహ శబ్దభాగ ఏవార్థవిషయ ఏవోభయ
త్రాపి వా అవస్థానం సైకార్థసమవాయస్వభావా సంసృష్టిః॥ తత్ర శబ్దా
లంకారసంసృష్టిర్యథా॥ ప॥ వదనసౌరభలోభపరిభ్రమద్భ్రమరసంభ్ర
మసంభృతశోభయా। చలితయా విదధే కలమేఖలాకలకలోలకలోల

తి - గాంగమితి - అత్ర రాజహంసస్య వివక్షితస్య సన్నిహితస్య గుణ
గ్రహణవిముఖం కంచిత్పశ్చిద్వర్ణయతి - రాజహంసస్య సంబోధ్య
త్వేన ప్రకృతత్వమితి నాశంకనీయం - ఉపాసతి - యేనాస్యవ్యాది
తేన చంద్రగమితః క్లాంతిరవాగత్రేతి ఇత్యాద్య ప్రస్తుత ప్రశంసో
దాహరణేషు చంద్రాదీనాం సంబోధ్యత్వేన ప్రస్తుతత్వాదనుదాహరణ
త్వాపత్తేః - న చీయతే చ గాంగాంబుమజ్జనాదుపచయమపి న ప్రాప్నోతి-
నాపచీయతే చ యామునాంబుమజ్జనాదపచయమపి న ప్రాప్నోతి కింతు త
థైవాస్త ఇత్యర్థః॥ వ్యాఘాతం లక్షయతి - యదితి - వ్యాకరోతి - యేనో
పాయేతి - ఉదాహరతి - దృశేతి - దృశైవ జీవయంతి - తత్సృష్టిపాతస్య
తదుద్దీపకత్వాదితి భావః॥ ఏవం శబ్దాలంకారానర్థాలంకారానప్యుక్త్వా
తత్సంసృష్టిం లక్షయతి - సైషేతి - ఏకస్మిన్నర్థే సమవాయస్సంబంధస్స్వ
భావో యస్యాస్సా తథోక్తా॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి - వదనే

దృశాన్వయా॥ అథార్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ లింపతీవతమోఙ్గాని
వర్షతీవాంజనంనభః। అసత్పురుషసేవేవ దృష్టిర్నిష్ఫలతాంగతా॥పూ
ర్వత్రనిరపేక్షౌయమకానుప్రాసౌ సంసృష్టింప్రయోజయతః ॥ ఉత్తర
త్రతుతథావిధ ఉపమోత్ప్రేక్షే ॥ శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥
ప॥ సోఽణద్ధిఏద్ధగ్గామెజోసహిమహమహంతలావణ్ణం । తరుణాణంహి
అఅడఅంపరిసంకంతంణివారేఇ॥ఛా॥ సనాస్తిఅత్రగ్రామేయస్సఖిమమ
మహాలావణ్యమ్ । తరుణానాంహృదయోల్లుంఠంపరిశంకాంతాం నివా
రయతి॥ అత్రానుప్రాసోరూపకంచాన్యోన్యానపేక్షేసంసర్గంభజతః॥
సంసర్గశ్చైతయోరేకత్రవాక్యే ఛందసివాసమవేతత్వాత్ ॥ ప ॥ అ

తి - అలకేషుతచ్ఛలనాచ్ఛలితేషుకుంతలేషు లోలేభ్రమరభ్రాంత్యాచం
చలేదృశాయస్యాస్తయా॥ అత్రపూర్వార్ధే౽నుప్రాసః - ఉత్తరార్ధే
యమకం - లకలోలకలోకేతినిరర్థకస్వరవ్యంజన సముదాయద్వయా
వృత్తేః॥ అథార్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి - లింపతీతి - నిష్ఫలతాం
గతా - తమోవ్యాప్తేఃవిషయగ్రహణాశక్తత్వాదితిభావః॥ పూర్వ
త్రేతి - వదనసౌరభేత్యాద్యుదాహరణ ఇత్యర్థః - ఉత్తరత్రోత్తరశ్లో
కేషు - తథావిధేనిరపేక్షే ఇత్యర్థః॥శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిముదా
హరతి - సోఽణద్ధిఇతి-సనాస్తీతి-సఖీంప్రతినాయికాయాఉక్తిః॥ హేసఖి
అత్రగ్రామేసపురుషోనాస్తి - యః పురుషఃమమ-మహాలావణ్యామేవ- త
రుణానాంయూనాం- హృదయోల్లుంఠం- లావణ్యస్యోద్దీపకత్వేనసంతా
పకరత్వాదులుంఠత్వేనరూపణం - తాంప్రతి- తామనుభూయమానాం
పరిశంకాంనివారయతి - పాణిగ్రహణేనలావణ్యవైఫల్యశంకాంపరి
హరతి-సఖతిపూర్వేణాన్వయః-మహాలావణ్యాం హృదయోల్లుంఠమితివ్య
స్తరూపకం - అత్రేతిణకారమకారహకారాణామేకైకస్యావృత్త్యావృ
త్త్యనుప్రాసః- మహాలావణ్యామేవహృదయోల్లుంఠమితివ్యస్తరూపకం -
తేఉభేఅప్యత్రసంసర్గంభజతః॥ సంసర్గశ్చేతి - ఛందసిపద్యేవాసమ
వేతత్వాత్ సంబంధిత్వాత్॥సంకరంలక్షయతి - అవిశ్రాంతిజుషామితి

విశ్రాంతిజుషా మాత్మన్యంగాంగిత్వంతు సంకరః ॥ ఏతఏవయత్రా
త్మన్యానాసాదితస్వతంత్రభావాః పరస్పర మనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకతాం
దధతిసఏషాంసంకీర్యమాణస్వరూపత్వాత్సంకరః॥ ఉదా॥ ప ॥ ఆత్తైస్సీ
మంతరత్నైమరకతనిహితై హేమతాటంకపత్రై లుప్తాయాంమేఖలా
యాంఝుడితిమణితులాకోటియుగ్మే గృహీతే । శోణంబింబోష్ఠకాంత్యా
త్వదరిమృగదృశామిత్వరీణామరణ్యే రాజన్గుంజాఫలానాంస్రజఇతిశబరా
నైవహారంహరంతి ॥ అత్రతద్గుణమపేక్ష్య భ్రాంతిమతాప్రాదుర్భూ
తం తదాశ్రయేణ తద్గుణస్సచేతసాం ప్రభూతచమత్కృతి నిమిత్త
మిత్యనయోరంగాంగిభావః । యథా వా॥ ప॥ జటాభాభిర్భాభిః కర
ధృతకలంకాక్షవలయోవియోగివ్యాపత్తేరివకలితవైరాగ్యవిశదః । పరి
ప్రేంఖత్తారాపరికరకపాలాంకితతలే శశీభస్మాపాండుఃపితృవనఇవవ్యో

ఏతఏవేతి - ఏతేపూర్వోక్తాలంకారాఏవ - అనుగ్రాహ్యమంగీ-
అనుగ్రాహకమంగం - ఉదాహరతి - ఆత్తేతి - ఇత్వరీణాంచరంతీ
నాం-తులాకోటియుగ్మేనూపురద్వంద్వే - స్రజస్సరాఇతి-అత్రేతి-అలం
కారమాత్రస్యచమత్కృతినిమిత్తత్వా త్సంకరస్య ప్రభూతచమత్కృతిని
మిత్తత్వముపపన్నమేవేతిబోధ్యం ॥ ఉదాహరణాంతరమాహజటేతి -
ప్రభాతవర్ణనమిదం - అస్తశిఖినోయోగినస్సమాధిరిద్ధధీయతే - జటా
నామాభేవాభాయాసాంతాభిః జటాతుల్యాభిర్భాభిఃకిరణైరుపలక్షితః ।
కరఃకిరణఏవకరోహస్తఇతిశ్లిష్టరూపకం-కళంకఏవాక్షవలయోరుద్రాక్ష
మాలా - కరధృతఃకలంకాక్షవలయోయేనసతథోక్తః - వియోగివ్యా
పత్తేరివరాత్రౌ కృతాద్వియోగివిపాంసనాదివర్జితపాపాదివేతియా
వత్ - కలితంప్రాప్తం యద్వైరాగ్యం విరక్తతాతదేవవైరాగ్యంవి
రాగతాతేనవిశదః నిర్మలాంతఃకరణఃధవళశ్చ - భస్మనాఆపాండుః
భస్మోద్ధూళితవిగ్రహః - భస్మవదాపాండుశ్చ- ఏవంభూతశ్శశీచంద్రః-
యోగీతిబగమ్యతే - పరితఃప్రేంఖన్యస్తారాపరికరః నక్షత్రకలాపఃక
పాలానీవతైరంకితంవ్యాప్తంతలంయస్మింస్తస్మిన్ వ్యోమ్నిపితృవనే

మ్నిచరతి॥ ఉపమారూపకముత్ప్రేక్షా శ్లేషశ్చేతి చత్వారోఽత్రపూర్వవ
దంగాంగితయాప్రతీయంతే॥ కలంకఏవకువలయఇతిరూపకపరిగ్రహే
కరధృతత్వమేవసాధకం ప్రమాణతాంప్రతిపద్యతే। అస్యహిరూపక
త్వేతికోఽహితకలంకరూపమకువలయమేవముఖ్యతయావగమ్యతే।తస్యై
వకరగ్రహణయోగ్యతయాసార్వత్రికప్రసిద్ధేః।శ్లేషచ్ఛాయయాతుకలంక
స్యకరధారణమసదేవప్రత్యాసత్త్యాఉపచర్యయోచ్యతే॥ శశాంకేనకే
వలంకళంకస్యమూర్త్యైవోద్వహనాత్। కలంకోకువలయఇవేత్యుప
మాయాంకలంకస్యోత్కటతయాప్రతిపత్తిః। నచాస్యకరధృతత్వంతత్వ
తోఽస్తీతిముఖ్యోప్యుపచారఏవశరణంస్యాత్॥ ఏవంరూపశ్చసంకరశ్శబ్దా
లంకారయోరపిదృశ్యతే। యథా॥ ప॥ రాజతితటీయమభిహతదానవ
రాసాతిపాతిసారావనదా। గజతాచయూథమవిరతదానవ రాసాతి

శ్మశానఇవచరతి - అత్రోపమారూపకోత్ప్రేక్షాశ్లేషాశ్చత్వారోఽలం
కారాఅంగాంగిభావమాపన్నా ఇతిప్రతిజ్ఞాంవివృణోతి- కళంకఏవా
కువలయఇత్యాదినా - అసత్ అవిద్యమానమేవేత్యర్థః- ప్రత్యాసత్త్యా-
కలంకాకువలయయోరభేదకల్పనయేత్యర్థః - ఉపచర్య-గౌణత్వేనాం
గీకృత్య- యోజ్యతే- అత్రహేతుమాహ-శశాంకేనేతి॥ మూర్త్యైవక
ళంకస్వరూపేణైవేత్యర్థః ॥ ఏవమర్థాలంకారాణామంగాంగిభావ
సంకరముదాహృత్యశబ్దాలంకారయోరప్యుదాహరతి- రాజతీతి- రాజ
తి- తటీ. ఇయం.అభిహతదానవరాసా- అతిపాతిసారావనదా - గజ
తా- చ- యూథం.అవిరతదానవరా- సా- అతిపాతి-సారా- వనదా-
ఇతిపదవిభాగః- పర్వతతటీంవర్ణయతి - అభిహతోనాశితోదానవా
నాం రాసఃక్రీడాయస్యాంసాతథోక్తా- అతిపాతీతీవ్రవేగఃఅతఏవసారా
వఃరావయుక్తోనదోయస్యాంసాతథోక్తా - ఏతాదృశీఇయంతటీసాను
విశేషః రాజతిప్రకాశతే- కించేతిచార్థః - అవిరతేనసంతతేనదానేనమ
దేనవరాశ్రేష్ఠా- సాప్రసిద్ధా-సారాబలవత్తరా- వనమరణ్యంద్యతిఖండ
1 శాగ. శీగజతాగజసమూహఃయూథంస్వయూథం- అ

పాతి సా శావనదా॥ అత్ర యమకమనులోమప్రతిలోమశ్చ చిత్రభేదః పా
దద్వయగతౌ పరస్పరాపేక్షౌ॥ ఏకస్య చ గ్రహే న్యాయదోషాభావాదని
శ్చయః। ద్వయోర్బహూనాం వాలంకారాణామేకత్ర సమావేశేపి వి
రోధాన్న యత్ర యుగపదవసానసంభవః। నచైకతరస్య పరిగ్రహే సా
ధకం తదితరస్య వా పరిహారే బాధకమస్తి। యేనైకతర ఏవ పరిగృహ్యేత
స నిశ్చయాభావరూపో ద్వితీయస్సంకరః। సముచ్చయేనైవ సంకరస్యా
క్షేపాత్॥ ఉదా॥ జహ గంభీరో జహ రఅణణిబ్భరో జహ అ ణిమ్మలచ్ఛాఓ
తా కిం విహిణా సో సరసపాణిఓ జలణిహీ ణ కిదో॥ ఛా॥ యథా గంభీ
రో యథా రత్ననిర్భరో యథా చ నిర్మలచ్ఛాయః। తత్కిం విధినా స సర
సపానీయో జలనిధిర్న కృతః॥ అత్ర సముద్రే ప్రస్తుతే విశేషణసామ్యాద
ప్రస్తుతార్థప్రతీతేః కిమసౌ సమాసోక్తిః। కిమథవా ప్రస్తుతస్య ముఖేనక
స్యాపి తత్సమగుణతయా ప్రస్తుతస్య ప్రతిపత్తిరిత్యప్రస్తుతప్రశంసేతి సం
దేహః॥ యథా వా॥ నయనానందదాయీందోర్బింబమేతత్ప్రసీదతి।
అధునాపి నిరుద్ధాశమవకీర్ణమిదం తమః॥ అత్ర కిం కామస్యోద్దీపకః కాలో

తిపాతి స్ఫురతీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి - పాదద్వయగతౌ-ద్వితీయచతు
ర్థపాదస్థితౌ- పరస్పరాపేక్షౌ త్వనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావవేవ॥ త
థాహి - దానవేత్యాదికం ద్వితీయచతుర్థచరణద్వయం యమకవిశిష్టం.
తత్రైవ ప్రతిలోమపాఠశ్చేతి చిత్రాలంకారః- ఏకఘటకైకవర్ణపరావృ
త్త్యాఽపరస్యభంగ ఇత్యతః పరస్పరమనుగ్రహః॥ సందేహసంకరస్య లక్షణ
మాహ- ఏకస్యేతి- అనిశ్చయస్సందేహరూపః - చేతి సముచ్చాయకేన
సంకర ఇతి లక్ష్యవాచకాక్షేపః- శిష్టం స్వయం వ్యాకృతం॥ ఉదాహరతి- జ
హ ఇతి- యథేతి- అత్రేతి-సందేహః-న్యాయదోషయోరభావాత్॥ ఉదా
హరణాంతరమాహ - నయనేతి - ప్రసీదతి-ఉదయకాలికరక్తిమత్యాగే
న ప్రసన్నం భవతి - నిరుద్ధా ఆశా దిశో యేన తత్తథోక్తం ఇదం తమః అధు
నాపి అవకీర్ణం - విశీర్ణం న భవతీత్యర్థః॥ సందేహం వివృణోతి - అత్రే
త్యాదినా॥ ఉపమారూపకయోః ప్రత్యేకం సాధకబాధకద్వారాభావా

వర్తత ఇతి భంగ్యంతరేణాభిధానాత్పర్యాయోక్తం । ఉత వదనస్యేం
దుబింబతయా అధ్యవసానాదతిశయోక్తిః । కిం వైతదితి వక్త్రేందురితి
త్యత్ర రూపారోపవశాద్రూపకం । అత్రైతయోస్సముచ్చయవివక్షయా దీప
కం । అథవా తుల్యయోగితా । కిం ప్రదోషసమయే విశేషణసామ్యాదానన
స్యావగతౌ సత్యాం సమాసోక్తిః । అహో స్విన్ముఖవైమల్యప్రస్తావాద
ప్రస్తుతప్రశంసేతి బహూనాం సందేహాదయమేవ సంకరః । యత్ర తు న్యా
యదోషయోరన్యతరస్యావతారస్తత్రైకతరస్య నిశ్చయాన్న సంశయః ॥
న్యాయస్య సాధకత్వమనుకూలతా । దోషస్యాపి బాధకత్వం ప్రతికూలతా ।
తత్ర । సౌభాగ్యం వితనోతు వక్త్రశశినో జ్యోత్స్నేవ హాసద్యుతిరిత్యత్ర ము
ఖ్యతయావగమ్యమానహాసద్యుతిర్వక్త్ర ఏవానుకూల్యం భజత ఇత్యుప
మాయాస్సాధకం । శశిని తు న తథా ప్రతికూలేతి న రూపకం । ప్రతీతస్యాపి
బాధనే తు - వక్త్రేందౌ తవ సత్యయం యదపరశ్శీతాంశురభ్యుద్గత ఇత్య
త్రాపరత్వమిందోరననుగుణం ॥ న వక్త్రస్య ప్రతికూలమితి రూపకస్య సాధక
తాం ప్రతిపద్యతే । న తూపమాయా బాధకతాం ॥ పు ॥ రాజనారాయణం
లక్ష్మీస్త్వామాలింగతి నిర్భరమిత్యత్ర పునరాలింగనముపమాం నిరస్యతి ।

రోనిర్ణాయకప్రకారాః - యథా - ఉపమాయాస్సాధనం - న రూప
కస్య బాధనం - కింతు తాటస్థ్యమిత్యేకః - రూపకస్య సాధనం నోపమా
యా దూషణం - కింతు తాటస్థ్యమితి ద్వితీయః - ఉపమాయా దూషణం -
న రూపకస్య సాధనం - కింతు తాటస్థ్యమితి తృతీయః - రూపకస్య దూ
షణం - నోపమాయాస్సాధనం - కింతు తాటస్థ్యమితి చతుర్థః - తత్రా
ద్యముదాహరతి - తత్రేతి - తత్ర చతుర్ణాం మధ్యే - సౌభాగ్యమితి - ము
ఖ్యతమేతి - హాసస్యోపమేయధర్మత్వాన్ముఖ్యతేతి భావః - శశిని త్వితి
న తథా - అనుకూల్యం న భజత ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుమాహ - ప్రతికూ
లేతి - ఇతి న రూపకం - ఏవం ప్రకారేణ రూపకబాధకం న భవతీత్యర్థః
కింతు తాటస్థ్యమితి భావః ॥ ద్వితీయముదాహరతి - వక్త్రేందావితి - అ
నుగుణమితి - వక్త్రేందౌ లోకస్యావిద్యమానత్వాదపరత్వం శీతాంశోస్స

సదృశం ప్రతిపత్తుం ప్రేయసీప్రయుక్తస్యాలింగనస్యాసంభవాత్॥ పాదాంబుజం భవతు వో విజయాయ మంజుమంజీర శింజితమనోహరమంబికాయాః ఇత్యత్ర మంజీరశింజితమంబుజే ప్రతికూల మసంభవాదితి రూపకస్య బాధకం। నతు పాదేఽనుకూల మిత్యుపమాయాస్సాధకమభిధీయతే। విధ్యుపమర్దినో బాధకస్య తదపేక్షయోత్కటత్వేన ప్రతిపత్తేః। ఏవమన్యత్రాపి సుధీభిః పరీక్ష్యం। స్ఫుటమేకత్ర విషయే శబ్దార్థాలంకృతిద్వయమ్। వ్యవస్థితం చ। అభిన్నే చ పదే స్పష్టతయా యదుభావపి శబ్దార్థాలంకారావ్య

ముఛితమితి భావః - నేతి- వక్త్రస్య ప్రతికూలమితి రూపకస్య సాధకతాం న ప్రతిపద్యతే కింతు ఇందోరనుగుణమితి రూపకస్య సాధకతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యన్వయః- న తూపమాయా ఇతి- ఏతేనోపమాయా బాధకతా తు నాస్తీత్యర్థః- కింతు తాటస్థ్యమితి భావః॥ తృతీయముదాహరతి- రాజన్నితి- నిర్భరమాలింగతీత్యనేన పునరాలింగనం వివక్షితమితి భావః ఇతః పూర్వం గాఢాలింగనాభావః ప్రతీయతే- ఉపమానిరాసస్య హేతుమాహ- సదృశమితి- ఉపమాయాం నారాయణసదృశమిత్యర్థాత్ త్వత్సదృశం రాజానం ప్రతి ప్రేయస్యా నారాయణప్రియయా [illegible] ప్రయుక్తస్యాకృతస్యాలింగనస్యాసంభవాత్ ఏతేన రూపకస్య సాధక[illegible] [illegible]మితి భావః॥ చతుర్థముదాహరతి- పాదాంబుజమితి- మం[illegible]రూపకబాధకమభిధీయతే- అంబుజే ప్రతికూలత్వేనాసంభవాత్ - పాదేఽనుకూలమిత్యుపమాయాస్సాధకం నాభిధీయత ఇత్యన్వయః - కింతు తాటస్థ్యమితి భావః - నను మంజీరశింజితమంబుజే ప్రతికూలమితి రూపకబాధకం- పాదేఽనుకూలమిత్యుపమాసాధకమిత్యుభయోః సాధకబాధకయోస్తుల్యమానత్వాదానుకూల్య ప్రయుక్తసాధకత్వాదేవోపమాసిద్ధిరస్త్విత్యత ఆహ- విధ్యుపమర్దిన ఇతి- విధ్యుపమర్దినో రూపకవిధిభంజకస్య మంజీరశింజిత ప్రకృత్యా అల్పలక్షణస్య బాధకస్య తదపేక్షయా పాదానుకూలతాలక్షణసాధనాపేక్షతయా ఉత్కటత్వేన విధ్యుపమర్దిత్వజనితాధిక్యేన పరిజ్ఞానాత్సాధకమకించిత్కరమితి భావః- అద్వైకవాచకానుప్రవిష్టసంకర

వస్థానమాసాదయతస్తస్యైవ పరమేకవాచకానుప్రవిష్టస్సంకరః॥ ఉదా॥ స్పష్టోల్లసత్కిరణకేసరసూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికమథో దివసారవిందం। శ్లిష్టాష్టదిగ్దళకలాపముఖావతారబద్ధాంధకారమధుపావళి సంచుకోచ॥ అత్రైకపదానుప్రవిష్టౌ రూపకానుప్రాసౌ॥ తేనాసౌ త్రిరూపః పరికీర్తితః॥ తదయమనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకతయా సందేహేనైకపదప్రతిపాద్యతయా చ వ్యవస్థితత్వాత్త్రిప్రకార ఏవ సంకరో వ్యాకృతః। ప్రకారాంతరేణ తు న శక్యో వ్యాకర్తుం। ఆనంత్యాత్తత్ప్రభేదానాం। ఇతి ప్రతిపాదితాశ్శబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రైవిధ్యజుషోఽలంకారాః। కుతః పునరేష ప్రతినియమః। యదేతేషాం తుల్యేఽపి కావ్యశోభాతిశయహేతుత్వే కశ్చిదలంకారశ్శబ్దస్య కశ్చిదర్థస్య కశ్చిచ్చోభయస్యేతి చేదుక్తమత్ర॥ యథా కావ్యే దోషగుణాలం

స్యలక్షణమాహ- స్ఫుటమితి- లక్షణం వ్యాకరోతి- అభిన్నే చేతి- ఉదాహరతి-స్పష్టోల్లసదితి- సాయంకాలవర్ణనం. అథో అనంతరం దివసాహ్నారవిందం సంచుకోచ సంకుచితమభూత్- కీదృశం దివసారవిందమిత్యాకాంక్షాయామాహ - స్పష్టం యథా తథా ఉల్లసంతః సాయంకాలీనత్వాత్స్ఫుటం ప్రకాశమానాః కిరణా ఏవ కేసరా యస్యాం సా తథోక్తా- సూర్యబింబమేవ విస్తీర్ణా కర్ణికా సూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికా - తాదృశీ సూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికా యస్మిన్ తత్తథోక్తం - శ్లిష్టాః సాయంకాలే సంకుచితత్వేన ప్రతీయమానత్వాదితి భావః- తథావిధా అష్టదిశ ఏవ దళకలాపస్తస్య ముఖే ఏవ తారః ప్రవేశస్తస్మాద్బద్ధః సంకోచవశాద్రుద్ధః యోంధకారస్స ఏవ మధుపావళిర్భ్రమరపుంజో యస్మిన్ తత్తథోక్తం ॥ యోజయతి-అత్రేతి-రూపకానుప్రాసౌ ఏకపదానుప్రవిష్టౌ- సమస్తపదస్యైకత్వాదేకవాచకానుప్రవేశ ఇతి బోధ్యం - అత్ర కిరణేషు కేసరత్వారోపస్సూర్యబింబే కర్ణికాత్వారోపస్య నిమిత్తమితి పరంపరితరూపకం- తథా చైవైకస్య రేఫసకారాదేరసకృదావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాస ఇతి వివేకః ॥ కుత ఇతి - ప్రతీతో నియమః ప్రతినియమః- యదేతి- తాదృశశబ్దసత్త్వే శబ్దాలంకార ఇత్యన్వయః - తాదృశశబ్దాభా

కారణానాం శబ్దార్థోభయగతత్వేన వ్యవస్థాయామన్వయవ్యతిరేకావేవ ప్రభవతః। నిమిత్తాంతరస్యాభావాత్। తతశ్చ యోలంకారో యద్భావాభావావనువిధత్తే స తదలంకారో వ్యవస్థాప్యత ఇతి। ఏవం చ యథా పునరుక్తవదాభాసః పరంపరితరూపకం చేత్యుభయోర్భావాభావానువిధాయితయోభయాలంకారౌ। తథా శబ్దహేతుకాలంకారార్థాంతరన్యాసప్రభృతయోపి ద్రష్టవ్యాః। అర్థస్య తత్త్రివైచిత్ర్యముత్కటతయా ప్రతిభాసత ఇతి తే వాచ్యాలంకారమధ్యే వస్తుస్థితిమనపేక్ష్యైవ లక్షితాః। యో

చే శబ్దాలంకారాభావ ఇతి వ్యతిరేకః- ఇత్యన్వయవ్యతిరేకౌ- ఏవమర్థస్యోభయోశ్చాన్వయవ్యతిరేకౌ బోధ్యౌ- తతశ్చేతి- యద్భావాభావౌ- యస్య శబ్దస్య- అర్థస్య- ఉభయోశ్చ భావాభావౌ - సద్భావాభావావితి సామాన్యోక్తిః - అనువిధత్తే అనుసరతి స తదలంకార ఇతి వ్యవస్థాప్యత ఇత్యన్వయః- ఏవం చేతి- పునరుక్తవదాభాస ఇతి- తనువపురితి పునరుక్తవదాభాసోదాహరణే హరిశబ్దే పర్యాయపరివర్తితే సతి సింహాదిపదానాముభయవాచకత్వాభావాత్ సింహాదిశబ్దావాపే - నాలంకారతేతి శబ్దాశ్రయత్వం - కరిశబ్దముద్వాస్య గజశబ్దావాపేపి నాలంకారతాహానిరిత్యర్థాశ్రయత్వమిత్యుభయాలంకారత్వం పునరుక్తవదాభాసస్య- పరంపరితరూపకం చేతి - విద్వన్మానసహంసేతి పరంపరితరూపకోదాహరణే మానస సమిత్యాదిశబ్దానాం పరివర్తనే నాలంకారతేతి శబ్దాశ్రయత్వం నీలలోహితవైశ్వానరాదిపదానాం పరివర్తనేపి నాలంకారతాహానిరిత్యర్థాశ్రయత్వమిత్యుభయాలంకారత్వం పరంపరితరూపకస్య - తథేతి- శబ్దహేతుకాలంకారాశ్చ అర్థాంతరన్యాసప్రభృతయశ్చేతి ద్వంద్వః- స్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛేత్యాదిషు కేవలశబ్దాలంకారాః- నిజదోషావృతమనసామిత్యాదిషూదాహృతా అర్థాంతరన్యాసాదయః కేవలార్థాలంకారా ఇత్యర్థః - నన్వర్థాంతరన్యాసప్రభృతిష్వపి శబ్ద వ్యతిరేకేణార్థ దర్శనాత్తత్రాపి శబ్ద వైచిత్ర్యమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ అర్థస్యేతి - తత్ర అర్థాంతరన్యాస ప్రభృతిషు

లంకారో యదాశ్రితస్స తదలంకార ఇతి కల్పనాయామన్వయ వ్యతిరేకావశ్యమాశ్రయితవ్యౌ । తదాశ్రయణమంతరేణ విశిష్టస్యాశ్రయాశ్రయిభావస్యాభావాదిత్యలంకారాంతరాణాం యథోక్తనిమిత్త ఏవ పరస్పరవ్యతిరేకో జ్యాయానితి ॥ ఏషాం దోషా యథాయోగం సంభవంతోఽపి కేచన। ఉక్తేష్వంతర్భవంతీతి న పృథక్ప్రతిపాదితాః ॥ యథానుప్రాసస్య ప్రసిద్ధ్యభావో వైఫల్యం వృత్తివిరోధ ఇతి యే త్రయో నర్థాః । తే చ ప్రసిద్ధివిరుద్ధతామపుష్టార్థతాం ప్రతికూలవర్ణతాంచ యథాక్రమం నాతిక్రామంతి । తత్స్వభావత్వాత్। క్రమేణోదాహరణాని॥ ప ॥ చక్రీ

అర్థస్యైవ వైచిత్ర్యముత్కటతయా అతిశయితయా తదాశ్రయణమితి - తయోరన్వయ వ్యతిరేకయోరాశ్రయణం - విశిష్టస్య విలక్షణస్య ఆశ్రయాశ్రయిభావస్య - శబ్దస్య - అర్థస్య - ఉభయోశ్చాశ్రయత్వం - అలంకారాణామాశ్రయిత్వం - తస్యాభావాదాశ్రయితవ్యావితి పూర్వేణాన్వయః- యథోక్తంనిమిత్తం శబ్దార్థోభయప్రాధాన్యరూపం యస్య స తాదృశ ఏవ పరస్పరవ్యతిరేకః పరస్పరభేదః జ్యాయాన్ శ్రేష్ఠ ఇతి యావత్ - ఇతి హేతోః త్రైవిధ్యజుషోఽలంకారా ఇతి నియమః॥ అథాలంకారదోషాన్ దర్శయిష్యుః కారికామవతారయతి- ఏషామితి- ఏషాముల్లాసద్వయప్రతిపాదితానా మలంకారాణాం దోషాస్సంభవంతోఽపి- కేచన కతిచిద్దోషాః- యథాయోగం - ఉక్తేషు దోషోల్లాసప్రతిపాదితేషు- దోషేషు అంతర్భవంతీతి హేతోః పృథక్- పృథగుదాహరణైర్న ప్రతిపాదితా న దర్శితాః- నను కేవాలంకారదోషాః కథవాంతర్భవంతీత్యాశంక్య దిక్ప్రదర్శనార్థమాహ - యథేత్యాదినా - అనర్థాః దోషా ఇత్యర్థః- తే చేతి- నాతిక్రామంతి ప్రసిద్ధ్యభావస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధతాయాం - వైఫల్యస్యాపుష్టార్థతాయాం - వృత్తివిరోధస్య ప్రతికూలవర్ణతాయాంచ యథాక్రమమంతర్భావాత్- తత్ర హేతుమాహ - తత్స్వభావత్వాదితి - తత్సంబంధీ స్వభావో యేషాం తేషాం భావః తస్మాత్ - ఉక్తమంతర్భావం విశదయితుముదాహరతి- చక్రీతి-

చక్రారపంక్తింహరిరపిచ హరీన్ధూర్జటిర్ధూర్ధ్వజాంతానక్షం న
క్షత్రనాథోరుణమపివరుణః కూబరాగ్రం కుబేరః । రంహస్సంఘస్సు
రాణాంజగదుపకృతయేనిత్యయుక్తస్య యస్యస్తౌతి ప్రీతిప్రసన్నోన్వహ
మహిమరుచేస్సోవతాత్స్యందనోవః । అత్రకర్తృకర్మణాం ప్రతినియమే
నస్తుతిరనుప్రాసానురోధేనైవ ప్రతిపాదితా । నపురాణేతిహాసాదిషు
తథాప్రతీతేతి ప్రసిద్ధవిరోధః ॥ పణితమణిరమణమందిరమానందస్యంది
సుందరేందుముఖి।యదిసల్లీలోల్లాసినిగచ్ఛసితత్కింత్వదీయంమే॥ప॥ అన
ణురణన్మణిమేఖలమవిరతశింజానమంజుమంజీరమ్ । పరిసరణమరుణచర
ణేరణరణకమకారణంకురుతే ॥ అత్రవాచ్యస్యవివిచ్యమానస్యనకించిద

చక్రీవిష్ణుఃజగదుపకారాయనిత్యయుక్తస్యబద్ధదీక్షస్యయస్యస్యందనస్యచ
క్రసంబంధినామరాణాంపంక్తింస్తౌతి- ఇదమగ్రేయచ్ఛబ్దాన్వయే కర్తృ
కారకషష్ఠ్యస్యేతి - హరిరింద్రోపిహరీనశ్వాన్ ధూర్జటిర్హరః
ధురంస్యందనపురోభాగం ధ్వజాంతాశ్చ - ధూస్త్రీక్లీబేయానముఖమి
త్యమరః - నక్షత్రనాథఃఅక్షంచక్రమధ్యరంధ్రం- అథాక్షమింద్రియేనా
ద్యూతాంగేకర్షేచక్రేవ్యవహారేకలిద్రుమఇత్యమరః-వరుణఃఅరుణమనూ
రుమపి - కుబేరఃకూబరస్యయుగంధరస్యాగ్రం- కూబరస్తుయుగంధరఇ
త్యమరః - సురాణాంసంఘఃరంహఃవేగం స్తౌతిరంహస్తరసీఇత్యమరః -
ప్రీత్యాసూర్యాధిష్ఠితత్వప్రయుక్తానందేనప్రసన్నఃఅహిమరుచేస్స్యం
దనఃఅన్వహమహరహః-వోయుష్మానవతాద్రక్షతు-అత్రేతి-పురాణేతి-
నప్రతీతానప్రసిద్ధా-ఇతిప్రసిద్ధివిరోధఃప్రసిద్ధ్యభావఇత్యర్థః- అనుప్రాసే
వైఫల్యముదాహరతి- పణితేతి-ప్రియవసతింప్రయాంతీం నాయికాంప్రతి
కస్యచిద్విలాసినోనర్మోక్తిరియం - ఆనందస్యందిసుందరమిందుసదృశం
చముఖంయస్యాస్తత్సంబుద్ధిః - సతీభిస్సరసాభిర్లీలాభిరుల్లసనశీలే-హే
సుందరి - పణితాస్తుతాఃమణయో యస్మింస్తత్తథోక్తం - ప్రణుతప
ణితపనితానీత్యమరః - రమణస్యమందిరం ప్రతిగచ్ఛసియదితత్కిం - న
జానేఇతిశేషః-అనణుఅనల్పంయథాతథారణంతీమణిమేఖలాయస్మింస్త
త్తథోక్తం-అవిరతంయథాతథాశింజానౌమంజుమంజీరౌయస్మింస్తత్త
థోక్తం- పాదాంగదంతులాకోటిర్మంజీరోనూపురోస్త్రియామిత్యమ
రః - ఏతాదృశంత్వదీయంపరిసరణం కర్తృ హే అరుణచరణేఅకారణం

పిచారుత్వం ప్రతీయత ఇతి పరిస్ఫుటార్థతైవానుప్రాసస్య వైఫల్యం॥ అయం లోకోత్తరమిత్యాది। అత్ర శృంగారే పరుషవర్ణాడంబరః పూర్వోక్తయా రీత్యా విరుద్ధ ఇతి పరుషానుప్రాసే ప్రతికూలవర్ణతైవ వృత్తివిరోధః। యమకస్య పాదత్రయగతత్వేన యమనమప్రయుక్తత్వం దోషః। యథా॥ భుజంగమస్యేవ మణిస్సదంభా గ్రాహావకీర్ణేవ నదీ సదంభాః। దురంతతాం నిర్ణయతోపి జంతోః కషంతి చేతః ప్రముఖే సదంభాః॥ ఉపమాయాముపమానస్య జాతిప్రమాణగతం న్యూనత్వమధికత్వం వా తాదృశీ అనుచితార్థత్వం దోషః॥ ధర్మాశ్రయే తు న్యూనతాధికత్వే యథాక్రమం హీనపదత్వమధికపదత్వం చ న వ్యభిచరతః। క్రమేణోదాహరణం॥ ప॥ చండా

కారణం వినాపి మరణం రణకం భీతిం కురుతే - శ్లోకద్వయస్యాప్యేకవాక్యతా- వైఫల్యం యోజయతి - అత్రేతి॥ వృత్తివిరోధముదాహరతి - అయం లోకోత్తరమిత్యాది- అత్రేతి-పూర్వోక్తయా- మూర్ధ్ని వర్గాంత్యగా ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితయేత్యర్థః॥ యమకస్యేతి- పాదద్వయే పాదచతుష్టయే క్వచిదేకపాదే వా యమకేన భావ్యం॥ ఉదాహరతి- భుజంగమస్యేతి - సత్ విద్యమానమంభః పాకచక్యరూపం యస్మిన్ సత్ తథోక్తః - భుజంగమస్య మణిశ్శిరోరత్నమివ - సంతి మాధుర్యాదిభిః ప్రశస్తాన్యంభాంసి యస్యాం సా తథోక్తా - గ్రాహైరవకీర్ణా వ్యాప్తా నదీవ - సదంభాః దంభయుక్తాః పురుషాః - ఏతేషాం సంగతిర్దురంతేతి నిర్ణయతః సమ్యగ్జానతోపీత్యర్థః- జంతోః ప్రాణివిశేషస్య - కిముతాజానతామిత్యపి శబ్దార్థః - చేతశ్చిత్తం ప్రముఖే ప్రారంభే కషంతి ఆకషంతి - క్రమేణ విమర్శే సతి నాక్రష్టుం శక్నుయురితి భావః దంభస్య స్ఫురితం విదన్నపి జనో జాల్మో గుణానీహత ఇత్యుక్తత్వాత్ - పాదత్రయే యమనమప్రయుక్తత్వాన్న దూషణమితి నిష్కర్షః - ఉపమాయామితి- తాదృశీ జాతిప్రమాణగతేత్యర్థః- అనుచితార్థత్వం దోషః - అనుచితార్థత్వరూపో దోష ఇత్యర్థః - ధర్మాశ్రయే త్వితి - న్యూనతాధికత్వే- ఉపమానస్యేత్యనువర్తతే - ఉపమానస్య జాత్యాగతం న్యూనత్వముదాహరతి- చండాలైరితి- అత్ర యుష్మాభిరితి సంభావితానాముపమేయభూతానాం చండాలైరివేత్యుపమానస్యానుచితత్వాజ్జాత్యాగతం న్యూనత్వమనుచితార్థత్వేంతర్భవతీతి బోధ్యం- ప్రమాణాగతం న్యూనత్వ

తైరివయుష్మాభి స్స్వాహాసంపరమంకృతమ్॥ వహ్నేస్స్ఫులింగఇవధానుర
యంచకాస్తి॥ ప॥ అయంపద్మాసనాసీన శ్చక్రవాకోవిరాజతే । యుగా
ద్భగవాన్వేధావినిర్మాతుస్సరివప్రజాః ॥ పాతాళమివనాభిస్తే స్తనౌక్షి
తిధరోపమౌ। వేణీబంధఃపునరయంకాళిందీపాతసన్నిభః। అత్రచండాలా
దిభిరుపమానైః ప్రస్తుతోఽర్థోఽత్యర్థమేవకదర్థిత ఇత్యనుచితార్థత్వం।
సమునిర్లాంఛితో మౌంజ్యాకృష్ణాజినపటంవహన్ । వ్యరాజన్నీలజీ
మూతభాగాశ్లిష్టఇవాంశుమాన్ ॥ అత్రోపమానస్య మౌంజీస్థానీయ
స్తటిల్లక్షణో ధర్మః కేనాపిపదేన నప్రతిపాదితఇతి హీనపదత్వం ॥
ప॥ సపీతవాసాః ప్రగృహీతశార్ఙ్గో మనోజ్ఞభీమం వపురాపకృష్ణః। శ
తహ్రదేంద్రాయుధవాన్నిశాయాం సంసృజ్యమాన శ్శశినేవ మేఘః॥ అ
త్రోపమేయస్య శంఖాదేరనిర్దేశే శశినో గ్రహణ మతిరిచ్యత ఇత్యధి
కపదత్వం। లింగవచనభేదోఽప్యుపమానోపమేయయో స్సాధారణం చే
ద్ధర్మమన్యరూపంకుర్యాత్తదైకతరస్యైవ తద్ధర్మసమన్వయావగతేస్స

ముదాహరతి- వహ్నేరితి- స్పష్టం- ఉపమానస్యజాత్యాగతామధికతాము
దాహరతి- అయమితి- స్పష్టం॥ ప్రమాణాగతామధికతాముదాహరతి- పా
తాళమివేతి- అత్రోపమానభూతానాంపాతాళాదీనాముపమేయభూ
తనాభిప్రభృతిభ్యః ప్రమాణాధికతావ్యక్తతరైవ॥ అత్రేతి - అనుచితా
ర్థత్వం॥ ఉదాహరణచతుష్టయేఽపి యథాక్రమమనుచితార్థత్వముదా
హృత్యనమాత్రే మేతన్న్యూనతాధికత్వయోరంతర్భావముదాహరతి-
సమునిరితి- నీలజీమూతస్యభాగేనఖండేనాశ్లిష్టః - అత్రేతి - హీనపద
త్వమితి - ఉపమానస్యాంశుమతోధర్మన్యూనతా - హీనపదత్వేంత
ర్భవతీతి భావః॥ సపీతవాసా ఇతి - మనోజ్ఞంచతద్భీమంచమనోజ్ఞభీమం-
శతహ్రదావిద్యుత్ - ఇంద్రాయుధమింద్రధనుః తద్వాన్-అత్రేతి- ఉప
మేయస్యశ్రీకృష్ణస్య - సంబంధినః-శంఖాదేరనిర్దేశే సతి శశినః ఉపమాన
ధర్మస్యేత్యర్థః - గ్రహణమతిరిచ్యత ఇతి అధికపదత్వం- అధికపదత్వేం
తర్భవతీతిభావః ॥ లింగవచనభేదస్యాస్పష్టత్వేన భగ్నప్రక్రమేంతర్భా
వఇత్యాహ- లింగవచనభేదోఽపీతి - అత్రాపిః పూర్వోక్తసముచ్చాయకః।
లింగభేదోవచనభేదశ్చేత్యర్థః - లింగభేదేవచనభేదేవాసాధారణధ
ర్మస్యావదుపమానోపమేయయోరేకతరస్య సమలింగత్వమేవనిర్దిష్టో

విశేషణస్యైవ తస్యోపమానత్వముపమేయత్వంచవా ప్రతీయమానేనా
విధర్మేణ ప్రతీయత ఇతి ప్రక్రాంతస్యార్థస్య స్ఫుటమనిర్వాహాదస్య భగ్న
ప్రక్రమరూపత్వం। యథా॥ ప॥ సీతేరత్నమివచ్యుతాసికరతోధిజ్ఞందభాగ్య
స్యమే॥ సక్తవో భక్షితా దేవశుద్ధాః కులవధూరివేతి। యత్రతు నానాత్వే
విలింగవచనయోస్సామాన్యాభిధాయిపదమన్యస్వరూపమాపద్యతే న త
త్ర తద్దూషణావతారః॥ ఉభయత్రాప్యస్యానుగమత్తుమస్వభావత్వాత్।
యథా॥ ప॥ గుణైరనర్ఘ్యైః ప్రథితో రత్నైరివ మహార్ణవః। తద్వేషోసదృశో
న్యాభిః స్త్రీభిర్మధురతాభృతః। దధతేస్మ పరాం శోభాం తదీయా విభ్ర
మా ఇవేతి। కాలపురుషవిధ్యాదిభేదేపి న తథా ప్రతీతిరస్ఖలితరూపతయా

భవతి- తథాసతి సాధారణం ధర్మం అన్యరూపం ఏకతరస్యైవాన్వయ
యోగ్యం కుర్యాద్యదితదా సధర్మో యదన్వయయోగ్యస్తత్రైవ తద్ధ
ర్మాన్వయావగమాత్తద్ధర్మవిశిష్టస్యైవోపమానత్వముపమేయత్వం
వా ప్రతీయమానేనవ్యంగ్యేన ధర్మాంతరేణైవ ప్రతీయత ఇతి ప్రక్రాంత
స్యార్థస్యోపమారూపస్యస్ఫుటమనిర్వాహాత్ అస్య లింగవచనభేదస్యే
త్యర్థః భగ్నప్రక్రమరూపత్వం - భగ్నప్రక్రమేంతర్భావ ఇతి భావః-
తత్ర లింగభేదముదాహరతి - సీతేఇతి-అత్ర చ్యుతిస్సాధారణధర్మః చ్యు
తేత్యుపమేయసమలింగతయా తత్రాన్వేతి-నోపమానే - అతశ్చ్యుత
మితి-తత్రాన్వయో వక్తవ్యః - వచనభేదముదాహరతి - సక్తవ ఇ
తి- సక్తవః భర్జితయావనాళచూర్ణవిశేషః - అత్ర శుద్ధత్వం సాధా
రణధర్మః - శుద్ధా ఇతి బహువచనం కులవధ్వాం శుద్ధేత్యేకవచనమితి వ
చనవైకృత్యేనకస్యచిదేవ శుద్ధత్వలక్షణ ధర్మ సమన్వయావగతేశ్శుద్ధ
త్వరూపవిశేషణశూన్యస్యోపమేయత్వం నఘటత ఇతి తస్యోభయత్రాన్వ
యేనభావ్యం-తచ్చక్వచిదుచ్యతే క్వచిత్ప్రతీయత ఇతి ప్రతీతిపరిస్ఖలనాద్వచ
నభేదః ప్రక్రమభంగ ఏవాంతర్భవతీతి భావః - సాధారణ ధర్మ
స్యాన్యథాకరణే సదోషత్వమాహ - యత్ర త్వితి-అన్యస్వరూపం- ఉ
పమానోపమేయాభ్యాం విలక్షణస్వరూపమిత్యర్థః - తత్ర హేతుమా
హ- ఉభయత్రాపీతి- ఉదాహరతి- గుణైరితి- గుణశబ్దః పుంలింగః- ర
త్నశబ్దోనపుంసకలింగ ఇతి గుణానాం రత్నానాం చలింగభేదేపి ప్రతీయమాన
తతయాతిశోభా న లింగభేదోత్ర ప్రక్రమభంగో న భవతీతి భావః॥ వచన

విశ్రాంతిమాసాదయతీత్యసావపి భగ్నప్రక్రమతా। యథా॥ ష॥ అతిథింనా
మ కాకుత్స్థాత్పుత్రమాప కుముద్వతీ। పశ్చిమాద్యామినీయామాత్ప్రసాద
మివ చేతనా। అత్ర చేతనా ప్రసాదమాప్నోతి న పునరాపేతి కాలభేదః॥ ష॥
ప్రత్యగ్రమజ్జన విశేషవివిక్తమూర్తిః కౌసుంభరాగరుచిర స్ఫురదంశు
కాంతా। విభ్రాజసే మకరకేతనమర్చయంతీ బాలప్రవాళవిటపీ ప్రభ

దస్యాప్యదోషత్వముదాహరతి- తద్వేషఇతి. అన్యాభిస్త్రీభిరసదృశః అ
నుపమఇత్యర్థః. మధురతయాభృతోభవతః- తస్యాః వేషః - పనాంశో
భాందధతేస్మ-దధధారణఇత్యేకవచనం - విభ్రమపక్షేఅసదృశఇతిమధు
రతాంబిభ్రతీతిమధురతాభృతఇతిచబహువచనత్వం - తథాదధతేస్మేతి
దధాతేర్బహువచనం. అత్ర వేషస్యవిభ్రమాణాంచవచనభేదేపివిశేష
ణబలాత్ప్రతీతిస్థగనేవచనభేదోనప్రక్రమభంగఇతిభావః॥ పునశ్చోపమా
దోషాణాముక్తదోషాంతర్భావమేవప్రతిపాదయతి - కాలేతి - కా
లోఽతీతవర్తమానాదిః-పురుషాః ప్రథమమధ్యమోత్తమాఖ్యాః అప్రవృ
త్తప్రవర్తనాత్మకోవిధిః - ఏవంజాతీయకఉపమానగతోర్థః ఆదిశబ్దా
ర్థః- తేషాంభేదేపి- అపిస్సముచ్చయార్థే - ఏకాకారప్రతీతిః- కాలపురు
షాదిభేదేయాప్రతీతిర్భవతిసా ప్రతీతిరిత్యర్థః- అస్ఖలితరూపతయా అ
భిన్నరూపతయావిశ్రాంతింనాసాదయతికింతుస్ఖలితరూపతయా విశ్రాం
తిమాసాదయతి- ఇతిహేతోఃఅసావపి - కాలపురుషవిధ్యాదిభేదోపిభ
గ్నప్రక్రమతయైవవ్యాప్తః- భగ్నప్రక్రమదోషంనభవతీత్యర్థః- కా
లభేదముదాహరతి- అతిథిమితి - కుముద్వతీతదాఖ్యాకుశపత్నీకాకుత్స్థా
త్కుశాత్ అతిథింనామఅతిథిమితిప్రసిద్ధంపుత్రమాప- కథమివ - చేతనా
జ్ఞప్తిః - పశ్చిమాదంతిమాత్ యామిన్యారజన్యాయామాత్ప్రహరాత్
ప్రసాదమివ - తత్పూర్వయామయోస్తావత్పర్యంతం నిద్రితత్వాచ్చేత
నాయాఃప్రసాదాభావఇతిభావః॥ అత్రేతి-సర్వేషాంచేతనాద్యాఃప్ర
సాదమాప్నోతీతివర్తమానకాలః- అతస్త్యాజ్యఃకాలభేదఇత్యాహ- అ
త్రేతి- పురుషభేదముదాహరతి- ప్రత్యగ్రేతి - కామదేవమర్చయంతీం
కాంచిన్నాయికాంప్రతికస్యచిద్విలాసినోవచనం - ప్రత్యగ్రేణాభినవేన
మజ్జనవిశేషేణఅభ్యంగస్నానేనేత్యర్థః - వివిక్తానిర్మలామూర్తిర్య
స్యాస్సాతథోక్తా - అన్యత్రప్రత్యగ్రమజ్జనాత్ తాత్కాలికోన్మజ్జనాత్

వాలతేవ। అత్రలతావిభ్రాజతేత్వం విభ్రాజస ఇతిసంబోధ్యమానవిశిష్టస్య
పరభాగస్య సంబోధ్యమానవిషయతయా వ్యత్యాసాత్పురుషభేదః॥
గంగేవప్రవహతుతే సదైవకీర్తిరిత్యాదౌచ గంగాప్రవహతి నతుప్రవ
హత్విత్యప్రవృత్తప్రవర్తనాత్మనోవిధేరేవం జాతీయకస్యార్థస్యోప
మానగతస్యాసంభవాద్విధ్యాదిభేదః॥ ననుసమానసముచ్చరితం ప్రతీ
యమానంవా ధర్మాంతర ముపాదాయ పర్యవసితాయా ముపమా
యాముపమేయస్య ప్రకృతధర్మాభిసంబంధాన్నకించన కాలభేదాద్య
స్తి। యత్రాప్యుపాత్తేనైవ సామాన్యధర్మేణోపమావగమ్యతే । య
థా॥ యుధిష్ఠిరఇవాయంసత్యం వదతీత్యత్ర యుధిష్ఠిరఇవ సత్యవాద్య

విశేషేణవిక్రాంతమూర్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా- పునః - కౌసుంభరాగేణ
రుచిరంఅతఏవస్ఫురత్ యదంశుకంతేనఅంతారమ్యా- అన్యత్రకౌసుంభ
రాగవత్ రుచిరాస్స్ఫురంతశ్చయే అంశవఃకాంతయస్తైః కాంతామనో
హారిణీ- మకరకేతనం- వసంతోత్సవకాలేకామదేవమర్చయంతీ - అ
న్యత్రమకరకేతనంసముద్రంస్వకాంతివిశేషేణప్రకాశయంతీత్యర్థః-బా
లాత్వప్రవాళవిటపప్రభవావిద్రుమశాఖోత్పన్నాబాలాలతేవ విభ్రాజ
సే- యోజయతి- అత్రేతి- పరభాగస్యగుణోత్కర్షస్య ॥ విధిభేదము
దాహరతి- గంగేతి-అప్రవృత్తప్రవర్తనాత్మావిధిః- విధిరత్యంతమప్రా
ప్తావిత్యుక్తత్వాత్- సగంగాయాంనసంభవతి- తస్యానిత్య ప్రవృత్త
త్వాత్- ఏవంజాతీయకస్య॥ ఏతాదృశస్య- ఉపమానగతస్యఅర్థస్యధ
ర్మరూపస్య-అసంభవాద్విధ్యాదిభేదః- భగ్నప్రక్రమదోషాన్నాతిరిచ్య
తఇతిభావః - తర్హిసర్వోపసర్గబంధాదివ్యవహారఉత్పన్నస్స్యాది
త్యాలంకారికంకవిరాక్షిపతి- నన్విత్యాదినాఅర్థావగమాదిత్యంతేన-
సాక్షాదుచ్చరితస్య ప్రతీయమానస్యవా ధర్మస్యవైషమ్యం-తస్మాత్ప్రో
పాదానేప్యుపమాయాఃపరిసరణాత్-తతస్సామాన్యోపమాయాంపరి
పూర్ణాయాం యథోచితకాలాన్వయఇతికోయం కాలభేదఇత్యాక్షే
పార్థః-రైపోషంపుష్ణాతీతివదితి-రాఃధనంతత్పరణకపోషణేనపుష్ణాతీత్య
ర్థః॥ ఆక్షేపమభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- సత్యమితి-స్థితేష్వపి-ఇదంత్వయా
ప్రతిపాదితమిత్యర్థః- ప్రస్తుతేతి - సచేతసస్సహృదయాఏవ॥ పునర
ప్యుపమానోపమేయయోరంతర్భావమేవాహ - అసాదృశ్యాసంభవావితి -

యంసత్యంవదతీతిప్రతిపత్స్యామహే॥ సత్యవాదీసత్యంవదతీతివ పౌనరుక్త్యంనాశంకనీయం॥ రైపోషంపుష్ణాతీతివత్। యుధిష్ఠిరవత్సత్యవదనేన సత్యవాద్యయమిత్యర్థావగమాత్। సత్యమేవైతత్। స్థితేషుప్రయోగేషుసమర్థనమిదం। నతుసర్వదానిరవద్యం। ప్రస్తుతేవస్తువ్యాఘాతాదితిసచేతసఏవాత్రప్రమాణం। అసాదృశ్యాసంభవావప్యేవమాయోమనుచితార్థతాయామేవపర్యవస్యతః। యథా॥ గ్రథ్నామికావ్యశశినంరుచిరార్థరశ్మిమిత్యత్ర కావ్యస్యశశినా అర్థానాంచరశ్మిభి స్సాధర్మ్యం కుత్రాపినప్రతీతమిత్యనుచితార్థత్వం॥ నిపేతురాస్యాదివతస్యదీప్తా శ్శరాధనుర్మండలమధ్యభాజః। జాజ్వల్యమానో ఇవవారిధారా దినార్ధభాజఃపరివేషిణో ర్కాత్॥ ఇత్యత్రాపిజ్వలంత్యోవారిధారాస్సూర్యమండలా న్నిష్పతంత్యో నసంభవతీత్యుపలభ్యమానోఽర్థో నౌచిత్యమేవపుష్ణాతి॥ ఉత్ప్రేక్షాయామపి సంభావనం ధ్రువమిత్యాదయఏవవక్తుముత్సహంతే। నయథాశబ్దోఽపి। కేవలస్యాస్య సాధర్మ్యం ప్రతిపాదయితుంపర్యాప్తత్వాత్తస్యచాస్యామవివక్షితత్వాదితినతాదృశ

అసాదృశ్యముదాహరతి - గ్రథ్నామీతి - స్పష్టం॥ అసంభవముదాహరతి - నిపేతురితి - ధనుర్మండలమధ్యభాజః - చక్రీకృతచాపమధ్యస్థితాత్ - తస్యాస్యాన్ముఖాదివ - అత్రాపీతి - ఉత్ప్రేక్షాయామపీతి - అస్యాయథాశబ్దస్యేత్యర్థః - తస్యచ సాధర్మ్యస్యచ - ఉదాహృతి - ఉద్యయావితి-మేచకోత్పలంనీలోత్పలం - ముకులంసత్ ఉద్యయౌ. ఉత్థితమభూత్ - కీదృశమివ- నారీలోచనచాతుర్యాత్ శంకా. పరాజయభయం- తయాసంకుచితంయథా - సంకుచితమివ॥ ఉత్ప్రేక్షామూలస్యార్థాంతరన్యాసస్యాప్యనుచితార్థత్వమేవేత్యాహ - ఉత్ప్రేక్షితమితి - ఉత్ప్రేక్షితంవస్త్విత్యర్థః - నిరుపాఖ్యా నివర్తక్తుమినుచితాప్రఖ్యాస్ఫూర్తిర్యస్యతత్ - నిరుపాఖ్యప్రఖ్యం- తత్సమర్థనాయేతి-అస్యార్థాంతరన్యాసస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- దివాకరాదితి- యోహిమాద్రిః॥ తస్యాఉత్ప్రేక్షాయాస్సమర్థనాయాంపుషయే- యత్నఃవ్యర్థఏవ॥ అథసమాసోక్తిదోషాంతర్భావమాహ - సాధారణేతి - అనుక్తమప్యుపమానవిశేషంప్రకాశయతి - పరోక్తిభేదకైః శ్లిష్టైస్సమాసోక్తిరితి తల్లక్షణాత్ - తస్యోపమానస్య - అనుపాదే.

క్తిరస్యేత్యవాచకత్వం దోషః। యథా॥ ప॥ ఉద్యయాదీర్ఘికాగర్భాన్ముకులం మేచకోత్పలమ్ । నారీలోచనచాతుర్యశంకాసంకుచితం యథా॥ ఉత్ప్రేక్షితుమపి తాత్త్వికేన రూపేణ పరివర్జితత్వాత్। నిరుపాఖ్యప్రఖ్యం। తత్సమర్థనాయ యదర్థాంతరస్యోపాదానం తదాలేఖ్యమివ గగనతలేఽత్యంతమసమీచీనమితి నిర్విషయత్వమేతస్యానుచితార్థత్వైవ। యథా॥ ప॥ దివాకరాద్రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివాభీతమివాంధకారమ్। క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వముచ్చైశ్శిరసాం సతీవ॥ అత్రాచేతనస్య తమసో దివాకరాత్త్రాసఏవ న సంభవతీతి కుతఏ తత్ప్రయోజితమద్రిణా పరిత్రాణమ్ । సంభావితేన తు రూపేణ ప్రతిభాసమానస్య న కాచిదనుపపత్తిరవతరతీతి వ్యర్థ ఏవ తత్సమర్థనాయాం యత్నః। సాధారణవిశేషణవశాదేవ సమాసోక్తిరనుక్తమప్యుపమానవిశేషం ప్రకాశయతీతి తస్యాత్ర పునరుపాదానే ప్రయోజనాభావాదనుపాదేయతాయాం యదుపాత్తం తదపుష్టార్థత్వం పునరుక్తతా వా దోషః। యథా॥ ప॥ స్పృశతి తిగ్మరుచౌ కకుభః కరైర్దయితయేవ విజృంభితతాపయా। అతనుమానపరిగ్రహయా స్థితం రుచిరయా చిరయా దినశ్రియా॥ అత్ర తిగ్మరుచేః కకుభాం చ యదా సదృశవిశేషణవశేన

యతాయాం సత్యాం॥ ఉదాహరతి-స్పృశతీతి - తిగ్మరుచౌ సూర్యే దక్షిణనాయకే చ - కకుభః దిశః నాయికాశ్చ- కరైః కిరణైః హస్తైశ్చ స్పృశతి సతి స్పర్శశ్చ స్వభావేన - ఆనుకూల్యజిజ్ఞాసయా చేతి బోధ్యం విజృంభితః అతిశయితః తాపః ఆతపప్రయుక్తౌష్ణ్యం అన్యత్ర సంతాపః - అతనుమహామానపరిగ్రహా యస్యాస్తయా - అత్ర మానో నాడికాధిక్యం - అన్యత్ర మానః ఈర్ష్యాకృతకాలుష్యం - రుచిరయా విమలయా-అన్యత్ర సౌందర్యయుక్తయా- చిరయా దినశ్రియా గ్రీష్మదినలక్ష్మ్యా దయితయేవ స్థితం- భావోక్తిః- అత్ర సమాసోక్తేరపుష్టార్థత్వమాహ- అత్రేతి-సదృశవిశేషణమనుకూలవిశేషణం - తద్వశేన-తచ్చ స్పృశతీతి స్పర్శనరూపం- వ్యక్తైలింగస్య విశేషః స్త్రీపుంలింగభేదః తత్పరిగ్రహేణ చ నాయికా చ నాయకశ్చ నాయకాతయోర్భావస్తత్తా తయా- వ్యక్తిః ప్రతీతిః- భవతీతి శేషః- తదేవేతి-ప్రతినాయికాత్వేన - వ్యక్తిరిత్యనువర్తతే- కిం-కిం ప్రయోజనమిత్యర్థః॥ నను యథా దయితే దయితాం స్పృశతి

వ్యక్తివిశేషపరిగ్రహేణచ నాయికతయావ్యక్తిః। తథా గ్రీష్మదివసశ్రీ
రపి ప్రతినాయికాత్వేనభవిష్యతీత్యతః కిందయితయేతి స్వశబ్దోపా
దానేన। శ్లేషోపమయోస్తుసవిషయః। యత్రోపమేయస్యోపాదానమం
తరేణసాధారణేష్వేవవిశేషణేషు తథాప్రతీతిః॥ యథా ॥స్వయంచప
ల్లవాతామ్రభాస్వత్కరవిరాజితేత్యాదావప్రస్తుతప్రశంసాయామప్యు
పమేయముపమానతయైవవిభాతి। నవునఃప్రయోగేణసమర్థనీయం।
యథా॥ ప॥ ఆహూతేషువిహంగమేషు మశకోనాయాత్పురోవార్యతే
మధ్యేవాధురివావసంస్తృణమణిర్ధత్తేమణీనాంరుచిమ్। ఖద్యోతోపినక
ల్పతే ప్రచలితుంమధ్యేపి తేజస్వినాంధిక్సామాన్యమచేతనం ప్రభుమివా
నామృష్టతత్వాంతరమ్। అత్రాచేతనస్యప్రభోరప్రస్తుత సామాన్యద్వా

సతితత్సపత్న్యాదౌపోభవతి - తథారవాకరైః కకుభఃస్పృశతి సతి
తాదృశసమయేదినశ్రీయోపి తాపోభవతీతి శ్లేషోయమిత్యపాదేయ ఏవ
దయితయేతి పదమిత్యాశంక్యాహ- శ్లేషేతి - శ్లేషోపమయోస్తుసవిష
యఃనాయమితిభావః - సక ఇత్యత్రాహ- యత్రేతి- ఉపమేయస్యోపా
దానమంతరేణ- ఉపమేయస్యస్వశబ్దోల్లేఖనంవినా- నతథాప్రతీతిః - త
థాప్రతీతిర్నభవతి - యథాస్వయంచ పల్లవాతామ్రేత్యాదౌ ప్రతీతి
ర్భవతి॥ అప్రస్తుతప్రశంసాయాముపమేయస్యోపమానీకరణ మవుష్టా
ర్థత్వంపునరుక్తత్వంచ॥ ఉదాహరతి - ఆహూతేష్వితి- విహంగమే
షువిహాయసాగచ్ఛత్సుప్రాణివిశేషేషు ఆహూతేషుసత్సు- హేవిహం
గమాఆగచ్ఛతేత్యాకారితేషుసత్స్విత్యర్థః - పురోగ్రే ఆయానా
గచ్ఛన్ మశకః నవార్యతేననివార్యతే - అస్యాపి విహంగమత్వా
దితిభావః- తృణమణిర్నీచమణిః- కాచాదిః- మధ్యేవాధుర్యగ్రేవా- అథార్థా
న్మణీనాం- వసంత్సన్ ప్రసారితస్తిష్ఠంత్సన్నిత్యర్థః- మణీనామమూల్యర
త్నానాంరుచింధత్తేకిమితికాకుః- నధత్తఇత్యర్థః- క్రయవిక్రయవేలాయాం
కాచఃకాచోమణిర్మణిరిత్యుక్తత్వామ్మూల్యంనధత్తఇతిభావః- మధ్యేవారిధి
వావసన్నితిపాఠాంతరం। తథాతత్రోత్పన్నత్వప్రత్యయోత్పాదనార్థంస్థా
పితోవసన్నపివాసన్నిత్యర్థః. తేజస్విగణనాయాం- ఖద్యోతోపి- తేజస్వ్యపి
త్యపిశబ్దార్థః తేజస్వినాంసూర్యాదీనాంమధ్యేప్రచలితుమపినకల్పతేనస
మర్థోభవతి- యద్వా- అపికించ- కించేత్యపిశబ్దార్థః- సామాన్యంధిక్

రేణాభివ్యక్తరయుక్తమేవపునఃకథనం॥తదేవమలంకారదోషాః॥యథాసంభవమన్యేప్యేవంజాతీయకాఃపూర్వోక్తాయామేవజాత్యామంతర్భావితానపృథక్ప్రతిపాదనమర్హంతి॥౫॥ ఇత్యేషమార్గోవిదుషాంవిభిన్నోప్యభిన్నరూపః ప్రతిభాసతే యత్। నతద్విచిత్రంయదముత్ర సమ్యగ్వినిర్మితా సంఘటనైవ హేతుః॥ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశే,

అలంకారనిర్ణయోనామదశమోల్లాసః.

సమాప్తోయంగ్రంథః.

మంగళమస్తు.

సామాన్యంనింద్యమిత్యర్థః- ప్రకృతార్థమేవదృష్టాంతత్వేనప్రతిపాదయతి- అచేతనమజ్ఞం-ప్రతిపజ్జ్ఞప్తిచేతనాఇత్యమరః.యద్వా- అచేతసమితిపాఠాంతరం- అచేతసంఅసహృదయమిత్యర్థః - అతఏవానామృష్టతత్వాంతరంఅవిమృష్టయాథార్థ్యం- ప్రభుమివ-ధిక్-ఏవంవిధఃప్రభుర్యథానింద్యస్తథాసామాన్యంనింద్యమిత్యర్థః. యోజయతి - అత్రేతి- పునఃకథనమయుక్తమేవ. అతఏవాపుష్టార్థత్వంపునరుక్తత్వం చేతిబోధ్యం- తదితి-పూర్వోక్తాయాందోషోల్లాసప్రతిపాదితాయాం జాత్యాం దోషజాత్యాం అంతర్భావయోగ్యతయా పృథక్ప్రపంచనమనౌచిత్యాన్నేతిభావః ॥ ననుప్రాచీనమతోల్లంఘనేనవిరచితోయంగ్రంథోఽప్రమాణమేవస్యాదిత్యాశంక్యాహ-ఇతీతి - విదుషాంధ్వనికారాదీనాం- విభిన్నైఃకీర్ణోఽపిఅభిన్నరూపఃఏకత్రసంకలితఃప్రతిభాసతఇతియత్ - తన్నవిచిత్రం- యద్యస్మాత్ - యాదృశేనగ్రంథసందర్భేణ - వికీర్ణంప్రమేయజాతంసంకలయ్యప్రతిపాద్యతేతాదృశోగ్రంథసందర్భః కృతఇతినాప్రామాణికఇతిభావః॥

ఇతిశ్రీకావ్యప్రకాశికావ్యాఖ్యాయాం

బుధమనోరంజన్యాఖ్యాయాం.దశమోల్లాసః.

సంపూర్ణః.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.